

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

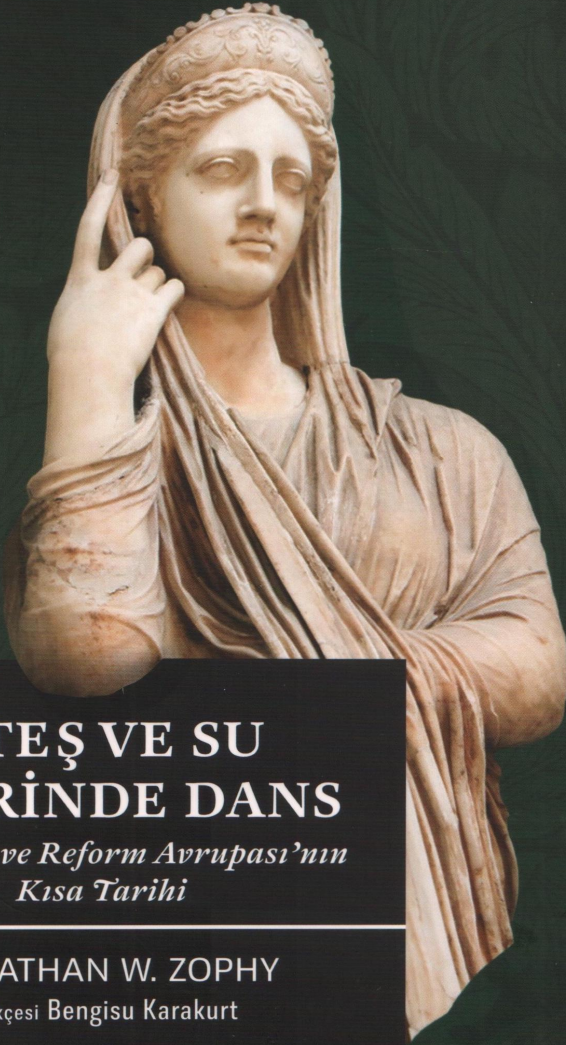
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>



ATEŞ VE SU ÜZERİNDE DANS

*Rönesans ve Reform Avrupası'nın
Kısa Tarihi*

JONATHAN W. ZOPHY

Türkçesi Bengisu Karakurt



DERGÂH YAYINLARI 810

Tarih Dizisi 74

Sertifika No 14420

ISBN 978-975-995-934-0

1. Baskı Şubat 2019

Eserin Orijinal İsmi

Short History of Renaissance and Reformation Europe

Dances over Fire and Water (4th Edition)

Published by Pearson, Inc, Publishing as Pearson, Copyright © 2009

Dizi Editörü

M. İhsan Kara

Kapak Tasarımı

Ayşe Nurgül Kabasakal

Sayfa Düzeni

Ayten Balaç

Kapak Görseli

Kadın Heykeli, MS 1. yüzyılın sonu, Vatikan Müzesi, Roma

Baskı

Ana Basın Yayın Gıda İnş. Tic. A.Ş.

B.O.S.B. Mermerciler Sanayi Sitesi

10. Cad. No: 15

Beylikdüzü/İstanbul

Tel: (212) 422 79 29

Matbaa Sertifika No 20699

Dergâh Yayınları

Klodfarer Cad. No:3/20 34112 Sultanahmet/İstanbul

Tel: (212) 518 95 79 80 Faks: (212) 518 95 81

www.dergah.com.tr/bilgi@dergahyayinlari.com

Ateş ve Su Üzerinde Dans'ın Türkçe yayın hakları Dergâh Yayınları'na aittir.

ATEŞ VE SU ÜZERİNDE DANS

Rönesans ve Reform

Avrupası'nın Kısa Tarihi

Jonathan W. Zophy

Türkçesi
Bengisu Karakurt



JONATHAN W. ZOPHY

Wisconsin eyaletinin Milwaukee şehrinde doğan Jonathan Zophy Hope, Michigan ve Ohio Üniversiteleri'nde eğitim gördü. Doktorasını Avrupa Tarihi üzerine tamamladı. Avrupa ve Amerika'da pek çok Üniversite'de okutmanlık yaptı. 16. Yüzyıl Çalışmaları Konferansı ile Reformasyon Araştırmaları Topluluğu'nda yer aldı. 8 kitap ve pek çok makale yazdı.

BENGİSU KARAKURT

Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilim bölümünden mezun oldu. Dergâh Yayınları'nda çeviri editörü olarak çalışmaktadır.

Türkçeye kazandırdığı eserler:

Henry David Thoreau, *Sivil İtaatsizlik-Yürüyüş* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015),

Eric Hoffer, *Değişim Sancısı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017).

İÇİNDEKİLER

7	Giriş
11	Teşekkürler
13	I-Giriş: Zamanların En İyisi ve En Kötüsü
22	II-Avrupa'nın Halkları
49	III-Felaketler Çağı
72	IV-İtalya: Rönesansın Evi
101	V-İtalya'da Rönesans Hümanizmi Kültürü
123	VI-Rönesans İtalyası'nda Resim
148	VII-Rönesans Heykeli, Mimarisi ve Müziği
163	VIII-Kuzey Monarşileri ve Gelişimleri
190	IX-Kuzey'de Rönesans
222	X-Martin Luther Ayaklanması
244	XI-Lutherciliğin Yayılması
270	XII-Zwingli, İsviçre Reformu ve Anabaptizm
289	XIII-Jean Calvin ve Kalvincilik
309	XIV-1558'e Kadar İngiltere'deki Reform
327	XV-İki Kraliçe Masalı: İngiliz I. Elizabeth ve İskoç Mary
342	XVI-Katolik Reformasyonu
362	XVII-Bir Dinî Savaş Çağı (1546-1660)
396	XVIII-Miras
429	Renkli Resimler

GİRİŞ

Bu kitap, Rönesans ve Reform Avrupası hakkında verdiğim dersler için farklı bir kitap oluşturulması gerektiğini düşünen öğrencilerimin fikriydi. Otuz yıldır kullandığım metinlerin fazla ayrıntılı ve sıkıcı olduğunu, cinsiyet meselelerine pek değinmediğini söylemişlerdi. Bazı metinlerin fazla uzun olduğu yahut yeterince ufuk açıcı olmadığı hakkında onlarla hemfikir değilim. Ancak öğrencilerimin önerileri sayesinde anladım ki biz bu dönem üzerine yıllarca çalıştığımız için muhtemelen ilk defa öğrenen kişilerle aramızda büyük bir fark var. Bu metin, bir profesör ile öğrencinin farklı dünyaları arasında köprü kurma gayesiyle yazılmıştır.

Metnin ilk üç edisyonunda yaptığım gibi, bu edisyonda da Rönesans ve Reformu, konuya aşina olmayan öğrencilere uygun hâlde anlatmaya çalıştım. Yazımda kasıtlı olarak konuşma diline yakın bir üslup kullandım. Mümkün mertebe teknik ve yabancı terimlerden kaçınarak ve açıklamalar sırasında ortaya çıkan tarihsel kişi ve kavramları tanıtarak *öğrenci dostu* diyebileceğimiz bir metin yazmaya çabaladım. Kitap “kısa” bir tarihi anlattığı için kapsamlı değil, temsildir. Yani bazı önemli Rönesans yazar ve ressamı tüm ayrıntılarıyla anlatılmamış olabilir. Geleneksel Rönesans ve Reform ders kitaplarında her zaman göremediğimiz önemli kadın sanatçı ve düşünörlere daha çok yer vermek suretiyle bu eksiklik bir nebze telafi edilmiştir.

Bu ders kitabı İtalyan Rönesans sanatı (6, 7 ve 9. bölömler) ve dinî savaşılar (17. bölüm) gibi genel konuları kapsar. Kitap boyunca aşağı yukarı kronolojik bir sıra izlenmiştir. Dolayısıyla 1347-1350 yılları arasında yaşanan Kara Ölüm

(Veba) salgını 3. bölümde anlatılmış, 17. yüzyılda İngiltere’de gerçekleşen anayasal mücadele ise 18. bölümde işlenmiştir. Her bölümün içindeki kısımlar da kronolojik sıraya tâbidir.

2. bölüm dışında tüm bölümlerde önemli kişi ve olayların bulunduğu bir “kronoloji” kısmı vardır. Öğrencilerim sınavlara hazırlanırken bu kronolojilerden istifade etmiştir. Ben sınavlarda olayların tam tarihlerini sormasam da öğrencilerimin sıralamayı az çok bilmesini isterim. Bence öğrenciler, Giotto’nun Artemisia Gentileschi’den önce yaşadığını veya Jan Hus’un Martin Luther’den önce geldiğini bilmelidir örneğin. Yaşamın sınırları yoktur ancak bana göre mantıklı olan, iyi hikâye anlatmak için hikâyeyi başından sonuna dek devam ettirmektir.

Her bölümün sonunda bir ek okuma listesi yer almaktadır. Bu listelerin amacı her bölümde ve bazen kitap boyunca geçen çeşitli konularda yazılmış en iyi ve güncel İngilizce akademik çalışmaları okuyucuya tavsiye etmektir. Konuya ciddiyetle yaklaşan öğrencilerin zevkle okuyacağına inandığım bazı çeviri eserleri de ekledim. Bunların dışındaki akademik makaleleri, romanları ve profesyonel olmayan tarihçilerin yazdığı kurgu dışı kitapları ise listeme dâhil etmedim. Teknolojiye uyum sağlama girişimlerim dolayısıyla birkaç internet sitesi önerdim, tabii ihtiyatlı davrandım. Kısa ve öz olması niyetiyle listeleri nispeten kısa tuttum, çok az açıklama koydum. Bu listeler kesinlikle ayrıntılı bibliyografyalar veya veri tabanları olarak alınamaz, yine de kullanışlı olacaklarını ümit ediyorum.

Çağın entelektüel gelişmelerine dikkat çekmeye çalışsam da, çoğunlukla benim vurgum, her yaştan ve her iki cinsiyetten insanlar üzerine olmuştur. Dönemin fikirlerini en güzel öğrenme şekli bence, belge ve metinlerin küçük gruplar içinde tartışılmasıyla gerçekleşecektir. Bu kısa metin, Kenneth Atchity’nin *Rönesans Okuyucusu* (*The Renaissance Reader*), David Engander’in *Avrupa’da Kültür ve İnanç 1450-1600* (*Culture and Belief in Europe 1450-1600*) ve Peter Elmer ile diğerlerinin *Avrupa’da Rönesans: Bir Antoloji* (*The Renaissance in Europe: An Anthology*) gibi kitaplarıyla birlikte kullanılması için yazılmıştır. Kitap, tek bir noktaya odaklanan ayrıntılı metinlerle desteklenmelidir. Artık yayınlanan birincil kaynaklara internet üzerinden erişmek kolaylaştı. Fakülteler artık kendi kaynak kitaplarını oluşturabiliyorlar. Ben de Penguin’in özel nüshalarından (Penguin Custom Editions) bu şekilde istifade ettim (bkz. www.pearsoncustom.com). Ayrıca, *Rönesans ve Reform Avrupası’nın Kısa Tarihi* meşhur ücretsiz online kitap Arşivi’ne <https://tr.industry.org>

Penguin Klasikleri serisinden eserlerle birlikte indirimli olarak satın alınabilir.

Rönesans ve Reform Avrupası'nın Kısa Tarihi adlı bu eser, Rönesans ve Reform dönemine dair bazı büyük şahsiyetlere, meselelere, hadiselere ve fikirlere giriş niteliğindedir. İnceleme yahut özet değildir. İlginizi çekmesini ve insanlık tarihinin bu zengin ve karmaşık dönemi hakkında keşfe çıkmanızı ümit ediyorum.

Elinizdeki 4. edisyonda Kanada ile Birleşik Devletler'deki fakültelerin ve öğrencilerinin yıllardır ilgilerini çeken her şeyi muhafaza ettim. Beğeneceğinizi umduğum bazı yeni kısımlar da ekledim:

- 16 Rönesans sanat eserlerini kapsayan renkli görseller.
- Metin içine yerleştirilmiş yeni siyah-beyaz görseller.
- 4. bölümün, Floransa'nın Rönesans için merkezî konumunu vurgulayacak şekilde yeniden düzenlenmesi.
- Keşif gezileri gibi hadiselerin daha evrensel bir bağlamda incelenmesi.
- Güncellenmiş "İlave Okuma" kısımları.

TEŞEKKÜRLER

Bu metin Rönesans ve Reform Avrupası hakkında otuz yıldır fakültede verdiğim derslerden filizlendiği için, öncelikle sekiz farklı kurumda edindiğim öğrenci ve meslektaşlarıma tavsiyeleri ve yüreklendirmeleri için teşekkür etmek istiyorum. Onların benden öğrendiklerinden daha fazlasını ben onlardan öğrendim ve bu kitap için ciddi manada önerilerini aldım. Önceki edisyonlarda birçok kitabın yanı sıra Karen Boeder, Sue Grooms, Tom Lassiter, Sandra Petrovich ve Karen Raines-Pate'in eserlerinden yararlandım.

Elden geçirilmiş 4. edisyonda ise editöryel asistanım olarak görev yapan, Houston-Clear Lake Üniversitesi öğrencilerinden Andrew Pegoda'nın bilgisayar üzerinde müthiş bir kabiliyet göstererek yaptığı araştırmalardan istifade ettim. Bu proje için çok çalıştı. Onun keskin gözleri sayesinde normalde yapacağım birçok hatanın önüne geçildi. Ayrıca UHCL'de tarih bölümünde yüksek lisans yapan Leigh Ann Shelfer'in olağanüstü sekreterlik desteğini aldık.

Diğer kitaplarım gibi bunda da birçok meslektaşımın, öğrencimden ve akrabamdan yardım aldım. Houston-Clear Lake Üniversitesi'ndeki bazı meslektaşlarım ilk nüshalarımın hepsini yahut bir kısmını okuyarak bana yardımcı oldu. Bunlardan bazıları Vivian Atwater, Marjolijn Avé-Lallement, Roger Bilstein, Angela Howard ve Gretchen Mieszkowski'dir. Lawrence Buck (Widener Üniversitesi), John Patrick Donnelly, S.J. (Marquette Üniversitesi), rahmetli Bodo Nischan (East Carolina Üniversitesi) ve William Wright (Tennessee-Chattanooga Üniversitesi) Rönesans Reform Avrupası üzerine deneyimi olan öğretmenlerdir. Bu kişiler titizlikle eserin taslak hâlini gözden geçirdi ve fevkalade

önemli düzeltmeler yaparak eseri geliştirecek önerilerde bulundular. William Blake (Virginia Commonwealth Üniversitesi) ve Gary Miller (Southern Oregon Üniversitesi) de yararlı tavsiyelerini ve desteklerini esirgemediler. Amerika Rönesans Topluluğu, 16. Yüzyıl Çalışmaları Konferansı ve Reform Araştırmaları Topluluğunun düzenlediği bazı toplantılar esnasında çeşitli şekillerde yardım gördük ve teşvik edildik. Sonradan bana akıl hocalığı yapan Harold Grimm ve John Harrison, Warren Hollister ile birlikte ders kitaplarının öğrenme aracı olarak kullanılmasının ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Tarih akademisyen ve öğretmenleri arasında kurulan işbirliğinden böylece bahsettik.

Prentice Hall isimli yayınevinin iki okuyucusu 4. edisyonu yazmam için bana yardımcı olacak yorumlarda bulundular: New Mexico State Üniversitesi'nden Liz Horodowich, Winona State Üniversitesi'nden Matthew Lindaman. İsmi burada olmayan başka zeki meslektaşlarım da metnin tüm edisyonları için önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Kanada ve Birleşik Devletler'deki fakültelerde çalışanlar ve öğrencilerin yaptığı düzeltmeler de takdire şayandır. Diğer akademik teşekküller metne yerleştirilmiştir, bunları ilâve okumalar kısmında ve notlar bölümünde bulabilirsiniz.

Prentice Hall'da çalışan Charles Cavaliere'e 4. edisyona önyak olduğu ve "Renkli Resimler" kısmı dâhil olmak üzere birçok öneride bulunduğu için teşekkür ederim. Bharath Parthasarathy proje yöneticisi olarak kabiliyetli editörlerle birlikte işini çok iyi yaptı. Metnin içindeki görsellerde yazan sanat galerilerine ve Houston-Clear Lake Üniversitesi kütüphane çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim. Bilhassa Pearson Asset Üniversitesi bu edisyonun hazırlanmasına çokça katkı sağlamıştır. Son olarak, hiçbir zaman desteğini esirgemeyen ve beni her daim yüreklendiren Bardin ve Zophy ailesinin üyelerine yeniden teşekkür etmem icap eder. Karım Carolyn Bardin kitabın geliştirilmesi için bir sürü güçlü öneride bulundu ve çokça yardım etti. Ayrıca sürekli beni cesaretlendirdi. Dördüncü edisyonu ona ithaf ediyorum.

I

GİRİŞ: ZAMANLARIN EN İYİSİ VE EN KÖTÜSÜ

(...) sanki bir işaret verilmiş gibi, muhteşem yetenekler canlanıyor.

Erasmus, 1517

Bu çağ, tarihin en kötü çağı.¹

Erasmus, 1536

RÖNESANS SORUNU

Rotterdamlı etkileyici hümanist âlim Erasmus'un, kendi yüzyılı hakkında-ki bu çelişkili ifadeleri, Rönesans ve Reform dönemi Avrupası'nın en temel sorununu akla getirmektedir. Bu dönem, gerçekten de tüm çağların en iyi ve en kötülerinden biriydi. Örneğin resim sanatında, 1300 ve 1700 yılları arasında müthiş başarılarla imza atıldı. Jan van Eyck, Botticelli, Albrecht Dürer, Raphael, Michelangelo, Titian, Artemisia Gentileschi ve benzeri aydınlar pek çok başyapıtı imza attı. Tarihte, bu dönemdeki gibi birçok dehanın aynı zamanda ortaya çıktığına çok nadir rastlanır.

Usta İtalyan sanatçı Leonardo da Vinci gibileri yağlı boya, perspektif ve ışık ile gölge kullanımı konusunda yeni geliştirilen teknikleri kullanarak *Kayalıkların Bakiresi* (*The Virgin of the Rocks*) gibi devrim niteliğinde resimler yapmıştı. Leonardo da Vinci bu eseri iki farklı şekilde resmetmişti. Esere bakınca insan anatomisini,

1 John Hale, *The Civilization of Europe in the Renaissance* (New York: Atheneum, 1993), s. 586.

bitkileri ve kayaları bilimsel bulgulara uygun şekilde resmeden solak Leonardo da Vinci'nin tabiattan ne kadar etkilendiğini anlarız. Kendisi, tabiata ve tabiatı yaratana âşıktı. Onun çizdiği Bakire Meryem, bebek İsa ve Yahya peygamber hem İncil'in kahramanıydı hem de içimize işleyecek kadar insaniydi. *Kayalıkların Bakiresi*, pek çok mühim Rönesans akımının ortaya çıkışıyla eş zamanlıdır. Bu akımlara hümanizm ve bilim ışığında çizilen natüralist resim tarzı da dâhildir.

Leonardo da Vinci ve meslektaşlarının resim ve diğer güzel sanatlardaki başarılarına edebiyat, müzik, bilim, teknoloji gibi alanlar eşlik etmiştir. 15. yüzyılda yaşamış fikir adamı Marsilio Ficino çağ hakkında şöyle der: “Bu çağ, altın çağ gibidir. Dil bilgisi, şiir, belagat, resim, heykel, mimarlık ve müziğe; yani soyu tükenmekte olan beşerî bilimlere yeniden can vermiştir.” Dönemin çoğu entelektüeli, tarihî bir dönemde yaşadığını düşünüyordu.

16. yüzyıl sanatçısı ve ilk sanat tarihçisi Giorgio Vasari (1511-1574) çevresinde olup biten büyüleyici başarılar için *Rönesans* terimini kullanmıştır. Modern dünya da o çağda yaşayanlar gibi, Rönesans sırasında benzersiz birtakım meselelerin vuku bulduğunun farkındadır. Bunun sebeplerinden biri, Rönesansın üzerimizde bıraktığı zengin kültürel mirastır.



Leonardo da Vinci, *Kayalıkların Bakiresi*
(The Virgin of the Rocks)

Rönesans, edebiyat alanında Boccaccio, Cervantes, Navarrelî Marguerite, Petrarch, Rabelais ve Shakespeare gibi birçok kültür devinin çağıydı. Christine de Pizan gibi önemli fikir adamları, kadınların toplumdaki görevleri ile ilgili Orta Çağ'dan kalma yerleşmiş fikirlere meydan okudu. Niccolò Machiavelli gibileri ise ahlâk ve siyaset arasında kurulan geleneksel bağlantıyı korkusuzca sorguladı. Erasmus ve Lorenzo Valla dâhil, bu çağda yaşamış büyük klasik akademisyen ve hümanistler, klasik Yunan ve Roma bilgeliğini canlandırmak ve Yahudi-Hristiyan geleneği hakkındaki bilgi birikimimizi güçlendirmek için çalıştı. Ayrıca klasik örnekler ve hümanist fikirler de Rönesans sanatçılarına yol gösterici çalışmalarlarıyla yardım etti.

Rönesans kelimesinin asıl anlamı “yeniden doğuş”tur ve Klasik ile Yahudi-Hıristiyan kaynaklara yeniden ilgi duyulması sebebiyle döneme bu isim verilmiştir. *Ad fontes* (kaynaklara doğru) şeklindeki hümanist slogan sayesinde dönemin gidişatını özetleyebiliriz. Hümanistlerin çoğu, peşinden gelen kişileri antik dillere ve edebiyata sarılmaları için teşvik etmiş, bu yolla bireysel ve toplumsal bir gelişme sağlanacağını düşünmüştür.

Zamanın bazı olağanüstü başarıları, saygıdeğer antik düşünörlere meydan okur niteliktedir. Pole Nicholas Kopernik ile İtalyan Galileo, evren hakkında Aristoteles ve Batlamyus’un geliştirdiğı fikirlerin bir nebze de olsa itibar kaybetmesine sebep olmuştur. Yunanlı fizikçi Galen’in MS 2. yüzyılda anatomi hakkında öne sürdüğü gelenekselleşmiş fikirlerini ise, Flaman Andreas Vesalius saygı çerçevesinde değerlendirmiştir. Aslında Rönesans dönemi, Batı’daki bilimsel devrimin başlangıcıdır. John Wycliffe, Jan Hus, Savonarola ve diğlerleri, var olan bazı âdetlere karşı çıkmış, bazılarının ise güçlenmesi için çalışmıştır. Aynı şekilde tarih ve siyaset kuramları hakkında, Guicciardini ve Machiavelli’nin yazıları sayesinde yeni bir sayfa açılmıştır.

Tüm bunlara rağmen Rönesans neredeyse hiç durmak bilmeyen savaşların, sık sık yaşanan kıtlığın, bebek ölümlerinin çok sık görüldüğü, sağlık hizmetlerinin berbat olduğı, hızlı yaşlanılan, salgın hastalıklarla dolu, köylü ve esnafın sürekli ayaklandığı, farklı olana tahammöl gösterilmeyen, ezici bir yoksulluk ile kitlesel bir cehaletin yaşandığı, batıl inançların hüküm sürdüğü, insanların tebdil ve hicrete zorlandığı, etnik ve dinî azınlıkların tafsilatlı törenlerle umumi şekilde zalimce infaz edildiğı ve bilhassa 1590’lardan sonra gaddar cadı avlarının başladığı bir çağdı. 15. yüzyıl boyunca Avrupa’da ciddi bir ekonomik buhran yaşandı. Rönesans, doğal âfetler ve insanların yol açtığı musibetlerle başladı, Reform sırasında yaşanan kanlı dinî çatışmalarla bitti. Çağımız tarihçilerinden Joan Kelly’nin söylediğı gibi, kadınların pek “rönesans” (yeniden doğuş) yaşadığı yoktu. Çağın başında kadınlar erkeklere tâbiydi, yasa ve görenekler tarafından kısıtlanıyorlardı. Ataerkillik (aile içinde ve toplumda babanın hükmetmesi) geleneğı sürdüğünden ve hatta bazı açılardan güçlendiğinden, çağın bitiminde kadınların vaziyeti değişmemişti. Dönemin baş döndürücü üst kültüründen yararlanabilen az kişi vardı, bunları destekleyenler ise angarya altındaki kitlelerdi. Rönesansı yaşayan çoğu Avrupalı muhtemelen içinde bulunduğı çağın, tıpkı etkileyici hümanist fikir adamı Erasmus’un 1536’daki ölümünden kısa bir süre önce dediğı gibi, tarihin en kötü çağı olduğunu düşünmüştür.

Elinizdeki kitapta kullanılan *Rönesans* terimi, hem Avrupa tarihi içinde bir dönemi hem de 14. yüzyılda İtalya'da ortaya çıkan ve 17. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'nın büyük bir bölümüne yayılan uluslararası bir kültürel hareketi kapsamaktadır. Yaşanan dönem hakkında, hatta bu dönem için Rönesans ismini kullanmak hakkında görüş ayrılığı olabilir. Kesin olan ise, ressam Giotto (1267-1337 civarı) ve natüralist Maria Sibylla Merian'ın (1647-1717) yaşadığı yıllar arasında tarihî ve kültürel önemi olan hadiselerin vuku bulmasıdır. 19. yüzyılda yaşamış İsviçreli tarihçi Jacob Burckhardt (1818-1897), İtalyan Rönesansının "bireysellik" akımını zafere götürdüğünü ve modern dünyanın kurulmasına yardımcı olduğunu iddia eder. O zamanın elit kesimi maddiyata çok düşküncü. Günümüz tarihçilerinden Richard Goldthwaite da modern tüketici toplumun doğum yerinin Rönesans İtalyası olduğunu söyleyerek yakın zamanda Burckhardt'ın bu modernite tezini onaylamıştır. Bu kazanç düşkünlüğü kapitalizmin yükselişini ve dünya ekonomisinin oluşumunu hızlandırdı.

14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar geçen sürede tüccar kesim uluslararası bankacılık sistemini geliştirdi ve sermaye tedarik etmenin yeni yollarını buldu. Çift kayıt usulü muhasebe ve kambiyo senetleri gibi basit buluşlar ticareti müthiş geliştirdi. Yön bulma teknikleri gelişti, daha iyi ve büyük gemiler inşa edildi. Ticaret yayıldı ve en azından varlıklılar için yaşam standartları iyileşti. Kapitalizm sebebiyle, korkunç bir uygulama olan köle ticareti daha geniş bir alana yayıldı ve keşif gezileri yapılmaya başlandı. Tüm bunların sonucunda ise geniş sömürge devletleri kuruldu ve Yeni Dünya adı verilen bu bölgelerde ölümcül hastalıklar görülmeye başladı. Tartışmalara neden olan kâşif Kristof Kolomb gibi, Peru'daki İnka İmparatorluğu'nu istila edip yağmalayan Francesco Pizzaro da bir Rönesans çocuğuydu.

Rönesansı yaşayan halkın çoğunun hayatı büyük değişimlere uğramadı, bazıları ise Doğu ile Batı arasında yaşanan dönüşümü ve iki taraf arasındaki iletişimin geliştiğini yakından hissetti. Batılı Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ticaret büyümüş ve bu ticaretin niteliği değişmişti. Gözlerden ırak kalmış Çin'in bile bazı gizemli yönleri Avrupalılar için ilk defa gün yüzüne çıkıyordu.

Rönesans dönemi ve ismi, modern akademisyenler arasında büyük bir münazara konusudur. Avrupa'daki feodal monarşiler, bürokratikleşmiş ve merkezileşmiş iktidar yapılarının önünü açarak bugünün modern devletlerinin yükselmesinde önemli bir rol oynadı. Kutsal Roma İmparatorluğu gibi merkezî

olmayan ve ulus olmanın ötesine geçmiş büyük bir devlet bile Orta Çağ'daki örgüt yapılanmasını düzenlemeye çalıştı. 1356 yılında imparatorluk, Altın Fetva olarak bilinen bir kararname çıkararak hükümdarlarını seçme âdetini benimsedi. Bazıları parçalanmış İtalya'nın tek bir krallık altında birleşmesini dahi düşünmekteydi. Zorunlu askerlerin yerini genelde paralı askerler almıştı. Mızrak ile kılıç hükmünü yitirmeye başladı, önce bunların yerini ok ve yay aldı, sonra da barutlu silahlara geçildi. Bu askerî devrim sayesinde Avrupalılar savaşlarda üstünlük sağlayacak, 20. yüzyıla kadar dünya üzerinde tahakküm kuracak ve dünyayı iktisadî açıdan sömürecekti.

REFORM

Reform terimi 19. yüzyılda ortaya atılan tartışmalı tarihsel kurgulardan biridir. Bu terim, 1517 yılında rahip Martin Luther'in endüljanslara* karşı çıkmasıyla başlayan ve 17. yüzyılın ortasında son bulan dinî savaşlar çağıının getirdiği dinî ıslahat hareketleri için kullanılır. Büyük Alman tarihçi Leopold von Ranke sayesinde Reform kavramı kilise, siyaset ve toplumsal ıslahat hareketlerini anlatmanın ötesine geçmiş, tarihî bir devri içine almıştır.

Tabii ki Reform ile Rönesans aynı zamanlarda gerçekleşmiştir, hem de iki harekette yer alan şahıslar çoğunlukla aynıdır. Roma Katolik Kilisesi'nde görülen ıslahat hareketlerine Karşı Refromasyon adı verilir. Ancak mademki Luther'den önce de reform girişimlerinde bulunulmuştur, bu hareketlere daha kapsamlı bir terim bulmak ve *Katolik Reformu* adını vermek daha uygun olacaktır. Son zamanlarda bazı tarihçiler *Reform* terimini kullanarak birbiriyle ilişkili ancak farklı boyutlarda gerçekleşen olaylar silsilesini kastetmektedir. *Rönesans* ile *Reform(lar)* terimleri artık pek kullanılmıyor, ancak iki terim de Batılı birçok akademisyenin şimdilerde kullandığı "1300 ile 1700 yılları arasında Avrupa" veya "Erken Modern Dönem Avrupası, 1450-1789" gibi basit tanımlamalardan daha açıklayıcı ve dönemi çağrıştıracıdır. Bazıları "Reform Sonrası" dönemden bile bahsetmektedir. Bunlar gelip geçici akademik heveslerdir ancak 1300 ile 1700 yılları arasında Avrupa'da değişik birtakım olaylar görüldüğü kesindir.

* *Indulgence* kelimesi, Hristiyanların işledikleri günahlardan arınması için kullanılır. Rahipler bu arınma ve günah çıkarma için çeşitli yöntemler önermiştir. 16. yüzyılda, kiliselere bağışta bulunarak günahlardan arınılabileceğine dair bir bildiri yayınlanır. Bu bildiri, reform hareketlerinin başlamasına sebep olur. Endüljans kelimesi kitap boyunca bu yozlaşmış arınma yöntemini tarif etmek için kullanılmaktadır. [çn.]
 Özgünlük ve Bir Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

Hiç değilse, Rönesans ve Reform diyerek kullanışlı tematik terimler ortaya çıkarmış oluyoruz ve en azından tarihsel bazı meseleleri basitçe ve düzenli bir şekilde ortaya koymak imkânını ediniyoruz.

ATEŞ VE SUYUN ÜZERİNDE DANS ETMEK Mİ?

Bu çağın tarihteki ismi bir yana, Reform gerçekten de tüm zamanların hem en iyi hem de en kötü çağıydı. O yüzden Reform hem ateşin hem de suyun üzerinde edilen bir dans gibiydi. Çağımızın tarihçilerinden, roman yazarı Sidney Alexander, Rönesans dönemi için bu tanımlamayı yapan ilk kişiydi. Bu dönemi bazı açılardan bakıldığında “suyun ve ateşin üzerinde dans etmeye” benzetmek kullanışlı olacaktır. Sonuçta o sırada yaşayan aydınların çoğu, dünyanın dört temel elementten meydana geldiğini sanmaktaydı: Toprak, ateş, hava ve su. Halkın çoğu çiftçilikle uğraşıyor ve kıt kanaat geçiniyordu, toprağa kökünden bağlıydı. Yine de bu çağ kültürel başarılarıyla önceki çağları geride bırakmayı başardı. Botticelli, Machiavelli, Michelangelo, William Shakespeare ve İngiliz I. Elizabeth gibi dönemin öne çıkan şahsiyetleri insanüstü özelliklere sahip gibi sanki herşeyi yapmaya kadirlerdir, belki ateşin ve suyun üzerinde bile dans edebilirler. 1. yüzyılda gördüğümüz klasik Atina veya Roma’dan beri, Avrupa’da sanata ve fikriyata dair bu kadar hayret uyandırıcı, böyle korkunç bir eziyet ortamında başarılarla imza atılmamıştır.

Orta Çağ için yapılan “yikanmadan geçen bin yıl” tanımlaması yersiz kaçsa da, çağımızın insanları Rönesans çağında Avrupa’da ateş ve su üzerinde yapılan dansların, Orta Çağ’daki Gotik katedralleri ve büyüleyici *Summa Theologiae** eserini dahi gölgede bıraktığını düşünmektedir. Ateş ve su imgeleri, dönemin dehşet verici yanlarını temsil eder. Dinî azınlıkların ve muhaliflerin umumi şekilde tafsılatlı törenlerle yakılması ve bunun Engizisyon tarafından *autos de fé* (inanç gösterisi) olarak tanımlanması, çağın en kötü yanını ortaya koyar. Çağın son zamanlarında Protestan ve Katolik devletlerce düzenlenen cadılık duruşmaları sırasında hüküm giyen mağdurların gördüğü işkence ve bu kişilerin ateşe verilmesi de böyledir. Hem Katolik hem de Protestanlar Anabaptist adı verilen, yalnızca erişkin hâle gelmiş kişilerin vaftiz edilebileceğine inanan, dolayısıyla yetişkinlerin şimdi yeniden vaftiz edilmesini savunan kişilerin boğularak ve yakılarak öldürülmesi gerektiği konusunda hemfikir idi. Bu idamlar, Avrupa’nın

* Thomas Aquinas’ın şaheseri. Katolik Kilisesinin öğretilerini anlatır, felsefe tarihinin en önemli eserlerinden dir. <https://ranteoy.org>

büyük bölümünde alevlenip sönmeye mütemadiyen devam eden savaşların ateşiyle yanıp kül olmaktadır bir dünyada vuku buldu. Yeni barutlu silahlar o dönemdeki orduların ateş gücünü ciddi manada artırdı. Dudak uçuklatan güzel-liklerin, keskin zekâların ve tutkulu dindarlıkların hüküm sürdüğü bir çağda öyle çok israf ve sefalet vardı ki! İşte bu yüzden Reform adıyla bilinen hareket aynı zamanda ölüm ve yıkım dansıydı. O halde, dans başlasın!



Albrecht Dürer, *Dans Eden Köylüler (Dancing Peasants)*.

GENEL KRONOLOJİ

- 1267-1337 (yaklaşık) Ressam Giotto'nun yaşamı.
- 1304-1374 Hümanist Petrarch'ın yaşamı.
- 1305-1376 Babil Esareti (papalar Avignon'da).
- 1313-1375 Hümanist Boccaccio'nun yaşamı.
- 1337-1453 İngiltere ve Fransa arasında Yüzyıl Savaşları.
- 1347-1350 Kara Ölüm (veba salgınları).
- 1356 Fransa'da köylü isyanları.
- 1364-1430 Christine de Pizan'ın yaşamı.
- 1378-1417 Batı'da papalığın bölünmesi.
- 1384 John Wycliffe'in ölümü.
- 1414-1418 Konstans Reform Konseyi.
- 1415 Jan Hus'un ölümü.
- 1431 Jan Dark'ın ölümü.
- 1441 Jan van Eyck'in ölümü.
- 1449-1492 Lorenzo de Medici'nin yaşamı.
- 1453 Osmanlı'nın İstanbul'u fethetmesi.

- 1454 Johann Gutenberg Mainz'de bir İncil yayımlar.
- 1455-1485 İngiltere'de Gül Savaşları.
- 1469 Kastilyalı Isabella ile Aragonlu Ferdinand'ın evlenmesi.
- 1471 Albrecht Dürer'in Nürnberg'de doğumu.
- 1492 Kristof Kolomb'un Amerika'ya ilk seyahati; Navarrelili Marguerite'in doğumu.
- 1494 Fransa Kralı VIII. Charles'ın İtalya'yı işgali; Rabelais'in doğumu.
- 1495 Leonardo da Vinci *Son Akşam Yemeği*'ne (*The Last Supper*) başlar.
- 1512 Michelangelo Sistine şapelinin tavanını tamamlar.
- 1513 Machiavelli *Hükümdar*'ı (*The Prince*) yazar.
- 1515 Avılalı Azize Teresa'nın doğumu.
- 1516 Erasmus'un Yunanca *Yeni Ahit*'i yeniden yayımlaması ve Thomas More'un *Ütopya*'sının (*Utopia*) yayımlanması.
- 1517 Martin Luther'in "Endüljanslara Karşı 95 Tez".
- 1519 Habsburglu V. Charles Kutsal Roma İmparatoru seçilir; Cortés Meksika'nın fethini başlatır.
- 1524-1526 Almanya ve Avusturya'da Köylü Devrimleri; anabaptizmin başlangıcı.
- 1526 Muhteşem Süleyman komutasındaki Osmanlılar Macaristan'ın büyük bölümünü işgal eder.
- 1527 Roma'nın yağmalanması.
- 1530 Augsburg İkrarı.
- 1531 Zwingli'nin ölümü; Parlamento VIII. Henry'yi "İngiltere Kilisesi'nin Başı" olarak kabul eder.
- 1536 Jean Calvin'in *Hristiyan Dininin Kurumları*'nın (*Institutes of the Christian Religion*) ilk baskısı.
- 1540 III. Paul, Loyolalı Ignatius liderliğindeki Cizvitleri onaylar.
- 1543 Kopernik'in *Göksel Kürelerin Devrimi Üzerine* (*On the Revolution of the Celestial Spheres*) eseri ile Vesalius'un *İnsan Bedeninin Yapısı Üzerine*'sinin (*On the Fabric of the Human Body*) yayımlanması.
- 1545-1563 Trent Konseyi.
- 1558-1603 İngiltere'de I. Elizabeth Dönemi.
- 1567 Hollanda isyanları başlar; Monteverdi'nin doğumu.
- 1571 Lepanto savaşı.
- 1572 Aziz Bartholomew Günü katliamı; John Knox'un ölümü.
- 1576 Titian'ın ölümü.
- 1580-1640 Cadı davalarının zirvede olduğu dönem.
- 1582 Gregoryen takviminin belirlenmesi.
- 1587 İskoç Kraliçesi Mary'nin ölümü.
- 1588 İspanyol donanması yenilgi.

- 1589 Catherine de Medici'nin ölümü.
- 1598 Kral IV. Henri Nantes Fermanı'nı yayımlar.
- 1601 Shakespeare'in *Hamlet*'i.
- 1605 Cervantes *Don Kişot*'u (*Don Quixote*) yayımlar.
- 1614-1702 Margaret Fox'un yaşamı.
- 1616 Artemisia Gentileschi Floransa Tasarım Akademisi'ne kabul edilir; Cervantes ve Shakespeare vefat eder; Galileo'ya astroloji çalışmalarını durdurma emri verilir.
- 1618-1648 Almanya'da Otuz Yıl Savaşları.
- 1625 Sonfonisba Anguissola'nın ölümü.
- 1642-1649 İngiltere İç Savaşı.
- 1647-1717 Sibylla Merian'in yaşamı.
- 1685 Kral XIV. Louis tarafından Nantes Fermanı'nın feshedilmesi.
- 1688 İngiltere'de William ve Mary kansası bir devrim ile tahta çıkar ve Parlamento böylece zafer kazanır.

İLAVE OKUMALAR

Genel Araştırmalar

- Jacob Burckhardt, *The Civilization of the Italian Renaissance* (1860). Son derece etkileyici olan bu çalışma sık sık yeniden basılmaktadır.
- Peter Burke, *The Italian Renaissance: Culture and Society in Italy* (1987).
- Richard Goldthwaite, *Wealth and the Demand for Art in Italy, 1300-1600* (1993). Materyal kültürü vurgular.
- Lisa Jardine, *Worldly Goods: A New History of the Renaissance* (1996). Tüketimi vurgular.
- David Nicholas, *The Transformation of Europe, 1300-1600* (2000).
- Eugene Rice, Jr., ve Anthony Grafton, *The Foundations of Early Modern Europe, 1460-1559*, 2. ed. (1994). Değerli bir sentez.
- Jonathan W. Zophy, *A Short History of Renaissance and Reformation Europe: Dances over Fire and Water* (1997). Bu metnin ilk yarısının genişletilmesi.

Kaynak Eserler

- Thomas Brady, Jr., Heiko Oberman, ve James Tracy, ed., *Handbook of European History, 1400-1600: Late Middle Ages, Renaissance and Reformation*. 2 cilt. (1994 ve 1995). Nüfus, Ticaret, Aile ve çeşitli siyasi kuruluşlar gibi bazı konularda önde gelen uluslararası akademisyenlerin önemli makale ve bibliyografyaları.
- Jo Carney, ed., *Renaissance and Reformation, 1500-1620: A Biographical Dictionary* (2001).
- Paul Grendler, ed., *Encyclopedia of the Renaissance*. 6 cilt. (1999). Konu üzerine yazılmış en önemli kaynak eser.
- John Hale, ed., *A Concise Encyclopedia of the Italian Renaissance*, 2. ed. (1992).

II

AVRUPA'NIN HALKLARI

KÖYLÜLÜK

Rönesans ve Reform Avrupası, yalnızca iklim ve konuşulan dil bakımından bugünkü Avrupa'ya benzer. Günümüzün kalabalık, kirli ve kentleşmiş dünyasının tersine, 14. ve 17. yüzyıl arasında dünya nüfusu çok düşüktü ve genellikle hayvancılık ve tarımla uğraşılmaktaydı. Modern, endüstriyel bir ülkenin işgücünün yüzde bir ya da ikisi, nüfusun geri kalanını beslemeye yetiyor olabilir, Rönesans dönemi boyunca ise bunun tam tersi geçerliydi. Hamut ile öküz boyunduruğu kullanımı ve demir uçlu sabanlar yaygındı. Ancak yine de mahsul verimi günümüzün standartlarına göre düşüktü. Üçlü tarla sistemi sayesinde çiftçiler sonbaharda tarlaların birine buğday ekiyordu, başka bir tarlaya ilkbaharda arpa veya çavdar ekiliyor ve her yıl bir tarlayı nadasa bırakıyordu. İkili tarla sisteminden sonra buna geçilmişti ve mahsul artmıştı fakat yine de bolluk bereket yoktu. Sonuçta kadın ve çocuklar dâhil olmak üzere, bir Rönesans ailesinde eli iş tutan herkes tarlada ağır bir şekilde çalışıyordu. Yedi yaşından küçüklerin evde oynamasına izin veriliyor, bunlara engelliler yahut diğer çocuklar göz kulak oluyordu.

Fukara Medeniyeti: Köy Hayatı

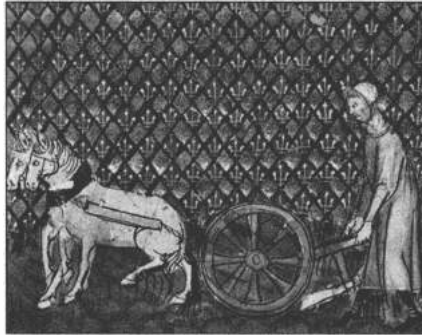
Avrupalıların çoğu 16. yüzyılda 500 ila 700 kişilik küçük köylerde çiftçilik yapıyordu. Bu köyler genelde *manor* (malikane) adı verilen, kendi kendine yeten zirai mülklerin içindeydi. Köy evlerinin genelde penceresi yoktu, çatıları samandan yapılmıştı ve zeminleri topraktı. İki odalı kulübelerde tavan arası ve tahıl ambarı yahut ahır da bulunurdu. Şimdiki özel alan kavramı o zamanlarda henüz gündemde değildi. Ayrıca etraf haşerat kaynardı, havalandırma kötüydü, kuzinenin dumanından çıkan koku, insan ve hayvan kokularına karışırdı.

Ev ve ahırlara ek olarak köylerde değirmen, meyhane, nalbant dükkânı, bakkal, yerel kilise ve bölgenin esas sahibine ait malikâne yer alabilirdi. Köy halkı bazen manastır bölgesi içinde, buraya dâhil olurdu. Bazen de bir kasaba eteğinde konuşlanırdı. Manor mülkler birbirinden uzakta kalırdı. Refah düzeyi yıldan yıla ve bölgeden bölgeye değişirdi. Fransa'nın Orléans dışında kalan Sennely köyü gibi köyler her daim fakirlik tehlikesi altındaydı, zira toprakları verimsizdi. Ancak hiçbir zaman kıtlıkla karşı karşıya kalmazlardı. Bazı köyler daha da şanssızdı.

Avrupalı köylüler, giysilerini ni dayanıklı iplikler kullanarak kendileri dokurdu. İç çamaşırları genelde yündü, üstlerine giydikleri kıyafetler ise yün yahut ketendi. Çoğunlukla bugünkü takunyaların muadili tahta ayak-kabılar giyilirdi. Maddi durumu iyi olan bazı çiftçilerin deri çizmeleri vardı, kimisi ise yalın ayaktı. Köylüler hemen yaşlanmaya meyilliydi, tarlada çalışmaktan iki büklüm olmuşlardı.

Kiminin cildi sarımtıraktı, kimi saatlerce güneşin altında kalmaktan kapkara olmuştu. Yetişkinlerin dişleri kötü durumdaydı ve ağızları kokuyordu. Salgın hastalıkların her sınıftan insanı vurması olağan bir şeydi.

Avrupa köylüsünün temel besin kaynağı arpa, çavdar, darı, buğday, mısır veya çeşitli tahılları karıştırarak yapılmış sert ve esmer ekmektir. Kristof Kolomb'un Yeni Dünya adı verilen yere 1492 yılında seyahat etmesinden önce Avrupa,



Chrétien Legouais'a ait *Ovide Moralise* adlı eserin 14. yüzyıldan kalma yazma nüshası. Minyatürde, yaşamak için çalışmak zorunda olan bir adam tasvir edilmektedir.

mısır ile tanışmamıştı. Peru'dan gelen patatesler mısırdan iki nesil sonra geldi, önce 1573'te İspanya'da, sonra 1601'de İtalya'da yenmeye başlandı. Ekmek yahut lapa hâlinde yenen tahıllar, mısır ve patatesin geliştikten sonra bile Avrupa köylüsünün ana besin kaynağıydı.

Mahsul yetersiz kaldığında açlıkla mücadele eden köylüler, meşe palamutlarını, ağaç kabuklarını, çimen tohumlarını, hatta toprağı buğday ununa katarak tüketmeye başladı. Meyve, köylüler için çok pahalıydı, yeşil sebze bulmak zordu. Protein ve vitamin ihtiyacı kuru fasulye, bezelye ve balıktan geliyordu. Et, ne şekilde olursa olsun pek bulunamıyordu. "Her pazar ocağında tavuk pişen" köylüler ümidini, 16. yüzyılda IV. Henri dile getirmişti. Böyle bir şey Rönesans sırasında gerçekleşse, pek çok Fransız köylüsü düzgün beslenmeye başlayabilirdi.

Rönesans sırasında köylülerin yaşam standartlarında böyle büyük değişimler görülmedi. Zayıf beslenme Avrupa'da hastalıkların artmasına, gıdasızlığa, hatta Kuzey Avrupa'da bazı kızların 18 yaşına kadar âdet görememesine sebep oldu. Avrupa'nın diğer kesimlerinde köylü kızları 12 ila 14 yaşları arasında âdet görürdü. Kuzey Avrupa'da ise kadınlar 23 yaşında evlenirdi ve kocaları genellikle kendilerinden büyük olurdu. Doğan çocukların üçte biri daha ilk yaşlarını doldurmadan ölürdü. Çiftlerin 3-4 çocuğu olur, bunların yalnızca %45'i yetişkinliğe kadar gelebilirdi. İnsanların ortalama yaşam süresi şimdiki'nin yarısı kadardı ve köylülerin yalnızca birkaçının dede ve nineleri hayattaydı.

Ancak Rönesans sırasında bazı açılardan Avrupa'nın köy hayatında gelişme görüldü. Avrupalı köylülerin çoğunluğu artık serf, yani köle gibi "toprağı bağı" değildi. Serflik Avrupa'nın doğusunda ve Rusya'da 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürdüysen de Batı Avrupalı köylülerin bazıları mülk edinebiliyordu. İyi durumdaki köylüler tarlalarını kendi atlarıyla sürebiliyordu, hatta kendi karasabanları vardı. Fransa'da refah içinde yaşayan köylü ailelerin yaklaşık 2.000 Fransız Livresi değerinde mülkü oluyordu. At ve sabanı olmayanların ise 600 Fransız Livresi kadar mal varlığı vardı ve toplumsal olarak bir alt seviyedelerdi. İrgatların ise yalnızca kulübesi, bahçesi ve belki bir de domuzu vardı.

Zenginlik seviyesi değişse de tüm köylüler, çocuklarının büyük bir kısmı ile birlikte yıl boyunca çok ağır şartlarda çalışırdı. Erkekler tarlalarda çalışır, odun toplar, tamir işlerine bakardı. Çocuklar yaşları müsait olduğu andan itibaren tarlada ailelerine yardım ederdi. Köylü kadınlar, erkeklerin saban sürmesine, tarlaya gübre sepmasına, etin olmasına, ekin biçmesine ve harman dövmesine

yardım ederdi. Kadınların ev işlerini yapması, çalı toplaması, kuyudan su çekmesi, bahçeye ve hayvanlara bakması, çocuk emzirmesi, yemek pişirmesi, temizlik yapması ve ateş yakması beklenirdi. Kendi çamaşırlarını, bazen de başkalarının çamaşırlarını yıkarlardı; ayrıca peynir ve tereyağı satar, çocuklara bakar, tüm ailenin giyeceği kıyafetleri onlar dikerlerdi. 19. yüzyıl Sicilya atasözü şöyle der: “Baba ölürse, aile acı çeker. Anne ölürse, aile varlığını sürdüremez.”¹

Erkekler, Kadınlar ve Çocuklar İçin Yaşam

Köylüler, mevsime göre değişen ağır çalışma koşullarının yanında, ölüm ve vergilerle sürekli olarak cebelleşiyordu. Manorlarda yaşayan köylüler, lordlarının değirmenini kullanmak ve kendi hayvanlarını beslemek için belirli bir ücret veriyorlardı. Lordları için yaptıkları, her mevsim değişen görevleri vardı. Bazen yolları, bazen çitleri onarırlardı. Bir köylünün oğlu, babasının kira hakkını miras olarak alabilmek için en iyi hayvanından feragat etmek zorundaydı. Normalde bir aile, hasadının üçte birini mülk sahibine, rahiplere ve vergi tahsildarlarına verirdi. Mahsul iyi değilse halk açlıktan ölecek hâle gelir, her zamankinden çok bebek ölüme terk edilirdi. Rönesans Avrupası'nın fakir medeniyetinde köylünün temel meselesi hayatta kalmaktı.

Akdeniz havzası, Kuzey İngiltere, İskoçya, İrlanda ve İskandinavya gibi bölgelerdeki zirai üretim, manorların baskın olduğu ortak çiftçilik yapılan ve zengin topraklara sahip bölgeler kadar sıkı organize edilmemişti. Bölgesel farklılıklar bir yana, Rönesans Avrupası'nda yaşayan kırsal kesimin hayatı güçlüklerle doluydu ve Orta Çağ'daki atalarına nazaran az bir miktar gelişmişti. Batıl inançlar devam etmekteydi, insanlar hâlâ boğanın kanının büyüü olduğuna inanıyor ve değişik yardım yollarına başvuruyorlardı. Cehalet dolu, yerleşmiş inançları ve âdetleri olan bu dünyada, Katolik Kilisesi'nin resmi öğretileri ile halk arasındaki yaygın din arasında pek çok fark vardı.

Köylülerin ağır işlerle ne kadar meşgul olduğunu söyledik, demek ki kilisenin tatil günleri, düğünler, seremoniler, oyunlar, kasaba pazarına gitmek ve ara sıra gerçekleşen panayırlar bu kişiler için çok önemliydi. Bu hadiseler, köylü ailelerin gün doğumundan gün batımına dek çalışmak zorunda olmadığı nadir durumlardandı. Panayırlar sayesinde köylü aileler alışveriş yapıyor, belki kendileri yapmayı beceremedikleri iksirleri satın alıyorlardı; dans ediyor, içki

1 Bonnie Anderson ve Judith Zinsser, *A History of Their Own: Women in Europe from Prehistory to the Present*, 1. ed., 2 cilt (New York: Harper, 1988), s. 88. <https://ranteoy.org>

içiyor ve arkadaşlarıyla sohbet ediyorlardı. Yaşamlarının zorluğunu düşününce insan, köylülerin öyle coşkulu dans etmesini anlaşılır buluyor.

Ancak köylülerin bazen tatil yapmaları, köyde yaşamının zor olduğu ve bazı zamanlarda köylülerin ayrıcalıklı ailelerden nefret ettiği gerçeğini değiştirmeye yetmez. “Kalın kafalı ve cahil” köylüler hakkında yapılan kaba şakalar iyice artmıştı. Köylülerin hizmet ettikleri ve besledikleri kişiler onlara tepeden bakıyordu. Genellikle başka yerlerde bulunan toprak ağalarına karşı köylüler bazen öyle büyük bir öfke duyardı ki, her şeyi riske atarak isyana kalkışıyorlardı. 1323 ile 1328 yılları arasında Flandre’de, 1358’de Fransa’da, 1381’de İngiltere’de büyük köylü isyanları çıktı; 1514’te Macaristan’da ciddi bir başkaldırı görüldü; sonrasında ise 15. yüzyıl boyunca Almanya’nın çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar yaşandı (bu ayaklanmalara *Bundschuh* ayaklanmaları denirdi, çünkü köylülerin çoğu *bundschuh* denilen bağcıklı ayakkabılar giyerdi). 1524 ile 1526 arasında Kuzey Almanya’da başlayan ve Avusturya’ya yayılan Köylü Savaşı vuku buldu. Köylüler silah kullanma ve askerî idare konularında herhangi bir eğitim almadıklarından, yöneticiler, çıkan tüm ayaklanmaları şiddet kullanarak bastırıyordu. Arada sırada patlak veren şiddet, aslında “çalışanların” sükûneti altında yatan ve derinden gelen o çaresiz gözü dönmüşlüğü yansımasıydı.

ŞEHİRLİLER

Modern çağın başlarında Avrupalıların çoğu köylerde yaşırdı ancak, halkın üçüncü tabakasını teşkil edenler surlarla çevrili şehirlerde yaşayanlardı. “Kasabalıyı köylüden ayıran yalnız bir duvardır,” şeklindeki söz, eskiden herkesçe kabul edilirdi. Derebeyi soyundan gelenler, şehirli köylülerle aynı kefeye koymuş olabilir ancak modern şehirli kendilerini Avrupa’nın soylu ailelerine yakın hissederdi. Gerçekten de, 14. yüzyılda Venedik’te yaşamış zengin tüccar aileler gibi, güçlü ve zengin şehirlerin önde gelen vatandaşları kendilerini soylu ilan edebilirdi. Bunun dışında kalan kasabalı seçkinler ise kendilerine asilzade ismini takardı, böylece antik Roma’daki aristokratlarla ilişkili oldukları izlenimi yaratırlardı.

Kasabalarda yaşayan sözde asilzadelerin siyasi iktidar ile herkesten çok ilişkisi vardı fakat genellikle toplam nüfusun %5 yahut %6’lık kısmını oluştururlardı. Asilzadelerin hemen altında daha küçük tüccar sınıfı, usta esnaf, dükkân sahipleri, avukatlar ve öğretmenler yer alırdı. Ruhban nüfusu değişkendi ancak tıpkı 16. yüzyılda Nürnberg’de olduğu gibi, bir şehirde oraya yerleşmiş bir piskopos yoktu, daha ziyade ruhban sınıfı nüfusun %10’u gibi bir kısmını oluş-

turabiliyordu. Avrupa'nın toplam nüfusunun %2 ila %4'ünü ruhban sınıfının teşkil ettiği düşünülürse, Nürnberg örneği ile ruhbanların şehirlerin korunaklı surları arkasına nasıl yığıldığı görülür. Piskoposların yaşadığı şehirlerde ruhban sınıfına mensup çok insan olurdu, uzakta kalan kırsal kiliselerde ise yeteri kadar rahip bulunması zordu.

Tipik bir şehrin nüfusunun en az üçte birini çıraklar, kalfalar, bahçıvanlar, uşaklar, hayat kadınları, vasıfsız işçiler, bakıma muhtaç kişiler ve seyyar satıcılar teşkil ederdi. İktisadi sıkıntılar baş gösterdiğinde, şehrin fakir nüfusu kabarırdu. Örneğin 1540 ile 1541 arasında Nürnberg'de 13.000 insana her gün bedava ekmek dağıtılırdı. Tahıl ambarlarına sahip kasabalarda dahi kıtlık görülebiliyordu, ancak şehirlerin refah düzeyi kırsal alanlardan daha yüksekti. Dilenciler şehirden yiyecek bir şeyler bulma umuduyla şehir merkezlerine giden yollara dökülmüştü. Şehirde yaşayan üst sınıf ise tam tersine, çevre köylerden gelen en iyi mahsulleri, mesela en iyi tahıllardan üretilen beyaz ekmeği yahut en taze sebzeleri ve etleri tüketirdi.

Sanayi devriminden önce Avrupa nüfusunun çoğunluğu hâlâ kırsal bölgelerdeydi ancak şehir nüfusu 11. yüzyıldan beri hem genişliyor hem de zenginleşiyordu. Şehir nüfusu 1347 ile 1350 yılları arasında vebanın yaygın ve ölümcül etkileri yüzünden üçte bir oranında düşmüştü. 15. yüzyıl sonlarında ise ticaret ve kent hayatı tekrar gelişmeye başladı. Nüfus yavaş yavaş artmış ve 1500 yılına gelindiğinde 14. yüzyıl ortasından önceki nüfusun %60-75'ine tekrar ulaşmıştı. Avrupa nüfusu 16. yüzyıl boyunca sürekli artış gösterdi.

Ancak çoğu şehirde yalnız birkaç bin kişi yaşıyordu. Almanya'da Köln ve Fransa'da Marseilles şehri gibi 16. yüzyılın başlarında 40.000 kişilik şehirler hâline gelebilen büyük topluluklar da vardı. Çukur Ülkeler'deki Ghent şehrinin ve Londra, Lyon ile Seville'nin ise yaklaşık 50.000 nüfusu vardı. (Okurlar, Rönesans dönemi nüfusu hakkında çokça tartışıldığını göz önünde tutmalıdır.) Fakat Floransa, Milan, Roma, Venedik ve Sicilya'daki Palermo gibi şehirler ile Portekiz'de büyük bir liman kenti olan Lisbon'un da 100.000'e yakın nüfusu olduğu görülmektedir. Paris'in muhtemelen 200.000'e yakın vatandaşı vardı. Görkemli bir şehir olan Napoli'nin belki 230.000 kadar nüfusu vardı, böylece Konstantinopolis'e ve 1521'de Hernán Cortés ve müttefikleri tarafından yok edilmesinden önce Meksika'nın Aztek başkenti Tenochtitlán'a rakip çıkabiliyordu.

Nispeten geniş olan bu şehirler büyük liman kentleriydi yahut önemli bir ticaret yoluna yakındı. Nürnberg liman kenti değildi, gemi geçişine müsait bir

nehirin kıyısında da değildi ancak Orta Avrupa'nın tam kalbinde bulunan on iki farklı ticaret yoluna yakındı. Amsterdam, Antwerp, Lizbon, Londra ve Paris gibi ticari ve mali merkezler 16. ile 17. yüzyıllar arasında devamlı olarak büyüdü. Atlas Okyanusu ile Kuzey denizi, modern çağların başında uzak mesafeli ticaretin merkezi olarak Akdeniz'in yerini alırken, buralarda ticaret de geliyordu.

Şehirleri çevreleyen köyler veya bazı yerlerde küçük kasabalar vardı. İnsanlar surlarla, kalelerle çevrili alanlardan gelen koruma hissini severdi. Bazı Rönesans şehirlerinde cephanelik dolu ve her taraf surlarla çevriliydi. Nürnberg'in etrafını saran birkaç kat duvar, geniş hendekler, iç surlarında 84 ve dış surlarında 40 adet kule ile korunaklı kapılar vardı. Kuzey İngiltere'deki York kentinin Normanların fethi zamanında yapılmış surları durmaktaydı, kapılar ise tıpkı Almanya'nın Trier ve Fransa'nın Lyon kentinde olduğu gibi, Romalılar zamanından kalmaydı. Avila, Salamanca ve Segovia gibi İspanyol şehirleri ise Müslümanların savaşlarında kullanılan bariyer ve barikatlardan geçilmiyordu.

En büyük şehirlerde bile insanlar dipdibe yaşırdı, hâl ve hareketlerinin nasıl olacağını belirleyenler ise cemaatin önde gelen erkekleriydi. Şehirlielerin büyük bölümünün yaşadığı kulübeler küçüktü ve yarı ahşaptı, fakir olanlar ise şehrin duvarları etrafına yığılmış barakalarda yaşıyordu. Çarşı esnafı ile aileleri ve hizmetçiler ise genellikle çalıştıkları yerin birkaç kat üstünde yaşırdı. Alt katta, sattıkları eşyayı sergiler, bazen sokaklarda veya pazar yerinde satış yaparlardı. Yalnız Floransalı Medici veya Augsburglu Fuggers gibi birkaç zengin tüccar ile bankacının evlerinin ön cephesi tuğla ve taş kullanılarak örülmüştü. Bu kişilerin kır evleri de olabiliyordu. Her şehrin kendine has bir Dokumacı Mahallesi, Kasap Bölgesi ve Balıkçı Sokağı vardı. İnsanlar, hayvanlar (herkesçe en çok sevilen hayvanlar çöp yiyen domuzlardı) ve üst katlardaki pencerelerden atılan insan dışkıları dâhil envai çeşit döküntü dar sokakları doldururdu. Kesilen hayvanların kanı ve atıkları genellikle şehrin su rezervine atılırdı. Ölüler şehrin içinde gömme âdeti yüzünden hastalıkların da azalacağı yoktu. Ne yazık ki kirlilik yalnız bugün çekilen bir dert değil!

Günlük Yaşam

Kilise ve belediye binalarındaki çanlar çalınca, kasaba sakini uyanır ve gün başlardı. Düşmanın yaklaştığı haberini vermek için yine çanlar kullanılırdı. Gün boyunca şehirde her türden etkinliğe rastlayabilirdiniz. Orada üretilen mamuller ile şehir dışından gelen yiyecekler alınır ve satılırdı. Gezinler ile civardan gelenlerin bir kısmı hanları ve mehaneleri doldururdu. Dinî törenler,



kutsal günler ve şenlikler sayesinde insanlar sıradan çalışma hayatından bir nebze olsun uzaklaşıyordu. Gün batımında kapılar kilitlenir, serseriler kapı dışarı edilir ve şehrin üzerine karanlık ve sessizlik çökerken sokağa çıkma yaşağı başlardı. Aslında suç işlemenin halkın gözü önünde uygulanan ciddi cezaları vardı ancak namuslu vatandaşlar geceleri sokağa çıkmaktan yine de kaçınırdı. Şehrin giriş kapılarını gözleri çıkarılmış suçluların kesik kafaları “süslerdi.”

Ağır cezalar verildiği hâlde modern şehirler tehlikeli olabiliyordu. Bekâr işçiler evlerinden ve burada gördükleri baskıdan uzak oldukları için, tehlike arz ediyorlardı. Cinselistismar çokça görülürdü ve sarhoşlar sık sık kavga çıkarırdı. 16. yüzyılda Venedik'te şiddet, gelenek hâlini almıştı, her yıl bir pazar günü yahut tatil günlerinden birinde, ikinci vakti işçi ve esnaf takımı toplanır, ellerine sopalar alır veya yumruk yumruğa mücadeleye girer, bir köprü için savaşırdı. Önceden ayarlanmış bu “savaşlar” binlerce kişi tarafından izlenirdi. Nasıl ki pazar yerinde alışveriş yapılıyor ya da atölyelerde kaliteli mal üretiliyorsa; şehir hayatında da ister teşkilatlı olsun ister olmasın her zaman şiddet vardı.

Hükümetlerin şehirdeki en büyük meşguliyetleri kanuna uyulmasını ve nizamı sağlamaktı. Şehirli hükümetleri idare eden konseyler, önde gelen erkek tüccarlarla doluydu. Bazen bunlara varlıklı lonca üyeleri eşlik ederdi. Esnaflar *lonca* denilen iktisadi birliklerin örgütlenmesi altındaydı; bu birlikler üretim ve işe alım standartlarını, fiyatları belirler ve lonca üyelerinin dul eşleri ile yetim çocuklarına yardım ederdi. Loncalar ayrıca toplumsal ve dinî kardeşlikleri temsil ederdi, festivaller sırasında yapılan geçit törenleri ile dinî törenlere mali destek sağlardı. Yani loncalar sendikalara benzerdi, ancak yöneticilik işlevleri vardı ve dine sıkı sıkıya bağlılardı. Augsburg ve Floransa gibi bazı varlıklı şehirlerin siyasetinde loncaların yeri büyüktü. Diğer şehirlerin ise yönetiminde söz sahibi güç, ticari oligarşilerdi.

Şehir Kadınları

Kadınların lonca üyesi olmasına, çırak, kalfa ve sonunda usta olacakları eğitimden geçmesine genelde izin yoktu. Küçük kızlar ipek böceğinden ip yapma, elbise dikme veya nakış konusunda çıraklık yapabiliyordu. Usta bir esnafın eşinin yahut kızlarının aile zanaatının inceliklerini öğrendiğine sık rastlanırdı, dul kalan kadınlar bazı durumlarda ölen kocalarının dükkânını sınırlı bir süre için devralabiliyordu. Bu devralım, dul kadınlar ve onların çocuklarına toplu lonca fonlarından maddi destek sağlamaktan kaçmak için yapıldı. Çiftliklerde olduğu gibi, ailelerin tüm üyelerinin çalışması gerekirdi. Lonca dulları da loncalara

verilen parayı verirdi, ancak bu birliklerin yönetiminde söz sahibi olamazdı. Şehirli kadınların çoğu ev hanımı olarak çalışırdı; bazılarıysa ek iş yapmak amacıyla dükkânda durur, meyhanede çalışır veya hizmetçi olarak iş tutardı. Kadınların fazla mülk sahibi olmasını veya iş hayatına atılmasını zorlaştıran yasal kısıtlamalar vardı.

Kadınlar iktisadi güçten mahrum edildiği için, şehirde siyasi olarak da pek az güç elde edebilirlerdi. Devlet dairesine giremez, kamu düzeniyle ilgili karar alamazdı. Bağlı oldukları yasayı yapan asli kişiler erkeklerdi. Aileye erkek egemendi, gerekirse kaba kuvvetle gücünü artırabilirdi. Kilise kısıtlamak için çabalasa da erkeklerin eşlerini dövmesi âdeti yaygındı. Mimar Leon Battista Alberti (1404-1472 civarı) gibi kuramcılar, erkeklerin eşlerine ve çocuklarına kibar davranmasını öğütse de nihai iktidarın erkeklerde olduğu su götürmez bir gerçektir.

Modern hükümetler ilk yıllarında ailenin ve ev düzeninin aynasıydı. Hem ataerkil hem de erkek egemenciydiler. Toplum sıkı bir şekilde denetleniyordu ve bu hâl, güya ilahi olarak tasdik edilmişti. Denetimi uygulayanlar zengin erkeklerdi, bu kişiler kendilerinden aşağı mevkideki erkekler üzerinde, tüm kadın ve çocuklar üzerinde hâkimiyet kurmaktaydı. Evlerde aile üyeleri, akrabalar ve hizmetçiler yaşardı. Şehirde yaşayan rahipler hem piyasayı her yönüyle yoluna koyar hem de vatandaşların şahsi hayatlarını düzenlerdi. Mesela belediye meclisinin uğraşı genellikle “Kutsal Hafta sırasında çocukların giyim kuşamda aşırıya kaçmalarının nasıl engelleneceği” üzerine düşünüp taşınmakla geçerd. Yahut bir kadının “yatakta kocasına karşı fazla ateşli” hareketleri olup olmadığını tartışırdı.²

Erkek egemen toplumdaki kent yöneticilerinin söyledikleri, piskoposların da, düklerin de, tüccar ve lonca konseylerinin de söylediklerinin önüne geçerd.

Toplumsal Gerilimler

Erkekler ile kadınlar arasındaki düşmanlıklar nadiren şiddet ile sonuçlanırdı. Modern toplumların ilk zamanlarda zengin tüccar ve mütehasıslar ile genellikle okuma yazma bilmeyen ve el emeğiyle çalışan kitleler arasında gerilim vardı. Hukukçu Christoph Scheurl'ün (1481-1542) dediği gibi, aristokratlar kendilerini “saygıdeğer işler yaparak geçimini sağlayan muhterem kişiler”

² Jonathan W. Zophy, *Patriarchal Politics and Christoph Kress (1484–1535) of Nuremberg* (Lewiston, NY: Edwin Mellen, 1982), s. 41.



Marinus van Reymerswaele, *Avukat'ın Bürosu (The Lawyer's Office)*

olarak görürdü.³ Hükümet, giderek daha çok avukata ihtiyaç duyar hâle geldi. Şehirlerde avukatlar, maaş bordrolarına danışman olarak kaydedilirdi; hukuk eğitimi görmüş kişiler bürokrat olarak kullanılırdı ancak Marinus van Reymerswaele'nın 1545 yılına ait, hukuk bürosunu tasvir eden resmi gösteriyor ki bu kişiler aslında tamahkârlıklarıyla nam salmıştı. Sanatçının tablosu, bir Hollanda atasözüne tepki niteliğindeydi: “İneğini geri almaya avukata gideksen, avukat parası için yanında bir inek daha götür.” Hukuk konusunda eğitim almış kişilerin, kanuna uyulmasını ve nizamı sağlamakla görevli insanların varlığına rağmen, Rönesans şehirlerindeki sonu gelmeyen kıskançlık ve şikâyetler yüzünden sık sık şiddete başvurulurdu.

Bazen istihdam sıkıntıları, bazen mevkie dair sıkıntılar, bazen de şehir konseylerindeki temsilcilerle alakalı sorunlar yüzünden sınıflar arasında kavgalar çıkardı. Bunlardan biri de 1348'den 1349'a kadar süren, Nürnberg zanaatkarlarının çıkardığı ayaklanmaydı. Bir başka örnek ise Floransa'daki aç tekstil işçilerinin 1378 yazında çıkardığı isyandır. Tecrübesiz Floransalı tekstil işçileri (*Ciompi*), loncalarda duran ve kendilerinden varlıklı olan kardeşlerince ezilmişti. Nürnberg esnafının ayaklanması

ise Kutsal Roma İmparatoru IV. Charles ile ittifak kuran aristokrat sınıfı tarafından bastırıldı. Kriz zamanlarında ayrıcalıklı kesim birbirine kenetlenirdi. Nürnberg aristokrasisi esnaf ayaklanmalarını bahane eder ve lonca üyelerini şehrin yönetimine bakan küçük konseye almazdı. Augsburg ve Strazburg gibi Alman şehirleri ise lonca üyelerinin en güçlülerinin kendi şehirlerinde ikamet etmesi için çabalarlı.

Bazen, aynı toplumsal sınıfa mensup kişiler arasında şiddet görülürdü. Bu kişiler sınırlarını kendi çizdikleri farklı mahallelerde yaşardı, Venedik'teki meşhur köprü savaşçıların durumu da aynı böyleydi. Gruplar arasında görülen şiddet, savaş kadar tehlikeli olabiliyordu. Albizzi ve Ricci aileleri arasında 14. yüzyılda görülen muhalefetin yol açtığına benzer kavgalar, halk içindeki bu vaziyeti iyice karıştırmaktaydı. Aileler ve gruplar arasında çıkan tartışmalar genellikle siyasetle alakalıydı. İtalya'daki Alman Kutsal Roma İmparatoru ile ona her vakit rakip olan papa (Guelfolara karşı Ghibellinler) arasındaki rekabet veya daha büyük gruplar arasındaki bölünmeler buna örnektir. Rönesans şehirleri bazen çok çalkantılı dönemlerden geçerdı, sıkıcı bir şehir yaşamı ise neredeyse hiç görülmedi. Şehir merkezleri kalabalık, renkli ve çok çalışılan yerlerdi, bazı durumlarda ise böyle gerginlikler çıkardı.

Kapitalistlerin Yükselişi

Orta Çağ'ın sonlarına doğru şehirler büyümüş, kapitalizm de buna bağlı olarak gelişmiştir. Kapitalizm, sermaye mallarının yahut yatırım kararlarının özel veya tüzel mülkiyet hâline gelmesidir. Kapitalistler serbest pazarların fiyatlar, üretim ve dağıtım hakkındaki kararları almasına izin verilmesinden yanadı. Orta Çağ'da kapitalistler, Eski Ahit'teki "faiz alma" veya borçları "artırma"ya karşı çıkan emirlerle mücadele hâlinindedir. Nüfuz sahibi bir teolog olan Aziz Thomas Aquinas* (1225-1274 civarı) ve önde gelen diğer kilise aydınları Aristoteles'in "para kısırdır" sözüne hak veriyor; iyi bir Hristiyanın ihtiyaç sahibi komşusundan menfaat sağlamaması gerektiğine hükmediyordu.

Orta Çağ'ın büyük bir kısmı boyunca Avrupalılar, ticaret, teknoloji ve tıp alanında Asyalıların ve Müslümanların gerisinde kalmıştı. Avrupa'nın kara ticaret yolları, Semerkant'tan Çin'in Pekin kentine kadar giden "ipek yolu" ile mukayese edilemezdi. Asyalıların gemileri de yön bulma âletleri de Rönesans dönemine dek hep Avrupalılarınkinden iyi durumda olmuştu.

* "Aziz" kelimesini, metindeki tüm "Saint" kelimeleri için kullandık. Dolayısıyla ve mesela, "St. Paul Kilisesi" yerine "Aziz Paulus Kilisesi" demek tercih ettik. [c.n.]
Ücretsiz E-Kitap Arşivi: <https://trantey.org>

Daha 14. yüzyıla gelinmeden tüm bunlar değişmeye başlamıştır. Hristiyan bankacılar, faiz meselesini kabul etmeye başlamış ve Haçlılara sermaye konusunda yardım etmiştir. Ayrıca kendi ülkelerindeki ve yurtdışındaki şapeller ile hastanelere bağışta bulunmuşlardır. Kutsal topraklara düzenlenen Haçlı Seferleri (1096-1291) Avrupa'da pamuk, ipek, muslin, boya maddesi, ilaç, parfüm ve baharat gibi lüks mallara duyulan talebi yükseltmiştir. Avrupalılar bir kere tarçın, zencefil ve muskatın tadına bakınca, yine pahalı fakat sade bir baharat olan tuz ile tatmin olamamıştır.

Cenevre ve Venedik gibi liman kentlerinde yaşayan İtalyan tüccarlar, Bizanslı ve Arap tüccarlarla uzun süredir alışveriş hâlindeydi. 13. yüzyılın tüccar ailelerinden Venedikli Polo ailesi, sıra dışı bir fatih olan Moğol Cengiz Han'ın (1160-1227 civarı) torunu Kubilay Han ile onlarca yıl Çin'de yaşadı. Marco Polo (1254-1324 civarı) belki de İmparator Kubilay Han'ın hükümetinde memurdu. Polo, sonunda Venedik'e döndü ve *Geziler (Travels)* isimli, Polo'nun Doğu'da geçirdiği vakitler hakkında yazdığı ve çok geniş bir kesim tarafından okunan kitabını yayımladı. Son yıllarda kitabın içeriğinin doğru olup olmadığı sorgulanmaya başlamıştır. Yine de, 14. ve 15. yüzyıla gelindiğinde onlarca İtalyan şehri, büyüyen Akdeniz ticaretine büyük ölçüde dâhil olmuştu.

Bu alışverişin bir parçası da kârlı insan eti ticaretini içeriyordu. Zira 13. yüzyılda köle ticareti yeniden canlanmıştı. Savaşta esir düşenler ve çaresiz kalmış kişilerin çocukları, Cenevre gibi hareketli şehirlerde pazara çıkarılırdı. Köleler Afrika'dan, Balkanlardan veya Karadeniz civarından gelirdi. Ev içinde hizmetçi olarak ve İtalya'nın gelişme hâlindeki kıyafet sektöründe işçi olarak Afrikalılar, Asyalılar ve Osmanlılar kullanılırdı. Bu utanç verici insan ticareti, kapitalizmin büyümesini hızlandırdı.

Uzun mesafeli ticaretin gelişmesini kolaylaştırmak için bankacılığın da gelişmesi ve modernleşmesi gerekti. Poliçeler ve kredilerle ilgili diğer yazılı belgeler, ayrıca Floransa'nın altın florini ve zengin Venedik'in dükası gibi istikrarlı paralar sayesinde uzun mesafeli ticaret giderek gelişti. Floransa, 1338 yılına gelindiğinde seksen banka ile Avrupa'nın bankacılık başkenti hâline gelmişti. Floransa'daki Bardi ve Peruzzi gibi ticarethaneler, ticareti kolaylaştırmak ve döviz kurlarından kolayca kâr sağlamak için kendi bankalarını kullandı. Papa 8. Boniface, Bardi bankaları sayesinde papalık vergilerini toplayabildi, Avrupa'nın Roma'ya para aktarmasını sağladı. Bazen kendilerinin mali olarak yıkımına sebep olsa dahi Floransalı bankacılar, Avrupa'nın her geçen şahsiyetlerine yüksek miktarda borçlar verirdi.

Zengin Jacob Fugger (1459-1525)

Avrupalılar, İtalyanların üstatlığına özendi. Avrupa'nın kuzeyinde Antwerp, Amsterdam, Londra ve Paris gibi finansal merkezler oluştu. Kutsal Roma İmparatorluğu'ndaki Zengin Jacob Fugger'in kudretli bankacılık imparatorluğu, İmparator I. Maximilian'ın arkasındaki temel para kaynağıydı. Fugger, önde gelen bankacı bir aile olan Augsburgların üyesiydi. Annesi Barbara (ö. 1497), dönemin ileri gelen iş kadınlarından. Jacob gençken Venedik'te muhasebe ve ticaret tahsili aldı, zira uluslararası ticaretle alakalı aileler oğullarını tecrübe edinmesi için yurt dışına gönderirdi. Evden uzakta edinilen tecrübeler sayesinde ufku genişleyen çocuklar, yabancı ticaret tekniklerini, âdetlerini, para birimlerini ve dilleri öğrenirdi. Ticaret, okullarda değil, iş üzerinde öğrenilirdi.

1485'te Jacob, Avusturya'nın Innsbruck şehrindeki Fugger banka şubesinde idareci konumuna geldi. Burada, Tyrolian Alplerinin büyüyen madencilik sanayii için başarılı girişimlere imza attı. 1502 yılına gelindiğinde, ailenin Macaristan ve Silezya'daki madencilik kazançlarını artırdı. Sonra, Fugger ailesinin ticarî işlerinin başına geçti. Fugger, Habsburgların verdiği kredileri kraliyetin tuz madeni üzerinde hak iddia ederek güvence altına aldı. Habsburglar kendisinin en önemli müşterilerinden biriydi.



Jacob Fugger gravürü.

İnanılmaz bir başarı gösteren Zengin Jacob'un sloganı “Kazanabiliyorken kazanacağım” idi. Fugger, sloganını hayata geçirebilmek adına, yüksek faiz oranları ile en güçlü prenslere kredi vermenin ötesine geçti ve şirketini yeni keşifler sonucu açılan Doğu Hindistan'ın baharat ticaretine soktu. Aynı zamanda İngolstadtlı Dr. Johann Eck gibi teologları tefecilik davalarına savunma yazması için tuttu. Mainz başpiskoposluğunu garanti altına almak için gereken 29.000 guldeni (Flemenk parası) Brandenburglu Albrecht'e kredi olarak verdi. Martin Luther'in endüljanslara karşı başlattığı meşhur protestoları tetikleyen de bu olaydı.

1519 yılında Fugger, V. Charles'in rüşvet vermek için ihtiyaç duyduğu 544.000 guldeni kendisine kredi olarak verdi ve onun Kutsal Roma İmparatoru olarak

seçilmesini sağladı. Zengin Jacob mal varlığının bir kısmıyla Augsburg'da Fug-gerei projesini başlattı. Bu proje, dünyada yoksul ve emekliler için başlatılan ilk konut projesiydi. Avrupalı şehirler Fuggerlâr gibi aileleri ancak rüyalarında görebilirdi. Vicdanı olsun olmasın, kapitalistler burada kalıcıydı.

Müslümanlar

16. yüzyılda yaşayan birçok sınıfın karışımı olan toplulukların yanında bir de dinî ve kültürel azınlıklar vardı. 16. yüzyıl başında Avrupa'nın ezici çoğunluğu Romalı Katoliklerdi. Avrupa'nın doğusundaki azınlıklardan biri ise Yunan yahut Slav kültürüne ait ayinler düzenleyen Ortodokslardı. İnsanlar, kendilerini Avru-palı olarak değil, Mesih'in (Hristiyanlık âleminin) bedeninin bir parçası olarak görürdü. Hristiyan Avrupa'nın birçok bölgesinde dinî çeşitliliğe müsamaha gösterilmezdi. Müslümanlar ise, başlıca kaleleri Granada'nın 1492'de dindar bir kraliçe olan Kastilyalı Isabel'in (1451-1504) ordusuna yenik düşmesiyle Kuzey İspanya'daki hâkimiyetlerini yitirmişlerdi. Fakat 1500 yılına geldiğinde dahi çeyrek milyon kişilik Müslüman nüfusuyla İspanya, Avrupa'da eşi benzeri olmayan bir şehirdi. Gerçi buradakilerin birçoğu "Yeni Hristiyanlardan" olmaya mecbur bırakılmıştı.

Başta hoşgörü gösteren Kraliçe Isabel bir süre sonra, dinî çeşitliliğe son vermesi yönünde müthiş bir baskı hissetti. Önde gelen Hristiyanların birçoğu, diğer dinî geleneklere uyanların, ebedi ruhlarını kaybederek diğerlerini de kendilerine benzetme tehlikesi taşıdığını düşünmekteydi. Pek çok Hristiyanın Müslü-manların bir kısmının ticaret ve tıp alanındaki tecrübelerini kısıktığı kesindi. Binlerce İspanyol Müslümana iki seçenek sunuldu: Ya Hristiyan olacaklar ya da İber Yarımadası'nı terk edeceklerdi. 1492 ve sonrasında binlerce Müslüman din değiştirdi; mülklerini terk edip Avrupa, Afrika ve Orta Doğu'ya kaçan ve bunun vahim sonuçlarıyla karşılaşan Müslümanların sayısı ise daha çoktu.

İslâm dininin İspanya Krallığı'ndaki hükmü ciddi olarak zayıflamıştı; Osmanlı'nın Konstantinapolis'i yahut Bizans'ı 1453'te fethetmesiyle Müslü-manlık, Avrupa'nın doğu cenahına hızla yayıldı. Sultan II. Mehmet (tahtta kaldığı süre 1451-1481) boğazlarda bulunan bu kudretli şehrin devasa surlarını yıkmak için yeni geliştirilen topları kullandı. Çağdaşları arasında entelektüel düşünceye sahip olmasıyla ünlenen II. Mehmet, buradan sonra Atina'yı kuşattı ve 1456'da ele geçirdi. Bir sonraki adımı, Yunanistan'ın geri kalanını fethetmek oldu, sonra Balkanlara ilerleyerek Sırbistan'ı, Bosna'yı, Hersek'i ve Hırvatistan'ı aldı ve İslâmiyet buralarda yayılmaya devam etti.

Osmanlılar, güçlendikten ve Perslerin karşısına gelecek kadar doğuya açıldıktan sonra, şiir yazar Kanunî Sultan Süleyman'ın (tahtta kaldığı süre 1520-1566) önderliğinde Hristiyan Batı'ya doğru fetihlere başladılar. Süleyman'ın büyük orduları 1521 yılında Belgrad'ı aldı, 1526'da Macarları Macaristan'ın merkezinde yerle bir etti, 1529'da ise Viyana'ya gözdağı verdi. O kadar iyi korunan Viyana düşseydi, Avrupa'da Osmanlı'ya karşı koyabilecek kadar güçlü başka bir şehir muhtemelen kalmayacaktı. Aslında valilerin dönem dönem Konstantinopolis (şimdiki İstanbul) civarındaki vilayetlerine gitmesi gerekmesi, Osmanlılar Viyana için daha büyük bir tehdit oluşturacaktı. Ordu içindeki çok sayıda subay aniden gittiği için, kuşatma ve seferlerin uzun süre devam etmesi zordu. Sultan Süleyman, Avrupa kışının çok sevdiği süvari atlarının üzerindeki etkisinden de endişeliydi. Yine de Batı seferleri sayesinde İslâmiyet, Balkanlara kalıcı olarak yerleşti.



Gentile Bellini, *Sultan II. Mehmet, "Fatih" (Sultan Mehmed II Fatih, "The Conqueror")*

Afrika'dan Gelen Köleler ve Levant

Müslümanlara ek olarak, Avrupa'da çeşitli din ve kabilelere mensup Afrikalı azınlıklar vardı. Bu kişiler, Batı Afrika'da Portekizli zenci ticaretinin başlamasından sonra, İtalyan zenginlerin evinde 15. yüzyıl boyunca kölelik yaptı. Esir düşen Afrikalıları ile Levant bölgesinden gelen Tatar ve Türkler, Ancona, Cenevre, Piza ve Venedik'teki köle pazarlarında satışa çıkarılıyordu. Kültürel olarak efendilerine ne derece etkide bulunduklarını söylemek zordur fakat kültürler arası etkileşim olması kaçınılmazdı. Siyahilerin yüzleri, Albrecht Dürer dâhil pek çok sanatçıyı büyülemişti. Afrika'dan gelen tüccarlar, 1550'lerde İngiltere'de boy göstermişti. William Shakespeare'in *Othello* oyununda siyahiler ve beyazlar arasındaki ilişki ve ırklara dair önyargı, güçlü temalar olarak kullanılmıştır.



Albrecht Dürer, *Bir Siyahinin Başı* (Head of a Black)

16. yüzyılda fiyatların ve köle pazarlarını denetimi altına almak için savaştan Osmanlı hâkimiyetinin artmasıyla İtalyanların evinde kölelik yapanların sayısı hızla düştü. Köleler ve mahpuslar, Akdeniz'e yığılmış kadirgamlarda kürek çekmeye devam etti, üstelik bunların çoğu özgür adamlardı. Kölelik, Avrupa'nın diğer kısımlarında gelişmedi; zira işçilere çok az ücret ödeniyordu ama Amerika'nın "Yeni Dünya" denilen kısmında kölelik ticareti epey gelişmeye başladı. Burada köle işçilere talep çoktu.

Yahudiler

16. yüzyılda Avrupa'da Yahudiler az da olsa varlığını sürdürmekteydi. Hâlbuki dönemsel

olarak ihraç edilmiş, zorla din değiştirmiş, adli cinayetlere maruz kalmışlardı. Genellikle yönetici bir prensin himayesi altındalardı. Avrupa'nın çoğu bölgesinde toprak sahibi olmaları yasaktı ve pek çok meslekten men edilmişlerdi. Yahudilerin büyük kısmı kasap, mücellit, evlerde hizmetçi, noter, kâtip, seyyar satıcı, tefeci yahut doktordu. Diğerlerinden ayrı yerleşim yerlerinde yaşamaya ve farklı giysiler giymeye, sarı bir rozet takmaya mahkumlardı. Yahudiler, maruz kaldıkları kısıtlamalar yüzünden iktisadi dünyanın içinde pek fazla yer alamamıştır.

Yahudi topluluklar 14. yüzyıl boyunca Kara Ölüm (1347-1350) gibi pek çok felaketten sorumlu tutulmuştur. Günah keçisi arayan bazı Hristiyanlar, Yahudi komşularını, kuyulara zehir katarak veya başka yollar kullanarak vebayı yaymakla suçlamıştı. 3. bölümde göreceğimiz gibi, aslında veba siyah Asya sıçanlarına yapışmış pirelerdeki virüslerden yayılmıştı. Hastalığın virüslerle yayıldığı düşüncesi, Tanrı'nın günahları yüzünden kendilerini cezalandırdığını düşünen 14. yüzyıl insanının anlayabileceği bir şey değildi. Avrupa'nın neredeyse üçte biri, üç yıldan az bir sürede salgınlar yüzünden ölmüştü ve savunmasız Yahudi azınlıklar, bazen veba bazen diğer sorunlara sebep oldukları gerekçesiyle haksız suçlamalara uğruyorlardı. Avrupalı Yahudiler, 14. yüzyıldaki terörden nasibini almıştı, bu yüzden nüfusları giderek düşmüştü.

14. yüzyıl sonunda ise Kastilya ve Aragon'daki Yahudiler, Hristiyanlığı kabul etmeye veya yaşadıkları yerleri terk etmeye mecbur tutuldu. Binlercesi din

değiştirdi ancak yine de kendilerine itimat edilmedi; “Yeni Hristiyanlar”dan oldukları gerekçesiyle işkenceye uğradılar. Diğerleri ise Afrika’ya, Orta Doğu’ya ve Avrupa’nın diğer kesimlerine, bilhassa İtalya’ya göç etmek için her şeyi riske attı. Yahudilerin ve yeni Hristiyanların büyük kısmı, kötülüğüyle ün salmış İspanyol Engizisyon Mahkemeleri’nde mağdur oldu. Yahudilerin İspanya’da halka açık şekilde yakılması âdeti, 17. yüzyılın sonlarına dek sürdü. Bu törenlerin en detaylısı, Madrid’in “Kan Sahnesi”nde 1680 yılında düzenlenen *auto de fé** idi. 1496 yılında Portekiz Kralı Joao, Yahudileri Hristiyanlığa geçmeleri yahut ülkeyi terk etmeleri için zorlamıştı. 1517’ye gelindiğinde ise Yahudilerin neredeyse hepsi İspanya ile Kuzey İtalya’dan göçtü.

16. yüzyılda Yahudiler, Avrupa’nın diğer bölgelerine geri dönmeye başladı; gerçi nüfusları hâlâ kıtanın %1’ini dahi teşkil etmiyordu. İtalya’nın dışında, Prag ve Viyana’da yaşayan ve bilinen en büyük Yahudi topluluk bile en fazla 500.000 ila 700.000 kişiden ibaretti. Diğer topluluklar bu sayıdan çok daha az nüfusa sahipti. Nürnberg gibi büyük şehirlerde 16. yüzyılda hiç Yahudi yaşamıyordu. İmparator I. Maximilian (tahtta kaldığı süre 1493-1519) 1498 yılında Nürnberg’e Yahudi vatandaşları şehirden sürme izni vermişti. Nürnberg’den atılan Yahudilerin bir kısmı, yalnızca birkaç kilometre ötedeki Fürth kentine taşındı. Fakat burada da şehrin pazar yerinin ortasındaki sinagog yakıldı ve onun yerine Bakire Meryem’e adanmış bir kilise inşa edildi. Maximilian’ın torunu ve halefi V. Charles (tahtta kaldığı süre 1519-1555) Rönesans hümanistlerinden etkilenmişti, dolayısıyla imparatorlukta yaşayan Yahudilere çok daha hakkaniyetli davrandı. İmparator, Alsace’den gelen Rosheimli Rabbi Joseph’in belagatinden etkilenmişti. V. Charles, Kutsal Roma İmparatorluğu’nda uygulanan işkencelerin bazısına izin verdiği ve Yahudiler, ağırlıklı olarak Hristiyanların oluşturduğu topluluk tarafından aşağılandığı ve ihmal edildiği hâlde, 16. yüzyılın sonlarından itibaren Yahudilerin durumu imparatorluğun büyük bölümünde iyiye gitti.

SOYLULUK

Zengin şehirlielerin bir kısmı soylu olduğunu iddia etse de, eski feodal soylulardan yahut o zamankilerin “savaşçı” olarak gördüğü aileden gelenler, bu kişilere tepeden bakardı. İkinci sınıfa mensup bu “kılıç soyluları” Rönesans

* Portekizce “inanç gösterisi” manasına gelen *auto de fé*, İspanyol Engizisyon Mahkemeleri’nin halka açık infaz törenleri için kullanılan terimdir. <https://rantey.org>

boyunca eskiye nazaran zayıfladı. Elllerinde bulunan toprakların getirisi, tüccar ve bankacıların uluslararası ticaretten kazandıkları kadar değildi. Bazı soylular, köylülerden alışlageldik hizmetler yerine nakit para almak gibi değişiklikler yaparak gelirlerini artırmaya çalıştı. Komütasyon denilen bu uygulamalar, köylülerin yaşam koşullarını bir nebze iyileştirirken, düşük mevkiideki soyluların iktisadi bakımdan güvende hissetmesini sağlamadı.

Askerî yenilikler yüzünden, soyluların askeriye'nin temel dayanağı olduğu görüşü daha 14. yüzyılda hükümsüz kılınmıştı. Uzun yaylar ve barut gelince, parlak zırhlar içinde gezen şövalyeler mazi olmuştu. Yalnızca turnuvalar varlığını sürdürüyordu. Fakat 1559 yılında Fransa kralı II. Henri'nin gözüne bir dövüş sırasında mızrak isabet ederek ölünce turnuvaların da yıldızı söndü. Bu yiğit kralın ani ölümünden sonra herkes, turnuvalarda yapılan dövüşlerden soğumaya başladı ve saygıdeğer çevrelerde bu soylu müsabakaların modası geçmeye başladı.

Paralı Askerler ve Soyguncu Soylular

Bazı soylular, artan maliyeti karşılamak adına paralı askerlik yapacak kadar düştü. Bu kişiler, en yüksek teklifi verenin emrine amade olan kiralık şövalyelerdi. Urbinolu Federico da Montefeltro (1422-1482) gibileri dürüst, dindar ve kültürlüydü ancak diğerleri haydutluk yapmaya başladı, bazıları ise daha kötü âdetler edindi. Rimini valisi Sigismondo Malatesta (1417-1468 civarı) cinayet, tecavüz, kutsal şeylere küfretmek, yalancı şahitlik, ensest ilişki ve zina suçlarından hüküm giymişti. Hâlbuki kendisi aynı zamanda bir sanat hamisi ve akademisyendi. Bana kalırsa ilk gençlik yıllarından itibaren öldürmek üzerine eğitim aldıkları düşünüldüğünde, bazı soyluların suça ve soygunculuğa karışması hiç de şaşırtıcı değildir. Soylu eşkıyalar ile bunların tuttuğu silahlı kişiler bazen şehir şehir gezen tüccar kervanlarına saldırırdı.

Götz von Berlichingen (1480-1562 civarı) soyguncu şövalyelerden biriydi. Götz, soylu bir Alman aileye mensuptu, Brandenburg-Ansbach uç beyinin sarayında görevliydi. 1504'te, Bavyera Veraset Savaşı sırasında sağ elini kaybetti. Berlichingen, bir zanaatkâra demirden el yaptırdı, bu el düşmanlarına korku salacaktı. Bamberg, Mainz ve Nuremberg gibi kentlerin varlıklı vatandaşları kendisinin düşmanıydı çünkü buralardan gelen tüccar kervanlarını yıllarca yağmalamıştı. 1519 yılında, Württemberg dükü Ulrich'in paralı askeri oldu. Altı yıl sonra ise Berlichingen, ayaklanan köylülerin yanında savaşarak para kazanmak istedi. Ancak köylüler, 1525 yazında mağlup olmadan hemen önce,

kendisini kurtarmak amacıyla köylüleri yüzüstü bıraktı ve toplumsal olarak kendini küçük duruma düşürdü.

İmparatorluk tarafından dört kez men edilmiş olmasına ve iki kez hapishaneye atılmasına rağmen Berlichingen, imparator V. Charles için 1542'de Osmanlılara ve 1544'te Fransızlara karşı savaştı. Berlichingen gibi soyguncu şövalyelerin yüksek mevkilere mensup tanıdıkları ve akrabaları olurdu. Bu yüzden böyle kişileri bastırmak zordu. Prensler soygunculuk yapan baronları kınasa da, kendi askerî birliklerini oluşturmak için becerikli savaşçılara ihtiyaçları vardı.

Terbiye Edinme

Pis işlere bulaşmayan ve yeterli bir gelire sahip üst tabakalara mensup soyluların yaşamları Rönesans sürecinde giderek güzelleşti. Şatolar daha iyi ısıtıyor, daha lüks mobilyalarla döşeniyor ve daha güzel dekore ediliyordu. Kır evlerini çevreleyen bahçeler çok hoştu, buralara balık havuzları (livarlar) ve boş vakitleri değerlendirmek için birçok tesis kurulmuştu. Avrupalı soylular, kendilerinden alçak konumda bulunanlarla iletişimi 16. yüzyıl boyunca gitgide daha çok kestiler. Büyük salonda, çalışanlarla yemek yemekten, kendilerine has yemek odalarına çekildiler. Lombardy'deki soylular köylülerle güreşmeyi ve İspanya'dakiler halkın önünde boğa öldürmeyi bıraktı.

Kendilerini daha fazla soyutlayabilmek için soylular, daha resmî ve kendinden emin şekilde hareket edip konuşmayı öğrendi. Hâl ve tavırları giderek değişti ve kibarlaştı, zira soylulardan, savaşta marifet göstermekten fazlası bekleniyordu artık. Baldassare Castiglione'nin 1527 yılında çıkan *Saray Mensubunun Kitabı* (*Book of the Courtier*) adlı eseri, soyluluk konusundaki yeni standartları belirlemişti. Eskiden diplomat olan hümanist Castiglione'ye göre (1478-1529), sarayda başarılı olmak isteyen soyluların dans etmeyi, ava çıkmayı, ata binmeyi, şiir ezberlemeyi ve anlamayı, açık ve net konuşmayı, güzel önerilerde bulunmayı bilmesi icap ederdi. Saraydaki kadın soylular ise Castiglione'nin görüşüne göre şöyle yapmalıydı:

Bu hanımefendinin saray mensubu olmanın gerektirdiği âdetlerin yanında okuma-yazma bilmesini, müzik ve resim bilgisine sahip olmasını, ayrıca dans edebilmesini ve neşeli olmasını, değişik bir tevazu anlayışı göstermesini ve iyi bir izlenim bırakmasını dilerim.⁴

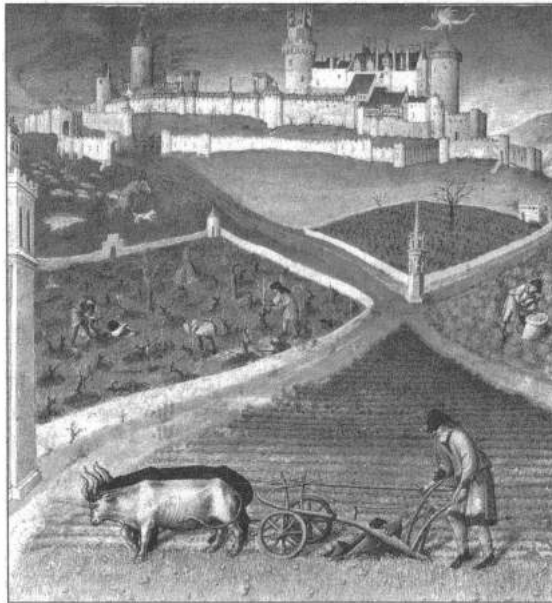
⁴ Baldesar Castiglione, *The Book of the Courtier*, çev. George Bull (Baltimore, MD: Penguin, 1967), s. 216. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Soylu kadınlardan, rütbesine bakılmaksızın yemek yapması, hizmetçileri idare etmesi ve her türden dikiş nakış işlerini yapması beklenirdi.

Avrupalı Rönesans soyluluğu göreceli ve devamlı olarak düşüş hâlindeydi belki ama genel olarak en imtiyazlı seçkinler soylulardı. Bilhassa bu sınıfa mensup erkek üyelerin yaşamları imrenilecek cinstendi. Sonuçta soyluluk hâlâ toplumsal kümenin en üstündeydi. Soyluların üstleri ise Avrupa'nın taç giyme şerefine nail olmuş geniş ailelerinden oluşurdu. Bunlar, geniş toprakları ve fazlaca imtiyazı olan kişilerdi. Soylular, kraliyet yönetimindeki ve askeri-yedeki en yüksek makamları tekelinde tutardı. Kraliyet, bunların bazılarına dolgun emeklilik maaşı verirdi. Soylu erkek ve kız çocukları kilisede ayrıcalıklı muamele görürdü ve ruhbanlar gibi soylular da birçok yerde doğrudan vergi ödemekten muaftı. Topraklardan gelen vergiler, 16. yüzyılda görülen enflasyondan dolayı eski ihtişamını yitirmiş olsa da Avrupa nüfusunun yüzde ikisini oluşturan soyluların en iyi toprakları elinde tuttuğunu aklımızdan çıkarmamamız gerekir. Yani birçok soylunun geliri bu dönem boyunca düş-tüyse bile, hâlâ Avrupa'nın en varlıklı kişileri soylulardı ve avamın zenginleri, kızlarını soylularla evlendirmenin veya kraliyet tarafından "soylu" ünvanına layık görülmenin peşindeydi.

Avamın zenginleri için soylu olarak tanınmak zor bir işti ancak müreffeh tüccar, soylu yaşam biçimini taklit etmeye çalışırdı. Tüccar olan seçkinlerin oğulları soylular gibi ava çıkar, dans eder, mızrak dövüşü yapar ve ziyafetlere katılırdı. Tüccar kesimi aynı zamanda soyluların toplumsal olarak edindiği haklara özeniyordu. Gerçekten de, pek zahmetli yemekler olan et suyuna ~~çor~~ balar, haşlama etler, kızarmış koyun etleri, yulafla beslenmiş besili kısır horozlar, güvercin, taze veya salamura balık, beyaz ekmek, reçel, meyve suları, soslar, meyveler, sebzeler ve peynirler yenir, yanında bira veya sulandırılmış şarap içilirdi. Yani soyluların yeme-içme şekline imrenilirdi.

Soylu kadınların pek fazla boş vakti olmazdı ama kendilerinden aşağı sınıftakilerden çok daha iyi durumdalardı, bilhassa eşleri veya babaları nazik adamlarsa (gerçi böyle olması zordu). Öteki sınıflardan gelen kadınlar gibi soylu kadınlar da soylu erkeklerden çok daha farklı bir gelecek beklentisi içinde yetiştirilirdi. Yaşamları aile ve ev hayatının etrafında dönerdi. Bazıları, "Mesih'in gelini" olarak kiliseye girerdi. Kadınların hepsine erkeklerden aşağı oldukları öğretilirdi. "Erkek güneştir, kadınsa ay" şeklindeki yaygın söyleyiş de bunu ifade eder.



Limbours, Mart Ayı, Tarlayı
Sürmek (Month of March,
Ploughing the Field)

Soylular ile seçkin kesime mensup tüccarlar, köylülere nazaran çok gösterişli giyinirdi. Kürkler ve son dönemde gelen ipek gibi güzel kumaşlar sayesinde bu çağa özgü “taytla gezen erkekler” (aslında tayt değil, çorap) ve onların gösterişli kıyafetler giyen, çokça mücevher takan, dantel ve sırma kumaşlarla bezenmiş hanımefendileri bambaşka şahsiyetler hâline geldi. Bu kişiler, etraflarını saran yün giysili yoksullardan, hatta onlar için yemek pişiren ve onlara servis yapan hizmetçi ordusundan bambaşka bir yaşam sürüyordu. Avrupalı soyluların, güçlerini, mevkilerini ve varlıklarını sergilemeyi seven ayrıcalıklı seçkinler olduğu ve tüketimlerini bariz bir şekilde sürekli olarak artırdıkları açıktı. Zaten “şerefli” kişiler olmaları bunu gerektirmekteydi.

RUHBAN SINIFI

Birinci sınıfa mensup kişiler –ruhban sınıfı– yani “ibadet edenler” de kaba saba giyinen yoksul kalabalıktan ayırdı. Bu kişiler, Tanrı’ya en yakın olanların kendileri olduğu düşüncesiyle Orta Çağ hiyerarşisinde teorik olarak ilk sınıfı teşkil ederdi. İbadet eder, hayır işi yapar, iyi ameller işler ve herkesinselamete erebilmesi için dünyevi zevklerden vazgeçerlerdi. Ruhban sınıfı da, ikinci sınıftakilerin bir

kısmı gibi devlete ödenen vergiden muaftı. Kendi kanunnameleri (kilise hukuku) ve kendi mahkeme sistemleri vardı. Bu mahkemeler, ruhbanları yargıladığında onlara *laikatin** aynı suç için aldığı cezadan daha hafifini verirdi. Ekmek ve şarap ayini sırasında, Tanrı'nın hikmetinin bir başka göstergesi olarak, yalnız ayine liderlik edenlere hem şarap hem ekmek sunulurdu. 16. yüzyıl başında ruhban sınıfı, nüfusun %2 ila 4'ünü teşkil etmekteydi. Genellikle ağır işlerle uğraşan ve mahrumiyet çeken bir topluluk için ayrıcalıklı kişi sayısı fazlaydı. Laiklerde olduğu gibi, ruhban sınıfı içinde de kademe farklılıkları vardı. Daha yüksek kademedekilerin geliri bol olsa da bilhassa kırsal kesimlerde yaşayan rahiplerin çoğunun maaşı azdı.

Ruhban sınıfı kendi içinde esasen iki gruba ayrılmaktaydı: Seküler** ruhbanlar ile manastırlara kapanan veya halk içinde keşiş olarak yaşayan nizami ruhbanlar. Ruhban sınıfı teknik bakımdan erkeklerin tekelindeydi, kadınlar rahip olarak atanamıyordu. Kendini manastıra kapatan rahibeler dahi yeminlerini erkek rahipler aracılığıyla ediyordu. Halka karışmayan yüksek rütbeli rahipler, kilisenin ayrıntılı ayinlerini yönetirdi: Vaftiz, günah çıkarma, kefare, ekmek ve şarap ayini, yemin törenleri (ruhban sınıfına özgü), evlilik törenleri (laiklere özgü) ve ölümden önce rahip tarafından yapılan son dualar. Bu yedi ayin, Tanrı'nın ayetlerinden sayılırdı ve selamete ermenin en etkili yollarındandı. Ayinler sayesinde, Tanrı'nın dünyada hissedilebileceği fikri aşılabilirdi ve Avrupa'nın her yerinde inananlara özgü bir cemaat kurulması, her kesimden insanın bu cemaate bağlanması kolaylaşıyordu. Hangi sınıfa mensup olursa olsun, bir Hristiyan bu ayinler sayesinde dünyadaki yaşamı için tecrübeler edinebilirdi. Roma Kilisesi Latinceyi, Ortodoks Kilisesi ise Yunanca ve Slav dillerini Hristiyanlık dilişayar, böylece Hristiyanlar ortak dinî diller ve törenleri kullanırdı. Bu gelenekleri kabul eden cemaat üyeleri ise bir topluluk olma hissini zenginleştirirdi. Kilise geleneğinin pek çok yanını gizlice reddedenler olsa da bunların sayısı azdı. Ayrıca böyle yaparak büyük bir tehlikeye atılmış oluyorlardı.

* Laikat (İng. laity) kelimesi, Yunanca *laos* sözcüğünden gelir ve ruhban sınıfına mensup olmayan tüm bireyleri ifade eder. Laikata mensup kişilere *laik* denilmektedir ve kitap boyunca *laik* kelimesi yalnızca ruhban sınıfı dışındakiler için kullanılacaktır. Kelimenin bugünkü yaygın anlamına evrilişi için bkz. Jean Baubérot, *Dünyada Laiklik*, çev. Ertuğrul Cenk Gürçan (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008). [ç.n.]

** Seküler (İng. secular) kelimesi Latince *saeculum* (çağa ait) sözcüğünden gelir ve “dünyevi, geçici” anlamı taşır. Yazar, metin içinde bazı yerlerde *seküler* ve *laik* kelimelerini aynı manaya gelebilecek şekilde kullanmıştır. Biz *laity* geçen yerde *laik*, *secular* geçen yerde ise *seküler* kelimelerini kullanmış oluruz. Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Seküler ruhbanlar da iki farklı gruba ayrılmıştı: Üst ile alt ruhbanlar. Üst mevkide, rahipler ve piskoposlar vardı. Rönesansa kadar, diyakozlar ve diyakoz yardımcıları da rahip olma yolunda sayılırdı. Alt ruhbanlar yahut daha düşük mevkidekiler ise kapı görevlileri, rahip yardımcıları, kutsal kitabı okuyan kişiler ya da kötü ruhları kovanlardan ibaretti. Alt ruhbanların işe başlaması için sıkı bir teftiştten geçmesi beklenmezdi, bu kişilerin hayatlarının sonuna dek bekâr kalma zorunlulukları da yoktu. Hatta birçoğu evliydi. Saç kesimleri onları diğerlerinden ayırırdı, bu kişilerin saçları kısa olurdu ve başlarının tepesi keldi. Alt ruhbanlar, saçlarını uzatmak suretiyle kolayca görevlerini terk edebilirdi. Kilise hizmetinde kaldıkları müddetçe, ruhban sınıfına özgü ayrıcalıklardan istifade ederler, örneğin herkesin yargılandığı mahkemelerde değil de kiliselerde yargılanırlardı.

Yüksek mevkideki seküler rahiplerin, alt mevkidekilere oranla daha çok sorumluluğu vardı. Tepesi açık saç kesimleri ve sade giyimleriyle diğerlerinden ayrılırlardı. 11. yüzyıldan beri kilise, yüksek mevkidekilerin cinsî münasebete girmesine razı değildi. Rahipliğe aday kişiler, en az 25 yaşında, bekâr, güzel ahlâk sahibi, eğitilmiş ve güvenilir geçim kaynaklarına sahip olmalıydı. Yeteri kadar maaş getiren bir kilise mesleği edinemeyenler, öğretmenlik yahut vaizlik gibi "onurlu meslekler" edinerek ek gelir kazanabilirdi. Tüm bu şartlar, papalık muafiyeti ile kaldırılabilir veya görmezden gelinebilirdi. Bilhassa kırsal alandaki kiliselerde görev yapanlar arasında evli veya cariyesi olan rahipler de vardı.

Nizami ruhbanlar ise yoksul yaşam, bekârlık, sadakat ve alçakgönüllülük gibi manastır kurallarına uyardı. Bazıları dünyanın olağan telaşından uzakta, duvarlar arkasında, manastıra kapanmış dinî cemaatler hâlinde yaşardı. Burada, sabahın erken saatlerinden gün batımına dek yedi vakit ibadet eder ve münzevi hayatlar yaşayabilirlerdi. Çalışma ve bedensel iş için de vakit ayrılıyordu. Bu hayat hem erkekler hem de kadınlar için uygundu, gerçi erkeklerin manastırları kadınlarınkini sayıca geçiyordu, ayrıca her manastırın ayinler için erkek din adamlarını istihdam etmesi lazımdı. Keşişler ve rahiplerin başlarının tepesi tıraş edilmişti, diğerlerinden farklı giysileri vardı. Augustinci rahipler siyah cübbe giyerken, Sisteryan keşişler beyaz cübbe giyerdi. Rahibelerin de saçları kısaydı, kılık kıyafetleri değişti ve başörtüleri vardı. Rahibe olmayan kardeşlerinden böylece ayrılırlardı. Çok sayıda Avrupalı kadının entelektüel ve idari kabiliyetlerini kullanabileceği tek yer rahibe manastırlarıydı. Entelektüel yatkınlığı olan erkek din adamları ise hem manastırlarda hem de birkaç istisna dışında tüm kadınları hariç tutan üniversitelerde yeteneklerini sergileyebilirdi.

Dinî teşkilatlara, teorik olarak herkes üye olabilirdi ancak zengin ailelerden gelen erkek ve kadınlar ağır basmaktaydı. Rahibe manastırlarının çoğunda bir çeşit çeyiz yahut depozito verilirdi. 15. yüzyıl Floransı'nda müstakbel rahibelerin genellikle 435 florin kadar (herhangi bir ustabaşının bir yıllık kazancının 16 katı) depozito vermesi gerekirdi. Sıradan bir erkekle evlenmektense “Mesih’in gelini” olmak daha ucuza mal olsa da ayrıcalıklı ailelerin kızları için de rahibe manastırları bir sığınak niteliğindeydi. Erkek din adamlarının geldikleri yerler de çoğunlukla soylu sınıfı veya aristokrasiydi. Bazıları buralara kendi isteğiyle gelirken, bazıları miras bölünmesin diye veya ailenin mal varlığı azalmasın diye gönderilirdi.

Din adamlarının büyük bir kısmı yeminlerine sadık kalırdı ancak şehvet düşkünü rahipler, keşişler, rahibeler ve vaizler hakkında anlatılan hikâyeler de yaygındı. Bu hikâyeler Giovanni Boccaccio’nun (1313-1375) *Dekameron Hikâyeleri* (*Decameron Tales*), Geoffrey Chaucer’in (1340-1400 civarı) *Canterbury Tales* (*Canterbury Masalları*) veya Navarrelî Marguerite’nin (1492-1549) *L’Heptaméron* kitapları gibi kitaplarda geçerdi. Bu bölgelerde yapılan araştırmalar, 1500 yılında yaşayan din adamlarının %80 ila 90’ının bekâretini koruduğunu gösteriyor. Dilenen keşişlerden tutun katı disiplinleri ve mütevazı sofraları olan manastırlarda yaşayanlara veya Chaucer’in hayattan vazgeçmiş ve “son derece katı ve iyi” bir beslenme düzeni olan “krallara layık” başrahibesine kadar, ruhban sınıfına mensup kişilerin birbirinden çok farklı yaşamları vardı. Ruhban sınıfın en üst kademelerindekiler, yani piskoposlar, kardinaller ve papalar; kibarlıklarına imrendikleri seküler lordlara nazaran ihtişamlı hayatlar sürerdi. Kilisedeki yöneticilere hizmet eden uşaklar vardı. Kilisenin, ileride göreceğimiz sorunlarına rağmen, günümüze kadar gelen kayıtlar gösteriyor ki, 16. yüzyılda yaşayan ruhban sınıfının büyük kısmı, onlar hakkında hep en kötüsünü düşünen laikatin kıskançlıklarına rağmen nispeten saadetli yaşamlar sürmüşlerdir.

İLAVE OKUMALAR

Genel Toplumsal Tarih

- Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (1978).
 Roger Chartier, ed., *A History of Private Life. Volume III. Passions of the Renaissance* (1989).
 Lucien Febvre, *Life in Renaissance France*, ed. ve çev. Marian Rothstein (1977).
 Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms: The Cosmos of a Sixteenth-Century Miller*, çev. John ve Anne Tedeschi (1982).
 George Huppert, *After the Black Death: A Social History of Early Modern Europe* (1986).

Köylülük

- Wilhelm Abel, *Agricultural Fluctuations in Europe: From the Thirteenth to the Twentieth Centuries* (1980).
 Andrew Appleby, *Famine in Tudor and Stuart England* (1978).
 Duccio Balestracci, *The Renaissance in the Fields: Family Memoirs of a Fifteenth-Century Tuscan Peasant*, çev. Paolo Squatriti ve Betsy Merideth (1999).
 Natalie Davis, *The Return of Martin Guerre* (1983). Bir köylü sahtekârının büyüleyici gerçek hikâyesi.
 Jan de Vries, *The Dutch Rural Economy in the Golden Age, 1500-1700* (1974).
 Emmanuel Le Roy Ladurie, *Montaillou: The Promised Land of Error* (1978). Bir 14. yüzyıl köyündeki şaşırtıcı yaşam.
 Thomas Robisheaux, *Rural Society and the Search for Order in Early Modern Germany* (1989).
 David Warren Sabean, *Power in the Blood: Popular Culture and Village Discourse in Early Modern Germany* (1984). Çok önemli bir çalışma.
 Richard Wunderli, *Peasant Fires: The Drummer of Niklashausen* (1991).

Kadınlar ve Cinsiyet

- Katherine Crawford, *European Sexualities, 1400-1800* (2007).
 Natalie Zemon Davis ve Arlette Farge, ed., *A History of Women in the West*, cilt 3, *Renaissance and Enlightenment Paradoxes* (1993). 17 çok önemli makale.
 Barbara Hanawalt, ed., *Women and Work in Preindustrial Europe* (1986). 10 mühim makale.
 Margaret King, *Women of the Renaissance* (1991). Bilhassa İtalya'daki kadınlara değinen çok önemli bir bakış.
 Thomas Kuehn, *Law, Family, & Women: Toward a Legal Anthropology of Renaissance Italy* (1991). Ian MacLean, *The Renaissance Notion of Woman: A Study in the Fortunes of Scholasticism and Medical Science in European Intellectual Life* (1980).
 Merry Wiesner, *Women and Gender in Early Modern Europe* (1993). İyi bir araştırma.

Yahudiler

- Robert Bonfil, *Jewish Life in Renaissance Italy* (1994).
 R. Po-chia Hsia, *The Myth of Ritual Murder: Jews and Magic in Reformation Germany* (1988).
 Jonathan Israel, *European Jewry in the Age of Mercantilism, 1550-1750* (1985).

Afrikalılar ve Osmanlılar

Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and His Time* (1992).

Daniel Goffman, *The Ottoman Empire and Early Modern Europe* (2003).

Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. 1. Cilt. *Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280–1808* (1976).

John Thornton, *Africa and Africans in the Making of the Atlantic World, 1400–1680* (1992).

Andrew Wheatcroft, *The Ottomans: Dissolving Images* (1994).

Şehir Hayatı

James Farr, *Hands of Honor: Artisans and Their World in Dijon, 1550–1650* (1988).

Barbara Hanawalt, *Growing Up in Medieval London: The Experience of Childhood in History* (1993).

Gerald Strauss, *Nuremberg in the Sixteenth Century* (1976). Son derece ayrıntılı bir çalışma.

B. Ann Tlusty, *Bacchus and Civic Order: The Culture of Drink in Early Modern Germany* (2001). Augsburg'u bir vaka incelemesi olarak ele alıyor.

Lee Palmer Wandel, *Always Among Us: Images of the Poor in Zwingli's Zurich* (1990).

Kapitalistler

Janet Abu-Lughad, *Before European Hegemony: The World System A. D. 1250–1350* (1989).

Felix Gilbert, *The Pope, His Banker, and Venice* (1980).

Harry Miskimin, *The Economy of Early Renaissance Europe, 1300–1460* (1975).

Soylular

Jonathan Dewald, *The European Nobility, 1400–1800* (1996).

Kristin Neuschal, *Word of Honor: Interpreting Noble Culture in Sixteenth-Century France* (1989).

Lawrence Stone, *The Crisis of the Aristocracy, 1558–1641* (1965). Hâlâ değerli.

Ruhbanlar

John Bossy, *Christianity in the West: 1400–1700* (1985).

Joseph Lynch, *The Medieval Church: A Brief History* (1992).

Paolo Prodi, *The Papal Prince. One Body and Two Souls. The Papal Monarchy in Early Modern Europe* (1982).

R. W. Swanson, *Religion and Devotion in Europe, c.1215–c. 1515* (1995).

Larissa Taylor, *Soldiers of Christ: Preaching in Late Medieval and Reformation France* (1992).

III

FELAKETLER ÇAĞI

Rönesans, insanlık tarihindeki en feci dönemde doğmuştu. 1315 ile 1322 yılları arasında yaşanan korkunç kıtlık, Avrupa nüfusunun en az %10'unu yok etmişti. 14. yüzyıl aynı zamanda bitmek bilmeyen bir savaş çağıydı, en dikkat çeken savaş ise İngiliz ve Fransız krallıkları arasındaki Yüzyıl Savaşları idi. Bu savaş aslında 116 yıl sürmüştü (1337-1453). Bu dehşet dolu muharebeden sonra İngilizler bir de iç savaşa girdi – bu hadise Güller Savaşı olarak bilinmektedir (1455-1485). Tüm bu savaşlar yetmezmiş gibi, daha da büyük bir felaket olan Kara Ölüm de Avrupa'yı vurdu (1347-1350). Son derece bulaşıcı ve genellikle ölümcül veba hastalığı neredeyse üç yıl boyunca Avrupa'yı kasıp kavurdu ve nüfusun üçte birine yakını öldü. 'Hıyarcıklı veba' ile 'zatürreli veba' türleri 18. yüzyılın ortasına kadar Avrupalıları vurmaya devam etti ancak en kötüsü 14. yüzyılda görülen salgındı. Savaş ve vebanın yanında her yerde kıtlık baş göstermiş ve Flanders (1323-1328), Fransa (1358) ve İngiltere'de (1381) köylü ayaklanmaları çıkmıştı.

Bazıları vebayı Tanrı'nın günahkâr dünyayı yargılaması olarak görürken bazıları, bilhassa ilk hümanistlerden Francesco Petrarch'ın *Tanrı'nın Kilisesi'nin Babil Esareti* (*On the Babylonian Captivity of the Church*) (1305-1376) şeklinde adlandırdığı dönemde yaşayanlar, Batılı kilisenin sorunları ile ilgileniyordu. Bu

dönem, Roma Katolik Kilisesi'nin merkezinin Roma'dan Fransız krallığına ait küçük bir kente, Avignon'a taşındığı zamana denk gelir. Esaretten sonra Büyük Batı Bölünmesi (1378-1417) gelmiştir. Batı'nın bölünmesi sırasında Katolik Kilisesi'nde iki, bazen de üç papanın birden görev yaptığı olurdu. Genellikle papalardan biri Roma'da, diğeri Avignon'da ikamet ederdi. Bu farklılıklar yüzünden kilise öğretisi ve uygulamaları, daha çok insan tarafından sorgulanmaya başladı. Bazılarının *sapkınlık* (kabul gören bir öğretinin reddedilmesi, Tanrı'ya ihanet olarak algılanırdı) saydığı faaliyetler bu dönemde vuku buldu.

İngiltere'de John Wycliffe, Bohemya'da Jan Hus ve Padualı Marsilius gibi 14. yüzyıl düşünürlerinin fikirleri ve yaşamları Batı kilisesinin yetkililerine ciddi anlamda meydan okumuştur. Rönesansın kültürel bir hareket olarak doğuşu gerçekten de Batı tarihinin en zor dönemlerinde gerçekleşmişti.

KARA ÖLÜM (1347-1350)

14. yüzyılda Avrupa'yı vuran felaketlerin en ölümcül olanı 1347 ile 1350 yılları arasında patlayan veba salgınıydı. Daha sonraki tarihçilerin Kara Ölüm adını verdiği veba salgını çağı, Doğu'dan fare dolu tüccar gemilerinin geldiği 1347-48 kışında başladı. Gemiler herhâlde virüs taşıyan siyah farelerle gelmişti, farelerin üzerinde yaşayan ve virüsü kapmış pireler ise etrafa yayılmıştı. Pireler insanların üzerine atlayıp insanlara "hıyarcıklı veba" virüsünü yaymıştı. Solunum yolları iltihabı olan insanlar hıyarcıklı vebaya yakalandıklarında "zatürreli veba" ismindeki hastalığa yakalanırdı. Yakın zamanda bazı akademisyenler, şarbon hastalığı (antraks) adı verilen bulaşıcı ve ölümcül hastalığın müsebbibi olan spor üreten bir bakterinin, Kara Ölüm'ün yayılmasına sebep olduğunu iddia etmiştir. Şarbon hastalığı, fare gibi sıcağına hayvanlardan insanlara kolayca geçebilmektedir.



Albrecht Dürer, *Şövalye, Ölüm ve Şeytan (Knight, Death, and the Devil)*

Diğer araştırmacılar ise, vebanın hıyarcıklı olmadığını ve fareden geçmediğini söylemektedir. Veba salgınının gerçek mahiyeti muhtemelen hiçbir zaman tam olarak çözülemeyecektir.

Tam teşhis mümkün değilse de, vebanın değişik şekillerde Akdeniz'den Avrupa'nın büyük çoğunluğuna hızla yayıldığı muhakkaktır. Birkaç ılıman, nemli kış mevsiminin arka arkaya görülmesi yüzünden pireler ve üzerinde durdukları hayvanlar ölmemiştir. Floransa gibi şehir merkezlerine ulaşan hastalık, bilhassa bu merkezlerde farelerle dolu tahıl ticareti yapıldığında, durumun hasasiyet kazanmasına yol açmıştır. Veba bazı bölgelere hiç uğramasa da, salgının vurduğu memleketlerde üç yıl içinde nüfusun yarısına yakını ölmüştür. Sonuçta, Avrupa nüfusunun üçte biri Kara Ölüm'ün baş gösterdiği yıllarda yok olmuştur.

Küçük çocuklar, ihtiyarlar, sağlıksız kişiler ve yetersiz beslenenler çok derinden etkilenmiştir. Yine de zengin ve kuvvetli kişiler de Avrupa'yı kasıp kavuran salgından nasibini almıştır. Bunların yanında vebalı mağdurların son duasını yapan cesur rahipler ile tıbbi personel de risk altında kalmıştı. Şehirler ve aileler, veba yüzünden paramparça hâle gelmişti. Tarihçi Agnolo di Tura, 1348'de kendi memleketini harap eden veba salgını dehşetini şu şekilde tarif etmiştir:

(...) mağdurlar hemen öldü. Koltukaltları ve kasıkları şişer, konuşurken yere yığılırlardı. Babalar çocuklarını, kadınlar kocalarını, kardeş kardeşi terk ederdi. (...) Hiç kimse ne para karşılığı ne dostluk gereği ölümleri gömmeye yanaşmazdı. (...) Siena'nın pek çok yerinde büyük çukurlar açılmış, ölümler bu çukurlara yığılmıştı. (...) Beş çocuğumu kendi ellerimle gömdüm.¹

Avrupalılar, felaketin büyüklüğü karşısında şaşkına dönmüştü. Çoğu, vebayı tıbbi değil, ahlâki terimler kullanarak yorumlamaya çalıştı. Zira 14. yüzyıl Batısı'nda tıbbın vaziyeti ortadadır. Pek çok kişi, salgını Tanrı'nın kızgınlığına yoruyordu. Tanrı, günahları yüzünden çocuklarını cezalandırmaktaydı. Bazı insanlar, gruplar hâlinde kendilerini yahut birbirlerini kamçılamağa başladı. Diğerleri ise artık âdet hâline gelmiş bir şekilde Yahudileri günah keçisi ilan etti. Bu kişiler, Yahudilerin kuyuları zehirlemek suretiyle vebayı yaydığını düşünüyordu. Başka insanlar kedileri, köpekleri ve domuzları suçlayarak bunların yok edilmesini istedi. Bu yaratıkların olası asıl faillerin, yani pirenlenmiş farelerin düşmanı olması ironiktir.

1 William Bowsky, ed., *The Black Death: A Turning Point in History?* (New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1971), s. 13.

Giderek daha fazla Avrupalı hastalığa bağışıklık kazandı ve 1350 yılına gelindiğinde veba ortadan kalktı. Ancak 1361'de geri döndü ve 1362'ye kadar özellikle de ilk veba dalgasından sonra doğan çocukları çok fena vurdu. Veba daha sonra 1369'da, 1374'ten 1375'e, 1379'da, 1390'da, 1407'de ve Rönesans döneminin geri kalanı boyunca pek çok kez tekrar görüldü. Daha sonraki salgınlar hiçbir zaman 1348 ile 1349 yılları arasındaki salgın kadar öldürücü değildi fakat Avrupa tamamen bağışıklık kazanana dek vebadan kurtulamayacaktı. 18. yüzyıl sonrasında bağışıklık kazanıldı ve veba, Avrupa'da büyük bir problem olmaktan çıktı.

Rönesans boyunca sürekli tekrar eden salgınlar yüzünden Avrupalıların zihninde kalıcı yaralar açıldı. O kadar çok insanı ve çiftlik hayvanını o kadar kısa bir süre içerisinde kaybetmenin verdiği keder kahrediciydi. Eskiden fazlasıyla işçi bulunan köyler şimdi terk edilmişti, şehirlerin bir kısmı belki bir asır boyunca metruk kaldı. Bazı köylüler terk edilmiş topraklar üzerinde hak iddia ederek ve maaşlarının artırılmasını talep ederek bu vaziyetten çıkar sağlamaya çalıştı. Toprak sahipleri maaşların artmasını önlemek için birçok hileye başvurdu. Örneğin, İngiltere'de 1351 yılında çıkan İşçi Kanunuyla, ücretlerin veba salgını öncesindeki hâlini muhafaza etmesi için çalışıldı. Böylesi kanunlar köylüyü kızdırdı, her zaman da etkili olmazdı. Çünkü bazı toprak sahipleri zaten kanunun öngördüğünden yüksek maaş vermek istiyordu. Bazı toprak sahipleri, örf ve âdetlere dayanan yasadaki boşlukları kapamak amacıyla ve aşağı tabakalardakileri itaate mecbur edecek şekilde düzenlenmiş, yeni kurulan şansölye mahkemesi tarafından saldırıya uğradı. Üst sınıflar, İngiltere'de Kara Ölümün ortaya çıkardığı büyük buhran sırasında ayrıcalıklarının muhafaza edebilmek amacıyla bir arada hareket etmiştir. Ancak çiftçilerin bazıları yine de gelirlerini artırmanın yolunu bulmuştur.

İngiliz toprak sahiplerinin bir kısmı tarlaları otlaklara dönüştürüp kârlı yün ticaretine atıldı. Küçükbaş hayvancılıkla iştigal etmek, çiftçilik kadar işgücü gerektirmediğinden, İngiltere'deki köylülerin birçoğu yerinden edildi. Vaziyet, Rönesansın son zamanlarında iyice kötüye gitti. Köylülerin topraklarından sürülmesiyle İngiliz kırsalındaki huzursuzluk büyüdü, zaten Kara Ölüm felaketinin yaraları yeni yeni kapanmaktaydı. Yani bu dönem çiftçiler açısından hiç de "altın çağ" değildi. Avrupa'nın diğer kesimlerindeki bazı tarım işçileri ise bal ve şarap gibi ihracat ürünlerinin üretimi hız kazanınca yerinden edilmişti.

KÖYLÜ VE ESNAF AYAKLANMALARI

Kara Ölüm, kırsal bölgelerdeki ve şehirdeki şiddetin alevlenmesine sebep oldu. Veba, bunalım ve Fransa ile İngiltere arasındaki Yüzyıl Savaşları'nın ortaya çıkardığı paralı askerlerin eşkıyalıkları yüzünden mahvolmuş Fransız köylüsü 1358 yılında isyan etti. Köylü erkeklerin isimleri genellikle Jacques olduğundan Kuzey Fransa'daki ayaklanmaya "Jacquerie" ismi verilmiştir. İki hafta boyunca Fransız köylüsü yönetici seçkin sınıfı can evinden vurmayı başardı. En acımasız hadiselerden biri, soylu bir kadının ateşte kızartılmış kocasını yemeye mecbur edilip sonrasında tecavüze uğraması ve öldürülmesidir. Soylular ve şehrin seçkinleri bu hadiseden sonra ayaklanmayı büyük bir vahşet uygulayarak bastırmıştır.

Benzer köylü isyanları Kutsal Roma İmparatorluğu, Flanders, İtalya, İber Yarımadası, Hollanda ve İngiltere'nin belli başlı bölgelerinde de görüldü. 1381'de çıkan İngiliz Köylü Ayaklanması sırasında serfliğin son kalıntılarını dahi ortadan kaldırma girişiminde bulunuldu. Bazıları, otoriteye ve kilisenin kudretine meydan okuyarak huzursuzluğu artırdığı gerekçesiyle Oxford profesörü ve kilise reformcusu John Wycliffe'i suçladı. Lollardcı denilen takipçilerinin bir kısmı ise, Wycliffe'in İngilizce İncil tercümesini kullanmakta diretti ve hem kilise hem de devlet içindeki haksızlıkları sorguladı. 1381 yılındaki isyan sırasında ayaklananlar Canterbury başpiskoposunun kesilmiş başı ile Londra'da dolaştı. İsyanın önderlerinden birinin adını verdiği Wat Tyler İsyanı, büyük bir vahşet ile bastırıldı.

Veba salgını, bazı şehirlerdeki mevcut toplumsal gerilimi artırdı. Vebanın kırıp geçirdiği köylerde yaşayanlar şehirlere göç etti ancak buralarda iş bulmaları zordu. Kara Ölüm Avrupa'nın pek çok bölgesinde ticaretin aksamasına sebep olduğundan, işsizlik had safhadaydı. Loncalar, istihdam konusunda olağanüstü kısıtlamalar getirerek ve kendi tekelleri hakkında fazla korumacı davranarak krize aşırı tepki göstermekteydi. Pek çok lonca, dükkân sahibi olmanın yalnız miras yoluyla mümkün olmasını sağlamıştı. Gerileme, işsizlik, yoksulluk, gruplar arası gerilimler, lonca çekişmeleri, iktidar mücadeleleri ve bazen yaşanan küçük kıskançlıklar yüzünden Nürnberg (1348-1349), Lucca (1369), Siena (1371), Peru (1370-1371, 1375), Floransa (1378) ve Bolonya (1411) gibi şehirlerde şiddetli olaylar vuku buldu. 1378'de vasıfsız tekstil işçilerinin (*ciompi*) Floransa'da başlattığı ayaklanmalar, bu sanat merkezi kentin siyasi bakımdan gelişimi için çok ehemmiyetliydi. İşçilerin huzursuzluğu, düzen ve sürekliliği önemseyen yönetici seçkinlerin her vakit korktuğu bir meseleydi.

KİLİSEDEKİ SORUNLAR

Avrupa toplumunun hiçbir parçası ya da kurumu, hatta papalık kurumunun büyük monarşisi olan Roma Katolik Kilisesi bile, 14. yüzyıldaki huzursuzluktan kaçamadı. Orta Çağ'da Batı kilisesi Avrupa'daki en büyük monarşilerden biriydi. Bu zafer, Orta Çağ kralları ve Kutsal Roma imparatorları arasında yaşanan hatırı sayılır miktardaki mücadelenin sonunda kazanılmıştı (Atama Mücadeleleri). VII. Gregory (tahtta kaldığı süre 1073-1085) ve III. Innocent (tahtta kaldığı süre 1198-1216) gibi kanun koyan yetenekli papalar *tam iktidar* (*plenitudo potestatis*) olarak bilinen öğretiyi geliştirmişti. Bu öğretiye göre Roma piskoposunun kilise üzerinde mutlak bir yetkisi vardı. Papa, kilisenin en yetkili kişisi ve Mesih'in dünyadaki temsilcisi (vekili) olan Hz. İsa'nın baş öğrencisi Aziz Petrus'un tek varisiydi; aynı zamanda en üstteki idareci, yasa koyucu ve hâkimdi. Papanın böyle hakları olmasına, Papa VII. Gregory ve Papa III. Innocent'in taç giydiği dönemler boyunca hem Kutsal Roma imparatorları hem de diğer kişiler tabii ki karşı çıktı. Bazı durumlarda seküler kral ve imparatorları korkutup yıldırma başarıları saldırgan papalar, herkesçe ürkütücü mutlak hükümdarlar olarak tanınmayı başardı.

Babil Esareti (1305-1376)

1294 yılında kutsal kardinal heyeti, etkin Romalı aileler olan Colonna ve Orsini'nin yaşadığı papalık rekabeti yüzünden çıkmaza girdi. Kardinaller, 1292 yılında Papa IV. Nicholas'ın ölmesinden sonra on sekiz ay boyunca hareketsiz kaldı. Hiçbir grup, diğerinin adayını desteklemeye yanaşmadı. Kilisede bir bölünme (hizipleşme) yaşanması kaçınılmaz görünüyordu. Meşhur Benediktinçi Peter Morone 80 yaşlarındaydı ve kardinallere, hemen bir papa seçemezlerse ilahi adaletin üzerlerine ineceğini söyleyen sert bir mektup gönderdi. Kardinal heyetinin başındaki yaşlı Latino Malabranca zaten dertliydi, bu mektup sonrası iyice çaresiz hissetti ve birden "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına, ben Peter Morone kardeşi seçtim!"² diyerek feryat etti.

Artık bitap düşmüş kardinaller Malabranca'nın ilhamına dayanan bu karara onay verdi, böylece muhterem keşiş, Papa V. Celestine adıyla göreve başladı. Maalesef çok geçmeden Celestine, papalık yaşamının kendi arzuladığı sessiz ve deruni yaşamdan çok uzak olduğunu anladı. Aslında kalabalık bir şehir olan Roma'ya taşınmayı reddetmişti ama Napoli'deki papalık sarayında bile dünyevi hayatlar yaşayan kardinallerden, papalık memurlarından ve papalık sarayına gelip

burada görev yapma peşinde koşan insan sürülerinden kaçabilmek için ahşap bir hücre inşa edilmesi emrini verdi. Papa olmak kendisini acınası bir hâle sokmuştu, papalık sarayında görev yapan ve zamanında kendisini seçen kardinallerden biri olan başarılı kilise hukukçusu Benedict Gaetani'ye danıştı. Gaetani hırslı ve yağcıydı, Celestine'e istifa etmesini tavsiye etti. Tavsiyesi işe yaradı ve Celestine, taç giymesinin üzerinden henüz on beş hafta geçmişti ki istifa etti. Celestine'in 13 Aralık'ta görevi bırakmasından on gün sonra kardinal heyeti Napoli'de tekrar bir araya geldi ve papa olarak Benedict Gaetani'yi seçti. Benedict Gaetani'nin papa olarak ismi VIII. Boniface oldu (tahtta kaldığı süre 1294-1303). Papalık sarayı olarak tekrar Roma'yı seçti, gelirini artırmak için çabaladı ve tam iktidar öğretisini geliştirme teşebbüsünde bulundu. 1296 yılında "Yakışıklı" Fransa kralı IV. Philip (tahtta kaldığı süre 1285-1314) ve İngiltere kralı I. Edward (tahtta kaldığı süre 1272-1307) ile tartışmaya girdi. Philip ve Edward, birbirleriyle giriştikleri savaş için gereken parayı, ruhban sınıfından aldıkları vergiden sağlıyor ve bunu papalığın rızası olmadan yapıyordu. Öfkelenen Papa Boniface *Clericis Laicos* isimli fetvayı yayımladı. Bu fetvaya göre ruhban sınıfına papalık onayı alınmadan vergi koyulması yasaktı ve iki kral aforoz edilmekle tehdit edilmişti. Aforoz edilmek demek, selamete ermeyi imkânsız hâle getiren, kişiyi ebedî olarak lanetleyen bir konuma düşmek demektir. Papa Boniface'nin kahramanları VII. Gregory ile III. Innocent da zamanında böylesi tehditler yönelterek bazı Orta Çağ krallarına politikalarını değiştirmeleri yönünde baskı kurmuştu.

Yüksek Orta Çağ denilen, 11. yüzyıldan 13. yüzyıla dek süren dönemde en parlak devirlerini geçiren papalık, Rönesans devletinin gücünü artırdığı ilk yıllardan itibaren gerilemeye başladı. Hem Philip, hem de Edward, Boniface'nin tehditlerine boyun eğmedi; üstelik soylu aileler de kendilerini destekledi. Kral Philip, toplanan papalık gelirinin Fransa'dan Roma'ya götürülmesine izin vermeyince, Boniface taleplerinden vazgeçti ancak uzlaşma ortamı yaratma girişimleri de başarısızlıkla sonuçlandı. 1300 yılında kilise çok başarılı bir yıl dönümü etkinliği düzenledi ve bir sürü insan kutsal yolculuğa çıkarak Roma'ya akın etti. Papalık hazinesi dolup taşınca cesaretlenen Boniface 1302'de *Unam Sanctam* adı verilen bir fetva yayımlayarak "tüm insanoğlunun Roma'nın papasına kulluk edeceğini" söyledi.³

3 Warren Hollister ve ark., ed., *Medieval Europe: A Short Sourcebook*, 2. ed. (New York: McGraw-Hill, 1992), s. 216.

Sağlam iradeli, kurnaz bir kişi olan Yakışıklı Philip ise vilayetlerine çağrıda bulundu, ayrıca Boniface'nin kara büyü yapma, sodomi, cinayet ve şeytanı evcil hayvanı olarak kullanma suçlarını işlediğini söyledi. Philip'e çalışan casuslar yıllardır Boniface hakkında benzer hikâyeleri dilden dile dolaştırmaktaydı; bu sebeple Fransız vilayetlerindeki temsilcilerin "şeytanî bir papa" ile mücadelesinde kendi krallarını desteklemeyi kabul etmesi şaşırtıcı değildi. Philip, Boniface'nin üstüne gitmeleri için silahlı adamlarını Boniface'nin Anagni'deki malikânesine, İtalya'ya gönderdi. Philip'in birlikleri papalık ikametgâhının "kap kakaklarını, kıyafetlerini, müstemilatını, altın ve gümüş eşyasını ve buldukları her şeyi" yağmaladı.⁴ Aynı zamanda yaşlanmış bu ruhani lideri, Fransa'da mahkeme önüne çıkarılmak üzere kendileriyle gelmeye zorladı. Boniface üç gün sonra Fransızların elinden kurtulmuştu ancak, birkaç hafta sonra şaşkınlık ve utanç içinde vefat etti. İsa'nın elçisi, böyle kaba muamele görmeye alışkın değildi.

Rakibinin beklenmedik ölümünün ardından kurnaz IV. Philip acı çekebilirdi ancak bu acı kısa sürecekti zira Fransız bir papa onun yerine seçildi. Yeni papa V. Clement (tahtta kaldığı süre 1305-1314) papalık karargâhının ihtilaflarla dolu Roma'dan Avignon'a taşdı. Avignon, Rhone Nehri üzerinde bir papalık şehriydi. Papa hazretleri buradan memleketi Fransa'nın sınırını görebiliyordu. Fransız papanın ve haleflerinin Fransız monarşisi ile genellikle çok iyi geçindiğini ve Avignon'da 70 yıl boyunca kaldıklarını söylemeye gerek yoktur. Avignon'da, nakledilen papalık sarayını ağırlayacak saray ve kilise sayısı yetersizdi, dolayısıyla büyük bir imar dalgası başladı. Aynı zamanda, İtalya merkezinde kurduğu denetimin ağırlığını artırmak ve papalığa ait eyaletlerde yitirdiği gelirleri telafi edebilmek amacıyla papalığın ordulara para bulması gerekti. Bu durum, Avignon papalarının üzerinde, para toplanmasına dair müthiş bir baskı kurmuş, uzun süre etkisini gösterecek simoni* gibi kilise sıkıntılarına sebep olmuştu. Avignon papalarından VI. Clement (tahtta kaldığı süre 1342-1352) müsrif bir kişiydi ve şöyle feryat etmişti: "Gereken parayı verse, bir eşeğe bile piskoposluk satardım."⁵

XXII. John gibi (tahtta kaldığı süre 1316-1334) Avignon'daki diğer papaların bir kısmı harikulade bir idarecilik ve para toplama becerisi göstermiştir. Ancak bu kişilerin de ruhani otoriteleri zayıflamış ve söylentilere göre ilk "papa" Aziz

* Dinî güçlerin ve görevlerin satılması. Simoni kelimesi, Aziz Petrus'tan vaftiz etme gücünü satın almak isteyen ama başarısız olan Simon Magnus'tan gelir. (İng. simony) [ç.n.]

4 A.g.e, s. 217.

5 Bkz. Joseph Lynch, *The Medieval Church: A Brief History* (New York: Longman, 1992) s. 176.

Petrus'un baş aşağı çarmıha gerildiği Roma'da ikamet etmenin getirdiği tarafsızlık atmosferi kaybolmaya yüz tutmuştu. Avignon'daki papalığın, yakındaki Fransız monarşisinin çıkarlarına esir düşeceğine tahmin etmek zor değildi.

Avignon'da büyüyüp 1326'da oraya dönen şair ve din adamı Francesco Petrarch'a göre bu şehir, "Batı'nın Babil'i" idi. Burada "gösterişsiz bir hava yerine şehvet uyandırıcı sözlenler düzenlenir, dindar hacılar değil, tuhaf ve iğrenç miskinler dolaşırdı."⁶ Orta Çağ'ın son zamanlarında bile, yani papalık henüz Roma'da iken, başka eleştirmenlerin benzer ithamlarda bulunduğunu ve Petrarch'ın söz sanatındaki becerisini hesaba katmak lazımdır. Yine de Petrarch'ın entelektüel çevrelerde çokça yayılan sert eleştirilerinden anlaşılacağı üzere, önde gelen Katoliklerin büyük bir kısmı papalığın Avignon'da bulunmasından, yaşam şeklinden ve para toplama yöntemlerinden endişe duymaktaydı. Belki Avignon'da olan Avignon'da kalmalıydı. İngiltere kralı III. Edward'ın (1327-1377) gözlemleri de bu yöneydi: "Havarilerin haleflerine emredilen, Lordumuzun koyunlarını otlatmaya götürmeleri, kırmaya değil."⁷

Bu eleştirilere rağmen Avignon'da hüküm süren papaların pek çoğu kilisenin uzun tarihi boyunca görülen en becerikli papalar arasındaydı. Ayrıca her zaman Fransa tahtının çıkarlarına hizmet etmezlerdi. Esaret sırasında papalığın Roma'ya geri taşınması için çaba gösterilse de, Tiber nehri üzerindeki bu şehirde yaşanan şiddet, bu çabaları boşa çıkardı.

Sonunda, 1376 senesinde Papa XI. Gregory (tahtta kaldığı süre 1370-1378) papalığı Roma'ya geri taşıdı. Böylece, XI. Gregory büyüyen kamuoyu baskısına cevap vermiş oldu. Bu baskılardan biri de sonradan yoksulların refahı için yaptığı katkılardan ve kişiliğinden ötürü azize mertebesine yükseltilen, ileriye görebilen bir kişi olan Sienalı Catherine'in (1347-1380) teşvik edici faaliyetleriydi. Catherine, dikkat çekici bir mistikti ve 1326 senesinde papanın Roma'yı yeniden papalık merkezi yapması için onunla görüşmeye, Avignon'a bizzat kendisi gitmişti. Papa Gregory ise "kutsal şehir" Roma'daki çalkantılı vaziyet dolayısıyla korkmuş ve Avignon'a dönme planları yapmaya başlamıştı. Ancak 1378'de öldüğü için bu planlarını gerçekleştirecek vakti olmadı. Önceden tarafsız bir bürokrat olan Papa VI. Urban (tahtta kaldığı süre 1378-1389) ise kardinallerin gücünü ve varlıklarını kontrol altına almaya çalışan azimli bir reformcu hâline gelerek herkesi şaşkına çevirdi.

6 Hollister, s. 240.

7 John Harrison ve Richard Sullivan, *A Short History of Western Civilization* (New York: Alfred Knopf, 1961), s. 127.

Batı'nın Bölünmesi (1378-1417)

Urban'ın reforma yönelik çabalarından ötürü paniğe kapılan ve evini özlemiş Fransız kardinalleri, Urban'ın papalığı şantajla ele geçirdiği gerekçesiyle papalığını reddettiler ve anadili Fransızca olan Cenevre kardinali Robert'i papa ilan ettiler, papalığı Avignon'a taşıdılar. Urban yeni seçimi geçersiz saydı, asi kardinalleri ve yeni papalarını aforoz etti, Avignon'a kaçanların yerine de yeni kardinaller atadı. Sonraki otuz yedi yıl boyunca Katolik Kilisesi rakip papaların arasında kaldı. Her bir papa rakibini deccal ilan ederek lanetleyip kendisinin Aziz Petrus'un meşru halefi olduğunu iddia ediyordu. Roma ile Avignon arasında yıllarca aforoz hadiseleri yaşandı.

Böyle çirkin hareketler yüzünden önde gelen Avrupalıların pek çoğunun aklı daha da karıştı. Hangi papanın destekleneceğine karar verilmesi lazımdı. Fransa; Kastilya, Aragon, Navarre, Napoli, Sicilya, Portekiz ve İskoçya ile birlikte Avignon'daki Fransız papaları desteklemekteydi. Fransa ile sürdürülen Yüzyıl Savaşları henüz son bulmamıştı, bu yüzden İngiltere ile Kutsal Roma İmparatorluğu, İrlanda, Flanders ve Kuzey ile Merkez İtalya, Roma'daki papaya sadık kaldı. Bazı eyaletler çıkarlarına göre taraf değiştirip durmaktaydı. Hristiyan bireyler ise sahte bir piskoposun atadığı sahte bir rahibin ayinlerine katıldıkları takdirde ruhlarının tehlike altına girmesinden endişe etmekteydi.

Hizipleşme devam ededursun, ince düşünen Hristiyanlar çözümün kilise liderlerinin buluşup anlaşmak üzere genel bir konsey altında toplanması olduğunda karar kıldı. Ne Avignon'daki ne de Roma'daki papanın "astları" tarafından, meclis hâline gelseler bile yargılanmayı kabul edeceği yoktu. 1409'da beş yüz yüksek rütbeli rahibin Pisa'da konsey düzenlemesi ve iki papayı da görevden alarak yeni bir tane seçme kararına varmasıyla işler iyice kötüye gitti: Romalı ve Avignonlu başrahipler görevden alındıklarını kabullenmediklerinden, bir süre Avrupa'da üç tane papa görev başında durdu, her biri kendisinin kilisenin başı olduğunu iddia etmekteydi. Üç papa demek, bir papanın üç katı demek değildi elbette.

Romalı İmparator Constantine (tahtta kaldığı süre 306-337) Hz. İsa hakkınca çıkan Hristiyan cemaatin dağılmasına yol açabilecek bir tartışmayı çözmek için 325 yılında İznik Konseyini toplamıştı. Sonunda, Kutsal Roma İmparatoru Lüksemburglu Sigismund (tahtta kaldığı süre 1411-1437) İmparator Constantine rolüne bürünerek kördüğümü çözmeye çalıştı. Sigismund yetmiş yıl önce Padualı Marsilius (1270-1342) adında, Roma hukuku geleneğine kendini adanmış bir hekim ve fikir adamının ifadelerinin farkındaydı. Marsilius *Barış Tarafında*

(*Defender of the Peace*) (1324) eserinde kilisenin, kanunun uygulanmasından ve nizamın sağlanmasından sorumlu kuruma, yani devlete bağlı olması gerektiğini iddia etmişti. Aynı zamanda papa yerine genel bir konseyin kiliseyi idare etmesi gerektiğini, zira konseylerin kiliseyi tek bir kişiden daha iyi temsil ettiğini eklemişti. Papalığı destekleyen kişiler ise bu fikirlerin huzuru bozduğu gerekçesiyle Marsilius'u Paris'te üniversitedeki makamını terk etmeye zorlamış ve Marsilius gibi önde gelen bir entelektüelin, kendisine papadan üstün olduğunu söylemesinden memnuniyet duyan Kutsal Roma İmparatoru IV. Lewis'in (tahtta kaldığı süre 1314-1347) hizmetinden ayrılmasına sebep olmuştur.

İmparator Sigismund'un her daim kendi otoritesini kiliseninkinden üstün tutmaya niyeti yoktu, yine de papa ve konsey arasında bir idare ortaklığı kurulmasına sıcak bakan güçlü piskoposların desteğini aldığı takdirde bu buhranı dindirmek amacıyla iktidarını kullanabilirdi. 1414 yılında Sigismund, Avrupa'nın önde gelen kilise memurlarını İsveç'in Konstanz şehrinde toplayarak 1418'e kadar devam edecek bir konsey kurdu. Konstanz'daki kilise adamları, mevcut tüm papaların görevden alınmasında ve yeni bir papanın, V. Martin'in (tahtta kaldığı süre 1417-1431) seçilmesinde karar kıldı. Görevden alınan diğer üç papa geri adım atmak istemedi ama iktidarda kalmak için yeteri kadar destek de toplayamadı. Batı'da artık bölünmüşlük yoktu, peki gelecekte kilisenin işleyişi nasıl olacaktı? Papalık monarşileri erkek kilise liderlerinin konseyler şeklinde düzenli olarak buluşması şeklinde mi ilerleyecekti?

Jan Hus'un Yakılması (1372-1415 Civarı)

Benzer sorular, Konstanz Konseyi'nde bulunmuş 43 yaşında bir din adamı olan Jan Hus'un da aklına gelmişti. Sapkınlık suçlamalarına cevap vermesi için İmparator Sigismund onu konseye çağırıyordu. İmparator, Jan Hus'a zarar gelmeyeceğine dair söz vermişti ancak Konstanz'daki ilk günlerinde, Ekim 1414'te Hus, cezaevine gönderildi. Hus, Haziran 1415'te Konstanz'daki büyük katedralde konseyin önüne çıkarıldı ve kendini savunması için kendisine fırsat verildi. Kilisenin doğası üzerine görüşlerini açıklamaya çalıştığı sırada öfkeden deliye dönen kilise adamları onu susturdu. Hus boşuna yakınıyordu: "Böylesi bir konseyde daha çok edep, dindarlık ve nizam görmeyi beklerdim."⁸

8 J. W. Zophy, "Hus," *The Holy Roman Empire: A Dictionary Handbook* (Westport, CT: Greenwood P, 1980), s. 228.

Dört hafta boyunca bu hükümlü Çek, yaydığı öğretilerden dönmesi veya bunları reddetmesi için inanılmaz bir baskı gördü. 15 Haziran 1415'te Konstanz katedraline son bir kez getirilen Hus'a, sözlerinden dönmesi şartıyla hayatta kalma şansı verildi. Bunu reddeden Hus'un rahip kıyafetleri çıkarıldı, üzerine üç tane iblis çizilmiş olan ve "Ruhunu şeytana teslim ediyoruz" yazan bir taç kafasına takıldı. Hus, kent meydanına çıkarılarak diri diri yakıldı. Ateşin temizleme özelliği olduğuna inanılmaktaydı, tövbe etmeyen Hus gibi bir sapkın ruhunu temizlemenin ve bulaşıcı "hastalığının" yayılmasını engellemenin tek yolu onu yakmaktır. Ölümünden kısa süre önce Hus'un ağzından şu sözler çıkmıştı: "Hakkında yazdığım, insanlara öğrettiğim ve vaaz ettiğim o İncil'in hakikati ile ölüyorum."⁹ Konstanz'daki kilise adamları, Çek dilinde "kaz" anlamına gelen Hus'u gerçekten de pişirmişti.

Hus böyle bir ölümü hak edecek ne yapmıştı? Bir araya gelen kilise adamları ve Konstanz İmparatoru niçin onun ölmesini böyle inatla istemişti? Tüm cevaplar, Hus'un yoksul ve köylü bir genç iken annesi ve yerel bir rahibin kendisini yüreklendirmesi sonucunda Kuzey Bohemya'daki kırsal yoksul hayattan kaçarak kilise hizmetine girmesine dayanır. Bu çocuk, okulda üstün başarı göstermişti, keskin bir zekâsı vardı. 1390 yılında Bohemya başkenti Prag'da yeni açılan Charles Üniversitesi'ne kaydoldu. Başarılı bir öğrenciydi, üç yılın sonunda diplomasını aldı ve fakülteye atandı. Yakışıklı Hus fakültede olağanüstü belagatiyle ünlü bir öğretim üyesi hâline geldi.

Kısmen kariyerini ilerletmegayesiyle, 1400 yılında rahip oldu. Rahiplik için çalışırken İncil'i titizlikle inceledi. "Tanrı bana Kutsal Kitapları öğrettiğinde tüm ahmakça hareketlerimden kurtuldum" diye yazdı.¹⁰ Belagatli bir üniversite hocası olarak zaten ünlüydü, vaiz olması ise şöhretine şöhret katmıştı. 1401'de Bohemya kraliçesi Sophia'nın itirafçısı hâline geldi. Kraliçe, Hus'un vaazlarını dinlemek için Prag merkezindeki yeni açılmış Bethlehem Şapeli'ne gelirdi.

Kabiliyetleri, şöhreti ve nüfuzlu hamileri sayesinde kilisede çok yükselebilirdi fakat Hus'un aklı, Oxford Üniversitesi'ndeki İngiliz din adamı John Wycliffe'in kilise karşıtı fikirleriyle, bilhassa tüm kilise öğretilerinin İncil'i temel alması gerektiği düşüncesiyle dolmaya başlamıştı. Hakkında çokça tartışma çıkan Wycliffe için Hus şöyle demişti:

9 A.g.e.

10 Theodore Rabb, *Renaissance Lives: Portraits of an Age* (New York: Pantheon Books, 1993), s. 20.

Tüm insanlığı, özellikle de din adamlarını tekrar Mesih'in yasalarına göre yaşamaya yönleltmek için her türlü yola başvurduğu, onları dünyanın gösterişi ve hükmünü bırakıp havariler gibi Mesih'in yasalarına göre yaşamaya davet ettiği yazıları benî etkilemektedir.¹¹

Hus'un fakülte'deki Alman meslektaşları ise Wycliffe'in kilise reformu çağrısıyla dehşete düşmüştü. Reform üzerine çıkan tartışmalar üniversiteyi ikiye bölünme tehlikesi altına sokmuştu. Bunun önemli sebeplerinden biri, tartışmalar yüzünden Bohemya'daki üniversite ve kiliseyi kimin yöneteceği konusunun bir mesele hâlini almasıydı. Çekçe konuşan öğrencilerin davası sırasında en önde gelen sözcü Hus'tu.

Sonunda, Ocak 1409'da, İmparator Sigismund'un kardeşi ve aynı zamanda Hus'un ve ılımlı reformların destekçisi olan Kral IV. Wenceslaus, her bir Alman oyuna karşılık üniversite dâhilindeki Çekçe konuşan öğrenci *milletin* üç oy kullanmasını öngören bir kararname çıkardı. Böylece vaziyet tam tersine döndü. Çoğunlukla Alman öğrenciler ve profesörlerden oluşan binlerce insan Prag'ı terk ederek yaklaşık 250 kilometre uzaklıktaki Leipzig'de yeni bir üniversite kurdu. 17 Ekim 1409'da Çek milletin yeni kahramanı Jan Hus üniversitenin rektörü seçilerek en yüksek mevkie getirildi.

Yeni kazandığı bu saygın pozisyona rağmen, bu bölgedeki rahipler arasında Hus'u düşman belleyen kişiler vardı. Bu kişiler, Hus'un Wycliff taraf tarı ve tehlikeli bir sapkın olduğunu ileri sürerek Başpiskopos Zbynek'i ona karşı hareket etmeye ikna etti. Hus, Wycliffe'in tüm müminlerin kendi rahibi olduğu, herkesin kilisenin yegâne başkanı Mesih ile doğrudan ve manevi bir ilişki kurabildiği gibi düşüncelerini savunan yazılar yazmakta ve konuşmalar yapmaktaydı. Bu söylemler, laikler ile Tanrı arasına giren rahiplerin otoritesini tehdit etmekte ve kilise yetkilileri arasındaki hiyerarşiyi lüzumsuz kılmaktaydı.

Hus günahtan arınmak için verilen cezaları hafifletmek için *endüljansların* satılmasına karşı çıkan vaazlar da vermektedir. Kilise birçok insanın ne cennete ne de cehenneme girecek durumda olduğunu düşünmekteydi. Onlara göre, gerçek bir tövbe-kâr öldüğünde cennete kabul edilmeden önce ruhunun günah-tan arınması için bir temizlik sürecinden geçermişti. Endüljanslar burada devreye girmektedir. Napoli'nin Hristiyan kralı, bölücülük yapan papalardan birinin siyasi rakibi idi. Endüljans satarak bu krala karşı çıkılacak olan Haçlı seferine sermaye elde etmek amaçlanmıştı. Hus'un endüljans karşıtı vaazları, yalnızca

11 A.g.e., s. 22.

papalık kasasını değil, Bohemya'da satılacak endüljansların kârından pay elde etmeyi güvenceye almış Kral Wenceslaus'u da tehdit etmekteydi. Kralın Hus'a verdiği destek hızla geri çekildi. Temmuz 1410'da Zbynek, Wycliffe'in kitaplarının yakılmasını emretti ve Hus'u aforoz etti.

Hus, reform çağrısını sürdürdü. Zbynek 20 Haziran 1411'de tüm şehri etkileyecek yasaklar koyarak intikamını aldı. Şehrin genelini aforoz eden kral, kiliselerin kapanmasını ve tüm vaftiz, evlilik, cenaze faaliyetlerinin durdurulmasını emretti. Prag halkı ebediyen lanetlenme tehdidi altındaydı. Prag'a böyle büyük bir zarar gelmesini istemeyen Hus, Kral Wenceslaus'un önerisi üzerine şehri Ekim 1412'de terk etti. Sonraki bir buçuk yıl boyunca memleketi Kuzey Bohemya'da vaazlar vermeye ve yazılarını yazmaya devam etti, burada kilise reformu davasına inanan pek çok ahbabı ve müridi oldu.

Hus daha sonra kralının kardeşi tarafından Konstanz'a, büyük reform konseyine çağrıldı. 1415'te görülen davada Hus'un idamına karar verildi. Hemen arkasından 452 Bohemyalı soylu, konsey ve imparatora kızgınlıklarını gösteren bir ihtarname yolladı. Sigismund öfkeyle hareket etti ve bir ahmaklık yaparak yakında "tüm Wycliff ve Hus taraftarlarını boğazlayacağını" söyledi. Çeklerin milli kahramanının vefatından sorumlu imparatorun yapacağı son hakaretti bu. Kısa süre içerisinde Bohemya'da isyan yayıldı. Kral Wenceslaus ise fırtınayı dindirmek için gereken güce sahip değildi.

Hus Devrimi

İmparator Sigismund ve Papa V. Martin Husçulara karşı bir Haçlı seferi düzenleneceğini ilan etti. Husçuların başında ise müthiş bir askerî lider olan Jan Zizka (1376-1424) bulunmaktaydı. İnanılmaz derecede cesur ve becerikli Zizka, kör edilmesine rağmen savaşta topçu birliğini yönetmeye devam etti. Böyle yiğit asker ve memurlara sahip Husçular, imparatorluğun Bohemya'daki otoritesini sürdürmeye giderek daha çok kafayı takan ve sapkınlığın yayılmasından korktuğu için papa tarafından cesaretlendirilen imparatorun liderlik ettiği üç istilayı da savuşturmayı başardı. Husçular arasında şiddetli kavgalar ve teolojik farklılıklar yaşanmaktaydı ancak Sigismund, Zizka'nın askerlerini alaşağı edemedi. Husçular aslında iki gruba ayrılmıştı: *Utraquistler* ayinlerde laiklere hem eklemek hem de şarabın verilmesi gerektiğini düşünen ılımlı bir gruptu. İsimlerini sonradan başkentleri olacak Tabor şehrinde alan *Taboritler* ise ilk dönemdeki basit kilise yaşantısı ve ayinlerini uygulamak istiyordu. Onlar yalnızca İncil'de geçen vaftiz ile eklemek ve şarap ayinlerine inanmıyordu. Zizka Taborit idi ve

Utraquistler kadar kilise ve Sigismund'la uzlaşma yanlısı değildi. Husçu gruplar arasında çıkan iç savaş, Utraquistlerin Lipan Savaşı'nda Taboritlere kesin olarak galip gelmesiyle Zizka'nın ölümünden on yıl sonra 1434 yılında son bulmuştur. Bohemya'nın kontrolünü ele geçiren ve Sigismund'un güçlerini mağlup eden Utraquistler artık sulh için ve kilisenin kendilerini resmî olarak tanıması amacıyla harekete geçmişti. Basel Konseyi 1436'da Utraquistlerin kendilerine has bu uygulamasına, yani ekmek ve şarap ayinlerinde hem ruhbanlara hem de laiklere ekmek ve şarap vermelerine razı oldu. Bu akıllıca bir hareketti. Kilise uygulamalarının çeşitlenmesini kılıcıyla önleyemeyen kilise, Bohemya'nın Katolikliğini korumasının Husçuları hepten kaybetmesinden önemli olduğunu farkındaydı. İmparator Sigismund dahi, Çeklerin affını kazanmış ve on altı yıldır ilk defa Prag'ı ziyaret etme izni almıştı.

İsviçre'de toplanan Basel Konseyi (1431-1449) Husçularla uzlaşma konusunda bir merhale kat etmiş ve Orta Çağ'ın en önemli son konseylerinden biri olarak kendini kanıtlamıştı. Konseycilerin (*conciliarist*)* teorilerine duyulan heves zayıflamaya başlamıştı. Konstanz Konseyi, genel kilise konseylerinin otoritelerini Mesih'ten aldığı ilan etmişti, yani kiliseler bu konseylerin kararlarına boyun eğmeliydi. Ancak bu konsey tarafından seçilen papa (V. Martin), papalığın üstün geldiğine hükmetmekteydi, dolayısıyla Padualı Marsilius ve diğer konseycilerin teorilerini baltalamak için elinden geleni yapmaktaydı. Konstanz Konseyi ise 1417'de genel konseyin sık sık bir araya gelmesi gerektiğini ilan etti (*Frequenter*). Fakat papalar Basel Konseyi sonrasında konseylerin toplanması için pek çağrı yapmıyordu. Konstanz'da ve diğer konseylerde lehine konuşulan reform hareketlerini genelde görmezden geliyorlardı. Konseyler Floransa'da (1438-1445) ve Lateran'da (1503-1513) toplanmaya devam etti. Ancak Trent konseyi'nin 1545-1563 yılları arasındaki toplantısına kadar, köklü ve uzun süre devam edecek reformlar yapabilen büyük bir kilise konseyi toplanamadı.

YÜZYIL SAVAŞLARI

Toplumun 14. ve 15. yüzyıllar boyunca sıkıntı çeken tek bölümü Latin kilisesi değildi. İngiltere ve Fransa monarşileri 1337'de felaket bir savaşa girmişti, çıkan çatışma 116 yıl boyunca fasıllarla sürecekti. Yüzyıl Savaşları Normanyalı Fransızların İngiltere'yi 1066'da istila etmesiyle başladı denilebilir. Fatih William (I.

* Konseyciler, kilise yönetiminin bir konsey tarafından yürütülmesi gerektiğini düşünen Katolik Kilisesi Reformcularıdır. [ç.n.]

William) zamanından beri Fransızlar ve İngilizler arasındaki ilişkiler karmaşıktı. Fransız kralı VII. Louis'nin eski karısı Aquitaine'li Eleanor (1122-1204), İngiltere Kralı II. Henry (tahtta kaldığı süre 1154-1189) olacak kızıl saçlı Anjoulu Henry ile evlendiğinde ise mesele iyice büyüdü. Henry'nin artık Fransa topraklarında mülkiyet hakkı vardı, Eleanor'un Fransız topraklarındaki hâkimiyeti ise Fransız monarşisinden bile çoktu.

13. yüzyılın tamamında ve 14. yüzyılın başlarına kadar II. Philip (tahtta kaldığı süre 1180-1223) ve IV. Philip (Yakışıklı Philip) gibi Fransız hükümdarları İngilizlerden topraklarını geri almak için gayretle çalışmakta ve birçok mesele yüzünden İngiliz rakipleriyle çatışmaya girmekteydi. Fransa ve İngiltere Flanderler için de kavga etmişti; Fransızlar Flanderler üzerinde hak talep etmişti fakat İngilizler Flanderler ile yün ticareti yaptıklarından yakın ilişki içindeydi. İngiltere ve Fransa arasındaki gerginlik, 1328'de Fransa'nın Capetian kralı arkasında yerine geçecek birini bırakmadan ölünce iyice arttı. İngiliz Kral III. Edward "Fransız zambağını" (Fransız kraliyet sembolü olan çiçek) almaya ve Fransız tacında hak iddia etmeye karar verdi. Edward'ın annesi Yakışıklı Philip'in kızlarındandı. Valoisli Philip ise Edward'ın hak iddiasına karşı çıkarak tacı giymenin kendi hakkı olduğunu öne sürdü. Kendisi, IV. Philip'in küçük kardeşinin oğluydu. Fransa tahtında İngiliz bir kralın oturması ihtimali Fransız soylu sınıfını o kadar rahatsız etmişti ki, soylular İngiltere'de değil de Fransa'da vekâletin bir kadın üzerinden geçemeyeceğini (Salık Kanunu) ilan etti. Bu sebeple Valoisli Philip'in hükümdar olmasına karar verildi. Fransa'da Valois hanedanı, Salık Kanunu'nun geçersiz olduğu İngiltere'nin müdahalelerine rağmen, 1589 yılına kadar hüküm sürmüştür.

1337'de III. Edward Fransız tahtı üzerinde hak iddia etmeye karar vermişti. Edward ve IV. Philip'in (tahtta kaldığı süre 1328-1350) savaş hakkında romantik ve kahramanlıklarla dolu fikirleri vardı ve ikisi de savaştan kaçınmak için gereken tavizleri yapmaya istekli değildi. Neredeyse neşeli diyebileceğimiz bir duyguyla, krallıklarını beş nesil boyunca sürecek ve Fransa'nın pek çok bölgesini harabeye çevirecek bir çatışmanın içine sürüklediler. Crécy (1346) ve Poitiers (1356) gibi yerlerde yaşanan hadiseler, atlı şövalyeler ile yay kullanan ve okları silahları delebilecek özellikte olan askerlerin bir olmadığını Fransızlara öğretti. İngiltere, savaşın içindeki çoğu muharebeyi kazanmışsa da Fransa'nın geniş topraklarını hizaya getirmek imkânsızdı. İngilizler, III. Edward'ın yerine geçen II. Richard'ın 1399'da tahttan indirilmesiyle, planlarını uygulamak-

ta daha büyük sıkıntıya düştü. V. Henry ise (tahtta kaldığı süre 1413-1422) düşmanlıklarını canlandırarak Agincourt Muharebesi'nde yağmur nedeniyle bataklığa dönüşmüş topraklarda İngiltere'nin zafer kazanmasını sağladı (1415). Fransa, 1422'de gayet dirençli görünen V. Henry'nin ölmesine rağmen savaşı kaybetmeye mahkûm gibiydi.

Jan Dark

16 yaşındaki köylü kızı Jan Dark, 1428 baharında, böyle kritik bir zamanda ortaya çıktı. Tanrı'nın kendisini Fransız ordusuna katılmak, Orléans kasabasındaki İngiliz kuşatmasını kaldırmak ve Dauphin'in (Valois'in halefi) Rheims'ta taç giydiğini görmek için çağırdığını iddia ediyordu. Jan Dark (Fransızca orijinali Jeanne d'Arc) 13 yaşından beri Aziz Michael, Azize Catherine ve Azize Margaret'in seslerini duyduğunu iddia ediyordu. Kilisede Tanrı'nın veya meleklerinin doğrudan iletişime geçtiğini iddia eden özel, mistik kişilere dair uzun bir tarihi vardı. Assisili Aziz Francesco (1182-1226 civarı) veya Bingenli Hildegard (1098-1179) gibi mistikler çok meşhurdu, kendilerini papa bile resmen tanımıştı.



Crécy Muharebesi, Froissart Kayıtları (14. yüzyılın ikinci yarısı)



Yüzyıl Savaşları

Tanrı ile doğrudan iletişime geçtiğini iddia eden, fakat aslında ruhani olarak gelişmenin değil, kendisini büyük göstermenin peşinde olduğu anlaşılan kişiler de mevcuttu. Jan acaba sahte bir mistik miydi? Tefekkür ile geçen bir ömrü yoktu, hâlbuki diğer mistiklere hep böyle yaşamak gerektiği söylenirdi. Jan'ın duyduğu ilahi sesler kendisini harekete geçmeye çağırıyordu, 15. yüzyılda ise ordu "erkek giysileri"yle tanınılırdı. Tabii ki bu gelenek erkeklerin askeri-yede tekeli ele geçirmesine yardımcı oluyordu. Başlarda Jan'ın kendini tanıtmaya çalışmaları, bölgesindeki lord tarafından (Robert de Baudricourt) reddedildiyse de lord sonunda yumuşadı ve Jan'ı silahlı adamlarının altısıyla birlikte Veliht Charles'ın Chinon'daki sarayına yolladı.

On yedi yaşındaki bu kız, şimdi erkek giysileri giymiş, Fransa'nın dinî ve seküler seçkinlerini ikna etmeye çalışıyordu. Onları selamete erdirmek için Tanrı'nın kendisini seçtiğini iddia etmekteydi. Evvela, saray mensuplarıyla dolu kalabalığın içinden tebdili kıyafet veliahtı ayırt etmeyi başardı. Açıkça gösterdiği içtenliğinden ve her yolu deneme azminden etkilenen veliaht Charles bu "bakire"yi



Henri Scheffer, *Jan Dark'in Orleans'a Girişi, 8 Mayıs 1429*
(*Entry of Joan of Arc into Orléans*)

dört bin birliğin yanında İngiltere'nin kuşattığı Orléans'a yolladı. Varlığı Fransız askerleri teşvik ederken İngilizleri dehşete düşürdü. Fransızlar İngiliz kuşatmasını Mayıs 1429'da kaldırdı. Jan, iki kez yaralanmasına rağmen en az yedi muharebede cesur bir asker olarak savaştı. Birçok kez Fransız komutanlarına tavsiyelerini söyledi. Onun sayesinde savaşın gidişatı değişti. Temmuz 1429'da veliaht, Fransa'nın kralı VII. Charles olarak tahta çıktı (tahtta kaldığı süre 1422-1461).

Jan, Compiègne'de Burgonyalılar tarafından esir edilip İngilizlere satıldı. Merhametsiz bir hapisane hayatı yaşadı, onun itibarını düşürmek isteyen anlayışsız din adamları tarafından pek çok kez eziyet gördü, sorguya çekildi. İfadesini alan Pierre Couchon, Beauvais piskoposuydu ("Domuz Piskopos") ve silahlanan kadınlara sıcak bakmazdı. 1431 yılında geceleri kütüğe zincirlenerek, 9 Ocak'tan 30 Mayıs'a kadar günde birkaç kez olmak üzere sorguya çekildi. İngiltere için çalışan Fransız kilise adamları, Jan'ın gördüklerini ve erkek kıyafeti giymeyi reddetmesini başaramayınca onu sapkınlıkla ve cadılıkla itham etti. Jan, bazı "yaşlı kadınlardan sihirbazlığı, kehanette bulunmayı ve diğer doğaüstü numaraları öğrenmişti." Ölümle yüz yüze gelince fikrinden cayan Jan, kısa süre sonra yine fikrini değiştirdi. Bu sefer "yeniden kötü yola sapan bir sapkın" olarak hüküm giydi ve 30 Mayıs 1431 yılında kazığa bağlanarak yakıldı.

Hazır paraya ihtiyaç duyan Kral VII. Charles ve hükümeti ise Jan'ı kurtarmaya yanaşmadı. Bu genç ve cesur kadın görevini yerine getirmişti. Fransızlar tekrar kendine gelmişti, kral bu kızın daha büyük bir kahramana dönüşmesi için bir sebep bulamıyordu, hem o zaman ünü kralinkini aşabilirdi. En iyisi unu-

tulup gitmesiydi. Saray mensubu yazar Christine de Pizan gibi kişiler ise krala katılmıyordu. Bilinen son şiirinde Pizan, Jan'ı tıpkı Esther, Yudit ve Debora gibi bir İncil kahramanymış gibi selamlamıştı:

Ah, ne büyük şeref kadınlar için!
Tanrı öyle çok severdi ki gösterdi
Bir yol bu müthiş halka
ve kaybettiğini krallığın
Kurtardı bir kadın
Bir erkek değil.¹²

Jan'ın ölümünü müteakip Fransız ordusu zaferden zafere koştu. 1453'te İngilizler Fransa topraklarından tamamen çıkarılmıştı, yalnızca İngiltere'nin Dover Limanı'na kırk kilometre kadar uzaktaki Calais liman şehri kalmıştı, ziraburası çok iyi korunmaktaydı. Fransa'nın genel savaş, veba, kıtlık ve 1358 yılında patlak veren şiddetli bir köylü isyanından dolayı harap hâldeydi. Artık Kral VII. Charles kendisini gasp edilmiş ülkesini yeniden inşa etmeye adayabildi. Savaş sayesinde artık daimi bir ordusu, sürekli ödenen gelirleri ve geniş bir kraliyet yönetim sistemi vardı. Charles elindekileri kullanarak tıpkı haleflerinin ondan sonra yapacağı gibi hükümdarlığını güçlendirdi. Haleflerinin en çok bilineni "Örümcek Kral" olarak tanınan XI. Louis idi (tahtta kaldığı süre 1461-1483). Louis kurnazdı, el altından iş çevirmeyi severdi. İhanet ederek ve cinayetler işleyerek rakiplerinin bir kısmını ortadan kaldırdı. 1477'de Burgonya dükü, Louis'nin müttefiki İsviçre'ye karşı savaşırken ölünce Louis, Burgonya Düklüğü'ne el koydu. Fransa artık İngiltere'den ayrıydı ve hatta Avrupa güçleri arasında İngiltere'den daha büyük hâle gelme yolundaydı.

GÜLLER SAVAŞI (1455-1485)

İngilizler Yüzyıl Savaşları'ndaki yenilgilerinden dolayı aşılanmışsa da, kısa süre sonra York ve Lancaster arasındaki taht rekabeti yüzünden kendilerini hoş olmayan bir mücadelenin içinde bulmuşlardır. 1455 yılında başlayan husumet, York dükü Richard'ın, aslında bu görev için uygun olmayan, zihinsel engelli Lancaster Kralı VI. Henry'yi (1422-1461) alaşağı etmeye kalkışmasından çıkmıştı. Henry, küçük düşürücü Fransa yenilgisi yüzünden pek çok İngiliz soylusu tarafından suçlanmaktaydı. Kral Henry'nin yetenekli ve iddialı karısı Anjoulu Margaret (1429-1461), amblemi kırmızı gül olan Lancaster hanedanına sadık kişileri topladı.

12 Bonnie Anderson ve Judith Zinsser, *A History of Their Own: Women in Europe from Prehistory to the Present*, 1. Cilt (New York: Harper & Row, 1988), s. 161.

Yorklu Richard 1460 yılında Wakefield'da yenilmişti ama Yorkluların davası (beyaz gül), Richard'ın oğlu IV. Edward (tahtta kaldığı süre 1461-1483) sayesinde başarıyla müdafaa edilmişti. İngiliz Parlamentosu 1460'ta, Mortimer's Cross zaferinden sonra, Edward'ı kral ilan etmişti. Görevden alınan Kral Henry ve Kraliçe Margaret İskoçya'ya kaçtı. Margaret burada da Edward aleyhine mücadele etmeye devam etti.



Bilinmeyen Sanatçı, IV. Edward

Kral IV. Edward askerî olarak müthiş bir liderdi fakat bazen tembellik ederdi ve gaddar davranışlar sergilerdi. Zorbalığa meyilliydi, Parlamento'yu elinden geldiğince nadir bir araya getirirdi. Edward'ın müttefiki Warwick kontu ve sadık kardeşi Clarence müttefik değiştirip Lancastercıların tarafına geçince işler çirkinleşti. Fransa Kralı IX. Louis (Örümcek Kral) tarafından destek gördüklerinden, 1470'te bir süreliğine de olsa IV. Henry ile Margaret'i yeniden tahta çıkarmakta başarılı oldular. Ancak altı ay sonra IV. Edward Warwick'i Barnet Muharebesi'nde öldürdü ve Margaret'in ordusunu Tewkesbury'de mağlup etti. Margaret, Fransa'ya sürüldü; kocası ve hain Clarence ise ölene dek Londra Kalesi'nde tutuldu. IV. Edward sonraki on iki yıl boyunca İngiltere'yi yönetti, ancak Mayıs 1483'te aniden vefat etti. İkisi de henüz çocuk olan oğullarından büyüğü V. Edward kral olarak onun yerine geçti (d. 1470).

IV. Edward'ın küçük kardeşi Richard, Gloucester dükü ve kralın kuzeydeki vekiliydi. Çocuk kralın hamisi olarak rakiplerini kurnazlıkla alt etti ve üç aydan kısa bir süre içinde kendisi III. Richard olarak tahta geçti. Tacı elinden alınmış genç kral ise gayrimeşru ilan edildi ve erkek kardeşiyle birlikte Londra kalesine yerleştirildi. Muhalefet liderleri infaz edildi. Kaledeki iki genç kralın öldürülmesinde ise kralın parmağı olduğundan şüphelenen çoktu. Richmond kontu Henry Tudor, Richard'ın acımasız bir gaspçı olduğunu düşünenlerin kahramanı olarak sahneye çıktı. 1485 yılında çıkan Bosworth Meydan Muharebesi'nde Henry'nin güçleri Richard'ın kilere galip geldi ve Richard bu karşılaşmada vefat etti. Lancaster soyundan gelen becerikli Henry, artık Kral VII. Henry idi (tahtta kaldığı süre 1485-1509). Yorklu Elizabeth ile evlenerek Güller Savaşı'na son veren ve göze çarpan Tudor hanedanını kuran kendisiydi.

KRONOLOJİ

1294	Keşiş Papa V. Celestine; Celestine'in VIII. Boniface ile değiştirilmesi.
1302	VIII. Boniface Unam Sanctam fetvasını yayımlar.
1303	VIII. Boniface'nin Yakışıklı Philip'in adamları tarafından aşağılanması ve öldürülmesi.
1305	Babil Esareti'nin başlangıcı (papalar Avignon'da).
1315-1322	Büyük Kıtık.
1324	Padualı Marsilius, <i>Barış Tarafında (Defender of the Peace)</i> kitabını yayımlaması.
1337	Yüzyıl Savaşları başlangıcı.
1340-1400	Geoffrey Chaucer'in yaşamı.
1346	İngilizler Crécy Muharebesinde galip gelir.
1347	Kara Ölüm'ün başlangıcı.
1348-1349	Nürnberg'de Esnaf Ayaklanmaları.
1358	Fransa Jacquerie Köylü Ayaklanması.
1376	Papalık Roma'ya geçer.
1378	Tekstil işçileri Floransa'da ayaklanır; Büyük Batı Bölünmesi başlar.
1381	İngiltere Wat Tyler Köylü Ayaklanması.
1384	John Wycliffe'in vefatı.
1409	Pisa Konseyi (üç papa).
1414-1418	Konstanz Konseyi.
1415	Jan Hus'un Konstanz'da vefat etmesi; İngiltere V. Henry komutanlığında Agincourt Muharebesini kazanır.
1417	Büyük Batı Bölünmesi'nin son bulması.
1429	Fransızlar Orléans kuşatmasını indirir.
1431	Jan Dark'ın vefatı.
1438-1445	Floransa Konseyi.
1431-1449	Basel Konseyi.
1436	Huşçu Savaşların sonu.
1453	Yüzyıl Savaşları'nın sonu; Osmanlılar Konstantinopolis'i işgal eder.
1455-1485	İngiltere'de Güller Savaşı.
1461-1483	XI. Louis'nin (Örümcek Kral) Fransa saltanatı.
1485-1509	VII. Henry'nin (Tudor) İngiltere saltanatı.

İLAVE OKUMALAR**Genel Çalışmalar**

John Aberth, *From the Brink of the Apocalypse: Confronting Famine, War, Plague, and Death in the Later Middle Ages* (2004).

William Jordan, *The Great Famine: Northern Europe in the Early Fourteenth Century* (1996).

Kara Ölüm

Norman Cantor, *In the Wake of the Plague: The Black Death & the World It Made* (2001).
 Samuel Cohn, Jr., *The Black Death Transformed: Disease and Culture in Early Renaissance Europe* (2004). Önceki varsayımlarımızın pek çoğuna meydan okuyor.
 Rosemary Horrox, ed. ve çev., *The Black Death* (1994). Kullanışlı bir derleme (belgeler).
 William McNeill, *Plagues and Peoples* (1978).
 Colin Platt, *King Death: The Black Death and Its Aftermath in Late-Medieval England* (1996).

Halk Ayaklanmaları

R. H. Hilton ve Trevor Aston, ed., *The English Rising of 1381* (1984). Bu derlemede Ciompi Ayaklanması ve Jacquerie üzerine belgeler mevcuttur.
 Michel Mollat ve Philippe Wolff, *The Popular Revolutions of the Late Middle Ages* (1973).

Kilisedeki Sıkıntılar

Antony Black, *Council and Commune: The Conciliar Movement and the Fifteenth-Century Heritage* (1979).
 Anthony Kenny, *Wyclif* (1985).
 Richard Kieckhefer, *Unquiet Souls: Fourteenth Century Saints and Their Religious Milieu* (1984).
 Francis Oakley, *The Western Church in the Later Middle Ages* (1979).
 J. A. F. Thompson, *Popes and Princes, 1417-1517: Politics and Polity in the Late Medieval Church* (1980). (Donald) Weinstein ve Rudolf Bell, *Saints & Society: The Two Worlds of Western Christendom, 1000-1700* (1986).

Yüzyıl Savaşları

Christopher Allmand, *The Hundred Years War: England and France at War, c. 1300-c. 1450* (1988).
 Anne Curry, *The Hundred Years' War. 1337-1453* (1993).
 Marina Warner, *Joan of Arc: The Image of Female Heroism* (1981).

Güller Savaşı

Michael Bennett, *The Battle of Bosworth* (1985).
 E. F. Jacob, *The Fifteenth Century, 1399-1485* (1993).
 Alison Weir, *Lancaster & York: Wars of the Roses* (1996).

IV

İTALYA: RÖNESANSIN EVİ

14. yüzyılın başında Avrupa, yaşadığı büyük felaketler sebebiyle sarsılmıştı ancak Rönesans kültürü gelişip İtalya’da kök salmış ve neticede Avrupa’nın ve dünyanın geri kalanına yayılmıştı. Rönesans olarak bilinen kültürel hareket neden önce İtalyan yarımadasında başlamıştır? İtalya’nın ne özelliği vardı? Rönesans sırasında İtalya’yı bulunduğu konuma ne türden mekânlar ve insanlar getirmiştir?

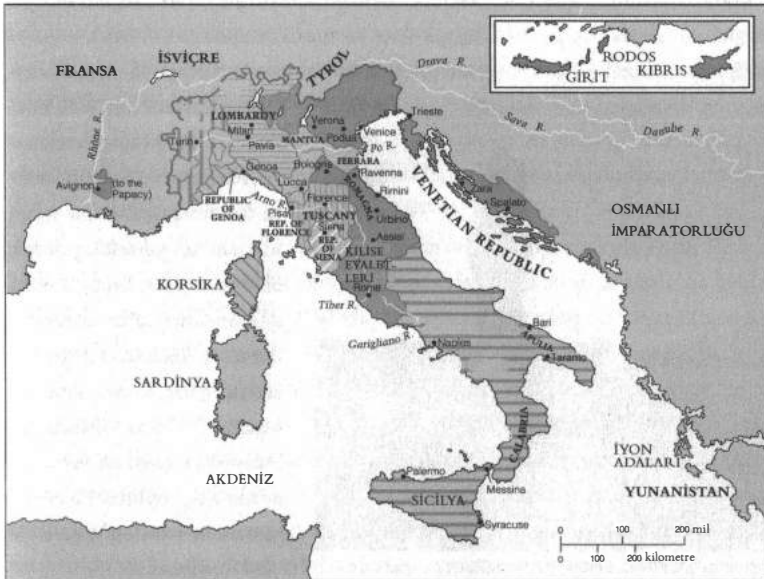
19. yüzyıl İsviçre tarihçisi Jacob Burckhardt’ın “İtalya artık belirli şahsiyetlerle dolup taşmıştı; kişiler üzerindeki yasaklar burada tamamen kırılmıştı (...) Avrupa’nın geri kalanı ise hâlâ toplum denilen büyüünün etkisindeydi,” şeklinde bir savı vardır.¹ Günümüz tarihçileri Rönesansı Burckhardt gibi “bireyselleşmenin zaferi” olarak yorumlamak istemese de, onun Rönesans kültürünün büyük kahramanlarına olan hayranlığı hakkında pek çok şey söylenebilir. O zaman Isabella d’Este, Artemisia Gentileschi, Leonardo da Vinci, Machiavelli, Michelangelo, Petrarch ve Titian gibi muhteşem kişilerin doğüstü başarıları nasıl açıklanabilir? İtalya, bu şahsiyetleri ve onların içinde bulunduğu bu büyük

1 G. R. Elton, ed., *Renaissance and Reformation 1300-1600*, 3. ed. (New York: Macmillan, 1976), s. 94.

kültürel hareketi nasıl şekillendirmiştir? Bu sorulara kısmen de olsa cevap bulmak için önce Rönesansın başlangıcına bakmamız gerekir.

14. ve 15. yüzyıllarda İtalya yalnızca güzel tepeler ve vadilerle dolu, antik dünyadan kalıntılarla bezenmiş büyüleyici topraklardan ibaretti. İtalyan yarımadası bağımsız şehir devletlerinden, boyutları ve güçleri değişken eyaletlerden müteşekkildi. İktisadi hayatta ise İtalya, Doğu Akdeniz'in gelişmiş pazarları ile Avrupa'da Alplerin kuzeyinde bulunan az gelişmiş eyaletler arasındaki konumunu kullanmaktaydı. İtalyanlar bankacılık, ticaret ve kumaş imalatında diğer Avrupalıların önüne geçmiş ve 15. yüzyıl boyunca devam eden buhran sırasında dahi Avrupa'nın en şehirli ve varlıklı insanlarını oluşturmuşlardır. Sanatta Rönesansı tetikleyen etmen belki de İtalyan seçkinlerinin refahıydı.

Kültürel olarak ise İtalya, Roma İmparatorluğu'nun ihtişamı azalmışsa da onu Batı'da sürdüren ülkelerin başında gelirdi. Avignon papalığı 1417'de sona ermişti ve Roma Katolik Kilisesi'nin evi ve karargahı bir kez daha İtalya olmuştu. Özetle, İtalya Avrupalıların zihinlerinde özel bir yere sahipti. Sanat, edebiyat ve akademi alanlarındaki hayli yetenekli kişilerin nesiller boyunca ortaya çıkardığı entelektüelliğe ve sanata dair buluşlar sayesinde İtalya'nın kültürel bir merkez olarak önemi artmaktaydı.



15. yüzyılda İtalya.

FLORANSA: “ŞEHİRLERİN EN GÜZELİ”

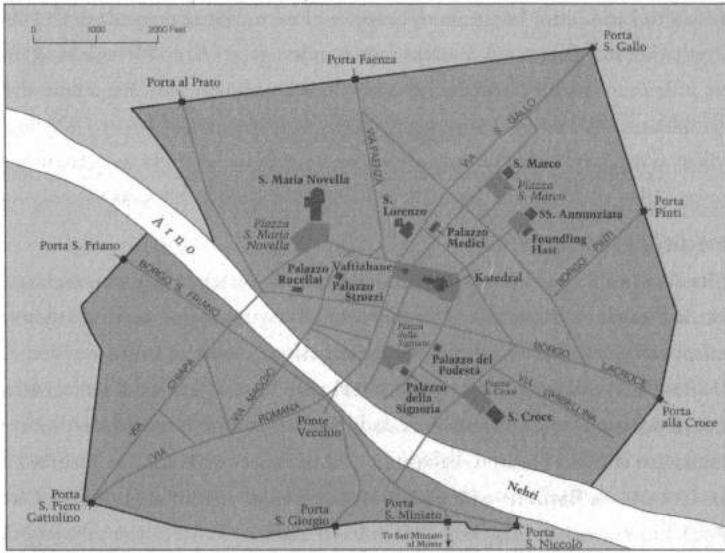
İtalya’da on beş yıl yaşayan ferasetli İngiliz şair Elizabeth Barret Browning (d. 1806) Floransa’yı “şehirlerin en güzeli” olarak tanımlamıştı. Pisa, Siena ve Venedik gibi göz alıcı mekânları düşünürsek bu tanım iltifat niteliğindeydi; ancak Floransa bu iltifata layık bir şehirdi. Arno Nehri üzerindeki bu ticaret ve kumaş imalat yapan şehir “Rönesansın kraliçe şehri” olarak bilinir. Giotto, Masaccio, Brunelleschi, Donatello, Fra Angelico, Botticelli, Fra Filippo Lippi, Leonardo da Vinci, Michelangelo, Cellini ve bunlar dışında pek çok meşhur sanatçının yıldızı burada parlamıştır. Arno üzerindeki şehir Dante, Petrarch ve Boccaccio gibi Tuscan lehçesini harikulade bir edebî araç olarak kullanan şairlerin de vatanıydı. Machiavelli ve Guicciardini gibi tarihçiler ile filozof Marsilio Ficino aslen Floransalıdır. Floransa hümanizmi Poggio Bracciolini, Leonardo Bruni, Francesco Filelfo, Niccolò Niccoli ve Coluccio Salutati’nin yardımıyla gelişmiştir. Rönesans boyunca Floransa’da yaşananların, İtalya’da ve neticede Avrupa’nın geri kalanı ile dünyada görülen gelişmeler üzerinde etkisi mevcuttur.

Sanat ve edebiyat, Arno üzerindeki şehrin sıkıntılı siyasi geçmişine rağmen burada gelişmekteydi. 12. ve 13. yüzyıllarda toplum Kutsal Roma imparatorları (Ghibellinolar) ve papalar (Goelfolar) arasındaki rekabetten dolayı paramparça hâldeydi. 1283’te varlıklı Floransa tüccarı zaptedemediği Floransa seçkin sınıfına üstün gelebilmek için anayasal değişiklikler yapma hazırlığına girişti. Artık yalnızca yedi büyük loncanın devlet memuriyetine girmesine izin verilecekti: Kumaş imalat-



Arnolfo di Cambio, Belediye Binası (Palazzo Vecchio),
Floransa

çıları, yün tacirleri, ipek imalatçıları, kürkçüler, bankacılar, hakimler ve noterler, doktorlar ve eczacılar. Bu tekeli yıkmak isteyen fakat pek güç elde edemeyen lonca üyeleri de mevcuttu (nalbantlar, kunduracılar, kasaplar, marangozlar, fırıncılar, kumaş satıcıları vesaire). Onlara hükümet bünyesinde çok küçük bir yer ayrılmıştı. Soylular ise devlet memuriyetinden özellikle uzak tutulacaktı.



Rönesans Floransı

14. yüzyılda görülen felaketler silsilesi, Floransalı seçkin loncaların siyasi zekâsını epeyce zorlamıştır. Floransa'nın en büyük bankaları –Bardi ve Peruzzi– Yüzyıl Savaşları patlak verdiği sıralarda İngiltere kralı III. Edward gibi şahsiyetlere yüklü miktarda borç verdi. 1339'da Kral Edward Floransalılara yapılacak ödemeleri tecil etti, 1346'da ise borçları tanımadığını belirtti. Zaten ziyadesiyle zayıflamış Bardi ve Peruzzi bankaları iflas etti ve aldıkları darbeden sonra bir daha kendilerine gelemadiler. 1347'de Floransa'yı veba salgını vurdu, şehrin yarısından fazlası öldü. Taşrada dönem dönem yaşanan kıtlıklar ile Lucca, Milan, Pisa ve Papalık Eyaletleriyle girilen savaşlar Floransalıları fena hâlde sıkıntıya soktu. 1378'de *Ciampi* adıyla bilinen vasıf sız kumaş işçileri ayaklanarak hükümetin halka yönelmesini ve zenginlerin evlerinden bazılarının yakılmasını talep etti. 1382 yılına gelindiğinde ise ikinci derecedeki loncaların *Signoria*'da siyaseten temsil edileceği güvencesi verildi ve düzen kontrol altına girdi.

Milanlı Giangaleazzo 15. yüzyılın başında, 1402 yılının Temmuz ayında vakitsizce ölmeseydi Floransa'yı neredeyse kuşatacaktı. Cumhuriyetçiler prensliklere karşı zafer kazanmıştı. Floransalılar, kuzeyin "Golyat"ını bozguna uğrattıklarına inanmakta ve kendilerini İncil'deki kahraman Davut ile özdeşleştirmektedir.

Milan'ın kendilerini kuşatmasını önleyen Floransalılar saldırganlaşarak 1406'da Pisa'yı kuşattı. Şehir artık Floransa'nın içinden geçen Arno Nehri'nin ağzından ve İtalya'nın kuzey kıyısından seksen kilometre uzakta bir limana sahipti. Floransalıların 1409 ile 1411 arasında Napoli, 1421'de tekrar Milan ve 1429 ile 1433 yılları arasında ise Lucca'yla mücadele etmesi gerekti. İpek üreticisi Lucca ile girilen savaş Milan'ın da ilgisini çekmişti, az kalsın Floransalılar bir facia yaşayacaktı.

Mediciler Floransa'da

Floransa'nın iktisadi ve siyasi yetkiler kazanmak isteyen pek çok seçkin ailesi vardı ancak bunların içinde Mediciler 300 yıl boyunca şehir üzerinde egemenlik kurmayı başarabilen tek aileydi. Medicilerin siyasi şöhreti, Cosimo de Medici'nin (1389-1464) siyasi üne kavuşmuş Albizzi ailesi tarafından desteklenen Milan ve Lucca savaşına karşı çıkmasıyla başladı. Mediciler köklü bir bankacı ve kumaş imalatçısı aileydi. Cosimo, babasının eski bankacı ortaklarından birinin kızıyla, Contissena Bardi ile evlenmişti. Bardiler artık zengin değildi ama Ciompi Ayaklanması sırasında işçilerle ilgilendiklerinden tıpkı Mediciler gibi saygı görmekteydi. Savaşın umumiyetle eleştirilmesi ve Albizzi tarafından idare edilen yöneticilerin vergi siyasetleri yüzünden Albizzi ailesinin gücü tehdit altındaydı. Cosimo baskı altında kalarak nispeten güvenli Verona şehrine taşındı.

1434 yılının sonbaharında Medici'ye yakın bir *Signora* başa geçti, Albizzi hayret içindeydi. Medici sürgünden kurtuldu. Albizzi'nin hükümeti alaşağı etme planı başarısızlıkla sonuçlanmıştı, hem aile hem de genellikle aristokratlardan oluşan takipçileri sürgüne gönderildi. Sonraki 300 yıl boyunca Medici sülalesi Floransa'nın siyasi tarihini şekillendirdi. İş adamları ve siyasetçilerden oluşan geniş bir çevre edinmişlerdi. Evliliklerini Medicilerin iş ve siyaset çıkarlarıyla örtüşen, diğer önde gelen ailelerle yapmaktaydılar.

Cosimo de Medici otuz yıllık iktidarı boyunca genellikle siyasi destek gruplarına danıştı ve halkın geniş bir kısmının kendisine ulaşması mümkündü. Cumhuriyetçi hükümet şekline saygılıydı, altı ay boyunca Adalet Sancaktarı olarak hizmet verdi ve her zaman ılımlı siyasetin arkasında durdu. Yeni oluşturulan idare konseyinin (*balia*) oy kullananların listesini yakından takip etme, vergi yasa tasarılarını onaylama, bakan tayin etme gibi yetkileri vardı. Konsey, sık sık Medici sarayında toplanırdı. Vergileri düşük tutmaya çalışan Cosimo, kriz zamanlarında şehre şahsi hazinesinden devasa borçlar vermiştir. Diğer önde gelen Floransalılara da borç vermiş ve onları kendisine bağlamayı başarmıştır.

Üç tekstil fabrikasının sahibi ve önde gelen bir bankacıydı; yani Floransa'nın en büyük işverenlerindendi. İşçilerinin bu mevkii unutmalarına pek izin vermezdi. Medici işçileri maaşlarını alırken genelde orada hazır bulunurdu.

Medici Bankacılık İmparatorluğu'nun Yükselişi

Cosimo de Medici siyasi gücünün iş dünyasındaki imparatorluğunun başarısına bağlı olduğunu bilirdi. Babası Giovanni (ö. 1429) bankacılık ağını kurarken Bardi örneğini titizlikle elden geçirmişti. Fazla merkezî veya genişlemiş bir dünya kurmamak için risk alırken yerel ortaklarıyla birlikte hareket ederdi. Yerel yöneticilerin bağımsız kararlar almasına müsaade edilmirdi fakat ihtiyatı elden bırakmamak için kendi sermayelerinden hatırı sayılır ölçüde yatırımlar yapmak zorundalardı. Floransa'daki Mediciler gerektiğinde alt kuruluşlarını denetlerdi zira banka şubelerinin en az yüzde ellisini ellerinde tutarlardı.

Kraliyetten alınan krediler için Bardi ve Peruzzi'den alınanlara nazaran daha büyük bir teminat istenirdi. Papalık için girilen bankacılık faaliyetlerinde dahi Medici ailesi, papalığın Kuzeydoğu İtalya'daki Tolfa'da bulunan kârlı alüminyum madenlerinden çoğunluk hissesi alırdı. Cosimo'nun babası Napoli, Roma, Venedik ve İsveç topraklarındaki Cenevre'de banka şubeleri açmıştı. Cosimo ise Avignon, Brüksel, Londra, Milan ve Pisa'da şubeler açarak işleri büyüttü. Para, Medici bankalarına konur, sonra iş dünyasındaki çeşitli faaliyetlere yatırılırdı ve ailenin etki alanı her seferinde genişlerdi.

Cosimo de Medici'nin Hamilik Görevi

Rönesansın ilk kapitalistleri ekseriyetle çok para kazanmıştır. Peki, Mediciler niçin kültürel hamilik yapmayı kendilerine görev edinmiş ve böylece cemaatlerine destek olmuştur? Neden iş dünyasındaki bazı rakiplerine nazaran florini taparcasına sevmemişlerdir? Sebep kısmen Cosimo'nun arka planda yatan ve geniş kapsamlı şahsi çıkarlarıdır. Manastır okulunda eğitim görmüş ve "ciddi mizaçlı" Cosimo, Almanca, Fransızca, Latince ve biraz İbranice, Yunanca ve Arapça bilmekteydi. İş hayatı ve siyaset Cosimo'nun ruhunu doyurmak ve epey faal çalışan zihnini sakinleştirmek için yeterli gelmiyordu. Felsefenin zihnini dünyevi meselelerden çok çalıştırdığını hissettiğinden, yaşamı boyunca hümanist tartışma gruplarına iştirak etmiştir. Cosimo bir noktada doktorunun oğlu Neoplatoncu düşünür Marsilio Ficino'yu (1433-1499) nüfusuna dahi geçirmiştir. Platon'un düşüncelerine kendini adanmış akademisyenlerden oluşan Platon Akademisi'nin kurulmasına yardım etmiştir.

Cosimo, ailesinin ve şehrinin *itibarını* artırdığını fark ettiği sanat ve mimarlıkta da alakadar olmuştur. Heykeltaş Donatello'nun yakın arkadaşı, pek çok sanatçı ve mimarın destekçisi hâline gelmiştir. Cosimo, kaleye benzeyen Medici Sarayı'nı şehrin merkezine inşa ettirmiştir. Saray Medici ailesi ve dostlarına huzur dolu, estetik manzaralarla çevrili, mahremiyet ve güvenlik hissi veren bir ortam sağlamaktaydı. Medici Sarayı etkileyici bir güç ve servet göstergesiydi ama Pitti Sarayı kadar taşkın değildi. Zenginlerin halka bir şekilde karşılık vermesi gerektiğine dair Cicerocu söylemden etkilenen Cosimo, Floransa'daki pek çok yapının dikilmesinden doğrudan veya dolaylı olarak mesuldür. San Lorenzo kilisesi, San Marco manastırı ve taşrada inşa edilen birkaç köşk, bu yapılara örnek olarak gösterilebilir. "Devletin babası" ünvanını alan Cosimo homurdanarak şöyle demiştir: "Birkaç yıl içinde beni yalnızca inşa ettirdiğim binalarla hatırlayacaklar."²

Floransa'da yaşayan Medici hanedanı, Cosimo'nun oğlu "Gut Hastası" Piero tarafından devam ettirildi. Piero iyi bir maliyeciydi ve babasının siyasi zevkini taşımadığı gibi hastalığı yüzünden faaliyetleri sınırlıydı. Cosimo'nun Milan ve



Michelozzo, Medici Riccardi Sarayı (Palazzo Medici Riccardi)

papalıkla kurduğu ittifakı sürdürdü, Venediklileri köşeye sıkışmış hâlde bırakmaya devam etti. Karısı Lucretia, Floransalı saygıdeğer ve varlıklı bir aileden gelmekteydi, yetenekli bir şairdi. Piero, Lucretia sayesinde daha da önemli bir mevki edinmişti. Karısı, Piero'nun sanatçılara yardımcı olmak için büyük meblağlar harcamasını sağlamış ve beş iyi eğitilmiş çocuk yetiştirmişti. Aile geleneğini devam ettiren çocuklar ise hep önde gelen ailelerin çocuklarıyla evlenmişti. Piero'nun beş yıllık hakimiyeti 1469'da sona erdi, fakat daha yetenekli olan oğulları Lorenzo ve Giuliano'ya hatırı sayılır bir yetki gücü bırakmıştı.

Muhteşem Lorenzo (1449-1492)

Lorenzo de Medici yetenekli ve çok yönlü bir bireydi, sanatı desteklemesiyle ünlenmişti. Yetenekli ressam, müzisyen ve filozoflar, hissî bir adam olan

ve *Muhteşem* lakabıyla bilinen Lorenzo tarafından cesaretlendirilmekte yahut doğrudan destek almaktaydı. Filippo Lippi, Domenico, Ghirlandaio, Sandro Botticelli, Verrocchio, Michelangelo gibi sanatçılar onun tarafından istihdam edilmişti. Lorenzo aynı zamanda hevesle bozuk paralardan; sert, değerli taşlardan yapılan vazolardan ve mücevherlerden oluşan bir koleksiyon oluşturmuştu. Medici Kütüphanesi onun hamiliği sayesinde genişlemişti ve yakın arkadaşı Marisilio Ficino'nun kurduğu Platon Akademisi'ne verilen desteği geri çekmedi. Pek çok alana yönelen becerikli Lorenzo hisleriyle yaşar, sık sık kıskırtıcı ve alaycı şiirler yazar ve yıllık olarak mükellef festivaller düzenlerdi.

Floransa'nın siyasi lideri olarak şehrin mali çıkarlarını savunmak adına saldırgan bir tutum sergilerdi. Malesef aile dostu Papa II. Paul'un (tahtta kaldığı süre 1464-1471) yerine Francesco della Rovere geldi ve Papa IV. Sixtus adını aldı. IV. Sixtus Lorenzo'yu sevmeyen ve ona güvenmezdi, zira Lorenzo 1472'de zengin alimunyum madenlerine sahip Volterra'ya saldırmıştı. Alüminyum, kumaş boyamak için çok önemli bir maddeydi. Hem papa hem de bankacı Lorenzo bu önemli servetin denetimini sağlamanın peşindeydi. Sixtus'un ailevi hırsları da vardı; Romagna'daki stratejik Imola bölgesini yeğenlerinden birine vermek istiyordu. Lorenzo, hem buna hem de Francesco Salviati'nin Pisa başpiskoposu olmasına karşıydı.

1478 Pazzi Kumpası

Papalıkla sakinleşen ilişkiler, Medici düşmanlarının Roma'ya akın etmesine ve papanın ilgisini çekmesine sebep oldu. Düşmanlar arasında Floransalı bankacı ailenin rakibi Pazziler vardı. Pazzi ailesi papalık bankası olarak Medicilerin yerine gelmişti. Francesco de Pazzi ve Başpiskopos

Francesco Salviati gibi kişiler 26 Nisan 1478'de papanın inayetiyle Lorenzo ile Giuliano de Medici'ye karşı bir suikast girişiminde bulundu. Giuliano'nun



Andrea del Verrocchio, *Lorenzo de' Medici*

aldığı bıçak darbeleri ölümcüldü fakat Lorenzo yalnızca omzundan yaralanarak kaçmayı başardı.

Pazzi kumpasını düzenleyenler ne belediye binasını ele geçirebildi ne de halkı Medicilere karşı ayaklandıracıydı. Floransa halkı tam tersine Lorenzo'nun yanında yer aldı ve komplo kuranların ciddi şekilde cezalandırılmasını istedi. Francesco de Pazzi ile Başpiskopos Salviati, Floransa Belediye Binası'nın pencerelerine asılarak idam edildi. Diğer suikastçılar ise öfkeli kalabalık tarafından vahşice öldürüldü. Papa Sixtus öcünü almak için Lorenzo'yu aforoz etti, sonra da müttefiki Napoli ile birlikte Tuscany'yi istila etti. Müttefiki Venedik kendisini terk ettiği için Floransa, iki yıl boyunca çaresizce düşmanlarını savuşturmaya çalıştı.

Savaş boyunca Lorenzo, Napoli'deki kaprisli ve genellikle zalim davranışlar sergileyen I. Ferrante'nin sarayına gitti ve gizli diplomatik görevi sırasında pek çok kez hayatını riske attı. Sonunda Floransa pahasına Papalık Devletleri'nin gücünü yükseltmemeye ve böylesinin Napoli çıkarlarıyla uyuşmadığına Ferrante'yi ikna etmeyi başardı. Napoli desteği çekilince IV. Sixtus Floransa ile barışmak zorunda kaldı.

Medici'nin Düşüşü

Pazzilerin suikastı sırasındaki büyük krizden sağ çıkan Lorenzo, Floransa siyasetine hükmetmeye hayatı boyunca devam etti. Yetmişler Konseyi (*Council of Seventy*) adı verilen ve alt komiteleri sayesinde hükümetin yürütme gücünü denetim altında tutan yeni bir idari komite kurulmasına yardımcı oldu. Lorenzo Yetmişler'in kalıcı üyelerindendi, Lorenzo'nun temsilcileri ise başka önemli alanlarda hizmet verirdi. Kendi servetini devletinkiyle birleştiren Lorenzo muhtemelen bunu kendi yararına yapmıştı.

Hayatı boyunca cömert harcamalar yaptıysa da son yıllarında bu harcamalar azalmıştı. 1434 ile 1471 yılları arasında Mediciler mimari ve sanatsal kurumlar, hayır işleri ve vergiler için toplamda 663,755 altın florin harcamıştır. Lorenzo akıllara ziyan bu rakam için şöyle demiştir: “Bence devletimiz sarf edilen meblağ sayesinde aydınlanmıştır, para yerinde harcanmıştır. Yapılan harcamalar beni ziyadesiyle memnun etmektedir.”³ Ne var ki sanatsal ve siyasi hadiselerle meşguliyeti yüzünden Medici'nin ailesinin iş dünyasındaki gelişimini ihmal ettiği de bir gerçektir. Bardi deneyiminden çıkarılacak en önemli dersi görmezden

3 Lauro Martinez, *Power and Imagination: City-States in Renaissance Italy* (New York: Alfred Knopf, 1979), s. 243.

gelerek yakın arkadaşı ve sanat koleksiyoncusu Burgonya dükü Cesur Charles'a bol keseden borçlar vermiştir. Charles ise borçlarını hiçbir zaman ödemediştir. Medici bankaları, Lorenzo'nun 1492'deki ölümünden ve iki yıl sonra başlayan Fransız istilasından önce kapanmaya başlamıştır.

Fransız istilası yüzünden Medicilerin önce Roma'daki sonra Floransa'daki banka şubeleri kapanmıştır. Medici serveti yetenekli kişilerce yönetildiğinden, Medici ailesi bu durumda dahi çocuklarının geleceğini güvence altına alacak kadar varlıklıydı. Lorenzo'nun ikinci oğlu Giovanni 13 yaşında kardinalliğe yükselmişti, ileride ise Papa X. Leo (tahtta kaldığı süre 1513-1521) olacaktı. Floransa'da ise Lorenzo'nun yerine en büyük oğlu Piero geçti. Piero savurgan ve kabiliyetsizdi, Fransız istilalarına karşı gelerek bölgeyi koruyamamakla suçlandı ve Kasım 1494'te Floransa'dan sürüldü. Asla akla gelmeyen bir şey olmuştu: Medicilerin Floransa'daki hakimiyeti bitmişti.

SERT DOMİNİKEN: SAVONAROLA

Fransızların gelişi ve Medicilerin düşüşü, çok önceleri etkileyici Dominiken vaiz Girolamo Savonarola (1452-1498) tarafından tahmin edilmişti. Ferrara'da orta hâlli bir ailenin çocuğu olarak yetişmiş Savonarola, dedesinin mesleğini devam ettiren, yüksek lisansını tamamlamış bir tıp fakültesi mezunuydu. Varlıklı Strozzi ailesinin kızlarından biri kendisini reddedince Bologna'da bir Dominiken manastıra girdi. Bologna ve sonrasında Ferrara'da geçirdiği süre sonunda 1482'de Floransa'nın San Marco Manastırı'na çağrıldı. Cılız, genç münzevi, Arno şehrinin güzel fakat kendi zevkleri için fazla dünyevi olduğuna kanaat getirdi. Yakınlardaki San Gimignano'da vaaz verirken itibarlı kişilerin ilgisini çekmeye başladı. Lorenzo de Medici onun hemen San Marco'ya dönmesini istedi.

Ağustos 1490'da Savonarola gelecek felaketler hakkında dehşet verici vaazlar vermeye başladı, Floransalılar acilen tövbe etmeye zorluyordu. Zengin kesimden kişilerin bencilliklerinden tiksinen Dominiken, despot yöneticilerin düşeceğini ve ezilenler ile yoksulların adalete ihtiyaç duyduğunu anlatmaktaydı. Savonarola Floransa'nın en önde gelen vaizi hâline geldi ve büyük katedrali sık sık ziyaret eden vaiz San Marco'nun önüne geçmişti. 1494'te Büyük Perhiz'in ilk günü (Lent) verdiği vaazda Savonarola, çıkacak tufan için yeniden Nuh'un gemisini inşa etmek gerektiğini söyledi. Daha sonra gördüklerini anlattı: Bir el görmüştü, el ateşler içinde bir kılıç tutuyordu. Kılıcın üzerinde şu cümle yazmaktaydı: "Tanrı'nın kılıcı yakında hızla dünyaya inecek."

Fransa kralı VIII. Charles'ın büyük bir ordu ile Alpleri geçip İtalya'ya ulaştığının haberi Eylül 1494'te Floransa'ya ulaştığında, halk dehşete düşmüş ve Savonarola'nın karanlık kıyametvari kehanetlerinin gerçekleştiği düşünülmüştü. Savonarola halka ilan etti: "İşte kılıç indi; felaketler savuşturuldu, kehanetler gerçekleşti. İşte bu orduları yöneten Tanrı'mız, Lord'umuzdur. (...) İşte şimdi dünya üzerindeki sular çözülecek."⁴ Mantova Büyükelçisi efendisine şöyle bir rapor sunmuştu: "Dominiken bir keşiş Floransalılar o kadar korkuttu ki herkes kendini dine teslim etti." Düşünür Giovanni Pico della Mirandola ise Savonarola'nın vaazlarının tüylerini diken diken ettiğini söyledi. Michelangelo artık yaşlı olmasına rağmen Dominikenin kuvvetli sesi onun da içini korkuyla kaplamıştı.

Kral VIII. Chares 17 Kasım 1494'te gösterişli bir şekilde sıralanmış ordusuyla Floransa'ya girdiğinde, tufan çıkmış gibiydi. Savonarola iki kez kralla buluştu, ona şehri bağışlaması için yalvardı. On bir gün sonra Fransa fazla hasar vermeden Floransa'yı terk etti ve Napoli yoluna düştü. Dominiken Floransa'nın kahramanı hâline gelmişti, artık 454 yılında Hun imparatoru Atilla'yı Roma'yı yağmalamaması için ikna ettiği iddia edilen Papa I. Leo ile mukayese ediliyordu. Savonarola'nın teşvikleri sayesinde Floransa'nın despot cumhuriyetçilik anlayışı hafifledi, artık Büyük Konsey içinde daha çok (3.000) erkek vardı. Keşiş "Floransa artık hiç olmadığı kadar ihtişamlı, zengin ve güçlü hâle gelecektir," diye ilan etti. Şehri yeni bir Kudüs'e dönüştürmek, ahlaksızlıklardan ve günahlardan arındırmak istiyordu. 1496'da her zaman bayram eğlencelerinin düzenlendiği tarihlerde Dominiken, *ahlaksızlıkların yakılacağı* büyük bir ateşe kumar gereçlerini, mücevherleri, makyaj malzemelerini, perukları, müzik âletlerini ve müstehcen kitapları atma fikrini çıkardı.

Savonarola Floransa'yı yeniden düzenlemenin yanında kiliseyi tamamen temizleme hayalinin peşindeydi. Bilhassa doğru yoldan saptığını düşündüğü Papa VI. Alexander'ı eleştirir ve Kral VIII. Charles'tan onu görevden almasını isterdi. Borgia ailesinden gelen papa ise "işgüzar keşişin" vaaz vermeyi derhal kesmesini emretti. Savonarola kendisini susturmaya çalışan papaya öfkelen-di ve papalığa karşı daha da saldırgan bir tavır benimsedi. Papa Savonarola'yı aforoz etti ve vaaz vermeyi kesmezse Floransa'ya yasaklar koyacağını söyledi. Seçkin sınıfa mensup pek çok kişi epeydir Savonarola'nın gücünü kıskanmak-

taydı. Özellikle de 1497-1498 yılları arasında görülen ciddi ekonomik buhran yüzünden zevklerini kaybetmekten korkuyorlardı. Halkın keşiş hakkındaki menfi düşüncelerini beslemeye başladılar.

1498'in başlarında Savonarola'nın arkadaşlarından biri, Savonarola'nın kudretini test etmek için ateşle sınanmasını söyleyen rakip bir vaizin meydan okumasına cevap verdi. Halk o kadar heyecanlanmıştı ki, Savonarola'yı rıza göstermeye mecbur tuttu. 7 Nisan'da Belediye Binası'nın dışındaki meydana bu zorlu sınava şahit olmak isteyen büyük bir kalabalık toplandı. Rakip gruplar, birkaç saat boyunca ayrıntılar hakkında birbiriyle münakaşa etti ancak yanan ateşi söndüren büyük bir sağanak başladı. Savonarola'nın düşmanları tarafından dolduruşa gelen ve söz verilen gösterinin iptal olmasına öfkelenen kalabalık, eskiden kahraman ilan ettiği keşişe karşı hareket etmeye başladı. Ertesi gün bir güruh San Marco'yu kuşattı. Hükümet Savonarola'nın ve ona arkadaşlık eden iki keşişin tutuklanması emrini verdi. Savonarola kehanetlerinin yalan olduğunu itiraf etti. 23 Mayıs 1498'de ise iki arkadaşıyla birlikte kent meydanında, "ahlaksızların yakılacağı" yerde asıldı. Cesetler yakılarak külleri Arno Nehri'ne savruldu. Birkaç kemik ve kıyafet parçası ayrıldı, bunlar üç şehitten kalan tek yadigârlardı.

MEDİCİ'NİN DÖNÜŞÜ

Rönesans döneminde revaçta olan düşünceye göre, çarkifelek yine döndü ve Medici 1512'de tekrar güç kazandı. Floransa'da Rönesans devam etti ve 16. yüzyılda daha da büyük başarılarla imza atıldı. Zira Benvenuto Cellini, Machiavelli ve Michelangelo gibi olağanüstü yetenekler bazı eserlerini şehrin zengin kültürel mirasına kattı. Babalarının yahut kocalarının atölyelerinde uğraşp didinen fakat daha önce sanata yaptıkları katkıların farkına varılmamış birkaç kadın sanatçı bu dönemde toplumun dikkatini çekti. Artemisia Gentileschi 1616'da önde gelen bir kuruluşa, Floransa Tasarım Akademisi'ne kabul edilen ilk kadın sanatçıydı. Onu destekleyen isim, Küçük Michelangelo Buonarroti idi. Buonarroti "büyük yıldız"ın, sanatçı ve Büyük Dük II. Cosimo de Medici'nin yeğeniydi. Mediciler artık Tuscany'nin Büyük Dükleri'ydi, sanat hamiliğine devam etmekteydi. Floransa hâlâ ailenin başkentiydi. Rönesans Floransı'nın dikkate değer, yaratıcılık ve himayeyle dolu geleneği Barok çağı ve sonrasında devam edecekti.

ROMA VE PAPALIK DEVLETLERİ

Floransa'nın kültürel yaşamı ne kadar ihtişamlıysa, diğer toplulukların Rönesans adı altında bilinen harekete katkıları öyle büyüktür. Büyük bir imparatorluğun eski merkezi olan Roma bu topluluklardandır. Rönesans Roması antik binaların ufalanmış enkazıyla doluydu ve artık geniş dünya imparatorluğunun merkezi değildi. Artık İtalya'nın büyük ticaret merkezlerinden bile değildi. Antik Roma 3. yüzyılda bir milyondan fazla insanın eviydi fakat Rönesans Roması'nda bu sayının ancak onda biri yaşamaktaydı. Jül Sezar ile Cicero'nun bir zamanlar münazara ettiği Antik Roma meydanının kalıntıları arasında şimdi inekler otlamaktaydı. Kilisenin karargahının Avignon'da bulunduğu 1305 ile 1376 arasındaki zorlu dönem dışında, Rönesans Roması'nın iktisadi vaziyeti Roma Katolik Kilisesi'nin devasa bürokrasisi ile turizm (hacılar) sayesinde iyi gitmiştir. Roma aynı zamanda Papalık Devletlerinin en büyük pazar şehriydi. Colonna, Gaetane, Frangipani, Orsini, Santa Croce gibi varlıklı aileler Roma Belediyesi'nin idari teşkilatını denetim altında tutmak ve papalığın gözüne girmek için müthiş çaba sarf ederdi. Bu aileler papalığı da denetim altında tutmak için mücadele verirdi.

Cola di Rienzo (1313-1354)

1347'de ve 1354'te Cola di Rienzo papalığın orada bulunmayışından istifade ederek Roma'yı papalık ve feodalite denetiminden çıkarma girişiminde bulundu. Meyhane ve çamaşırhane işleten babasının aksine Rienzo, Roma tarihi ve arkeoloji okumaktaydı. Belagati etkileyiciydi, takipçilerini Kutsal Roma İmparatoru VII. Heinrich'in (tahtta kaldığı süre 1308-1313) gayrimeşru oğlu olduğuna ikna etti. Böylece Roma "halk kürsüsünün" yeni temsilcisi olabilir, Roma'ya kaybettiği ihtişamı verebilirdi. Rienzo ihramla dolaşır ve destekçileri arasında "özgürlük içinde ölmeyi, böylece gelecek nesillerin özgürlük içinde doğmasını sağlamayı" teşvik ederdi.⁵ Yedi yıl şehrin kontrolünü ellerine aldılar, ancak önde gelen Romalı aileler ile papalık, yeni çıkan bu görgüsüzlerin savlarından ürkmüştü. Güçlerini birleştirip onları tahtlarından indirdiler.

1350 yılında Rienzo Prag'a seyahat ederek Kutsal Roma İmparatoru IV. Charles'ın (tahtta kaldığı süre 1347-1378) desteğini kazanmaya çalıştı. Charles kurnazdı, Rienzo'nun ilgi çekici fakat güvenilmez olduğunu düşündü. İmparator Rienzo'nun Roma'da güç kazanma önerisine destek vermeyi reddetti.

5 Lewis Spitz, *The Renaissance and Reformation Movements* (Chicago: Rand McNally, 1971), s. 94.

Hatta Rienzo'yu tutukladı ve Papa VI. Innocent (tahtta kaldığı süre 1352-1362) salıverilmesini emredene dek mahkum etti. Papa, hâlâ bir hayli etki alanı olduğunu düşündüğü Rienzo sayesinde papalığı tekrar Avignon'a taşıyabileceğini ummaktaydı. Rienzo'nun Roma'da 1354'te çıkardığı ikinci ayaklanma da başarıyla sonuçlandı ve şehrin yönetimi ona geçti. Antik Roma ihtişamını yeniden inşa edeceğini söyleyen Rienzo, dar görüşlü despot bir tiran olduğunu kanıtladı ve bir yıla kalmadan, vaktiyle kahraman olarak gördükleri kişi tarafından aldatıldıklarını hisseden halkın çıkardığı ayaklanma sırasında öldürüldü.

Rönesans Papaları

Papalık, yoksullaşan ve çatışmalar yüzünden bölünmüş şehri, etrafındaki topluluklarla birlikte 1350'de tam olarak denetimi altına almayı başardı. 1376'da papalığın tekrar Roma'ya taşınması ise zor zamanların başladığını göstermekteydi. Ardından gelen Büyük Batı Bölünmesi boyunca papalardan biri Roma'da diğeri ise Avignon'da duracaktı. Nihayet Papa V. Martin'in (tahtta kaldığı süre 1417-1431) egemenliği sırasında, papalık temelli Roma'ya geçti.

Roma'yı eski hâline döndürmek için çok çalışmak lazımdı, neyse ki papalık Roma'ya sahip olduğu ihtişamı geri vermeye kararlıydı. V. Martin'in başlattığı büyük temizliği Papa V. Nicholas (tahtta kaldığı süre 1447-1455) devam ettirdi. Yeni bir Vatikan Sarayı inşa ettirdi, Trevi Çeşmesi'ni yeniledi ve Aziz Petrus Bazilikası'nı yenilemek için çalışmalara başladı. Tam bir öğrenme meraklısıydı, zengin Vatikan Kütüphanesi'ni kurmasına yardım edecek ünlü hümanist Lorenzo Valla'yı işe aldı.

Üç yıl sonra, İtalya'nın önde gelen hümanistlerinden ve imparatorluğun saray şairlerinden Aeneas Silvius Piccolimini Aziz Petrus tahtına geçti. Papa II. Pius (tahtta kaldığı süre 1458-1464) olarak sanatçıları ve yazarları destekledi, Osmanlılara karşı ise bir Haçlı seferi başlatmaya çalıştı. Ondan sonra gelen en önemli papa ise IV. Sixtus idi (tahtta kaldığı süre 1471-1484). IV. Sixtus, papalığın siyasi gücünü ve itibarını kabul ettirmek için iddialı bir plan yaptı. Hiç acıması yoktu, merkez İtalya'daki ve Floransa'daki düşmanlarını öldürmek için kumpas kurdu (1478 Pazzi Suikastı). Hamilik ettiği hadise ise Aziz Petrus Sistine Şapeli'nin inşa edilmesi idi.

Siyasi karışıklıklar ve Vatikan'daki ahlâksızlıklar Rodrigo Borgia'nın VI. Alexander olarak (tahtta kaldığı süre 1492-1503) başa geçtiği yıllarda zirveye ulaştı. Borgia Papa III. Calixtus'un (tahtta kaldığı süre 1455-1458) yeğeniydi, dolayısıyla kilisedeki yükselişi müthiş hızlı olmuştu. Girişken ve genç bir din

adamı olarak gelecek şeylerin habercisiydi. Haziran 1460'ta Papa II. Pius genç kardinale ve yardımcısına bir kınama mektubu yolladı. Mektupta, Siena'da evli kadınlarla *ahlâksızca dans ettiği ve sefahat alemine daldığı* için Borgia'yı ihtar ediyordu. Becerikli bir yönetici olan bu İspanyol adam, azarlanmasına rağmen rüşvetlerle ve ikna kabiliyetini kullanarak Aziz Petrus tahtına oturmayı başardı.

Borgia papa iken hem siyasi hem nefsani arzularını doyurmaya devam etti. Savurganlığın haddi aştığı partiler, düğünler, karşılamalar, hatta boğa güreşleri tertipledi ve müfrit bir yaşam sürdü. Papa Alexander'ın Roması'nda mafyaların sayısı arttı. Kendisinin teşrifatçısı Johannes Burchardus'un söylediğine göre papa iki yüz elliden fazla cinayetin arka yüzünü bütünüyle bilmekteydi.⁶

1495-1496 kışında Roma'da taşan ırmakların sebep olduğu yıkım ise çok büyüktü. Tiber Nehri her zamankine nazaran yedi metre daha yükseldi. Sel suları çekilmeye başladığında ise nehrin kenarında bir canavar bulunduğu haberleri yayıldı, bazıları bunun tedirgin edici bir işaret olduğunu düşünmekteydi.

Romalı yoksulların acılarını dindirmek için pek çabalamayan Papa Alexander, papalık gücünü ve servetini şimdi kraliçe gibi yaşayan hancı Vanzoza Catanei'den doğma dört çocuğunun kariyerlerini geliştirmek için kullanmıştır. Papalık ailesinin evlatları arasından en fenası, 14 yaşında kilise kardinalliğine yükseltlen hırslı, yakışıklı ve tehlikeli Cesare'ydi (1476-1507). Cesare gaddarlığıyla diplomat ve siyaset kuramcısı Niccolò Machiavelli gibi kişileri hayret içinde bırakmıştır. Kendisi o kadar merhametsizdi ki, ağabeyini ve kardeşi Lucretia'nın ikinci kocasını öldürmüş olduğu düşünülmektedir.

Babasının desteği sayesinde Merkez İtalya'daki Romagna içinde kendine büyük bir devlet kurmak istemiştir. 1498 yılında Fransız kralı XII. Louis ile ittifak kurmuş ve aileye Fransız bir gelin ile Valentinois dükü ünvanı hediye edilmiştir. Fransızların düzenlediği akınlardan yararlanan Cesare, babasının 1503'teki ölümüne kadar kendi devletini kurma yolunda merhale katetmiştir. Fakat babasının ölümüyle geliri büyük ölçüde azalmıştır. IV. Alexander'ın yerine geçen Giuliano della Rovere, Papa II. Julius olarak göreve başlamıştır (tahtta kaldığı süre 1503-1513). Kendisi, Merkez İtalya'nın papalık devletini genişletmek gayesindeydi. Cesare'nin imparatorluğu hızlıca alaşağı edildi ve Cesare İschia'da bir kalede mahkum edildi. Üç yıl sonra ise İspanya'da öldü.

6 Kenneth Bartlett, ed., *The Civilization of the Italian Renaissance: A Sourcebook* (Lexington, MA: D. C. Heath, 1992), s. 316.

II. Julius “Korkunç Papa” lakabını almıştı, zira tükenmek bilmeyen bir enerjisi vardı, savaş tutkusu inanılmaz ölçüdeydi ve etrafına korku ve dehşet saçıyordu. Çağdaşları onun “muharebenin kan ve duman kokusunu sevdiğini” söylemiştir.⁷ Korkunç Papa, papalığın gücünü artırmak için Merkez İtalya’daki papalık topraklarını genişletmek istedi. 1505 yılında, önceden Cesare Borgia tarafından yönetilen Romagne ve Emilia’ya yürüdü. Kasım 1506’da cenkçi papa görkemli Bologna şehrini kendisine boyun eğmeye zorladı. Ayrıca Fransızları zayıflatmak konusunda kararlı



Anonim, Cesare Borgia’nın Portresi
(Portrait of Cesare Borgia)

güçleri bir araya getirecek bir plan yaptı. Diplomatik müzakereler ve askerî eylemlerin yanında bu sakallı ve gayretli papa yüksek ateş yüzünden ölmeden önce Michelangelo, Bramante ve diğer büyük sanatçıların olağanüstü eserleri için komisyon verdi.

Tiber üzerindeki şehrin ihtişamını yeniden alevlendiren, sanatçılara hâmilik eden Rönesans papalığıydı. Roma, Kutsal Roma İmparatoru V. Charles’ın 1527 yılının yazında yolladığı isyankar birliklerin şehri bir hafta boyunca yağmalamasına bile göğüs germiştir. Katolik refom yanlısı papalar sanata ilgi duymaya devam etse de papalık, dinî söylemlerini çoğaltmıştı. Roma, 16. yüzyılın ikinci yarısında en hızlı gelişen şehirlerden biriydi. Papalık Bernini, Caravaggio ve Artemisia Gentileschi gibi şehrin geniş hâmilik hizmetlerinden ve ufuk açıcı kültürel ve dinî yaşamından etkilenen önemli sanatçıların kendilerini geliştirmelerine imkân tanımıştı. Bu ölümsüz şehir, zengin sanatsal ve dinî mirası sayesinde yaşayacaktı.

NAPOLİ VE SİCİLYA

Papalık Devletleri’nin kuzeyinde Napoli ve Sicilya Krallıkları vardı. Her iki krallık da dağlık ve verimsiz sayılabilecek sayfiye alanlarıyla çevrilmişti. Papalık Devletleri gibi krallıklarda da güç en tepedeki kişideydi. Kralın gücünün ne kadarını yardımcılarıyla paylaşacağı büyük ölçüde dönemin hükümdarının

⁷ De Lamar Jensen, *Renaissance Europe: Age of Recovery and Reconciliation*, 2. ed. (Lexington, MA: D. C. Heath, 1992), s. 305.

isteklerine göre belirlenirdi. Napoli, Rönesansın başladığı yıllarda Avrupa'nın en büyük liman şehirlerindendi, 16. yüzyılda ise Avrupa'nın en büyük şehirleri arasına girdi. Batı'daki Antik Roma İmparatorluğu'nun zamanında en büyük ambarı olan Sicilya dâhil, Akdeniz'den gelen tüm gemiler Napoli limanını kullanırdı. Dönemin başında Sicilya üzerindeki Palermo şehri de önde gelen iktisadi ve kültürel merkezlerdendi. Birbirine düşman soylularla çevrili olmasına rağmen Güney İtalya'daki diğer kıyı kasabalar da piyasanın merkezindeydi.

Ne yazık ki bölge, dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı açıktı. Sebep, kısmen bölgenin çalkantılı siyasi tarihiydi. Müslümanlar Kuzey İtalya'ya yayılmıştı. Orta Çağ'da ise Normanyalı istilacılar gelmişti. Kutsal Roma İmparatoru II. Frederick (1197-1250) Alplerin kuzeyindeki geniş imparatorluğunu Sicilya'daki üssünden idare etmeye çalışmıştı. Onun vefatından sonra Kutsal Roma İmparatorluğu'yla kurulan bağlar gitgide zayıfladı, ta ki Fransa kralı IX. Louis'nin üçüncü oğlu Anjoulu Charles 1266'da Napoli ve Sicilya tacını ele geçirene dek. Anjoulu Charles merhametsiz, asık suratlı ve pervasızdı. 1282'deki Paskalya Yortusu sırasında Fransızlara karşı çıkan kanlı bir ayaklanma yüzündengücünü kaybetti.

Sicilya ayaklanması, Fransız bir askerin Palermo'daki Vesper duası (akşam ibadeti) için çıktığı yolda evli bir kadını taciz etmesi yüzünden çıkmıştır. Sicilyalılar öfkeden deliye dönmüş ve Fransız askeri linç etmiş, "Fransızlara ölüm!" çığlıkları atmışlardır. Sicilyalılara karşı papalık tarafından desteklenen Fransız monarşisi ile mevzuyu Kuzey İtalya'ya girmek için bir fırsat olarak gören İspanya'daki Aragon kralı arasında uzun ve bir türlü sonuçlanmayan bir mücadele başlamıştır. Sicilyalı Vesper Savaşları olarak bilinen yirmi yıllık bu çatışma sonucunda 14. yüzyılın geri kalanı ile 15. yüzyılın başları boyunca Aragon tarafından yönetilen Napoli Sicilya'dan ayrılmıştır.

Napoli, artık Fransa'nın Anjou ailesinin egemenliği altına girmişti. Anjou'nun en parlak şahsiyeti, Petrarch'ın dostu ve hayranı Dük Robert (1309-1343) idi. Robert, bu körfez şehrinin kısa da olsa ihtişamlı bir kültürel birikim kazanmasını sağladı. Onun torunu, güzel I. Joanna (1343-1382) ise Napoli'nin itibarını düşürdü. 5 yaşındayken 17 yaşındaki kuzeni Macar Andrew ile evlendirilmişti. Andrew sıkıcı ve hantalı, Joanna'nın ise entelektüel eğilimleri vardı, dolayısıyla Joanna Andrew'ı hakir görmeye başladı. Âşıklarından biri Andrew'ı öldürünce Joanna'nın papa huzurunda masumiyetini ispat etmek için Avignon'a gitmesi gerekti. Masumiyetine hükmedildiyse de üzerinde bir şüphe bulutu dolaşmaya başlamıştı. Sonunda, 1381 yazında başka bir akrabası Durazzolu Charles (tahtta

kaldığı süre 1382-1384) Roma papasının desteğini alarak şehvani duygularına kendini kaptıran Joanna'yı devirmek için harekete geçti. Joanna'yı zaptetti, ipek bir sicimle boğdurdu ve ölü bedenini halk meydanında teşhir etti. Fransa kralının kardeşi Anjoulu Lois ise Charles'ın Napoli'de güç kazanmasına karşı çıkacaktı.

II. Joanna (1414-1435), V. Alfonso (1416-1458) ve

I. Ferrante (1458-1494) Saltanatı

15. yüzyılın başında, Napoli'nin yöneticisi son derece saldırgan Ladislaus'tu (tahtta kaldığı süre 1386-1414). Kendisi, 1408'de Roma'yı ele geçirmiş ve Floransa'yı tehdit etmişti. Napoli ve Floransa 1411 yılında barış ilan etmeye karar verdi. Ladislaus'un arkasından gelen II. Joanna kültürlü fakat sefahat düşkünüydü. Güç ve servet elde etmek onu iyice ahlaksızlaştırmış, arzularına yenik düşürmüştü. Joanna'nın yöneticiliği boyunca sık sık zina, kumpas ve suikast vakaları yaşanmıştır. Temmuz 1421'de ise âşıklarından Kral V. Alfonso kendisini varisi olarak göstermesi şartıyla Joanna'yı Fransa'ya karşı desteklemeyi kabul etmiştir.

Alfonso hâlihazırda Aragon ve Sicilya'nın kralıyken, 1442'de Fransa'yı defetmiş ve üç krallığı bir araya getirerek savaş yüzünden parçalara bölünmüş Kuzey İtalya'yı belirli oranda istikrarlı bir yapıya kavuşturmuştur. Kral Alfonso ayrıca büyük bir sanat hâmisiydi. Yüce Alfonso lakabına layık görülen kral tam bir öğrenme tutkunuydu; Catania Üniversitesi'ni kurmuş ve Lorenzo Valla gibi önemli akademisyenlere verilen desteğe katkıda bulunmuştu.

Oğlu I. Ferrante ise (tahtta kaldığı süre 1458-1494) gaddarlık ve şımarıklık dolu saray yaşamını geri getirdi. 1479'da, Lorenzo de Medici (1449-1492) tarafından yönetilen Floransa Cumhuriyeti'ne karşı açılan savaşta Milan Dük-lüğü ve Papa IV. Sixtus'a (tahtta kaldığı süre 1471-1484) katıldı. Tebaasına öyle yabancıydı ki, pek çok kişi Müslüman istilacıları kralına tercih etmeye başlamıştı. Ferrante, babasının aksine sanat ve eğitimi teşvik namına hareket-lerde pek bulunmamıştır. 1494'te öldüğünde ise, Fransız kralı VIII. Charles (tahtta kaldığı süre 1483-1498) İtalya'yı istila etme ve Fransızların Napoli ve Sicilya tahtında hak sahibi olduğuna dair yerleşmiş iddiasını gerçekleştirme fırsatı kazandı. Fransızların yenilgisi ile Napoli tekrar İspanya idaresine girdi ve gelişmeye başladı. 16. yüzyılın sonunda Napoli, Avrupa'nın en kalabalık ve kumaş imalatçılığı ile ticareti konusunda başlıca şehirlerden biri hâline geldi. Soylular, giderek yoksullaşan sayfiye bölgelerinden kaçmak için bakımsız fakat güzel Napoli'ye akın etmeye başlamıştı.

MİLAN'IN GÜCÜ

Zengin Po Nehri Vadisi'nin merkezindeki Papalık Devletleri ile Floransa'nın kuzeyinde canlı Milan şehri vardı. Milan'ı Visconti ailesi idare etmekteydi. Kutsal Roma İmparatoru VII. Heinrich'in ataları yıllardır Milan'ın "derebeylerinden" olduğunu iddia etmekteydi, 1311 yılında ise Matteo Visconti'yi İmparatorluk Vekili tayin etmişlerdi. Şehri birlikte yönettiği amcasının cinayeti gibi bir dizi kavgaya dâhil olan Giangaleazzo Visconti (1352-1402) 1385'te tek başına idareyi ele geçirdi. On yıl sonra İmparator Wenceslaus'tan (tahtta kaldığı süre 1378-1400) Milan dükü ünvanını satın aldı. Dük Giangaleazzo, pek çok sivri kulesi olan, devasa büyüklükteki beyaz Milan Katedrali'nin inşaatını başlattı. Hayali, İtalya'nın kralı olma. Amacı uğruna Bologna, Perugia, Pisa, Siena ve Verona şehir devletlerini kuşattı. Hepsini, Floransa Cumhuriyeti'ne saldıracağı sırada etrafının Milan gücüyle çevrelenmiş olması için yapılan hazırlıklardan ibaretti. Bir prenslik ile en azından seçkin sınıfının birlikte idare ettiği bir cumhuriyetin karşı karşıya geldiği tipik hadiselerden biri vuku buldu.

Floransa, Kuzey'in Golyatı'na tam yenik düşecek gibiyken, Eylül 1402'de Giangaleazzo veba salgınına yakalanarak öldü. Kuzey İtalya'daki krallığı ise iki hovarda oğlu Giovanni Maria (tahtta kaldığı süre 1402-1412) ve Filippo Maria (tahtta kaldığı süre 1412-1447) da babalarının ele geçirdiği toprakları ellerinde tutamayınca dağıldı. Giovanni, elinde tutmak için servetini döktüğü canlı leopar, tazi ve şahin koleksiyonu olan tehlikeli bir ruh hastasıydı. Saltanatı, suikasta uğradığında son buldu. Nispeten becerikli küçük kardeşi Filippo ise nefesine düşkün ve toplumdan uzak bir hayatın içine dalmadan önce Milan'da düzeni sağlamayı ve Lombardy'yi topraklarına katmayı başarmıştı. Saldırgan tutumları yüzünden Floransa ve Venedik arasında Filippo'nun 1447'deki ölümüne dek sürecek bir savaş patlak vermiştir.

Sforza'nın Yükselişi ve Düşüşü (1450-1499)

Bu savaşın son zamanlarında Filippo, tek evladını, gayrimeşru kızı Bianca Maria'yı hırslı bir paralı asker komutanı olan Francesco Sforza (tahtta kaldığı süre 1450-1466) ile evlendirdi. Sforza'nın babası çiftçi. Kendisi başarılı bir asker ve paralı askerlerin lideri olarak güç kazandı. Bazen ilkeleri hiçe sayarak fırsatçılık eder ve aynı çatışmanın iki tarafından da para almayı başarırdı. Venedik'in düşmanı Milan'a sunduğu hizmet karşılığı para almaktayken, 1446'da Venedik hizmetine de girdi. 1450'de, Milan'a sunduğu askerî hizmetlerin karşılığını alamadığını iddia etti ve Filippo Visconti sonrası kurulan cumhuriyeti

devirerek kendisini Milan Dükü, Bianca Maria'yı ise Milan Düşesi ilan etti.

Güç kazandıktan dört yıl sonra Sforza, Venedik ile barış ilan etmek için akıllı diplomatik hamleler yaptı. Ayrıca Milan'ın eski rakibi Floransa ile yeni bir ittifak kurmayı başardı. Francesco ve Bianca Sforza, şehrin ortasında duran ve yeniden inşa edilen kırmızı tuğlalı devasa bir kaleden Milan'ı yönetti. Bu kale hâlen yerinde durmaktadır. Prenslüğün gücünü sembolize eden Sforza Kalesi, Francesco'nun en iyi askerlerinden binlercesinin de evi olmuştur. Dük olarak gücünün neye dayandığı ise yeterince anlaşılır.

Sforza hanedanlığı, oğulları Galeazzo (tahtta kaldığı süre 1466-1476) ile torunları II. Giangaleazzo (1476-1494) sayesinde soğukkanlılıkla ve etkili bir şekilde devam ettirildi. II. Giangaleazzo'nun esmer tenli amcası Ludovico il Moro, on yedi yaşındaki yeğeninin naibi olmak suretiyle tahtı gasp etti. Ludovico hırslıydı, 1491 yılında Ferrara dükünün on beş yaşındaki kızı Beatrice d'Este (d. 1475) ile evlendi. Beatrice küçük yaşına rağmen son derece kibar ve kültürlüydü. Kendisi altı yıllık düşesliği boyunca Milan Sarayı üzerinde çok derin etkiler bıraktı. Ocak 1497'de ölü doğan çocuğunu dünyaya getirdikten kısa süre sonra vefat etti. Sforza sarayı, Milan'a askerî mühendis ve saray ressamı olarak 1481'de gelen Leonardo da Vinci ile mimar ve ressam Bramante gibi müthiş sanatçıların hizmet verdiği bir mekândı.

Beatrice hayatı boyunca kocasının sadakatsizliği, aşırılıkları ve siyasi entrikalarıyla karşılaşmıştır. Ludovico il Moro 1494'te, Osmanlılara karşı girilen Haçlı seferi başlangıcında Napoli tahtında hak iddia etmesi için yirmi dört yaşındaki Fransa kralı VIII. Charles'ı yüreklendirdi. Ludovico; kendisini alaşağı etmeye kararlı olan Orléanslı Dük Louis'ye, Papa VI. Alexander'a ve Floransa Cumhuriyeti'ne karşı Fransızlardan yardım istedi. Sforza, Fransa kralının kendisini düşmanlarından kurtaracağını düşünmüştü. Genç Fransa Kralı'nı Ekim 1494'te Pavia'da Beatrice ile birlikte çok sıcak bir şekilde karşıladılar. Beatrice'in cezibesinden hoşlanan Kral Charles kolayca kuşatma amacıyla, Antik Roma zamanından beri görülen en büyük orduyla yani 30.000 birlikle kuzeye, Napoli'ye doğru gitti. Ayrıca Fransız kuvvetleri, Avrupa'da görülen en büyük (yaklaşık 70 ağır silah taşıyan) trene sahipti.

Fransızlar gerçek bir askerî törene dönüşen kalabalıklı yarımadada ilerlerken, hasta II. Giangaleazzo sonunda tüberküloza yenik düştü. Ludovico, vatandaşlarına kendisini Milan'ın efendisi olarak ilan ettirdi ve II. Giangaleazzo'nun hayatta kalan oğlunu tanımayıp kendisini ve varislerini Milan Dükü olarak ilan

etmesi için Kutsal Roma İmparatoru I. Maximilian'ı (tahtta kaldığı süre 1493-1519) ikna etti. Dük Ludovico ve Düşes Beatrice yeni ünvanlarını şaşaalı bir taç giyme töreniyle kutladı. Törende Leonardo da Vinci'nin dehasıyla tasarlanmış son derece yaratıcı gösteriler ve havai fişekler vardı.

VIII. Charles'ın Napoli'yi kolay bir şekilde fethettiği haberi Milan'a ulaştığında, Ludovico başarılı kralın kendi düklüğüne göz koyacağından endişelendi. Hemen Venedik, Mantova, papalık, İmparator Maximilian ve Aragon kralı ile birlikte Fransa karşıtı *Kutsal İttifak (Holy League)* bünyesine girdi. Fransa, Napoli'yi tek bir muharebeye girmeden almıştı fakat mükafatı elinde tutmak sanıldığından zor olacaktı. Fransızları Aragonlular kadar rahatsız edici bulmaya başlayan Napoli halkıyla, böbürlenip duran ve yolsuzluklara imza atan fatihlerin arası kısa süre içinde açıldı. Kristof Kolomb'un Amerika'ya ilk yolculuğundan dönen denizcilerin Avrupa'ya getirdiği frengi salgını çok geçmeden Fransız ordusunu kırıp geçirdi.

Zorlanmaya başladığını fark eden Kral Charles hemen Fransa'ya kaçtı. 6 Temmuz 1495'te kısa ve acı verici Fornova Mütarekesi vuku buldu. Charles burada, Ludovico'nun kayınbiraderi Mantualı Gonzaga'nın yönettiği Kutsal İttifak kuvvetleriyle savaştı. İki taraf da kazanmaya kararlıydı ancak Charles ordusunun sağ kalan neferleri sayesinde Fransa'nın geri çekilmesini sağladı. Üç yıl sonra, hâlâ ihtişam ve macera aşkıyla dolu bir şekilde vefat etti. Onun yerine gelen kral XII. Louis ise (tahtta kaldığı süre 1498-1515) Orléans'ın eski dükü idi. 1499'da İtalya'yı fethederek hem Milan hem de Napoli'yi talep etti. Müsrif Ludovico, 1497'de karısının vefatı için düzenlediği şatafatlı ayin sırasında, Beatrice onuruna binlerce mum yaktırmış ve ölü bedenini altınla kaplatmıştı, dolayısıyla çok geçmeden Milan'dan sürüldü. Tirol'daki İsviçreli paralı askerleri kendisi için çalıştırmasına rağmen 1500'de Fransızlar tarafından yakalandı ve 1508'de, tutsak edildiği bir Fransız şatosunda öldü. Milan zenginliğini nispeten korudu, fakat 1535'e kadar Fransızlarca, 1714'e kadar İspanyollarca yönetildi.

ISABELLA d'ESTE'NİN MANTUA'SI

Beatrice, d'Este ailesinin kendisine seçtiği eş konusunda talihsizdi ancak ablası Isabella (d. 1474) Fornova Muharebesi'nde geri çekilen Fransızlara ve VIII. Charles'a karşı savaşmış olan İtalyan kuvvetlerin başındaki kişiyle evlenmişti. Isabella, on yıl nişanlı kaldığı Matualı Marki* Francesco Gonzaga'nın (tahtta kaldığı süre 1494-1519) 1490 yılında karısı olmuştu. Küçük kardeşi büyük

* Marki (*marquis*) Fransızca soyluluk ünvanı. [ç.n.]

Milan Düklüğü'nün gücünü elinde tutan Ludovico il Moro'yla evlendiğinden, başlarda Isabella kardeşinden aşağıda bir mevki edinmiş gibiydi. Mantua, nispeten küçük bir prenslik olan ve Beatrice'in ailesine ait Ferrara Düklüğü'ne komşuydu. Fakat Rönesans eğitimi üzerine önde gelen iki ismin, Guarino da Verona ile Vittorino de Feltre'nin kurduğu hümanist saray okulları sayesinde hem Ferrara hem Mantua, Rönesans resmi, müziği ve öğreniminin ana merkezlerindendi.

d'Este kızlarının ikisi de mükemmel bir dil eğitimi ile klasik eğitim almışlardı. Eğitimlerini Ferrara'da ve sekiz yıl boyunca kaldıkları büyükannelerinin Napoli'deki sarayında tamamlamışlardı. Bilhassa sevimli Isabella'nın hünerleri göze çarpmaktaydı. Henüz yeniyetme bir kız iken Yunanca ve Latince gramerinde uzmanlaşmıştı. Virgil ve diğer Roma şairlerinin eserlerinden parçaları ezbere okuyabiliyor, lavta enstrümanını ustaca çalıyor, çok güzel dans ediyor, kusursuz nakış işleri ortaya çıkarıyor ve sohbetleri sırasında siyasi kültürünün ne kadar geniş olduğunu gözler önüne seriyordu. Çok yönlü entelektüel birikimi ve keskin bir siyasi zekâsı olan Rönesans kadınına örnek teşkil etmekteydi. Asker kocası, onun sanat ve eğitim konusundaki merakına ortak olduğundan, ikilinin sarayı çok geçmeden edebî ve sanatsal yaşamın merkezi hâline geldi ve İtalya'nın önemli yeteneklerini cezbetmeye başladı.

Isabella, sarayın entelektüel yaşamın merkez noktası olmasının yanı sıra, İtalya'daki en kaliteli kütüphanelerden birini kurmak için çalışmış ve ne istediğini tam olarak bilen bir sanat hâmisi olma yolunda ilerlemiştir. Bu konuda sanatçı Perugino'ya yazdığı bir mektup örnek gösterilebilir:

Sizin resmetmenizi içtenlikle arzuladığımız bu şairane eser, İffet'in Şehvet'e karşı mücadelesini betimleyecek; yani Pallas ile Diana, Venüs ve Cupid'e karşı olacaktır. Ve Pallas, Cupid'in altın okunu kırıp gümüş yayını yere fırlatarak onu neredeyse mağlup etmiş olmalı. Pallas bir eliyle kör çocuğu gözündeki bandajdan tutmakta, diğer eliyle onun mızrağını kaldırmakta ve Cupid'i öldürmek üzeredir.⁸



Leonardo da Vinci, Isabella d'Este.

8 D. S. Chambers, ed., *Patrons and Artists in the Italian Renaissance* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1971), s. 136.

Marki'nin karısı, Avrupa'nın her yerinden aile üyeleri, arkadaşlar, soylular, sanatçılar, tüccarlar ve entelektüellerle yazışmaktaydı.

Kocasının 1494'te yaptığı Fransızları İtalya'ya getirme planına destek çıkan ve yardım eden Beatrice, kardeşi ile gergin bir ilişki yaşamaya başladı. Isabella'nın kocası, İtalya'nın özgürlüğü için savaşılan bir kahramandı. Mantua'nın güvenliği, Francesco'nun askerî hünerlerinin yanında, Isabella'nın diplomatik yetenekleri sayesinde de sağlanmaktaydı. Kardeşleri Ferrara dükü Alfonso d'Este'nin, ahlaksızlığıyla nam salmış papalık ailesi mensubu ve kültürlü bir kız olan Lucretia Borgia (1480-1519) ile 1501'deki izdivacını örnek verebiliriz. Isabella, bu hadisede iyi niyetini muhafaza etmiş ve art niyetli kardeşi Cesare'nin o küçük prensliğe saldırmamasını önlemiştir.

Kocası 1509'da Venedik'e karşı savaşırken esir düştüğünde memleketini o kadar iyi idare etti ki, Francesco onun bir yönetici olarak başarısını kıskandı. Ayrıca serbest bırakılma sürecinin yavaş işlemesine sinirliydi ve bu konuda karısını suçlamaktaydı. Francesco 1512'de hapisaneden karısına şöyle yazmıştı: "Kaderimizde her daim akli tarafından yönetilen bir kadınla evlenmek olmasından utanıyoruz." Isabella ise gayet sert ve gururlu bir cevap vermiştir: "Ekselanslarınızın bana borcu, hiçbir erkeğin karısına olan borcu gibi değildir."⁹

Francesco esaretten kurtulduktan sonra ikisi arasındaki münasebet, Francesco'nun 1519'daki ölümüne dek mesafeli bir şekil almıştır. Isabella kocasının ölümünden sonra, onun hünerlerine hayranlıkla bakan on dokuz yaşındaki oğlu Federico için altı yıl boyunca tebaasını idare etmiştir. Diplomatik becerileri sayesinde Federico artık *dük* değil Kutsal Roma imparatoru V. Charles'tır (tahtta kaldığı süre 1519-1556). İkinci oğlu Ercole ise kardinal olmuştur. Isabella 13 Ocak 1539'da öldüğünde çağdaşları tarafından *dünyanın "first lady" si** ünvanına layık görülmüştür.

DÜK FEDERICO'NUN URBİNO'SU

Merkez İtalya'da, Marche bölgesinin kuzeyindeki Floransa'nın güneydoğusunda, tepede Urbino adında küçük bir köy bulunmaktaydı. Rönesans sırasında, büyük *condottieri* (paralı asker lideri) Dük Federico da Montefeltro (1422-1482) sayesinde bu prenslik öncü bir sanat ve kültür merkezi hâline geldi. Çocukken

* Devlet başkanlarının eşleri için kullanılan ünvan. [ç.n.]

9 Maria Bellonci, "Beatrice and Isabella d'Este", *Renaissance Profiles*, J. H. Plumb, ed. (New York: Harper & Row, 1961), s. 151.

Mantua'da Vittorino de Feltre'den ders almış ve "tüm insanların üstünlüğünü" benimsemişti.¹⁰ Federico paralı askerdi ama hiçbir vakit sanata, eğitime ve dine bağlılığını kaybetmemişti. 1444 yılında suikasta uğrayan üvey kardeşinin yerine Urbino'nun başına geçti. Dük Federico İtalya'nın en başarılı askerlerinden biri olarak hizmetlerini para karşılığı sunmaya devam etti, dürüstlüğü ve cömertliği sayesinde müthiş bir üne kavuştu.

Federico'nun en büyük mirası, Rönesans hâmilğine katkılarıydı. İşinin ehli bir Latince uzmanıydı ve antik zamanlardan beri kurulmuş en büyük kütüphaneyi Urbino'da inşa etme girişiminde bulundu. Bilinen klasiklerin neredeyse tüm kütüliyatı ve büyük Müslüman alimlerden İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd'ün önemli eserleri Federico'nun kütüphanesindeydi. Dük, mimarlık konusunda da zevk sahibiydi. Sarayı, İtalya'daki en zevkli saraylardan biri olarak görülürdü. Yunancası, Latincesi ve fevkalade hafızası ile tanınmış ikinci karısı Battista Sforza'nın giriştiği kültürel faaliyetler, Federico'nunkileri tamamlar nitelikteydi. Dük, "kamusal ve özel hayatımın sevinç kaynağı" diyerek karısını methetmiştir.¹¹ Battista, seferler sırasında Urbino'yu sık sık terk eden eşi için yönetimi devralırdı.

Oğulları Guidobaldo (1472-1508) 1482'de dük oldu ve kültürel çalışmaları devam ettirdi. Asker olarak babası kadar becerikli değildi ve dikkat çekici karısı Elisabetta Gonzaga'nın (1471-1526) gölgesinde kalmıştı. Elisabetta, Mantua Marki Federico Gonzaga'nın kızıydı ve onun babasının sarayı tıpkı bu saray gibi canlı bir sanat ve eğitim merkeziydi. Elisabetta 1488'de Guidobaldo ile evlendi ve yirmi yıllık çocuksuz evlilik hayatları boyunca iffet ve cesareti sayesinde büyük bir şöhret kazandı. Urbino saray hayatını düzenleyen Elisabetta Castiglione'nın *Saray Mensubunun Kitabı* ile ölümsüzleşmiştir.

VENEDİK: ADRIYATİK KRALİÇESİ

Rönesans kültürünün gelişimi açısından prensliğin hâmilik faaliyetleri ne kadar önemliyse, sanat ve eğitimi destekleme ve teşvik etme açısından Venedik ile Floransa'nın oynadıkları rol o kadar elzemdir. Adriyatik kraliçesi ve Avrupa'nın dayanak noktası olarak ün kazanan Venedik, İtalya'nın en kalabalık limanıydı. Akdeniz ticaretindeki payı, İtalya'nın kuzeybatısında bulunan ve zaman zaman canlı bir ticaret hayatına sahne olan Cenevre Cumhuriyeti ile Napoli'den fazlaydı. Venedik aynı zamanda kitap, cam, eyer, sabun, madeni eşyalar ve diğer

¹⁰ Denis Mack Smith, "Federico da Montefeltro", *Bellonci*, s. 125.

¹¹ Jensen, s. 71.

lüks malların en büyük üreticilerinden biriydi. Venedik'in stratejik konumu ile çok iyi muhafaza edilen limanına ek olarak, istikrarlı bir hükümet yapısı vardı. Köprülerle, kanallarla ve gölcüklerle dolu bu güzel şehir, 1297'den 1797'ye kadar servet sahibi tüccar ailelerin idaresindeydi. Yaklaşık olarak 100.000 insan, yalnızca on bir kilometrelik bir alanda yaşamaktaydı. Venedik, Adriyatik ile doğu Akdeniz ticaretine hükmedebileceği mükemmel bir noktada konumlanmıştı. Venedik bir cumhuriyetti, dolayısıyla komşu prensliklerinkinden karmaşık bir hükümet anlayışına sahipti. Merasimlerde yer alması beklenen Venedik devletinin başındaki memur (*doge*) en zengin ailelerin erkek üyelerince seçilir ve ömrü boyunca görevde kalırdı. Doge altı adet müşaviri ve üç adet üst rütbeli sulh yargıcısıyla birlikte dük konseyini meydana getirirdi. Büyük Konsey'in gündemini belirleyen ve üç yüz kişilik Venedik Senatosu'na başkanlık eden, bu konseydi. Doge, hem merasimlerde resmî amaçlar için hem de hükümetin işleyişini gözlemlemek için devletin başına getirilirdi. Asıl güç sahibi Senato idi, yasa koyma ve dış ilişkiler ile mali meseleleri idare etme görevi Senato'nundu.



Giovanni Bellini, *Doge Leonardo Loredano (Portrait of the Doge Leonardo Loredano)*

Acil durumlarda, en varlıklı ve en nüfuzlu soylular arasından seçilmiş *Onlar Konseyi* (*Council of Ten*) otoriteyi ele alırdı. Gizlice buluşan Onlar Konseyi üyeleri devletin güvenliği hakkında ivedilikle görüşülmesi gereken meseleleri gözden geçirir, yargı gücünü bizzat kullanabilirdi. Büyük Konsey, Venedik'teki hükümet kuruluşlarının altında yer alır ve seçim organı olarak faaliyet gösterirdi. 1297'den beri tüm rütbeliler, iki yüz seçkin ailenin yirmi beş yaş ve üzeri erkek üyelerinden kişilere verilirdi. Venedik hükümeti olarak adlandırılan bu değişik kurumlar genellikle birlikte uyum içinde çalışırdı, zengin tüccar ailelerin çıkarlarını gözetme konusunda başarılılardı.

Venedik'in bätini tarihi ve yaşama şekli, daha fakir pek çok İtalyan şehir devletinkinden sakindi. Bu sebeple Venedik, Rönesans'ın "en dingin" şehri olarak tanınmıştı. Durağan olabilen bu şehir hayatında toplumsal ve siyasi gerilimler gizliydi, ancak herhangi bir İtalyan topluluğunda görülenden daha rahatsız edici değildi. Aristokrat aileler güç kazanmak için birbirleriyle rekabet

hâlindeydi. Rakip mahallenin zanaatkâr grupları köprüler üzerinde dövüş tertipler, sopalara ve yumruk yumruğa kavga ederdi. Bazen de Venedik'in meşhur festivallerinin düzenlendiği sırada azgınlık yapılır ve arızı şiddet gösterileri vuku bulabilirdi. Yine de, Floransa veya Napoli'nin genellikle fırtınalı geçen siyasi yaşantısına kıyasla Venedik, toplumun sağlam ticaret hayatını korumak ve topraklarını genişletmek için girdiği savaflara rağmen huzurlu bir atmosfere sahipti.



Andrea del Verrocchio, *Bartolommeo Colleoni Anıtı*
(Monument to Bartolommeo Colleoni)

Venedik'in dışarıya kapalı oligarşisinin isteği, bu geniş ticaret imparatorluğunun faaliyetlerini sürdürmek ve şehri çevreleyen bölgeyi güvenlik ile iktisadi sebeplerden dolayı elinde tutmaktı. Venedik, büyük bir ticari güç olarak hayatta kalmak için deniz gücünde kendisiyle rekabet eden Ceneviz ile 14. yüzyıl boyunca çatışmış ve bu uzun mücadelede zafer kazanmıştır. 15. yüzyılda, 1414 yılına Türkleri Gelibolu'da mağlup eden Venedik, askerî gücünün zirvesine ulaşmıştır. Daha sonra 1414 ile 1428 yılları arasında Mora, Kıbrıs ve Girit'i güvenceye almak için çabalamıştır. İtalya içinde Veronai, Vicenza, Padua, Udine, Brescia ve Bergamo'yu kuşatmış ve 15. yüzyılın ikinci yarısı boyunca, Adriyatik Denizi'nde kontrolü ele geçirmek için Osmanlılarla mücadele etmiştir. 16. yüzyılda ise, ticaret Atlantik'te gelişmeye başladığından, Venedik yavaş yavaş iktisadi ve askerî gücünü kaybetmiştir. 1571 yılında vuku bulan en önemli deniz savaşı Lepanto Muharebesi sırasında Osmanlıları mağlup etmek için sarf ettiği çabalar, cumhuriyetin büyük bir siyasi güç olarak "son performansı" sayılmıştır. 1575-1577 ve 1630-1631 yılları arasında patlak veren ciddi veba salgınları, Venedik'in acısını iyice artırmıştır.

Venedik ve Sanat

Venedik'in, gerileme sürecinde dahi, meşhur Rönesans sanatçılarını ağırlamak için yeteri kadar ticari sermayesi vardı. Jacopo Bellini ve oğulları Gentile ile Giovanni, Giorgione, Tintoretto, Titian ve Veronese bu sanatçılara örnek gös-

terilebilir. Floransalı yetenekli heykeltıraş Andrea del Verrocchio sonuncu ve en büyük eserini, yani paralı asker komutanı Colleoni'nin devasa atlı heykelini, Venedik'te yapmıştır. Hiciv niteliğindeki *Müstehen Soneler (Lewd Sonnets)* eseriyle ünlenen Pietro Aretino ile sosyete de metreslik yapan ve İtalya'nın önde gelen şairlerinden olan Veronica Franco Venedik'te ikamet etmekteydi. Bu kişiler şehrin iktisadi ve toplumsal yapısının canlı ve kozmopolit olmasından ilham almıştı. Kardinal Pietro Bembo (1470-1547) Venedikli bir soyluydu, edebiyat konusunda söz sahibi olduğu gibi becerikli bir tarihçi, şair ve hümanistti.

Venedik'in kiliseleri ve malikaneleri sanat ve zanaat işleriyle doluydu. Bu yerlerin inşası sırasında pek çok Rönesans mimarı ve müteahhiti istihdam edilmişti. Venedik'in hem umumi hem özel mülklerin mimarlığı konusunda ne kadar başarılı olduğu tüm Avrupa'da bilinmekteydi. Venedik, işinde usta Yahudilerin dahi yeteneklerini takdir ederdi, dolayısıyla Yahudiler bile bu kozmopolit şehirde hoş karşılanırdı. İtalya içinde, yalnızca Sicilya'daki Yahudi nüfusu Venedik'ten fazlaydı. 1512'de ise hükümet, ziyafetleri daha küçük tertipleme zorunda kaldı. Venedik, hakikaten Rönesans'ın mucizelerle dolu mekânlarındandı, siyaseten düşüş yaşadığında dahi uzun süre sanattaki ilham kaynaklarından birini teşkil etti.

KRONOLOJİ

1254	İlk florinin basılması.
1282-1302	Sicilyalı Vesper Savaşları.
1295	Marco Polo'nun Asya'dan Venedik'e dönüşü.
1346	Berdi ve Peruzzi bankalarının çöküşü.
1347	Kara Ölüm'ün patlak vermesi; Cola di Rionzo'nun Roma'nın yönetimini ele geçirmesi.
1348	Cola di Rionzo'nun düşüşü.
1376	Papalığın Roma'ya dönüşü.
1378	Floransa'da kumaş işçilerinin ayaklanması.
1385-1402	Milan'da I. Giangaleazzo dönemi.
1389-1464	Cosimo de Medici'nin yaşamı.
1414-1435	II. Joanna'nın Napoli'deki saltanatı.
1416-1458	V. Alfonso'nun Aragon ve Güney İtalya'daki saltanatı.
1417-1431	Papa V. Martin dönemi; Roma'nın yeniden inşası.
1433-1499	Marsilio Ficino'nun yaşamı
1444-1482	Federico da Montefeliro'nun Urbino'daki saltanatı.
1447-1455	Papa V. Nicholas dönemi.
1449-1492	Lorenzo de Medici'nin yaşamı.
1450-1466	Milan'da Francesco ve Bianca Sforza dönemi.

- 1458-1464 Papa II. Pius (Aeneas Silvius) dönemi.
 1458-1494 I. Ferrante'nin Napoli saltanatı.
 1471-1484 Papa IV. Sixtus dönemi.
 1474 Isabella d'Este'nin doğumu.
 1476 II. Ludovico Moro'nun naiplik yaparak Milan'da iktidar sahibi olması;
 Cesare Borgia'nın doğumu.
 1478 Floransa'da Pazzi Kumpası.
 1492-1503 Papa VI. Alexander (Borgia) dönemi.
 1494 Fransa Kralı VIII. Charles'ın işgali; Roma ve Floransa'daki Medici bankalarının kapatılması.
 1495 Fornova Muharebesi.
 1495-1496 Roma'da sel baskını.
 1496 Floransa'da "ahlaksızların" yakılması.
 1498 Savonarola'nın vefatı.
 1499 Fransa Kralı XII. Louis'nin istilası.
 1503-1513 Papa II. Julius dönemi (Korkunç Papa).
 1507 Cesare Borgia'nın vefatı.
 1508 II. Ludovico Moro'nun vefatı.
 1527 Roma'nın yağmalanması.
 1539 Isabella d'Este'nin vefatı.

İLAVE OKUMALAR

İtalyan Rönesansı: Genel Çalışmalar

- Lauro Martines, *Power and Imagination: City States in Renaissance Italy* (1979).
 John Stephens, *The Italian Renaissance: The Origins of Intellectual and Artistic Change Before the Reformation* (1990).
 Giovanni Tabacco, *The Struggle for Power in Medieval Italy* (1990).
 David Waley, *The Italian City Republics*, 3. ed. (1988).

Floransa

- Marvin Becker, *Florence in Transition*, 2 cilt. (1967-1968).
 Gene Brucker, *Renaissance Florence* (1969).
 Samuel Cohn, *Creating the Florentine State: Peasants and Rebellion, 1348-1434* (1999).
 Lauro Martines, *April Blood: Florence and the Plot Against the Medici* (2003). Aynı zamanda bkz. [http:// www.pbs.org/medici](http://www.pbs.org/medici)
 ———, *Fire in the City: Savonarola and the Struggle for the Soul of Renaissance Florence* (2006).
 Canlı kayıtlar.

Medici

- Alison Brown, *The Medici in Florence: The Exercise of Language and Power* (1992).
 Dale Kent, *The Rise of the Medici Faction in Florence, 1426-1434* (1978).

Papalık Roması

- Michael Mallett, *The Borgias: The Rise and Fall of a Renaissance Dynasty* (1969).
 Peter Partner, *The Pope's Men: The Papal Civil Service in the Renaissance* (1990).
 Christine Shaw, *Julius II: The Warrior Pope* (1993).
 Charles Stinger, *The Renaissance in Rome* (1985).

Venedik

- Monica Chojnacka, *Working Women of Early Modern Venice* (2000).
 Robert Davis, *The War of the Fists: Popular Culture and Public Violence in Late Renaissance Venice* (1994).
 Margaret King, *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance* (1986).
 John Martin, *Venice's Hidden Enemies: Italian Heretics in a Renaissance City* (1994).
 Ruth Martin, *Witchcraft and the Inquisition in Venice, 1550-1650* (1989).
 Edward Muir, *Civic Ritual in Renaissance Venice* (1981).
 John Norwich, *A History of Venice* (1989).
 Dennis Romano, *Housecraft and Statecraft: Domestic Service in Renaissance Venice, 1400-1600* (1996). Akademik.
 Guido Ruggiero, *Binding Passions: Tales of Magic, Marriage, and Power at the End of the Renaissance* (1993). Fascinating stories.

Diğer Vilayetler

- Jerry Bentley, *Politics and Culture in Renaissance Naples* (1987).
 William Bowsky, *A Medieval Italian Commune: Siena under the Nine 1287-1355* (1981).
 M. E. Bratchel, *Lucca 1430-1494: The Reconstruction of an Italian City-Republic* (1995).
 Trevor Dean, *Land and Power in Late Medieval Ferrara: The Rule of the Este, 1350-1450* (1988).
 Alan Ryder, *Alfonso the Magnanimous, King of Aragon, Naples, and Sicily, 1396-1458* (1990).
 Kate Simon, *A Renaissance Tapestry: The Gonzaga of Mantua* (1988).
 Nicholas Terpstra, *Confraternities and Civic Religion in Renaissance Bologna* (1993).

V

İTALYA'DA RÖNESANS HÜMANİZMİ KÜLTÜRÜ

Rönesans İtalyası'ndaki şehir devletleri ve prenslikler, dönem boyunca bolca sanatsal başyapıt ortaya koymuştur. Bu kadar çok yeteneğin tek bir yer ve zamanda zuhur ettiğine ve böyle nispeten entelektüel bir kesimin onlara umumi yahut özel yardımlarını esirgemediğine nadir rastlanır. Rönesans sanatçılarının başarılarının altında Rönesans hümanizmi kültürü yatmaktadır. *Hümanizm*, klasiklerin eğitimin üslup ve içeriğinin çalışılmasını teşvik eden hareket olarak tanımlanabilir. Rönesans hümanistleri, Antik Yunan ve Roma'nın entelektüel mirasının canlanması, çalışılması, tercüme edilmesi ve aktarılması konularında takıntılıydı. Bilhassa Romalı düşünür ve devlet adamı Cicero'nun (MÖ 106-143) “insani bilimler” yahut beşerî bilimler olarak tanımladığı meseleyle alakalıydılar. Daha güzel konuşmamıza, daha düşünceli ve erdemli kişiler olmamıza yardım eden dilbilim, belagat, şiir, edebiyat ve ahlak felsefesi (etik) gibi konular Cicero'nun en sevdiği konulardı. Hümanistlerin temel gündemi ise beşeri ilim (*humanitas*) adını verdikleri araştırmaları kullanarak insanları daha medeni ve merhametli hâle getirmektir.

İster Cosimo de Medici gibi iş adamları, ister Isabella d'Este gibi siyasi liderler, ya da Lorenzo Valla gibi akademisyenler olsun, Rönesans hümanistlerinin hepsi dilin gücüne büyük bir bağlılıkla inanırdı. Yunanca ve Romen dilleri gibi

klasik dillerin öğrenilmesini ve mümkün olan her fırsatta asıl kaynağa dönmeyi isterlerdi. Hümanistlerin bazıları o günkü Latincenin kullanımını değiştirmeyi ve barbarizm olarak görükleri hâlden arındırarak Cicero'nun zamanındaki ihtişamına döndürmeyi ümit ederdi. Klasik örneklerden ilham alan Rönesans hümanistleri tarih ve felsefenin gelişimine büyük katkılar sağladı.

Edebiyatta ise hümanistlerin pek çoğu İtalyan konuşma dilinde yazılan tiyatro eserleri ile şiirlerin canlanmasına katkı sağlamıştır. Milli kimliğin gelişimi, diğer faktörlerin yanında, ortak edebî dil ve geleneklere bağlıdır. Bu sebeple verilen eserler hem başarı getirmiş, hem de milli kimliğe katkı sağlamıştır. Gelişim sadece Dante Alighieri (1265-1321), Francesco Petrarch, Giovanni Boccaccio ve diğer İtalyan şairlerin büyük katkılarıyla İtalya'da değil, 9. bölümde göreceğimiz üzere bütün Avrupa'da görülmüştür.

GÜNDEMİN BELİRLENMESİ: İLK RÖNESANS HÜMANİSTLERİ

İlk Rönesans hümanistlerinin gündemi genellikle Francesco Petrarch ve Giovanni Boccaccio'nun yaşamları ve düşünceleri tarafından şekillenmiştir. İkisinin de edebî yeteneği müthişti; İtalyanca verdikleri eserler, Dante ile birlikte dilin edebî bir araç hâline gelmesine yardımcı olmuştur. Yakın arkadaşlıklarının yanı sıra antik Yunanca ve Latince klasiklere karşı ortak tutkuları sayesinde Rönesans hümanizminin İtalya ve diğer bölgelerdeki gelişimi ses getirmiştir.

Francesco Petrarch (1304-1374)

Petrarch, Floransa yakınlarındaki Arezzo'da 1304 yılında dünyaya gelmiştir. Noter olan babası, Guelfolar (papalık) hareketinin çeşitli gruplarıyla uzun süren siyasi tartışmalara girmiş ve Floransa'dan sürülmüştü. Francesco yedi yaşındayken ailesi Pisa'ya taşındı. Bir yıl sonra ise Avignon yakınlarındaki küçük bir köye yerleşti. Burası, kendisinin daha sonra *Tanrı'nın Kilisesinin Babil Esareti* olarak adlandıracağı dönemde papalığın taşındığı yerd. Babası Pietro papalık bürokrasisi için çalışmaktaydı. Genç Petrarch klasiklere duyduğu ilgiyi, Cicero'nun mektuplarını evde yüksek sesle okumayı seven babasından almıştı.

On iki yaşındayken Petrarch'ı seksen kilometre uzaktaki Montpellier Üniversitesi'ne, Fransa'ya yolladılar. Petrarch burada hukuk eğitimi gördü, fakat hukuktan hiç hoşlanmadı. Kanunlar üzerine çalışacağı yerde kendini Latin klasiklerine verdi. Kendisi Montpellier'de, evden uzaktayken annesi vefat etti. On altı yaşındayken babası onu Avrupa'nın en önde gelen hukuk okuluna, Bologna Üniversitesi'ne sevk etti. 1326'da babası da ölünce, Petrarch

yakışıklı ve gösterişli bir genç olarak Avignon'da beyhude, züppe bir yaşama başladı. Daha sonra şöyle yazacaktı: "Zihnimi bir mamul olarak kullanmayı kabullenemiyordum."¹ Gerçekten de, erkenden griye dönen kızıl-kahverengi saçlarıyla daha çok alakadardı. Geçimini sağlamak için ve şiire duyduğu ilgi sebebiyle kilisede görev yapmış, ancak hiçbir zaman rahipliğe getirilmemişti.

Şairlik kariyeri, 6 Nisan 1326'da Avignon'da bir kilisede güzel "Laura"yı ilk gördüğünde alevlendi. Laura başkasıyla evliydi ve Petrarch ile arasında önemli sayılabilecek şahsi hiçbir münasebet yoktu. Petrarch yine de onun cazibesini, giderek meşhur olan İtalyan sonelerinde ölümsüzleştirmişti. Laura için şöyle yazmıştı: "Dikenlerle çevrili, utangaç, saf bir gül; ancak o çağımızın hem medarı iftiharıdır hem de kederi."² 1330'da, bir kardinalin evinde rahiplik yapmaya başladı. Burada dahi yazılarını ve öğrenimini devam ettirmeye kâfi gelecek zamanın ayrılmasını istedi. Petrarch çok geçmeden, Dante'den beri gelen en büyük İtalyan şair sayılmaya başladı. Ara sıra yaptığı diplomatik temsilcilikler, kilise maaşları, hediyeler, ödüller ve yazıları sayesinde gezebileceği, bazen sanat hâmilliği yapabileceği ve mütevazı bir villada emeklilik hayatı yaşayabileceği parayı kazanmaktaydı. Petrarch, Merkez Avrupa'daki Kutsal Roma İmparatorluğu'nun ormanlık arazileri üzerinden seyahat ederek Hollanda'ya gitti. İtalya'ya döndüğünde ise Roma senatosu, Nisan 1341'de Roma'da düzenlenen şaşalı bir törenle Petrarch'ı Saray Şairi ilan etti.

İlham ve misafirperverlik arayışıyla gittiği yerlerde Petrarch, az kalsın İtalya'nın bitmek bilmeyen savaşları yüzünden ölecekti. 1344 yılında Parma'ya düzenlenen bir kuşatma sırasında ölümün eşiğinden döndü. Veba salgınından sağ çıktı ama sonelerine ilham veren Laura dâhil, arkadaşları ekseriyetle vefat etti. Şair, Antik Roma sevgisini onunla paylaşan Cola di Rienzo'nun da arkadaşıydı. Cola Roma'nın ihtişamını geri getirme çabaları 1354'te zalimlikle sona erdikten sonra, Petrarch hayal kırıklığına uğramıştı. Petrarch, sıkıntı içindeki İtalya'ya barış getirmesi için Kutsal Roma İmparatoru IV. Charles'a yalvarmak gayesiyle Milan'dan Prag'a uzun bir yolculuğa çıktı. Petrarch, ölmeden önceki yıllarını Venedik yakınlarındaki sessiz ve münzevi emeklilik villasında geçirdi. Gayrimeşru kızı Francesca kendisine bakmaktaydı.

1 Morris Bishop, "Petrarch", *Renaissance Profiles* içinde, J. H. Plumb, ed. (New York: Harper & Row, 1961), s. 3.

2 A.g.e., s. 11.

Vefatından önce antik çağlar hakkındaki çalışmaları canlandırmak için çabaladı. Romalı şair Vergil'i (MÖ 70-19) taklit ederek MÖ 202 yılında Kartacalı General Hannibal'ı mağlup eden Scipio Africanus anısına destansı şiiri yazdı. Önemli modern tarihçilerden Jr. Lewis Spitz bu şiiri "destansı bir sıkıcılık" olarak tanımlar. Petrarch, Romalı tarihçi Livy'nin yazılarının bir kısmını yayına hazırlamıştı. Hatta Cicero, Seneca, Horace, Vergil, Homer gibi antik isimlere kendi çağının ne kadar fena olduğunu ve onlarla yaşamayı nasıl dilediğini anlattığı mektuplardan oluşan *Antik Ölülere Mektuplar* (*Letters to the Ancient Dead*) adlı bir derleme çıkarmıştı. Antik çağları daha iyi anlamak için klasik Yunanca öğrenmeye çalışmış ve antik yazma eserlerin arayışına girmişti.

Yaşlandıkça dindarlığı artmaktaydı. Afrika'daki Hippolu Aziz Augustine'in (ö. 430) yazılarıyla teselli bulmaktaydı. Klasiklere sevgisi hiçbir vakit azalmadı, başkalarına da zengin Antik Yunan ve Roma mirasını kendi çabalarıyla keşfetmelerini tembihledi. Kendinden sonra gelen hümanistlere, düşünerek ve faal bir şekilde yaşama fikrini, erdemin *ruhun iyiliği* mânasına geldiğine dair Stoik düşünceyi, şüpheli bilgiye karşı düşmanlığı ve insan mantığına duyulacak güçlü inancı miras bıraktı. Petrarch, Rönesans hümanizminin temelinde yatan pek çok düşüncenin sahibidir ve erkek kadın nesiller boyu birçok düşünürü etkilemiştir. Kendisinden sonra gelen Leonardo Bruni onun hakkında şöyle yazmıştır: "Francesco Petrarch, hayli yeteneğe sahip olup, kayıp ve ölü vaziyette bulunan antik çağlardaki zarif üslubun farkına varan, ona Cicero'nun eserlerini yeniden dünyaya kazandırarak ışıktan tutan ilk kişidir."³

Giovanni Boccaccio (1313-1375)

Petrarch hayattayken, erken Rönesans'ın en yetenekli edebî şahsiyetlerinden birini, Giovanni Boccaccio'yu derinden etkilemiştir. Boccaccio Floransalı bir tüccar ile Fransız bir kadının gayrimeşru oğludur. Babası, ticaret hayatına atılmasını istemiş ve Boccaccio'yu yetişmesi için Napoli'ye yollamıştır. Bardi Bankası'nın bir şubesinde çalışan genç adam, bir noktada kilise kanunlarını incelemeye kalkışır. Boccaccio, Bardi Bankası'nın iflas etmesi ve Kara Ölüm'ün yarattığı karmaşıklık yüzünden, babasına yardım etmek üzere Floransa'ya dönmek zorunda kalır.

3 James Bruce Ross ve Mary Martin McLaughlin, ed., *The Portable Renaissance Reader* (New York: Viking Press, 1970), s. 128.

Hastalıkla boğuşmasına rağmen Floransa'nın atmosferi insana hâlâ ilham vermekteydi. Boccaccio edebiyat merakının ardına düşme zamanı buldu, Rönesans tarihinin en önemli eserlerinden bazılarını bu dönemde yazdı. Kara Ölüm felaketinden, Boccaccio'nun en başarılı edebî eseri *Decameron* çıktı. Kitap, yüz halk masalından ibarettir. Masalların bazıları saygısız bir dil içermesine ve şehvet uyandırıcı olmasına rağmen çok zarif bir üslupla yazılmıştır. İtalyanca yazılan *Decameron*, Kara Ölüm hakkında günümüze kadar muhafaza edilmiş eserler içinde en iyisidir. Hikâyeler, Orta Çağ'a özgü bir biçimde yazılmış, son derece meşhur olmuş ve Boccaccio'nun edebî şöhretini kazanmasını sağlamıştır. Kaliteli komedilerle rahatlamaya muhtaç, acı içinde kıvranan dünyaya teselli vermiştir. Hikâye anlatıcılarından pek azı onun yeteneğine sahiptir.

"Öğretmen, hazretleri" dediği Petrarch'ın etkisiyle Boccaccio, daha çok Latince eserler vermeye, klasik ve dinî konulara kendini adamaya başladı. Üstadı gibi o da Yunanca öğrenmeye çalıştı ve Floransa Üniversitesi'nde Yunanca kürsüsü kurulmasında aracı oldu. Boccaccio antik yazma eserleri toplamayı çok severdi. Romalı hiciv yazarı Martial'ın, şair Ovid'in ve tarihçi Tacitus'un metinlerini bulmayı başarmıştır. Klasikler üzerine çalışmalarının sonunda, antik coğrafya hakkında rehber niteliğindeki eseri *Tanrıların Soyağacı* (*Genealogy of Gods*) ve antik çağlardaki meşhur erkek ve kadınları konu alan makaleleri yayımlanmıştır. Boccaccio'nun *Meşhur Kadınlar Hakkında* (*Concerning Famous Women*) adlı eseri Eski Ahit'ten Orta Çağ'a dek gelmiş geçmiş yüz altı kadını incelemektedir. Kadınlara dair düşmanca varsayımlarla dolu olsa da hâliyle, okuyucularının erkek egemen edebiyatın ve akademik çalışmaların döneminde unutulmuş bir cinsin farkına varması açısından çok önemlidir. Bize bıraktıkları arasında Floransalı müthiş şair Dante'nin biyografisi ile şairin *İlahi Komedya* eseri üzerine yaptığı yorumlar bulunmaktadır.



Andrea del Castagno, *Giovanni Boccaccio'nun Portresi* (Portrait of Giovanni Boccaccio)

SİVİL HÜMANİSTLER

Petrarch ve yardımcısı Boccaccio klasikler üzerine çalışmalarını kendileri ve ruhlarının iyiliği için yapmışlardı. Kendilerinden sonra gelen hümanistler ise toplumla daha çok iç içeydiler. Romalı avukat-devlet adamı-düşünür Cicero'yu kahramanı belleyen bu kişiler, daha faal ve topluma yönelik yaşamlar sürdürdüler. Coluccio Salutati ve Leonardo Bruni, klasikler hakkındaki bilgilerini içinde yaşadıkları toplumun yararına kullanmayı seçen pek çok sivil hümanistten yalnızca ikisiydi. Hümanizmi temel almak, kariyer ve yaşam yolunda kendini eğitmek için seçilebilecek en iyi yoldu.

Coluccio Salutati (1331-1406)

Coluccio Salutati, Petrarch'tan etkilenen bir başka hümanisttir. Salutati Bolonya'da hukuk eğitimi gördü ve noter oldu. Lucca cumhuriyetinde meclis üyesi olmadan önce Toskano'nun çeşitli bölgeleri ile Roma'da bürokratik mevkiler edindi. 1375'te, Floransa hükümetinin başvekili oldu ve hayatı boyunca bu görevi ifa etti. Mevkisini hümanizmin gelişimi için kullandı. Salutati, Latincedeki üslubunu mükemmel bir şekilde kullanmaktaydı. Milanlı I. Giangaleazzo, Salutati'den gelen bir mektubun "bir süvari birliğine" eşdeğer olduğunu söylemiştir.⁴

Salutati, 1378 Kumaş İşçileri (*Ciompi*) Ayaklanması sırasındaki büyük kriz boyunca, Floransa yönetici sınıfına danışmanlık yaptı ve onlara ayaklananlardan acımasızca intikam alınmamasını tembihledi. Veba salgınları boyunca makamını terk etmeyi ve ailesinin başka bir yere taşınmasını reddetti. Roma Stoiklerini okuya okuya, ecelinden önce kimsenin ölemeyeceğinde karar kıldı. Milan, Floransa'yı tehdit ettiğinde Salutati'nin kendini savunanları bir araya toplamasına fena şekilde sinirlenen Giangaleazzo, Salutati'yi öldürmeleri için suikastçılarını yolladı, başarısızlığa uğradığında ise düzmece mektuplar göndererek başvekilin vatan haini olduğunu ima etti. Giangaleazzo, Mantua Marki'nin eşinin kellesini vurdurması için de böyle kurnaz bir girişim yapmıştı. Salutati'nin şansına, Floransa *Signoria*'sı bu tuzağa düşmedi.

Devlet görevlerinin yanında, Salutati klasikler ve din üzerine yazmaya ve Cicero'nun *Tanıdık Harfler* (*Familiar Letters*) kitabı dâhil pek çok kayıp yazma eserlerin yerini tespit etmeye vakit bulmuştur. Ayrıca antiklerin öğrenilmesi-ne kendini adanmış başvekil, önde gelen bir Yunan akademisyeni olan Manuel

Chrysoloras'ı (1350-1415 civarı) 1396 yılında İstanbul'dan Floransa'ya getirmiştir. Chrysoloras, halka açık dersler vermeye ve yerel yönetimlerden maaş almaya başladı. Böylece içinde Salutati'den sonra onun makamına geçecek hümanist Leonardo Bruni gibi kimselerin bulunduğu Floransalı seçkin sınıfın klasikleri öğrenmesine katkı sağladı.

Leonardo Bruni (1370-1444)

Bruni Floransa yakınlarında, mütevacı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Azimli ve yetenekli olduğu gençliğinde dahi aşikârdı. Bu yüzden Salutati kendisine yardımcı olmuş, Chrysoloras ise Yunanca öğretmişti. Medici malikânesinde dil dersleri vermeye başladı. Latincedeki becerisi dolayısıyla 1405'te Roma papalık yargıtayında kâtiplik yapmaya başladı. Bruni, 1427'de Floransa bürokrasisi için çalışmak üzere Floransa'ya döndü, 1427'de başvekilliğe yükseldi ve 1444'te ölene dek bu makamda kaldı.

Bruni, Salutati'nin sivil hümanizm geleneğini devam ettirmiş ve entelektüel becerilerini toplum yararına kullanmıştır. İnsanları “yalnızca kendi konularıyla değil, ihtişamlı üslupları ve yazma yetenekleriyle de kendilerini etkileyecek; yani Cicero ve onun düzeyine ulaşabilecek” yazarları okumaları için teşvik etmiştir. Öte yandan Bruni için hukuk öğrenimi can sıkıntısından ibaretti, bu bilime “esneme bilimi” adını takmış ve “hukuk davalarında görülen ticarete” haysiyet namına bir şey görmemişti.⁵

Yazıları tarih disiplininin gelişimi açısından son derece önemliydi. En iyi bilinen eseri, üzerinde otuz yıl boyunca çalıştığı, pek çok kişiyi etkilemiş *Floransa Halkının Tarihi* (*History of the Florentine People*) kitabıydı. Bruni'nin *Tarihi* Romalı tarihçi Livy'nin klasik eserini örnek almaktaydı. Bruni olayların ilahi değil insani faaliyetlerin sonucu olduğunu savunmakta ve güncel tarihin dahi, verdiği ahlâki dersler açısından yararlı bir alan olduğunu söylemekteydi. Kendisi, Aristoteles'in *Etik* ve *Politika* eserlerini tercüme etmiş, Platon'un pek çok eserini Latinceye kazandırmıştır. Platon'un aksine kadınları “eksik erkekler” olarak gören Aristoteles'inkine benzer bir tutumu vardır. Platon ise *Devlet* kitabında idealize ettiği devletin en üst sınıfına (muhafızlar) kadınların da kabul edilebileceğini, zira özünde mantıklı düşünme potansiyelinin iki cinsiyette de eşit oranda bulunduğuna hükmeder. Tam bir vatansever olan Floransa Başvekili

5 G. R. Elton, ed., *Renaissance and Reformation 1300-1600*, 3. ed. (New York: Macmillan, 1976), s. 94.

Bruni, *Floransa Şehrine Övgü (In Praise of the City of Florence)* eserinde ise cumhuriyetçi yönetim biçimindeki özgürlüğü ve kapitalist ticareti övmüş, şehrin güzelliklerini göklere çıkarmıştır. Yaşamı ve eserleriyle Brunı, toplumunun hizmetinde bir hümanist olarak mühim bir örnek teşkil eder.

Meşhur Lorenzo Valla (1407-1457 Civarı)

15. yüzyılda İtalya'daki Rönesans hümanizmi, Lorenzo Valla'nın yaşamı ve eserleriyle zirveye oturmuştur. Valla muhtemelen İtalyan Rönesansı'nın en parlak zekâlı hümanistiydi. Roma yerlisi olarak, İtalyan Rönesansı'nın en önde gelen okul müdürü Vittorino de Feltre'nin (1378-1447) görev yaptığı okulda eğitim görmüştür. Latin ve Yunancada uzmanlaştıktan sonra Valla, 1429'dan itibaren Pavia Üniversitesi'nde belagat hocası olmuştur. 1433'te, herkesçe beğenilen Sassoferatolu Bartolus'un hukuki teorilerine karşı yaptığı güçlü saldırıların yarattığı münakaşa sonrasında, Pavia'dan kaçması gerekmiştir. Hayatına gezgin bir akademisyen olarak devam eden Valla, Milan, Cenova ve Mantua gibi pek çok bölgeye gitmiştir. Leonardo Bruni ve Poggio Bracciolini'nin aralarında bulunduğu pek çok önde gelen hümanistle tanışıklığı vardır. 1437'de kültürel meselelerde danışmanlık ettiği Napoli kralı Yüce Alfonso'nun kâtipliğine getirilmiştir.

Valla, Cicero'ya Quintilian'ı, Stoikliğe Epikürizmi tercih ederek diğer hümanislerden ayrı düşmüştü. *Keyif Üzerine (On Pleasure)* adlı kitabında Hristiyanlığın ahlâki öğretilerinin Epikürcülerinkinden üstün olduğunu, fakat acidansa mutluluğu elde etmenin daha iyi olacağını söyledi. Kendisinin en keyif aldığı şey ise, eleştirmenlerin saldırılarına rağmen akademisyenlikti. Düşmanlarından korkmayan Valla şöyle yazmıştı:

Çok kitap yayımladım, hem de eğitimin neredeyse her alanında pek çok kitap. Kitaplarımda, çoktandır okunduğu için hâlihazırda onay görmüş belli başlı büyük yazarlara karşı çıkmamdan ötürü şaşkına dönüp beni düşüncesizlik ve saygısızlıkla suçlayanlar olduğuna göre, bunların bazıları şimdi ne yapacaktır!⁶

1440 yılında *Konstantin'in Uydurma Hediyesi (On the Fable Donation of Constantine)* adlı eseri çıkınca tartışma ortamı büyüdü. Bu eserde Valla, tarihî, dilbilimsel ve mantıkî analizler yaparak, Batı Roma İmparatorluğu üzerindeki toprak egemenliğini papalığa aktardığı ileri sürülen belgenin ilk Hristiyan imparatora

6 Werner Gundersheimer, ed., *The Italian Renaissance* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1965), s. 56.

ait olamayacağını göstermiştir. Valla, *Donation*'da kullanılan terimlerin bazı-
larının Constantine'den sonra dahi en az bir yüzyıl boyunca kullanılmadığını
göstermişti. Şunu merak ediyordu: Constantine, "imparatorluğunun en iyi
kısımını bırakıp gider miydi?" Şayet öyle yaptıysa imparatorluğun biri tarafın-
dan "alındığının kanıtı" niçin yoktu? 1444'te Papa V. Felix (tahtta kaldığı süre
1439-1449) tarafından Roma'ya çağırıldı fakat Valla, papanın düşmanı Kral
Alfonso'nun himayesi altında Napoli'de kalmayı seçti.

Latincenin İncelikleri (The Elegances of the Latin Language) (1444) isimli eseri,
Avrupa'da dilbilim konusunda hassas bir yaklaşıma ve zarıf bir üsluba ilgi duyan
herkesin ders kitabı hâline gelmişti. Kendi eleştiri yöntemlerini İncil'e uygulayan
Valla, Orta Çağ Roma Katolik Kilisesi'nin resmî İncili olarak kabul görmüş
Vulgata tercümesindeki pek çok hatayı ortaya çıkaran, son derece etkileyici eseri
Yeni Ahit Şerhi'ni (*Annotations on the New Testament*) yazdı. Kuzeyli Hümanist
Erasmus 1505'te bu çalışmayı kitap hâlinde yayımlayana dek, Valla'nın eseri
sınırlı sayıda kişi tarafından bilinen bir el yazmasıydı. Erasmus daha sonra,
1516'da, Valla'nın çalışmasını kullanarak kendi Yeni Ahit çevirisini yayımladı.
Erasmus'un eseri de son derece değerli bir çalışma sayılmaktadır.

Valla, kendi çağı sırasında yaşanan büyük entelektüel tartışmalara da katıl-
mıştı. *Özgür İrade Üzerine (On Free Will)* isimli çalışmasında, özgür iradenin
illa ki takdir-i ilahi ile çelişmesine gerek olmadığını savunan Valla'ya göre bu
durum, iman ve sevgiyi vurgulamak zorunda kalınsa dahi değişmeyecektir.
Valla, klasik Yunan tarihçileri Herodot ve Thukidides'ten yaptığı çevirilerle
ve kaleme aldığı Napoli Kralı I. Ferrante dönemini inceleyen tarih çalışmasıyla
tarihe büyük hizmet etmiştir. 1448'de Papa V. Nicholas'nın (tahtta kaldığı süre
1447-1455) sekreteri ve Roma Üniversitesi'nde profesör oldu. Yaşamının son
yıllarını Roma'da, hümanist papanın nadide Yunan eserlerini toplamasına ve
böylece papalık kütüphanesini kurmasına yardım etmekle geçirdi. Tartışmalarla
ve akademisyenlikle geçmiş bir yaşam için bu oldukça güzel bir sondu. Tüm
tehlikelerine rağmen Valla, ne kadar kutsal veya güçlü olursa olsun insani oto-
ritelerin hepsinin sorgulanabileceğini göstermişti.

KADIN HÜMANİSTLER

Akademisyenlik, çoğu kamusal etkinlik gibi, Rönesans ve öncesindeki yüz-
yıllar boyunca bir erkek alanı olarak düşünülmüştür. Birkaç istisna dışında,

kadınların üniversiteye girmesine veya öğrendiği mesleği icra etmesine izin verilmezdi. Manastırlar ve elit kesimin sarayları dışında kadınların eğitim görme fırsatı yoktu. Eğitim görme imkânı bulan talihli kadınlara bile entelektüel güç ve otoritenin dili olan Latince çok nadir olarak öğretilirdi. Aslında, 14. ve 15. yüzyılda yaşayan laik Avrupalı kadınlardan yüz seksen altısının kitap sahibi olduğu tespit edilmiştir. Erkek hümanistlerin dünyasına girmeye çalışan kadınlar alay konusu olur, kendilerine genellikle şüpheyle yaklaşıldı. Karşılarına çıkan engellere rağmen, hümanist harekete katkı sağlamayı başaran kadınlar olmuştur. Dönemin entelektüel kadınlarının karşılaştığı zorluklara örnek hayatlar yaşamış iki Rönesans hümanisti kadın hakkında özet bilgiler sunacağım.

Isotta Nogarola (1418-1466)

En yetenekli kadın hümanistlerden birisi, Veronalı Isotta Nogarola'ydı. Teyzesi Angela'nın dâhil olduğu, eğitim geleneğine sahip, soylu bir ailede doğmuştu. Isotta'nın dul annesi, iki kızının da Rönesansın mümkün olan en iyi eğitimini alması gerektiğinde ısrarcıydı. Böylesi bir gayret, kadınların erkeklerden aşağı yaratıklar olduğunu varsayan bir çağda normal karşılanacak bir davranış değildi. Önemli hümanist pedagog Guarino da Verona'nın öğrencilerinden Martino Rizzoni, Isotta ve yetenekli kardeşi Ginevra'nın öğretmeni oldu.

Nogarola kardeşler eğitimleriyle Kuzey İtalya'daki hümanist çevrelerde tanınmaya başladı. Fakat eğitilmiş kadınlar hümanistler arasında dahi tehdit olaraktan görülmekteydi. Bu kişilere genelde karakterleri aleyhine konuşarak saldırılırdı. Isotta'yı "önüne gelenle ilişkiye girerek bedenini ekseriyetle satmak"la suçlayan, yazarı belirsiz mektuplar her tarafa yayılmıştı. Guarino da Verona tarafından hor görülmek Isotta'yı kedere gark etmişti. "Neden bir kadın olarak doğdum, söz ve davranışla erkekler tarafından aşağılanmak için mi?" diye hayıflanıyordu. Guarino nihayet Isotta'nın eğitimini överek cevap verdi. Ona cinsiyetini bir kenara bırakmasını ve "kadının içinde bir adam" yaratmasını söyledi. Yani Guarino'nun "erkek işleri" dediği uğraşların peşindeyse, zihnen bir erkek gibi davranmalıydı.⁸

1438'de Ginevra, Brescialı bir soylu ile evlendi ve o dönemdeki zaten az sayıdaki genç ve eğitilmiş kadının kaderini yaşadı: Eğitimini tümüyle bırakmaya zorlandı. Zevcelik ve annelik görevlerinin soylu bile olsa bir kadının

8 Margaret King, *Women of the Renaissance* (Chicago: University of Chicago Press, 1991), s. 196.

tüm zamanını alması beklenirdi. Çoğu Rönesans hanımının, kendisini aklını kullanmaya teşvik eden ebeveynleri veya eşleri olmazdı. Pek azı kocalarının mutlak otoritesine teslim olmaları yönündeki toplum baskısını duymazdan gelebildi.

Kardeşini evlilik yüzünden kaybetmesi ve bazı hümanist mektup arkadaşlarının kendisine tepeden bakması Isotta'ya ıstırap vermekteydi. O da, daha çok uluslu Venedik'e taşındı, fakat 1441'de Verona'ya döndü. Hayatı boyunca evlenmeyeceğine yemin etti ve annesinin evindeki kitaplarla dolu hücreye kapanarak klasikler yerine dinî çalışmalar yapmaya koyuldu. Verona'nın valisiyken tanıştığı sivil hümanist ve diplomat Ludovico Foscarini'yle 1450'li yıllarda yakınlaştı. İkisinin yazışmalarından, Isotta'nın teolojik meselelere son derece entelektüel bir biçimde yaklaştığı en önemli iki yazısı olan, *Âdem ve Havva Hakkında Diyaloglar* (*Dialogue on Adam and Eve*) ve *Aziz Jerome'un Yaşamı Üzerine Konuşmalar* (*Oration on the Life of St. Jerome*) adlı eserleri çıktı. Venedikli düşünür Lauro Quirini onu, "kendi doğasını" aştığı için methetmiştir: "Aslen erkeklere özgü bu gerçek meziyeti elde etmek için eşsiz bir çaba gösterdin."⁹

Laura Cereta (1469-1499)

Laura Cereta, Isotta Nogarola gibi yetenekli bir akademisyendi. O da erkek hümanistlerden kabul görme konusunda oldukça zorlanmıştı. Brescia'da soylu bir ailenin kızı olarak doğdu ve ilk olarak manastırda eğitim gördü. Cereta dokuz yaşında eve döndü. Kendisini destekleyen babasından Latince, Yunanca ve matematik dersleri aldı. Petrarch örneğinden etkilenerek yazışmalar yapmaya başladı ve Latince de çok zarif bir üslup kullandı. Cereta on beş yaşında Brescialı bir tüccarla evlendi ancak on sekiz ay sonra kocası veba salgınına yakalanıp vefat edince dul kaldı. "Kız, gelin, dul ve fakir" sıfatlarını bir yıldan biraz fazla zaman içerisinde edinmişti.

Hümanist çalışmaları sayesinde, kendisine destek çıkmış sevgili kocasının ölümünü atlarmaya başladı. Matematik, felsefe ve teoloji çalışmalarına her zamankinden çok gömülmüştü ve orada "gölgeli ve buğulu" değil, "daima sağlam ve mükemmel" bilgiyi bulmuştu. "Kelimeleri moda elbiselerden çok önemsiyorum," diye yazdı. "Dahası, kendimi yalnızca yaşarken değil, öldükten sonra da kâr getirecek erdem kazanma meşguliyetine adadım."¹⁰ Cereta eğitimi

9 A.g.e., s. 197.

10 Margaret King ve Albert Rabil, ed., *Her Immaculate Hand: Selected Works by and about the*

ve açık sözlülüğü nedeniyle eleştirilirdi. Ünlü Dominiken, Milanlı Thomas ona “kalemimi körelterek mütevizilikle törpülemesini” ve klasik çalışmaları “ona yakışmadığı için” bırakmasını önermişti. Kayıplara karışmadan önce kadınların hümanizm konusunda eğitim görmesi hakkında önemli bir savunma ve dönemin hümanistlerine mektuplar yazdı, son derece geniş bir yelpazede Latince eserler verdi. Otuz yaşında vefat etti. Kendisi ancak günümüzde tüm potansiyeli asla anlaşılmamış önemli bir Rönesans düşünürü olarak keşfedilmeye başlanmıştır.

DÜŞÜNÜR, TARİHÇİ VE TOPLUMSAL KURAMCILAR OLARAK HÜMANİSTLER

Isotta Nogarola ve Laura Cereta gibi kadın zekâların felsefe gibi alanlara yönelmesine nadiren izin verilir. Ancak genç ve akıllı erkekler, Rönesans boyunca eğitim görme ve pek çok konuda katkı sağlama imkânı bulmuştur. Özellikle Thomas Aquinas (1225-1274 civarı) gibi Orta Çağ teologları için Aristoteles gibi Yunan düşünürleri önemini korumaya devam etse de, Rönesans, Makedonyalı (antik krallık) Aristoteles’in büyük rakibi ve hocası olan Platon’a yeniden ilgi duyulmasına da tanıklık etti. Antik dünyanın misalleri, tarih ve siyasi kuram konusunda yeni bir ilgi alanı oluşmasını sağladı. Rönesans hümanistleri eğitim, âdâp ve toplumsal kuramlar hakkında etkisi hâlen görülen katkılara imza attılar. Aşağıda dört önemli erkek Rönesans kuramcısının yaşamlarını ve düşüncelerini kısaca inceleyeceğiz: Giovanni Pico della Mirandola, Niccolò Machiavelli, Francesco Guicciardini ve Baldassare Castiglione.

Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494)

Giovanni Pico, İtalyan Rönesansının en ilgi çekici şahsiyet ve zekâlarından biriydi. Po Vadisi’ndeki Ferrara’nın tam batısında yer alan küçük bir prensliğin, Concordia’nın ve Mirandola’nın kontunun oğluydu. Giovanni on dört yaşında Bologna Üniversitesi’nde kilise hukuku eğitimine başladı, daha sonra Padua ve Floransa’ya taşındı. Floransa’da, Giovanni’nin düşüncesinin gelişiminde büyük etkisi olan, hatırı sayılır bir Yeni Platoncu düşünürün, Marsilio Ficino’nun dostu ve öğrencisi oldu.

Giovanni Pico, Paris’e taşındığında eğitim kuramları ile çeşitli diller üzerine yoğunlaştı. Diller konusundaki yeteneği ve arzusu sayesinde Yunanca, Latince ve İbranice dillerinde uzmanlaştı. Ayrıca Arapça ve diğer Yakın Doğu dilleri

üzerine çalıştı. İbranice öğrenmesi *Kabala* olarak bilinen, Yahudilerin mistik mitoloji metinleriyle tanışmasını sağladı. Bütün bilgilerin birbiriyle bağdaşabileceğine inanan Pico, Arap felsefesi, matematik, müzik ve fizik alanına da eğildi. Yirmi dört yaşındaki Pico, tezini savunmak için 1486'da Roma'ya geçti ve uçsuz bucaksız bilgi birikiminin bir özeti niteliğindeki dokuz yüz çıkarımdan oluşan *Neticeler*'i (*Conclusions*) yayımlamaya çalıştı. Eğitilmiş herkesin, kendisiyle halkın önünde münazara etmek için Roma'ya gelmesini, gerekirse bu kişilerin masraflarını karşılamayı teklif etti.

Papa VIII. Innocent'in sarayındaki yetkililer, Pico'nun tezlerinin on üçünün kadim öğretilere karşı geldiğini fark edince, düzenlenecek münazaraları ve kitabın dağıtımını yasakladılar. Pico hemen *Neticeler*'in savunmasını kaleme aldı ancak bu metinde Yahudi ve Arap metinlerine gösterdiği ilgiden korkan bazı kilise yetkilileri yüzünden başını daha fazla derde sokmuş oldu. Uzun boylu, yakışıklı Pico Fransa'ya kaçtı, fakat papalık elçisinin emriyle tutuklanarak Paris dışındaki Vincennes bölgesinde bir şatoda hapsedildi. Dostları onu tutsak edildiği şatodan kaçırdı ve Giovanni Pico Floransa'ya döndü. Lorenzo de' Medici, Pico'nun yeni papa VI. Alexander tarafından affedilmesi için itibarını kullandı. Floransa'dayken vaiz Savonarola'nın hipnoz edici büyüüne kapıldı ve tüm metreslerini terk ederek aşk şiirlerinden feragat etti ve servetini yoksullara dağıttı. Otuz bir yaşında Dominik bir keşiş olarak yaşamaya başlamadan hemen önce, tam da Fransa kralı VIII. Charles ve ordusu işgal için şehre girmekteyken, Giovanni Pico yüksek ateşten vefat etti.

Pico'nun Latince ve İtalyanca yazdığı aşk şiirleri son derece değerlidir fakat onun ünü aslen yaşamına ve felsefi eserlerine dayanmaktadır. En bilinen eseri, esasen *Neticeler*'e giriş olarak yazılmış olan *İnsanın Haysiyeti Üzerine* (*Oration on the Dignity of Man*) eseri idi. Pico, Tanrı'nın özel olarak yarattığı insanların "yaratıkların en talihlisi" olduğunu ve "evrensel Varlık zincirinin" bir halkasından ibaret olmadığını iddia etmiştir. İnsan, aklını kullanarak melek mertebesine yükselme veya şehvani arzularına kapılarak hayvan seviyesine inme yeteneğine sahipti. İnsanın saygınlığını ifade edişiyle Pico, insanın günahkarlığını vurgulayan pek çok Orta Çağ yazarından kesin olarak ayrı düşmüştür. Düşüncesini desteklemek için Kuran'dan İranlı peygamber Zerdüş'te ve Pisagor'a kadar uzanan kaynaklardan alıntılar yapmıştır.

Varlık ve Birlik Üzerine (*Of Being and Unity*) eserine benzeyen diğer eserlerinde de benzer *bağdaştırmacı* eğilimler bulunur. Pico, çağdaşı hümanistlerin çoğundan

farklı olarak Platon, Aristoteles ve bambaşka kültürlerden gelme diğer düşünürlerden ve İslâm da dâhil olmak üzere pek çok değişik dinî gelenekten faydalandı. Ficino gibi o da esrarengiz Hermetik yazılara ilgi duymuştu ancak *Kabala*'da bulunan Yahudi mistik yazıları keşfetme konusunda ustasını geçmeyi başardı. Pico'nun da söylediği gibi: "ve kendisini tek bir sundurma yahut akademiyle sınırlamak, şüphesiz ki bağnaz bir aklın eseridir. Önce hepsine aşına olmayan, kendine uyanı asla doğru bir şekilde seçemez."¹¹ Esrarengiz unsurlardan etkilenmeye devam etmesine rağmen, Giovanni Pico della Mirandola, hayatının daha sonraki bölümünde astroloji hakkındaki yaygın inançlara meydan okuyan birkaç Rönesans entelektüelinden birisi hâline geldi. Astrolojik hava tahminlerinin genellikle yanlış olduğunu ve astrolojinin Aristoteles veya Platon tarafından desteklenmediğini gözlemlemiştir. Ne var ki bu çarpıcı tezi ancak ölümünden sonra gözler önüne serildi.

Tilkiler ve Aslanlar:

Niccolò Machiavelli (1469-1527)

İtalyan Rönesansının büyük düşünürlerinden, günümüze dair konuşmalarında Niccolò Machiavelli'den daha açık bir üslup takınan çok azdır. Machiavelli Floransalı küçük, soylu bir aileden geliyordu. Babası kendi mesleğini pek yapmamış bir avukattı ve geçimini genelde kiraya verdiği çiftliklerinden ve mal varlığından karşılamaktaydı. Niccolò henüz çocukken Latin ve İtalyan edebiyatını müthiş bir hümanist temel üzerine öğrenmiş, biraz da Roma hukuku eğitimi almıştı. Medici'nin sürgününü izleyen dönemde Floransa hükümetinde memurluk yaptı. 1498'de ise dışişleriyle ilgilenen İkinci Yargıtay Başkanlığına ve Onlar Konseyi'nin savaş bölümünün sekreterliğine atanmıştı.

Bruni ve Salutati gibi sivil hümanistlerin geleneğini devam ettiren Machiavelli, klasik eğitimi devlet hizmetinde kullanabilmeyi seçmişti. Floransa'nın çok sayıdaki yabancı yazışmalarına gömüldü, şehri sağlamlaştırma çalışmalarını denetledi, milis kuvvetlerinin teşkilatlandırılmasına yardımcı oldu ve pek çok diplomatik göreve gitti. Diplomasi kurumları ile sanat, Rönesans döneminde büyük ölçüde gelişmişti. Buna büyükelçilik konutunun kullanımı da dâhildi. Bir diplomat olarak Machiavelli, Fransa Kralı XII. Louis'nin, İmparator I. Maximilian'ın saraylarına ve İtalya'daki çeşitli devletlere seyahatler düzenledi. Uçarı bir kişilik olan Cesare Borgia ile 1502 ve 1503 yılları arasında üç kez buluş-

11. Gundersheimer, s. 110-111.

tu. Borgia'nın cesareti, kurnazlığı, acımasızlığı ve yakışıklılığı –son derece yaralayıcı olsa dahi– onu etkilemişti. Machiavelli, 1506 Romagna seferinde savaşçı Papa II. Julius'la birlikteydi. Yani Floransalı diplomat, o zamanların önde gelen siyasi kişilikleriyle doğrudan ilişki kurmuştu.

Medici'nin 1512'de aniden iktidara dönmesiyle Machiavelli işini kaybetti, zira yeniden görevinin başına dönen Medici'nin düşmanı olarak görülmekteydi ki bu haksız bir suçlamaydı. İşkenceye maruz kaldığı ve tutsak edildiği dönemin sonunda, 1513'te Lorenzo de' Medici'nin oğlu



Niccolò Machiavelli'nin Portresi
(Portrait of Niccolò Machiavelli)

Giovanni, Papa X. Leo olarak seçildi ve iyi niyet göstergesi olarak Machiavelli'nin Floransa'nın dışında küçük bir çiftlikte köşesine çekilmesine izin verildi. Siyaset hayatını fena hâlde özlemesine rağmen Machiavelli, geri kalan on beş yıllık hayatı boyunca başarılı bir yazar ve kibar bir çiftçi olarak yaşadı. Çiftlik işleri, meyhane oyunları ve dedikoduyla geçen bir günden sonra, kamu görevlisiyken gururla giydiği "krallık ve saray kıyafetlerini" giyer ve çalışma odasına çekilirdi. Burada okumalarını yapar ve yazı yazardı.

Machiavelli'nin Yazıları

Machiavelli edebiyat alanında oldukça sevilen bir İtalyanca şiir kitabı, birkaç yergi, bir kısa hikâye ve üç oyun kaleme aldı. En başarılı komedisi, *Adamotu Kökü* (*The Mandrake Root*) isminde, geleneksel olarak İtalyan Rönesansının en iyi dramatik eseri kabul edilen müstehcen bir yatak odası komedisiydi. Oyun, hem Floransa hem de Floransa'nın kendisine özgü, her şeyi hakir gören rakibi Venedik'te kalabalık ve coşkulu seyircilerle buluştu. Edebî eserleriyle Machiavelli, her zaman siyasi bir gündemi olan usta bir hiciv sanatçısı olduğunu kanıtladı. Machiavelli çok yetenekli bir sanatçıydı, ancak temelde meşhur olmasını sağlayan şey siyasi yazılarıydı. Siyasi yazılarının içinde en öne çıkanı Medici'nin gözüne girmek için yazdığı *Hükümdar* (1513) adlı eseridir. İtalya'yı düşmanlarından ve istikrarsızlıktan koruyacak güçlü bir yöneticiye ihtiyaç olduğuna kanaat getiren Machiavelli, kitabında iktidarı kazanma ve elinde tutma sanatını icra eden bir despotu ele alır. Machiavelli'ye göre bir hükümdar, aslan ve tilkileri taklit etmek zorundadır. Hükümdarın düşmanlarını ürkütmek için kuvvete, tuzakların farkına varmak için kurnazlığa sahip olması şarttır. İktidarı elinde tutmak

için gerekirse “yalan söylemeye, gerçeği örtbas etmeye, hatta cinayet işlemeye; ancak merhametli, inançlı, insani, içten ve dindar gözükmeye” hazır olmalıdır.¹²

Dante ve çoğu Orta Çağ siyasi kuramcısı siyasetin ahlâkın bir dalı olduğu konusunda Aristoteles ile hemfikirdi. Dante, *Monarşi Üzerine (On Monarchy)* isimli eserinde (1313 civarı) Hristiyan hükümdarların, gücünü Tanrı'dan alan barış ve adalet timsalleri olması gerektiğini iddia etmişti.

Machiavelli ise, yöneticilerin vatandaşlar için tamamen uygunsuz kaçacak davranışlar sergilemek zorunda kalabileceğini, zira insanların temelde kötü olduğunu savunmaktaydı. Kuvvet politikasının gerçeklerinin, bilindik iyi ve kötü standartlarının önüne geçebileceğini Machiavelli *Hükümdar* kitabında korkusuzca ifade etmekteydi.

İnsanın doğası hakkındaki bu varsayımları *Livius'un İlk On Kitabı Hakkında (Discourses on the First Ten Books of Livy)* adlı kitabında da görülmektedir. Bu eserin büyük çoğunluğu Machiavelli'nin cumhuriyet yanlısı Romalı tarihçi Livius'un düşüncelerine getirdiği zekice yorumlardan ibarettir. Fakat yazar burada da “tüm insanların kötü olduğunu, aynı zamanda bu tehlikeli doğalarını ortaya dökmeye her an hazır bulunduklarına” dair iddiasını tekrar eder. Machiavelli, “prenslik, aristokrasi ve demokrasi”nin en iyi unsurlarının bir araya geldiği ve “her bir unsurun diğerini denetlediği” güçlü bir hükümet kurulmasını öne sürmüştür. “Her türlü hükümet kusurludur” dese de, kanunun uygulanmasını ve nizamı sağlayabildiği ve devleti düşmanlarından koruyabildiği müddetçe Floransa için cumhuriyet yapılanmasının monarşiden daha uygun olacağını savunmuştur.¹³

Machiavelli'nin Floransa'ya duyduğu hayranlık son büyük eseri *Floransa'nın Tarihi*'nde (*The History of Florence*) de görülmektedir. Eser, şehrin ilk zamanlarından Lorenzo de' Medici'nin ölümüne, yani 1492 yılına kadar geçen süreyi işlemektedir. Machiavelli bu tarihi, Lorenzo'nun yeğeni ikinci Medici ailesine mensup Papa VII. Clement'e ithaf etmiştir. Sallust ve Tacitus gibi Romalı tarihçilerden etkilenen Machiavelli, güçlü ve aydın önderler tarafından tesis edilebilecek “iyi kanun ve kurumlar”ın önemini vurgulamaktaydı. Belki de hayattaki Machiavelli, kötü şöhreti kadar Makyavelci değildi.

12 Machiavelli, *Hükümdar*, 5. Baskı, çev. Gaye Demircioğlu, Ayşe Çavdar (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017), s. 80-81.

13 Peter Bonadella ve Mark Musa, ed., *The Portable Machiavelli* (Baltimore, MD: Penguin, 1979), s. 179.

Francisco Guicciardini (1483-1540)

Machiavelli'nin arkadaşı tarihçi Francesco Guicciardini, düşünürün bazen karamsarlaşan bakış açısına ve Tacitus'a hayranlığına ortak idi. Saygıdeğer Floransalı bir aileden gelen Guicciardini, Floransa, Ferrara, Padua ve Pisa'da beşerî bilimlerle sivil hukuk alanlarında eğitim gördü. Bir süre diplomat olarak Floransa'da Medicilere hizmet verdi, sonrasında Medici papaları X. Leo ve VII. Clement'in hizmetine girdi. 1534'te Mediciler için çalışmak üzere Floransa'ya döndü, üç yıl sonra kendi malikânesincede emekliye ayrıldı.

Emeklilik hayatı sırasında Guicciardini 1378'den 1509'a kadarki dönemi kapsayan *Floransa'nın Tarihi; Özdeyişler ve Düşünceler (Maxims and Reflections)* isimli bir deneme ile Lorenzo de' Medici'nin ölümüyle başlayan *İtalya'nın Tarihi (History of Italy)* eserlerini kaleme aldı. *Özdeyişler* kitabında tarihçilerin, "bambaşka bir çağda doğmuş kişilerin olayları tıpkı gözlerinin önünde vuku buluyor gibi göreceklere şekilde yazmaları gerektiğini, tarihin amacının bu olduğunu" söyler.¹⁴ Guicciardini kendi tarih yazılarında bilimsel çalışma modellerini, olayların analizlerini, diplomasi, siyaset ve bireysel motivasyonları işlemektedir. Hadiselerin vuku bulmasında zorunlulukların nasıl bir rolü olduğunu incelediği kadar, bireylerin ahlâkî seçimleriyle de bilhassa alakadar olmuştur. Bazı açılardan Guicciardini'nin tarihçiliğini geçebilen kimse yoktur, onun eserleri Rönesans boyunca ortaya çıkan en iyi akademik yazılardandır.

Baltazar Castiglione (1478-1529)

Rönesansın en etkileyici nesir yazarlarından bir başkası ise saray mensubu Baltazar Castiglione'dir. Mantua yakınlarında, soylu bir ailede doğan Baltazar, Mantua ve Milan'da müthiş bir Yunanca ve Latince eğitimi görmüştü. 1500'de Castiglione, Mantua'da bir asker-diplomat olarak Gonzaga ailesinin hizmetine girdi. Mantua'ya dönmeden önce, 1504'ten 1516'ya kadar Urbino sarayında hizmet verdi. 1524'te İspanya'da papalık temsilciliği yaptı, sonrasında ise Avila piskoposu oldu. O zamana kadar en ünlü Yeni Platoncu eserini, *Saray Mensubunun Kitabı*'nı çoktan kaleme almıştı (1516).

Saray Mensubu kitabında Castiglione, mükemmel saray hanımları ve beylerinin özellikleri üzerine 1507 yılında göz alıcı Urbino sarayında yapılan tartışmaları, kendi hayal gücüne dayanarak işlemiştir. Urbino, aralarında zerafetiyile

¹⁴ Kenneth Bartlett, *The Civilization of the Italian Renaissance* (Lexington, MA: D.C. Heath, 1992), s. 392.

bilinen Elisabetta Gonzaga'nın (1471-1526) da olduğu bir dizi kültürlü düğ ve düşesin himayesi altındaydı ve Rönesans sanatsal ve entelektüel yaşamının en büyük merkezlerinden biri hâline gelmişti. Düşes Elisabetta, Castiglione'nin meşhur adabımuâşeret rehberinde de önde gelen isimdi.

Hassas ve düşünceli bir şahsiyet olan Castiglione'ye göre erkek saray mensupları yakışıklı ve zarif, hükümdarlarına sadık, oyunlar ve kılıç kullanımı konusunda becerikli, Latince ve Yunancaya aşina, edebî eserleri okumuş, müzikten anlayan ve resim ile çizim yapabilen kişiler olmalıydı. Kadınlara karşı dürüst, nazik, "güleryüzlü ve ihtiyatlı" hareket etmelilerdi. Castiglione, erdem timsali olması beklenen saray kadınlarından pek çok şey talep ediyordu. Saray mensubu hanımlar "insana memnuniyet verici bir nezaket"le davranabilmeli, "şen şakrak" hareketler sergileyebilmeli, makul ve hoş sohbet edebilecekleri her türden erkeği cana yakın bir münasebet kurarak eğlendirebilmeliydi.¹⁵

Rönesans saray mensuplarının pek çoğu Castiglione'nin ideallerinden uzak yaşamlar sürmekteydi. Fakat kitabın yarattığı etkiye baktığımızda, Rönesans kültüründe kişiyi tümünden eğitmek üzerine kurulmuş hümanist eğitimin, en azından seçkin sınıf içinde kök saldığı görülmektedir. Saray mensuplarının bazıları soylular ile diğerlerini ayırabilmek ve yeni bir çağa geçiş yapmak için bazı adabımuâşeret kurallarının oluşması gerektiğine inanmaktaydı. İngiltere ve Fransa'dan İtalya'ya seyahat etmiş kişiler, İtalya'daki soyluların ilk defa çaralla yemek yediğini aktarmışlardır. Bu, Castiglione'nin görgülü saray mensuplarına yaraşır bir yemek yeme biçiminin, zerafet ve resmiyette yeni bir seviyeye ulaşıldığının habercisidir.

İTALYAN EDEBİYATININ CANLANMASI

Az önce bahsi geçen hümanistlerin birçoğunun edebiyata büyük katkıları olmuştur. Petrarch ve Boccaccio, İtalyancanın saygıdeğer bir edebî nitelik kazanması için Dante'nin yolundan gitmiştir. Giovanni Pico della Mirandola ve Machiavelli de İtalyan şiirinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Machiavelli oyun yazarlığında da şöret kazanmıştır. İtalyan Rönesansı ayrıca birçok yeni sesi ön plana çıkarır: Ludovico Ariosto, Pietro Aretino, Veronica Franco ve Vittoria Colonna gibi isimler bu dönemin ürünüdür.

Ludovico Ariosto (1474-1533)

Ludovico Ariosto gibi İtalyan şairler, Yunanlı Homeros ile Romalı Vergilius'un klasik epik üslubunu Orta Çağ romantik geleneğiyle harmanlayan kendi romantik epikleri ile ün kazanmışlardır. Askeriye ve hükümet içindeki hizmetlerinden sonra Ariosto, idareyi elinde tutan Este hanedanının devlet tiyatrosunu işleteceği kültürlü Ferrara'da köşesine çekilmiştir.

1516'da Ariosto romantik epigi *Çılgın Orlando*'yu (*Orlando Furioso*) yayımladı. Eser, Şarlman ve Orlando efsanelerine ve onların Müslümanlarla savaşına dayanmaktadır. Hamisi konumundaki Este ailesini methetmek istemesine rağmen, Orlando şövalyelik geleneklerinin tümüyle dalga geçer ve hayata karşı iğneleyici ve şaşkın bir tutum takınır. Ariosto komedi, lirik şiir, Latin şiiri, hicivler ve soneler de yazmıştır. Yaşadığı süre boyunca oyun yazarı olarak takdir görmüş, şiirleri ise geri planda kalmıştır. Ancak ölümünden çok sonra, şair dehası herkesin beğenisini kazanmıştır. Ariosto'nun *Çılgın Orlando*'su Rönesans döneminde kaleme alınan en büyük epiklerden birisidir ve tek rakibi Torquato Tasso'nun *Kurtarılmış Kudüs* (*Jerusalem Delivered*) (1575) eseridir.

Şantajcı Şair: Pietro Aretino (1492-1556)

Pietro Aretino geç Rönesans döneminde yaşamış en renkli ve tartışmalı şairlerden biriydi. Ailesi yoksuldu; Pietro gençliğini memleketi Arezzo'nun sokaklarında çalışarak geçirmiş, burada kısmi bir eğitim almıştı. Annesinin arkadaşları sayesinde zengin bir Romalı bankacı olan Agostino Chigi ve Papa X. Leo için çalışma imkânı elde etti. Pornografi yazarlığına temayülü ile skandallarla dolu yaşamı yüzünden kısa sürede Romalıların himayesini kaybetti, İtalya ve Fransa arasında maceralarla dolu bir hayat sürmeye başladı. Zengin ve ünlü şahsiyetlerle acımasızca dalga geçen hicivleri nedeniyle "Prenslerin Baş Belası" lakabıyla tanınmaya başladı. Aretino, şantajları ve yazılarından kazandığı paralar sayesinde Venedik'teki Büyük Kanal'da güzel bir eve yerleşmiş, 1527'den ölümüne kadar "hayatın verebileceği tüm zevkleri" tadabilmişti. Bazı insanlar ona düşmanları hakkında sövgüler yazması için ya da kendileri hakkında yazmaması için para verirdi.

Aretino yazdığında, genellikle ortaya enfes bir İtalyanca çıkardı: Aretino'nun dili nüktedan, hissî ve görkemliydi. Tartışmalara sebebiyet veren *Müstehtcen Soneler* (*Lewd Sonnets*) eserinin yanı sıra birçok başarılı komedi ve Livy'nin antik Roma'da aşk ve şeref arasındaki mücadeleyi konu aldığı hikâyesine dayanan *Orazia* isimli dikkat çekici bir oyun yazdı. *Orazia*, 16. yüzyılda İtalyanca yazılmış

en iyi tragedya olarak değerlendirilmişti. Aretino ayrıca diyaloglar, mektuplar, satirler yazmış ve en tuhafı, ibadetler hakkında hassas eserler ortaya koymuştur. Mektuplarından birisinde şunları iddia eder: “Yazdıklarım, güç sahibi lordların aç gözlülüğü yüzünden şerefi lekelenen ve gasp edilen dehaların şerefinedir (...) Hakiki insanlar her zaman beni sevgiyle anmalı, çünkü ben dehalar için can damarımla savaştım.”¹⁶

Dürüst Hayat Kadını: Veronica Franco (1546–1591)

Veronica Franco alt sınıflardan bir hayat kadının kızıydı. Büyüyünce ise annesini geride bırakarak Venedik'teki en başarılı hayat kadınlarından birisi olmuştu. Bununla beraber kimi zaman zor geçen yaşamı hakkında dokunaklı şiirler yazan son derece yetenekli bir şairdi. Franco başta, 1565 Venedik seyahat rehberinde adı geçen ve iki scudi karşılığında elde edilebilen düşük ücretli bir hayat kadınıydı. Yirmili yaşlarına geldiğinde güzel ve akıllı Veronica'nın müşterileri arasına Venedik'in en zengin ailelerinden kişiler katıldı. Temmuz 1574'te Fransa Kralı III. Henri'yi (tahtta kaldığı süre 1574-1589) eğlendirmek üzere kral tarafından seçildi. Kral, eşcinseldi. Dolayısıyla muhtemelen Veronica'nın cinsel yetilerinden çok hoş sohbet ve müzisyen oluşuyla ilgilenmişti. Veronica hayat kadınlığına dair sanatsal niteliklerini şöyle izah etmiştir: “Beni seven ve hoş karşılayan adamla yatağa girdiğimde o kadar hoş ve iştah açıcı oluyorum ki, aldığımız zevk geri kalan tüm hazların üstüne çıkıyor.”¹⁷

Franco'nun müşterilerinin bir kısmı edebî yeteneği olan ve bu yeteneklerfi onda da olduğunu gören kişilerdi. Sonuçta şehvani Venedik toplumunda hayat kadını şairlerin yeri vardı. Yüzyılın başlarında Gaspara Stampa (1520-1554 civarı) kaliteli bir lirik şiir yazmıştı. 1575'te Franco'nun birtakım arkadaşları onun şiirlerini yayımlayarak ne kadar başarılı bir şair olduğunu gözler önüne serdi. Yazdığı lirik şiirler sayesinde hayat kadınlığındaki başarısı da belirli bir şöhrete kavuştu. Hayat kadınlığından epeyce para kazanmasına rağmen Franco mesleğinin fenalıklarının tamamen farkındaydı. Kendi kızını hayat kadını olarak yetiştirmeyi düşünen arkadaşına şöyle yazmıştı: “Sana söyleyeyim, bu hayatta kendine yapabileceğin en kötü şey (...) bedenini böyle bir köleliğe zorlamak, (...) bu kadar kişinin avı olarak sunmak, soyguna uğrama veya öldürülme riskini almaktır.”¹⁸ Venedik'teki diğer hayat kadınlarının ölene kadar bu işe devam

16 Bartlett, s. 392.

17 Bonnie Anderson ve Judith Zinsser, *A History of Their Own: Women in Europe from Prehistory to the Present*, 2. cilt (New York: Harper & Row, 1988), s. 71.

18 A.g.e., s. 77.

etmek zorunda kalmalarını önlemek için Veronica, 1591 yılındaki ölümünden kısa bir süre önce, eski hayat kadınları için bir sığınma merkezini faaliyete geçirdi.

Vittoria Colonna (1490–1547)

Rönesans döneminde başka, daha tartışmalı hayatlar sürmüş kadınlar da şair olarak ortaya çıkmıştır. Aralarından belki de en meşhuru ve yeteneklisi Vittoria Colonna'ydı. Roma'nın önde gelen ailelerinden birine mensup, parlak zekâlı, dindar ve güzel Vittoria henüz genç bir kadinken Pescara Marki ile evlenmiş fakat otuz üç yaşında dul kalmıştı. Roma'ya döndü ve kilise reformu çevrelerinde faaliyet göstermeye başladı. Bunların içinde Kutsal Aşk Oratoryumu da bulunmaktaydı. Marsilio Ficino ve Giovanni Pico'nun Yeni Platoncu geleneğini sürdüren Colonna, büyük sanatçı Michelangelo'nun yakın arkadaşıydı ve ikilinin pek çok ortak ilgi alanı vardı. Vittoria Colonna'nın aşk şiirleri genellikle ölen kocasına yazılmıştı. Kocasına hayranlık beslediği aşikârdı. Geri kalan yaşamı boyunca genellikle dinî şiirler yazdı ve Mesih, Meryem Ana ve eskiden hayat kadınlığı yapmış olan, sonrasında kendisini Hz. İsa'ya adayan Mary Magdalene üzerinde yoğunlaştı. Rönesans, müstehcen kalemiyle ünlü Aretino'dan dindar Vittoria'ya kadar, her türden edebî zevki karşılamaktaydı.

KRONOLOJİ

1265-1321	Dante'nin yaşamı.
1304-1374	Petrarch'ın yaşamı.
1313-1375	Boccaccio'nun yaşamı.
1331-1406	Coluccio Salutati'nin yaşamı.
1370-1444	Leonardo Bruni'nin yaşamı.
1396	Manuel Chrysoloras (1350-1415) Yunanca öğretmek için Floransa'ya gelir.
1407-1457	Lorenzo Valla'nın yaşamı.
1418-1466	Isotta Nogarola'nın yaşamı.
1453	İstanbul'un Osmanlıların eline geçişi. Daha fazla Yunan düşünür göç eder.
1463-1494	Giovanni Pico della Mirandola'nın yaşamı.
1469-1499	Laura Cereta'nın yaşamı.
1469-1527	Niccolò Machiavelli'nin yaşamı.
1474-1533	Ariosto'nun yaşamı.
1478-1529	Castiglione'nin yaşamı.
1483-1540	Guicciardini'nin yaşamı.
1490-1547	Vittoria Colonna'nın yaşamı.
1492-1556	Pietro Aretino'nun yaşamı.
1546-1591	Veronica Franco'nun yaşamı.

İLAVE OKUMALAR

İtalya'da Rönesans Hümanizmi

Hans Baron, *The Crisis of the Early Italian Renaissance*, 2. ed. (1966). Çok etkileyici.

Paul Oscar Kristeller, *Renaissance Thought and Its Sources* (1979).

Charles Trinkaus, *In Our Image and Likeness: Humanity and Divinity in Italian Humanist Thought*, 2 cilt. (1971). Ustaca yazılmış.

Roberto Weiss, *The Renaissance Discovery of Classical Antiquity*, 2. ed. (1988).

Rönesans Eğitimi ve Felsefesi

Brian Copenhaven ve Charles Schmitt, *Renaissance Philosophy* (1992).

Arthur Field, *The Origins of the Platonic Academy of Florence* (1988).

Anthony Grafton ve Lisa Jardine, *From Humanism to the Humanities: Education and the Liberal Arts in Fifteenth- and Sixteenth-Century Europe* (1988).

Paul Grendler, *Schooling in Renaissance Italy: Literacy and Learning, 1300-1600* (1989). Ustaca yazılmış.

Charles Schmitt, *The Cambridge History of Renaissance Philosophy* (1988). Olağanüstü bir uzmanın önemli bir araştırması.

İtalyan Rönesans Edebiyatı

David Quint, *Origin and Originality in Renaissance Literature* (1984).

Richard Waswo, *Language and Meaning in the Renaissance* (1987).

Katharina Wilson, ed., *Women Writers of the Renaissance and Reformation* (1987). Kadın yazarlardan çıkan eserlerin önemli bir kısmı.

Yazarlar

Albert Ascoli, *Ariosto's Bitter Enemy: Crisis and Evasion in the Italian Renaissance* (1987).

Flora Bassanese, *Gaspara Stampa* (1982).

Thomas Bergin, *Boccaccio* (1981).

Vittore Branca, *Boccaccio: The Man and His Works* (1976).

William Craven, *Giovanni Pico della Mirandola: Symbol of His Age* (1981).

Nicholas Mann, *Petrarch* (1984).

Albert Rabil, *Laura Cereta, Quattrocento Humanist* (1981).

Margaret Rosenthal, *The Honest Courtesan, Veronica Franco, Citizen and Writer in Sixteenth Century Venice* (1992).

Ronald Witt, *Hercules at the Crossroads: The Life, Works, and Thought of Coluccio Salutati* (1983).

Machiavelli

Sebastian de Grazia, *Machiavelli in Hell* (1989). Çarpıcı, hayali bir biyografi.

Victoria Kahn, *Machiavellian Rhetoric: From the Counter-Reformation to Milton* (1994).

Guido Ruggiero, *Machiavelli in Love: Sex, Self, and Society in the Italian Renaissance* (2007).

VI RÖNESANS İTALYASI'NDA RESİM

İtalya'da Rönesans, güzel sanatlar tarihindeki en heyecan verici dönemlerdendir. Bu dönem sanatsal yeteneğin, hamiliğin ve talebin talihli bir alaşımıdır. Dinî yahut seküler, tüm sanatların gelişebileceği canlı pazarı İtalyan seçkin sınıfı tedarik etmektiydi. Kiliseler ve kardeşlik derneklerinin (laik dinî kardeşliklerin) bu dönemde aniden sayılarının artması, var olan tesislerin gelişmesi ve yeniden şekillenmesi mimarlara, sanatkâr ve zanaatkâr kesime pek çok fırsat sundu. Dinî kurumlar, okuma yazması olmayan geniş umuma İncil'deki hikâyeleri anlatmak için sanata başvurdu. Isabella d'Este, Lorenzo de' Medici gibi zevk sahibi pek çok sanat hamisi saraylarını büyük sanat eserleriyle doldurdu. Aynı zamanda kilise ve şehir merkezlerindeki halkın görebileceği sanat eserlerine destek çıktılar. Hükümetler dahi çevrenin güzelleşmesi ve servet ile güçlerinin görünür kılınması amacıyla kamusal sanat kurulları meydana getirdi. Sonuç, bize hâlâ ilham veren ve güzellik anlayışımızı etkileyen sanat yapıtlarından oluşan zengin bir miras olmuştur.

Rönesans mimarları, ressamaları, heykeltıraşları ve müzisyenleri cesaret göstererek Orta Çağ sanatçılarının âdet ve üsluplarını terk etti. Hümanizm kültüründen etkilenen ressamlar doğaya yönelmek istedi ve hepsi birlikte insan gözünün gerçekte gördüklerini yansıtmaya çabaladı. Heykeltıraşlar klasik örneklerden

ilham almıştı, onlar da daha realist çalışmalar ortaya koydular. Dinî konular Rönesans sanatında baskın olmaya devam etse de, klasik temaların daha çok kullanılmasının bütünlüyci bir etkisi olmuş, bu sanat yeni ve çarpıcı bir şekilde ortaya konmuştur. Mimarlar, klasik örnekleri kullanmış, şekillendirmiş fakat aynı zamanda heyecan verici buluşlara imza atmaktan geri durmamışlardır. Rönesans, müzikte de yaratıcılığın görüldüğü bir dönemdi. Kısacası Rönesans, tüm sanat dallarında olağanüstü başarılarla imza atılan bir çağıdı.

ERKEN RÖNESANS RESMİ

Giotto

Giotto (1266-1337 civarı) İtalyan Rönesansı'nın ilk büyük ressamlarından. Floransa'dan yirmi kilometre kadar uzak küçük bir kasabada bir işçinin oğlu olarak dünyaya geldi. Henüz küçük bir çocukken bile Giotto çizim yeteneğini ortaya koymuştu ve onun zamanında yaşamış en büyük Floransalı ressamlardan biriyle, Giovanni Cimabue (1240-1302 civarı) ile çalışmıştı. Dönemin pek çok ressamı gibi Giotto da hem mimar hem heykeltıraş hem de ressam olmak üzere eğitim görmüştü. Ancak Giotto ressamlığıyla meşhur oldu. Düz, uzun, yapay “Yunan veya Bizans” figürlerinin tersine Giotto, doğa resimleri yapmaya çalıştı. Giotto, gerçek insan hissiyatını inandırıcı bir realist sahneye yerleştirmeyi başaran ve resme üç boyutu (derinliği) kazandıran ilk Batılı resamlardandır.

Padua'daki Arena Şapeli'ni resmettiği ünlü freski *Ağt (The Lamentation)*, Giotto'nun duygu yansıtmaya yeteneğinin bir örneğidir. Ölmüş Hz. İsa, Meryem Ana'nın kucağına uzanmıştır, bu esnada Meryem Magdalene gözünü Hz. İsa'nın ayaklarına dikmiştir. Meryem Ana ölü oğlunun yüzüne dikkatle bakmakta, havariler onun acısını ve matemini paylaşmaktadır. Yukarıda melekler belirli bir ahenk tutturmadan dönmekte ve tüm doğa görülen en büyük yası tutmaktadır. Giotto'nun yapısal bütünlük arayışı, figürleri geometrik olarak kümelemesinde görülür.

Giotto'nun sanatı, Assisili Aziz Francesco (1182-1226) geleneğinden ve onun doğaya saygısından büyük oranda etkilenmişti. Francesco gibi Giotto da tüm canlılar arasında derin bağlantılar bulunduğunu ve Tanrı'nın yarattığı her şeyle ve doğayla uyum içinde yaşamının önemini anlamıştı. Giotto'nun döneminde Fransiskanlar, kurucularının doğaya olan ilgisini canlı tutmaktaydı. Rakip tarikat Dominikenler gibi onlar da dinî eğitim için sanatı kullanmak istiyordu. Giotto gibi sanatçılar giderek artan bir şekilde bu kiliselerin ve şapellerin duvarlarına resim yapmak üzere işe alınıyorlardı.

Sanatçılar, suya karışmış pigmentlerle nemli bir alçıyı boyardı. Böylece



Giotto ve arkadaşları,
Aziz Francesco ile Onu
Çevreleyen Kardeşleri
(St. Francis Surrounded
by His Brothers)

boya alçıya işler ve duvarın bir parçası hâline gelirdi. Giotto *fresk* (taze) isimli bu tekniğin ustası oldu, bu nedenle sayısız kilise ve şapelin duvarlarını boyama işi kendisine verildi. Bilhassa Assisili Aziz Francesco'ya kendini yakın hissedən Giotto'nun bu efsanevi azize hayranlığı, Assisi'deki Aziz Francesco Kilisesi ile Floransa'daki Santa Croce Kilisesi'nin Bardi ve Peruzzi bankacı ailelerine ait şapellerine azizin hayatından çizdiği tasvirlerde açıkça görülmektedir. Giotto ve arkadaşları azizin mezarının üstüne inşa edilmiş kilisenin duvarlarına Francesco'nun hayatından yirmi sekiz sahne resmetmiştir, bunlardan biri de *Francesco ile Onu Çevreleyen Kardeşleri*'dir (*Francis Surrounded by His Brothers*).

Dante, Boccaccio ve Petrarch tarafından zamanının en büyük ressamı ilan edilen Giotto, kilise freskleri başta olmak üzere yaptığı işler karşılığında Assisi, Floransa, Milan, Padua, Napoli ve Rimini'deki hamilerinden ücret alıyordu. Yaşamının sonuna doğru, kamusal imar yöneticisi ve dışındaki zarif çan kulesini tasarladığı Floransa Katedrali'nin inşa denetmeni olarak atandı. Resimde natüralizmi geliştirmek için gösterdiği çabaları taklit etmeye çalışan pek çok kişi çıktı fakat yetmiş beş yıl sonra gelecek Masaccio'ya kadar kimse onun yetenek ve tekniğiyle rekabet edemedi.

Masaccio (1401-1428)

Masaccio (Tommaso Guidi), Floransa'nın dışındaki küçük bir kasabada bir noterin oğlu olarak dünyaya geldi. 1422 yılının Ocak ayında Floransa'nın sanatçı locasına katıldı ve Pisa'ya tayin edilmeyi kabul ettiği 1426'nın bir kısmı dışında orada çalıştı. Masaccio daha genç bir sanatçıyken bile eşsiz bir yetenek gösterdi. Giotto'nun başarmaya çalıştığı şeyi anlamış görünüyordu. 1428 yazında Roma'ya

taşındı ve yirmi sekiz yaşındayken, dehasını kendi menfaatine çevirememiş neredeyse beş kurusuz biri olarak Roma'da öldü.

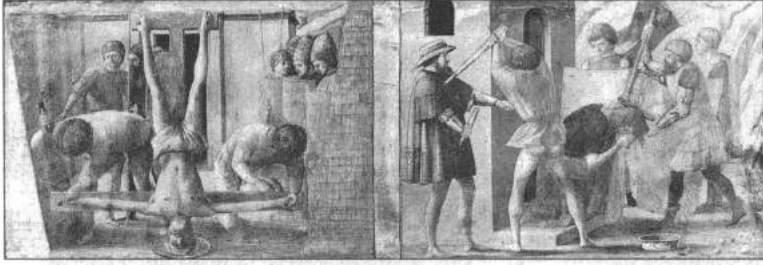
Masaccio, Giotto'dan beri gelen en büyük natüralist olarak ölümünden önce ün kazanmıştı. Heykeltıraş arkadaşları Brunelleschi ve Donatello'nun eserleri üzerinde Giotto'nun resminin etkisi vardı. Masaccio "sanatsal şeyler"e takıntısıyla ve para, kıyafet, hatta yemeğe ilgisizliğiyle tanınmaktaydı. Takma adı olan "Masaccio"nun bile kelime anlamı "darmadağınık" idi.

Masaccio'ya sanatçılık namını kazandıran esas olarak Floransa'daki Santa Maria del Carmine Kilisesi'nin Brancacci Şapeli için çizdiği, Aziz Petrus'un hayatını işleyen meşhur freskleriydi.

Vergi Parası (The Tribute Money) (bkz. Renkli Resimler) eseri şapele hâkim olan bir fresktir ve Hz. İsa'nın şu soruya cevabını bekleyen bir grup havariyi resmeder: "Sezar'a vergi ödemek caiz midir?" Masaccio'nun bu sahneyi tasviri kendine özgüdür. Eser, Floransa yeni bir vergilendirme (*castato*) sistemine geçtiği sırada yapılmıştır. Sanatçı, Tanrı'nın vergilendirmeye destek çıkmasını kutlar gibidir. Günümüzdeki bir yorumun altını çizmek gerekir: *Vergi Parası* eserinde sahne, Arno bankalarıdır, havariler ise Floransa sokaklarındaki vatandaşlar olarak tasvir edilir. Ressam paletini büyük bir İncil hikâyesi anlatmak için kullanır.

Resmin sol tarafında sanatçı, sığ suda bir balık bulan Peter'ı göstermektedir. Hz. İsa Peter'a bir balığın ağzında vergi toplayıcılarının parasını bulacağını söylemiştir. Resmin sağ tarafında, Peter vergi toplayıcısına ödeme yapmaktadır. Resmin merkezinde, Hz. İsa vergi toplayanlara nasıl müdahale edeceklerine dair havarilerine talimat vermektedir. Seküler ve ruhani güçlerin karşı karşıya geldiği bir andır bu; havarilerin yüzleri, şaşkınlık ve endişelerini yansıtır. Freskteki figürler Orta Çağ arketiplerine benzemez, hepsi kendine has bireyler olarak gösterilir. *Vergi Parası* eseri dışında ressamın tıpkı Giotto gibi fizyolojik gerçekliğe dair müthiş anlar yakalayabildiği, *Aziz Petrus'un Çarmıha Gerilişi ve Vaftizci Yahya'nın Şehit Oluşu (The Crucifixion of St. Peter and the Martyrdom of St. John the Baptist)* isimli güçlü tasvirler içeren bir eseri vardır. Sol bölümde Peter geleneğe göre, çarmıhta gerili olarak ve baş aşağı şekilde büyük bir acı ve güç sahnesinde resmedilir. Hümanizm, bireyselliğe yaptığı vurguyla Rönesans sanatını etkilemeye çoktan başlamıştır.

Leonardo da Vinci, Michelangelo ve Rafael gibi Yüksek Rönesans aydınları perspektif, kompozisyon yeteneği, psikolojik kavrayış ve *chiaroscuro* (daha iyi bir modelleme yapabilmek için gereken gölge ve ışık karşıtlığı) kullanımı konu-



Masaccio, Aziz Petrus'un Çarmıha Gerilişi ve Vaftizci Yahya'nın Şehit Oluşu (The Crucifixion of St. Peter and the Martyrdom of St. John the Baptist)

sunda Masaccio'nun çalışmalarını inceledi. Brancacci Şapeli'ndeki çalışmasının Umbrialı ressam Piero della Francesca (1416-1492 civarı) üzerinde kökten bir etkisi olmuştur. Masaccio çizgisel perspektifi arkadaşı Filippo Brunelleschi'den öğrenmiş olabilir. Brunelleschi tabloların arka planına, önde olanlardan daha küçük figürler çizmenin resimde bir derinlik olduğu yanlışlığına sebebiyet verebileceğini keşfetti. Matematiksel oranlar ve rasyonalize edilmiş geometrik modeller üç boyutluluk etkisini daha da zenginleştirdi. Masaccio bu yöntemin dışında, resimlerine fiziksel bir atmosfer niceliği vererek derinlik hissi kazandırmayı başarmıştı, manzaralara ve arka planlara gösterdiği ihtimamın sebebi buydu.

ÖZGÜN BİR ÜSLUP: SANDRO BOTTICELLI (1444-1510 CİVARI)

Rönesans sanatı Masaccio'nun ölümünü müteakip yıllarda perspektif ve natüralizm teknikleri konusunda ustalaşan bir dizi sanatçı sayesinde gelişmeye devam etti. Hollanda'dan ithal edilen yağlı boya da İtalyan ressamı etkilemeye başlamıştı. Sandro Botticelli bu İtalyan ressamların en büyüklerindendi. Sandro başarılı bir komisyoncu olan kardeşi tarafından yetiştirilmişti. Sanat eğitiminin büyük bölümünü, Cosimo de' Medici'nin himayesindeki Karmelit keşişi Fra Filippo Lippi'den (1406-1469) almıştı. Lippi'yle birlikte çalıştı. İkili o kadar yakın arkadaş oldu ki, Lippi ölürken oğlu Filippino'yu (1457-1504) Botticelli'ye emanet etti. Filippino usta bir ressam hâline geldi ve Masaccio'nun Brancacci Şapeli'ndeki fresklerini tamamlamak gibi pek çok işe imza attı.

Botticelli Andrea del Verrocchio'nun atölyesinde genç Leonard da Vinci'yle birlikte çalıştı. Floransa sanatının muhteşem geleneğine kendini kaptırırsa da Botticelli kendine özgü, ziyadesiyle bireysel ve eşsiz şairane bir üslup geliştirdi ve Giotto ile Masaccio'dan gelen bilimsel natüralizm geleneğine tamamen bağlı kalmadı. Botticelli, Lorenzo de' Medici'nin etrafındaki hümanist ve şair çem-



Botticelli, *Baharın Doğuşu (La Primavera)*

berinin en çok beğenilen ressamı hâline geldi. Bu çevre için en ünlü iki eserini resmetti: *Baharın Doğuşu (La Primavera)* ve *Venüs'ün Doğuşu (The Birth of Venus)*.

Baharın Doğuşu, uzun yıllardır tabloya bakanlarda hayranlık uyandıran gizemli, rüya gibi bir alegorik çalışmadır. Eser, Lorenzo de' Medici'nin düğünü için yapılmıştı. Sanatçı belki de aynı zamanda Muhteşem Lorenzo'nun saltanatını kutlamaktaydı, zira bu saltanat Floransa için yeni bir başlangıç anlamına gelmekteydi. Resim, karanlık ve sık bir portakal ağacı bahçesi üzerine kuruludur. Batı rüzgârı tanrısı Zefir, sağ taraftadır ve bakire peri Chloris'in peşindedir. Chloris'in ağzı çiçeklerle doludur. Zefir, Chloris'e tecavüz ettikten sonra onunla evlenecektir. Chloris böylece ürkütücü denecek kadar uysallaşacak ve bahar tanrıçası Flora'ya dönüşecektir. Resimde Flora, çiçek nakışlı elbisesinden çiçekler saçmaktadır.

Sol tarafta haberci tanrı Merkür, değneğini kullanarak bir araya gelmeye çalışan fırtına bulutlarını kurtalamaktadır. Onun yanında Harites (Üç Güzeller) durmaktadır. Harites, şeffaf kıyafetler içinde, çember hâlinde, cezbedici bir şekilde dans etmektedir. Yukarıda, gözleri bağlanmış Cupid altından okunu o yöne doğru fırlatmaya hazırdır. Ortada iffetli ve ağırbaşlı aşk ve evlilik tanrıçası Venüs durmaktadır. Marsilio Ficino, Botticelli'nin Venüs'ü'nün "ıhlımlık ve dürüstlüğü, alımlılığı ve tezavuzu" temsil ettiğini ileri sürmektedir.¹ Bahar ve

1 Frederick Hartt, *History of Italian Renaissance Art*, 4. ed. (New York: Abrams and Prentice Hall, 1994), s. 335.

evliliğin değişken yönlerini (ani, şiddetli hava ve duygu değişimlerini) tasvir eden Botticelli bize hem doğanın hem de aşkın güzel olduğu kadar tehlikeli olabileceğini hatırlatır.

Tuval üzerine yağlı boyayla resmedilmiş *Venüs'ün Doğuşu* (bkz. Renkli Resimler), Botticelli'nin alegorik ve gizemli, klasik bir konuyu yepyeni bir şekilde işleyen eserlerindendir. Çıplak fakat namuslu ve altın saçlı aşk tanrıçası deniz kabuğunun üzerinde oturmakta, bir peri ile Zefir onun durduğu yere doğru sürüklenmektedir. Sağ tarafta bir Harites, uçuşan bir pelerini Venüs'ün üzerine örtmek için hazırda beklemektedir. Botticelli'nin, Venüs'ün ruhunun (zihninin) bedenine karşı kazandığı yeni Platoncu zafer üzerinden hümanizm çalışmalarının doğuşunu gösterdiğini düşünen bazı çağdaşları vardır. Botticelli klasik ve Hristiyan temaları tamamen özgün bir biçimde ele almıştır.

Botticelli hayatının daha sonraki dönemlerinde vaiz Savonarola'nın etkisinden kaldı ve onun iktidardan düşmesinden ve ölmesinden oldukça etkilendi. Her zaman son derece dindardı, en iyi eserlerinden bazıları dinî konuları işlemekteydi. Yaşlandıkça dünyadan giderek daha fazla çekildi. Botticelli yaşamının son on yılında daha az resim yaptı. Bu dönemde Yüksek Rönesans'ın yeni üslupçuları, yani Leonardo da Vinci, Michelangelo ve Rafael gibi sanatçılar eser vermek üzere vazifelendirildi. Giorgio Vasari'ye (1511-1574) göre, Botticelli "yaşlandı ve işe yaramaz hâle geldi ve iki değnekle yürümek zorunda kaldı."² Dediği doğruysa, bu Rönesansın en orijinal ve şairane ressamlarından birisi için üzücü bir sondu.

YÜKSEK RÖNESANS

Giotto, Masaccio, Fra Angelico, Fra Filippo Lippi ve Botticelli gibi büyük yeteneklerin eserlerinin üzerine eklemeler yapan yeni nesil Rönesans sanatçıları doğaya açılma konusunda daha da ileri gitmeyi başarmıştır. Leonardo da Vinci gibi yaratıcı dehalar bilimsel realizm başyapıtları üretmek için Hollanda'dan ithal edilen yağlı boya teknikleri, figürleri modelleme yöntemleri ve farklı ışık ve gölge kullanışlarından faydalandı, ayrıca kendi bilimsel çalışmalarını yaptı. En az Leonardo kadar yetenekli Michelangelo, Rafael ve Titian, iş alma ve İtalya'nın en büyük ressamı ünvanını kazanma yolunda onunla yarıştılar. Yüksek Rönesans ve Erken Barok dönemleri plastik sanatlarla uğraşıp olağanüstü becerileriyle halkın beğenisini kazanmış ilk kadınların; Sofonisba Anguissola,

² Giorgio Vasari, *Lives of the Painters, Sculptors, and Architects*, çev. A. B. Hinds, ed. Edmund Fuller (New York: Dell, 1968), s. 182.

Lavinia Fontana (1552-1614) ve Artemisia Gentileschi'nin ortaya çıkışına da tanıklık etmiştir.

Leonardo da Vinci (1452-1519)

Rönesans döneminde yaşamış çok yetenekli kadın ve erkeğin hiçbiri Leonardo da Vinci'nin yaptığı kadar farklı alanda başarı gösterememiştir. Da Vinci muhteşem bir ressam, heykeltıraş ve mimardır; aynı zamanda sanat kuramları, mühendislik, askerî bilim, anatomi, botanik, jeoloji, coğrafya, hidrolik bilimi, aerodinamik ve ışık bilimi alanlarına kayda değer katkılarda bulundu. Bu olağanüstü hezarfen, Floransa'nın batısındaki korunaklı Vinci köyünde, bir noterin oğlu olarak dünyaya gelmişti. Leonardo'nun babası, hizmetçi annesi Caterina'yı ayartmış fakat onunla evlenmeyi reddetmişti. Leonardo babasının evinde, üvey annesi tarafından yetiştirilmişti. Anlaşılması zor bir adam olan babası dört kez evlenmiş, on bir çocuk sahibi olmuştu.

On dört yaşındayken solak Leonardo ünlü Floransalı ressam Andrea del Verrocchio'nun yanına çırak olarak verildi ve 1470'ten 1477'ye kadar burada çalıştı. Verrocchio öğrencisinin bu yaşta bile ne kadar yetenekli olduğunu fark edince önemli pek çok projede ona iş verdi. Genç Leonardo, ressam arkadaşları Botticelli ile Perugino'dan da eğitim aldı. Perugino, ileride bir başka efsanevi sanatçı Rafael'in öğretmeni olacaktı. Leonardo yirmi yaşındayken ressam loncasına kabul edildi ve Lorenzo de' Medici'den ve dinî kurumlardan gelen işleri yapmaya başladı.

Nadir rastlanan bir görme yeteneğine sahip, tabiata meraklı bir öğrenci olan Leonardo, olayların nedenlerini ve hatta "aklın hareketlerini" öğrenmek istiyordu. *Not Defterleri* (*Notebooks*) eserini insan anatomisi, kuşların uçuşu, kaya oluşumları, nadir görülen bitkiler ve suyun hareketi ve gücü gibi pek çok gözlemlle doldurdu. Cana yakın, yakışıklı, genç, eşcinsel Leonardo aynı zamanda at binicisi ve müzisyendi. Geniş bir arkadaş çevresi vardı ve görünüşe bakılırsa yeterince hamisi vardı. Fakat otuz yaşında aniden Floransa'yı terk edip Ludovico il Moro'nun Milan'daki sarayına gitti ve orada askerî mühendis olarak hizmet verdi.

Ludovico 1491'de Beatrice d'Este ile evlenmesi onuruna Leonardo'ya askerî ve bilimsel projelerine ek olarak babasının atlı bir devasa heykelini yapma işi verdi. Leonardo, Donatello ve Verrocchio'nun atlı heykellerinden de büyük, bu devasa proje için düzinelerce çizim yaptı fakat Leonardo'nun yaşamı projeden projeye atlamakla geçtiğinden iş asla tamamlanmadı. Da Vinci not defterlerine

tekrar tekrar şöyle yazmıştır: “Herhangi bir şeyin ne zaman bittiğini bana kim söyleyecek?”³

İlk Milan dönemi boyunca Leonardo, Meryem’in Günahsız Gebeliği Kardeşliği (The Confraternity of the Immaculate Conception) şapeli için çizilmiş *Kayalıkların Bakiresi* eseri dâhil olmak üzere birçok çarpıcı tabloyu bitirmişti. Bu eserde Leonardo, 15. yüzyılda ortaya çıkan yağlı boya konusundaki ustalığını göstermişti. Yağlı boya sanatçıların her zamankinden daha ayrıntılı eserler çıkarmaları için fırsat sunmuş, resimlerin, mimari yapıların sunak veya duvar kısımlarında yer alması konusundaki zorunluluğu ortadan kaldırmıştı. Yağlı tablolar fresk veya panel resimlerinden daha ucuza mâl olmaktaydı, sanatı artık daha düşük maliyetliydi. Leonardo aynı zamanda *sfumato* (isli) denilen yeni bir teknik oluşturmuştu. Teknik, modellenen figürler için geliştirilmiş, ışıktan karanlığa neredeyse belirsiz bir geçiş yapılmasını sağlamıştı.

Sunak resmi *Kayalıkların Bakiresi*’nde Leonardo, diz çöken Vaftiz John’un

omzuna kolunu koymuş, kendisi de yere çömelmiş genç Meryem Ana’yı tasvir eder. Sol eli, oturmuş çocuk İsa’ya doğru korumacı bir şekilde uzanmakta, İsa ise John’u kutsayarak onun duasını kabul etmektedir. Diz çökmüş bir melek, çocuk İsa’ya destek olmakta ve bu üçgen kompozisyonun üçüncü kısmını tamamlamaktadır. Tablo, bilimsel olarak teşhis edilebilecek kaya ve bitkilerle süslenmiştir. Sanatçının “insana erdem hissi” verdiğini söylediği Bakire Meryem’in arkasından gelen parlak ışıklar ile gölgeli mağaralar bir tezat oluşturur. Leonardo *chiaroscuro*, *sfumato* ve doğanın tasvir edilmesi konusunda ustaydı, ona rakip olabilecek çok az kişi çıkmıştır.



Leonardo da Vinci, “İnsan Figürünün İdeal Orantıları” (Drawing of Ideal Proportions of the Human Figure)

³ Kenneth Clark, *Leonardo da Vinci: An Account of His Development as an Artist* (Baltimore, MD: Penguin, 1959), s. 147.

On iki yıl sonra 1497'de Leonardo da Vinci Milan'daki Meryem Ana (St. Mary) manastırının yemekhane duvarı için *Son Akşam Yemeği*'ni (*The Last Supper*) resmetti. Geleneksel fresk tekniklerinin sınırlamalarından mutsuz olan Leonardo, duvar için çok da uygun olmayan bir yağlı tempera denedi. 1517'ye gelindiğinde tablo bozulmaya başlamıştı, ancak yine de eleştirel övgü almaya devam etti ve pek çok kez restore edilmeye çalışıldı. *Son Akşam Yemeği* İsa'nın yönettiği "içinizden biri bana ihanet edecek" suçlamasına havarilerin verdiği tepki üzerine çizilmiş harika bir psikolojik çalışmadır. Yahuda Hz. İsa'nın sağındadır. Karanlık, profilden çizilmiştir ve bir para çantası tutmaktadır. Eli meydan okurcasına masadaki ekmeğe uzanmaktadır. Sahnenin geleneksel tasvirlerinde Yahuda, havarilere karşı masanın diğer tarafında durmaktadır. Diğer havarilerle onu bir arada göstermek Yahuda'nın diğer havariler gibi insan olduğunu vurgular. Hepsisi de şunu sormaktadır: "Efendim, o ben miyim?"

Leonardo'nun *Son Akşam Yemeği* eseri geometik ve psikolojik kompozisyon kurma konusundaki büyük yeteneğini gün yüzüne çıkarır. Havariler üçer kişilik dört grupta toplanmış, çoğu resmin tam ortasındaki İsa'ya odaklanmıştır. Odanın mimari çizgileri bile izleyiciyi önce İsa'ya, sonra tepkilerini açığa çıkarmak için yeniden her bir havariye yönlendirir. Yahuda'nın gölgeli profili diğer havarilerin ışıklı yüzleriyle tezat teşkil eder. Yahuda onlardandır, fakat farklıdır ve şarap ve ekmek takdis edilecek ayine layık değildir.

Leonardo Milan'dayken Ludovico il Moro'nun metresi Cecilia Gallerani'nin (1473-1536) büyüleyici bir portresini de resmetmişti. *Hanımefendi ve Bir Kakım* (*The Lady with an Ermine*) isimli bu eserde sadece yedi yaşındayken babasını kaybetmiş akıllı ve genç bir kadını anlatır. Gallerani 1487 civarında Ludovico'nun metresi oldu ve 1490'da onun çocuğuna hamile kaldı. Kucakladığı beyaz kakım,



Leonardo da Vinci, *Kayalıkların Bakiresi*
(*The Virgin of the Rocks*)



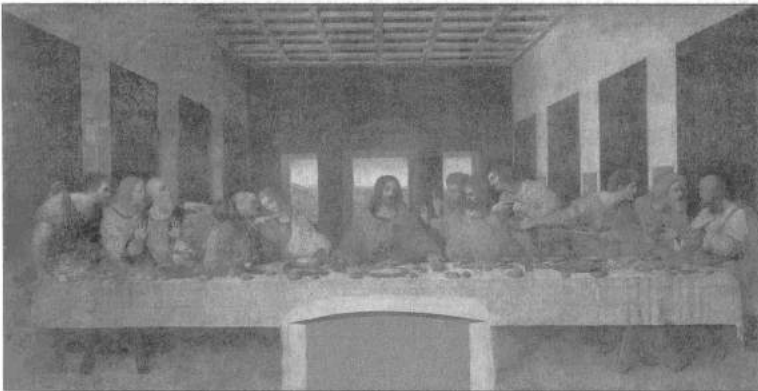
Leonardo da Vinci, Hanımefendi ve Bir Kakım (Lady with an Ermine).

saflığın ironik bir sembolüdür. Ludovico 1488'de Napoli Kralı Ferrante tarafından Ermin ünvanını almıştı. Cecilia onun yanında kalmış ve sonunda bir Cremona kontuyla evlendirilmişti. Gallerani burada önemli bir yazar hamisi hâline gelmiştir.

Milan'ın 1499'da Fransızların eline düşmesiyle birlikte, Leonardo Sforzaların yanındaki işini bırakmak zorunda kaldı. Mantua ve Venedik'te kısa süreler kaldıktan sonra Floransa'ya döndü ve burada mühendislik ve sürveyanlık yaptı. "Centilmen gibi yaşamış" Leonardo gibi usta sanatçılar bile mali durumları hakkında endişelenmeleri gerekiyordu. Leonardo gibi ustaların sosyal

statüleri zanaatkarların biraz üzerindeydi fakat iktisadi ve siyasi ortamdaki baskın güçlere; yani soylulara, zengin tüccarlara ve bankacılara göre aşağıdaydı. Cesare Borgia için kısa bir süre askerî mühendis olarak hizmet ettikten sonra Floransa'ya döndü ve bizim *Mona Lisa* olarak tanıdığımız genç ve evli bir kadının mükemmel portresini bitirdi (bkz. Renkli Resimler).

Leonardo, gizemli ifadesi nedeniyle büyük ün kazanan bu portre üzerinde üç yıl çalıştı. *Mona Lisa* dudaklarında belli belirsiz bir gülümsemeyle bakan ve



Leonardo da Vinci, Son Akşam Yemeği (The Last Supper)

kendine güvenen genç bir kadındır. Rönesans adabımuâşeretini öğreten kitaplarda bir kadının bir erkeğe asla doğrudan bakmaması gerektiği vurgulanır, fakat Mona Lisa doğrudan seyirciye bakmaktadır. Elleri zarif ve özgüvenli bir şekilde yerleştirilmiştir, böylece yaydığı sakinlik hissi iyice pekişmektedir. Arkadaki sert ve muhtemelen şiddetli kaya ve su manzarası, ön tarafı rahat ve oldukça kararlı görünen kadınla çarpıcı bir zıtlık hâlinindedir. *Fortuna* (doğanın güçlerini temsil eden ve garip bir şekilde sakin görünen arka plan) ve *virtù* (kadının şahsi özelliklerinin sembolü) arasındaki çatışmanın bir temsili midir bu? Resmin gerçek anlamı ne olursa olsun, geleneksel kadın tasvirinden cesurca ayrılan Leonardo da Vinci'nin çağdaşlarının hayrete düştükleri açıktır. Tablo güzelliği ve gizemiyle günümüz insanlarını büyülemeye devam etmektedir.



Leonarda da Vinci Otoportre (Self-Portrait)

Leonardo Floransa'dayken hükümet için devasa bir savaş sahnesi freski yapabilmek adına genç rakibi Michelangelo'yla yarıştı. Bununla birlikte birkaç çalışması asla tamamlanmadı çünkü Leonardo, Fransız Kralı XII. Louis için çalışmak üzere 1506'da Milan'a döndü. Papa X. Leo'nun desteğini kazanmak için Roma'ya gittiği 1513'e kadar, Milan'da bilimsel ve anatomik çalışmalarla meşgul oldu. 1517'de Leonardo, Fransa Kralı I. François'nin Amboise yakınındaki küçük Cloux şatosunda yaşama davetini kabul etti. Şatodaki tek görevi kralla konuşmaktı. İki yıl sonra altmış yedi yaşında öldü. Büyük hezarfenin *Not Defterleri*'nde yazdığı gibi söylersek, "nasıl yaşanacağını öğrendiğimi düşünürken, nasıl ölüneceğini öğreniyordum."⁴

Leonardo da Vinci arkasında bir düzineden daha az tamamlanmış tablo bıraktı ancak *Not defterleri* harika felsefi düşünceler, ilgi çekici anatomi, matematik ve doğa çalışmalarıyla doluydu. "Matematik geçmişini olmayan beni okumasın"⁵

4 Vasari, s. 348.

5 Kenneth Bartlett, ed., *The Civilization of the Italian Renaissance: A Sourcebook* (Lexington: D.C. Heath, 1992), s. 243.

diye yazmıştı. Notları aynı zamanda uçak, paraşüt, helikopter, makineli silah, kanal kapakları ve pervaneler gibi modern dönemi öngören tasarımlarla doluydu. Çizdiği otoportre ise daha fazlasını yapmamış bir adamın hayal kırıklığını yansıtmaktadır.

Ressam Michelangelo Buonarroti (1475-1564)

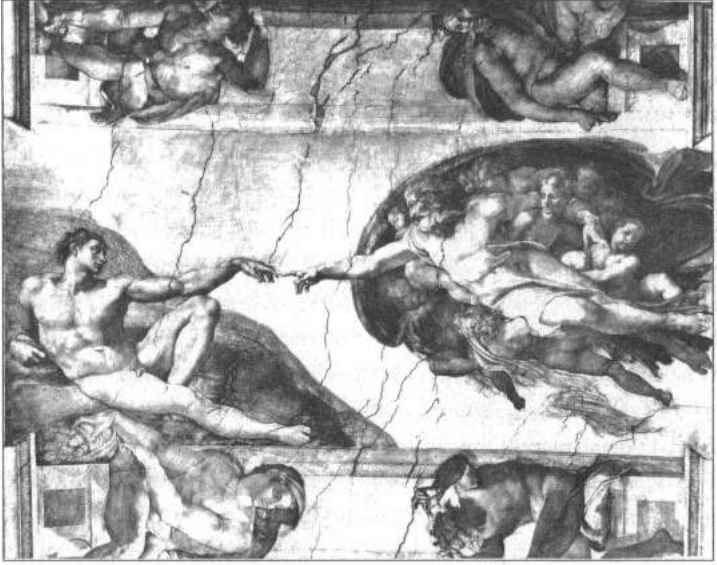
Büyük rakibi Leonardo da Vinci gibi Michelangelo da pek çok alanda yetenekliydi. Aslen heykeltıraşlığıyla ünlenen Michelangelo aynı zamanda iyi bir ressam, şair, mühendis ve mimardı. Hayata Floransa’da, küçük bir dükkan sahibi ve tüccarın oğlu olarak başladı. Babası, düşük soylu sınıftan ataları olduğunu iddia eden, aristokrasiye özenen ve el işlerini küçümseyen bir adamdı. Genç Michelangelo’nun sanattan başka bir şeye tutkuyla sarılmayıp, babasını mut-hiş bir hayal kırıklığına uğratmıştı. Michelangelo, cılız bir bebektir. On dokuz yaşındaki annesi onu süt anneye, bir taş ustasının kızına vermişti. Sanatçı, taze havayı içine çekerek “taş ustalarının keskileri ve çekiçleri arasında,” bu annenin sütüyle sanat aşkını emdiğini iddia etmiştir.⁶

Babası ve amcasının gönülsüzlüğüne rağmen, Michelangelo on üç yaşındayken meşhur Floransalı sanatçı Domenico Ghirlandaio’nun (1449-1494) yanında çıraklık yapmaya başladı. Resim konusunda daha bu yaşta kayda değer bir yetenek sergileyen Michelangelo öğretmeninden maaş almaya başladı. Bu çoğu çırak için alışılmadık bir durumdu. Ghirlandaio tevazu göstermiş, “bu genç benim anladığımdan daha fazla şey anlıyor” itirafında bulunmuştu.⁷ Ghirlandaio’yla birlikte geçirdiği bir yıla yakın süreden sonra Michelangelo, Lorenzo de’ Medici’nin evine davet edildi ve diğer sanatçılar ve hümanist entelektüellerle birlikte bir sanat okulunda çalıştı. Medici çevresinde, Michelangelo sanat, hümanizm ve Yeni Platoncu teori konusunda pek çok şey öğrendi. Öğrendiklerinin kariyeri üzerinde köklü bir etkisi oldu.

Muhteşem Lorenzo’nun 1492’de vefat etmesi sonucu Michelangelo babasının evine dönmek zorunda kaldı. 1496’da Roma’ya taşınmadan önce Venedik ve Bologna’da iş buldu. Roma’da ise en sevdiği ortamda çalışmaya, harikulade bir heykeltıraşlık kariyeri edinmeye başladı. Güçlü hamisi Papa II. Julius 1508’de Michelangelo’ya üzerinde çalışmakta olduğu papa için yapılan heybetli fakat pahalı anıtmezarı bırakması ve Aziz Petrus Bazilikası’nın Sistine Şapeli’nin

⁶ Vasari, s. 349.

⁷ A.g.e.



Michelangelo, *Adem'in Yaratılışı* (Creation of Adam)

tavanına freskler çizmesi talimatını verdi. Michelangelo ressam değil heykeltıraş olduğu gerekçesiyle itiraz etti ancak papa ısrar etmekteydi.

Sonraki dört yıl boyunca Michelangelo ve yardımcıları Yaratılış'tan sahneleri tasvir eden dokuz devasa panel ile altı yüz metre karelik dairesel tavanı kaplamak için çalıştı. Kronolojik sıraya göre dizilmiş fresklerle Michelangelo seyredenleri Nuh'un Sarhoşluğu'ndan (*The Drunkenness of Noah*) Dünya'nın Yaratılışı'na (*The Creation of the World*) kadar giden temsili bir yolculuğa çıkarmaktadır. Yüksek bir iskele üzerinde çalışan sanatçı ile yardımcıları boya karıştıma aletleri ve plaster zımparaları kullanmıştı. Son dönemdeki restorasyon çalışmaları, Michelangelo ve yardımcılarının üç yüzü aşkın figürü en ince ayrıntılarına varana dek rengarenk boyalarla resmettiklerini göstermektedir. İnsanlığın Nuh'un sarhoşluğunun ruhani uçurumundan yükselişi, Adem ve Havva'nın utanç verici çıplaklığı, tufandan başlayarak Tanrı'yla nihayet yeniden birleşmeye kadar resmedilmişti. *Adem'in Yaratılışı* tasviriyle Michelangelo Tanrı'nın güçlü, çıplak kolunu arkasına yaslanmış Adem'e dokunmak ve ona hayat vermek için uzattığı büyük anı gösterir. Bu Tanrı'nın izzetini ve onun özel yaratıkları olan insanların potansiyel soyluluklarını gösteren görkemli bir resimdir.

Sistine Şapeli'nin tavanını müthiş zorluklarla, bitkinlikle, hastalıkla ve hamisiyle girdiği ateşli tartışmalarla boğuşarak tamamlayan Michelangelo bir batağa girmişti. Fakat heykeltıraş, mimar ve şair olarak Roma ve Floransa'da kariyerine devam etmeyi başardı. Ancak 1534'te Papa VII. Clement ona Sistine Şapeli'nin sunağına resim yapma vazifesi verdi. 1541'de tamamlanan *Mahşer (The Last Judgement)* (bkz. Renkli Resimler) Rönesans resminin abidevi başarılarındadır. Mahşer günü hakkındaki Orta Çağ tasvirleri genel olarak Hz. İsa, Meryem Ana ve cennete yükselen havariler ile birlikte toplumsal mevkilerine göre giyinmiş figürler içerirdi.

Orta Çağ geleneğinden kesin olarak ayrılan bu resimde, çoğunlukla çıplak olarak resmedilmiş üç yüz figür ayakta hâkimlik eden, kaslı bir Mesih etrafında gruplar hâlinde toplanmıştır. Mesih'i çevreleyen figürler kocaman bir çarkıfeleğin parçasıdır. Burada kimileri mezarlarından çıkmakta, kimileri Mesih'in etrafında toplanmakta, kimileri de cehenneme doğru batmaktadır. Meleklerin bu resimde kanat veya haleleri yoktur. Mesih çevresindeki havarilerden daha büyük ebatlarda çizilmiştir. Bu havarilerden canlı canlı derisi yüzülen Aziz Bartholomew'un siması, Michelangelo'nun acı içindeki otoportresidir (Mesih'in sağ alt tarafında). Bakire Meryem, kimini lanetleyen, kimini kutsayan Mesih'in yanındadır. Dante'nin şairane tahayyüllerinden etkilenmesine rağmen, Michelangelo Mesih'in yeniden geleceği gün hakkında kendine özgü bir hayal kurmuştur. Ressamlığa karşı isteksiz olan elli yaşlarında bir adam için bu çizim olağanüstü bir başarıdır.

Rafael Sanzio (1483-1520)

Hoşsohbet ve sakin Rafael; tek başına yaşayan, asi dahi Michelangelo ve bazen hüsrana uğrayan Leonardo da Vinci ile zıt karakterlere sahipti. Rafael, Umbria'da bulunan Urbino'nun canlı kültürel merkezinde dünyaya gelmişti. Babası ortalama bir ressam ve şairdi, Rafael henüz on bir yaşındayken vefat etmişti. Ölene dek oğluna verebileceği ilk eğitimi verdi. 1500 yılında Rafael usta sanatçı Pietro Perugino'yla (1446-1524) çalışmak için Perugia'ya gitti. Michelangelo daha sonra Perugino'nun fresklerinin üzerini boyayarak *Mahşer (The Last Judgement)* eserini resmedecekti. Perugino, Isabella d'Este'nin pek çok eser ismarladığı ve en sevdiği sanatçılardan idi. Rafael, Perugino'nun kibar üslubundaki nüansları çabucak kavradı ve hızla, oldukça yoğun çalışan bir atölyenin göze çarpan üyelerinden oldu.

1504 yılında iş bulmak ve Leonardo da Vinci, Michelangelo ve diğerlerinin dehasından faydalanabilmek için Floransa'ya gitti. Urbino Dükü'nün kız kar-

deşi, Rafael'in "seçkin davranışları olan mütevazı bir genç" olduğunu söyleyerek onu tavsiye etmişti.⁸ Floransalı ustaların tekniklerini öğrenirken, Rafael nefes kesici bir Meryem serisi oluşturdu ve bu seriyi tamamlarken güzellik hakkındaki fikirleri kısa sürede olgunlaşmıştı. Bu çarpıcı serinin en iyi çalışmalarından biri 1516 yılında çizilen *Sandalyedeki Meryem* (*Madonna della Seggiola*) isimli resimdi. Rafael'in Meryemleri Fra Filippo Lippi'nin geleneğini devam



Rafael, *Sandalyedeki Meryem*
(*Madonna della Seggiola*)

ettirmekte, bazen sevgili cariyesi Margherita'nın modellik ettiği gerçek insanlardan oluşturulmaktaydı. Raphael'in resmettiği tombul bebek İsa da gerçek bir bebeğin çizimiydi. Sanatçı, Vaftizci Yahya'nın seyrettiği sahnede duran anne ve çocuk arasındaki özel bağı ustalıkla yansıtmıştı.

Ressam Rafael'in şöhreti Papa II. Julius'un ilgisini çekti ve Michelangelo, Sistine Şapeli'ndeki eseri üzerinde çalışmaktayken Rafael 1508 yılında Roma'ya davet edildi. Sanatçı, otuz yedi yaşında ölene dek burada kaldı. Roma'da kaldığı süre boyunca ortaya koyduğu en büyüleyici başarılarından biri *Atina Okulu* (*The School of Athens*) eseri idi (bkz. Renkli Resimler). Bu fresk, merkezde duran Plato ve Aristoteles gibi antik dünyanın pek çok efsanevi âlimine gösterilen muazzam ve hümanist bir saygının ürünüydü. Plato için olgun bir Leonardo da Vinci örnek alınmıştır. Basamaklarda sere serpe uzanan yaşlı adam, dürüst insanı arayan Yunan düşünür Diyojen'dir. Onun alt tarafında, ön kısımda bir başına oturan kişi gizemli bir figürdür. Adamın çehresi, hiç şüphesiz Rafael'in kendisinden çok şey öğrendiği kahramanı ve rakibi Michelangelo'nun çehresidir.

Karamsar ve genellikle ıstırap içinde olan Michelangelo'nun terside yakışıklı Rafael hayatı boyunca adeta sakince havada süzül müştür. Neredeyse hiç çaba göstermeden eser verirdi. Cana yakın mizacı ve neşeli tavırlarıyla çok sayıda dost edinmişti. Çağdaşları tarafından derinden sevilen ve hayranlık kazanan Rafael'in yüksek ateş yüzünden 1520 yılında erkenden vefat etmesi Roma'yı

8 Lewis Spitz, *The Renaissance and Reformation Movements* (Chicago: Rand McNally, 1971), s. 216.

yasa boğdu. Stoacı Roma imparatoru Hadrianus'un MS 120 yılında tüm tanrılar için yeniden tasarladığı muazzam tapınak Pantheon'a gömüldü.

Yediveren Titian (1488-1576)

Güzel sanatlar İtalya'da Rönesans boyunca gelişmiştir. Zengin ve sanat destekçisi Venedik'te çalışan çok sayıda ressam içinde Titian, hiç kuşkusuz Rönesans döneminde Venedik Okulu'na gitmiş en önemli ressamlardan biriydi. Yükseklerde, Dolomit Dağları'ndaki Cadore kasabasında dünyaya gelmişti. 1508 yılında yetenekli Venedikli sanatçı Giogione'nin Venedik'teki Alman ticaret merkezlerine çizdiği fresklere yardımcı olana kadarki hayatı hakkında pek az bilgi vardır. Büyük sanatçı Giovanni Bellini'den de eğitim almıştır. Titian, renk aracılığıyla verilen doğrudan ışık algısını kullanarak hislerin açıkça ifade edilmesini sağlayan ilk meşhur ressamdır. Ayrıca eşsiz üslubunun bir parçası olarak, parlak renklerin tonunu düşürmek için pek çok sır tabakası kullanmıştır.

Sanatsal yeteneği, bol enerjisi ve kârlı yatırımları sayesinde zenginlik ve ün kazanan Titian, Rafael'in 1520'deki vefatından sonra Avrupa'da en çok aranan portreci hâline geldi. Önde gelen şahsiyetler, tanınmış sanatçıların elinden çıkacak resim ve heykellerle ölümsüzleşmek istiyordu. Mütevazılığı ve geri planda durmayı vurgulayan Orta Çağ'daki zenginler genellikle böylesi bir hareketi düşünmeye bile cüret edemezdi. Kendi portresini ismarlamak terbiyesizlik, kibir ve israf demekti. Pek çok önde gelen şahsiyetin İncil sahnelerinde veya azizlerin yanında resmedilmek için sanatçılara para dahi verdiği Rönesans döneminde ise durum farklıydı.

Çağın en büyük portrecilerinden biri olan Titian'a 1531 yılında varlıklı aileler tarafından o kadar çok iş gelmişti ki sanatçı, Venedik'te güzel manzarası olan bir ev satın aldı. Daha sonra, Kutsal Roma İmparatoru V. Charles, birkaç kez kendisine saray ressamı olarak hizmet veren Titian'ı kont ilan etti. Titian'ın oturan olgun imparatoru çizdiği mükemmel portre; onun ağırbaşlılığını, ciddiyetini ve koyu dindarlığını yansıtmaktadır. Kendisi, Kutsal Roma İmparatoru ve İspanya ile sömürge devletlerinin kralı olarak kendine edindiği vazife ve sorumluluk hissi sebebiyle, dünyanın yükünü omuzlarında taşıyan bir hükümdardı. Charles, Lutherci Reform hareketinin ilk aşamalarında hissettiği utanç ve güçlülere katlanmak zorunda kalan dindar bir Roma Katolığıydı. Titian'ın portresi tüm bunları, hatta daha fazlasını açığa çıkarmaktadır.

Kişilerin ve olayların iç yüzünü yansıttığı tablolar resmetmenin haricinde Titian, Yunan ve Roma mitolojisindeki dinî hadise ve temalara da ilgi duy-

maktaydı. *Urbino'lu Venüs (Venus of Urbino)* yorumu muhteşemdir (bkz. Renkli Resimler). 1538'de Camerino dükü için çizilen bu resimde, Titian'ın şehvani aşk tanrıçası yeni uyanmıştır ve tabloya bakanlara doğru bir şeyler ölçüp biçer gibi bakmaktadır. Kanepe de uzanmıştır, minik köpeği ise ayaklarının ucunda uyumaktadır. Bir elinde küçük bir çiçek demeti vardır, gür ve ipeksi saçları ise narin omuzlarından aşağı dökülmektedir. Arka plandaki hizmetçi, giysi sandığında bir şeyler ararken diğer iyi giyimli kadın ona bakar. Titian'ın eseri çağdaşlarını muhakkak büyülemiştir, gerçi Michelangelo'nun iğneleyici yorumu aksini iddia edebilir: "Renk kullanımı ve üslubunu sevmeme rağmen, Venedik'te ona güzel tasarım yapmayı daha baştan öğretmemiş olmaları çok yazıktır."⁹ Titian'ın uzun ve başarılı kariyeri, Maniyerizm (Üslupçuluk) denilen akım sırasında çıkan dinî gerilimlerden Barok olarak bilinen döneme kadar, tüm Yüksek Rönesansı da etkisi altına alan bir kariyerdir.



Titian, *İmparator V. Charles*
(*Portrait of Emperor Charles V*)

Sofonisba Anguissola (1532-1625 Civarı)

Titian'ın kariyeri geniş çevrelerce bilinen bazı sanatçıların yükselişi ve servet kazanmasını temsil ederken, Sofonisba Anguissola'nın kariyeri Rönesans dönemi sonlarında kadın sanatçıların kamuda daha fazla kabul gördüğünü göstermektedir. Sanata katkıları olduğu nadiren kabul edilse de, Isabella d'Este gibi zengin ve güçlü kadınlar hamilik yaparak Rönesans süresince büyük bir rol oynamıştır. Doğrudan sanat eseri üreten kadınlar için ise vaziyet daha fenaydı. Erkek ressamların kızları ve eşleri Rönesans İtalya'sındaki atölyelerde çalışmaktaydı, fakat resmî olarak çıraklık yapamaz ve sanat loncalarına üye olamazdı. Giorgio Vasari, hiçbir kadın sanatçının özgeçmişini kaleme almamıştı. Dolayısıyla kadınların katkıları anonimdi. Tüm bunlar Sofonisba Anguissola'nın ve onu müteakip Bolognalı Lavinia Fontana ve Artemisia Gentileschi'nin kariyerleri sayesinde bir nebze değişmişti.

Bazı kadın sanatçılar kabul görmeyi başardıysa da, sınırlar mevcudiyetini korumaktaydı. Kadın sanatçılara verilen işler nadiren büyük ölçekli, tarihî resimler olurdu. Tarihî resimler, önemli tarihî anları yansıtmaya çalışırdı. Kadın sanatçılar ise genellikle, yetenek gösterdikleri bir alanla, yani portre çizimiyle yetinmek zorundaydı.

Altı kardeşin en büyüğü Sofonisba'nın ailesi Cremona isimli, Kuzey İtalya kasabasında yaşayan aristokrat bir aileydi. Castiglione'nin *Saray Mensubu* eserindeki tavsiyeler üzerine aile, kızlarından en büyük üçünün iyi bir resim ve müzik eğitimi alması için çalıştı. Sofonisba ile kardeşi Elena resim konusunda muthiş yetenekler sergilediğinden önemli bir yerel sanatçı olan Bernardino Campi'den ve diğer yerel sanatçılardan resmî olarak eğitim alma imkânı buldular.

1555 yılında Sofonisba *Bir Satranç Oyunu (A Game of Chess)* (bkz. Renkli Resimler) isimli bir tablo meydana getirdi. Burada birlikte resim eğitimi alan üç kardeşi resmetmişti. Satranç oyunu, bu üç genç kızın erkeklere özgü resim sanatından başka, entelektüel bir aktivite olan satrançta da uzmanlaştığını göstermekteydi. En yetenekli kardeşi Elena nihayetinde resmi bırakıp rahibe oldu fakat Sofonisba sanatçı yeteneğini geliştirmeye devam etti. Babası Amilcare de onu desteklemekteydi. Babası 1557'de, Roma'da ikamet eden Michelangelo'dan bir ricada bulundu: Ressam, kızına birkaç çizimini gönderecek ve onlar da kızının yağlı boya kullanarak kopyaladığı bu resimleri eleştirilmek üzere iade edecekti. Michelangelo geri gönderilen resimlerden o kadar etkilendi ki, Sofonisba'nın Roma'ya gelerek iki yıl boyunca kendisinden gayriresmî eğitim almasına razı oldu.



Sofonisba Anguissola, *Bir Çiftin Portresi (Portrait of a Couple)*

Bu dönemde Sofonisba, Alba dükünün öyle harikulade bir portresini çizdi ki dük onu efendisi Kral II. Philip'e tavsiye etti. Yaklaşık yirmi yıl boyunca Sofonisba Anguissola saray ressamı ve İspanya Kraliyet ailesinin dostu olarak hizmet verdi. 1569'da Sicilyalı soylu Fabrizio de Moncada ile evlendi. Çeyizini eski Kraliçe Isabella temin etmişti. Kral Philip bu çifti evlendirdi ve pek çok pahalı hediye verdi. Kocası öldüğünde gemiye binerek Cenevre'ye döndü ve burada ikinci kocası olacak bir tüccarla baş döndürücü bir aşk

hikâyesi yaşadı. Zengin liman kenti Cenevre, Sofonisba'nın üretken ressamlık hayatına devam etmesi için elverişliydi. Soyluların portreleri ve dinî konulardaki resimleri büyük beğeni topladı.

Yukarıdaki fotoğrafta gösterilen *Bir Çiftin Portresi (Portrait of a Couple)* dâhil olmak üzere elliden fazla eseri günümüze kadar gelmiştir. Bu portrede Sofonisba, gizemli bir şekilde seyirciye bakan karı-kocayı, kendi özgün üslubuyla resmetmiştir. Adam, karısını tutarken şefkat ve hakimiyet hislerinin bir karışımı ortaya çıkmıştır. Bu vaziyet, ilişkileri hakkında binbir çeşit ihtimali akla getirir. Başarılı Flaman ressam Anthony van Dyck (1599-1641), Rönesans'ın hayatta kalan son devlerinden Sofonisba'yı, hacca gider gibi ziyaret etmiştir. Sofonisba Anguissola'nın yaşamı ve eserleri Lavinia Fontana ve Bolognalı bir ressamın kızı olan Artemisia Gentileschi gibi pek çok sanatçıyı etkilemiştir.

Artemisia Gentileschi (1593-1632 Civarı)

Roma'da doğan Artemisia, ressam Orazia Gentileschi ve karısı Prudentia Malone'nin en büyük çocuğu ve tek kızıydı. Artemisia on iki yaşındayken annesi vefat etti. Üç erkek kardeşinden hiç biri sanata eğilim göstermemişti, babası da Artemisia'yı ressam olarak yetiştirmeye karar verdi. Orazio ayrıca, çarpıcı eseri *Genç Bir Kadının Sibylla* Rolünde Portresi (Portrait of a Young Woman as a Sibyl)* için kızını model olarak kullandığı düşünülüyor. Bu resimde renk algısı güçlüdür ve karakterin duygusal karmaşası açığa çıkar. Eğer model gerçekten Artemisia'ysa, sanatçı baba ve kız arasındaki bazen gerginleşen ilişki, sibylla rolündeki kızın ifadesi ve gizemli bakışında güçlü şekilde görülebilir.

Artemisia Gentileschi, babasının arkadaşları fakat bir kabadayı olan ünlü usta Caravaggio'dan (1571-1610) resim sanatı hakkında dersler aldı. Caravaggio girdiği meyhane kavgasında bir adamı öldürecek. Orazio kendi yeteneklerinin sınırlı olduğunu ve büyük Caravaggio'nun yetenekli kızına daha fazla şey öğretebileceğinin farkındaydı. Caravaggio'nun *Davut, Golyat'ın Kafasıyla*



Orazia Gentileschi, *Genç bir Kadının Sibylla Rolünde Portresi (Portrait of a Young Woman as a Sibyl)*

* Sibylla, Yunan mitolojisinde kâhin görevindeki Apollon rahibelerine verilen isimdir. [ç.n.]



Caravaggio, *Davut, Golyat'ın Kafasıyla Birlikte* (David with the Head of Goliath)

Birlikte (David with the Head of Goliath) gibi İncil sahnelerine dair güçlü tasvirleri, Artemisia'nın gelişmekteki üslubu ve konu seçimi üzerinde son derece etkili olmuştur. Gentileschi ayrıca ustasının hissiyatı yoğunlaştırmak için kullandığı belirgin ışık ve gölge kullanımının ve güçlü kompozisyon anlayışının da tesiri altında kalmıştır.

Caravaggio öldüğünde Artemisia henüz on yedi yaşındaydı. O sene, ilk meşhur resmi *Susanna ve Yaşlılar*'ı (*Susanna and the Elders*) tamamladı. İncil'de geçen, erkeklere ait tehlikeli dünyada yaşayan savunmasız bir kadınla ilgili bir hikâyeden

yola çıkarak çizilen *Susanna*, adeta trajik bir kehanetti. Mayıs 1611'de, babasının ressam arkadaşlarından ve Artemisia'nın öğretmenlerinden Agostino Tassi, genç kıza tecavüz etti. Sekiz ay sonra babası onu mahkemeye verdi. Yedi ay süren duruşmalar boyunca Artemisia, paçmak ezen ile (*thumbnailscrew*) işkence görmesine rağmen, Tassi aleyhine tanıklık etti. Tassi'nin kendisini baştan çıkarmaya çalıştığını ve Artemisia onunla ilgilenmek yerine kendi resimlerini tercih edince öfkeden deliye döndüğünü söyledi. Artemisia kendisine bilfiil karşı koydu, hatta bir keresinde onu bıçakla yaraladı. Genç kadına tecavüz ettikten sonra ise evlenmeyi teklif etti. Başka beklentileri olduğunu anladıktan sonra Artemisia, kendisiyle evleneceği umuduyla onunla cinsel ilişkiye girmeye razı olmuştu. "Onunla yaptığım şeyi, sadece onurumu zedelediği için benimle evleneceğini umarak yaptım."¹⁰

Tassi tecrübeli bir tacizciydi, mahkemede Artemisia'ya saldırdığını inkâr etti. Daha önce karısını öldürmekle suçlanmış ve kendisinden üç çocuk sahibi olduğu üvey kızıyla enest ilişkiye girdiği için hapiste yatmıştı. O zamanlar âdet olduğu üzere, mahkemenin ergenlik dönemindeki bir kızdansa kendisine inanacağını varsayan Tassi, Artemisia aleyhinde konuşacak sahte tanıklar çağırdı.

10 Mary Garrard, *Artemisia Gentileschi: The Image of the Female Hero in Italian Baroque Art* (Princeton: Princeton University Press, 1989), s. 22.

Sahte tanıklık edenlerden Pietro Stiattesi isimli şahsiyet, sonradan fikrini değiştirdi ve Artemisia tarafından anlatılan hikâyeyi doğruladı. Mahkeme nihayet doğruyu söyleyen kişinin Artemisia olduğuna hükmetti. Tassi suçlu bulundu, ancak sadece sekiz ay hapis yattıktan sonra serbest bırakıldı. Kadınlar tam bir insan değeri görmediğinden, tecavüze uğrayan kişi soylu bir kadın değilse, erkeklerden ibaret mahkemelerde bu suç o kadar da ciddiye alınmamaktaydı.

Artemisia için bu tecrübe baştan sona tahrir ediciydi. Halkın önünde aşağılanmasının acı verici hatıraları ve sanat camiasının bu rahatsız edici ve karmaşık dünya yüzünden artık Roma'da kalamazdı. Babasıyla arası pek iyi değildi ama yine de babasının Dük II. Cosimo'nun annesi Grandüşes Christina de' Medici ile bağlantılarını kullanması sonucu Floransa'ya gitti. Artemisia'nın artık bir de kocası vardı. Eskiden Tassi'nin arkadaşı olup tecavüz davasında Artemisia'nın lehine şahitlik eden ressam Pietro Stiattesi ile dava çözüldükten bir ay sonra, Artemisia'nın "namusunu temizlemek" için evlenmişlerdi.

İkisi de Floransa'da ressamlık yaptı ve iki kız çocukları oldu. Ailesine karşı sorumluluklarına rağmen Artemisia'nın ressamlık kariyeri gelişti. 1616'da saygın bir okul olan Floransa Tasarım Akademisi'ne kabul edilen ilk kadın oldu. Dük II. Cosimo, bilim adamı Galileo ve Michelangelo'nun yeğeni kendisine destek çıkmıştı. Floransa'daki hayatı sırasında güçlü başyapıtı *Yudit'in Holofernes'i Katledişi*'ni (*Judith Slaying Holofernes*) (bkz. Renkli Resimler) resmetti. Gentileschi, İncil kahramanı Yudit'ten aşırı derecede etkilenmiş ve onun öyküsünün en az altı versiyonunu yapmıştı. Eski Ahit'e göre, Yudit savaşa sebep olacak bir faaliyette bulunmuştu: Asurlu tiran Holofernes ile akşam yemeği yemiş, onu öldürmüş, başını kesmiş ve onu tekrar İbranilere götürmüştü.

Toscana grandükü II. Cosimo'nun siparişiyle ortaya çıkan sahne aşırı ölçüde canlı ve çarpıcıydı. Son derece kararlı Yudit, bir hizmetçiden yardım alarak tiranın kafasını zalim bir kararlılıkla kesmektedir. Holofernes'in başından beyaz yatağa fışkıran kan tasviri, hocası Caravaggio'nun 1598'deki benzer bir işinden çok daha canlı ve nettir. Artemisia, cinsel saldırı mağduruydu ve bu resimlerle bir anlamda, çektiği tüm haksız ıstırapın intikamını almaktaydı. Yudit, sanatçının belli ki kendini özdeşleştirdiği güçlü bir kahramandı. Resim onun adalet için hissettiği tutkunun yanında inanılmaz yeteneğini ve çarpıcı kompozisyon, *chiaroscuro*, modelleme ve cesur renk kullanımı gibi tekniklerdeki ustalığını ortaya çıkarmaktadır.



Artemisia Gentileschi, *Resmin Alegorisi Olarak Otoportre (Self-Portrait of the Allegory of Painting)*

1621'de Gentileschi kariyerini söndürmek üzere olduğu kocasından ayrıldı ve hamisi grandükün vefatından kısa süre sonra Floransa'yı terk etti. Babasıyla tekrar bir araya gelen Gentileschi, Cenevre, Venedik, Roma ve Napoli'den gelen işleri yapmaya başladı. 1638 ile 1641 arasında Artemisia İngiltere kralı I. Charles ile Kraliçe Henrietta Maria'nın sarayında ressam olarak çalıştı. İngiltere'deki iç savaşın sebep olduğu hasar yüzünden Napoli'ye dönmek zorunda kaldı ve geri kalan hayatını burada geçirdi. Konularını genellikle İncil'den seçerdi, *Meryem Ana ve Çocuk (Madonna and Child)* isimli 1609 yılında

yaptığı çalışma da buna örnektir. Fakat ressamın bilhassa güçlü kadınlara ilgisi vardı. Kleopatra, Lucretia, Minerva ve Mary Magdalene gibi kadınların nefes kesen portrelerini çizmişti.

Artemisia, kendini resmin yaşayan somut örneği olarak resmedecek kadar da cüretkârdı. *Resmin Alegorisi Olarak Otoportre (Self-Portrait as the Allegory of the Painting)* (1630) isimli eserinde Artemisia kendisini "resim yapma"nın alegorik figürü olarak geniş kabul görmüş özelliklerle tasvir etmişti. Sanatçının dağınık, koyu renk saçları, resmi görünüşün üzerinde tuttuğunu ve resme takıntısını gösterir. Boynundaki altın zincirde taklidi temsil eden bir maske vardır. Bir elinde fırça, diğerinde palet vardır. Yüzüne vuran ışık bilinmeyen bir kaynaktan gelmektedir. Artemisia Gentileschi'nin göz alıcı otoportresi ve Sofonisba Anguissola'nın kariyeri, kadın sanatçılar için yeni bir çağ açmıştır. Artık kadın sanatçılar gizlice çalışmayacaktır. Portre ressamlığı erkeğin olduğu kadar kadının da sanatı hâline gelmiştir. Bir dereceye kadar Sofonisba Anguissola, Artemisia Gentileschi ve çağın diğer kadın sanatçılarının olağanüstü eserleri sayesinde bu başarı elde edilmiştir.

Kısmen Sofonisba Anguissola, Artemisia Gentileschi ve çağın diğer kadınlarının sıra dışı çalışmaları sayesinde tüm dünya bunu görüp kabul etmişti.

KRONOLOJİ

1240-1302 civarı	Giovanni Cimbu'e'nin hayatı.
1266-1337 civarı	Giotto'nun hayatı.
1401-1428	Masaccio'nun hayatı.
1406-1469 civarı	Fra Filippo Lippi'nin hayatı.
1416-1492 civarı	Piero della Francesca'nın hayatı.
1444-1510	Botticelli'nin hayatı.
1446-1524	Perugino'nun hayatı.
1449-1494	Domenico Ghirlandaio'nun hayatı.
1452-1519	Leonardo da Vinci'nin hayatı.
1457-1504	Filippino'nun hayatı.
1475-1564	Michelangelo'nun hayatı.
1483-1520	Rafael'in hayatı.
1488-1576 civarı	Titian'ın hayatı.
1495	Leonardo, Milan'da <i>Son Akşam Yemeği</i> eserine başlar.
1508	Michelangelo, Sistine Şapeli'nin tavanına başlar.
1511-1574	Giorgio Vasari'nin hayatı.
1532-1625 civarı	Sofonisba Anguissola'nın hayatı.
1534	Michelangelo <i>Mahşer</i> eserine başlar.
1552-1614	Lavinia Fontana'nın hayatı.
1571-1610	Caravaggio'nun hayatı.
1593- ö. 1632 civarı	Artemisia Gentileschi'nin hayatı.
1616	Artemisia, Floransa Tasarım Akademisi'nde kabul edilir.

İLAVE OKUMALAR

Genel Çalışmalar

- Paul Barolsky, *The Faun in the Garden: Michelangelo and the Poetic Origins of Italian Art* (1994).
- Samuel Edgerton, *The Heritage of Giotto's Geometry: Art and Science on the Eve of the Scientific Revolution* (1992).
- Marcia Hall, *After Raphael* (1999).
- Frederick Hartt ve David Wilkins, *History of Italian Renaissance Art*, 4. ed. (1994). Muh-teşem görselleri olan, çokça kullanılan bir ders kitabı.
- George Holmes, *Art and Politics in Renaissance Italy* (1994). Makalelerinin bir toplamı.
- Peter Humfrey, *Painting in Renaissance Venice* (1995).
- E. Ann Matter ve John Cockley, ed., *Creative Women in Medieval and Early Modern Italy* (1994).
- Patricia Lee Rubin, *Giorgio Vasari: Art and History* (1994).
- James Saslow, *Ganymede in the Renaissance: Homosexuality in Art and Society* (1986).
- Giorgio Vasari, *Lives of the Painters, Sculptors and Architects*, ed. Julia Bondanella ve Peter

Bondanella (1998). Bir Rönesans sanatçısı tarafından yazılmıştır. Ancak yazarın efsanelere düşkünlüğü göz önüne alınarak, bu kitaba dikkatli bir şekilde başvurmak gerekir.

Hamilik

Rona Goffen, *Piety and Patronage in Renaissance Venice* (1986).

Mary Hollingsworth, *Patronage in Renaissance Italy from 1400 to the Early Sixteenth Century* (1996).

Sanatçılar

George Bull, *Michelangelo: A Biography* (1995).

Bruce Cole, *Masaccio and the Art of Early Renaissance Florence* (1980).

Luba Freedman, *Titian's Portraits Through Aretino's Lens* (1995).

Mary Garrard, *Artemisia Gentileschi* (1989). Hoş görselleri var.

Rona Goffen, *Giovanni Bellini* (1989).

Roger Jones ve Nicholas Penny, *Raphael* (1983).

Ross King, *Michelangelo and the Pope's Ceiling* (2003).

Ronald Lightbrown, *Botticelli*, 2 cilt. (1978).

İlyas Sandra Perlingieri, *Sofonisba Anguissola: First Great Woman Artist of the Renaissance* (1993).

Leonardo da Vinci

James Beck, *Leonardo's Rules of Painting* (1979).

Serge Bramly, *Leonardo, the Artist and the Man* (1995).

Martin Kemp, *Leonardo da Vinci* (1981).

Charles Nicholl, *Leonardo: Flights of the Mind* (2004). Kapsamlı bir çalışma.

Jane Roberts, *Leonardo da Vinci* (1989).

VII

RÖNESANS HEYKELİ, MİMARİSİ VE MÜZİĞİ

YORUCU SANAT: HEYKEL

Rönesans ressamlarının başarıları; heykeltıraşların, mimarların ve müzisyenlerin büyüleyici kreasyonlarıyla tamamlanmıştı. Dönemin büyük sanatçılarından pek çoğu çeşitli mecralarda ustalaşmıştı. Geri kalan sanatçılar ise belli bir sanatta uzmanlaşmayı seçmiş ve meslektaşlarını hor görmüşlerdir. Leonardo da Vinci, kendisinden genç rakibi Michelangelo'nun (1475-1564) büyüyen şöhretini kıskanmış ve şöyle yazmıştır:

Resim ve heykel arasındaki tek fark, heykeltıraşın fiziksel olarak, ressamınsa zihinsel olarak daha çok yorulmasıdır. Bunun doğruluğu kanıtlanmıştır, zira heykeltıraş işini kol gücüyle, taştan çıkacak figür için mermer ya da başka taşlara vurarak yapar. Bu son derece mekanik bir faaliyettir, o esnada genellikle çıkan ter, tozla karışarak çamura dönüşür.¹

Birkaç klasik örneğin o günlere ulaşabildiği resim sanatından farklı olarak, Rönesans İtalyası antik çağdan kalan heykellerle doluydu. Fakat Rönesans heykeltıraşları klasik modelleri taklit etmenin ötesine geçmiş, heykel sanatına

1 G. R. Elton, ed., *Renaissance and Reformation, 1300-1648*, 3. ed. (New York: Macmillan, 1976), s. 67.

kendilerine özgü katkılarda bulunmuşlardı. Ghiberti, Donatello ve Michelangelo gibi heykeltıraşların dehaları, Leonardo'nun yanıldığını ortaya koymuştur. İyi heykellerin ortaya çıkması için hem beyin hem de kas gücü gerekliydi.

Lorenzo Ghiberti (1381-1455 Civarı)

Floransalı Lorenzo Ghiberti klasik modelleri taklit edip kendi heykellerine uyarlayan ilk sanatçılardan. İlk olarak, 1401 yılındaki ünlü yarışmayı kazanıp Floransa Katedraline komşu olan Aziz Yahya Vaftizhanesi'nin tüm kapılarını işleme işini üstlenerek öne çıkmayı başardı. Toplumu 1400 yılındaki veba salgısından kurtaran Tanrı'ya şükretme amacıyla Yün Tüccarları Loncası yarışmanın sponsorluğunu üstlenmişti.

Yedi önemli Toskanolu heykeltıraş, işi alabilmek için yarıştı. Yarışanlar arasında Ghiberti ve pek çok alanda yetenekli olan Filippo Brunelleschi de vardı. Her yarışmacı, Tanrı'nın Hz. İbrahim'e tek oğlu İshak'ı kurban etmesini söyleyerek reslünün imanını sınadığı sahneyi bronz bir panel üzerinde tasvir edecekti. Hz. İbrahim'in oğlunun boğazına bıçak dayadığı sahne, aynı zamanda Milan'ın Floransa'ya yönelttiği tehdidin bir simgesiydi.

Ressam olarak yetişmiş ve henüz herhangi bir loncadan mezun olmamıştı fakat genç Ghiberti'nin paneli yarışmayı kazandı. Brunelleschi yarışmayı kendisinden genç bu rakibine karşı kaybettiği için öylesine öfkelenmişti ki, Roma'da antik mimari üzerine çalışmak için Floransa'yı terk etti. Floransa'nın en iyi heykeltıraş olamayacaksa, en iyi mimarı olacaktı ki bu hedefine ulaştı.

Ghiberti'nin kazanan paneli, antik Roma örneklerinin doğrudan taklit edilmesiyle oluşturulmuş, Rönesans'ın ilk gerçek nü figürüydü. İshak'ın çıplak figürü babasının bıçağı oğluna yönelttiği tarafta, panelin sağ kısmında diz çökmüş şekilde durmaktadır. Üzerlerinde süzülen melek, tek bir hareketle kurban etme işlemine son vermektedir. Sol taraftaki çalılıkta sessizce dinlenen bir koç vardır ve koçun alt tarafında hizmetçiler sohbet etmektedir. Ghiberti'nin panelinde, klasik ve natürel unsurları bir araya getiren açık bir kompozisyon vardır. Figürler, oyuk şeklinde işlenmişti, maliyeti düşüktü. Muhtemelen pratik düşünen jüri bu ayrımı da atlamamıştı.

Ghiberti sonraki yirmi üç yılını bronz kapıların tasarımı, modellemesi ve yontulmasıyla geçirdi. Kapıların üzerinde artık Yeni Ahit'ten sahneler vardı (bkz. Renkli Resimler). 1424'te tamamlanan kapılara ödül olarak bu sefer Eski Ahit'ten sahneler içerecek ikinci bir bronz kapı setini yontması istendi. 1447'de bu kapılar da tamamlandı ve ilkinden de başarılı bulundu. Sonrasında Miche-

langelo bu ikinci Vaftizhane kapılarının “cennetin kapıları” olarak hizmet vermeye değer olduğunu söylemiştir. Ghiberti aynı zamanda Orsanmichele’deki bankacılık loncasının duvarlarındaki oyluklara (ya da nişlere) *Aziz Yahya ve Aziz Matta*’nın anıtsal ve destansı heykellerini yaptı. Bu yapı halka açıktı ve bir market, buğday ticarethanesi ve mahzen işlevi görmekteydi.

Donatello (1386-1466)

Ghiberti, otobiyografisinde “ülkemizde [Floransa’da] önemli olan ve benim planlamadığım çok az şey yapılmıştır,” gibi keskin bir itirafta bulunmasına rağmen, öğrencisi Donatello, heykel alanında kendisini geride bıraktı. Donatello yüzyılın başındaki siyasi krizden sonra Floransa sivillerinin yeniden canlanmasının bir parçası olan harika sanat geleneğini devam ettirdi.² Taş ve ahşap işçileri loncasına üye olmanın yanında, Ghiberti’nin yoğun stüdyosunda uzun süre altın ustalığı eğitimi almış ve çalışmıştı. Brunelleschi’yle ömür boyu ahbaplık etti, ikili Roma’da klasik anıt ve heykeller üzerine birlikte çalıştı. Fakat Donatello, ne Brunelleschi’nin katı orantı kaygılarıyla ilgileniyor ne de Ghiberti’nin ince hatlara olan ilgisine merak duyuyordu. Bunun yerine, ele aldığı modellerin iç dünyalarını son derece kuvvetli bir şekilde tasvir etmenin peşindeydi.

Donatello’nun Floransa’daki ilk heykelleri, mimari oluşumlara göre yapılmaktaydı; fakat aslında, antik zamanlardan beri ilk defa meydana bir nü heykel yapmasıyla ünlenmişti. Donatello’nun devrim niteliği taşıyan eseri *Davut* 1425-1430 yılları arasında yontulmuş ve bakanların her açıdan inceleyebileceği Medici saray bahçelerine konmak üzere yapılmıştı. Kariyerinin başlarında yonttuğu mermer Davut heykeli dâhil, diğer kahraman Davut heykellerinden farklı olarak bu bronz yapıt, 12-13 yaşlarında, yalnızca deri botlarını giymiş ve



Lorenzo Ghiberti, *Ishak'ın Kurban Edilmesi*
(*Sacrifice of Isaac*)

2 De Lamar Jensen, *Renaissance Europe: Age of Discovery and Reconciliation*, 2. ed. (Lexington, MA: D.C. Heath, 1992), s. 166.

çoban şapkası takmış bir çocuktur. Bu çocuk, sağ elinde kılıç tutmaktadır, sol elini ise beline koymuştur. Sağ ayağı bir çelenk üzerindedir, sol ayağı ise dev Golyot'un kesik başıyla haylazca oynamaktadır. Davut (Floransa), Golyot'u (Milan'ı) Tanrı'nın yardımıyla mağlup etmiş ve zafer onu tek kelimeyle rahatlatmıştır (bkz. Renkli Resimler).

Donatello 1440'ların başında, Padua kentinin hareketli üniversite hayatı için Floransa'yı terk etti ve Padua'da on yıldan fazla kaldı. Orada, Gattamelata ("Tatlı Kedi") ismiyle bilinen Venedikli tüccar general Ersamo de Nani'nin devasa ve bronz bir atlı heykelini yaptı. Ölü generalin ailesi, mirasta belirtildiği üzere heykeltıraşa hatırı sayılır bir miktar ödedi. Donatello'nun modelleri arasında Stoacı Roma imparatoru Marcus Aurelius'un Roma'da yontulmuş atlı bir heykeli de mevcuttu. 1453'te biten heykel, Aziz Anthony Bazilikası'nın önündeki meydana kondu ve bugün, Donatello'nun dehasını gösteren bir anıt olarak hâlâ orada durmaktadır.

Gattamelata, sanatçının at ve insan anatomisindeki ustalığını göstermektedir. Şişmiş damarları, açık çenesi, parlak gözleri ve gergin burun delikleriyle bu güçlü at, kesin olarak generalin komutası altındadır. Binicisi, 15. yüzyıla ait, Romalılara özgü ayrıntılarla bezeli zırhını giymiş, generallere özgü asayı tutmaktadır, ayrıca devasa bir kılıç kuşanmıştır. *Gattamelata*'nın yüzü, sıkı sıkıya kapanmış çenesi, yay gibi kaşları ve alabildiğine açılmış gözleriyle bu yetkin generalin kendine güvenini ve kuvvetini göstermektedir. Heykel, komutadaki iktidarın başyapıt niteliğindeki bir portresidir.

Padua'da aldığı övgülerden usanan bekâr Donatello Floransa'daki eleştirel ortama döndü, son yıllarını burada heykeltıraşlık yaparak ve müşterilerle ücretler hakkında tartışarak geçirdi. Kolay öfkelenen Donatello, istediği ücreti alamadığında kendi eserlerinin bazılarını yok etmesiyle meşhurdu. Neyse ki, Michelangelo'dan önce gelen en büyük Rönesans heykeltıraşı namını elinde tutmasına yarayacak kadar çok eseri hâlen mevcuttur. Etkileyici tasvirlerinin, Botticelli gibi ressamlar üzerinde de kökten etkisi olmuştur.



Donatello, *General Gattamelata Anıtı*
(*Monument to General Gattamelata*)

Bir Heykeltıraş Olarak Michelangelo

Genç Michelangelo Ghiberti, Donatello ve diğer Floransalı heykeltıraşlara uzun zamandır hayranlıkla bakmaktaydı. Ayrıca mevcut klasik modeller üzerine çalışmış ve kendi kendine kapsamlı insan anatomisi çalışmaları yürütmüştü. Medici'yle geçirdiği zamanlardan beri Yeni Platoncu görüşe yoğunlaşmıştı, Platoncu Akademi'yle ve Marsilio Ficino'yla bağlantılıydı. Ayrıca her sanatçı gibi insan bedeninin yapısına ve insanın hareketinde ifade bulan insan ruhuna ilgi duymaktaydı. Michelangelo için beden, tanrısal maksatların *ölümlü perdesi* idi. Ancak ve ancak yarattığı bedenler sayesinde Tanrı'nın beden ve ruhu yaratmasına yaklaşabiliirdi.

Michelangelo Roma'ya gitmek üzere Haziran 1946'da Floransa'yı terk etti. Bir sanat acentesi ona Roma tarzında, uyuyan bir aşk tanrısı yapması için 30 düka altın ödedi. Acente, eski görünümü vermek için bu heykeli toprağa gömdü ve antika olarak Romalı bir kardinale 200 dükaya sattı. Michelangelo, yapılan sahteciliğin haberini alınca sorunu çözmek için hemen Roma'ya gitti. Burada beş yıl kaldı ve kendisine çok sayıda harika iş geldi. Gelen işlerden biri, Fransız kardinalin siparişi olan *Pietà* eseri idi.

Hız. İsa'nın can vermiş hâlde annesinin kucagında yattığı resimler Fransa ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nda yaygındı, fakat İtalya'da pek bilinmiyordu. Michelangelo, bu heykel için en kaliteli mermeri kullanmak istiyordu, dolayısıyla Carrara'ya gitti. Vatikan'daki *Pietà* eseri, yirmi beş yaşındaki sanatçının derinden



Michelangelo, *Pietà*, (Vatikan Devleti)

dindarlığını ve usta Donatello'yu bile geride bırakacak kadar teknik bilgisi olduğunu göstermekteydi. Daha önce kimse ölü İsa'nın dudakları ve bedenini, kırıkmış kumaşın duruşunu böyle bir incelik ve hassasiyetle heykellerine taşıyamamıştı. Michelangelo'nun müşfik Meryem tasviri, yaraları neredeyse yok olmuş oğlundan gençtir. Ruhlarının saflığı, yılların ve yaraların izlerini silmiştir. Rönesansın tipik reklam anlayışıyla sanatçı, kendi ismini Meryem'in göğsüne kazımıştır.

1501’de Floransa hükümeti, artık iyice ünlenmiş bu heykeltıraştan Carrara mermerinden bir Davut heykeli yapmasını istedi. Diğer heykeltıraşlar, böyle yuvarlak hatlı, tek başına duracak bir heykeli Carrara mermeri kullanarak yapmanın çok zor olduğu gerekçesiyle teklifleri reddetmişlerdi. Michelangelo iki yıl boyunca mermerle inzivaya çekildi ve çıplak insan bedenini cüretkar bir biçimde ilahlaştıran devasa bir *Davut* heykeli ortaya çıktı (bkz. Renkli Resimler). Davut, Golyat’la savaştan önce sapanı omzunda, ayakta durmaktadır. Sağ elinde bir taş vardır. Kasları gergin, yüzü kendine güvenli ve cüretkardır. Tanrı’nın yardımına muhtaç genç İbrani gitmiştir. Michelangelo böyle birinin yerine tanrısal, klasik bir kahramanın heykelini yapmıştır. Heykeltıraş Maniye-rizm (Üslupçuluk) dünyasına ait, insanüstü bir dev yaratmak için klasik realiz-min sınırlarını zorlamıştır. Floransa hükümeti Michelangelo’nun *Davut* eserini şehrin sembolü olarak belediye binasının önüne koymuştur, fakat bu cüretkar kahramanın beline yirmi sekiz bakır yaprak yerleştirilmesi için bağınazca ısrar etmekten de geri durmamıştır.

Michelangelo 1506’da Roma’ya döndü ve ömrünün en üretken otuz yılını burada, asabi ve savaşçı papa II. Julius’la (Korkunç Papa) başlayarak dört Rönesans papasının hizmetinde geçirdi. Julius, Michelangelo’nun kendisi için üç kat yüksekliğinde devasa bir anıtmezar yapmasını ve mezarın üst kısmına düzinelerce havari, melek ve Sybilla yerleştirmesini istedi. “Ne kadar tutarsa tutsun, hepsi karşılanacak,” diye böbürlenmişti Korkunç Papa. Gerçekte ise, onu “en sevgili dostu” olarak gören kilise yetkilileri mütemadiyen teminat verse de Michelangelo paranın temininde sık sık zorlanmaktaydı.³

Papa ayrıca Michelangelo’nun anıtmezar çalışmasını bölerek, bir önceki bölümde bahsi geçtiği gibi sanatçıyı Sistine Şapeli’nin tavanını boyamaya mecbur etmişti. Bu çalışma dahi kararsız papa tarafından sekteye uğratılmıştı. Papa en az Michelangelo kadar deliydi ve bu, sanatçının düşmanlarını korkutmak için yeterliydi. Julius yıllarca Merkez İtalya’daki papalık eyaletlerinin sayısını artırmak için çalışmıştı. Romagna’daki düşmanları nihayet temizleyip Bologna’ya muzaffer olarak girdiğinde Michelangelo’ya bir heykel siparişi verdi. Bronzdan yontulacak kocaman heykelde Papa, bir elinde krallığın anahtarlarını tutacak, diğeriyle kutsama işaretini yapacaktı. Bolognalılar bu heykeli aşağılanmalarının

³ D.S. Chambers, ed., *Patrons and Artists in the Italian Renaissance* (Columbia, SC: University of South Carolina Press, 1971), s. 35.

sembolü olarak algıladı ve papalık yönetimini devirmeye yönelik bir girişimleri sırasında eritip savaş topu yapmak üzere kullandı.

Bu kesintilere rağmen Michelangelo anıtmezarın yontulmasına hız vermeye çalıştı, fakat ne yazık ki heykellerin yalnızca üç tanesi tamamlanmaya yakın bir noktaya gelebildi. Bitirilmiş eserlerinden biri, kaslı ve yiğit duruşlu Musa heykeliydi. Michelangelo bu çalışmasında Musa'yı, Sina Dağı'nda Tanrı'yla konuşan ve onu gören adam olarak tasvir etmiştir. İncil'deki bu kahraman, tam da orada Yasa Levhalarını teslim almış, sağ kolunun altına koymuştur. Geleneğe uyan Michelangelo'nun eserinde Musa'nın "boynuz"ları vardır. Hâlbuki bu kelime, İbranice "ışın" anlamına gelmektedir fakat Aziz Jerome tarafından bilerek yanlış tercüme edilmiştir. Musa, Sina Dağı'ndan ikinci kez indiği sırada ışınlar yüzünden suratı parlamaktadır. Aziz Jerome, İncil'in vulgata versiyonunun tercümanı olarak İsa'yı önceleyen birine ışık atfetmeyi reddetmiştir.

Michelangelo'nun Musa yorumundaki detaylar genellikle geleneksel yorumlara benzememektedir. Göğsüne doğru dökülen, alışlagelmişin dışındaki sakalı gelenek dışı yorumlardan birisidir. Papa Julius'un anıtmezarının ikinci katı için tasarlanmış heykele aşağıdan bakıldığında, Michelangelo'nun erkek bedenine duyduğu hayranlık ve insanüstü figürler yaratmadaki yeteneği açığa çıkmaktadır. Yeni Platoncu kavramların sanatına nasıl bir etkisi olduğunu gösterme çabasıyla, bir keresinde mermer plağın içindekini zihninde canlandırıldığını, sonra yalnızca dış katmandaki fazlalıkları attığını iddia etmiştir. Dünya üzerinde böylesi inanılmaz heykeller yapabilen pek az insan vardır.



Michelangelo, *Musa, (Moses)*

Michelangelo, Julius'tan sonra gelen papalar tarafından da himaye edildi ancak bir süre sonra Floransa'ya dönerek San Lorenzo'nun binasının cephesinde çalışmaya başladı. Bu proje iptal edildiğinde ise Medici Şapeli üzerinde çalıştı. Şapel için Dük Lorenzo (ö. 1519), Guiliano de' Medici (ö. 1516) ve onların daha ünlü seleflerinin devasa büstlerini yaptı. Bununla kalmayıp gizemli ve alegorik *Gündüz, Gece, Şafak ve Seher* figürlerini bunlara ekledi. Dopdolu ve devasa bu eser, Michelangelo'nun, Reformcu Papa III. Paul

tarafından Sistine Şapeli'nin sunağına *Son Akşam Yemeği*'ni resmetmesi amacıyla Roma'ya çağırılması nedeniyle tamamlanamadı. Michelangelo yaşamının son otuz yılını Roma'da geçirdi. Bu dönemde Avrupa'nın her tarafından gelen teklifleri reddetti. Kuyumculuk eğitimi almış, sanat ve mimariye değer veren Osmanlı İmparatoru Muhteşem Süleyman'dan dahi teklif gelmişti.

Heykel sanatı, yaşadığı derin içsel çalkantılar ve kötü beslenme alışkanlıklarından dolayı yıllarca acı çekmiş altmış yaşında bir adam için fiziksel olarak fazlasıyla zordu. Dolayısıyla Michelangelo kendisini daha az yoracak bir meşgaleye yöneldi ve mimari planlar çizmeye, lirik ve metafizik unsurlar içeren aşk şiirleri yazmaya başladı. Yakışıklı ve genç bir Romalı aristokrat olan Tomaso dei Cavalieri'ye âşık oldu, ona tutku dolu soneler yazdı. Michelangelo'nun dinî şiirler yazan Vittorina Colonna ile de samimi, platonik bir arkadaşlığı olmuştu. Doksan yaşındayken, en önemli mimari çalışmalarından birini, Aziz Petrus Bazilikası'nın kubbesini tamamlayamadan vefat etti.

MİMARİ

İtalyan resim ve heykelinin ihtişamı bir yana, Rönesans mimari sanatı açısından da inanılmaz bir dönemdi. Son derece etkileyici bir şahsiyet olan mimar, ressam, müzisyen ve kuramcı Leon Battista Alberti (1402-1472 civarı), hümanizm yanlısı, erdem sahibi kadın ile erkeklere yaraşan güzel şehirlerin inşa edilmesi için çağrı yapmıştı. Çığır açıcı kitabı *İnşaat Üzerine*'de (*On Building*) (1452 civarı) Alberti, halkın sağlığını ve refahını düşünen bir kamu sanatı olarak gördüğü mimariyi methetmiştir. Ona göre hiçbir yapı tek başına tasarlanmamalıydı, her bir bina toplumsal işlevine ve ortamına göre tertip edilmeliydi.

Milattan sonra 1. yüzyılda yaşamış mimar Vitruvius'un izinden giden Alberti'ye göre, yaratıcı tasarımlar, klasik biçimleri kullanmalıdır çünkü onların ilkelerinin geçerli olduğu, zaman içinde kanıtlanmıştır.

Filippo Brunelleschi (1377-1446)

Alberti, yukarıda bahsedilen fikirleri kendi tasarımlarında uyguladı. Fevkalade yetenekli çağdaşı Filippo Brunelleschi de aynı yolu izledi. Brunelleschi bir noterin oğluydu, kuyumcu çıraklığı yapmıştı, fakat 1401'de vaftizhane için düzenlenen heykel yarışmasında birinciliği Lorenzo Ghiberti'ye kaptırınca Floransa'yı terk etti. Roma'da, Donatello'nun yanında, klasik mimarideki müthiş tasarımı ve anıtlar üzerine çalıştı. Brunelleschi, 1407'de aklında pek çok fikirle Floransa'ya döndü. () sene, şehir hükümeti Floransa Katedrali'nin kubbesini tamamlamaya karar ver-



Brunelleschi, *Floransa Katedrali'nin Kubbesi*

mişti. Floransalılar, hâlâ Milan'la giriştikleri mücadeleden sancılarını çekmekteydi ve şehri Milanlılardan kurtaran Tanrı'ya şükranlarını sunmak ve geleceğe güvenle baktıklarını göstermek için kamu sanatını kullanmak istemişlerdi.

Uzun süren kavgalardan sonra Brunelleschi'nin kubbe tasarımı kabul edildi, nihayet 1420'de başlayan inşaat 1436 yılında tamamlandı. Yaklaşık elli beş metre yüksekliğindeki kubbe, Roma Pantheonu'ndan bu yana inşa edilmiş en büyük kubbeydi. Brunelleschi kubbeyi tamamen yuvarlak değil, biraz uzunca yap-

mıştı. Böylece tavandaki ağırlık hafiflemişti. Aynı zamanda iç ve dış kabuk, çıkıntılı kemerler, küçük destek kuleleri ve çatı tabanına yerleştirilen kalın bir silindirik gibi yenilikçi fikirlere yer vermişti. Brunelleschi'nin katedral için tasarladığı kubbe o kadar başarılıydı ki sanatçı kısa süre içinde Floransa'nın en meşhur mimarı hâline geldi (bkz. Renkli Resimler).

Brunelleschi'nin mimari mirasının içinde zarif bir yapı olan Pazzi Şapeli, çarpıcı orijinalliğiyle Innocent Hastanesi ve Medici'nin San Lorenzo Kilisesi dâhil pek çok devrimsel nitelik taşıyan kilise vardır. Dikeyliğe vurgu yapan gotik mimari-nin tersine Brunelleschi'nin dairesel tabanları olan yatay hatlı tasarımları, mekân kontrolünü vurgulamaktadır. Bilhassa Roma'da son derece dikkatli bir şekilde

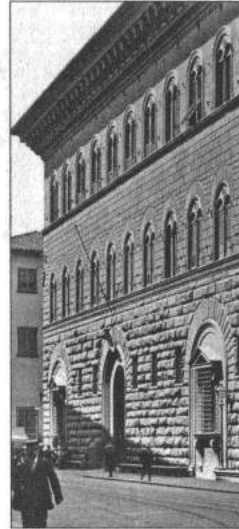


Brunelleschi, *Kilisedeki Neften Apside Doğru*

incelemiş olduğu, Hristiyanlığın ilk bazilikalarındaki basit üç koridorlu sistemler, sanatçının ilgi alanına girmektedir. Mimarlık alanında verdiği eserlere ek olarak Brunelleschi, resimdeki doğrusal perspektif çalışmalarını açıklamış ve bu sanata paha biçilmez katkılar yapmıştır. Ayrıca, zekice tasarlanmış pek çok mekanik aletin mucididir. Diğer mucitlereyse şöyle bir tavsiyede bulunmuştur: “İcatlarınızı herkesle değil, yalnızca bilimi seven ve anlayan az sayıda kişiyle paylaşmalısınız.”⁴

Michelozzo Michelozzi (1396-1472)

Brunelleschi'nin ihtişamlı yeni Medici sarayı için sunduğu planlar, fazla heybetli olduğu gerekçeyle Cosimo de' Medici tarafından reddedilmişti. Onun yerine işi alan Michelozzo Michelozzi ise San Lorenzo'nun inşası sırasında denetmenlik yapan mimardır. Michelozzi'nin babası terziydi ve kendisi sanat kariyerine Donatello ve Ghiberti'yle birlikte bronz, gümüş ve mermerden heykeller yaparak başlamıştı. Becerisi, mütevazılığı ve zevk anlayışıyla, aile sarayını tasarlaması için kendisine iş veren Cosimo de' Medici'nin hayranlığını kazanmıştı. Michelozzi'nin mütevazı ve zarif tasarımı, Brunelleschi'nin Pitti Sarayı'ndan çok daha az gösterişliydi. Kısmen köleler tarafından inşa edilen saray, Cosimo'nun, servetini sergilerken güzel bir zevk anlayışı ve sivil erdem sınırlarının dışına çıkmamasıyla uyumluydu. Zemin kaplayan kabaca kesilmiş taşlar, bir şehir kalesi izlenimi uyandırmaktaydı. Medici hanedan arması, binanın köşesinde belirgin bir şekilde sergilenmekteydi. İnşası tamamlanan yapı o kadar başarılıydı ki, Rönesans konut mimarisi için bir örnek teşkil etmeye başladı. Michelozzi yavaş yavaş İtalya'nın en önemli mimarlarından biri hâline geldi.



Michelozzo, Medici-Riccardi Sarayı

Bramante (1444-1514)

Donato d'Agnolo Bramante 15. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış en önde gelen İtalyan mimardır. Bramante'nin memleketi Urbino'ydu. Kendisi Man-

⁴ Kenneth Bartlett, ed., *The Civilization of the Italian Renaissance: A Sourcebook* (Lexington, MA: D.C. Heath, 1992), s. 211.

Bramante, *Tempietto*

lendirmesiyle tasarladığı dairesel Tempietto'dur (küçük tapınak). Bramante bu tasarımını, Roma ve Tivoli'de gözlemlediği antik yuvarlak tapınaklardan ilham alarak oluşturmuştu. Onun Tempietto'sunda tek bir cehpe yoktu, tapınak yerde heykel gibi durmaktaydı. Bugün bu yapı, Rönesans mimarisinin numunesi hâline gelmiştir. Eser, klasik üslubun yenilikçi Rönesans mimarisiyle oluşturduğu karışımı temsil etmektedir. Bramante, pagan tapınağı gibi görünen bir Hristiyan kilisesi ortaya çıkarmıştır.

Tempietto'nun başarısı, Bramante'nun papalık sarayının dikkatini kendi üzerine çekmesine yardımcı oldu ve bu durum rakibi Michelangelo'yu dehşete düşürdü. Bramante kısa süre sonra en önemli papalık mimarı hâline geldi ve yenden inşa edilecek olan Aziz Petrus Bazilikası ve restore edilecek Vatikan Sarayı için yaptığı tasarımlar ile mimari kariyerinde zirveye ulaştı. Yüzyıl boyunca çeşitli kişilerin tasarımlarını kullanarak tamamlanan Aziz Petrus Bazilikası, pek çok Rönesans mimarı, ressamı ve hamisinin dehasını gösteren anıt niteliğinde bir eserdir (bkz. Renkli Resimler). Aziz Petrus Bazilikası Batı Avrupa'daki en büyük ve masraflı ibadet yeridir. İnşası sırasında harcanan meblağ, Protestan Reformu'nun doğuşuna yardımcı olmuştur.

tua ve Milan'da ressam olarak yetiştirilmişti. Mimar olarak ilk eserini 1485 yılında Milan'daki Santa Maria Presso San Satiro Kilisesi'nin yeniden inşa edilmesi için görevlendirildiğinde verdi. Tasarımı o kadar beğenilmişti ki, kısa süre içinde Sforzaların en önemli kilise mimarı hâline geldi. Ludovico il Moro 1499'da tahttan düştüğünde Bramante papalık şehrinde ona hamilik edebilecek yeni insanlar arayışıyla ve talihinin açılması umuduyla Roma'ya gitti. En büyük yapıtlarından biri, 1502'de İspanyali Isabella ile Ferdinand'ın vazife-



Bramento ve diğerleri, *Aziz Petrus'un Dış Kısmı*

Heykel ve Mimaride Kadınlar

Kadınların Rönesans heykel ve mimarisine yaptığı katkılar hâlâ tümüyle bilinmemektedir. Soylu kadınların mimari hamilik konusundaki esas rolü bile belirsizdir. Mimari ve heykel, erkek tekelinde kabul edilmekteydi. Ayrıca bu sanatlar kamuya açık olduğundan, kadınların heykel yontma yahut bina tasarlama işi almasına imkân yoktu. Rönesans erkeklerinin pek çoğu, kadınları büyük meblağları ve erkek inşaat işçilerini idare etmesi konusunda güvenilir bulmazdı. Kadın mimarlar hakkında ancak 19. yüzyılda bir şeyler söylenmiştir.

Potansiyel kadın heykeltıraşlar ise tüm heykeltıraşların bilhassa çıplak erkek anatomisine aşina olması gerektiğine dair 15. yüzyılda varolan gereklilik yüzünden bu alandan dışlanmıştı. Cam yapımı veya resim gibi sanatlara odaklanan atölyeler, ter kokan heykeltıraş atölyelerine kıyasla kadınlar için daha uygun sayılmaktaydı. Rönesans döneminde yaşamış genç kadınlar, kendilerini destekleyen erkeklerden dahi heykeltıraşlık konusunda eğitim alamazdı. Dolayısıyla Michelangelo, Sofonisba Anguissola'ya mimarlık ve heykel konusunda değil, çizim ve resim konusunda eğitim verebilirdi.

EVRENİN SESLERİ: MÜZİK

Rönesans hümanistleri müziğe de merak duymaktaydı. Saygıdeğer Yunan düşünür Pisagor (MÖ 6. yüzyıl) evrenin temel bileşeninin ahenk olduğunu göstermemiş miydi? Müzik, Gregoryen korolardan beri Orta Çağ ibadetinin ciddi bileşenlerinden birisiydi. Rönesansın Yeni Platoncu düşünürü Marsilio Ficino'ya göre müzik Tanrı'ya yaklaşma ve hastalıkları iyileştirmenin bir yoluydu. Müzik, Rönesans saraylarına eğlence ve zenginlik getirmektedir. Vittorino de Feltre gibi yenilikçi okullarda müzik, eğitim hayatının bir parçasıydı. Lavta, viyolonsel, flüt ve arp, şarkılara ve danslara eşlik eden ilk müzik enstrümanlarıydı. Bilhassa trampet, tombon ve obuaların etkili bir biçimde kullanıldığı kamusal festival ve etkinliklerde enstrümantal müzik zamanla daha da yaygınlaşmaya başladı.

Floransa'daki San Lorenzo Kilisesi'nin kör org sanatçısı Francesco Landino (1325-1397), Rönesansın ilk dönemlerinde ortaya çıkan en büyük müzisyenlerdendi. Lavta, blok flüt ve org konusunda becerikliydı. Yüzlerce madrigal (karmaşık, çok sesli parça), balad ve pek çok seküler beste yaptı. Landino, aynı zamanda hümanist, düşünür ve matematikçi olarak ün kazanmış bir şahsiyetti. Bir ses uyumu formülü olan *Altıncı Landino*, ismini ondan almıştı.

Floransa'nın artık bir müzik merkezi olarak ünlenmesinin üzerine Lorenzo de' Medici, İtalya'nın her yerinden pek çok müzisyeni cezbeden *Ahenk Okulu*'nu kurdu. Isabella d'Este, pek çok ses sanatçısını Mantua'daki sarayına getirtti. Babası Dük Ercole'un Ferrara'daki sarayında şarkı söylemeyi, enstrüman çalmayı ve müziğin değerini öğrenmişti. Babası tam bir müzik tutkunuydu. Dükün 1580'de topladığı ve ilk profesyonel saray müzisyenleri olan "kadın şarkıcılar" sayesinde Ferrara, 16. yüzyılın sonlarına dek müzik merkezi olma niteliğini sürdürdü. Toplanan şarkıcılardan virtüöz Tarquinia Molza (1542-1617) müzik âleti de çalabilmekteydi. Vokal, lavta, viyolonsel ve arp için aranjmanlar yaptı. Malesef besteleri tamamen kayboldu; ancak kadın şarkıcı modası Mantua, Roma ve diğer yerlere yayıldı. Çoğu manastıra kapanmış kadın dahi müzik besteledi ve icra etti.

Giovanni Palestrina (1525-1594 Civarı)

Giovanni Palestrina muhtemelen 16. yüzyılın en yetenekli bestecisiydi. Bir süre papalık sarayında çalışan Josquin de Prez (1440-1521 civarı) Palestrina'nın en önemli rakibi olarak değerlendirilebilir. Flaman gelenekleri kadar İtalyan geleneklerinden de etkilenen Palestrina, yaşamının çoğunu Roma'nın çeşitli kiliselerinde geçirdi ve sonunda papalık korosunun org sanatçısı ve şefi oldu.

Palestrina burada ayinler, motetler (ilahi bir metin üzerine yapılmış koro besteleri), madrigaller besteledi ve İncil’de geçen *Solomon’un Şarkısı* için besteler yaptı. Yeni bir şey getiremedi ve çoksesli (vokal kontrpuan) müziğin bir buçuk yıllık gelişimindeki son noktayı teşkil etti.

Katolik Reformundan ve Trent Konseyi’nden ilham alan Palestrina, daha sonra müziği tüm din dışı unsurlardan temizlemenin yollarını aramaya başladı. Son besteleri, ilk bestelerine göre neredeyse hiç duygusal veya karmaşık değildi. Yine de hayatının son dönemindeki besteleri dâhil müziğin büyüyen gücünü ifade etmekteydi. Palestrina’nın 1594’teki ölümünden uzun süre sonra bile Papalık Roması, müzisyenlere hamilik eden büyük bir kaynak olmaya devam etti.

Claudio Monteverdi (1567-1643)

Claudio Monteverdi, operanın ani gelişimindeki belirleyici unsurdur. Cremona’da doğan sanatçı, uzun yıllar boyunca Mantua’daki entelektüel Gonzagas sarayına bağlı yaşamıştı. Monteverdi oradayken şarkı söyleme, rol yapma, dans etme ve enstrüman çalma faaliyetlerini, ayrıntılı sahne tasarımları ve kostümlerle birleştirme fikrini geliştirdi. Antik Yunan efsanelerinden etkilenen ilk operası *Orfe (Orfeo)*, 1607 yılında Mantua’da sahnelendi. Gösteri, bir heyecan dalgası yarattı ve iştisamlı açık hava performansları bu başarıyı takip etti. Monteverdi 1613’te Venedik’e taşındı ve burada Aziz Mark Katedrali’nin müzik öğretmeni olarak hizmet verdi. Hayatının geri kalanını ahenkli üslubuyla ilahiler, operalar, madrigaller ve motetler besteleyerek Venedik’te geçirdi. Bıraktığı miras bugün bile bize zenginlik katmaktadır. Rönesans sanatının diğer alanları gibi Rönesans müziği de antik dönemleri kısmen de olsa geri getirme çabalarından etkilenmişti.

KRONOLOJİ

1325-1397 civarı	Francesco Landino’nun yaşamı.
1377-1446	Brunelleschi’nin yaşamı.
1381-1455 civarı	Ghiberti’nin yaşamı.
1386-1466	Donatello’nun yaşamı.
1396-1472	Michelozzo Michelozzi’nin yaşamı.
1401	Floransa’daki Aziz Yahya Vaftizhanesi’nin kapıları için düzenlenen yarışma.
1402-1472 civarı	Leon Battista Alberti’nin yaşamı.
1420	Brunelleschi Floransa Katedrali’nin kubbesi üzerinde çalışmaya başlar.
1440-1521 civarı	Josquin de Prez’in yaşamı.
1444-1514	Bramante’nin yaşamı.

1475-1564	Michelangelo'nun yaşamı.
1500-1571	Benvenuto Cellini'nin yaşamı.
1525-1594 civarı	Giovanni Palestrina'nın yaşamı.
1542-1617	Tarquinta Molza'nın yaşamı.
1567-1643	Claudio Monteverdi'nin yaşamı.
1568	Cellini otobiyografisini yazmaya başlar.

İLAVE OKUMALAR

Heykel

- James Beck, *Three Worlds of Michelangelo* (1999).
 Andrew Butterfield, *The Sculptures of Andrea del Verrochio* (1997).
 Charles de Tolnay, *Michelangelo* (1975). Önde gelen uzmanlardan biri tarafından yazılmış.
 Richard Krautheimer, *Lorenzo Ghiberti* (1970).
 Roberta Olson, *Italian Renaissance Sculpture* (1992).
 John Pope-Hennessy, *The Study and Criticism of Italian Sculpture* (1980).
 Charles Seymour, Jr., *Sculpture in Italy, 1400-1500* (1994).
 Diane Zervas, *The Parte Guelfa, Brunelleschi and Donatello* (1988).

Mimari

- James Ackerman, *The Architecture of Michelangelo* (1986).
 Richard Goldthwaite, *The Building of Renaissance Florence* (1986).
 Anthony Grafton, *Leon Battista Alberti: Master Builder of the Italian Renaissance* (2001).
 Deborah Howard, *The Architectural History of Venice* (1980).
 Frances Kent, *A Florentine Patrician and His Palace* (1981). Floransa'daki Rucellai Sarayı üzerine bir çalışma.
 Peter Murray, *The Architecture of the Italian Renaissance* (1986).
 Howard Saalman, *Filippo Brunelleschi: The Buildings* (1993).
 Christine Smith, *Architecture in the Culture of Early Humanism: Ethics, Aesthetics and Eloquence, 1400-1470* (1992).
 David Thomson, *Renaissance Architecture: Critics, Patrons, Luxury* (1993).

Müzik

- Allan Atlas, *Renaissance Music: Music in Western Europe, 1400-1600* (1998).
 Paolo Farbi, *Monteverdi* (1994).
 Wendy Heller, *Emblems of Eloquence: Opera and Women's Voices in Seventeenth-Century Venice* (2004).
 Nino Pirrotta, *Music and Culture in Italy from the Middle Ages to the Baroque* (1984).
 Reinhard Strohm, *The Rise of European Music, 1380-1500* (1994).

VIII

KUZEY MONARŞİLERİ VE GELİŞİMLERİ

14. yüzyılın başlarında Kuzey Avrupa, İtalya'ya nazaran daha az şehirleşmiş ve iktisadi bakımdan daha az gelişmişti. Yine de, Rönesans sırasında faaliyet gösterdi ve kayda değer katkılarda bulundu. Yağlı boya ilk olarak Çukur Ülkeler'de gelişmiş, 15. yüzyılda İtalya'ya yayılmıştır. İtalyan hümanistler ve sanatçılar Kuzey'e giderek diplomatlık, kâtiplik ve üniversitede okutmanlık yapar, Kuzeylilerse üniversite öğrencileri ve İtalyan kültürü hayranları olarak İtalya'ya giderdi. Nürnbergli ressam Albrecht Dürer İtalyan ustaların eserlerinden bir şeyler öğrenebilmek için gezmek gerektiğini düşünen tipik bir Kuzeyli sanatçıydı. İş dünyasından kişiler iki tarafa da seyahat ederek Rönesans hümanizm düşüncesinin Avrupa'ya yayılmasına yardım etmiştir. Kuzey Avrupa, zenginleşip şehirleştikçe, Rönesans kültürünü iyice benimsemiştir.

İKTİSADİ ZEMİN

Kuzey Avrupa küçük çiftçilerin, yüzlerce küçük kasabanın, birkaç büyük şehrin ve çeşitli yerel yönetimlerin bulunduğu bir alandı. İtalya'daki gibi pek çok insan hâlâ toprağı işlemekteydi; ancak 15. ve 16. yüzyıllarda ticari hayat hızla büyümeye başlamıştı. Bilhassa Çukur Ülkeler, Baltık kıyısı, Ren ve Tuna nehirleri boyunca giden ticaret rotalarında bulunan Kuzey'deki şehirlerin kaplılığı alan genişledi. Augsburglu Welserler ve Fuggerlar yahut Nürnbergli

Kressler ve Tucherlar gibi büyük kapitalist aileler, İtalya'daki meslektaşlarının yöntemlerini kendilerine uyarlayarak hatırı sayılır servet sahibi oldu. Güney Almanya kentleri kendi ticaret kervanlarını soyguncu şövalyelerden korumak için Svabya İttifakı'nı kurdular. Başka yerlerde, Fransız Jacques Coeur (1395-1456) gibi bireysel girişimciler Doğu'dan gelen lüks malları saraya götürerek ve Fransız krallara borç vererek büyük meblağlar kazanmış ve kaybetmişlerdir. Coeur ayrıca insanları kazıkladığı, kraliyet ailesine mensup bir hanımefendiyi zehirlediği ve Osmanlılarla birlikte dolap çevirdiği için tutuklanmıştı.

Baltık ve Kuzey Denizi'ndeki ticaret, Hansa Birliği isminde iki yüz civarında kentten oluşan serbest bir federasyon tarafından idare edilmekteydi. Bu birliğin üyeleri arasında Bergen, Bremen, Breslau, Brül, Brunswick, Köln, Krakow, Danzig, Deventer, Dortmund, Hamburg, Königsberg, Londra, Lüneberg, Magdeburg, Münster, Novgorod, Osnabrück, Reval, Riga, Stokholm, Thorn ve Visby vardı. Lübeck isimli Alman şehri birliğin başkenti kabul edilmekteydi zira Kuzey ve Baltık Denizi'ni birleştiren Holstein kanalı üzerinde konumlanmıştı. Hansa Birliği; Kuzeydoğu Avrupa ve Rusya'nın kürk, kereste, maden ve tahıllarıyla ilgilenen Batı ve Kuzey Avrupa'daki tüketiciler için ticaret yapmaya yoğunlaşmıştı.

Kuzey Avrupa, tıpkı İtalya gibi 14. yüzyıl boyunca Kara Ölüm salgınlarına maruz kalmış ve 16. yüzyıla kadar nüfusunun yavaş yavaş artarak veba salgını öncesindeki seviyelere gelmesine tanıklık etmişti. Alplerin kuzeyinde bulunan Avrupa, 15. yüzyılın büyük bölümünde devam eden, uzun süreli bir depresyona girmişti. Nüfusu arttıkça ve ticaret geliştikçe Kuzey ve Merkez Avrupa, Rönesans ve Reform adıyla bilinen hareketlere sağlam katkılarda bulunmak için hazır hâle geldi. Ne var ki bu hareketlerin arka planında, artan toplumsal ve dinî gerilimler, siyasi istikrarsızlıklar ve ortaya yeni yeni çıkan ulusal monarşiler arasındaki şiddetli iktidar mücadeleleri vardı.

SİYASET DÜNYASI

İtalyan dünyadaki küçük eyaletlerin aksine Kuzey Avrupa'daki olayların arka planında dağınık ve feodal Orta Çağ devletlerinden doğan büyük monarşiler vardı. Kuzey'deki monarşiler, zorla toplanan askerlerdense paralı orduları kullanmaya başladı ve böylece zorlu tebaaları üzerindeki tahakkümünü artırdılar. Kraliyet bürokrasileri ve mahkemeler de gelişmekteydi. Monarşiler güçlendikçe etkilerini ve sık sık görüldüğü üzere topraklarını büyütmenin peşine düştü. Fransız monarşisinin artan gücüyle yarışamayan Burgonya Dükalığı'nın düşüşü böylece kolaylaştı.

Burgonya'nın Yok Oluşu

Burgonya Dükaliği, özgür Burgonya eyaleti (Franche-Comté), Lüksemburg, Yukarı Alsace ile Hollanda'nın büyük bir kısmını içermekteydi. Parçalanmış olmasına rağmen Burgonya'nın bereketli çiflik arazileri, Brj gibi varlıklı şehirleri ve stratejik bir konumu vardı. Yüzyıl Savaşları'nı müteakip yarım asırlık sürede Burgonya dükleri Avrupa'nın en zengin ve muktedir prensleri arasında gösterilmeye başlamıştı. "İyi" Philip (tahtta kaldığı süre 1419-1467) önde gelen bir sanat hamisiydi. 15. yüzyılın ileri gelen bestekârlarından Guillaume Dufay (1400-1477) gibi yetenekli sanatçılar onun sarayına akın ederdi. Philip'in oğlu Cesur Charles (tahtta kaldığı süre 1467-1477), babasının kurduğu, Fransa ile Kutsal Roma İmparatorluğu arasında bağımsız bir krallık inşa etme hayalinin peşinden gitti. Bu gaye için 1475'te Lorraine Dükaliği'nı zaptetti ve Hollanda'daki Guelders ve Zutphen şehirleri üzerinde hak iddia etti. Fransa kralı XI. Louis ise kısa süre içinde Renanya ve İsviçre'deki kentlerle Burgonya'ya karşı bir ittifak kurdu. 1476'nın sonbaharında Burgonyalılar Fransa ve müttefikleriyle girdikleri muharebelerin çoğunu kaybetti. Nihayet, Ocak 1477'de Nancy Muharebesi'nde Cesur Charles öldürüldü. Erkek varisi bulunmadığından Fransa'daki toprakları yeniden Fransızlara verildi. Franche-Comté ile Flandre'nin de Fransızlar tarafından ilhak edilmesinin önüne geçen tek şey, Charles'ın kızının İmparator II. Frederick'in oğlu Habsburglu Maximilian ile evlenmesiydi. Rönesansın iktidar siyaseti çok tehlikeli bir oyuna dönüşmeye müsaitti.

I. François Döneminde Fransa (Tahtta Kaldığı Süre 1515-1547)

Fransa Krallığı, Yüzyıl Savaşları'ndan Avrupa'nın en güçlü monarşilerinden biri olarak çıktı ve 15. yüzyıl içinde İtalya'yı iki kere istila etmeyi başardı. Burgonya'nın büyük kısmını 1477'de kendi topraklarına katan Fransa, on iki ila on beş milyon nüfusuyla Avrupa'nın en geniş krallığı olma yolunda emin adımlarla ileri gidiyordu. Pek sempatik bulunmayan ve "örümcek kral" olarak tanınan XI. Louis (tahtta kaldığı süre 1461-1483) hem Burgonya'nın büyük bir kısmını ele geçirmeyi başarmış hem de Fransız soylularını zayıflatmıştı. Acımasız, enerjik ve yetenekliydi, Fransa'yı başarılı bir monarşi hâline getirecek zemini yaratan oydu. XI. Louis öldüğünde, oğlu VIII. Charles (tahtta kaldığı süre 1483-1497) henüz on üç yaşındaydı. Zihnen ve bedenlen zayıf bu çocuğun yerine becerikli ablası Beaujeaulu Anne, yedi sene kral naibi olarak ülkeyi yönetti. Okuma yazmayı bile pek iyi bilmeyen Charles, sonunda iktidarı kardeşinden almayı başardıysa da, en büyük başarısı ancak, 1494'te giriştiği başarısızlığa mahkum İtalya'nın işgali olabildi.



Rönesans Avrupası

Yirmi sekiz yaşındayken erkenden vefat eden Charles'tan sonra Fransa tahtına onun kuzeni ve rakibi Orléanslı Louis oturdu. XII. Louis, İtalya'yı işgal ettiğinde başarısızlığa uğramasına rağmen Fransa içinde pek çok yeniliğe imza attı. Kendisini "halkının" yüce gönüllü "babası" olarak görürdü. Soyluların iktidarına mâl olarak kraliyetin gücünü artıracak bir devletin inşasına yönelmişti. Louis öldüğünde bir oğlu yoktu, bu yüzden tahta damadı, Valois Hanedanı'na mensup Angoulême Kontu François geçti. François tahta geçtiği 1515 yılında Fransız tarihinde öncekine nazaran daha da ihtişamlı bir çağ başladı. Hareketli ve genç bir prensdi; şehvani hisleri, ava çıkmayı ve mızrak dövüşü yapmayı severdi. İsviçrelileri Milan'dan çıkarmaya kararlıydı, Venediklilerle ittifak kurdu

ve Eylül 1515'te Marignano Muharebesi sırasında İsviçrelileri yerle bir etti. Milan, Fransız hükmü altına girdi, gerçi François İtalyan savaşlarının devam etmesinden ve bir yıl sonra Kutsal Roma İmparatoru Maximilian'la yüz yüze gelmekten çekinmiş, Napoli üzerinde hak iddia etmeyi kesmişti.

Kral I. François dış siyasette saldırdı fakat bunun yanında çok güzel tasarlanmış sarayların müteahhitliğini gayet hevesle yürüten büyük bir sanat hamisiydi. Kral, Leonardo da Vinci'nin son hamisi olduğu gibi, Fransız erkek ve kadın yazarları da desteklerdi. François'nin kardeşi Navarre kraliçesi Marguerite, *Heptaméron* isimli eserin yazarı ve önemli bir hümanist liderdi. Önde gelen Fransız hümanist ve akademisyen Guillaume Budé (1468-1540), kralın sekreterliğine ve hızla büyüyen kraliyet kütüphanesinin yöneticiliğine getirildi. Budé avukatlık eğitimi almıştı, Roma hukuku ve para basımı hakkında yararlı çalışmalar yürüttü. En önemli eseri *Yunan Dili Hakkında Yorumlar (Commentaries on the Greek Language)* 1529'da basıldı. Kendisi, Fransız Koleji'ni kurması konusunda kralı ikna eden kişiydi.



Jean Clouet, I. François

I. François, Fransa'nın yönetimini gayet kuvvetli bir şekilde sürdürdü, hatta saltanatının ilk yıllarında Fransız kiliselerinin gücünü azaltmayı dahi başarmıştı. Bazı dinî reformculara ilgi duysa da, Roma Katolik Kilisesi'ne sadık kaldı ve papalıkla bağlarını güçlendirdi. Dış siyasetinde hanedanının İngiliz ve Habsburg-lularla olan rekabetini devam ettirdi. Kurnaz ve işgüzar, Batı'daki rakiplerinin kendisini sıkıştırmasından kaçınmak için korkulan ve kötülünen Osmanlılarla dahi ittifak yapmaya hevesliydi. Avrupa'nın pek çok Hristiyan yöneticisi için ticari ve siyasi nedenlerle dahi olsa, Müslüman bir devletle ittifak kurmak şeytanla mukavele etmeye eş değerdirdi. François, kültürel ve dinî önyargılarını iktisat ve hanedanla ilgili pratik meseleler için geride bırakacak türden birisiydi.

Tudor Hanedanı'nın İlk Döneminde İngiltere

Yüzyıl Savaşları sırasında Fransa'ya yenilmesine ve Güller Savaşı adıyla bilinen iç savaş sırasında yıkıma uğramasına rağmen İngiltere, VII. Henry'nin (1485-1509)

salтанatı sırasında eski gücüne büyük ölçüde kavuştu. Hedefe odaklanmış kararlı bir hükümdar olan Henry Tudor, soyluların feodal imtiyazlarına saldırmak için Yıldız Mahkemesi (Star Chamber) adı verilen İngiliz mahkemesine başvurdu. Söz dinlemeyen soylulara verilen katı para cezaları ve getirilen haciz kararları sayesinde, eli sıkı bir adam olan Henry kraliyet gelirlerini artırmaya çabaladı. Dış ticareti teşvik etti ve İngiltere’de imtiyaz sahibi olan yabancı tüccarlardan, İngiliz tüccarlara imtiyaz verilmesini talep etti. Ayrıca İngiliz üretimini teşvik etmek için ham yün ve yünlü kumaşların ihracı sırasında ödenen gümrük vergisini artırdı. 1485 tarihli Kabotaj Kanunu, İngiliz tüccar filolarının gelişimini daha da çok teşvik etti. Yasa, Fransa’nın Bordeaux şehriden gelen şarapların, İngiliz, Galli veya İrlandalı tayfalar tarafından taşınmasını şart koşuyordu.

Kral VII. Henry şahsi mülkiyet vergisi, gümrük vergileri ve savaş sırasında asker toplama konularında oy hakkı kazanmış Parlamento ile oldukça uyumlu çalışırdı. Henry aynı zamanda İspanya ve İskoçya kraliyet aileleri ile yapılacak münasip evlilikler tertipledi. En büyük oğlu Arthur, Kastilyalı Kraliçe Isabella ve Aragonlu Kral Ferdinand’ın kızı Aragonlu Catherine (1485-1536) ile evlendi. 1499’da Henry, kızı Margaret (1489-1541) ile İskoçya kralı VI. James’i evlendirdi. Yapılan evlilik, İngiliz-İskoç ilişkilerinin gelişmesine ancak geçici bir süre yardımcı oldu. Yine de İngiliz ve İskoç krallıklarının nihai birlikteliğinin temelleri bu evlilikle atılmıştır.

VII. Henry’nin yetenekli ve saldırgan oğlu VIII. Henry’nin (tahtta kaldığı süre 1509-1547) devraldığı nispeten istikrarlı ve varlıklı krallığın uluslararası itibarı yükselişteydi. Henry’nin ağabeyi Arthur, 1502’de veremden ölmüştü. VII. Henry o zaman ikinci oğlu Henry’yi, ilk oğlu Arthur’un dul karısıyla evlendirmişti.

VIII. Henry’nin krallığı sırasında askeriye yaptırdığı takviyeler ile aşırı harcamalar yüzünden güçlkle elde edilen zenginlik büyük ölçüde eridi. Askerî zafer için can atan genç VIII. Henry, 1511’de kayınpederi İspanyalı Ferdinand ve Kutsal İttifak’ta yer alan Papa II. Julius ile birleşerek Fransa’nın İtalya’dan atılması için çalıştı. 1512’de Fransızlara karşı İspanya ve Kutsal Roma İmparatoru I. Maximilian’la ittifak kurdu. Fransa’ya giden İngiliz ordusunun başına geçen VIII. Henry, Spurs Muharebesi’ni kazanarak Tournai’yi kuşattı. Müttefikleri tarafından terk edilince, Fransa’yla her yıl ödenek vermeyi şart koşan bir ateşkes imzaladı (1514).

Fransa’nın yeni kralı I. François, Fransa’nın İtalya’ya yönelik saldırılarını sürdürdü ve 1515’te, önceki bölümde gördüğümüz gibi, varlıklı bir şehir

olan Milan'ı ele geçirdi. İngiltere, Habsburglar ve Valoisler arasında süregelen mücadeleler sırasında İspanya'yı destekledi. 1522'de İngiltere Fransa ile savaşa girdi. İngilizlerin 1522 ve 1523 yılında Fransa'ya düzenlediği seferlerde büyük başarılarla imza atılmasa da fazlaca para harcandı. V. Charles'ın güç kazanmasından endişelenen VIII. Henry, 1526'da I. François ile barıştı. Fransa yanlısı bu yeni siyaset pek tutulmadı ve kral, V. Charles'a saldırı düzenlemek için Parlamento'dan gerekli bütçeyi temin edemedi. Birkaç yıl sonra kral, iç işleriyle uğraşmak zorunda kaldı. Aragonlu Catherine'i devre dışı bırakmak ve erkek bir vâris temin etmek için çabaladı. Çabalarının sonunda İngiliz Reformu krizi patlak verdi.

Isabella ve Ferdinand Döneminde İspanya

Orta Çağ'ın büyük bir bölümü boyunca İber Yarımadası Müslüman hakimiyetindeydi. Hristiyanlar Müslümanları güneydeki Granada Krallığı'nda birleşmek için zorlarken pek çok farklı krallık oluşmuştu. 1469'da Kastilyalı Isabella (1451-1504) ve Aragonlu Ferdinand'ın (1452-1516) izdivacıyla, İspanyol krallığının iki büyük kraliyet ailesi bir araya geldi. Isabella da Ferdinand da son derece zeki, enerjik ve kraliyetin iktidarını güçlendirmeye kararlıydı. Tahta çıktıktan kısa süre sonra feodal sermayedarların gücünü kırmak için adımlar attılar. İdari





İspanya'nın birleşmesi

makamlara soylular yerine, giderek daha çok din adamı ve hukukçu getirildi. Kraliçe kocasına, Kastilya askeriyesinde üç önemli rütbe verdi. Böylece kralın Aragon'daki itibarı arttı ve gelirde ihtiyaç duyulan artış sağlanabilmişti.

Kastilya Parlamentosu (*Cortes*) toplantılarına artık daha az soylu üye davet edilmekteydi. Dolayısıyla Parlamento, kraliyet çiftinin isteklerine giderek daha çok boyun eğdi. Aragon *Cortes*'i ise soyluların baskın olduğu bir parlamentoydu ve genellikle görmezden gelinirdi. Isabella ve Ferdinand Kastilya ve Aragon'daki yönetim kurullarının birbirinden ayrı olmasından gitgide daha çok yararlanmaya başladı. Bu kurullar kraliyet tarafından atanan, çoğunlukla hukukçu olan memurlar tarafından denetlenirdi.

Tahtın gücünü artırmak ve dinî birliği teşvik etmek için hükümdarlar, Papa IV. Sixtus'un Kastilya'da Kutsal Engizisyon hizmeti vermesini talep etti. Talebin kabul edildiği 1478 yılından beş yıl sonra, bu hizmet Aragon'a kadar genişledi. Engizisyon, Orta Çağ'da sapkınlık yaptığından şüphelenilen kişilerin imanı ve ahlâkını sınavan bir mahkeme olarak hizmet verirdi. İspanyol topraklarında ise büyük bir Müslüman ve Yahudi nüfus bulunmaktaydı. Isabella'nın danışmanları ona, tıpkı zaman zaman diğer Avrupa monarşilerinin yaptığı gibi dinî farklılıkları olan kişileri ortadan kaldırması konusunda baskı yaptı. Yahudilerin belirli semboller taşıması zorunlu tutuldu, ayrıca bu dine mensup kişilerin bazı bölgelerde yaşaması yasaklandı. Mart 1492'de verilen bir kraliyet fermanında, tüm Yahudilerin ya Hristiyanlığı kabul etmesi ya da ülkeyi terk etmesi emredildi. Birçok yetenekli zanaatkar ve meslek sahibinden oluşan binlerce Yahudi göç etti. Hristiyanlığı kabul eden ve İspanya'da kalan Yahudilerse Engizisyon tarafından yakın takibe alındı.

Yahudilerin kovulmasından bile önce Isabella ve Ferdinand Müslümanların son kalesi olan Granada Krallığı'na karşı bir Haçlı seferi başlattı. Isabella, Müslümanlara karşı düzenlenen seferlerin bazılarında zırh kuşanarak şahsen yer almıştı. 1490'da Hristiyanlar artık Granada şehrini adeta tamamen sarmıştı. Ocak 1492'de, Müslüman kral şehrin anahtarlarını Isabella ve Ferdinand'a teslim etti. Teslimiyet sırasında Granada'nın Müslüman inancını sürdürmesine izin verilmesi şart koşulmuştu ancak kısa süre sonra fazlasıyla hevesli kilise yetkilileri din değiştirmeyi zorluk kıldı. Müslümanların çoğu ülkeyi terk etti. Din değiştirmeyi kabul edip orada kalanlara ise, Avrupa'nın diğer bölgelerinin çoğunda olduğu gibi genellikle şüpheyle yaklaşıldı. Malesef İspanya, bir nüfusu tümüyle kovan tek Avrupa monarşisi değildi. İngiltere, Fransa ve Kutsal Roma

İmparatorluğu'nun bazı kısımları da bu siyaseti benimsemişti. Buralarda mağdur olanlar neredeyse sadece Yahudilerdi.

Kraliçe Isabella Müslümanlara karşı kazandığı zaferden ve dinî azınlıkları kovmuş olmaktan öylesine memnundu ki, Cenevizli denizci Kristof Kolomb'a denize açılma izni verdi ve denizcinin bu keşif ve istila yolculuğu için üç küçük gemi (karavela) satın almasına yardım etti. İspanya'nın Amerika kıtalarını istila etmesi müthiş bir zenginlik sağladı. Makyavelci Ferdinand, İspanya'nın etki alanını Sicilya ve Napoli'den İtalya'nın diğer kısımlarına kadar genişletti ve Navarre Krallığı'nı İspanya hakimiyetine soktu.

Isabella, İspanya'yı Hristiyan entelektüelliğinin merkezi yapmanın peşindeydi. Dinî ve seküler kitaplarla dolu bir kraliyet kütüphanesi oluşturdu ve Kastilya gramerinin ilk çalışmalarını başlattı. Kadın akademisyen Beatriz de Galindo (1473-1535), kraliçeye Latince öğretmek için İtalya'dan getirildi. Isabella çocuklarının eğitimini şahsen idare etti. Kraliçenin çocukları tıpkı İngiltere'deki Tudor Hanedanı'nın çocukları gibi yabancı dil konusunda iyi bir eğitim almıştı.

Kutsal Roma İmparatorluğu

Kutsal Roma İmparatorluğu, Merkez Avrupa'nın çoğunu içine alan Avrupa'daki en büyük devlettir. Yaklaşık on beş milyonluk nüfusu, değişik dillerle, çoğunlukla da Alman dilinin çeşitli lehçeleriyle konuşmaktaydı. İngiltere, Fransa ve İspanya'daki, soydan geçen hükümdarlık sisteminin tersine, burada imparatorlar yedi kişilik güçlü bir elektör grubu tarafından resmî olarak göreve getirilirdi.* Lüksemburg-Bohemya imparatoru IV. Charles'ın (tahtta kaldığı süre 1347-1378) Altın Fetva ismiyle bilinen yasayı çıkarmasıyla birlikte 1356'da seçim sürecinin nasıl işleyeceği tam olarak belirlendi. Altın Fetva'ya göre Mainz, Trier ve Köln piskoposları, Bohemya kralı, Saksonya dükü, Brandenburg uç beyi ve Ren Nehri kontu imparatorluğun elektörleri olarak İmparatorluk Parlamentosu'nun (Kurultayı) ilk meclisini oluşturacaktı.

Elektör prensler kendi topraklarındaki fiili imparatorlardı ve kendi paralarını bastırabilmek gibi pek çok imtiyazı ellerinde bulunduruyorlardı. Bu imtiyazlar Main Nehri üzerindeki Frankfurt'ta, her yeni imparator seçimi sırasında tekrar onaylanıyordu. İmparatorluk ataerkil bir yapıya dayandığından yalnız

* İmparatorluk seçimlerine katılma hakkına sahip hükümdar ve piskoposlara elektör (İng. electorate) denilmektedir. [ç.n.]

erkekler imparator olarak seçilebiliyor veya yedi elektör arasında yer alabiliyordu. İmparatorluk Kurultayı'nın ikinci meclisi, seçimle gelmeyen prenslerden oluşmaktaydı. Üçüncü mecliste 1489 yılında imparatorluk işleri hakkında söz sahibi olmuş, çeşitli şehirlerden gelen temsilciler bulunmaktaydı. Kutsal Roma İmparatorluğu'nun, Şarلمان ve I. Otto gibi efsanevi hükümdarların torunları olarak büyük bir saygınlığı vardı. Fakat Kutsal Roma İmparatorluğu özel gelirler ve askerî birlikler edinebilmek için son derece büyük olan tebaalarına tâbiydi. İmparatorlukta vergi veya daimi ordu yoktu.

Aslında Kutsal Roma İmparatorluğu neredeyse tamamen özerk üç yüzü aşkın prenslik ve şehirden oluşan serbest bir konfederasyondan ibaretti. Avusturyalı Habsburg hanedanı, Rönesans boyunca oğullarını Kutsal Roma İmparatoru olarak seçtirmeyi başarmıştı. 1273'ten beri neredeyse her imparator Habsburg hanedanından gelmekteydi, bu aile evlilik konusundaki olağanüstü başarıları sayesinde Avrupa'nın her yerine etki etmişti. Habsburglar şu eski deyişe inanmaktaydı: "Diğerleri savaşıp ölebilir, sen mutlu Avusturya, evlen!" Habsburg hanedanından gelen çok sayıda yetenekli şahsiyet vardı ancak pek azı evlilik oyunu konusunda I. Maximilian kadar başarı kazanmıştı. Maximilian (tahtta kaldığı süre 1493-1519) hakkında şöyle denmiştir: "Çenesi adeta öne fırlamış, tuhaf bir küçük adam."¹

1491'de İmparator Maximilian, Isabella ve İspanyol Ferdinand arasında bir çiftte evlilik antlaşması yapmak için görüşmelere başladı. Kızı Margaret İspanyol tahtının varisi Juan ile, oğlu Philip ise Juan'ın dengesiz kız kardeşi Juana ile evlendi. Juan kısa süre sonra öldü. Philip ve Juana'nın (kendisine sonradan "Deli" lakabı takılacaktı) Charles adında bir oğlu oldu. İspanya ve Avusturya sonradan Charles'a miras kaldı, ayrıca kendisi dedesinin imparatorluktaki makamına en yakın duran kişiydi. Maximilian'ın ikinci torunu Macar kralı Vladislav'ın kızı Anna ile nişanlandı ve Habsburgların Macaristan ve Bohemya'da hak iddia etmesini sağladı.

Kutsal Roma İmparatoru Maximilian, saltanatını güçlendirmeye çalıştı ve Alman prenslerin şiddetli direnişiyle karşılaştı. Ayrıca Fransa'nın İtalya'daki ilerleyişine karşı çıktı ve yine Fransa'nın Çukur Ülkeleri ele geçirme girişimlerini engelledi. İsviçre Konfederasyonu 1499'da imparatorluk denetiminden kurtuldu

1 J. W. Zophy, *Patriarchal Politics and Christoph Kress (1484-1535) of Nuremberg* (Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 1992), s. 28.

ve Maximilian, Osmanlılara karşı Haçlı seferine çıkma planlarını gerçekleştiremedi. Albrecht Dürer ile Hans Burgkmair gibi saygın sanatçıları ve Johann Cuspinian ile Conrad Peutinger gibi hümanistleri destekleyen Maximilian, sanat hamiliği konusunda daha başarılıydı. Kendi yazıları genelde otobiyografi niteliğindeydi. İlk karısı Burgonyalı Mary'yi almaya gittiği yolculuğu anlattığı *Theuerdank* eseri yazılarına örnek gösterilebilir. Selefleri, belgelerin üzerine isimlerini yazmanın ötesine pek geçememişti, gerçi II. Frederick'in (tahtta kaldığı süre 1211-1250) kuşçuluk üzerine bir el kitabı yazmışlığı vardı. Maximilian'ın siyasi başarıları, torunu Charles'ın Kutsal Roma İmparatorluğu ve İspanya'daki saltanatıyla gölgelenmiştir.

Danimarkalı Margaret ile İskandinavya

İskandinavya ülkelerinden Danimarka, Norveç ve İsveç, güneydeki monarşiler kadar varlıklı değildi ancak yetenekli Danimarkalı Margaret'in (1353-1412) saltanatı sırasında bir dereceye kadar siyasi güç elde etmeyi başarmışlardı. Margaret, Danimarkalı saldırgan kral IV. Waldemar'ın hayatta kalan iki çocuğundan biriydi. Yedi yaşındayken, bir ittifak sonucu Norveç kralı Haakon ile nişanlandırıldı. Margaret on yedi yaşındayken oğlu Olaf'ı doğurdu (1370-1387). Babasının 1375'teki ölümünden sonra ileri gelen soylular onu oğlunun naibi olarak seçti, çünkü Margaret'in zekâsından ve hükmetme yeteneğinden etkilenmiş ve istikrar ihtiyacı hissetmişlerdi. Bu karar, Baltık ve Kuzey Denizi bölgelerindeki iki yüz kadar şehri ve Kuzey Almanya'yı birleştiren güçlü ticari kuruluş Hansa Birliği tarafından da onaylandı. Birlikteki yetkililer Norveç ve Danimarka tahtlarının bir araya gelmesinin ticaret için iyi olacağını düşünmüştü, nitekim haklılardı.

Kraliçe Margaret yetenekli ve iddialı bir yönetici olduğunu ispatladı. Kocasını ve ardından oğlu öldüğünde Danimarka ve Norveç krallıkları onu hayatı boyunca hükümdar kabul edeceklerini söylediler. 1389'da İsveç'i kendi krallığına kattı ve Kalmar Birliği'ni kurdu. Kalmar Birliği üç krallık için birbirinden ayrı kurumlar oluştururken hepsini Margaret'in otoritesine tâbi kılmaktaydı. Tebaası ona "Hanım Kral" demişti. Margaret, asabi soyluları zaptetmekte ve nispeten huzurlu, varlıklı yeni bir çağ açmakta başarılı olmuştu. Kalmar Birliği, Margaret'ten sonra gelen hiçbir hükümdar tarafından onun kadar iyi idare edilemedi. Yine de Birlik, 1923 yılına kadar mevcudiyetini sürdürdü, fırtınalı İskandinav topraklarına bir nebze istikrar ve refah getirdi.

Doğu Avrupa

Doğu Avrupa önce Moğol, sonra Osmanlı tehdidi altında kalmıştı. 15. yüzyılın ikinci yarısında Macaristan yetenekli prens Matthias Corvinus'un idaresine geçti (tahtta kaldığı süre 1458-1490). Matthias, feodal sermayedarların gücünü kırması, Osmanlıları durdurmuş ve hümanizm ile sanatı desteklemişti. Başkenti Buda, Avrupa'nın İtalya sınırları dışındaki en göz alıcı sarayına sahipti. Eserlerinin pek çoğu, kendisinden sonra gelen ve Prag'da yaşayan zayıf halefi Bohemyalı II. Vladislav tarafından bozulmuştu.

Kral IV. Casimir'in kayda değer yeteneklerine rağmen (tahtta kaldığı süre 1447-1492), Polonya monarşisi de 15. yüzyılda zorluklarla mücadele etti. Casimir Baltık üzerinde bir liman kazanmayı ve feodal baronların gücünü azaltmayı başarmıştı. Fakat Ruslar ve Osmanlılar ile girişilen savaşlar yüzünden kraliyet iktidarı zayıfladı. Soyluların baskın olduğu ulusal kurultay ise hükümetin üst yasama organı hâline geldi ve makul bir siyaset yürütmekte zorlandı. Köylüler, 1511'de Polonya Kurultayı'nın çıkardığı yasayla toprağa bağlı hâle gelmişti. Soylular arasındaki durmak bilmeyen kavga yüzünden Polonya köylüleri sefaletten kurtulamadı. Aslında o dönemde serflik Batı'da neredeyse tamamen yok olmuştu.

Rusya

Polonya'nın doğudaki komşusu Büyük Moskova Prensleri, Cengiz Han'ın (1160-1227) torunlarına ağır vergiler ödemek zorundaydı. Bu durum, 1480'de Büyük III. İvan (1462-1505) Moğol boyunduruğundan kurtulup vergiyi kaldırdığında değişti. İvan daha sonra kuzeydeki Novgorod'u, Polonya ve Litvanya'nın ise bazı kısımlarını topraklarına kattı. Uzun boylu ve büyüleyici İvan diplomasi ve entrikayı savaşa tercih etti ve asgari düzeyde kan akıtarak büyük şeyler başardı. İvan, dört kardeşinin hak taleplerini savuşturduğu gibi, oğlunu son Bizans imparatorunun yeğeniyle evlendirdi. Böylece, hanedanından birinin boşta kalan Bizans tahtında hak iddia etmesi mümkün olacaktı. İvan aynı zamanda ülkesindeki soyluların iktidarını zayıflattı ve hükümet kurumlarını güçlendirdi. Moskova devletinin teşkilatı genişlemişse de, Ruslar henüz Avrupa iktidar siyasetinin acımasız dünyasında başrollerden birini alacak kadar güçlü değildi.

Doğu'daki büyük tehdit unsuru artık Moğollar değil, 14. yüzyılın sonlarına doğru Balkan yarımadasının neredeyse hepsini fetheden Osmanlılardı. 1453'te Fatih Mehmet İstanbul'u ele geçirdi. Bu şehir, Doğu'daki eski Roma imparatorluğu'nun son kalesi olduğu gibi dünyanın en geniş şehirlerindendi. Daha sonra Müslüman Osmanlılar Yunanistan'ı fethetti, ardından Sırbistan,

Bosna, Hersek ve Arnavutluk geldi. Venedikliler Adriyatik Denizi'nin ve buradaki ticari imparatorluğun denetimi için Osmanlılarla savaştı. Sultan I. Selim (tahtta kaldığı süre 1512-1520) Suriye, Filistin ve Mısır'a ilerledi. Doğu Akdeniz'in denetimini tamamen elinde tutan güçlü Osmanlı Devleti, Batı Avrupa'nın birbiriyle kavga eden monarşileri üzerinde yeni bir baskı oluşturabilirdi ve buna hazırdı.

AVRUPA'NIN GENİŞLEMESİ

Osmanlı İmparatorluğu'nun genişlemesi Avrupa ticaretinin büyümesini de tehdit etmekteydi. 15. yüzyılın sonlarına gelindiğinde artık Osmanlılar Asya'dan gelen lüks eşya ile baharatların çoğunu denetimleri altına almıştı. Osmanlılar Arap toprakları üzerindeki tüccarlara getirdiği vergilere ek olarak, Doğu Akdeniz'den Venedik'teki Kuzeyli tüccarlara gönderilen kargolar üzerinden Venediklilerden kâr talep etmekteydi. Kimyon, karanfil ve biber gibi değerli baharatlar için konan fiyatların yüzde iki bin kadar artması olağandışıydı. Bazı baharatlar ağırlıklarına göre gümüşten daha pahalıydı. Tüm bunlar, Akdeniz'i devre dışı bırakmaya ve Asya'nın pazarlarına ulaşmak için doğrudan deniz yolunu kullanmaya yönelik arzunun güçlenmesine sebep oldu.

Avrupa'daki denizasırlı imparatorluğun kurulması; Çin'in Ming imparatorlarının, geniş imparatorluklarını şiddetli Moğol saldırılarından korumaya odaklanması sayesinde büyük ölçüde kolaylaştı. 15. yüzyılın başında Ming Yonglo isimli imparator (tahtta kaldığı süre 1403-1424) Hint Okyanusu ile İran Körfezi'nin keşfi için yedi büyük deniz seferi düzenledi. Bu seyahatlere öncülük eden kişi Güneybatı Çin'den gelen bir Müslüman, Amiral Zheng He'ydi (1371-1433). Zheng He'nin filosu sonradan Filipinler adı verilen, Afrika'nın doğudaki kıyılarından birine ve Kızıldeniz'e ulaşmayı başardı. Bu keşiflerden bir kâr elde edilemedi ancak devam edebilselerdi Çin pekala büyük bir denizcilik ve ticaret gücü elde edebilirdi. Zheng He'nin ölümünden sonra gelen Ming imparatorları ellerindeki topraklara odaklanma kararı aldı ve böylece Portekizli Gemici Henrique gibi hırslı Avrupa prenslerinin önü açıldı.

Gemici Henrique ve Portekiz Keşfi

Boyut ve nüfus bakımında küçük de olsa Portekiz, Avrupa'nın Doğu bölgesi için girdiği yarışta birinci sırayı kapmıştı. Kuzey Afrika'da Morolarla* savaş-

* İspanya ve Portekiz civarında yaşamış Müslüman halk. [ç.n.]



Moğol ve Osmanlı İstisaları

tıktan sonra Portekiz kralının üçüncü oğlu Gemici Henrique isimli hükümdar Afrika'dan Asya'ya giden yeni bir rota bulmayı saplantı hâline getirmişti. Portekiz'in kuzeybatıdaki ucunda duran Sagres Kalesi'nde bir denizcilik okulu açtı ve 1418'den itibaren her yıl, Afrika'nın batı kıyısından güneye doğru ilerleyen keşif grupları gönderdi. Gönderdiği denizciler seyahatleri sırasında rüzgar, akıntılar, coğrafya ve astronomi hakkında yapılan yorumlar üzerine gözlem yaparak dönerdi. Henrique'in yaverleri bu bilgileri değerlendirir ve bir sonraki neslin kartograf, gemici ve okyanus kaptanlarına aktarırdı. Bunların yanında Henrique'nin denizcileri daha kaliteli gemiler, manyetik pusulanın icadı ve rüzgara karşı yelken açabilme (tramola) imkânlarından faydalanmıştı.

Henrique'nin 1460'daki ölümüne kadar denizcileri Batı Afrika'nın en batısındaki tepeye, Cape Verde'e kadar ulaşmıştı. Bartolomeu Dias 1488'de, mutluktan havaya uçan Portekiz kralı tarafından kısa süre sonra Ümit Burnu olarak adlandırılıp Hristiyanlaştırılacak bölgeyi, Afrika'nın güney ucunu dolaştı. Yirmi dokuz yaşındaki saray mensubu ve Santiago Tarikatı'nın şövalyesi Vasco de Gama (1469-1524), Dias'ın 1498'deki seyahatinden edindiği bilgileri kullandı. Dört gemilik bir filoyla Hindistan'ın güneybatı kıyısındaki Kozhikode'ye ulaştı. Da Gama'nın filosu neredeyse doksan gün boyunca kara görmedi. Bu rakam, Kolomb'un ilk yolculuğundakinin yaklaşık üç katıdır. Kozhikode yöneticisi ve Müslüman tüccarların öfkelenerek karşı çıkmasına rağmen, da Gama, ticaret ortaklıkları kurmayı başardı. Lisbon'a yalnızca iki gemi ve bir avuç son derece hasta denizci döndü. Fakat Gama'nın getirdiği biber ve mücevherler keşfin maliyetinin birkaç katı paraya satıldı. Da Gama'nın Hindistan'a 1502'den 1503'e kadar düzenlediği ikinci seferde elde edilen kâr daha da çoktu. Bu keşiflerin başarısı ve Afrika'nın doğu kıyılarındaki halkla ticaret yapma imkânı diğer denizcileri fazlasıyla yüreklendirdi.

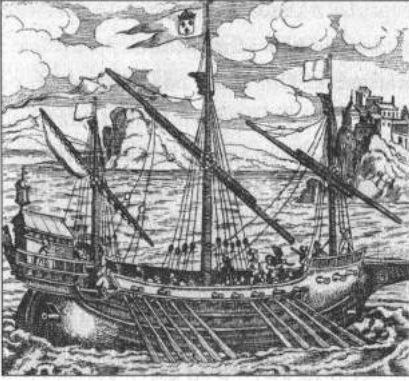
Da Gama'nın Lisbon'a dönüşünden altı ay sonra Pedro Alvarez Cabral, on üç ağır silahlı gemi ve bin iki yüzden fazla asker ve denizciyle Hindistan'a yelken açtı. Onları Güney Amerika'nın doğudaki çıkıntısına ulaşacak kadar sürükleyen büyük bir fırtınaya yakalanmalarına rağmen, Cabral'ın filosu altı ay içinde Hindistan'a ulaştı. Da Gama'nın yolculuğu bunun üç katı sürede tamamlanmıştı. Hâlbuki Arap savaş gemileri ve Hint askerleri ile girdikleri mücadeleler, Gama'ninkinden daha kanlı geçmişti. Cabral'ın seyahati Portekizliler tarafından büyük bir başarı olarak kabul edildi zira denizcinin getirdiği kargoda bol miktarda ilaç, mücevher, baharat ve yün vardı.

Arap ve Müslüman tüccarlar, Avrupalıların kendi ticaret imparatorluklarına hücum etmesi üzerine alarma geçti. Şubat 1509'da yirmi gemilik bir Portekiz filosu Hindistan'ın kuzeydoğu açıklarındaki Diu Adası'nda Mısır-Arap ve Türklerden oluşan yüz gemilik bir filoyu yenilgiye uğratmıştı. Portekiz filosu düşman filonun ortasında cesurca durmuş ve Müslümanların sayı avantajını yok etmişti. Müslüman filosunun önemli bir bölümü yok edilmiş ve Hindistan'a giden deniz yolunda bir daha Avrupalılara ciddi şekilde karşı çıkılmamıştı. 16. yüzyılın başında Avrupalı gemiler üç direkli yelkenlilerdi, her zamankinden büyüklerdi (400-1000 ton) ve rakip gemilerinin çoğundan daha iyi silahlanmışlardı. Gemi donanımı, mimarisi, inşası ve bronz toplar konularındaki gelişmeler sayesinde Avrupalılar, Rönesansın geri kalanı boyunca dünyadaki diğer bölgelerden üstün hâle gelmiştir.

Kristof Kolomb (1451-1506)

Portekizlilerin Hindistan ile başladığı ve 1513 yılında Canton Nehri'nin ağzı boyunca devam eden bölgede Çin'in küçük bir kısmıyla sürdürdüğü ticaretteki başarısı, diğer Avrupalı monarşilerin kendi keşif gezilerini finanse etmeye ilgi göstermesiyle sonuçlandı. 1492'de Kastilya kraliçesi Isabella, denizci Kristof Kolomb'un (Asıl adı Cristóbal Colón) üç küçük gemi (karavela) ile doksan kişilik mürettebat ihtiyacını gidermesine ve böylece kendi keşif gezisine çıkmasına yardım etti. Kolomb'un babası yün işçisiydi ve denizci, liman kenti Cenova'da doğmuştu. Seyyar bir denizci olmak amacıyla dokumacılığı bırakan Kolomb, Akdeniz ile Batı Afrika kıyısına düzenli seferler yapan gemilerde çalışmaya başladı. Yirmi beş yaşında Lagos kıyısında gemi kazası geçirdikten sonra kardeşlerinden birinin harita yapımı işiyle uğraştığı Lizbon'a gitti. Burada önde gelen bir gemi sahibinin kızı Dona Filipa de Perestrelo ile evlendi. Bu tarihli evlilik sayesinde pek çok değerli bağlantı ve bir çeyiz elde ederek kariyer yapma şansı kazandı.

Yıllarca yelken açtıktan, deneyimli denizcilerle görüştüktan ve seyahat ile coğrafya üzerine yazılmış eserler hakkında derinlemesine bir araştırma yaptıktan sonra Kolomb, Asya'nın aslında pek çok insanın zannettiğinden yakın olduğuna kanaat getirmişti. Batıya doğru ilerleyerek Asya'ya ulaşabileceğini farzediyordu. Mistik edebiyata olan yoğun ilgisinin etkisi altında kalan denizci, Tanrı'nın kendisine dokunduğuna ve özel bir kaderi olduğuna inanmaya başladı. Portekizli kralın ilgisini çekmeyi başaramayınca Kolomb 1484'te, kendi "küçük dünya teo-



16. yüzyılda bir yelkenli gemi.

risi" ile Kastilya ve Aragon yöneticilerine başvurdu. Tasarıları ciddiyetle gözden geçirildi ancak Isabella ve Ferdinand, Granada Müslümanlarıyla girdikleri savaş yüzünden son derece meşgullerdi ve mali bir yükten kaçınıyorlardı. Fransa ve İngiltere kralları da Kolomb'u geri çevirdi. Nihayet, Granada'nın düşüşünden sonraki sürgün sancıları son bulunca, Kastilya kraliçesi Isabella, kısmen dindarlık gösterisi olarak bu yol-

culuğu desteklemeyi kabul etti. Kolomb'un dinî coşkunluğu, kraliçenin kararını olumlu yönde etkilemişti.

3 Ağustos 1492'de Kolomb'un üç küçük karavelalık filosu Palos'tan denize açıldı. Otuz üç gün sonra Bahama Adaları'nda bir yerde karaya ayak bastı. "Etkileyici bedenleri ve hoş yüzleri" olan kıbar bir toplulukla karşılaşmış ve onları Hristiyanlığı kabul etmeye davet etmişti. Bugün Küba ve Haiti olarak bilinen kıyıları keşfederken Kolomb, tayfasından otuz dokuz kişi ile burada bir yerleşim kurdu ve İspanya'ya geri döndü. İspanya'da sıcak karşılandı ancak Portekizliler, daha önceki çabaları nedeniyle Kolomb'un bulduğu şeyin kendilerine ait olduğunu ileri sürdü. Kraliçe Isabella, Papa VI. Alexander'a başvurdu. Dünyevi zevklere düşkün Borgialı Papa, Kolomb'un keşiflerinin bütünüyle Kastilya Krallığı'na ait olduğunu belirten birkaç ferman çıkardı. Ayrıca karşılıklı iddiaların sınırlarını belirledi. İlerde İspanya ve Portekiz arasında düzenlenecek müzakereler sırasında, bu sınırlar temel alınacaktı.

Muzaffer Kolomb, "Hint Adaları"na on yedi gemi, bin beş yüz denizci, asker, kilise adamı ve resmî görevli ile döndü. İspanyol beyefendileri arasında Yeni Dünya denen



Kristof Kolomb'un Portresi

yerde kendi servetini kazanmanın ve Tanrı'ya burada hizmet etmenin peşinde olanlar dahi vardı. 27 Kasım 1493'te Haiti'ye ulaştıklarında, Avrupalılar için kurdukları yerleşim yerinin salgın hastalıklar ve bazı yerlilerin saldırması sonucu yok edildiğini öğrendiler. Bazı yerliler İspanyolların şiddet uygulamasına ve altın isteklerine düşmanlıkla yaklaşıyordu. Amiral Kolomb Asya anakarasını ararken diğerleri ikinci bir mesken kurdu. Kolomb Asya'yı bulamadı ama Karayip civarındaki adaların pek çoğunu keşfetmişti. 1498 yılında Kolomb, Haiti'ye üçüncü seyahatini gerçekleştirdi ve son kurulan koloniye müthiş bir hengame içinde buldu. Kraliyet komiseri tarafından tutuklanarak iki kardeşiyle birlikte İspanya'ya götürüldü. Kraliçe Isabella onu serbest bıraktı ve 1502'de dördüncü kez sefer yapması için ona izin verdi. İki yıl boyunca Merkez Amerika'da dolaşarak ümitsizce Asya anakarasına giden bir yol aradı.

Ayakanmaları, yerlilerle girilen savaşları ve bir gemi kazasını atlattıktan sonra Kolomb hayal kırıklığı içinde İspanya'ya döndü ve bir buçuk yıl sonra Valladolid'de vefat etti. Karışık mirası arasında, Merkez Amerika'da köle ticaretinin başlatılması yer almaktaydı. Kolomb, ilk gezisinden sonra İspanyol sarayını etkilemek için kendisiyle birlikte pek çok Amerikalı yerli getirmişti. Sonradan, yerli halkın yeni keşfedilen yerlerde esir olarak çalıştırılabileceğini düşündü. Kraliyetteki hamisi Kraliçe Isabella ise bu fikre karşı çıktı ve kısa süre içinde yerlilerin satışını yasaklayarak doğrudan Kastilya tebaasına dâhil ettiğini açıkladı. Kolonilerindeki yöneticilere "Hintlileri" korumalarını ve Hristiyanlaştırmalarını emretti. Kraliçe ayrıca İspanyolların yerlilerden vergi toplamasına ve onları işçi olarak çalıştırmasına izin verdi. Krallık tarafından kiralanmış mülklerin sahipleri, Amerikalı yerlilerin ruhi ve fizikî ihtiyaçlarıyla ilgilenenecekti. Bu babacan siyasetin dahi, İspanya'dan beş bin kilometre uzakta yaşayanlar üzerinde uygulanması imkânsızdı. Bilhassa kraliçe 1504 yılında öldüğünde bunun imkânsızlığı kanıtlandı. Afrika'dan köle ithal edilmesiyle yerliler tarım işçisi sıfatını kazanmıştı ama İspanyol kolonicilerin pek çoğu yerlilere gaddarca davranmaya devam etti.

Kolomb, Amerika'ya gelen ilk Avrupalı değildi. 11. yüzyılın ilk zamanlarında yapılan seyahatler sırasında Kızıl Eric ve Leif Ericson'ın önderliğindeki gruplar, İskandinavya'dan geçerek Grönland ve Kuzey Amerika'ya ulaşmıştı. Kolomb'un gözlerini açmasıyla diğer Avrupalılar dünyayı ebediyen değiştirecek hamleler yapmaya başladı ve geniş ölçekli salgınları Amerika'nın yerlilerine taşıdı, burarlarda büyük yıkımlara sebebiyet verdi. Rönesans Avrupası'nın kâşiflerinden

biri Floransalı coğrafyacı ve kartograf Amerigo Vespucci'ydi (1451-1512). Vespucci, 1497, 1499, 1501 yıllarında Yeni Dünya'ya ve 1503 yılında İspanya'ya gitti. Amerigo, Kolomb'un bulduğu yerin Asya'dan uzak olduğunu anlamıştı. Kartograf Martin Waldseemüller, Vespucci'nin yazılarından esinlenerek 1507 yılında etkileyici bir harita çizdi. Haritada Yeni Dünya, Floransalının şerefine "Amerika" olarak adlandırılmıştı.

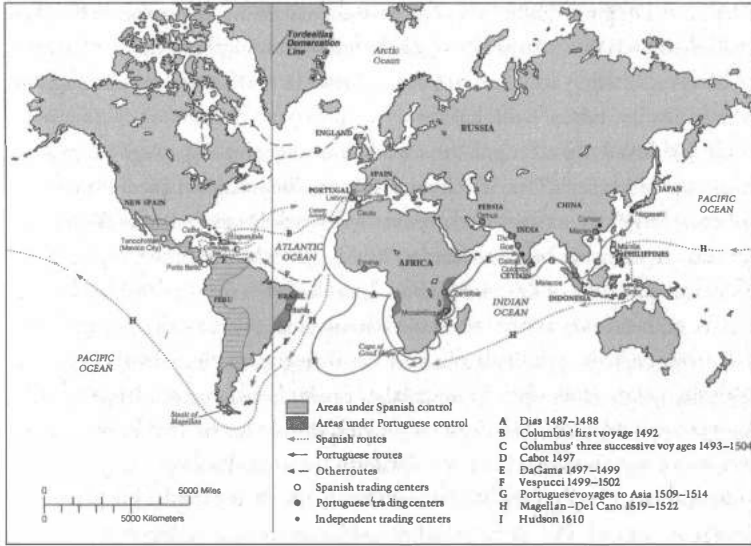
Diğer Avrupalı Kâşifler

Venedikli Giovanni Caboto (ya da John Cabot) İngiliz kral VII. Henry tarafından işe alındı. 1497 ve 1498 yıllarında Kuzey Amerika kıyısını Labrador'dan Maryland'e kadar keşfetti. İngiltere'nin Kuzey Amerika üzerinde hak iddia edişinin temelinde bu seyahatler yatar, zira Amerika yerlilerinin uzun zamandır yaşadığı bu topraklar üzerinde Avrupalılar hak iddia etmek için açgözlü bir şekilde birbirleriyle yarışmaktaydı. 1513 yılında Vasco Nunez de Balboa, Panama Kanalı'nı geçti ve Pasifik Okyanusu'na ulaştı. Eylül 1519'da cesur fakat küstah Portekizli kaptan Ferdinand Macellan (1480-1521 civarı) beş İspanyol gemisiyle batıya ilerledi. Şimdi onun adını taşıyan, Güney Amerika'nın ucundaki boğazlar arasından geçerek kurtulan gemileri ve mürettebatı, Pasifik Okyanusu'nu geçerken sayısız zorlukla mücadele etti. Mart 1521'de Guam Adası'na ve ardından Filipinlere vardılar. Yerel bir iç savaşa müdâhil olarak pek de akıllıca davranmayan Macellan öldürüldü. Fakat gemilerinden biri, dünya'yi çevreleyerek hayatta kalan on sekiz mürettebatla birlikte Sevilla'ya döndü.

İSPANYOLLARIN AMERİKA'YI FETHİ: CORTÉS

Macellan'ın tayfasının tarihî dünya turuna başladığı yıl, İspanyol maceracı ve konkistador* Hernan Cortés, (1485-1547) beş yüz otuz silahlı adam ve bir kadın, on dört parça ağır top, on altı at ve on bir gemiyle Küba'yı terk ederek bugün Meksika denilen yerin doğu kıyılarına doğru yola çıktı. Cortés, Kastilya'nın Medellin ilinden gelen mütevazı bir ailenin çocuğuydu ve yıllarca noter olarak hizmet ettikten sonra 1504 yılında servet peşine düşmüş, Santo Domingo'ya yelken açmıştı. Küba'nın istilası sırasında Diego Velásquez'e katıldı ve Velásquez vali olarak tayin edildiğinde onun yardımcısı olarak çalışmaya başladı. Küba'da toprak sahibi oldu. Cortés, daha güzel şeylerin gelmesi umuduyla valilikteki görevini terk etti. 650.000 km²lik bir alana yayılmış geniş Aztek (Meksika)

* Amerika'yı istila eden İspanyollara verilen isim. Kelime anlamı "fatih"tir. [ç.n.]



Avrupa Keşif Gezileri

İmparatorluğu'nu istila etmeye kararlıydı. Birkaç muharebe sonrasında, 1519 yılında, şimdilerde Veracruz adıyla bilinen doğu kıyıların önemli liman kentinde bir üs kurdu. Sonrasında ise Aztek İmparatorluğu'nun kalbine, Meksika'nın merkezine doğru ilerledi. Yol üzerinde birkaç muharebe atlattı ve yerlileri zorla Hristiyanlaştırmaya çalıştı. "Bu toprakları fethetmeye yahut ölmeye" kararlı Kastilyalılar, Meksika'da dünyayı kurtarmak için bazılarının kurban edilmesi gerektiğine inanıldığını ve yaygın olarak insanların kurban edildiğini görünce dehşete kapıldılar. Burayı fethettiklerinde asılı duran kafataslarını yerle bir ettiler ve tanrı heykellerini devirdiler. Onların yerine sunaklar ile Meryem Ana'nın resimlerini koydular.

Cortés, sayıca üstün Amerika yerlisine nazaran askerî bakımdan başarılıydı. Zira Amerikalı yerlilerin savaşmaktaki amacı genellikle yaralamaktı, öldürmek değil. Yerliler obsidyenden (volkan camından) yapılmış silahlarla, ok ve yaylarla savaşmaktaydı. Kastilyalıların ise ağır topları, ateşli ve çelik silahları, atları ve gaddarlıkları vardı ve bu özellikler onları Meksika kabileleri karşısında üstün kılmaktaydı. Kabile mensupları hayatında hiç at, silah hatta sakal görmemişti. Bazıları Cortés'in geri dönen bir tanrı olduğunu, yahut en azından müthiş bir

insan-tanrı olduğunu düşündü. Cortés'in diplomasi ve din değiştirme yönündeki çabaları sırasında ona, Marina (Malinche) isimli Aztek lehçelerinden birini konuşan bir savaş tutsağı yardım etti. Marina, Cortés'in nikahsız karısı ve danışmanı oldu ve ona her zaman sadık kaldı.

Üç yüz kişilik Kastilya gücüne, Aztek tebaasına mensup, vergi ödemekten yorulmuş binden fazla Tlaxcalalı katıldı. Cortés, dünyadaki en güzel şehir olarak tarif ettiği büyük Tenochtitlan adasına barışçıl bir şekilde girdi. Burası iki yüz bini aşkın nüfusuyla en kalabalık şehirlerden biriydi. Tenochtitlan süslü saraylar ve pek çok devasa piramitle doluydu. Aztekler, kendilerinden önce gelen Mayalar gibi mimari, mühendislik, matematik ve astronomi gibi alanlarda oldukça başarılıydı.

Cortés, ne kadar tehditkâr olursa olsun tüm ziyaretçilere misafirperverlik gösterme geleneğine sahip Tenochtitlan'da hoş karşılanırsa da, İmparator II. Montezuma'yı esir aldı. Montezuma yetenekli bir diplomat, dinî lider ve savaşçıydı ama o zamana kadar karşılaştıklarından tamamen farklı geleneklere sahip bu denli acımasız istilacılara karşı hazırlıksızdı. Son derece dindar bir adam olan Montezuma, Cortés'in bir kehaneti gerçekleştirdiğine, Azteklerin laneti üzerine geldiğine inanmaktaydı. Cortés, rakip Kastilya ordusuna engel olmak için Tenochtitlan'ı terk etti, orada kalan adamları ise kendilerine saldırılmasından korkunca önemli bir dinî tören sırasında Aztekliilerin çoğunu katletti ve büyük bir felakete yol açtı. Cortés rakiplerini yenip geri döndüğünde kendini ve yerli müttefiklerini kuşatma altında buldu. Montezuma düzeni sağlamaya çalışırken öldürülmüştü. Cortés ve adamları 1 Temmuz 1520'de şehri terk etmek zorunda kaldı. Yerel müttefikleri ona sadık kaldı ve keşfe takviye güç sağlayan Küba sayesinde 1521 yılının yazında Aztek başkenti kanlı bir mücadelenin ardından geri alındı. Bu sırada harikulade evleri olan şehir neredeyse tamamen yok oldu. Aztekler, İspanyolların getirdiği çiçek hastalığı salgınından zayıf düşmüştü.

Aztek İmparatorluğu'nun geri kalanı, başkentin düşmesiyle birlikte kısa süre içinde İspanyol ve Yerli Amerikalı istilacıların eline geçti. Cortés, Meksika'nın geri kalanını, Panama'ya kadar istila edecek keşif heyetleri gönderdi. Vekillerinden Pedro de Alvarado (1485-1541 civarı) bilhassa zalimdi. Sevilla'dan gelen Dominik bir keşiş ve Yeni Dünya'ya rahip olarak atanan ilk kişi Bartolomé de las Casas (1476-1566), Alvarado ve birlikleri hakkında şunları kayda geçmiştir: "Öldürerek, tahrip ederek, yakarak, soyarak ve ülkeyi mahvederek ilerlediler."²

2 Marvin Lunenfeld, ed., 1492: *Discovery, Invasion, Encounter: Sources and Interpretations* (Lexington, MA: D. C. Heath, 1991), s. 209.

Entelektüel Maya uygarlığı ile diğer uygarlıklar büyük bir şiddet gösterisiyle boyunduruk altına alınmış ve kitapları “şeytan tohumu” olduğu gerekçesiyle yok edilmiştir. Ekvator ve Guatemala’nın zalim fatihi Alvarado, 1530’dan 1534’e kadar Guatemala’nın valiliğini yapmıştır.

Alvarado’nun gaddarlığına karşın Las Casas, Amerikan yerlilerin koşullarını geliştirmenin peşindeydi. Onların durumunu bir dizi kitap, el ilanı ve vaazla ele aldı. Yazılarının içinde son derece etkileyici *Yerlilerin Tarihi* (*History of the Indians*) adlı kitabı da bulunmaktadır. Bazı istatistikler ile kayıtlar abartılı olsa da, İmparator V. Charles’la olan muhabbeti sayesinde Las Casas sömürgeciliğin bazı kötü yanlarını ıslah etme konusunda önemli katkılarda bulundu. Las Casas önceleri Afrikalı kölelerin getirilmesini ve işçi olarak çalıştırılan Yerlilerin yerine konmalarını önermiş, fakat sonradan bu fikrinden bile pişman olmuştu. Kendisiyle aynı kuşakta yaşayan insanlar gibi o da Hristiyanlığın “tek gerçek din” olduğunu, tüm Yerli Amerikalıların bunu kabul etmesi gerektiğini ve İspanya’nın Yeni Dünya’yı sömürgeleştirme hakkı olduğunu varsaymaktaydı.

Hernan Cortés, İspanyol sömürgelerinin yetkilileriyle girdiği bitmek bilmeyen tartışmalardan sonra nihayet 1528’de İspanya’ya çağrıldı. Onu Meksika görevinden alan kraliyet görevlilerine karşı kendini aklamaya çalışırken muğlak bir şekilde İspanya’da öldü. Fransisken misyoner Girolamo Mendieta, Cortés’i tıpkı İncil’de hikâyesi anlatılan ve halkını Mısır’dan çıkararak vaat edilmiş topraklara doğru götüren Musa gibi, “Hintleri”* putperestlikten kurtarıp Hristiyan dininin nimetlerine doğru götüren bir “Musa” olarak methedecekti. Mendieta’ya göre Cortés, kiliseyi parçalayarak binlerce ruhun kaybolmasına yol açan Martin Luther’in “şeytani çalışmalarını” dengelemekteydi. Gerçek bir Hristiyan asker olan Cortés ise Amerika yerlilerinin kitleler hâlinde din değiştirmesi konusunda Fransiskenlere yardım etmişti. Mendieta, Yeni Dünya’daki bu kazancın, Eski Dünya’da Protestanlığa karşı verilen kayıplara ağır geleceğini ummaktaydı.

Francesco Pizarro (1475-1541 Civarı)

Meksika’dan çalınan hazine, maceraperest Francesco Pizarro’nun Peru’daki İnkâ İmparatorluğu’na karşı saldırıları sayesinde kazanılanlarla desteklendi. Bir puyade miralayının gayrimeşru, okuma yazma bilmeyen oğlu Pizarro, Cortés’in Meksika seferinde yer almamıştı. Ancak Cortés’in Pasifik yolculuğu sırasında

Indian kelimesi Hint anlamına gelmekle birlikte Amerika’nın Hindistan sanılması sonucu Amerika’nın yerlilerine de bu isim verilmiştir. [ç.n.]

Balboa'ya katıldı. 1525'te Francesco Pizarro Güney Amerika'nın batı kıyılarına doğru bir keşif gezisine önderlik etti. Ancak yerli halk tarafından neredeyse öldürülüyordu. İki yıl sonra, güçlü İnkaları dize getirmeye çalıştı fakat bu sefer de adamlarının çoğu onu ekvator yakınlarındaki Gallo adasında terk edince başarısızlığa uğradı. Daha sonra İmparator V. Charles'ı Peru üzerine yeniden saldırma izni vermesi için ikna etti.

1533'te Pizarro ile yüz piyade ve altı süvariden oluşan küçük birliği, İnka yöneticisi Atahualpa'nın ordugahına ulaştı. Atahualpa üvey kardeşi ile giriştiği acı taht mücadelesinin içinde sıkışmıştı. Pizarro kendisinden kültürlü olan Cortés'i taklit ederek İnka kralını fidye karşılığında kaçırdı ve halkı kontrol etmek için onu kullandı. İspanyol fatih, İnka kralına şöyle söyledi:

Yenilmiş ve hapsedilmiş olmayı hakaret saymayın. (...) Sizinkinden çok daha büyük krallıkları istila etmiş, sizden çok daha güçlü kralları yenmiş, onları zorla bağlı olduğu İmparator'un hükmüne sokmuş birisiyim ben. (...) Bu toprakları onun emriyle işgal ettik, böylece herkes Tanrı'yı ve Tanrı'nın Kutsal Katolik inancının bilgisine ulaşabilecektir. (...) Sizin onu bilmeniz ve sürdüğünüz bu yabancı, şeytani hayattan çıkmanız için (bu toprakları işgal ettik.)³

Bundan sonra ise İspanyollar Atahualpa'yı acımasız bir şekilde infaz etti.

Kasım ayına gelindiğinde istilacılar, İnka'nın entelektüel ve iyi planlanmış başkenti Cusco'yu denetimleri altına almışlardı. Cusco şehri And Dağları'nda, üç buçuk kilometre yüksekliğinde, yüz elli bin kişilik bir yerleşim yeri idi. İnkalar çiçek hastalığı salgısıyla iyice güçten düşmüştü. Pizarro da Cortés gibi, Amerika yerlisi müttefiklerinden faydalanarak İnkalar arasında bir ayaklanma çıkarmayı başardı. Müttefikleri, Ağustos 1536'da çıkarılan Lima Kuşatması sırasında İnka'ya karşı kazanılan zaferde asli bir rol oynamıştır.

Pizarro, bu hadisenin sonrasında adamlarını güneyde Şili'ye ve kuzeyde New Granada'ya doğru keşfe gönderdi. Ganimetler üzerine çıkan şiddetli mücadeleler sırasında Pizarro ve yüzlerce adamı öldürüldü. Kibir, diğer motivasyonlara üstün gelmişti.

Meksika ve Peru'nun fethi sayesinde Avrupa ekonomisinde 16. yüzyıl boyunca devam edecek bir canlanma vuku buldu. Her zamankinden çok miktarda kakao, pamuk, boya, patates, gümüş, baharat, şeker, çay ve vanilya Avrupa'ya akmaya

3 G. R. Elton, ed., *Renaissance and Reformation 1300-1600*, 3. ed. (New York: Macmillan, 1976), s. 306.

başladı. Amerika'dan gelen yeni ürünler, mısır, patates, çikolata, kahve, domates, ananas ve tütün ilk defa Avrupa'ya geldi. Avrupalılar ise Amerika'ya şeker pancarı, nohut, buğday, inek, koyun götürdü, onlara atları yeniden tanıttı. Bu dönemde Amerika yerlilerinin neredeyse hepsinin hayatı tamamen değişti. Atlar sıradan insanları soylu kıldı ve atlar sayesinde halk bafalo avlama yeteneğini geliştirdi.

Maalesef ölümcül hastalıklar da taşınmıştı. Kolomb'un dönüşünü müteakip, Avrupa frengi hastalığıyla boğuşmaya başladı; çiçek, kızamık ve tifo salgınları milyonlarca Amerikalı yerliyi yok etti. Acımasız Afrikalı köle ticareti yüzünden ölenlerin sayısı daha da fazlaydı. Yer değişimi ve fetih savaşları, sömürgeleşme ve insan bedeninin ticaretinden sağ çıkanlar ise müthiş eziyetler çekti. Dünya asla eskisi gibi veya eskisi kadar geniş olmayacaktı. Avrupa orduları zafer kazanmıştı, ancak bu kazanç, korkunç sayıda insan pahasına olmuştu.

KRONOLOJİ

1356	Nürnberg Altın Fetvası İmparator IV. Charles tarafından yürürlüğe konur.
1375-1412	Danimarkalı Margaret'in saltanatı.
1394-1460	Gemici Henrique'nin hayatı.
1395-1456	Jacques Coeur'un hayatı.
1405-1433	Zheng He önderliğinde düzenlenen Çin keşif seyahatleri.
1447-1492	Polonya kralı IV. Casimir'in saltanatı.
1451-1506	Kristof Kolomb'un hayatı.
1453	Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u alması.
1458-1490	Macar kralı Matthias Corvinus'un hayatı.
1467-1477	Burgonyalı Cesur Dük Charles'ın Macaristan saltanatı.
1469	Kastilyalı Isabella'nın Aragonlu Ferdinand ile izdivacı.
1485-1509	İngiltere kralı VII. Henry'nin saltanatı.
1485-1542	Hernan Cortés'in hayatı.
1492	Granada'nın düşüşü; Kolomb'un Amerika'ya ilk seyahati.
1493-1519	İmparator I. Maximilian'in saltanatı.
1499	Da Gama Hindistan'dan döner.
1500	Cabral Brazilya'yı keşfeder.
1502-1503	Da Gama'nın Hindistan'a ikinci yolculuğu.
1504	İspanya kraliçesi Isabella'nın ölümü.
1509-1547	İngiltere kralı VIII. Henry'nin saltanatı.
1515-1547	Fransa kralı I. François'nin saltanatı.
1515	Marignano Muharebesi; I. François Milan'ı ele geçirir.
1516-1556	Habsburglu Charles'ın İspanya krallığı.
1519	Habsburglu Charles'ın Kutsal Roma İmparatoru oluşu; Macellan yolculuğuna başlar; Cortés Küba'yı terk ederek Meksika'ya yönelir.

- 1522 Azteklerin Cortés'e yenilmesi.
 1533-1536 İnkaların Pizarro'ya yenilmesi.

İLAVE OKUMALAR

Ekonomi

- Douglas Bisson, *The Merchant Adventurers of England: The Company and the Crown, 1474-1564* (1993).
 Hermann Kellenbenz, *The Rise of the European Economy: An Economic History of Continental Europe from the Fifteenth to the Eighteenth Century* (1976).
 Peter Kriedte, *Peasants, Landlords and Merchant Capitalists: Europe and the World Economy, 1500-1800* (1983).
 Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, 2 cilt. (1974).

Kuzeyli Monarşiler ve Prenslikler

Burgonya

- Walter Prevenier ve Wim Blockmans, *The Burgundian Netherlands* (1986).
 Richard Vaughan, *Charles the Bold: The Last Valois Duke of Burgundy* (1973). Vaughan,
 Burgonya dükleri hakkında bir dizi başarılı eser ortaya çıkarmıştır.

Fransa

- Frederic Baumgartner, *Louis XII* (1994).
 R. J. Knecht, *Renaissance Warrior and Patron: The Reign of Francis I*, 2. ed. (1994).

İngiltere

- S. B. Chrimes, *Henry VII* (1973).
 J. R. Lander, *Government and Community, 1450-1509* (1981).
 J. J. Scarisbrick, *Henry VIII* (1968).
 Neville Williams, *The Life and Times of Henry VII* (1973).

İspanya

- Felipe Fernández-Armesto, *Ferdinand and Isabella* (1975).
 Peggy Liss, *Isabel the Queen: Life and Times* (1992).
 Derek Lomax, *The Reconquest of Spain* (1978).
 B. Netanyahu, *The Origins of the Inquisition in Fifteenth-Century Spain* (1995).
 Nancy Rubin, *Isabella of Castile: The First Renaissance Queen* (1991).
 Teófilo Ruiz, *Crisis and Continuity: Land and Town in Late Medieval Castile* (1994).
 Kutsal Roma İmparatorluğu
 F. R. H. Du Boulay, *Germany in the Later Middle Ages* (1983).
 Michael Hughes, *Early Modern Germany, 1477-1806* (1992).
 Joachim Leuschner, *Germany in the Late Middle Ages* (1980).
 Jonathan Zophy, *An Annotated Bibliography of the Holy Roman Empire* (1986).
 —, ed., *The Holy Roman Empire: A Dictionary Handbook* (1980). Kısa makaleler.

Diğer Vilayetler

John Fine, Jr., *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest* (1994).

Janet Martin, *Medieval Russia, 980-1584* (1995).

Birgit Sawyer ve Peter Sawyer, *Medieval Scandinavia: From Conversion to Reformation, circa 800-1500* (1993).

Nancy Shields, *Kinship and Politics: The Making of the Muscovite Political System, 1345-1547* (1987).

Dorothy Vaughan, *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances, 1350-1700*, 2. ed. (1970).

Keşif, İstila ve Sömürgecilik

Glenn Ames, *Vasco da Gama: Renaissance Crusader* (2005).

Jerry Bentley, *Old World Encounters: Cross Cultural Contacts and Exchanges in Pre-Modern Times* (1993).

Charles Boxer, *The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800* (1965).

_____, *The Portuguese Seaborne Empire, 1415-1825*, tekrar baskı (1977).

Bernard Lewis, *Cultures in Conflict: Christians, Muslims, and Jews in the Age of Discovery* (1994).

William Maltby, *The Black Legend in England: The Development of Anti-Spanish Sentiment, 1558-1660* (1971). İspanyol zulmüne dair efsaneler hakkında iyi bir çalışma.

Anthony Pagden, *European Encounters with the New World: From Renaissance to Romanticism* (1992).

J. H. Parry, *The Age of Reconnaissance: Discovery, Exploration and Settlement 1450 to 1*, 2. ed. (1981).

G. V. Scammel, *The World Encompassed: The First European Maritime Empires, c. 800-1650* (1981).

David Stannard, *American Holocaust: The Conquest of the New World* (1992). Korkunç bir konu hakkında etkileyici bir akademik çalışma.

Kolomb ve Etkisi

Alfred Crosby, Jr., *The Columbian Exchange: Biological and Cultural Consequences of 1492* (1972).

Felipe Fernandez-Armesto, *Columbus* (1992). Önemli bir biyografi.

İsmail Kadir, *Columbus and the Ends of the Earth: Europe's Prophetic Rhetoric as Conquering Ideology* (1992).

William Phillips, Jr. ve Carla Rahn Phillips, *The Worlds of Christopher Columbus* (1992).

Living Rouse, *The Tainos: Rise and Decline of the People Who Greeted Columbus* (1992).

Cortés ve Meksika'nın Fethi

Sege Gruzinski, *The Conquest of Mexico: The Incorporation of Indian Societies into the Western World, 16th-18th Centuries* (1994).

Richard Marks, *Cortés: The Great Adventurer and the Fate of Aztec Mexico* (1993).

Hugh Thomas, *Conquest: Cortes, Montezuma, and the Fall of Old Mexico* (1995).

IX

KUZEY'DE RÖNESANS

KUZEY'İN EDEBÎ KÜLTÜRÜ

Avrupalıların Amerika'nın büyük bölümünü fethetmesiyle, Avrupa'nın maddi ve siyasi yaşamında muazzam değişiklikler oldu. Ancak Alplerin kuzeyindeki sanatsal ve entelektüel yaşam çok daha tedrici bir değişimden geçmekteydi. Saraylar, kiliseler ve varlıklı bireyler sanat ve müzik hamiliği konusunda kendilerini geliştirdi. Kuzey Avrupa'da Rönesans, yalnız hümanistlerin yürüttüğü Yunanca, Latince ve İbranice çalışmalarından ibaret değildi; bu dönemde İngilizce, Fransızca, Almanca ve İspanyolca gibi yaşayan diller de edebî araçlar olarak gelişmeye başladı. Alplerin kuzeyinde Rönesansın çiçeklenmesi uzun vakit almıştı ancak Kuzeylilerin başarıları geniş çaplı oldu.

Christine de Pizan (1365-ö. 1429 Civarı)

Pek çok yazar Fransızcanın edebî yükselişine katkı sağlamıştır ancak çok azının modern dünya üzerinde Christine de Pizan kadar etkisi olabilmıştır. Pizan, yazarlığı meslek edinmiş ilk kadındı ve eserleri yayımlanan ilk feminist yazardı. Pizan Venedik'te doğdu ve henüz çocukken ailesiyle Fransa'ya taşındı. Babası Thomas, Bologna'da ve Venedik'te ün kazanmış bir hekim ve astrologdu, bir süre sonra Fransa kralı V. Charles'ın (tahtta kaldığı süre 1346-1380) sarayında

çalışmaya başladı. Thomas de Pizan kısa süre içinde kralın en sevdiği saray görevlilerinden oldu. Kral onu en güvendiği danışmanlarından biri ilan etti ve saray doktoru olarak atadı.

Fazla eğitim alırsa evlenmeyeceğinden korkan annesinin itirazlarına rağmen Christine gelişime son derece önem veren babasından fevkalade bir eğitim aldı. Fransızca, Latince, İtalyanca ve biraz Latince öğrendi. On beş yaşındayken Etienne de Castel adında Picardy'den gelen saray mensubu soylu bir gençle evlendi. Castel, kralın katibi ve noteri oldu. Ayrıca Christine için iyi bir ești. Aile, kralın Eylül 1380'deki ölümüne dek güçlenmeye devam etti. Christine'in sonradan yazacağı gibi, "artık talihsizliklere giden kapı açılmıştı."¹

Babası yeni kralın gözdelelerinden değildi. Yeni kral babasının emekliliğini iptal etti, ayrıca saraydan aldığı maaşı kıstı. Babasının sağlığı bozuldu ve 1385 ile 1390 yılları arasındaki bir tarihte vefat etti. Kocasını Kral VI. Charles ile Beauvais'ye seyahat ederken hastalandı ve 1390 sonbaharında o da öldü. Christina yirmi beş yaşındayken bakıma muhtaç bir anne, üç çocuk ve bir yeğenle kalakalmıştı. Ayrıca kocasından kalan borçlar için açılmış dört davayı savuşturmak zorundaydı.

Ne yapacaktı şimdi? 14. yüzyıl kadınları için yalnız birkaç seçenek mevcuttu. Bu noktada son derece tuhaf bir şey vuku buldu: Christine de Pizan, edebiyatı meslek edinmeye yönelerek bir kadından beklenmeyecek hamleyi yaptı. Petrarch ve Boccaccio gibi, yazılarıyla geçimini sürdürebilen az sayıda yazar vardı, fakat Pizan azimliydı. Hedefine giden yolda entelektüel birikim kazanmak için kendini tarih, şiir ve bilim çalışmalarına verdi. İlâveten aldığı eğitimlerle şiir yazmaya koyuldu ve neyse ki 1393'ten itibaren takdir görmeye başladı. Aynı zamanda var olan kitapların yeni nüshalarını yazmaya, çizim yapmaya ve muhtemelen noterlikle meşgul olmaya devam etti.

Şiirin yanı sıra Fransa kralı V. Charles'ın kardeşi Burgonyalı Cesur Dük Philip'in isteği üzerine Kral V. Charles döneminin tarihini yazdı. Pizan sipariş üzerine, hoş karşılanacak başka biyografik eserler de ortaya çıkardı. Saray hayatı dünyasına aşinaydı, hükümdarlar için yazdığı tavsiye kitabı *Siyasetin Yapısı* (*The Body of Policy*), kadınlara karşı önyargılı olan bir toplum göz önüne alındığında, son derece tuhaf bir şekilde saygıyla karşılandı. *Şövalyeliğin ve Silâhlının İşleyişi Kitabı* (*The Book of Deeds of Arms and of Chivalry*) o kadar yararlı

¹ Christine de Pisan, *The Treasure of the City of Ladies*, çev. ve ed. Sarah Lawson (New York: Penguin, 1985), s. 17.



Christine de Pizan'ın el yazması eserini Bavyeralı Isabella'ya sunuşunu tasvir eden erken 15. yüzyıl minyatürü.

bulundu ki İngiltere kralı VII. Henry, kitabı sonradan İngilizceye tercüme ettirdi. Pizan'ın 1413 tarihinde bitirdiği *Barış Kitabı* (*Book of Peace*) eserinde ise eğitimin önemi vurgulanmaktaydı. Yazar, Jan Dark'ın ilk hayranlarındandı. *Jan Dark İlahisi* (*Hymn to Joan of Arc*) isimli eser, Jan Dark'ın çağdaşları tarafından onun hakkında yazılmış tek övgü dolu eserdir. Pizan, Jan'ın yiğit bir kadın olduğunu ve siyasette iynin kötüye karşı kazandığı zaferin bir örneğini teşkil ettiğini düşünmekteydi.

Christine de Pizan ayrıca, Jean de Meun'un saray aşkı geleneğinde 13. yüzyıl boyunca rağbet görmüş *Gülün Aşkı* (*Roman de la Rose*) isimindeki alegorik şiire yazdığı sonuç kısmını eleştirdi. Kadınları savunduğu bu yazıyla büyük ün kazandı. 1399 yılında yazdığı eseri *Aşk Tanrısına Mektuplar* (*Letters to the God of Love*) ile Meun'u, kadınları aşığılaması ve beslediği apaçık kadın düşmanlığı yüzünden ağır bir şekilde eleştirdi. Meun'un hayranları ile sayıca çok olan Pizan destekçileri arasında hararetle bir edebî mücadele yaşandı. Yaşanan tartışmalar, *Kadının Doğası Üzerine Tartışmalar* (*Querelle des Femmes*) adıyla bilinen bir münazarayı doğurdu. Bu tartışmalar Rönesans boyunca devam etti.

Ününü kaybetmekten ve fikirlerine dönük saldırılardan korkmayan Pizan, en önemli çalışması olan, *Kadınlar Şehrini Kitabı* (*The Book of the City of Ladies*) (1405) eserinde kadınları savunmaya devam etti. Bu devrimci çalışmada kadınların bir şehri yönetmek için gereken her işi yaptığı bir dünya tahayyül eder. Pizan, kadının aşağı derecede olduğunu haklı çıkarmak için kullanılan İncil dâhil tüm geleneksel kaynakları ele alır. Tanrı'nın kadınları "kendi suretinde yarattığına" dikkat çeker. "Böyle soylu bir kanı taşıyan damarlara herhangi bir ağız nasıl kötü söz söyleyebilir? (...) Tanrı, tamamen birbirine benzeyen ve eşit derecede iyi ve kötü olan ruhları yarattı, sonra onları dişi ve erkek bedenlere yerleştirdi."² Kadınların bedeninin sözde zayıflığına gelince, kararlılık ve ahlaki güçleri sayesinde kadınlar bu zayıflığı fazlasıyla telafi etmişti. Pizan, kadınları kendi deneyimlerine göre hareket etmeye, "ne başarabilecekleri konusunda bihaber erkeklerin ortaya attığı karalamalar"a aldırmamaya davet etti.³

1405'te *Kadınların Hazinesi veya Üç Erdem* (*The Book of the Treasury of Ladies or the Book of Three Virtues*) eserini yayımladı. Bu eser, *Kadınların Şehri* (*The Book of the City of Ladies*) kitabının devamı niteliğindeydi. Çalışma, kraliçe, hizmetçi ve hayat kadınlarına kadar tüm kadınlar için adabımuâşeret ve hayatta kalma dersleri veren uygulamaya yönelik bir rehberdi. Pizan kadınları, sosyal konumlarına bakmadan üç kardinal erdem olan "Akıl, Namus ve Adalet" in peşinden gitmeleri konusunda teşvik etmekteydi. Pizan, yoksul veya varlıklı tüm kadınların yaşamına şaşırtıcı bir şekilde içeriden bakmıştı. Nasihatleri, bununla tutarlı olarak hassas bir şekilde ifade edilmişti.

Yazarlık ünü yayılırken Pizan, Avrupa'nın dört bir yanındaki taht sahiplerinden hamilik teklifi almaya başladı. Milan Dükü Giangaleazzo, Visconti sarayını dekore etmesi için onu çağırılmıştı. Fakat o hem bu teklifi hem de İngiltere kralı IV. Henry'den gelen benzer bir isteği geri çevirdi. Oğlu Jean'e, Salisbury kontundan İngiliz sarayında uşak olması yönünde gelen teklifi, daha sonraysa Burgonya sarayında kendisine verilen görevi kabul etmesi için izin verdi. Kral IV. Charles ve hareketli İngiliz kraliçesi Bavyeralı Isabella ona hamilik etti ve o da bunlara sadık kaldı. Hem İngiliz hanedanı hem de diğer Fransız soyluları

² Gerda Lerner, *The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to Eighteenth century* (New York: Oxford University Press, 1993), s. 144-145.

³ Julia O'Faolain ve Lauro Martines, ed., *Not in God's Image: Women in History from the Greeks to the Victorians* (New York: Harper & Row, 1973), s. 185.

Pizan'a cömert hediyeler verdi. Fakat Paris'teki siyasi manzara çirkinleştikçe Pizan bir manastır hayatı sürmek üzere köşesine çekildi. Belki de kızının rahibe olarak yaşamını sürdürdüğü Poissy'ye gitmiştir. Bu manastırda öldü ve arkasında hatırı sayılır başarılarla dolu bir miras bıraktı. Kendisinden sonra devam eden feminist anlayışın yükselişi üzerindeki etkisi muazzamdı.

DAHA SONRAKİ FRANSIZ YAZARLAR

François Villon (1431-ö. 1464 Civarı)

15. yüzyılın en önemli Fransız lirik şairi, serseri François Villon'du. Paris'in kenar mahallelerinde, dilenci ve hırsızların arasında yetişen Villon nihayetinde Paris Üniversitesi'nde öğrenci oldu. 1455 yılında çıkan bir sarhoş kavgası sırasında bir rahibi ölümcül biçimde bıçakladı ancak nef si müdafaadan akları. Ertesi yıl Villon ve dört arkadaşı Navarre Okulu'ndan önemli miktarda para çaldı. Sonrasında tutuklandı ve 1461 yazını Orleans piskoposluğunun hapisanesinde geçirdi. 1462 yılında Villon hırsızlık ve huzur bozmak suçlarından tutuklandı, on yıl boyunca Paris'e girişi yasaklandı. Erken ölümünden önce Villon birkaç uzun şiir ile kırk kadar *balad* ve *rondeau* tarzında şiir yazmıştı. Bu şiirlerde en içten düşüncelerini, pişmanlıklarını ve korkularını daha önce hiçbir şairin yapmadığı kadar içtenlikle ortaya dökmüştü.

Louise Labé (1520-1566 Civarı)

Louise Labé, Fransız edebiyatındaki sıra dışı figürlerden bir başkasıydı. Lyon'dan gelen bir halatçının kızıydı, mensup olduğu sınıfa nazaran çok daha iyi bir eğitim almıştı. Müzik, edebiyat, çeşitli diller, resim, dikiş, silahlar ve halatçılık konusunda eğitim gören Labé, diğer kadınlara "zihinlerini iğne ipliğin ötesine taşımalarını" ve eğitimden zevk almalarını öğütledi.⁴ Yaşamın her yönünü deneyimlemek için Labé'nin erkek kılığında kavgaya karışmış ve bir ip imalatçısıyla evlenmeden önce hayat kadınlığı yapmış olma ihtimali vardır. Pek çok güzel sone, mersiye ve *Ahmaklık ile Sevginin Münazarası* (*The Debate Between Folly and Love*) (1555) isimli bir nesir diyalog yazdı. Olağanın dışında seyreden yaşamına rağmen Labé'nin romantik aşk gibi konuları ele alırken son derece geleneksel bir yaklaşımı vardı. "Zavallı Âşık Ruh" isimli şiirinde "aşk yanılısamı"nın zevkini göklere çıkarmıştır:

O zaman sanırım onu şefkatle öpmek, sarıp sarmalamak
Açıkçası sonra da bağırma basmak için; tüm gün
Onu ıstırapla, yakına sıkıla
Evet, pek çok uzun gün boyunca aradım.⁵

Navarrelî Marguerite (1492-1549)

Dönemin en bilinen kadın edebî figürü Kral I. François'ın ablası Navarrelî Marguerite'ti. Yetenekli annesi Savoylu Kraliçe Louise (1476-1531) ona Fransızca, İspanyolca ve Dante ile Petrarch'ın şiirlerini okumasına yetecek kadar İtalyanca öğretmişti. Marguerite ayrıca Latince ve biraz da Yunanca öğrendi. Aldığı hümanist eğitim ve fizikî güzelliği ile tanınan Marguerite bazen kardeşinin naibi olarak görev yapardı. İlk kocası Alençon Dükü'nün ölümünden sonra Navarre kralı Henri d'Albret ile evlendi ve ressam, şairler, hümanistler ve din adamlarından oluşan bir gruba başkanlık etti. Bu grubun içinde Fransız saray ve sokak ağzı ile klasik Latinceyi bir araya getirmeye yardımcı olmuş Clémont Marot (1496-1544) da vardı. Etrafındaki diğer kişiler ise ileride Fransa veya diğer yerlerdeki Reform hareketlerine öncülük edecekti.

Marguerite'in sahip olduğu siyasi sorumluluklar düşünülürse edebî yönden verdiği eserler olağanüstü niteliktedir. Duygusal yönden son derece güçlü olan mistik şiirlere yoğunlaşmıştır. *Günahkar Ruhun Aynası (The Mirror of Sinful Soul)* isimli şiiri bu türde yazılmış çok ünlü bir eserdir. Öldüğü sıralarda kraliçe, *Heptaméron* isimli en meşhur düzyazı eserini yazmaktaydı. Boccaccio'nun etkisi altında yazdığı yetmiş iki kısa hikâye, Fransız sosyetesinin müstehcen ve nükteli yansımalarıydı. Öyküler geniş bir yelpazeye yayılmıştır, açık saçık hikâyeler olduğu gibi maneviyata dair yazılanlar da vardır. Kadınları cesurca savunan Navarrelî Marguerite kilisenin ve manastırların suistimalleri hakkında yazmış ve böylece reformu desteklediğini göstermiştir. Aynı zamanda Meaux'daki reform yanlısı din adamı ve akademisyenleri korumak için kendi nüfuzunu kullanmıştır. Bu grup, kraliçenin "melek gibi konuşabilen ama genelde şeytan kadar açgözlü olan" rahipler hakkındaki endişesini paylaşmaktaydı.⁶

5 James Bruce Ross ve Mary Martin McLaughlin, ed., *The Portable Renaissance Reader* (New York: Viking Press, 1970), s. 449.

6 Marguerite de Navarre, *The Heptaméron*, çev. P.A. Chillon (New York: Penguin, 1984), s. 100-101.

François Rabelais (1483-1553)

Navarrelî Marguarite'in "melek gibi konuşabilen" fakat içinde şeytanı taşıyan rahipler hakkındaki betimlemesi François Rabelais'nin şahsiyetinde tam olarak görülebilir. Bu rahip sıradışı bir çelişkiler bütünüydü: Bazen şehvet düşkünü bir keşiş, bazen tıp öğrencisi veya anadilinde yazmayı tercih eden bir klasikçi olur, bazense gerçek bir mümin olduğu hâlde dinî inançları aşağılardı. Babası zengin bir avukat ve Merkez Fransa'da toprak sahibiydi. Oğlunun yakınlardaki Benedikt manastırda iyi bir eğitim almasını sağlamıştı. Rabelais, henüz gençken Fransiskanlere katıldı. Yunanca çalışmalarına şüpheyle bakan manastır hayatını boğucu buldu. Bunun üzerine Benedikt bir keşiş ve başpiskopos için bir dönem sekreter olarak çalıştı ve onun tarikatına geçti. Öğrencilik hayatına başladı, 1530'da Montpellier'den mezun oldu. Beşerî bilimler eğitiminin yanında matematik, tıp ve fen eğitimi aldı.

1532 yılına geldiğinde Rabelais Lyons'ta hekimlik yapıyor, Erasmus gibi hümanistlerle yazışıyor ve tıbbi tezlerin çevirilerini yayımlıyordu. O dönemde ilk büyük satirik hikâyesi *Gargantua*'yı yazdı ve eserini "en soylu ayyaşlara ve sizlere, çok saygıdeğer ve işe yaramaz arkadaşları"na ithaf etti.⁷ 1534'te *Pantagruel* isimli devam kitabı çıktı. Bu ağzı bozuk hicivler, yazarın şahane klasik eğitimini açığa çıkardığı gibi belden aşağı mizahî öğelerle de doluydu. İkisi de sıradışı bir şekilde beğeni topladı ve Paris Üniversitesi müstehcen olduğu gerekçesiyle çok geçmeden iki eseri de kınadı. Neyse ki Rabelais, Paris piskoposu Jean du Bellay'ın himayesi altındaydı. Piskopos onu iki kez doktoru olarak yanında Roma'ya götürdü.⁸

Rabelais daha sonra Montpellier'e dönerek 1537 yılında tıp alanında doktora yaptı. Kral I. François'nın sarayında ve Torino'da edindiği kısa süreli görevlerden sonra şehir yönetiminin sekreterliğini yaptı. Maaşını yetersiz bulunca ek iş olarak artık kardinalliğe yükselmiş olan Bellay'ın hamiliğini kazandı ve Paris'teki vefatına dek meşhur hikâyelerini yeniden gözden geçirmeyi ve genişletmeyi sürdürdü. Rabelais hakkındaki tartışmalar bu dönemde devam etti. Çoğu kişi onu Rönesansın en büyük komedi ve hiciv yazarı olarak görmektedir. Garguanta adlı karakteri, genç yaşta Thélème Manastırı'nı kurmuş bir devdi. Bu manastır, her iki cinsiyeti de kabul eden "dilediğini yap" mottosunu benimseyen ideal bir manastır cemaatiydi. Rabelais'nin hedefleri arasında kilise hiyerarşisine mensup kişiler, teologlar, avukatlar ve düşünürler de vardı. Fransa hümanizmi, ne kadar sıradışı olursa olsun her türden fikir ve kelime oyununu seven Rabelais'la bir komedi dehası kazanmıştı.

7 François Rabelais, *The Histories of Gargantua and Pantagruel*, çev. J. M. Cohen (New York: Penguin, 1972), s. 37.

İNGİLTERE'DE ANADİL KULLANIMI

Orta İngiltere, uzun süre Orta Çağ'ın en büyük edebî başarılarından birisi olarak değerlendirilen harika *Canterbury Hikâyeleri*'nin yazarı Geoffrey Chaucer'ın (1340-1400 civarı) döneminde gelişmiştir. İtalyanca ve Fransızcanın görece daha istikrarlı olduğu 15. yüzyılda dahi İngiliz edebiyatı değişmeye ve gelişmeye devam etti. 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar İngilizce, İngiltere'nin başlıca edebî dili değildi. Thomas More'un *Ütopya* (1516) eseri gibi önemli bir çalışma bile 1541 yılına kadar Latince'den İngilizceye çevrilmeyi. Fakat tüm bunlar William Shakespeare (1564-1616) sayesinde değişecekti.

William Shakespeare: Avon'un Ozanı

Shakespeare, Stratford-upon-Avon'da doğdu. Babası sonradan devlet memuru olacak varlıklı bir eldiven imalatçısı ve tüccarıydı. Annesi ise toprak sahibi önemli bir aileden geliyordu. Gençliğinde iflah olmaz bir okuyucuydu ve Latince konusunda uzmanlaştı. 1582'de William, Anne Hathaway ile evlendi. Çiftin pek çok çocuğu oldu. On yıl sonra kabul görmüş bir aktör ve oyun yazarı olarak Londra'da yaşamaktaydı. 1594'te Shakespeare Kral'ın Adamları isimli tiyatro şirketinin imtiyazlı bir üyesi hâline geldi ve 1611'de Stratford'da emekli olana dek bu şirketle bağını hiç kesmedi. Southhampton kontu, yazarın en önemli hamilerinden biriydi.

Kendisine atfedilen eserler arasında otuz yedi oyun ve pek çok tiyatral olmayan şiir vardır. Çok az kişi hem trajedi (*Hamlet*, *Kral Lear* ve *Macbeth*) hem de komedi (*Bir Yaz Gecesi Rüyası*, *Kuru Gürültü*) alanında başyapıt verebilmiştir. Shakespeare'in oyunlarının bir kısmı Rönesans İtalyası'nda geçmektedir (*Othello*, *Romeo ve Juliet*, *Venedik Taciri* ve *Veronalı İki Centilmen*). Bu eserler, İtalyan dünyasının Kuzeylilerin hayal gücünü ne denli ele geçirdiğini gösterir.

Shakespeare aynı zamanda tarihe meraklıydı. Plutarkhos'un yanı sıra Raphael Holinshead (1525-1580 civarı) ve Thomas More gibi kendi dönemine yakın zamanlarda yaşamış tarihçilerin çalışmalarına büyük bir ilgi duymaktaydı. Tarihî oyunlarının bazıları *Jül Sezar* ve *Antonius ve Kleopatra* gibi antik Roma'da;



William Shakespeare'in Portresi

bazıları ise, *III. Richard* ve *VIII. Henry* gibi, kendi çağına yakın zamanlarda geçmektedir. Avon'un ozanı lakabıyla tanınan bu şair, tüm oyunlarında çeşitli sosyal sınıflardan erkek ve kadınların düşünce ve konuşmalarını her yönüyle ortaya koymuştur. Bu hiç alışlageldik bir şey değildi. İktidar siyasetinin iç dünyasıyla olduğu kadar Cheapside Sokağı'ndaki tavernalara da aşinaydı.

William Shakespeare genellikle gelmiş geçmiş en büyük İngiliz yazar olarak görülmektedir. İngilizcenin edebî bir dil olarak kendini kanıtlaması açısından William Shakespeare'in eserleri asli önem taşır.

Elizabeth Dönemi Rönesansının Diğer Yazarları

Kraliçe I. Elizabeth'in İngilteresi (tahtta kaldığı süre 1558-1603) cesur oyun yazarı Christopher Marlowe (1564-1593), şair Edmund Spenser (1552-1599), Sir Philip Sidney (1554-1586) ve onun kız kardeşi Pembroke kontesi Mary gibi şairlerin aralarında olduğu pek çok dikkat çekici edebî yeteneğe tanıklık etmiştir.

Cambridge Üniversitesi'nde eğitim gören Marlowe, Romalı şair Ovid'in eserlerini tercüme etti, yedi oyun ve pek çok şiir kaleme aldı. Ayrıca üniversite çalışmaları sırasında sık sık izne çıkarak kraliyet ailesinin ajanı olarak çalıştı. En önemli eserleri arasında *II. Edward*, *Doktor Faust*, *Malta Yahudisi* ve *Tamburlaine* bulunur. Oyun yazarlarıyla dolu bu çağda Marlowe, Elizabeth dönemi oyun yazarları arasında Shakespeare'den sonraki en iyi sanatçı olarak görüldü. Oyun yazarlığı kariyeri Londra'da bir bar kavgası sırasında bıçaklanarak öldürülmesiyle trajik bir şekilde erkenden son buldu.

Philip Sidney, Henry Sidney (kendisi sonradan İrlanda lordunun yardımcısı olacaktı) ve Mary Sidney'in (Leicester ve Warwick kontunun kız kardeşi) oğluydu. İlk olarak Shrewsbury Okulu'nda eğitim gördü, 1571'de ise Oxford'u mezun olmadan bıraktı. Bundan sonraki birkaç yıl boyunca Avrupa'da dolaştı ve bazı diplomatik görevlerin yerine getirilmesine yardımcı oldu. Kraliçeyle arası bozulduktan sonra kardeşi Mary'nin evine çekildi ve romantik uzun nesiri *Arcadia*'yı yazdı. 1581'de Sidney, Parlamento üyesi oldu ve üç yıl sonra Flushing valisi ilan edildi. 1586'da Zutphen Muharebesi'nde İspanyollara karşı savaşırken aldığı yara sonucu öldü. Geride önemli bir şiir mirası ve *Şiirin Savunması*'nı (*Defense of Poetry*) bıraktı.

Mary Sidney (1561-1621) dinî şiirler yazdı, Petrarch'ın şiirlerini tercüme etti. Ayrıca mersiyeler, diyaloglar ve Zebur'un vezinli bir versiyonunu yazdı. Henüz on dört yaşındayken saraya girdi ve iki yıl içinde Pembroke kontuyla evlendi. Mary, pek çok dili akıcı şekilde konuşması, müzik ve nakış yeteneğiyle

kraliçeyi etkiledi. Kraliçe gibi Mary Sidney de aralarında birkaç kadının olduğu bazı şairlere hamilik etmekteydi. Saray mensubu kardeşinin dostu Edmund Spenser, Chaucer'den bu yana en büyük İngiliz şair olarak değerlendiriliyordu zira en büyük eseri *Faerie Queene* eserinde geçen "Gloriana", Chaucer tarafından Elizabeth'e methiye dizmek için kullanılmıştı. Spenser İrlanda'da saraydan uzak pek çok yıl geçirdi fakat çağdaşlarının mükemmel kraliçeleri için hissettiği hayranlığı paylaşmaktaydı. Gerçekten de kraliçenin saltanatı sırasında İngiliz edebiyatı olağanüstü bir seviyeye gelmişti.

İSPANYOL EDEBİYATI'NIN ALTIN ÇAĞI

İspanyolca, Rönesans sırasında ortaya çıkan en önemli edebî dillerdendi. Miguel de Cervantes (1547-1616) uzun zamandır tarihin en iyi İspanyol yazarı olarak gösterilmektedir. Cervantes, Alcalá de Heranes'te doğmuştu. Babası başarısız bir eczacı cerrahı ve sonradan bir çeşit gezgin olmuştu. Yazar, Madrid'de okudu ve en başta adını şair olarak duyurdu. Bir düelloya dâhil olduktan sonra İspanya'yı terk etmek zorunda kaldı, Roma'ya gitti ve burada bir kardinalin hizmetine girdi. 1570'te Cervantes İspanyol ordusuna katıldı ve Ekim 1571'de Osmanlılara karşı düzenlenen Lepanto [İnebahtı] Muharebesi sırasında cesurca savaştı. Sonrasında ise Kuzey Afrika'da Tunus seferine katıldı. Eylül 1575'te İspanya'ya dönmek için yelken açtı ancak gemisi Morolu korsanlar tarafından esir alındı. Cervantes korsanlarca köle olarak satıldı. 1580'de onun için ödenen fidye sayesinde kurtuldu ve *Cezayir Şehri Resimleri* (*Pictures of Algiers*) eserinde anlatacağı maceraları yazmak üzere geri döndü.

Aralık 1584'te Cervantes, Esquiviaslı zengin bir köylünün kızı Catalina de Palacios Salazar y Vozmediano ile evlendi. Catalina'nın çeyizi mütevazıydı, dolayısıyla Miguel bir dizi düşük ücretli işte çalışarak hayatını idame ettirmek zorunda kaldı. Çiftin hiç çocuğu olmamasına rağmen evlerinde Miguel'in iki kız kardeşi, gayrimeşru kızı Isabel, bir yeğeni ve bir uşağı kalmaktaydı. Altında ezildiği maddi yükümlülüklerden kurtulmak umuduyla Cervantes 1588 yılında Protestan İngiltere'ye karşı gönderilecek büyük donanma için tedarik toplayan hükümet yetkililerinden biri oldu. Sevilla'daki katedralin rahibine ait tedarik-leri zorla aldığı için geçici olarak aforoz edildi. Mali kayıtlarında açık olduğu fark edildiğinde ise tutuklandı ve kraliyet hizmetinden kovuldu. Cervantes geri kalan hayatını yoksulluk içinde geçirdi. *Mançalı Don Kişot* adlı başyapıtını yazarak ünlü olmayı başardı.

1610'da İspanya'nın büyük bölümü kahramanlık masallarıyla dalga geçmekte, bu masallara kahkahalarla gülmekteydi. Oyun yazarı Lope de Vega gibi entelektüeller *Don Kişot*'u edebî övgüye değer olmadığı gerekçesiyle aşağılasa da kitap pek çok baskı yaptı ve sayısız okur kazandı. Cervantes bu başarıdan mali olarak pek bir çıkar elde etmedi ve ölümünden birkaç yıl önce Aziz Francesco Tersiyer Tarikatı'na katıldı. Zorluklarla geçen bir yaşamı olmuştu. Yazar, 23 Nisan 1616'da, tam da Shakespeare'in İngiltere'de öldüğü gün Madrid'de hayata gözlerini yumdu. *Don Kişot*'u yazma amacı şövalye romantizmiyle dalga geçmekti fakat hikâye İspanya toplumunun muazzam bir panoramik resmini çiziyordu, ayrıca herkes kitabın kahramanı Mançalı şövalye Don Kişot'un şövalyeliğe dair amaçlarına karşı samimi bir ilgi duydu. Kişot'un maceraları sırasında yanında, kaba saba ve pratik bir insan olan yaveri Sanço Panza vardır. Bu ikili, tüm edebiyat dünyasının en iyi bilinen figürleri hâline gelmiştir. Cervantes, bu muhteşem öyküyü yazarken hayat deneyimlerini, İspanyol hapishanelerine aşinalığını ve Endülüs ovalarında gördüğü zengin yaşamı aktarmıştı.

İspanya'da Rönesans boyunca tiyatro da son derece gelişti. Bu konuda önde gelen isimler arasında Lope de Vega (1562-1635), Tirso de Molina (1571-1648) ve İspanya'ya göç etmiş bir Meksika yerlisi Juan Ruiz de Alarcon (1581-1648) sayılabilir. Bilhassa Lope de Vega üretken bir dehaydı. Beş yüzün üzerinde komedi ve dram kaleme almıştı. Cervantes'in dehasını kabul etmese de, kendi eserlerinin muazzam bir etkisi olmuştu. Onun yazdığı oyunlar günümüzde dahi sahnelenmektedir. Molina ise doymak bilmeyen âşık Don Juan karakterini yaratmıştır. Bu karakter genel hatlarıyla İspanya kralının üvey kardeşinden ilham alınmıştı. İspanya'da tiyatro, İngiltere'de olduğu gibi erkeklerin egemenliğindeydi (oyuncular tamamen erkeklerden oluşuyordu). Yine de Rönesans süresince tiyatronun en parlak zamanlarından biri yaşandı.

KUZEY'DE GÜZEL SANATLAR

Kuzey Rönesansı mimari, güzel sanatlar ve müzik alanındaki yaratıcılık konusunda etkileyici eserlere tanıklık etti. Fransa kralı I. François gibi kraliyetin gücünü artıracak bir devlet inşa etmeye yönelik siyaset izleyen prensler daha büyük saraylar istemekteydi. Rönesans sarayları yetenekli müzisyen gruplarını cezbetmekteydi. Resimde Rönesans sanatına son derece önemli katkıları olan kişilerden biri Flaman usta Jan van Eyck'di (1390-1441 civarı). Eyck'in 1422-1424 arası Hollanda'da, 1425-1429 arası Lille'de, sonrasında ise Brülj'de çalıştığını

ve orada vefat ettiğini biliyoruz. Burgonya dükü İyi Philip onu diplomat ve saray ressamı olarak sarayında vazifelendirdi. En meşhur eserleri muhtemelen ağabeyi Hubert ile birlikte çalışarak yaptıklarıydı.

Jan van Eyck

Jan van Eyck yağlı boya kullanması ile ünlüdür. Opak bir suluboya tabakası üzerine yarı saydam yağ tabakasıyla resim çizmiştir. Bu onun resmine eşi görülmemiş bir derinlik ve parlaklık verdi. Eyck yağlı boya kullanımı sayesinde tuval üzerine yapılan resimlere tüm detayları koyabilmekte ve böylece tezhipçilerle rekabet etmekteydi. Ressam, Meryem Ana ve bebek İsa gibi geleneksel konuların benzeri görülmemiş realist resimlerini yapmıştır. Aslında Meryem Ana, Jan van Eyck'in çizmeyi en sevdiği konuydu. Genelde olgun İsa'yı çizmekten imtina edilirdi fakat Meryem'e yaklaşmak daha kolaydı. Meryem, bazen sinirlenen oğluyla insanlar arasında iyi bir arabulucuydu. Beşaret (İsa'yı doğuracağını öğrendiği zamanın) tasvirlerinde Meryem'in elinde kitap olması da kadınların okuma yazma oranının arttığını ima etmektedir.



Jan Van Eyck, *Meryem Ana ve Çocuk*
(*Virgin Mary and Child*)

Eyck aynı zamanda *Meryem Ana ve Çocuk ile Başvekil Rolin* (*Madonna and Child with Chancellor Rolin*) (bkz. Renkli Resimler) gibi eserlerinde İncil tasvirlerine çağdaşlarını yerleştirerek onların gururunu okşadı. Burgonyalı Başvekil Rolin gibi Eyck'in çağında yaşayan bir kişi için Tanrı ve bebek İsa'nın annesiyle aynı ortamda bu kadar gerçekçi bir şekilde tasvir edilmek kim bilir ne kadar heyecan vericidir. Jan van Eyck'in portrelerinde genellikle mimari veya manzarası olan arkaplanlara yerleştirilmiş hareketsiz figürler vardır. Canlı renk kullanımı ve çizdiği her şeyi en küçük ayrıntısına kadar yansıtmaları sayesinde yağlı boyanın son derece yaygınlaştığı 15. yüzyılda Çukur Ülkeler, Almanya ve İtalya'da büyük bir yankı uyandırdı.

Geç Dönem Flaman Resmi

Van Eyck'ın kuşağından sonra gelen nesiller boyunca Flaman resmi Avrupa'nın en iyilerinden olmayı sürdürdü. Çukur Ülkeler Avrupa'nın en zengin bölgele-rindendi, dolayısıyla burada varlıklı hâmi bulmak kolay sayılırdı. 16. yüzyıla kadar Çukur Ülkeler'de İtalya'nın etkisini hissetmek mümkündü. Bu etkiyi, klasik temaları ve İtalya'nın ortamını pek çok eserinde resmeden Anversli Quen-tin Massys (1464-1530 civarı) gibi başarılı sanatçılarda görebiliriz. Massys aynı zamanda İncil tasvirleri ve harikulade portreleri ile tanınır. Portreleri arasında, Hans Holbein'in Erasmus portresiyle rekabet edebilecek kadar muhteşem bir hümanist Erasmus yorumu vardır.

Massys'in çağdaşı iki ressam Hieronymus Bosch (1450-1516 civarı) ve Yaşlı Pieter Brueghel (1525-1569 civarı), gelenekten çarpıcı bir şekilde kopmayı temsil ediyordu. Bosch'un resimlerindeki acayip imgeler sürrealizmin bir öncüsüyken, Brueghel bazı resimlerinde köylü yaşamını ve manzaraları acı yönleriyle yan-sıtmaya cüret etmişti. Bosch'un çalışmaları Brueghel'inkileri derinden etkile-mekteydi. İşçi sınıfına mensup kadın ve erkeklerin herhangi bir sanata hâmilik yaparak destek olamayacağı açıktı. Neyse ki Brueghel, Kardinal Grandvelle gibi hâmiler için yaptığı geleneksel İncil tasvirleri sayesinde kır hayatına duy-duğu düşkünlüğü tatmin edecek kadar para kazanmaktaydı. Brueghel bir hiciv ustasıydı, Çukur Ülkeler'deki bazı acımasız Engizisyon faaliyetlerini canlı bir üslupla gösterdi. Gelgelelim, Protestan egemenliğindeki Anvers'ten Katolik Brüksel'e taşınan da yine kendisiydi.

Peter Paul Rubens (1577-1640) Flaman ekolünün barok döneminde ortaya çıkan en büyük sanatçısıdır. Sekiz yılını İtalya'daki Mantua sarayında geçirdikten sonra Anvers'te devasa bir stüdyo açmıştır. Fransa kraliçesi Marie de' Medici'nin hayatına dair muazzam sahneler içeren resim sergisinde olduğu gibi, tasarladığı kocaman tuvalerin ayrıntılarını çizimleri için öğrencilerini ve yardımcılarını kullanırdı. Rubens Avrupa'da en çok aranan saray ressamlarından biri hâline geldi ve Paris, Londra ve Madrid'de çalıştı. En çok, zengin renk kullanımı ve kırmızı tonlarda, duylara hitap eden nü resimleri ile hatırlanmaktadır. Resim-lerindeki konular İspanyol Kral IV. Philip'i resmettiği tablodaki gibi kraliyet ailesi portrelerinden; ünlü eseri *Haçtan İndirilme*'de (*Descent from the Cross*) olduğu gibi İncil sahnelerine kadar uzayan geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır.

ALMANYA'DA RÖNESANS SANATI

Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Almanca konuşulan topraklarında Rönesans boyunca yetişen olağanüstü sanatçıların sayısı oldukça fazladır. İtalyan ve Hollandalılar gibi Alman zanaatkârlar da kaliteli iş çıkarma yeteneğine sahipti. Rönesans ressamı, sahip oldukları üstün başarı geleneğinin üzerine hayal güçlerini ve şahane tekniklerini de ekledi. Zenginler kilise ve özel mülklere para bağışlayarak kendilerini ifade etmeye çalıştığından, Almanya'da hamilik müessesesi gelişmekteydi. Alman sanatçıların bazıları hem İtalya hem de Çukur Ülkeler'deki gelişimlerden ilham almıştır. Bu sanatçılardan biri de Albrecht Dürer'dir. Augsburglu Hans Holbein ise en çok İngiltere'de Tudor hanedanı için çalıştığı sırada ünlenmiştir. Martin Luther'in arkadaşı Yaşlı Lucas Cranach,* Saksonya'da Reform hareketinin ilk kilit kişilerine yetişmişti. Heykel sanatını ise Tilman Riemenschneider temsil etmekteydi.

Albrecht Dürer (1471-1528)

Nürnbergli Albrecht Dürer, İtalya ve Kuzey'deki sanat arasındaki en önemli bağlantılardan biriydi. Ayrıca büyüleyici çeşitlilikte teknik ve üslupta ustalaşmıştı ve bu sebeple Alman Rönesansının en büyük sanatçısıydı. Dürer önce kuyumcu olan babasının yanında çıraklık yaptı. Çok küçük yaşlardan itibaren çizim konusundaki yeteneğini ortaya koymuş, Kasım 1486'da Michael Wolgemut'un (1434-1519) atölyesine dâhil olmuştu. Wolgemut, Nürnbergli usta bir ressam ve ahşap tasarımcısıydı. Kutsal Roma İmparatorluğu etrafındaki seyahatlerine başlamadan önce dört yıl boyunca bu atölyede çalıştı. 1494 yılında ise memlekete dönerek cazibeli ve mütevazı genç Agnes Frey ile evlendi.

Her zaman yeni bilginin peşinde olan Dürer, 1494 sonbaharında İtalya'ya gitti ve bazı Rönesans sanat eserleri üzerine kapsamlı bir çalışma yaptı. 1495 baharında yeniden Nürnberg'e döndü ve kendi atölyesini açarak önemli siparişler almaya başladı. 1505 yılında ikinci defa İtalya'ya gitti. Yakışıklı Dürer, Kutsal Roma İmparatoru I. Maximilian'dan pek çok sipariş aldı. Maximilian 1519 yılında vefat edince Nürnbergli sanatçı Hollanda'ya seyahat etti. Burada yeni başa geçmiş hükümdar V. Charles için çalışarak emekliliğini garanti altına almayı ummuştu. Dürer yaklaşık bir yıl Hollanda'da kaldı, Hollandalı ve Fle-

* 1472'de doğmuş Lucas Cranach için İng. "The Elder" sıfatı, 1515'de doğan Lucas Cranach içinse İng. "The Younger" sıfatı kullanılmıştır. Aynı ismi taşıyan insanların geçtiği yerlere biz de Yaşlı-Genç sıfatlarını yerleştirdik. [ç.n.]

menk ustaların eserlerini büyük bir titizlikle inceledi. Zelanda bataklıklarında kıyıya vurmuş bir balınayı incelerken sıtmaya yakalandı ve bu hastalık yüzünden ömrünün geri kalanı boyunca sıkıntı çekti.

Son yıllarını Nürnberg'de geçirdi. Şehrin hümanist hareketinde önemli bir yer edinmiş, ayrıca Martin Luther'in ilk destekçilerinden olmuştu. Dürer, Luther'in Yeni Ahit'teki Tanrı'nın sevgisi ve affediciliğine dair verilen mesajların özünü kavradığını düşünüyordu. Luther'in Worms Kurultayı sonrasında öldüğüne dair çıkan yalan haberleri duyunca sanatçı şöyle haykırmıştı: "Tanrım, Luther öldüyse Kutsal İncil'i bize böylesi bir açıklıkla kim izah edecek!"⁸

Reforma katkılarının birini 1526'da bitirdiği *Dört Havari* (*Four Apostles*) isimli



Albrecht Dürer, *Dört Havari*
(*The Four Apostles*)

resminde görebiliriz. Resim, Luther'in dostu Philip Melanchthon ile Nürnberg hümanistlerinden üç kişiyi göstermektedir. Nürnberg'deki hümanistler, şehrin Lutherciliği benimsemesi için harekete geçen önderler arasındaydı. Melanchthon, Nürnberglileri hümanist bir okul kurmaları ve Reforma sahip çıkmaları için teşvik etmişti. Resimde, sol tarafta durmaktadır ve Havari Yuhanna olarak gösterilmektedir.

Sanattaki başarısı sayesinde şehrin kalbindeki Emperyal Şato'nun yakınında rahat bir ev ve toplumun hayranlığını kazanmıştı. Arkasında yetmişden fazla

tablo, yüzden fazla gravür ve iki yüz elli ahşap oyma eser, bine yakın çizim ile geometri, tahkim ve insan orantıları üzerine olmak üzerine üç kitap bırakmıştır. Kullandığı araçlar, üslubu ve konu seçimi çeşitlilik göstermekteydi. Bazı eserleri köylülerin realist tasvirleriydi, bazılarında ise (3. bölümdeki *Şövalye , Ölüm ve Şeytan* [*Knight, Death and the Devil*] gibi) alegorik bir üslup seçmişti. Dönemin en önemli grafik sanatçısı olarak görülmektedir. Leonardo da Vinci gibi Albrecht Dürer de tabiatın anlamını keşfetmenin peşindeydi. Şöyle yazmıştı:

8 J.W. Zophy, *Patriarchal Politics and Christoph Kress (1484-1535) of Nuremberg* (Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 1992), s. 78.

“Gerçek sanat doğada gömülüdür.”⁹ Kendi tabiatı ise aşırı derecede karmaşıktı. Melankoli nöbetleri geçirmeye yatkındı. Ayrıca bir portresinde kendisini göze çarpacak derecede İsa’ya benzetmiş ancak aynı zamanda kürküyle dolaşacak kadar zengin biri gibi tasvir etmişti (bkz. Renkli Resimler). Bu oto-portre henüz yirmili yaşlarına ulaşmadığı zamanlarda bitirdiği bir çalışmaydı. Olgunlaştığında kendine duyduğu güven ise, elbette ki bazılarını bu kitapta da gördüğümüz başarılarından gelmekteydi.

Lucas Cranach (1472-1553) ve Hans Holbein (1497-1543)

Dürer’in çağdaşları olan Yaşlı Lucas Cranach ile Genç Hans Holbein, genellikle Nürnbergli ressamın konularını işlese ve üslubunu takınsa da kendi kimliklerini kazanmış ve ünlü olabilmişlerdir. Cranach, babasından gravür sanatını öğrenmiş bir Kuzey Frankonyalıydı. 1500 ile 1503 yılları arasında Viyana’da faaliyet gösterdikten sonra Saksonya dükü Bilge Frederick’in saray ressamlığına atandı. Burada şehir konseyinin üyesi oldu ve reformcu Martin Luther ile Philip Melancthon’la yakından dostluk kurdu. Erken Saksonya Reformunun en önemli şahsiyetlerini resmetmesi ve pek çok İncil temasını çarpıcı şekilde yorumlaması sonucu ün kazandı. Dürer kadar zarif değilse de, Cranach’ın sanatında da çok güçlü bir psikoloji ile derinden hissedilen bir dinî hassasiyet mevcuttur (bkz. 9. ve 10. bölüm).

Augsburglu Hans Holbein ise meşhur bir sanatçının oğluydu ve babası becerilerini geliştirmesi için onu İtalya’ya yollamıştı. 1515’ten 1526’ya kadar zamanının büyük kısmını İsviçre’nin Basel şehrinde geçirdi. Burada, önde gelen Kuzeyli hümanistlerden pek çoğuyla kuvvetli bağlantılar kurdu. Erasmus’un yayıncısı Johann Froben için bir dizi kitap görseli çizdi. Ayrıca zengin tüccar ve soylulardan çok sayıda sipariş aldı. Ayrıntıya inanılmaz derecede önem verdiği portreleriyle kazandığı şöhret sayesinde İngiltere’ye geldi ve pek çok aydının resmini çizdi. Bu kişiler arasında Kral VIII. Henry, Erasmus, Thomas Cromwell ve Thomas More da vardı (Thomas More ile Erasmus’un portresi bu bölümün sonraki sayfalarında görülecektir). Clevesli Anne’i resmettiği portre, Kral VIII. Henry’nin Alman prensesle evlenmesi için kullanıldı. Holbein’in yağlı boyadaki ustalığı ve psikolojik sezgilerini zekice yansıtmaya yetisi onun günümüzde niçin bu kadar ünlü olduğunu açıklıyor.

⁹ Albrecht Dürer, *The Writings of Albrecht Dürer*, çev. ve ed., William Conway (New York: Philosophical Library, 1958), s. 158.

Sanatçı, işlediği karakterlerin özünü açığa çıkarırken aynı zamanda modellerini methetmeyi başarıyordu (bkz. 14. bölüm).

Heykeltıraş Tilman Riemenschneider (1460-1531 Civarı)

Kuzey Rönesansında Donatello veya Michelangelo kadar meşhur bir heykeltıraş yoktur. Ancak çıkan bazı işler, özellikle de ahşap kilise sunaklarına işlenmiş eserler mükemmeldir. Tilman Riemenschneider dönemin en önemli sunak heykeltıraşlarından birisi olarak ün kazanmıştır. Saksonya'nın Harz Dağları bölgesindeki Hildesheim yakınlarındaki Osterode'de doğmuştur. Würzburg'a taşınarak ressam, heykeltıraş ve camcılar loncasına katılmıştır. İhlamur ağacıyla yaptığı heykeller o kadar başarılıydı ki, birkaç kez şehir konseyinde, sonradan ise diğer memuriyetlerde görevlendirilmişti. Ahşapla çalışmak, Riemenschneider gibi heykeltıraşların ayrıntı ve duyguları ifade etme konusunda öne çıkmasını sağlamıştır. Riemenschneider'in başyapıtı muhtemelen Meryem Ana'nın yükseliğini tasvir ettiği "Creglingen Sunağı"dır. Eserlerinde Donatello ve diğer İtalyan heykeltıraşların etkileri görülmektedir.

1524-1526 arası gerçekleşen köylü ayaklanması sırasında isyancılara yakınlık gösteren Riemenschneider tutuklanır ve işkence görür. Ömrünün son yılları karanlık ve boş olarak tarif edilir. Reform dönemi Kuzeyli heykeltıraşlar için belirsizliklerle doluydu, zira bazı Protestanlar heykeltıraşların yok edilmesi gereken korku verici kişiler olduğunu düşünmekteydi. Yine de bazı sanatçılar uyum sağlama ve hayatta kalmanın yollarını bulmuştur. Genel hatlarıyla bakılırsa Reformun kuzeydeki Rönesans sanatına bir faydası dokunmamıştı.

KUZEY RÖNESANSINDA HÜMANİZM

Avrupa'nın, Alplerin kuzeyindeki kısmına has bir hümanist hareket vardı. Klasik eğitimin canlanması konusuna en az İtalyan hümanistler kadar önem veriyorlardı fakat Kuzey'in karakteri farklıydı. Kuzeyli hümanistlerin eserleri büyük İtalyan akademisyenlerin eserlerine dayanmaktaydı fakat aynı zamanda kendilerine özgü endişeleri vardı. Kuzeylilerin bir kısmı kendi millî kimlikleriyle övünmenin peşindeydi. Kuzeyli hümanistlerin çoğunu harekete geçiren ise dinî ideallerdi. Avrupa'nın kuzeyinde hümanizm hareketi son derece önemli bir dinî hareketle iç içeydi.

Ortak Yaşam Kardeşliği

Ortak Yaşam Kardeşliği'nin asıl ilgi alanı insanın içindeki dinî inancı derinleştirmek ve Hristiyanca bir yaşam elde etmektir. Bu türden ruhî amaçlar için eğitim bir numaralı araç olarak görülmektedir.

Ortak Yaşam Kardeşliği, Gerard Groote (1340-1384) tarafından kurulmuştur. Groote iyi bir eğitim almış ve önce avukat sonra Şarttröz Tarikatına mensup bir keşiş olmuştur. Manastır duvarları içinde dinî açıdan yeterince tatmin olamadı ve 1369'da manastırı terk ederek hayatının geri kalanını ruhban sınıfına reform uygulamaya çalışan, yeni dindarlık şekillerini destekleyen ve Çukur Ülkeler'in Deventer şehrindeki okulunda gençlere eğitim veren bir Hristiyan olarak geçirdi.

Groote'un okulu hem erkek hem de kadınları cezbetmişti, neticede ruhbanların yanı sıra laik erkek ve kadınlarla dolu, manastıra benzeyen bir yapı meydana geldi. Bu Kardeşler geri dönülemez yeminler etmiyordu fakat Mesih'in Dağdaki Vaaz'ında verilen ahlâk kurallarını takip ederek ermiş hayatı yaşamının peşine düşüyordu. Belki de en bilinen üyesi Çukur Ülkeler'deki Aziz Anges isimli manastırda yetmiş yıldan fazla süre yaşamış olan Thomas à Kempis'ti (1380-1471). Kempis manastırdayken *İsa'nın Taklidi* (*The Imitation of Christ*) isimli çalışmasını kaleme almıştı. Kitap, bir insanın şahsi olarak Tanrı'yı aramasını anlatır ve insanlara Tanrı'yla nasıl doğrudan ve kişisel bir ilişki kurulacağını gösterir (mistisizm). İnanılmaz rağbet gören eserin altı binden fazla edisyonu ve Kral VII. Henry'nin annesi Margaret Beaufort tarafından yapılmış İngilizce tercümesi vardır.

Kardeşlik yatılı okullar kurdu, yoksul üniversite öğrencileri için yurtlar açtı ve dinî edebiyat klasiklerinin daha geniş bir kesime ulaşabilmesi için yeni icat edilmiş baskı makinelerini kullandı. Cicero ve Seneca gibi antik dönem yazarlarının ahlâkî tezlerinin gençlerin eğitimi için ne kadar değerli olduğunu anladıklarından, Kuzey'de klasik çalışmaların yeniden canlanmasını teşvik ettiler. Kardeşlik evleri Hollanda'dan Almanya'ya kadar yayıldı. Erasmus ve Johann Reuchlin gibi hümanistler ile reformcu Martin Luther'in yanında daha az ünlü binlerce Hristiyan, Reform arefesinde Kardeşlik'in faaliyetlerinden etkilenmiştir.

ALMAN HÜMANİZMİ

Conrad Celtis (1459-1508)

Avrupa'nın her köşesi kendi hümanizm anlayışını geliştirmiştir. Almanca konuşan topraklarda hümanizm, başlangıç aşamasındaki milliyetçilikle iç içeydi. Conrad Celtis, Alman hümanistler arasındaki en etkili şahsiyetlerdendi, ayrıca önde gelen bir lirik şairdi. Celtis, Würzburg civarında yaşayan köylü bir ailenin çocuğuydu. Evden kaçtıktan sonra Almanya içinde pek çok okulda ve üniversite-

de eğitim gördü. 18 Nisan 1487'de Kutsal Roma İmparatoru III. Frederick onu Almanya'nın ilk saray şairi ilan ederek şerefletirdi. Celtis, kazandığı bu itibarla tüm imparatorluğu dolaştı ve İtalya'ya gitti. İtalyanların Kuzeyli "barbarlar" üzerindeki kültürel üstünlük iddialarından tiksindi. Daha sonra Polonya'daki Krakow Üniversitesi'nde matematik ve şiir eğitimi aldı. Nihayet, önce Ingolstadt Üniversitesi'nde, sonra da Viyana'da İmparator I. Maximilian'ın emrinde belagat profesörü olarak çalıştı. Viyana'dayken yazılar yazdı, dersler verdi ve kırk dokuz yaşında frengiden öldü.

Ingolstadt'daki açılış konuşmasında Celtis, Alman hemşehrilerinin İtalya ile kültürel bir rekabete girmesini istedi. "Silahların ey Almanlar. Romalılar üzerinde terör estirdiğiniz o eski ruhunuzu yeniden alevlendirin."¹⁰ Alman edebiyatına Romalı tarihçi Tacitus'un eserlerini tanıttı. Tacitus, Celtis'in bastığı *Germania generalis* eserinde Almanları methetmişti. Celtis aynı zamanda 10. yüzyılda yaşamış rahibe ve yazar Gandersheimli Hrosvit'in yazıları üzerine kapsamlı bir çalışma başlattı. Hrosvit şiirler, tarih metinleri ve 4. ile 11. yüzyıllar arasında yazılmış, bilinen tek tiyatro metinlerini yazdı. Celtis, bastığı Hrosvit eserleriyle antik dünyayı ve Alman kültürünün mükemmelliğini gözler önüne sermeyi amaçlamaktaydı. Celtis, *Almanya Tasviri* (*Germany Illustrated*) isimli kendi yazdığı tarih metinleriyle de Almanların ne kadar büyük bir millet olduğunu gözler önüne sermeye çalışmıştı.

Caritas ve Willibald Pirckheimer

Conrad Celtis, pek çok hümanist gibi zengin bir arkadaş çevresi edinmiş ve yazışmalar yapmıştı. Yazıştıkları arasında bahsetmeye değer kişilerden ikisinin ismi Caritas (1467-1532) ile Willibald Pirckheimer'dır (1470-1530). Bu iki isim, Nürnbergli iki hümanist kız ve erkek kardeşti. Caritas, hem erkek hem de kız çocuklarına hümanist eğitim vermeye çalışan ünlü bir aristokrat aileden gelmekteydi. Henüz on iki yaşındayken, Latince'deki başarısıyla Fransiskan bir rahibin başını döndürmüş ve Nürnberg'deki Poor Clares* manastırına özel izinle girmişti. Nürnberg'deki Azize Clare Manastırı'nın zengin bir kütüphanesi ve okumuş rahibelerden oluşan (daha sonra kendi kız kardeşlerinden birinin de geleceği) bir cemaati vardı. Manastıra yakınlardaki Fransiskan bir manastırdan

* Azize Clare Tarikatı'nın bir diğer ismi. [ç.n.]

10 Lewis Spitz, Jr., ed., *The Northern Renaissance* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1972), s. 19.

düzenli olarak yetenekli vaiz ile günah çıkartıcı rahipler geliyordu.

Caritas, burada dinî ve entelektüel bir figür olarak öne çıktı. Azize Clare tarikatının ve kendi manastırının tarihini ayrıntılarıyla anlatan Almanca ve Latince bir *kronikin* (*chronicle*) editöryel başkanlığını yaptı. Conrad Celtis, Johan Reuchlin ve kardeşi Willibald sayesinde Rotterdamlı büyük Erasmus gibi önde gelen hümanistlerle yazışmalar yapmaya başladı. Manastır hayatının mütevazılık ve geri planda durma özelliklerine uyum sağlamakta ve entelektüel yeteneklerini önemsiz gibi göstermekteydi. 1515'te Conrad Celtis'e yazdığı mektupta "Biliyorsunuz ben eğitilmiş değilim, sadece eğitilmiş insanların dostuyum" demişti.¹¹

Kendini yermesinin bir sebebi, 1503 yılında Azize Clare'in başrahibi olduğu Fransisken üstlerinden birinin ona Latince yazmayı bırakması talimatını vermesi olabilir. Kilisedekilerin çoğu, hümanist eğitim hakkındaki tutkularını manastır dışındaki kişilerle paylaşan eğitilmiş kadın kavramından rahatsızdı. Caritas Latince yazmaya devam etti ama yazdıkları hep sınırlıydı. *Hatırat* (*Memoirs*) isimli eseri Nürnberg'in erken Reform tarihi açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir. 1525'te Caritas manastırı hakkında güçlü bir savunmaya liderlik etti. Manastır, Nürnberg Şehir Konseyi tarafından Lutherciliği benimsediği gerekçesiyle kapatılmak isteniyordu. Caritas tüm hümanist ve teolojik becerilerini kullanarak manastırı için savaştı. Sonunda başarılı oldu ve şehir yetkilileriyle Azize Clare'in 1590'a kadar varlığını devam ettirmesi yönünde anlaşmaya vardı.

Caritas'ın küçük kardeşi Willibald ondan da ünlü bir hümanist hâline geldi. Tabii Willibald'ın erkek olmasından kaynaklanan ayrıcalıkları, ona daha çok fırsat sunmuştu. Eichstätt piskoposu için hukuk danışmanı olarak çalışan babasının çıktığı diplomatik görevlere eşlik etmesine izin verilmişti. Willibald Padua ve Pavia Üniversitelerinde 1488'den 1495 yılına kadar hukuk eğitimi aldı. Bu sırada Yunancada ustalaştı ve kendini tamamen hümanist çalışmalara verdi. 1496'da Willibald, tüm üyeleri erkek olan Nürnberg Şehir Konseyi'ne seçildi ve 1523 yılına kadar burada görev yaptı. Bu dönem boyunca ara sıra diplomatlık ve askeriyede komutanlık yaparak da Nürnberg'e hizmet etmişti.

Willibald Pirckheimer sivil bir hümanistten fazlasıydı, aynı zamanda sanat hâmisiydi. Bilhassa yakın arkadaşı Albrecht Dürer'in eserlerine hamilik etmişti.

11 Gerda Lerner, *The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to Eighteenth Century* (New York: Oxford University Press, 1993), s. 144-145.

Willibald Aristofanes, Aristoteles, Gales, Plutarkhos, Batlamyus, Thukididis, Ksenofon gibi çeşitli klasik Yunan ve Latin yazarların eserlerini tercüme etti. Pirckheimer'in dinî inancı derindi, bir dizi önemli Yunan teologun eserlerini de tercüme etti. Bu teologlar arasında en beğendiği kişi ise Nazianzuslu Gregory'ydi. Willibald'ın kendi yazdıkları arasında gut hastalığına methiye niteliğinde bir hiciv, Almanya'nın tarihî coğrafyası, kısa bir özgeçmiş ile dinî ve ahlakî meselelerde sunduğu tezler mevcuttur. Çağdaşları onu Erasmus, Reuchlin ve Jacob Wimpfeling (1450-1528) gibi yazarların arasına koymuştu. Bu gruptan beklenense "tüm Hristiyanlık için daha iyi ve büyük bir gelecek" getirmesi idi.¹²

Johann Reuchlin (1455-1522)

Alman hümanistler arasında en ünlüsü Johann Reuchlin'di. Rol modeli Giovanni Pico della Mirandola gibi Reuchlin de bilginin her türlüsüne ilgi duymaktaydı. Bir keresinde "Tanrı olarak Hakikate taparım" beyanında bulunmuştur.¹³ Reuchlin, Almanya'da Pforzheim'da doğdu. Ortak Yaşam Kardeşliği'nde öğrenim gördü. Daha sonra ise Basel, Freiburg, Orléans, Paris ve Tübingen Üniversitelerinde eğitime devam etti. Buralarda aynı zamanda Yunanca eğitimi verdi ve sulh yargıçlığı yaptı. Üç kez çalışmaları için İtalya'ya gitti, gezileri sırasında Marsilio Ficino ve Giovanni Pico ile tanıştı. Kendisi aynı zamanda Alman hümanist ve Yeni Plantoncu düşünür Cusali Nicholas'ın (1401-1464) büyük hayranıydı.

Reuchlin yıllarca Württemberg düküne profesyonel bir avukat olarak hukuk müşavirliği yaptı ve 1502 ve 1513 yıllarında Svabya İttifakı'nın baş jüriliği görevini ifa etti. Son yıllarını Ingolstadt ve Tübingen Üniversitelerinde Yunanca ve İbranice profesörü olarak geçirdi. Reuchlin yıllarca biriktirdiği geniş bilgi yelpazesi içinden, Tanrı'ya en çok yaklaştığı alanın İbranice çalışmaları olduğu hükmünü verdi. İddiasına göre "kimse, yazıldığı dili bilmediği müddetçe Eski Ahit'i anlayamaz"dı.¹⁴ Reuchlin, Musa ve diğer Eski Ahit peygamberlerinin pek çok ilahi gerçeği yetmiş bilge adam yoluyla sözlü olarak o güne aktardığı sonucuna varmıştı. Bilgeler, *Kabala*'daki Orta Çağ Yahudi mistiklerinin bed-

12 Jackson Spielvogel, "Willibald Pirckheimer," Jonathan Zophy, ed., *The Holy Roman Empire: A Dictionary Handbook* (Westport, CT: Greenwood Press, 1980), s. 380.

13 Lewis Spitz, Jr., *The Renaissance and Reformation Movements* (Chicago: Rand McNally, 1971), s. 280.

14 Ross ve McLaughlin, *Renaissance Reader*, s. 411.

nine bürünene dek geleneği bozulmadan devam ettirmişti. *Kabala*'da Mesih veya seçilmiş kişiye yapılan göndermelerden ötürü Reuchlin büyük Yahudi mistisizmi kitabının Hristiyanlığı vahyettiğine inanmaktaydı.

Bu yumuşak huylu hümanist, İbranice kaynaklarla on yıldan fazla süre çalıştıktan sonra 1506 yılında Hristiyan İbranice grameri kitabı yayımladı. *Temel İbranice (The Rudiments of Hebrew)* Hristiyan bir akademisyen tarafından yazılan ilk güvenilir İbranice gramer kılavuzuydu. Arkasından, 1517'de çıkan *Kabala Sanatı Üzerine (On the Cabalistic Art)* eseriyle ise Yunan Pisagorcunun kuramları ile Talmudcu ve Kabalacı eserlerin Hristiyan inancıyla nasıl bir uyum içinde olduğunu gözler önüne sermek istemişti. Çalışmaları, yakın zamanda Yahudilikten Hristiyanlığa geçmiş Johann Pfefferkorn'un dikkatini çekti. Pfefferkorn, İbranice yazılara hümanistlerin göstermeye başladığı ilgiye yönelik saldırılarıyla nam salmıştı. *Yahudiler İçin Bir Ayna (A Mirror for Jews)* kitabında Pfefferkorn, İbranice tüm kitaplara el konulması gerektiğini savunmuştu. Könlü Dominikanların bazıları, hümanist düşüncelerin skolastik Hristiyan anlayışa zarar vermesinden korktukları için Pfefferkorn'u desteklemişti.

1519 yılında İmparator I. Maximilian tüm İbranice kitaplara el konulmasını emretti. Mainz başpiskoposundan gelen bir tahkikata cevaben Reuchlin kendi fikrini öne sürdü. Ona göre İbranice kitapların ortadan kaldırılması değil, Hristiyanlarca daha derinden incelenmesi gerekmekteydi. Bunun üzerine Pfefferkorn, yayımladığı bildiriyle Reuchlin'i doğrudan cehaletle suçladı. Reuchlin, umumi münakaşalardan çok korkardı fakat yine de hendi itibarını koruma mecburiyeti hissetti. Düşmanını hedef alan ve kendi lehine deliller içeren *Meşhur Adamların Mektupları (Letters of Famous Men)* isimli bir bilimsel eserle Pfefferkorn'a karşılık verdi. Martin Luther'in endüljanslar hakkında kilise yetkilileriyle giriştiği mücadelenin gölgesinde kalsa da Reuchlin meselesi 1520'lere kadar sürüncemede kaldı. 1520'de, Papa X. Leo hümanist yazarı sessizliğe mahkum etti. Reuchlin'in kalbi kırılmıştı ancak kilisenin kararını kabul etti ve iki yıl sonra öldüğünde hâlâ Roma Katolik Kilisesi'ne sadık bir kuldu.

Reuchlin'in en çokkulu hayranlarından Crotus Rubianus ve Ulrich von Hutten (1488-1523) Reuchlin'i ve hümanist çalışmaları savunmak amacıyla dönemin en ünlü ve rağbet gören hicivlerinden *Pek Tanınmayan Adamların Mektupları (The Letters of Obscure Men)* kitabını yayımladı. Mektuplar, görünen o ki bilinçli bir şekilde hatalı Latince kullanarak Könlü Dominik Orwin Grotius lehine yazılmıştı ve Pfefferkorn'u takip edenlerin cehaleti ve ahmak-

lığıyla dalga geçmekteydi. Metin aynı zamanda Pfefferkorn'u "hâlâ herhangi bir Yahudi'nin kötü kokusunu yaymakla" suçlamaktaydı, yani Yahudi karşıtı şakalar da içermekteydi.¹⁵ Ayrıca kadın düşmanlığı hâlâ erkek hümanistlerin en sevdiği vakit geçirme araçlarındandı. Mektuplarda kadınlar hakkında yapılan pek çok müstehcen şaka bulunmaktadır.

Mektuplar'ı okumayı yasaklayan papalık emri yalnızca eserin daha çok dikkat çekmesine yol açtı ve satışlarını artırdı. İmzasız mektupların yazarlarından biri olan hümanist şövalye Hutten, Katolik Kilise'sine açılan ateşe kendi adına devam etti. İkiyüzlü keşişleri, batıl inançların peşinden giden rahipleri, papalık sarayının lüks içinde yaşamasını kınadı ve papayı kilise reformunu desteklemeye çağırdı. Hutten aynı zamanda Lorenzo Valla'nın *Konstantin'in Hibesi** (*Donation of Constantine*) konusunu ifşa ettiği kitabını yeniden yayımladı. Hem kılıcını hem de kalemini aykırı rahip Profesör Martin Luther'in hizmetine sundu.

İNGİLİZ HÜMANİZMİ

Hümanizm İngiltere'de oldukça sıcak karşılandı. Üniversitelere sızmakla kalmadı, Tudor sarayının kalbine kadar uzandı. Kral VIII. Henry hümanist akademisyenleri, çocuklarına eğitim vermeleri için işe almaktaydı. Londra'daki Aziz Pavlus Okulu'nun kurucusu John Colet (1467-1519) önde gelen İngiliz hümanistlerdendi. Cambridge ve Oxford Üniversitelerinde eğitim görmüş, teoloji alanında doktora yapmıştı. Colet, 1490'larda iki yıl İtalya'da kaldı. Burada Ficino'yla ve Floransa'daki Platoncu Akademi'nin diğer üyeleriyle tanıştı. Oxford ve daha sonra Aziz Pavlus'ta verdiği dersler sırasında Colet, yeni eğitim şeklinin halkın İncil'i daha iyi anlamasına ve imanlarını kuvvetlendirmesine yardım etmesi gerektiğini söylerdi. Yunanca öğrenmemiş olmasından her zaman pişmanlık duydu. "Yunanca yoksa bir yere varamayız," derdi.¹⁶

* Rivayete göre 4. yüzyılda imparator olan Konstantin, Roma İmparatorluğu'nun batı kısmını Papa'ya hibe etmiştir. Buna Konstantin'in Hibesi adı verilir. Bilhassa 13. yüzyıl boyunca papalık bu hibeyi iktidar kazanma gayelerine âlet etmiştir. Lorenzo Valla, dilbilimsel kanıtlar sunarak belgenin sahte olduğunu ifşa eden ilk kişidir. [ç.n.]

15 Ulrich von Hutten ve d., *Letters of Obscure Men*, çev. Francis Griffin Stokes, Önsöz: Hajo Holborn (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1964), s. 157.

16 Erika Rummel, "Voices of Reform from Hus to Erasmus," *Handbook of European History, 1400-1600: Late Middle Ages, Renaissance and Reformation. Volume 2. Visions, Programs and Outcomes*, ed. Thomas A. Brady, Heiko Augustinus Oberman, ve James D. Tracy (Leiden, The Netherlands: E. J. Brill, 1995), s. 74.

Colet'ten etkilenen çok sayıda İngiliz akademisyen olsa da hiçbiri Thomas More'dan daha ünlü değildir.

Her Devrin Adamı: Thomas More (1478-1535)

Kuzeyli hümanistlerin bazıları Rönesans kilisesinin uygulamalarından son derece rahatsızdı. Yine de pek çok hümanist papalığa sadık kalmıştı. İngiltere'nin ünlü hümanisti avukat Sir Thomas More, eski kilisenin öğretilerini ve uygulamalarını destekleyenler arasında en çok tanınanlardandır.

Londra'da zengin bir avukatın oğlu olarak dünyaya gelen More, Latince gramer okulunda klasiklere ilgi duymaya



Hans Holbein, "Thomas More"

başladı. Genç Thomas daha sonra Canterbury başpiskoposu Kardinal John Morton'un evinde uşaklık yaptı. İki yıl Oxford'da eğitim gördükten sonra More, Londra'daki Lincoln's Inn'de eğitimini aldığı içtihadî hukuk (*common law*) alanına yöneldi.

More yirmi yaşlarındayken şiddetli bir ruhani bunalım yaşadı ve babasının hayalini kurduğu hukuk kariyerini bırakarak Şartröz Tarikatı keşişi olmayı düşündü. More bir süre manastırda yaşadı, sert hayvan tüyünden yapılmış fanilalar giydi, yastık yerine kütük kullandı ve her cuma, Mesih'in Romalı askerlerin elinde gördüğü işkencenin anısına kendini yaraladı. Daha sonra avukatlık kariyerine dönse de ara sıra kısa süreliğine manastıra çekilirdi.

1504 yılında, henüz yirmi altı yaşındayken Parlamento'ya seçildi. Ertesi yıl More, Jane Colt ile evlendi. Colt, iyi bir aileden gelmekteydi. Çocuklarının eğitimini kendisi üstlendi. Kızları Margaret klasikler konusunda parlak bir öğrenciydi. Eylül 1510'dan itibaren More Londra'nın şerif yardımcısı oldu ve kentinin çıkarları için sarayda bulundu. Aynı zamanda Kral VIII. Henry'nin hizmetine girdi ve Avrupa boyunca pek çok diplomatik göreve çıktı. 1518'de kralın meclisinin üyelerinden biri hâline geldi, 1521'de hazine memuru ilan edildi, 1523'te ise Avam Kamarası sözcüsü olarak seçildi.

Kardinal Thomas Wolsey, 1529'da kralın Aragonlu Catherine ile yaptığı evliliği fes etmekte başarısız olup gözden düşünce, pek çok alanda yetenek gös-

teren Thomas More onun yerine İngiltere'nin lordlar kamarası başkanı seçildi. Henry papalık himayesini reddettiğinde sağlam bir Romalı Katolik olan More görevinden istifa etti. 1535'te kafasına göre hareket ettiği ve krala karşı geldiği gerekçesiyle idam edildi. Fikirlerinin gücü günümüzde efsane konusu olmuştur.

Halka açık şekilde yaşanan olağanüstü kariyerine rağmen More, kendi entelektüel ve ruhani ilgi alanlarına yönelecek vakti bulmuştu. John Colet ve zeki Hollandalı Erasmus gibi önde gelen hümanistlerin yakın arkadaşıydı. Hatta Erasmus meşhur hiciv eseri *Deliliğe Övgü*'yü (*Encomim Moriae*) More'un evinde yazmıştır. *Deliliğe Övgü* "More'a Övgü" olarak da yorumlanabilir. More'un hümanist arkadaşları onu klasikler üzerine çalışmalarına ve yazmaya devam etmesi için yüreklendirirdi. Yazdığı *III. Richard'ın Tarihi* (*History of Richard III*) eseri Shakespeare'in aynı kral hakkındaki oyununu için başvurduğu kaynaklardan biridir.

1516'da basılan *Ütopya* adlı kurgusu, Thomas More'un yayımlanmış en önemli eseridir. *Ütopya*'nın ilk kısmında yazar kendi zamanının siyasi ve toplumsal istismarlarını eleştirir. Ceza kanununun getirdiği ağır cezalar, arsaların etrafının çevrelenmesinden ötürü yoksulların çektiği acılar, Hristiyan devletler arasında çıkan ve bitmek bilmeyen savaşlar ve materyalizm bu istismarlardan bazılarıydı. More şöyle yazmıştı: "Sistemin mülkiyete bağlı olduğu ve her şeyin parayla ölçüldüğü bir yerde gerçek toplumsal adaleti ve refahı nasıl başarıya ulaştırabileceğinize aklım ermiyor."¹⁷ İkinci kısımda, Yeni Dünya'da kurulacak Ütopya denilen hayali adaının toplumsal düzenini tarif eder.

Yunanlıların sahip olduğundan da eşitlikçi bir düzene vurgu yapan ve hayalindeki mükemmel devleti en ince ayrıntılarına dek açıklayan More, Plato'nun *Devlet*'ine kıyasla daha köklü bir değişikliğe gitmektedir. More'un hayal dünyasında sıradan insanlar günde yalnızca altı saat çalışır ve cam pencereleri, ateşe dayanıklı çatıları ve bahçeleri olan güzel evlerde yaşar. Su kaynakları kirlenmemiştir. Pazar yerleri ile hastaneler bile temizdir. Ülkeyi yöneten güç, mantık ve hakkaniyet duygusudur. Özel mülkiyet yoktur. Alışveriş meydanlarındaki mahsulleri almak serbesttir. Herkes çalışmalıdır. Rahipler dışında herkes, kanunları koyanlar dahil aynı şekilde giyinir. Kadınlar erkeklerden bir nebze aşağıdadır ancak askerî eğitim alırlar. Fetih savaşlarına izin yoktur, sadece kullanılmayan topraklar için hak iddia edilebilir. Din esnektir, kesin öğretilere bağlı değildir. Ütopya hayallerini gerçekleştirememiş olsa da, More'un İngiltere'deki yaşamının

bu tahayyüllere ne kadar zıt olduğu açıktır. More, lordlar kamarası başkanlığı boyunca pek çok Lutherciye zulmetmiştir. Yine de *Ütopya* saygıdeğer bir hümanistin hayal dünyasına ait etkileyici bir tasavvur olarak varlığını sürdürmektedir.

Hümanistlerin Hükümdarı Erasmus (1466-1536 Civarı)

Desiderius Erasmus genellikle 16. yüzyılın en saygın Kuzeyli hümanisti olarak kabul edilir. Papalar, imparatorlar, krallar, prensler ve zengin tüccarlar onun hâmlerinden olmayı arzulardı. Üniversiteler profesörlük teklif etmekte ve akademisyenler onunla dostluk kurmanın peşindeydi. Tavırları ve konuşmaları “kibar, içten, hatta cezbediciydi.”¹⁸ Onun, klasiklere ya da kilise rahiplerinin eserlerine dair bilgilerine erişebilen yoktu. Kendi yazıları ise olağanüstüydü. Tüm bunlar, rahip bir baba ile doktor kızı bir annenin gayrimeşru çocuğu olan biri için büyük başarıydı. Annesi onu ve ağabeyini Ortak Yaşam Kardeşliği’nin merkezlerinden birinde, Deventer’de bir okula yerleştirmişti. Erasmus daha sonra Bois-le-Duc’teki Kardeşlik okullarından birinde okumuştı.

İki ebeveyni de veba salgınında öldükten kısa süre sonra Erasmus, Augustinci bir manastıra girdi. Altı yıl sonra manastırdan çıkmak için rahipliğe atanmayı kabul etti. 1494’te Cambrai piskoposunun katipliğini yaptı, sonra da Paris’teki Montaigu Okulu’na kaydoldu. Daha sonra bu okulun “çürük yumurtaları ve çürük [skolastik] teoloji”sinden nefret ettiğini söyleyecekti.¹⁹ 1499 geldiğinde İngiltere’de öğretmendi. Burada parlak zekâlı hümanist John Colet’in Aziz Pavlus hakkındaki dersini dinledi. Colet, Erasmus’a Yunanca çalışarak teoloji alanında ciddi bir çalışma yürütmek için hazırlanmasını söyledi. Erasmus aynı zamanda Thomas More ile yakın bir arkadaşlık kurmuştu.

Avrupa’ya döndüğünde Erasmus önce Paris’e, ardından Louvain’e yerleşti. 1500 yılında Louvain’de Latince olarak sekiz yüz *Vecize* yayınladı. Klasiklerden seçilen bu özlü sözler çok rağbet gördü zira klasiklerin nüktelerini ve bilgeliklerini klasik eğitim almamış soylulara ulaştırmıştı. *Vecizeler* Erasmus’un klasikler hakkındaki şaşırtıcı bilgisini gözler önüne sermişti. Arkasından imanının önemini vurguladığı kitabı *Hristiyan Askerin Kılavuzu* (*Handbook of the Christian Soldier*) (1503), daha sonra ise Cicero ve Aziz Jerome’un mektupları ile Valla’nın *Yeni Ahit Üzerine Notlar* (*Annotations on the New Testament*) kitabı hakkında bir

18 Spitz, *Renaissance and Reformation*, s. 295.

19 De Lamar Jensen, *Renaissance Europe: Age of Recovery and Reconciliation*, 2. ed. (Lexington, MA: D. C. Heath, 1992), s. 383.



Yeni Hans Holbein, *Erasmus Yazarken*
(*Erasmus Writing*)

eleştiri yazısı çıktı. 1505 yılında Erasmus Yeni Ahit'i bizzat tercüme etmek için İngiltere'ye döndü. 1506 ile 1509 yılları arasında İtalya'da öğretmenlik yaptı ve İtalyan hümanizminin çalışmalarından ilham alarak kendini klasik çalışmalara adadı.

1509'da tekrar İngiltere'ye döndü. İtalya seyahatinin yorgunluğunu atmak-tayken en meşhur yazısı *Deliliğe Övgü*'yü kaleme aldı. Bu eserinde kilise ve topluma yönelik istismarları eleştirdi ve dinde daha saf bir maneviyatın oluşmasını teşvik etti.

Erasmus "af ve endüljans konusundaki

hilebazları" ve "Oğul'dan önce" Meryem Ana'ya tapanları azarladı. Papalık bile onun tenkidinden kaçamamıştı. "Kendisini İsa'nın vekili olarak gösteren Romalı papalara gelince, İsa'nın vekili olmalarının şartı onun örnek hayatını," fakirliğini ve dünyayı küçümsemesini taklit etmektir.²⁰ *Deliliğe Övgü* 1560'larda papalık tarafından yasaklanmış kitaplar listesine girmesine rağmen olağanüstü düzeyde rağbet görmüştü.

Erasmus sonraki üç yıl boyunca Cambridge Üniversitesi'nde Yunanca ve teoloji dersleri verdi. Aziz Jerome yazılarının dokuzuncu baskısı yayıncılık tarihinin en büyük isimlerinden Johann Froben'in matbaasından çıkmaktaydı, o da yayıncısına daha yakın durabilmek için kısa süre sonra Basel'e taşındı. Erasmus bu İsviçre kasabasındaki ortamı kendi zevklerine uygun bulmuştu: "İnanılmaz mutluyum. Her gün eğitilmiş beyefendilerle ahabplık etmenin keyfine varıyorum. (...) Başka hiçbir yerde insana böyle tatlılıkla ders veren bir topluma rastlamamıştım."²¹ 1516'da etkileyici Yeni Ahit tercümesi ile Cato, Plutarkhos ve Seneca'nın yazılarının edisyonları yayımlandı. Erasmus diğer hümanistler gibi, Roma ve Yunan klasiklerinin, Tanrı'yı algılama konusunda zihni hazırlayacağını düşünürdü. İlaveten klasikler başlı başına çalışılmaya değer eserlerdi.

20 Lewis Spitz, ed., *The Protestant Reformation* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1966), s. 21.

21 M. D. Hottinger, *The Stories of Basel, Berne and Zurich* (London: J. M. Dent and Sons, Ltd., 1933), s. 65-66.

Kendilerini klasikleri Hristiyan anlayışla bağdaştırmak zorunda hisseden skolastik düşünürler küçümsenir ve “kendi zaman dilimlerinde yaşayan insanlar” olarak görülürdü. Bu kişiler yanlış tercüme yapmakta gayet memnundu ve akıl yürütürken öyle karmaşık bir yöntem kullanırlardı ki Hristiyanlığın verdiği mesajın özünü kaçıırırlardı.²²

Kadınların çoğunu küçük düşürmeyi başarabildiği hâlde, en azından zengin kişilerin kızlarına eğitim verilmesini teşvik eden ilk meşhur erkek hümanist olmuştu. Bunda Thomas More’un kızı Margaret Roper’ın (1504-1544) bilgeliliğinden etkilenmesi büyük rol oynamıştı. Margaret, Erasmus’un Son Akşam Yemeği hakkındaki tezini tercüme etmişti. Eğitim “yalnız aylaklığa karşı bir silah değil, aynı zamanda en temel kaideleri bir kızın aklına sokmanın ve onu erdeme götürmenin yoludur” diye yazmıştı. “Bir keşiş ile eğitilmiş bir hanım arasında geçen konuşma”yı anlattığı yazısında eğitilmiş bir ev kadını cahil keşişe şöyle der: “Erkekler kendi üzerlerine düşeni yerine getiremiyorsa, sahneden inmeli ve kadınların rollerini oynamalarına izin vermelidirler.”²³

Erasmus Avrupa’nın devamlı mücadele hâlinde sıyrılarak çiçek açmasını uman barış yanlısı bir adamdı. *Barış Feryadı* (*The Complaint of Peace*) adlı 1517 tarihli eserinde Augustinci adil savaş fikrini dahi reddetti. Erasmus, “savaş durmadan savaş getirir, intikam intikamı çağırır, nezaketse nezaket doğurur” iddiasındaydı.²⁴ Kutsal savaş ve haclı seferi kavramları, kilisenin ittifaklar kurması ve askerî faaliyetlerde yer alması onu dehşete düşürmekteydi. Mesih’in yolunu izlemeleri ve barışın prensleri olmaları için papalığa yalvarmıştı.

Erasmus’un çağın kilise uygulamaları hakkında önemli eleştirileri vardı ve bu eleştiriler herkeşe biliniyordu. Ancak kiliseyi eleştirme sebebi ona olan sevgisiydi, barışçıl bir reform hareketi oluşacağını ümit ediyordu. Başta Martin Luther’in Roma Katolik Kilisesi’nin istismarlarına dair endişelerine katılmıştı; ne var ki Wittenbergli bu düşünürün dogmatik görüşleri, onu takip edenlerin uyguladığı şiddet ve kiliseden ayrılmaya yönelik hareketler Erasmus’u telaşlandırdı. “Sapkın bir Lutherci” olmakla suçlandıktan sonra 1514 yılında *Julius Cennet’ten Kovuldu* (*Julius Excluded from Heaven*) isimli hicvi yazdığını inkar etti (daha sonra Erasmus’un el yazısıyla bir taslak bulunmuştur). Bu eser, sürekli atıp tutan bir

22 Erasmus, *Deliliğe Övgü*, çev. Yücel Sivri (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2016), s. 78-84.

23 *The Colloquies of Erasmus*, çev. Craig Thompson (Chicago: University of Chicago Press, 1965), s. 223.

24 *The Essential Erasmus*, çev. John Dolan (New York: New American Library, 1964), s. 203.

savaşçı papanın cennetten kovulmasını konu alır. 1524 yılında ise Luther'in kader anlayışına karşı çıkan *İradenin Özgürlüğü* (*The Freedom of Will*) kitabı çıkmıştır. Protestan Reformu 1529 yılında Basel'e geldiğinde, akademisyen Erasmus altı yıl yaşayacağı Freiburg'a kaçtı. 1535'te 3. yüzyıl kilise rahibi Origen'in eserlerini basıma hazırlamak üzere Basel'e döndü. Dostu Sir Thomas More'un şehit olmasının yasını tutarken arkadaşından on bir ay sonra vefat etti.

MATBAA VE MATBAANIN ETKİLERİ

Erasmus'un yaşamı boyunca Avrupa'da gerçek anlamda bir dinî birlik yoktu. Martin Luther'in endüljanslar hakkında papalıkla ettiği kavga niçin Avrupa çapında büyük çalkantılar yaratmıştı? Oysa Jan Hus'un bir ay önce ifade ettiği aynı yöndeki endişeler böyle tepkiler doğurmamıştı. 1517'ye gelindiğinde Avrupa'nın tamamen kırılğan bir durumda olduğu; iktisadi, siyasi ve dinî gerilimlerin devam ettiği doğrudur. Ne var ki, bu gerilimler önceki yüzyıllarda da mevcuttu. Hatta felaketler çağı olarak görülen 14. yüzyılda ve 15. yüzyılın bir kısmında işler sanki daha da kötüye gitmişti. Avrupa 1517'de hâlâ çok sayıda yoksula ve az sayıda zengine ev sahipliği etmekteydi. Peki farklı olan neydi?

Avrupa'nın niçin 16. yüzyılda patlama yaşadığını kesin olarak açıklamak mümkün değildir ancak bir şeyden emin olunabilir: Matbaa sayesinde yaşanan basın devrimi olmadan Martin Luther ve Jean Calvin'in yazıları böyle geniş çapta bir tepki doğuramazdı. Çinliler en geç MS 800 yılında oyma ahşap blok'lar kullanarak baskı yapıyordu, Avrupalıların ancak 12. yüzyılda bu yöntemi kullanmaya başlamıştı. Kağıt kullanımının gelişmesi ve baskı mürekkebinin icadı, 1445 ve 1460 yılları arasında Johann Guttenberg (1398-1468 civarı)'ve yardımcılarının Almanya Mainz kentinde yer değiştirebilen harfleri olan matbaayı geliştirmesiyle sonuçlandı.

Guttenberg veya onun seleflerinden biri metallerle deney yaparak soğuyunca silikleşmeyen veya dağılmayan harfler oluşturabilecek, kalıplara dökülen bir alaşım icat etti. Bu damgalar birbirinden tamamen farklı sayfalar meydana getirmek için toplanabiliyordu. Matbaadaki harflerin yer değiştirebilmesi aynı kitabın pek çok baskısını yayımlayabilmeyi yahut farklı kitaplardan çok sayıda basabilmeyi mümkün hâle getirmiştir. Daha da önemlisi, kitapların maliyeti el yazmalarına kıyasla çok daha düşüktü.

Basılı kitaplar için gelen talep muazzam ölçülere ulaştı. Matbaalar Kutsal Roma İmparatorluğu boyunca mantar gibi hızla yayıldı ve yüzyılın sonu-

na gelindiğinde Avrupa'nın geri kalanına sıçradı. Yayıncılık, Avrupa'nın bir numaralı sektörlerinden biri hâline geldi. 1500 yılında kırk bin farklı kitabın yaklaşık dokuz milyon baskısı tedavüle girmişti. Yeni basılan kitapların yarısından fazlası dinî konulardaydı: İnciller, tefsirler, ibadetle ilgili eserler, vaazlar ve vb. Takvimler, antik klasikler, astrolojik tahminler, ansiklopediler, şövalyelere dair romanlar, hukuki el kitapları, felsefi tezler ve mucize hikâyeleri de rağbet görmekteydi.

Nihayet, antik dönem klasikleri gibi büyük hümanist ve edebî şahsiyetler de eserlerini yayımlama imkânı buldu. Navarrelî Marguerite'in *Heptaméron*'u 1554'te basılmıştı. Erasmus'un *Deliliğe Övgü*'sü ise neticede 600 baskının üzerine çıktı. Bu eleştirel yazılar ve bazen kiliseye yönelik yapılan yergiler Yüksek Rönesans ve Reforma giden yolu açmaya yardımcı oldu.

Reformcu Martin Luther'in yazıları, resmî olarak kınandığı zamanlarda dahi son derece rağbet görmüştü. Hus, Wycliffe, Padualı Marsilius, hatta Erasmus'un Fransisken Thomas Murner gibi Katolik rakipleri dahi onun kadar çok okuyucu bulmamıştı. Jean Calvin de Avrupa çağında bir okur kitlesi kazanmıştı. Müşterilerin talepleri yüzünden, koyu Katolik kitapçıların bile reformcuların eserlerini satmaktan başka pek bir seçeneği yoktu. Yer değiştirebilen harflerin icadı ile patlayan basın devrimi, yazılı fikirlerin tarihte eşi görülmemiş şekilde yayılmasını sağladı. Matbaa olmasa Rönesans ve Reform kültürünün yayılması düşünülemezdi. 16. yüzyılda başlayan bilimsel devrim de matbaanın yükselişine büyük katkı sağladı. Matbaa sayesinde dünya asla eskisi gibi olmayacaktı.

KRONOLOJİ

1340-1384	Gerard Groote'un hayatı.
1364-1430	Christine de Pizan'ın hayatı.
1380-1471	Thomas à Kempis'in hayatı.
1390-1441	Jan van Eyck'in hayatı.
1431- ö. 1464 civarı	François Villon'un hayatı.
1445-1460	Yer değiştirebilen harflerin icadı.
1455-1522	Johann Reuchlin'in hayatı.
1459-1508	Conrad Celtis'in hayatı.
1467-1519	John Colet'in hayatı.
1466-1536	civarı Erasmus'un hayatı.
1467-1532	Caritas Pirckheimer'in hayatı.
1470-1530	Willibald Pirckheimer'in hayatı.
1471-1528	Albrecht Dürer'in hayatı.

1478-1535	Thomas More'un hayatı.
1483-1553	Rabelais'nin hayatı.
1488-1523	Ulrich von Hutten'in hayatı.
1492-1549	Navarrelî Marquerite'in hayatı.
1520-1566	Louise Labé'nin hayatı.
1547-1616	Miguel de Cervantes'in hayatı.
1552-1599 civarı	Edmund Spenser'in hayatı.
1561-1621	Mary Sidney'in hayatı.
1562-1635	Lope de Vega'nın hayatı.
1564-1593	Christopher Marlowe'un hayatı.
1564-1616	William Shakespeare'in hayatı.
1577-1640	Peter Paul Rubens'in hayatı.

İLAVE OKUMALAR

RÖNESANS EDEBİYATI: GENEL ÇALIŞMALAR

- Ernesto Grassi ve Maristella Lorch, *Folly and Insanity in Renaissance Literature* (1986).
 Thomas Greene, *The Light in Troy: Imitation and Discovery in Renaissance Poetry* (1986).
 R. A. Houston, *Literacy in Early Modern Europe: Culture and Education 1500-1800* (1988).

Fransız Edebiyatı

- Lucien Febvre, *The Problem of Unbelief in the Sixteenth Century: The Religion of Rabelais* (1982).
 George Joseph, *Clément Marot* (1985).
 I. D. McFarlane, *A Literary History of France: Renaissance France, 1470-1589* (1974).
 Zachary Schiffman, *On the Threshold of Modernity: Relativism in the French Renaissance* (1991).
 Charity Cannon Willard, *Christine de Pizan: Her Life and Works* (1984).

İngiliz Edebiyatı

- Elaine Beilin, *Redeeming Eve: Women Writers of the English Renaissance* (1987).
 Stephen Greenblatt, *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare* (1980).
 Stephen Greenblatt, *Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare* (2004). Sınırlı kaynak verdiği için şüpheli, ancak çok ilgi çekici. Ayrıca bkz. <http://www.pbs.org/shakespeare>
 Retha Warnicke, *Women of the English Renaissance and Reformation* (1983).

İspanyol Edebiyatı

- William Byron, *Cervantes: A Biography* (1978).
 Stephen Gilman, *The Novel According to Cervantes* (1989).
 Melveena McKendrick, *Theatre in Spain, 1490-1700* (1984).
 Paul Smith, *Writing in the Margin: Spanish Literature in the Golden Age* (1988).

Kuzey'de Rönesans Sanatı: Resim

- Carl Christensen, *Art and the Reformation in Germany* (1979).
 Jane Campbell Hutchinson, *Albrecht Dürer: A Biography* (1990). Önemli bir yeni yorum.
 Joseph Koerner, *The Moment of Self-Portraiture in German Renaissance Art* (1993).
 Carol Purtle, *The Marian Paintings of Jan van Eyck* (1982).
 Larry Silver, *The Paintings of Quinten Massys* (1984).
 Diane Wolfthal, *The Beginnings of Netherlandish Canvas Painting, 1400-1530* (1989).

Kuzey'de Heykel

- Michael Baxandall, *The Limewood Sculptures of Renaissance Germany* (1982).
 Jeffrey Chipp Smith, *German Sculpture of the Later Renaissance* (1994). Önde gelen bir çalışma.

Kuzey'de Hümanizm

- Peter Ackroyd, *The Life of Thomas More* (1998).
 Maria Dowling, *Humanism in the Age of Henry VIII* (1986).
 Donald Kelley, *The Foundations of Modern Historical Scholarship* (1970). Son derece derin bir akademik çalışma.
 Charles Nauert, Jr., *Humanism and the Culture of Renaissance Europe*, 2. ed. (1998). Önemli bir sentez.
 Erika Rummel, *The Humanist-Scholastic Debate in the Renaissance and Reformation* (1995).
 Eğlenceli bir akademik çalışma.

Erasmus

- Cornelius Augustijn, *Erasmus: His Life, Works, and Influence* (1991).
 Lisa Jardine, *Erasmus, Man of Letters: The Construction of Charisma in Print* (1993).
 Richard Schoeck, *Erasmus of Europe: The Making of a Humanist 1467-1500* (1990).
 J. Kelley Sowards, *Desiderius Erasmus* (1975).
 James Tracy, *Erasmus of the Low Countries* (1996).

Matbaa

- Roger Chartier, *The Order of Books: Readers, Authors, and Libraries in Europe between the 14th and 18th Centuries* (1994).
 Miriam Chrisman, *Lay Culture, Learned Culture: Books and Social Change in Strazburg* (1982) Önemli bir yerel çalışma.
 Mark Edwards, Jr., *Printing, Propaganda and Martin Luther* (1994). Matbaanın önemi hakkında.
 Elizabeth Eisenstein, *The Printing Press as an Agent of Change*, 2 cilt. (1979). Yenilikçi bir çalışma.

X

MARTİN LUTHER AYAKLANMASI

YEDİ KAFALI ADAM

Bazıları Martin Luther'in yedi kafası olduğunu düşünürdü. Sonuçta her yerde kitapları basılmış, değerli bir üniversite profesörü, bir keşiş, rahip, kâfir (bazılarına göre), kanun kaçağı, aile adamı ve kendini kiliseye adanmış bir reformcuydu (yine bazılarına göre). Fikirleri sayesinde karmaşık yapıdaki ekonomik, entelektüel, politik ve toplumsal kuvvetler ayrılmış ve serbest hâle gelmiştir ki bu karmaşıklık günümüzde dahi etkisini sürdürmektedir. Luther üretken bir yazardı ve Avrupa tarihinin ayrıntılı bir şekilde hayatını bildiğimiz ilk şahsiyetlerinden biriydi. Hayat hikâyesi Reform olarak bilinen hareketin ilk safhalarıyla paralel gider. Bir reformcu olarak Luther, Jan Hus, Padualı Marsilius ve John Wycliffe (bkz. 3. bölüm) ve onun çağına daha yakın olan Savonarola (bkz. 4. bölüm) ve diğer hümanistler (bkz. 9. bölüm) gibi değişim yanlılarının çalışmalarının üzerlerine yeni çalışmalar eklemiştir.

Luther kendinden kısa bir zaman önce gelenlere nazaran, sesini daha çok kişiye duyurabilişti çünkü baskı tekniği yeni gelişmişti. Kısmen yeni teknoloji sayesinde eski reform fikirleri dahi yeniden yaşatılmaya başlandı. Dahası, Lorenzo Valla ve Erasmus gibi Rönesans hümanisti olan entelektüellere eski otoriteleri, hatta kilise otoritesini bile sorgulamayı öğretmişti. Luther'in kendi

kendine edindiği selamete erme vazifesi, kimsenin kontrol altına alamadığı kapsamlı bir reform hareketine dönüştü. Anti-klerikalizm* ve yaşanan yerel sıkıntılar da 16. yüzyıl Reformunu teşvik etti. Peki, bu nasıl oldu? Reform hareketinin başlamasında böyle önemli bir rolü olan yedi başlı bu adam kimdir?

Martin Luther'in Geçmişi

Martin Luther hırslı, çalışkan bir aileden geliyordu. Dedesi köylü bir adamdı. Babası Hans, bakır madencisi olmak için çiftliği terk etmişti ve altı maden ile iki bakır tasfiyehanesinin hissedarı olmuştu. O dönem, madencilik geliyordu,

gerçi ormanların yok olmasına ve çevre kirliliğine sebep oluyordu. Hans Luther kendi rütbesinin üstünde bir hanımla evlenmişti, karısı Margaret iyi eğitilmiş orta sınıf bir aile olan Lindermanslerin üyesiydi. Martin, ailenin ikinci çocuğu olarak 10 Kasım 1483'te doğduğunda Hans henüz başarılı madencilik kariyerini başlatmamıştı ve madende çalışmak için ümitsizce iş arıyordu.

Hans Luther sonunda Saksonya'daki Mansfeld'e yakın madenlerdeki zorlu hayata girmeyi başardı, fakat Luther evinde de işler zorlaşabilirdi. Martin Luther daha sonradan annesinin onu "masadan bir fındık çaldığı için"¹ dövdüğünü hatırlamıştır. Babası da Martin'i yaramazlık yaptığı için ağır bir şekilde cezalandırmıştı, fakat böyle bir disiplin anlayışı ataerkil ailelerde yaygındı. Muhakkak genç Martin de dördü kız dördü erkek sekiz kardeşinin yaptığı gibi, bu çalışkan aileyi bağrına basmıştı.

Luther'in ebeveynleri, en azından birkaç oğlunun iyi bir eğitim alması ve böylece refah getirecek mesleklerde çalışmasını istiyordu ve bu konuda kararlıydı. Mesela Genç Martin avukat olsa, ebeveynlerinin geleceğini garanti altına almış olur ve ihtiyarlıklarında onlara iyi bakardı. Martin, 1492'de memleketi



Hans Brosamer "Martinus Luther Siebenkopfe" Johann Cochlaeus'un *Yedi Kafalı Martin Luther'i*

Kurumsal dinî güçlerin otoritesine karşı olan hareket. [ç.n.]

1 Heiko Oberman, *Luther: Man between God and the Devil*, çev. Eileen Walliser-Schwarzbart (New Haven, CT: Yale University Press, 1989), s. 87.

Mansfeld'deki Latin Okulu'na yazıldığında plan buydu. Beş yıl sonra Magdeburg'daki okula gönderildi, bir yıl sonra ise Eisenach'taki daha iyi bir okula gitti ve burada kendini işine adanmış rahip Johann Braun ile tanıştı. Braun, genç Martin'in en önemli rol modellerindendi.

1501'de Martin Luther Erfurt Üniversitesine girdi ve geleneksel sosyal bilimler müfredatını görmek için başvurdu. 1502'de lisans diplomasını aldı, Ocak 1505'te ise yüksek lisansı bitirdi. Hâlâ rahip olmak istemesine rağmen görev aşkıyla 1505'te hukuk çalışmalarına başladı. 2 Temmuz 1505'te misafirlikten dönüp hukuk okuluna giderken az kalsın üzerine yıldırım düşecekti. O zaman şöyle yemin etti: "Azize Anne, bana yardım et keşiş olayım."² Belli ki Luther madenci koruyucu azizlerin verebileceği yardımların hepsine muhtaçtı, zira madenci babasını hayal kırıklığına uğratarak Erfurt'taki Augustinci keşiş manastırına geri gitmek üzereydi. Augustincilerin ismi, Hippolu Aziz Augustin (354-430) isimli büyük rahipten gelmekteydi. Aziz Augustin'in Luther ve o dönemin diğer reformcuları arasında büyük etkisi olmuştu.

Hans Luther, pratik bir iş adamıydı ve oğlunun eğitimine çok para harcamıştı. Martin ruhban sınıfına ait fakir bir adam olursa bu yatırımlarının zayı olacağından korkmaya başladı. O zaman, yaşlandığında oğlu kendisine bakamazdı.

Bir yıldan kısa bir sürede Martin Luther, Erfurt'taki Augustinci manastırın şapeline rahip olarak atandı ve ilk ayinini yaptı. Yeni rahip kaygı doluydu, kendini İsa'nın kanını ve bedenini taşımaya layık hissetmiyordu. Hâlâ endişe içindeki babası ayindeydi, babasının bazı dostları da ona eşlik etmişti. Luther babasına değersiz hissettiğini söyledi ama yıldırım düşeceği sırada yaşadıkları yüzünden manastıra girmek zorunda hissettiğini anlattı. Hans Luther itiraz etti: "Diyelim ki o bir sanrıydı, bir düştü. Sen ana-baba sözü dinlemen gerektiğini duymadın mı hiç?"³ Yine de Hans, zengin bir adamdı ve manastıra yirmi florinlik (tipik bir işçinin yıllık maaşının yüzde yirmisi kadar bir para) bir bağışta bulunarak hava atmak istedi.

Meşlek seçiminin babasını kızdırması canını acıtsa da, Martin Luther manastır içinde meşakkatli bir rutine uymaya başladı, böylece dinî yönden tatmin olmaya çalıştı. Kilisedeki üstü ve günah çıkarttığı kişi olan Johann von Staupitz (yaklaşık

2 James Kittelson, *Luther the Reformer: The Story of the Man and His Career* (Minneapolis, MN: Augsburg, 1986), s. 50.

3 Eric Gritsch, *Martin—God's Court Jester: Luther in Retrospect* (Philadelphia: Fortress Press, 1983), s. 7.

1460-1524) böyle sıkıntılar çeken ama aslında çok parlak bir kişi olan genç meslektaşı için endişeleniyordu. Cana yakın biri olan Luther'i akademik çalışmaları devam ettirmesi, öğretmenlik ve yöneticilikte şansını denemesi için teşvik etti. Staupitz aynı zamanda tarikatını temsil etmesi için Luther'i 1510 sonbaharında Roma'ya gönderdi. Luther, Roma'ya yolculuğunu ve çalışmalarını ilham verici bulsa da, hâlâ “erdemli olmak için yanıp tutuşmakta”ydı.

19 Ekim 1512'de doktorasını bitirip Doktor Luther oldu. O zamana kadar zaten Wittenberg'de 1502'de (Luther'in Erfurt'tan lisans diploması aldığı yıl) kurulmuş Elektör Bilge Frederick Üniversitesi'ndeki en ünlü profesörlerden biri olmaya doğru gidiyordu. Saksonya Elektörlüğü Dükü Frederick (1463-1525) yeni üniversitesiyle, harika antika koleksiyonuyla (Avrupa'nın en iyilerindendi) duyduğu kadar gurur duyuyordu. Karizmatik Luther, Kutsal Roma İmparatorluğu boyunca kendini meşhur kılan 1517 Endüljans İhtilafı'ndan sonra erdem üzerine yayımladığı ilk eserlerinden önce bile bu üniversitenin önde gelen fakülte üyelerinden olmuştı.

Endüljans İhtilafı

Otuz dört yaşındayken Martin Luther, sonunda insanların ruhlarının nasıl kurulacağını anladığını düşünüyordu. Bu, uzun zamandır canını sıkan bir konuydu, çünkü erken ölümlerin çokça görüldüğü, günah ve suçluluk duygusunun yükü altında kalan insanların olduğu bir dünyada yaşıyordu. 16. yüzyılın ilk zamanlarında yaşayanlar gibi Luther de din konusunu takıntı hâline getirmişti, kendi kurtuluşunu düşünüyordu, Tanrı'nın kızmasından korkuyordu.

Fakat Wittenberg Üniversitesi'nde teoloji profesörlüğü yaptığı için, kendini Havari Pavlus'un ve Mezmurların yazılarını ciddiyetle incelemek zorunda hissetti. Luther özellikle Pavlus'un Romalılara yazdığı mektup ve “Tanrı'nın hakkaniyeti” kavramı üzerine yoğunlaştı. Belki de selamet meselesini, mürşidi Johann von Staupitz'in dediği gibi yanlış şekilde ele almaktaydı.

Tanrı hakkaniyetliyse günahkâr insanlığı cezalandırmalıdır diye düşünüyordu Luther. Sonradan şöyle açıklamıştı: “Günahkârları cezalandıran hakkaniyetli Tanrı'yı sevmekten çok uzaktım, hatta ondan nefret etmiştim.”⁴ Sonra “hakkaniyetli Tanrı'sının hakkaniyetini şöyle yorumlamaya başladı: Tanrı, kimse hak etmese dahi bazılarını merhamet edip onlara iman hediye ederek selamete

⁴ Hans Hillerbrand, ed., *The Reformation: A Narrative History Related by Contemporary Observers and Participants* (New York: Harper & Row, 1964), s. 27.

erdirmeyi seçiyordu. Luther'in büyük İncil kahramanı Pavlus'un deyişiyle "imanla aklanan yaşayacaktır" (Romalılar 1:17).

Öfkeli değil şefkatli bu Tanrı'yı keşfetmesi Luther'in tüm hayata bakışını değiştirse, ona büyük keyif verse de, aynı zamanda Roma Katolik Kilisesi'ndeki hiyerarşik üstleriyle arasında ciddi sıkıntılara yol açtı. Elbette Martin Luther erdemli olma aracı olarak iyi işler yapmaktan önce imanlı olmayı öneren ilk teolog değildi. En az kırk üç başka teoloğun, Luther'in kurtuluş için imanının önemi üzerine vardığı sonuca ulaştığı tahmin edilmektedir. Bu teologlara kendi tarikatının koruyucu azizi Kuzey Afrika'daki Hippolu Augustin ve mürşidi Staupitz de dâhildir.

Fakat Luther'in Ekim 1517'de paylaştığı görüşler yalnızca azınlıktaki birkaç Katolik teolog tarafından paylaşılıyordu. Çoğunluk hâlâ kurtuluşa erebilmek için iyi ameller işlenmesi gerektiği görüşündeydi. Dahası, iyi ameller öğretisi genellikle kârlı ve papalık kontrolünde satılan endüljanslarla ilişkiliydi.

Endüljanslar para bağışı gibi masumane bir amaçla başlamıştı. Affedilmenin karşılığında, şükür ifade eden bir hediye idi. Kısa zamanda rahatlamak ve bir "tatmin" duygusu yaratmak için ya da günahların yarattığı acının kefareti gösteren bir işaret olarak kullanılmaya başlandı. Orta Çağ kilisesi günahların suç ve cezası arasında bir ayrım yaptı. Endüljanslar günahları hafifletmek için başvurulmuş makul bir yoldu. Aynı zamanda Kutsal Topraklar'a Haçlı seferi için gidenlere değerli ödüller verilmiş oluyordu.

13. yüzyıl boyunca papalık hizmetindeki teologlar "fazilet hazinesi" oluşturdu. Bu depo, İsa'nın ve azizlerin iyi amellerini papanın yeniden dağıtabilmesine, daha doğrusu endüljanslar sayesinde ne kadar saygın Hristiyanın amellerini dağıtabiliyorsa o kadar iyi amel dağıtmasına imkân veriyordu. Yani, İsa ve azizler kurtuluşa ermek için gerekenden fazla fazilete sahipti, "fazla fazilet" tövbe eden günahkârların ruh bankasına naklediliyordu. Endüljanslar, önceden rahiplerin affettiği günahların hâlâ birazı kalmışsa, arafta iken cezanın hafifletilmesi için kullanılacaktı. Dante'nin *İlahi Komedya* eserinde hayal gücü yüksek bir şekilde tasavvur edilen araf, günahkârların cennete gitmeden önce günahlarının kefareti ödemek için gittiği yeri.

Çoğu insan Katolik Kilisesi'nin endüljanslar ve ceza törenlerinin işleyişi hakkındaki öğretilerini değiştirmesinin altında yatan kurnazlıktan bihaberdi. Bazıları ebedi cezalandırmayı araftaki geçici cezalarla karıştırdı ve gerçekten hem kendileri hem de (15. yüzyıldan sonra) ölümler için kurtuluş satın alabileceklerini

düşündüler. Bazıları endüljans satın alarak tüm günahların kefaretini ödeyebileceğini düşündü. Cüretkâr bir günahkâr, endüljans aldığı için Bakire Meryem ile “yatabileceğini” ve buna rağmen bile cenete gidebileceğini iddia etmişti.⁵

Martin Luther, Tanrı’nın erkekleri ve kadınları iman lütfuyla kurtardığını düşündüğü için, endüljansların amacını anlamaya çalışıyordu. “Endüljansların Gücü ve Tesiri Üzerine 95 Tez” (“Ninety-five Theses on the Power and Efficacy of Indulgences”) isimli, 31 Ekim 1517 tarihli yazısında, “içten bir şekilde tövbe eden Hristiyanın endüljans belgesi olmadan bile ceza ve suçlardan tamamen aklanacağı”nı söylemişti.

Luther bu kadar kişinin ahmak endüljans satıcılarının satış yöntemlerine kanmasından dehşete düşmüştü. Bunlardan biri nur yüzlü Dominik Johann Tetzel idi (ö. 1519). Tetzel bugünkü materyalist çağda yaşasa, spor ceket giymiş, televizyona çıkmış ve çığlıklar içinde araba pazarlıyor olurdu. Modern reklamcılar onun endüljans satmak için söylediği favori reklam müziğine ancak hayranlıkla bakabilirler:

Kasaya düşen bozuk paranın sesi,
İşte araf baharında bir kişi!⁶

Profesör Luther, “95 Tez”i yazdığında tamamen kavrayamadığı şey Tetzel’in aslında Avrupa’nın siyasi ve ekonomik yönden en güçlü bazı ailelerinin de içinde bulunduğu karmaşık faaliyetler yüzünden bu işi yaptığıydı. Tetzel’in adına çalıştığı kişiler Hohenzollernli Albrecht (1490-1545), Mainz ve Magdeburg başpiskoposları ile Halberstadt piskoposuydu. Albrecht, I. Elektör Joachim’ın en küçük oğluydu, ailesi Augsburg bankasından, yani Fugger ailesinden yüklü borçlar almıştı. Hohenzollernler ise Albrecht’in dinî kariyerini geliştirmek



Johann Tetzel bir eşek üzerinde.
Kongre Kütüphanesi

⁵ A.g.e., s. 43.

⁶ Kittelson, s. 103-104.

istiyordu, böylece aileleri güçlenecekti, itibar kazanacaklardı ve sonunda zenginleşeceklerdi. Mainz başpiskoposunu satın almak demek, Hohenzollernlerin Kutsal Roma imparatoru olması için gereken dört elektör oyundan ikisini ele geçirmeleri demekti. Hohenzollernler sonunda Prusya'nın kralı olacak ve 1871'de birleşen Almanya'nın imparatoru hâline gelecekti.

Papa X. Leo (tahtta kaldığı süre 1513-1521), yine bir bankacı sülaleden, Medici soyundan geliyordu. Michelangelo'nun büyük hâmis ve savaşçı bir papa olan, kendisinden önce gelmiş II. Julius'un başlattığı jübile yılı endüljanslarını genel satışa çıkardı. Böylece Roma'daki Aziz Petrus Bazilikası'nın yeniden inşası için gereken yüklü miktarda parayı kazanacaktı. Hohenzollernler çeşitli piskoposluklar ve henüz rüste ermemiş Albrecht'in hayır işleri için 34.000 duka civarı para harcamıştı. Bu yüzden iyi kalpli Papa Leo, jübile endüljanslarından gelecek kazancın yarısının Hohenzollernler'e ve resmî papalık bankacısı Augsburglu Fuggerlara gitmesine izin vermişti. Burada, kilisedeki makamların satılması (simoni) ve bireylerin birden fazla makamda olmasının (dinî plüralizm) ilginç örneklerini görmekteyiz. Simoni ve plüralizm yozlaşmış kilise uygulamalarıydı ve ikisi de Luther'in Konstanz Konseyi'nde veya başka yerlerde öne sürdüğü tezden yüz yıl kadar önce lanetlenmişti. Uzakta kalmış bir Alman üniversitesinin henüz toy profesörü Martin Luther, Tetzel'in satış kampanyasındaki karmaşık pazarlıkların ve elde edilen güçlü çıkarların farkında değildi. Hatta biraz da masumane bir şekilde, "95 Tez"ini Başpiskopos Albrecht'e göndermişti. Sonradan Albrecht'in oldukça sıcakkanlı ve reforma yatkın bir kilise görevlisi olduğu ortaya çıktı. Ancak Luther, endüljansların mali yönünden, "Tez"inde şu soruyu soracak kadar da şüphelenmişti: Niçin zengin papa "Aziz Petrus Bazilikası"nı kendi parasıyla değil, yoksul müminlerin parasıyla inşa ediyordu?"⁷

Martin Luther "95 Tez"in akademik bir tartışmaya yol açmasını istemişti ama Reform olarak anılacak geniş çaplı bir hareket başlatacağını tahayyül etmemiştir. Wittenberg'deki ilk dağıtımından sonra tezler Latince'den Almancaya tercüme edildi ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nun dört köşesine ve sonra başka yerlere dağıtıldı. Luther'in "Tezler"i büyük bir münakaşa başlatacak, aşırı hassas bir damara basmıştı.

7 Martin Luther, "Ninety-five Theses," *Luther's Works* içinde, 31. cilt, ed., Helmut Lehman ve Jaroslav Pelikan (St. Louis and Philadelphia: Concordia and Fortress Presses, 1955-1975), s. 33.

Asi

Nisan 1518’de Martin Luther Almanya’nın merkezine giderek Neckar Nehri’ndeki sevimli tarihi kasaba Heidelberg’de Augustinci keşişlerin kurultayına katıldı. Soruna daha çok odaklandığı “Endüljanslar Üzerine 28 Tez” eserini yazmıştı ve kendini savunmaya; “yalnız imanla kurtuluş olacağı”nın önemine, öğretisi için “bir tek Kutsal Kitap’ın yetki sahibi” olacağına dair yaptığı keşiflerini paylaşmaya can atıyordu. Tarikatı onu terbiye etmeye çalışıp susturmıdı, aksine Luther, Augustinci dostlarınca desteklendi ve alkışlandı. Bu dostlarından bazıları sonradan Luther’in takipçilerinden ve ilk İncil vaizi rahiplerden olacaktı. Heidelberg’deki Dominik Martin Bucer (1491-1551) büyük imparatorluk şehri Strazburg’da Reform hareketinin başını çekecekti. Heidelberg’de öğrenci olan Johann Brenz (1499-1571) de Luther’in münazara sırasındaki performansından etkilenmişti. Sonradan Württemberg düklüğünün reformcu önderi olmuştu. İki adam da bölgesel kiliselerin önemli kurucularındandır.

Luther imparatorluk içinde Alman halk kahramanı olarak tanınmaya başladıysa da, Roma’daki büyük kilise bürokrasisi bir süre tepki veremedi. Sonuçta X. Leo, Aziz Petrus tahtına geçerken şunu söylemişti: “Tanrı bize papalığı verdi, keyfini çıkaralım.” Papa Leo’yu ruhani görevlerinden alıkoyacak zevkler vardı.⁸ Doyumsuz bir avcıydı ve zamanının çoğunu papalık av köşklerinde geçiriyordu. Fakat bankacı Lorenzo de’ Medici’nin oğlu olan Leo, Luther’in endüljanslara saldırmasının üzerine gidilmezse, kilisenin para akışına ciddi bir tehdit oluşacağını fark edecek kadar akıllıydı. Endüljans satışları düşüşe geçtiğinde ise papa bunun, “keşişlerin kıskançlığı (...) [Luther] ayıldığında farklı düşünecek,”⁹ şeklinde yorumlayacağı bir hadiseden fazlası



Raphael, *Papa X. Leo ve Kardinal Giulio de' Medici ile Kardinal Luigi del Rossi*

⁸ E. R. Chamberlin, *The Bad Popes* (New York: Dorset Press, 1969), s. 248.

⁹ Roland Bainton, *Here I Stand: A Life of Martin Luther* (Nashville, TN: Abingdon, Cokesbury Press, 1950), s. 85.

hâline geldiğini anladı. Dolayısıyla Papa X. Leo 7 Ağustos 1518'de muhalif profesörü Roma'da mahkemeye çağırdı.

Martin Luther bu kritik dönemde prensi Bilge Frederick'in kılavuzluğuna başvurdu. Mahkemedeki rahip ve ona günah çıkarttıran kişi olan George Spalatin (1484-1545) Luther'in kâfir olmadığı konusunda güvence verince Frederick, hakkında tartışmalar dönen bu profesörün Wittenberg'de kalmasına izin verdi. Kutsal Roma imparatorunun yedi elektöründen biri ve imparatorluğun mevkii yüksek laik Hristiyanları arasında olmasının nüfuzunu kullanarak mahkemenin Alman topraklarında gerçekleşmesini sağladı. Böyle dindar ve nüfuzlu bir prensi küstürmemek için X. Leo, Wittenberg teoloğunun, elçisi Thomas de Vio (Kardinal Cajetan [1469-1534]) ile Ekim 1518'de Augsburg'da buluşmasına rıza gösterdi.

Luther endişeliydi ama muhterem kilise yöneticilerinden olan, büyük skolastik teologların yazıları konusunda uzman Thomas Aquinas ile buluşma fırsatı yakalamak onu heyecanlandırmıştı. Luther, Erfurt günlerinden beri skolastik düşünce ile içli dışlı olmuştu ve yeni evanjelist* teolojiyi bilge kardinal ile tartışmak istiyordu. Augsburg'un kalbinde, Dominikli vekil komutan Cajetan'ın rahatının yerinde olduğu Fugger sarayında buluşan ikili birbirine pek ısınmadı. Akademisyen Luther tartışmak istiyorken Kardinal Cajetan itaat talep ediyordu. Cesur ve inatçı Alman teolog ise buna razı değildi. Arkadaşları Luther'in tutuklanacağını söylediklerinde Wittenbergli rahip akıllılık ederek nispeten güvende olacağı Nürnberg'e geçti. Burada zaten birçok seçkin işletmeyi ve hümanist çevreleri içtenliği, iyi kalpliliği ve cesaretiyle etkilemişti.

Luther Wittenberg'e dönünce, Bilge Frederick Cajetan ile münasebetinden memnun olmasa da, Wittenberg'deki Augustinci manastırda hocalık yapabileceğini öğrendi. Frederick bu münakaşanın zamanla durulacağını ümit ediyordu, Luther de halk içindeki tartışmalardan uzak duracağına ve endüljanslar üzerine kitap basmayacağına söz verdi. İkisinin de öngöremedikleri bir şey vardı: Endüljanslar hakkındaki tartışma, daha büyük bazı güçleri serbest bırakmıştı, bu güçleri hiçbir insan kontrol edemezdi. Fakat Frederick'in öncelikle Kutsal Roma İmparatoru I. Maximilian'ın 12 Ocak 1519 tarihinde Avusturya'da ölmesinin yarattığı krizle uğraşması lazımdı.

* Evangelion, Yunanca "iyi haber" ve "gerçek" anlamına gelir. İncil yazarlarına "Dört Evanjelist" denmiştir, İncil'e bağlı hareket etme yolunu seçenler, evanjelist düşüncenin temelini atmıştır. [ç.n.]

Yeni Bir Sezar Seçilmesi

Antik Roma Sezarlarının ya da imparatorluk propagandacılarının dediğine göre “Aeneas’ın soyunun” varisi olarak dost canlısı Maximilian’ın yerine geçecek kişiye karar vermek için Frederick de imparatorluğun yedi elektöründen biri olarak görevdeydi. Adaylar arasında üç tane genç kral vardı: İspanyol I. Charles (d. 1500), Fransız François ve İngiliz VIII. Henry. Üçü de enerjik, genç Rönesans prensleriydi ve seçilmeleri için birçok sebep ve aynı zamanda engel vardı. Charles Maximilian’ın torunuydu ama diğer dedesi ve ninesi Aragonlu Ferdinand ile Kastilyalı İsabella’dan İspanya krallığını devralmıştı. Charles aynı zamanda yetiştirildiği Çukur Ülkeler’in hâkimiyetini ele geçirmişti. Papa Leo gibi bazı siyasetçiler Charles’ın seçilmesi hâlinde Habsburg ailesinin fazla güç kazanacağından korkuyordu.

Aynı şey hırslı Fransız François için de söylenebilirdi. Valois hanedanından gelen aday, imparatorluğun başına geçerse Şarlman’inkine (742-814 civarı) rakip bir imparatorluk kurulmuş olurdu. Fransız krallığının dışında çok az kişi böyle bir rekabet isterdi. Henry Tudor’un adaylığı pek ciddiye alınmıyordu çünkü önemli Alman prensleri arasında onu gerçekten destekleyen pek yoktu. Papa Leo bir Habsburglu veya Valoislinin seçimi kazanmasından endişeliydi, çünkü bunlar İtalya’dayken bile onu tehdit eden güçlerdi. Charles Napoli kralıydı, François ise Milan’a hükmediyordu.

Çaresizlik içindeki papa, Bilge Frederick’in aday olması için ona ısrar etmeye başladı. Dindar Sakson dükü İtalya’daki papalık gücüne asla tehdit oluşturmayacak gibiydi. Ayrıca Leo Sakson düküne imparatorluğu kabul etmesi hâlinde kardinal olarak istediği “herhangi bir arkadaşını” seçebileceğini ve bu kişiye başpiskoposluk verileceğini söyledi. Bu “arkadaş” Martin Luther olsa, bir taşla iki kuş vurulacaktı. Sonuçta Başpiskopos Luther kutsal kilisenin otoritesine meydan okumaya devam edemezdi.

Papa Leo’nun hesaplayamadığı şey, Frederick’in vazifesinde yükselmek istemeyecek kadar akıllı olduğuydu. Eski eşya koleksiyonu ve iyi geçindiği bir hanımı olan, Saksonya’nın fakülte mezunu düküydü ve bundan ziyadesiyle memnundu. Elektör Frederick imparatorun hanedana ait sorumluluklarını üzerine almak istemiyordu, zaten bu zorunlulukları yerine getirebilecek kabiliyetten de yoksundu. Frederick, Saksonya dükü olarak mahremiyetini bir nebze koruyabiliyordu, imparator olursa tüm gözler üzerinde olacaktı. Akıllıca hareket ederek papanın bu cömert teklifini geri çevirdi.



V. Charles'in Amerika sömürgeleri dışındaki imparatorluğu

İmparator adayları Charles ve François idi, elektörler ikisi arasında seçim yapmak zorundaydı ve ikisinden gelen büyük rüşvetleri de kabul ediyorlardı. Habsburg rüşvetlerinin kaynağı genellikle saldırgan bankacılar olan Augsburglu Fuggerlardı. 28 Haziran 1519'da Kutsal Roma İmparatoru olarak, en azından biraz "Alman kanı taşıyan" Habsburglu Charles'in ittifakla seçildiği açıklandı. Charles "Alman kullarının imparatorluktaki ayrıcalıklarına" saygı göstereceğine¹⁰, imparatorluk memuriyetlerine yalnız Almanları getireceğine, imparatorluk kurultaylarının yalnızca Alman topraklarında yapılacağına ve hem Naiplik Konseyi'nin hem de Yüce Divan'ın ihya edileceğine söz verdi.¹⁰

LUTHER'İN İSYANI BÜYÜYOR

Kiliseyi sadakatle destekleyen Habsburglu Charles'in seçilmesi Bilge Frederick'in şahsi ikilemini gidermişti belki ama Martin Luther sorununa bir faydası dokunmamıştı. Hatta Luther ve bazı meslektaşları yeni teolojilerini Ingolstadt Üniversitesi'nin büyük profesörlerinden Dr. Johann Eck (1484-1543) ile müzakere etmeye karar verdiğinde işler daha da kötüye gitti. Müzakere, Temmuz'un

10 Jonathan Zophy, *Patriarchal Politics and Christoph Kress (1484-1535) of Nuremberg* (Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 1992), s. 90.

başlarında Leipzig Üniversitesi'nde düzenlendi. Eck becerikli bir tartışmacıydı, daha önce kapitalist uygulamaları meşrulaştıran akademik teologların önde gelenlerinden olmuştu ve çabaları sebebiyle memnuniyet duyan Fuggerlar gibi hâmilelerce ödüllendirilmişti.

Eck, akademik bir münazara sırasında asi Wittenberg profesörünü ezerek hakikati savunma, daha da meşhur olma ve Roma'nın gözüne girme şansı kazanmıştı. Wittenberg münazara takımının öncüsü başlangıçta Luther'in kıdemli meslektaşı Andreas von Karlstadt (1480-1541 arasında) idi. Luther, "iman ile aklanma" üzerine görüşlerinin geçerliliği hakkında birçok meslektaşını zaten ikna etmişti. Fakat kurnaz Eck'e karşı olan tartışmayı Karlstadt kaybediyor gibi olduğunda, her seferinde Luther arkadaşına sahip çıkıyordu. Luther'i, kâfir ilan edilmiş Jan Hus ile birçok benzer öğretiyi savunduğu konusunda zorladığında ise, son derece zeki olan Luther bile onunla yarışamamıştı. Sonunda Luther "hepimiz Husçuyuz" diye itiraf etmişti.¹¹

Eck'in "Husçu strateji"si altın vuruş gibiydi, zira Leipzig Üniversitesi'ni kuranlar, yüz yıl kadar önce gerçekleşen Husçu ayaklanmanın ilk günlerinde Prag Üniversitesi'nden kaçıp gelen öğretmen ve öğrencilerdi. Bu acı göçün anıları, münazaranın jüriliğini yapanların zihninde henüz tazeliğini yitirmemişti. Luther'in "Husçu eğilimleri" olduğunu Leipzig'de kabul ettirmek, birine şeytana yakınlık duyduğunu kabul ettirmek gibiydi. Luther tabii ki münazarayı kaybetmişti.

Johann Eck bu zaferinin ardından (*Exsurge Domine*) "Gel Ey Efendim" adındaki papalık fermanını hazırlamak üzere görevlendirildi. Bu fermanla Wittenbergli Luther'in iki seçeneği kalıyordu: Altmış gün içinde geri çekilecek veya aforoz edilecekti. 15 Haziran 1520'de yayımlanan *Exsurge Domine*, Eck'in nefret ettiği başka hümanistleri de içeriyordu. Ulrich von Hutten ve Nürnbergli iki ünlü şahsiyet, bölge sekreteri Lazarus Spengler (1479-1534) ve aristokrat hümanist Willibald Pirckheimer (1470-1530) bunlardan bazılarıydı. Hutten, Eck'in kara listesindeydi çünkü tartışmaya yol açan bir hümanist olan ve İbranice çalışmaları destekleyen Johann Reuchlin'i savunmuştu. Nürnbergli şahsiyetlerse neşeyle yaptıkları küçük hiciv yüzünden o listedeydi: "Eck'e haddini bildirmek" şeklindeki deyişleri 1520'nin başlarında zikredilmişti. Profesör Eck bu

11 Scott Hendrix, "We Are All Hussites?," *Archive for Reformation History* içinde, 65 (1974), s.



Martin Luther

sözü Pirckheimer'in yazdığını düşünüyor-
du. Ona göre hicvi bastıran kişi arkadaşı
Luther'in ilk savunmasını yazan Spengler
idi. Nürnberg'in iki sevilen vatandaşına sal-
dırılması bu şehre fazla geldi ve tüm şehrin
Katolik Kilise'sinden duyduğu hoşnutsuz-
luk arttı. Luther'in Wittenberg'deki öğren-
cilerinin, kahramanları aleyhine verilen bu
fetvaya cevabı ise, büyük bir ateş yakarak
fetvanın ve diğer papalık emirlerinin yazıl-
dığı kâğıtları yakmak oldu.

Leipzig Münazarası sonucunda Luther,
kilise hiyerarşisi ile anlaşma umudunu tama-
men yitirmişti ama hâmlerine ve takipçilerine İncil hakkındaki görüşünü açıkça
sunmayı görev edinmişti. Bu sebeple, 1520'de Alman halkına yazdığı bir dizi
yazıda kilise öğretilerinin bazıları hakkındaki düşüncelerini paylaştı. *Alman
Yönetici Sınıfına Çağrı* (*Appeal to the German Ruling Class*) adlı eserinde Luther her-
kesin Tanrı ile doğrudan ilişki kuracağını yeniden vurgulayarak “tüm inanların
evrensel rahipliği” üzerine düşüncelerini açıkladı. Luther'e göre vaftiz edilmiş
inananlar “eşit mevkideki rahipler” gibiydi, o zaman Hristiyanlığın başına gelen
ve papanın uğraşmak istemediği belalarla yüzleşmek için “gerçekten bağımsız
bir konsey” kurmaları gerekiyordu.¹² İlâveten, makalesinde kilise memurlarının
evlenmesine izin verilmesi gerektiğini açıklamıştır. Bu iddiası da devrimci bir
meseleye dönüşmeye hazırды.

Tanrı'nın Kilisesinde Babil Esareti adlı eserinde ise kiliseye kabulleri, evlilik
üzerine yasaları, kutsal emirleri ve kutsal yağların ayinlerdeki kullanımını red-
dettiğini, çünkü bunların kitapta yazmadığını açıkça belirtmiştir. Burada Luther
geleneksel Roma Katolik dindarlığını ve uygulamalarını, Hristiyan topluluğu
birbirine bağlayan ayinleri kalbinden vurmuştur. Luther, öğretinin İncil'de
yazanlarca doğrudan desteklenmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu düşman-
larını fazlasıyla rahatsız etmemiş gibi, Luther Papa Leo'ya hitaben *Hristiyan
Özgürlüğü Üzerine Tez* yazdı ve İsa'nın Hristiyan inancındaki özgürleştirici

12 Lewis Spitz, ed., *The Protestant Reformation* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1966), s. 55.

etmenleri tanımladı. “Yalnız iman, ameller olmadan, aklar, özgürleştirir ve kurtarır.”¹³ İyi ameller “insanı iyi kılmaz ama iyi insanlar iyi ameller işler.” Bu yazılar çokça basıldı ve Luther’in fikirlerinin Almanya’da daha da ünlenmesini sağladı. Çoğunlukla sözlü olan bir kültürde bile, yazılı basın, bu yazıların ününü artırıyordu.

Luther ile V. Charles Karşı Karşıya: 1521 Worms Kurultayı

Roma’daki Papa Leo inançlarını değiştirip kilisede reform başlatmaktan yana değildi, hatta Luther’in gerçekten tehlikeli ve adı çıkmış bir kâfir olduğuna, ebediyen lanetlenmeyi hak ettiğine iyice ikna olmuştu. Bu yüzden, (*Decet Romanum Pontificem*) “Papanın Böyle Yapması Yakışık Alır” diye, Luther’i aforoz emri çıkardı ve yeni seçilmiş imparator V. Charles’ın kararı uygulayacağını düşündü.

Yeni taç giymiş Charles böylece ikilemde kalmıştı. Sadık ve inancından emin bir Katolik olmasına rağmen papanın onun imparator seçilmesini onaylamadığını biliyordu. Aynı zamanda Luther’in hamisi Bilge Frederick’i veya diğer Alman prensleri gücendirmemesi gerektiğinin de farkındaydı. Çünkü Fransızlarla ve yeni tehlike Osmanlı Türkleri ile yapılacak savaşlarda bu kişilerin desteğine ihtiyaç duyacaktı. Korktuğu Osmanlılar, Tuna nehrini geçerek Charles’ın Avusturya’daki krallık topraklarına doğru gelmeye başlamıştı ve dur durak bilmiyordu. Charles’ın ajanlarının dediğine göre, büyük Osmanlı ordusunu devirmek için epeyce Alman desteği lazımdı, zira Osmanlılar Muh-teşem Süleyman isminde yeni ve kuvvetli bir lider önderliğinde geliyordu (tahtta kaldığı süre 1520-1566). Süleyman müthiş kabiliyetli bir adamdı ve birçok ilgi alanı vardı. Kuyumcu ve şair olarak yetiştirilmişti ve önemli bir sanat hâmisiydi. Aynı zamanda başarılı bir kanun koyucuydu. Süleyman, bir fatih olarak



İmparator V. Charles’ın Portresi

13 A.g.e., s. 63-67.

da adını duyurmaya kararlıydı, Habsburg toprakları onun için cazip bir yerdi.

Dolayısıyla hiç Almanca bilmeyen V. Charles'ın ilk Alman Kurultayı'ndaki birincil amacı dost edinmek ve insanları etkilemekti. Nürnbergli diplomat Christoph Kress'in (1484-1535) Osmanlılara taktığı isimle "Türk vebası" ve Sultan Süleyman tehdidine karşı zengin Almanların yardımı gerekiyordu. Charles, Bilge Frederick'in ricasını geri çevirecek pozisyonda değildi ve Ocak 1521'de Worms'ta toplanacak İmparatorluk Kurultayı sırasında Dr. Martin Luther'e söz hakkı verilmesini kabul etti. Kurultay Nuremberg'deki Kress'te toplanacaktı ama veba salgını yüzünden Ren üzerindeki piskoposlarca yönetilen şehir Worms'ta toplandı.

Martin Luther görev bilinciyle Worms'a gitti ve burada ona İbranice konusunda yardım edecek iyi Yahudilerle tanıştı. Planı, İncil'in yeniden tercüme edilmesiydi fakat Yunanca Yeni Ahit'i bilse dahi İbranicesi hâlen biraz zayıftı ve Eski Ahit'in gizemli satırlarını tam olarak çözemiyordu. Luther tam bir hümanist değildi ama hümanistlerin mümkün olduğu kadar asıl kaynaklara dönme (*ad fontes*) düşüncesinin mühim olduğu görüşüne katılıyordu. Luther bu yüzden dil çalışmalarını destekliyordu –bu da Rönesans hümanizminin esas temalarından biriydi.

Worms piskoposluğu sarayında 17 Nisan 1521 öğleden sonra dörtte Luther, bir araya gelmiş imparatorluk ileri gelenlerinin karşısına ilk defa çıktı. Yayımlanmış eserlerinin içinde yazanlardan vazgeçip geçmeyeceği sorulduğunda genellikle cesur cevaplar veren Wittenbergli, cevabını düşünmek için biraz müsaade isteyince birçok kişi şaşırıldı. Luther ertesi gün öğleden sonra cesaretiyi toplayarak Kurultay'a döndü ve mücevherata boğulmuş, giyinmiş kuşanmış imparatorluk yönetici sınıfının temsilcilerine şöyle dedi:

Kutsal Kitap'tan bir delil veya başka bir mantıklı gerekçe çıkmadıkça –zira yalnızca Papa veya konseye güvenemem, ikisi de hata yapabiliyor ve kendileriyle çelişebiliyorlar– alıntı yaptığım pasajlara bağlı kalacağım. Vicdanım Tanrı Kelamı'na bağlılığımı koruduğu müddetçe geri çekmem ve çekilmeyeceğim, çünkü vicdanına ters davranan ne güvende olur ne de sağlam durur. Buradayım. Benim yapabileceğim başka bir şey yok. Tanrım yardım et. Amin.¹⁴

Martin Luther imparatorlukta en güçlü insanlardan oluşan bir topluluğa yıllardır öğrencileri ve iş arkadaşlarıyla paylaştıklarının temelinde yatan esasları

tekrarlamıştı. Papanın öğretme yetkisi ve tüm Katolik Kilise'sinin hiyerarşisinde kendi Kutsal Kitap tercümesine tamamen güveniyordu. Yanılabilecek bir insan olarak gördüğü papaya itaat etmektense kendi vicdanının emirlerine uymayı yeğliyordu.

Yeni aforoz edilmiş profesör devletin otoritesiyle de zıt düşmüştü. Zira ertesi gün İmparator V. Charles, Luther'e verdiği cevapta şöyle dedi:

Luther'in karşımızda verdiği terbiyesiz cevaptan sonra Luther'e ve yanlış öğretilerine karşı yapılan muamelenin gecikmesine sebep olduğuma pişmanım. Artık onun konuşmasını dinlemeyeceğime eminim. Hemen geçiş izni şartına uyularak, emirlerin gerektirdiği düzenlemeler yapılsın ve Luther geri götürülsün. Artık şeytani öğretileriyle insanlara vaaz veremeyecek ve isyana teşvik edemeyecek, onları baştan çıkaramayacaktır.¹⁵

Habsburglu genç Charles “kimsesiz bir keşişin yanlış öğretileri için atalarının dinini hepten reddedemeyecek”ti.

Charles, Fransız ve Osmanlılara karşı savaşı için alacağı mali desteği güvenceye almadan Luther ve takipçilerine karşı bir bildiriye imza atmayacak kadar akıllı bir siyasetçiydi. Ona tavsiyede bulunanlar, hâlâ dolaşımda olan yazılarının basılı binlerce kopyası sayesinde Wittenbergli'nin tüm Almanya halkı ve Avrupa entelektüelleri arasında şöretinin yayıldığını söylediler. Luther'in kendine güvenen düşmanlarının yardımıyla Charles, 26 Mayıs 1521 tarihli bir bildiri yayımladı ve profesörü suçlu ilan ederek Charles'ın kullarının ona veya takipçilerine yardım etmesini yasakladı. Dahası, “kimse Martin Luther'in kitaplarını almayacak, satmayacak, okumayacak, saklamayacak veya basmayacaktı.”¹⁶

Anti-Klerikalizm

Maalesef imparatora göre Worms Bildirisi'nin icrası mümkün değildi. Luther endüljanslara saldırmış ve kültürel olarak öyle mühim bir meseleye dokunmuştu ki, ileride uzunca bir süre devam edecek olan anti-klerikalizm geleneğini başlatacak yazıları ile Luther, Worms Kurultayı'nın bittiği 1521 baharında inanılmaz bir şöret kazanmıştı. Papalık temsilcisi Girolamo Aleander (1480-1542) Roma'daki efendisini bilgilendiriyordu: “Almanya hepten ayaklanma hâlindedir. Halkın onda dokuzu ‘Luther!’ naraları atıyor ve geriye kalan onda birlik kısım da ‘Papalığa ölüm!’ diyor.”¹⁷

15 Hillerbrand, s. 94.

16 Hillerbrand, s. 100.

17 Kittelson, s. 158.

Aleander epeyce mübalağa etmişti ama 1521 baharında suçlu ilan edilen Wittenbergli profesörün her zaman tam olarak anlaşılmasa da ulusal bir Alman kahramana dönüştüğü aşıkardı. Mesela, bazı hümanistler başlangıçta Wittenbergli'nin onlardan olduğunu sanmıştı ama Luther her yönüyle hümanist değildi. Onun esas meselesi insanların Tanrı ile ilişkileri üzerine olan düşüncelerini değiştirmekti. İnsan iradesinin kurtuluşla ilgisi yoktu. Luther'e göre kurtuluşa götüren imanın kime ihsan edileceğine biz değil, yalnız Tanrı karar verebilirdi. Lutherci olmadığını kanıtlamaya zorlandığında, 1524 yılında büyük hümanist Erasmus, *İradenin Özgürlüğü Üzerine*'de Luther'in yazdığı kader teolojisine karşı çıkmıştı. Luther ise *İradenin Esareti Üzerine* (*On the Bondage of Will*) isimli risaleyle Augustinci açıdan cevap verdi.

1521'de Erasmus dâhil birçok kişi Martin Luther'i, imparatorluğu İtalyan boyunduruğu altındaki rahip hiyerarşisinin "paragöz özelliğinden" kiliseyi temizleyerek kurtarmak isteyen Alman bir halk kahramanı olarak görüyordu. Hatta Reformun ilk zamanlarında birlik kurulmasına sebep aranacaksa bu anti-klerikalizmdir. Anti-klerikalizm modern dünyada anlaşılması zor bir düşüncedir çünkü modern dünyadaki rahiplerin kıskanılacak ayrıcalıkları yok gibidir. Gerçekten de günümüzdeki Hristiyan kiliselerindeki kilise memurlarının çoğunun maaşı laiklerinkinden azdır. 16. yüzyılda tipik bir rahip cemaatten iyi durumdaydı. Örneğin, ruhban sınıfı vergiden muaftı ve şehrin vatandaşlarından sayılmadıkları için kötü havalarda şehrin duvarlarında gözcülük yapmak gibi sivil yükümlülüklerden kaçabiliyorlardı.

Ruhban sınıfının bekârlığı ise başka bir meseleydi. Bazıları cemaat üyelerinin eşleriyle ilişkiye girerken bazıları metres tutuyordu. Şehvet düşkünü rahiplerin kadınları baştan çıkarmasına dair hikâyeler Avrupa edebiyatının hammaddesiydi. Giovanni Boccaccio ve Navarrelî Marguerite'in meşhur yazılarındaki tasvirler de bunu göstermektedir. Ayrıca okuma yazması olmayanlar şehvet düşkünü rahip, keşiş ve rahibeler hakkında dedikodu yayıyorlardı. Ruhban sınıfının görevi suistimal ettiği gerçek vakalar ise çoğu rahibin yeminini bozmadığını bilenlerce bile keder, kızgınlık ve kine sebep oluyordu. Şahsen tanıdıkları rahipleri sevseler bile, çoğu Avrupalı, ruhban sınıfının kibirli, şişman, tembel ve zampara insanlardan oluştuğunu düşünüyordu. Bu önyargıların çoğu zaman gerçek hayatta bir karşılığı yoktu ama çoğunluk böyle düşünüyordu.

Luther Wartburg Kalesi'nde (Mayıs 1521-Mart 1522)

Martin Luther ise Worms Kurultayı'ndan sonra ortalarda görünmüyor gibiydi. Bilge Frederick, imparatorun münakaşaya son vermesinden önce meşhur profesörünün görünmesini bekliyordu ve işler kötüye giderse diye bir plan yapmıştı. Dük Frederick'in alternatif planına göre Luther, kendi gizli kalelerinden Wartburg'a götürülecek ve imparatorlukta ortalık yatışana kadar orada sessiz kalması sağlanacaktı. İsholik Luther, Şövalye George olarak kılık değiştirmişti ve Wartburg'da Yeni Ahit'in son derece okunaklı bir Almanca tercümesini hazırlayarak günlerini geçiriyordu. 1534'e kadar Almanca İncil'i tamamlamamıştı çünkü İbranicesi, Yunancası kadar iyi değildi. Luther'in anadili olan Almancaya yaptığı bu tercüme müthiş bir entelektüel ve edebî başarıydı. İlk Almanca İncil değildi ama her zaman popüler bir çeviri oldu. Böylece seri üretimle birçok baskı çıkaran matbaalar sayesinde Luther, Tanrı Kelamını daha önce olmadığı kadar çok kişiye ulaştırdı.

Luther'in Wartburg'daki ikameti Aralık 1521'de Wittenberg'de çıkan karmaşa yüzünden sekteye uğradı. Reform onun yokluğunda devam etmişti. Parlak hümanist Yunan âlim Philip Melanchthon (1497-1560) ilk evanjelist ekmek ve şarap ayinini kutlamak gibi bazı şeyler yapmıştı. Yani Melanchthon, Luther'in 1520 tarihinde basılan kitapçığı *Kilisenin Babil Esareti* eserinde tavsiye ettiği gibi, ruhban sınıfından olan olmayan herkese ekmek ve şarap dağıtmıştı. Ayinin çoğu aynı kalsa da Lutherciler bunun bir adak olmadığını, İsa'nın bedeni ve kanının "içeride, içinde ve altında" durduğunu ama ekmek ve şarabın ekmek ve şarap olarak kaldığını düşünüyordu.

Andreas Bodenstein von Karlstadt gibi bazı meslektaşları ise reformun yavaş ilerlediğini düşünüyor ve daha çok değişiklik yapılmasını istiyorlardı. Değişken atmosfer, Luther'in eski öğrencilerinden Marcus Stübner ile civardaki Zwickau şehrinden gelen, okuma yazması olmayan iki dokumacının sokak kenarında verdikleri vaaz ile iyice şiddetlendi. Luther, Tanrı'nın insanlar ara-



Yaşlı Lucas Cranach, *Augustinci bir Keşiş Olarak Luther (Luther as an Augustinian Friar)*

cılığıyla konuşabileceği ihtimalini tamamen saf dışı etmemişti ama kendilerini peygamber ilan edenlerin sonradan neden “ayyaş ve yalancı” olduklarının ortaya çıktığını merak ediyordu. Niçin Tanrı, konuşmacısı olarak Profesör Luther gibi birini değil de bu kişileri kullansın ki? Madem Kutsal Kitap her şeyi açıklıyor, Luther ile yakın dostu Melanchthon gibi iyi eğitim almış rahipler de bunu tercüme ediyor, gerçekten böyle “peygamberlere” ihtiyaç var mıydı?

Profesör Karlstadt ise fazla hevesliydi, yolunu biraz ılımlılaştırması gerektiğine ikna edildi. Luther, Zwicku “peygamberlerine” karşı halk içinde vaaz verdi ve takipçilerinin coşkulu ruh hallerini yumuşatmasını istedi. Luther’in itibarı öyle büyüktü ki, akıllıca ettiği bir iki kelime Wittenberg’de sessizliğin hüküm sürmesine yetmişti. Sonra hemen Mart 1522’ye kadar Wartburg Kalesi’ne döndü. Çünkü yeni evlenmiş Karlstadt’ın önderlik ettiği aşırı coşkulu bir hareket, onu Wittenberg Reform hareketinin önderliğini “sahte tarikat üyeleri” adını taktığı kişilerden almaya zorlamıştı. Karlstadt, Orlamünde’de bir rahip evine yerleşerek Wittenberg’den ayrıldı. Orlamünde’de daha radikal bir reform programını Luther’in ve temkinli prens Bilge Frederick’in otoritesini üzerinde hissetmeden uygulayacaktı.

1522-1524 ARASI ŞÖVALYE İSYANI

Konuşmalarındaki gösterişli dile rağmen, Luther içinde muhafazakâr bir kanun ve düzen adamıydı. Bazılarının Reform ve İncil’i yaymak için kılıç kullanacağını işitince paniğe kapıldı. Bu, sözde “Reform kabadayılarından” biri İmparatorluk Şövalyesi Franz von Sickingen idi. Kendisi 1521’deki Worms Kurultayı sırasında kılıcını Luther’e sunmuştu. Luther de kibarca ama kesin bir şekilde bu teklifi reddetmiş, fakat yazılarından birini Franz von Sickingen’e adamıştı. Şövalye’nin reform davasını destekleme sebebi, şövalye arkadaşı Ulrich von Hutten (1488-1523) idi. *Pek Tanınmayan Adamların Mektupları*’nın yazarlarından biri olan Hutten, Katolik Kilise ile birçok kez ihtilafa düşmüştü ve papalığın imparatorluğa boyun eğmesi düşüncesini destekliyordu.

Franz von Sickingen (1481-1523)

Kutsal Roma İmparatorluğu’ndaki soylu sınıfının alt kısımlarından gelen diğerleri gibi, Hutten ve Sickingen de yerleşik servetlerinin 16. yüzyıl Avrupası’nın başlarındaki ekonomik değişimler sonucunda azaldığını fark ettiler. Topraklarının değeri düştükçe ve enflasyon nedeniyle harcamaları artınca bazı soylular tüccar konvoylarına saldıran eşkıya şövalyelere dönüştü. Sickingen gibilerse

kendilerini ve askerî becerilerini en yüksek teklifi verene sunan paralı askerler oldular.

Sickingen'in kariyeri Frankfurt kasabaları Main, Metz ve Worms'daki şehirlere saldıran bir eşkıya baron olarak başladı. Nisan 1515'te İmparator I. Maximilian onu kanun kaçağı olarak ilan etti ama bu bildirisini uygulamaya geçirecek hareketlerden aciz kaldı. İmparator soylu sınıfının alt tabakasını cezalandırmak istemiyordu, bunların çoğu tanidik veya akrabaydı, ayrıca bazılarını muharip subay olarak ihtiyaç duyuyordu. Askerî ihtisas değerli bir şeydi. Sickingen kısa zaman sonra hem Fransa Kralı I. François hem de onun rakibi İspanyol Charles'ın gözde savaşçısı hâline geldi. Habsburg'un teklifi daha yüksekti, Sickingen onu seçti fakat 1521'de Habsburg-Valois Savaşı'nda kurduğu ilk seferberliği felaketle sonuçlandı. İmparatorluk hükümetinin 76.000 gulden* borcu olmuştı, Sickingen parasını alamayan birliklerini, ileride onlara geri ödeme yapacağına dair boş vaatlerle geri yolladı.

Sickingen hayatının bu zor zamanlarında şövalye arkadaşı Ulrich von Hutten vasıtasıyla kendini Martin Luther davasına adadı. Bu iki şahıs da entelektüel kahramanları Johann Reuchlin'in Könlü Dominiklerce saldırıya uğramasına sinirlenmişti. Ayrıca İtalyan boyunduruğu altındaki kilisenin zenginliğini kısıkanıyorlardı. Luther Sickingen'in askeri koruma önerisini reddedince, şövalye kendi imkânlarıyla bir reform yapmaya karar verdi ve Batı Almanya'daki Trier başpiskoposunun servetini gözüne kestirdi.

Ağustos 1522'de Sickingen piskopos şehri Trier'e saldırdı. Bu saldırının galibinin *Lutherci* Hesseli Uç beyi Philip (1504-1567) şeklinde ortaya çıkması ironiktir. Philip, Cömert Philip olarak biliniyordu, Luther'e hayrandı, o da şiddet dolu bir Reform fikri ve Sickingen ve yağmacılarının mal mülke yönelttikleri tehdit yüzünden dehşete düşmüştü. Şövalyelerin imtiyazlara yönelttiği tehdidin farkına varan sadık bir kanun ve nizam adamı olduğu için Sickingen'in güçlerinin kısa süre içinde Mosel Nehri üzerindeki eski piskoposluk şehrinden çıkarılmasını sağladı.

Sickingen ve müttefiklerinin çoğu, kendi şatolarına geri çekildi. Çekildikleri şatolar da ittifak kuran prenslerin ağır silahları ve Merkez Almanya'da prenslik ve şehirlerin kurduğu Svabya İttifakı yüzünden tek tek düşmeye başladı. Sickingen 1523'te Land-stühl'deki sarayının kuşatılması sırasında öldürüldü.

* Hollanda parası. [ç.n.]

Müttetifiği Hutten ise İsveç'teki Zürich kentine kaçtı ve orada frengi hastalığına yakalanıp öldü.

Sickingen saldırısının başarısından cesaret bulan prens ve şehirlerin Svabya İttifakı, 1523 yazında 1.500 süvari ve 15.000 piyade ile Dinkelsbühl'de ordu kurdu. Orduyu kuran kişi becerikli ve acımasız George Truchsess von Waldburg idi (1488-1523). Eşkîyalık yapan baronların Fransonia'daki şatolarına bir bir saldırmaya başladılar. Svabya İttifakı güçleri bu şatoların otuz tanesini harap etmişti. Şövalyelere karşı açılan savaş, yakında çıkacak Köylü Savaşı'nın kanlı bir provası gibiydi. Bu kanlı hadiseler yüzünden, Reform fikirleri, toplumsal başkaldırı ve siyasi şiddet arasında korkunç bağlar kuruldu, bu bağlantılar Rönesans ve Reform hakkında kötü izlenimler edinilmesinin sebebidir.

KRONOLOJİ

1460-1524 civarı	Johann von Staupitz'in hayatı.
1480 civarı	Andreas von Karlstadt'ın doğumu.
1483	Martin Luther'in Eisleben'de doğması.
1484	Johann Eck'in doğumu.
1497	Philip Melanchthon'un doğumu.
1505	Yıldırım hadisesi ve Luther'in Erfurt'taki Augustinci manastıra girmesi.
1507	Luther'in rahip olarak ilk ayini.
1512	Luther'in teoloji alanındaki doktorasının tamamlanması.
1513-1521	Papa X. Leo'nun (Giovanni de' Medici) saltanatı.
1517	"Endüljansların Gücü ve Tesiri Üzerine 95 Tez".
1518	Luther Augsburg'da Cajetan Kardinali ile tanışır.
1519	Habsburglu Charles'ın Kutsal Roma İmparatoru olarak seçilmesi; Johann Eck ile yapılan Leipzig Münazarası.
1520	Papa X. Leo'nun fermanı <i>Exsurge Domine</i> Luther'in altmış gün içinde teslim olmasını şart koşar; Luther bir dizi devrimci kitapçık yayımlar.
1521	Worms Kurultayı; Luther Wartburg'da; Wittenberg'de karmaşa.
1522	Franz von Sickingen'in Trier karşıtı seferberliği.
1523	Frankoniyen eşkıya şövalyelerin Svabya İttifakı tarafından ezilmesi.

İLAVE OKUMALAR

REFORM: KAYNAK ÇALIŞMALAR

Mark Greengrass, *The Longman Companion to the European Reformation, c. 1500-1618* (1998).

Hans Hillerbrand, ed., *The Oxford Encyclopedia of the Reformation*, 4 cilt. (1996). Ödül kazanmış, kapsamlı bir çalışma.

R. Po-chia Hsia, ed. *A Companion to the Reformation World* (2004).

Genel Araştırmalar

John Bossy, *Christianity in the West 1400-1700* (1987).

Euan Cameron, *The European Reformation* (1991).

C. Scott Dixon, *The Reformation in Germany* (2000).

Harold Grimm, *The Reformation Era 1500-1650*, 2. ed. (1971). Hâlâ değerli.

Carter Lindberg, *The European Reformations* (1996). İlham verici bir çalışma.

Diarmaid MacCulloch, *The Reformation* (2004). Önde gelen bir sentez.

Peter Matheson, *The Imaginative World of the Reformation* (2000).

Jaroslav Pelikan, *The Christian Tradition: A History of the Development of Doctrine*, 4. cilt, *Reformation of Church and Dogma 1300-1700* (1984). Meydan okuyan bir eser.

James Tracy, *Europe's Reformations, 1450-1650* (1999). Kapsamlı.

Merry Wiesner-Hanks, *Early Modern Europe, 1450-1789* (2006). Küresel bir yaklaşımı olan taze bir sentez. Yazarın <http://www.cambridge.org/wiesnerhanks> adresinde bilgileri mevcuttur.

Robin Winles and Lee Palmer Wande, *Europe in a Wider World, 1350-1650* (2003). Küresel bir bakış açısı var.

Luther Biyografileri

Martin Brecht, *Martin Luther*, 3 cilt. (1985-1994). Önde gelen bir biyografi.

Mark Edwards, Jr., *Luther's Last Battles: Politics and Polemics, 1531-46* (1983).

Eric Gritsch, *Martin-God's Court Jester*, 2. ed. (2002).

Richard Marius, *Martin Luther: The Christian between God and Death* (1999).

Martin Marty, *Martin Luther* (2004). Güzel, kısa ve öz bir biyografi.

Heiko Oberman, *Luther: Man between God and the Devil* (1989).

Luther Düşüncesi

Gerhard Brendler, *Martin Luther: Theology and Revolution* (1991).

Scott Hendrix, *Luther and the Papacy: Stages in a Reformation Conflict* (1981).

Alister McGrath, *Luther's Theology of the Cross* (1985).

David Steinmetz, *Luther in Context* (1986).

J. Cargill Thompson, *The Political Thought of Martin Luther* (1984).

Luther'in İlk Dostlarından Birkaçı

Calvin Pater, *Karlstadt as the Father of the Baptist Movements: The Emergence of Lay Protestantism* (1993).

Franz Posset, *The Front-Runner of the Catholic Reformation: The Life and Works of Johann von Staupitz* (2003).

Ronald Sider, *Andreas Bodenstein von Karlstadt: The Development of His Thought, 1517-1525* (1974).

XI LUTHERCİLİĞİN YAYILMASI

YENİ PAPA VE YENİ ÜMİT (1522-1524)

Şövalye Ayaklanması hararetle sürerken Papa X. Leo öldü ve kardinal heyeti reform düşüncesi olan Utrechtli Adrian'ı Aziz Petrus'un tahtına geçmesi ve önceki papanın yerini alması için seçti. Çukur Ülkeler'in yerlisi olan Adrian, 16. yüzyılda seçilen ve İtalyan olmayan tek kişiydi. Ondan sonra da 1978'de Polonyalı John Paul seçilene kadar hep İtalyanlar papa oldu. Adrian Habsburgların hizmetine geçmeden önce bir teoloji profesörüydü ve Hollanda'daki Louvain Üniversitesi'nin yöneticilerindendi. 1510'da, İmparator I. Maximilian varisi ve torunu Charles'ı eğitmesi için Adrian'ı işe aldı. Charles öğretmenini çok sevmiştii, onun İspanya'daki yüksek rütbeli kilise memuriyetlerine terfi etmesini sağladı. 1517'de, Charles'ın İspanya kralı olduğuna dair emirle birlikte, X. Leo Adrian'ı kardinal ilan etti.

Papa VI. Adrian, Martin Luther'in öğretilerinin Louvain'deki eski üniversitesinin teoloji fakültesinde kınanmasını desteklemiş olsa da kilisenin reform ihtiyacının farkındaydı. Adrian kardinal heyetindeki yozlaşmaya, yani papaların birden fazla piskoposluk bölgesini yönetmesine, din görevleri satın almaya ve ayrıcalıklara karşıydı. Adrian'ın görevi suistimal etme konusunda reform yapmak ve öğretileri açıklığa kavuşturmak için genel bir kilise konseyi kurulması çağırısı, değişimden korkanlarca reddedilmişti ama papa bir Reform Komisyonu kurdu

ve onun önerilerine göre hareket etmek istedi. Maalesef, ümit verici yirmi aylık görevinden sonra 1523'te veba salgını yüzünden öldü. O zamanlarda çok az kişi VI. Adrian'ın ölümüyle birlikte barışçıl bir Reforma dair en büyük umudun da öldüğünü anlamıştır. Roma'dakilerin çoğu Adrian'ın mevcut düzene yönelttiği tehditten nefret ediyordu, papanın vefatını açıkça kutladılar. Adrian'ın halefi VII. Clemen bir Medici idi ama o sülalenin yürekliliğini almamıştı ve değişime engel teşkil eden yerleşmiş menfaatlerle dövüşecek cesareti yoktu.

Nürnberg Kurultayları (1522-1524)

Almanya'nın Nürnberg şehrinde ise 1522 ile 1524 yılları arasında üst üste üç kurultay toplandı. Üçü de imparatorun küçük kardeşi Arşidük Ferdinand (1503-1564) tarafından yönetildi, çünkü İmparator V. Charles'ın İspanya gibi yerlerde acilen ilgilenmesi gereken işleri vardı. Ferdinand İspanya'da eğitim görmüştü ama cana yakın bir kimseydi ve Almanca öğrenmek ve içkici ve partici imparatorluk prensleriyle birlikte "grubun bir parçası" olmak için elinden geleni yaptı. Ferdinand, ağırbaşlı abisinin tersiydi, onun gibi katı ve uzak görünmüyor ve yaşlandıkça iyice İspanyol bir kişilik kazanıyordu.

Nürnberg'deki üç İmparatorluk Kurultayı'nda da "Luther davası" ve Luther'e karşı verilen Worms Fermanı'nın icrası gibi aciliyet arz eden konular tartışılıyordu. Ancak diğer meseleler öne çıktı, çünkü Osmanlılar, 1521'de Balkanlardaki mühim bir hisar şehrini, Belgrad'ı ve Doğu Akdeniz'deki Rodos adasını almıştı. Hristiyanlık Osmanlı hilaline düşerse Luthercilere karşı çıkarılan Worms Fermanı'nın icra edilebilmesi ya da kapitalist tekercilerin bastırılmasının bir önemi kalmayacaktı. Arşidük Ferdinand, Alman güçlerine Luthercilerin saf dışı edilmesi için baskı yapamayacak kadar zayıf bir konumdaydı. Habsburglar temkinli hareket etmeliydi. Ferdinand eyaletlerde Luthercilere karşı kararlar alınması için çabalıyordu, eyaletler ise kiliseden memnun olmadıkları noktalardan oluşan bir liste ile cevap veriyor ve bir reform konseyi kurulmasını talep ediyordu. 1524'teki Nürnberg Kurultayı'nda "bir kilise konseyi kurulana kadar Kutsal Kitap eski ve yerleşmiş tercümelerine göre okunacaktır," şeklinde karar alındı.¹ Öyle belirsiz bir dil kullanılmıştı ki, Almanca konuşan köylülerin 1524'ten 1526'ya kadar süren başkaldırılarının yarattığı dehşete rağmen Luther ve diğer reformcuları takip edenler daha çok yandaş toplamak için zaman kazanmıştı.

1 Jonathan Zophy, *Patriarchal Politics and Christoph Kress (1484-1535) of Nuremberg* (Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 1992), s. 90.

Lutherciliğin Yayılması: Nürnberg Vakası

Dinî bir münazaradan sonra, imparatorluğa bağlı Nürnberg şehir yönetimi Mart 1525'te Lutherciliği resmî olarak kabul etti. Artık imparatorluktaki en büyük şehirlerden biri, Almanya'nın kalbindeki Wittenberg'in karakolu hâline gelmişti. İmparatorluk hazinesinin ve rütbe sembollerinin bulunduğu, art arda gelen İmparatorluk Kurultaylarına ev sahipliği yapan, Saltanat Konseyi ve İmparatorluk Yüce Divan'ının merkezi Nürnberg, adeta Kutsal Roma İmparatorluğu'nun başkentiydi. Bu yüzden, Lutherciliği kabul etmesi Katolik Habsburgları çok garip bir pozisyona soktu. Diğer topluluklar reformu başka sebeplerden ve inanılmaz çeşitli koşullar altında kabul etmiş olsa da, Reform'un hızla yayılma sebebini anlayabilmek için olayların nasıl bu raddeye geldiğini görmek lazımdır. İmparatorluğun büyük şehirlerinin çoğu bir tür reform hareketine dâhil olmuştur.

Şehrin entelektüelleri ve iş adamlarından oluşan hümanist bir grup Nürnberg'in Reformunun ve evanjelist düşüncenin önünü açtı. Bu grupta, aristokrat Willibald Pirckheimer, şehir sekreteri Lazarus Spengler, ressam Albrecht Dürer ve şehir konseyinin başındaki birkaç üye bulunuyordu. Bu sebepten, Nürnberg'deki zengin ve öne çıkan adamlardan bazıları, şehri 1518'de ziyaret eden ve önemli arkadaşlar edinen Martin Luther'in fikirlerine önceden maruz kalmışlardı. Luther'in mesajı, kilise memuriyetlerinin kötüye kullanılmasına saldırmanın yanında, günah çıkarma gibi geleneksel Katolik inancı ve uygulamalarının dayattığı suçluluk hissinin yükünden kurtulma ümidi veriyordu. Albrecht Dürer'in dediği gibi:

Bence Luther tam da burada, kişinin kendisinden, dünyevî işlerinden, insan yapımı kanunlardan önce Tanrı'ya güvenmesi gerektiğini söyleyerek durumu açıklığa kavuşturmuştur (...) Çünkü ben inanıyorum ki bireylerin kafasını günah, hata ve şüphe hissiyatıyla karıştırmak yanlıştır.²

Luther'in iman ile kurtuluşu vurgulaması birçok Nürnberglinin kalbinde ve zihninde olumlu duygular uyandırdı. İnsanlar, onun meslekler konusundaki düşüncesini, dürüstçe yapılan işlerin hepsinin Tanrı'ya hizmet etme konusunda faydalı olduğunu vurgulamasını da sevmişti. Ayakkabıcı şair Hans Sachs gibi Nürnberg zanaatkarlarının Luther'i "Wittenberg bülbülü" ilan

2 Albrecht Dürer, *The Writings of Albrecht Dürer*, ed. William Conway (New York: Philosophical Library, 1958), s. 157.

etmesine şaşmamak gerek. Avukat Cristoph Scheurl 1520’de “aristokratlar ve birçok vatandaş, tüm âlimler Luther’in tarafındadır,” demişti.³ 1520 ve 1522 arasında şehir yönetiminin Luther’in Wittenberg’de öğrencisi olmuş ya da onun yazılarıyla yolunu değiştirmiş kişileri kilise memuriyetlerine atamasının sebebi de budur. İçlerinde en öne çıkanı Andreas Osiander idi (1498-1552). Kendisi, şehrin ana kilisesinin rahibi olmuş ve hükümetin önde gelen dinî müşaviri hâline gelmişti.

Lutherci vaizlerin işe alınması, Luther’in fikirlerinin Nürnberg halkına iyice yayılmasına yardımcı oldu. Ayrıca şehir yönetimi papadan ve onun yakınlardaki dinî derebeyi Bamberg piskoposundan ayrılarak bağımsızlığını güvence altına aldı. Nürnberg yüzyıllarca komşusu Brandenburg-Ansbach uçbeylerinin siyasi otoritesinden bağımsız olmak için çabalamıştı. Kilise için de aynı durum oluşmaya başladı. 1474’te şehir, başlıca iki mahalle kilisesinin amirliği pozisyonu için aday belirleme hakkı kazanmıştı. 1514’te Papa X. Leo, Nürnberg şehir yönetimine, şehrin tüm kiliseleri üzerinde tam hâkimiyet verdi. 1525’te Lutherciliğin kabul edilmesiyle birlikte, Nürnberg’deki tüccar idaresi, şehrin içinde ve kendi bölge-sindeki manastır memuriyetlerini yönetme hakkı da dâhil tüm kilise egemenliğini üstlenmişti. Şehir yönetiminin hiyerarşik patrikleri şehri toplumsal olarak her açıdan idare edebiliyorsa, bu kişiler de vatandaşlarının dinî hayatlarını kontrol edemez miydi? Bu, güç getirebilecek kaçırılmaz bir fırsattı. Nürnberg’in şehir konseyi, Luther isyanının önlerine getirdiği fırsatı değerlendirdi.

Nürnberg’deki herkes reformun benimsenmesinden memnun değildi. Şehrin keşişlerinin ve rahibelerinin çoğu manastırlarının 1525 baharında kapanmasına yönelik girişimlerden muzdaripti. Reforma gösterilen en ateşli direniş, Azize Clare Manastırı rahibelerinden geldi. Bu hareketin öncüsü Başrahibe Caritas Pirckheimer idi. Kendisi öne çıkan hümanist ve Latince ustasıyla tanınan Willibald Pirckheimer’in kardeşiydi. Nürnberg Lutherciliği resmen kabul etmesine rağmen, manastırının kapatılmaması için tüm siyasi bağlantılarını ve mukavemetini kullandı. Luther siyasetçilerinin önde gelen kadınlarından bazıları manastırdan uzaklaşmak zorunda kaldı. Son olarak, Caritas ile tanışan Philip Melanchthon, diplomatik bir kişilik olarak rahibeler adına olaya müdahale etti.

3 Gottfried Seebass, “The Reformation in Nürnberg,” *The Social History of the Reformation* içinde, eds., Lawrence Buck and Jonathan Zophy (Columbus, OH: Ohio State University Press, 1972), s. 22.

Şehrin rahiplerinin, dindarlığı ve eğitimine hayran olduğu Azize Clare rahibelerine karşı daha dikkatli davranmasını önerdi. Melanchthon, rahibelerin yeni üye almasına veya Fransiskan vaizlerin oraya gitmesine izin verilmemesini, kendi hâllerinde bırakılmalarını önerdi. Nürnberg yönetimi Melanchthon'un tavsiyesini dinledi ve manastır 1590'a kadar açık kaldı.

ALMAN KÖYLÜ SAVAŞI (1524-1526)

16. yüzyılın ilk yıllarında toplumsal ilişkilerde genel olarak bir hassasiyet hissediliyordu, böyle bir sınıf savaşı potansiyeli Alman Köylü Savaşı'nda zuhur etti. Orta Çağ'ın sonlarında görülen çiftçi ayaklanmaları, köylü isyanlarının adet hâline gelmesine sebep oldu. Rahipler ve soylu efendiler, çiftliklerinde çalışan işçileri acımasızca sömürüyor ve köy hukukunu ve gelenekleri ihlal ediyorlardı. Avam, istediği ürüne ulaşımının engellendiğinden yahut elindekileri toprak sahiplerine haksız bir şekilde ucuza satmak zorunda kaldığından yakınınıyordu. Bazı bölgelerde nüfus fazlalığı vardı ve Alsace, Frankoniya ve Ren'in üst tarafları gibi bazı bölgelerde iki yılda bir ürün alınıyordu. Ziraat ağırlıklı bir ekonominin geçinip gidecek kadarından fazlasını ürettiği pek görülmediğinden 1520'de görülen açlık, hastalık, cehalet ve ıstırap endişe vericiydi.

Köylü ayaklanmasının ana sebeplerinden biri de siyasi hoşnutsuzluklardı. Mülki devletler arttığı için bölgesel memuriyetlerin yönetiminde kendi kendini idare eden yöresel toplulukların yerini bunlar almaya başlamıştı. Yönetiminin hukuki uygulamaların tektipleşmesi için örfi hukuk Roma hukuku ile değiştirilmişti ve bu durum birçok köylüye sıkıntı vermişti. Bazı yerlerde yeniden serflik dağıtılarak köylülere mukayyet olmaya çalışılmıştı. Bira, şarap, değirmenler ve çiftlik hayvanlarının kesilmesine yeni vergiler konulması, ayrıca bazı kilise memurlarının aşar vergisini (kişi gelirinin onda biri) hasadın az olduğu zamanlarda bile istemesi köylüyü kızdırmıştı.

Almanya'da Reform sürecine girilmesi, köylüler ile bazı şehir esnafının hissiyatını kuvvetlendirdi. Martin Luther'in evrensel rahiplik vurgusu, laiklerin kilisedeki rollerinin önemsenmesine sebep oldu. Çalışanlardan bazıları Luther'in Hristiyan özgürlüğü çağrısını kendi hayatları hakkında daha çok söz sahibi olmaları için yapılmış bir davet olarak algıladı. Reform propagandacıları, Tanrı'ya bir rahipten daha yakın olan evanjelist köylü "Karsthans" idealini yaydı. Roma Katolik Kilisesi otoritesine karşı çıkan köylerin bir kısmı kendi rahiplerini kendileri seçme konusunda ısrar etmeye başladı. Köylüler kendi taleplerini

sadece örfi kanunlarla değil, ilahi kanunlar ve kutsal kitap ile de meşrulaştırıyordu. Almanya'nın sözde sıradan halkından bazı kişiler bile bu değişimin mümkün olduğunu düşünüyordu.

İsyanın Patlak Verişi (Mayıs 1524)

Astrologlar 1524'ün felaketlerle dolubir yıl olacağını çok önceden tahmin etmişlerdi ve bir kez olsun kısmen haklı çıktılar. Bu düşünce bir halk deyişiyle de desteklenmişti: "1523'te ölmeyen, 1524'te boğulmayan ve 1525'te katledilmeyen kişi, gerçekten mucizelerden bahsedebilir."⁴ Bu yıl kayda geçmiş en kurak yıl olmasına rağmen 30 Mayıs 1524'te Aziz Blasien'in Kara Orman'daki manastırının üyeleri derebeylerine isyan etti. Asiler artık feodal vergileri ödemeyeceklerini ve feodal hizmetlerde bulunmayacaklarını açıkladılar. Arkasından 24 Haziran'da, Kara Orman'ın güneyindeki Stühlingen'de iş bırakma eylemi düzenlendi. Buradaki köylüler, Kont Sigismund'un köylü topluluklarının özerkliğini kısıtlamasına sinirlenmişti. Kont bu konu üzerine samimiyetle müzakere etmeyi reddedince, eski asker Hans Müller'in önderliğindeki köylü grupları Kara Orman'a doğru ilerlemeye başladı ve isyan büyüdü. Asiler Waldschut şehri sakinleri arasında ittifaka yanaşan ve onların acılarını paylaşan kişilerle karşılaştılar. Bu kişilerin önderi ise reform yanlısı rahip Balthasar Hubmaier idi. Kendisi daha sonra anabaptizm* hareketine liderlik edecekti.

İsyan kısa sürede Güney Almanya'nın birçok bölgesine yayıldı. Avusturyalı Arşidük Ferdinand ile Svabya İttifakı muhaliflere hemen karşı koyamayacaklarını gördüler, çünkü mevcut askerî güçlerin hepsi Fransa ile yapılan Kuzey İtalya'daki İkinci Habsburg Savaşı'nda idi. Svabya İttifakı düzgün işlemeyen kurumsal ve finansal yapısı yüzünden çıkmaza girmişti. Cemiyetin Katolik üyeleri, Luther



Albrecht Dürer, *Pazar Köylüleri*
(Market Peasants)

* Anabaptizm, doğuştan vaftizi reddeder. İnsanın kendi rızasıyla vaftiz edilmesi gerektiğini savunur. [ç.n.]

⁴ Lawrence Buck, "The Peasants' War," *The Holy Roman Empire: A Dictionary Handbook* içinde, ed. Jonathan W. Zophy (Westport, CT: Greenwood Press, 1980), s. 365.

yanlısı şehirlerin (mesela Nürnberg'in) gizlice köylü asillerle dolap çevirdiğinden şüpheleniyordu. Şehirdeki esnafın bazıları köylülere desteklese de şehir yönetimleri desteklemiyordu. Şehir yönetimleri, Svabya İttifakı'na askerî destek ile para göndermeye başladılar. Cemiyet sonunda içindeki sorunların bazılarında kurtuldu ve 1523'te Frankoniyen şövalyelerine karşı verdikleri savaşa komutanlık eden George Truchsess von Waldburg'in kumandası altında etkili bir yapı kuruldu. Ardından, 24 Şubat 1525'te Habsburgların Pavia Savaşı'nı kazandığı ve Fransız kralını esir aldığı haberi geldi. Böylece Habsburg'un müttefiklerinden bazıları Almanya'ya askerî yardım gönderdi. İkinci Habsburg-Valois Savaşı'nın bitmesiyle yeni birliklerin gelmesi, Svabya İttifakı'nın asi köylülere karşı neredeyse tüm gücünü kullanarak hareket edebilecekleri anlamına geliyordu.

Thomas Müntzer (1490-1525 Civarı)

Ayrıcalıklı sınıflar güç toplamaya çalışırken radikal reformcu Thomas Müntzer sekiz hafta boyunca Klettgau bölgesindeki muhaliflerle sıkı bir çalışma içine girdi. Sakson yerlisi Müntzer; Leipzig, Frankfurt ve Mainz'da okudu. 1518 gibi erken bir tarihte Martin Luther yanlısı oldu. Wittenberglinin yardımıyla ona Zwickau şehrinde lojman verildi. * Burada "Zwickau peygamberlerinden" Nicholas Storch'a tabi oldu. Reformun yavaş ilerlemesinden hüsrana uğrayan ve giderek radikalleşen Müntzer, Nisan 1521'de Zwickau'dan kovuldu. Prag'a kaçtı ama orada da yerel yönetimle başını derde soktu. 1523 baharında Müntzer, Saksonya'nın Allstedt kentinde bir lojmana yerleşti.

Burada, Eski Ahit tarzında bir peygamber olduğuna dair düşüncelerini iyice geliştirdi. Kendisinden muhafazakâr gördüğü Martin Luther'in "Yeni Ahit'e köle gibi bağlandığı"nı ve Kutsal Ruh'un hâlen vahyedildiğini kabul etmediğini söyleyerek ona açıkça meydan okuyordu.⁵ Tanrı'nın takdiriyle imansızların yok edildiğini ve İsa'nın krallığının dünyaya geldiğini önceden gördüğü için vaazları giderek kıyametle ilgili hâle geliyordu. Saksonyalı Dük Johann Temmuz 1524'te onun vaazlarından birine katılmıştı ve köktenci tavırları yüzünden endişelenmişti. Müntzer'in lojmanı terk etmesini istedi. Müntzer Mühlhausen'e gitti, burada Heinrich Pfeiffer adında eski bir rahip, bir devrime öncülük ediyordu.

* "Securing a pastorate" terimi Hristiyan bölgelerin kendi kilise veya şapelleci için bir rahip seçmesine denir. Biz "lojman" tamlamasını "pastorate" kelimesinin karşılığı olarak kullandık. [ç.n.]

5 David Hockenbery, "Müntzer," *Holy Roman Empire: A Dictionary Handbook*, ed. Jonathan W. Zophy (Westport, CT: Greenwood Press, 1980), s. 329.

Pfeiffer'in, arkadaşlarının ve kendi gururunun etkisiyle asi köylülerin ve onların şehirdeki mütteliklerinin Tanrı'nın mümin ile kâfir arasındaki savaş için seçtiği âletler olduğuna inanmaya başladı. Köylüleri vaaz ve kitapçıklar vererek darbe zamanının geldiği konusunda doldurarak Tübingiya ve ardından Saksonya'ya gitti. Müntzer, Pfeiffer ve diğerlerinin teşvikiyle Şubat ve Mart 1525'te Yukarı Svabya, Frankoniya ve Tübingiya'da büyük köylü orduları oluştu. Asi gruplar toprakları ele geçirmeye, şatoları yakmaya ve kiliseler ile manastırları yağmalamaya başladı. Yok edilmekten korkan bazı şehir yönetimleri köylü çetelerle işbirliği yaptı.

George Truchsess von Waldburg emrindeki Svabya İttifakı Frankoniya'daki karşı saldırıya öncülük etti. Waldburg'un gaddarlığı, kuzeni Kont Ludwig von Helfenstein'in tüyler ürperen ölümünden sonra iyice arttı. Kuzeni, kendisinden başka on üç soylu ve bunların hizmetçilerinden on tanesi ile birlikte köylülerin mızraklarıyla yapılan bir çeşit işkenceye maruz bırakılmıştı. Sonra Helfenstein ve diğerleri idam edildi. Bu sırada Helfenstein'in eski uşağı Jacklin Rohrbach orada flüt çalarak eğleniyordu. Waldburg Rohrbach'ı yakaladığında onu bir ağaca zincirlemiş ve zinciri ağaçtan yarım metre uzaklaşabilecek uzunlukta yaptırmıştır. Daha sonra ağacın etrafına odunlar yığılmış ve Rohrbach yanarak ölene kadar orada can çekişmiştir.



Jacklein Rohrbach'ın İdamı

15 Mayıs 1525'te Luther'in doğum yeri Frankenhausen'daki asi köylülerle saldırı düzenlemek için, Katolik Dük Saksonyalı George ile Hesseli evanjelist Philip güçlerini birleştirdi. Thomas Müntzer üç yüz kişilik takviye ile Frankenhausen'a gelmişti ama orada bulunması da, hararetli konuşması da köylülerin alt edilmesini engelleyemedi. Kanlı Frankenhausen Savaşı köylülerin bozguna uğramasıyla son buldu, böylece Tübingia'daki Köylü Savaşı nihayete erdi. Galip gelenler Müntzer'i tutukladı, ona işkence etti ve sonra Müntzer ile birlikte elli iki köylü liderini idam etti.

1524-1526 Köylü Savaşı'nın Sonu

Svabya İttifakı, 2 Haziran'da Königshofen'da (Nürnberg'in batısındaki Tauber Nehri'nin yakınlarında) ve 4 Haziran'da Ingolstadt'ta köylü ordularını mağlup

etti. Askerî yardım alsa dahi köylü orduları, karşılarındaki daha eğitilmiş, güçlü ve azimli güçlerin dengi değildi. Savaşta ezildikten sonra yoksul halkın orduları genellikle sürgün, para cezası, kör etme, işkence ve hapis gibi gaddar intikamlara maruz kalıyordu. Özellikle Brandenburg-Ansbach uç beyi Casimir (1481-1527) hüsrana uğramış bu asilere acımasızca davranıyordu. Kitzingen'de altmış tane isyankârın kör edilmesi emrini veren kendisiydi. Kardeşi George ise, tebaasından çok fazla kişiyi kör etmesi durumunda Casimir'i veya tarlalarını bekleyecek kimse'nin kalmayacağını söyledi ve Casimir'in daha fazla hasar vermesini engelledi.

George dindarlığıyla tanınıyordu, ayrıca kendisinden daha kaprisli kardeşini Frankoniya'daki isyanın vazalarda birlik olmamasından çıktığı konusunda ikna etmişti. George'un önerisi, "eğitimsiz ve yakışksız vaizlerin sürülmesi" ve yerlerine "Tanrı Kelamı'nı bütünüyle ve temizce anlatacak dindar, dürüst Hristiyan vaizlerin alınması"ydı.⁶ George'un kastettiği Lutherci vaizlerdi. Casimir sonunda kardeşinin talebini kabul etti. 30 Ağustos 1525'te tüm Katolik kilise memurlarını Brandenburg-Ansbach'ten sürdüğünü ve yerlerine Luthercileri aldığını söyleyen bir ferman çıkardı. Dolayısıyla bir bölge daha yöneticileri sayesinde Lutherci olmuştu.

Galip gelenlerden bazıları ise mesela Nürnbergli Cristoph Kress ve Svabya İttifakı danışmanlarından biri, hevesli arkadaşlarını dizginlemeye çalışıyordu, çünkü insanlar "bu kişilerin (köylülerin) çekmek zorunda oldukları dayanılmaz yükleri ve isyana doğru nasıl sürüklendiklerini bilirdi." İlimli olmaları gerekliydi çünkü kendî imtiyazları yoksulların sıkı çalışmasına bağlıydı. Kress, Uç beyi Casimir'in asilerle iş birliği yapmakla suçladığı Dinkelsbühl, Heilbronn, Tauber'deki Rothenburg ve Windsheim şehirlerinde mallarına el koyulanlar da dâhil birçok kişinin cezasını hafifletti. Hatta Mayıs 1525'te düzenlenen kamusal müzakere sonrasında resmî olarak Lutherciliği kabul etmiş Nürnberg, Subaiya Cemiyeti'ne olan borçlarını ödeyebilmesi için bazı küçük komşularına borç para bile verdi.

Barış en son 9 Mayıs 1525'te Brixen'de ilk isyanın patlak verdiği Avusturya'ya geldi. Asiler manastırları ve soyluların şatolarını yağmaladı ve kilise vergilerinin ödenmesine karşı harekete katıldı. Liderleri olarak Brixen'in eski piskoposunun sekreteri Michael Gaismair'i seçtiler. Gaismair pratik bir askerî stratejist olmasının yanı sıra ütopyalar kuran bir hayalperestti ve bu iki özelliğin bir arada bulunması

6 Tom Scott and Bob Scribner, eds., *The German Peasants' War: A History in Documents* (Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press, 1991), s. 330.

7 Zophy, *Patriarchal Politics*, s. 120.

şasırtıcıydı. Sonradan, Salzburg'un dışında yoksulları kollayan, herkese hemen adalet sunan, etkili bir para sistemi kurmuş, vergi reformuna gitmiş, Tanrı Kelamı'nın özgürce vaaz edilebilmesi konusunda güvence verebilen, Hristiyan, eşitlikçi, demokratik bir cumhuriyet kurulması için çağrı yapmıştı. Haziran 1526'da Salzburg başpiskoposu ve Svabya İttifakı'ndan birlikler Gaismair'in karmaşık ordusunu mağlup etti. Gaismair Habsburg karşıtı Venedik'e kaçtı ve burada Habsburglu bir ajan kendisine suikast düzenledi (1532).

1524'ten 1526'ya kadar süren Köylü Savaşı, yüz binlerce köylü ve esnafın ölümüyle sonuçlandı. Ölenler genellikle erkekti, fakat firarı serf Margaret Rennerin gibi bazı kadınlar da savaşa dâhil olmuş ve öldürülmüştü. Altmış asi kadının 5 Mayıs 1525'te Windsheim'daki bir rahibe manastırına saldırdığı biliniyor. Diğer kadınlar ise köylü orduları için yemek pişiriyor, askerlerin çamaşırlarını yıkıyor, yaralılarla ilgileniyor, malları satıyor ve askerlerin konakladıkları yerlere çeki düzen veriyordu. Bazıları hayat kadını olarak da çalışmıştı. Savaşta köylülerin karıları ve kızlarının çoğu evde kaldı ve kocalarının ya da babalarının yokluğunda tarlalarda çalıştı. Birçoğuna kalan, büyük bir kayıp ve ihanet duygusuydu.

Martin Luther ve Köylü Savaşı

Martin Luther'in ailesi çalışan halktan olduğu için kendisi de birçok kadın ve erkeğin çalışırken maruz kaldığı haksızlıkları anlıyordu. Fakat şövalye şiddetine karşı olduğu kadar köylü şiddetine de karşıydı. Onun için, toplumsal ve ekonomik sıkıntılar barış içinde ve Hristiyan sevgisiyle anlatılmalıydı. Asiler silahlarını bırakmayı reddettiğinde, Luther şeytanın asiler içinde gezindiğine ikna oldu. Mayıs 1525'te kızgınlık içinde *Köylülerin Soyulması ve Öldürülmesine Karşı* (*Against the Robbing and Murdering Hordes of Peasants*) isimindeki eserini yazdı. Luther yetkililerin asileri "katletmesini, bıçaklamasını ve öldürmesini" söyledi çünkü isyan yayılırsa daha çok kan dökülecekti.⁸ Tabii ki, otoriteler de korkmuştu ve asilere karşı sert müdahalelerde bulunmak için Luther'in tavsiyelerine ihtiyaçları yoktu.

Bazı köylüler Luther'in kendilerine ihanet ettiğini düşünerek geleneksel Katolik inançlarına döndüler. Bir sonraki İmparatorluk Konseyi'nde köylü ve esnafın sıkıntılarına yönelineceğine dair verilen söz tutulmamıştı. Zengin ve

⁸ Kyle Sessions, ed., *Reformation and Authority: The Meaning of the Peasant's Revolt* (Lexington, MA: D. C. Heath, 1968), s. 39.

güçlüler nadiren kendilerini mütevazı halkın sorunlarıyla meşgul ediyordu. Martin Luther ise çalışan halkın baskı altında olmasıyla ilgileniyor ve İncil'in sevgi ve yardımlaşma mesajının, yönetici sınıfın toplumsal olarak kendilerinden aşağı mevkide bulunanlara davranışlarında bir gelişme sağlayacağını ümit ediyordu. Ona göre, daha iyi Hristiyanlar, daha iyi efendiler olacaktı.

Katherine von Bora (1499-1550)

Köylü Savaşı'nın yarattığı krizin ortasında, dinî nedenlerle evlenmeyen eski rahip Martin Luther eski bir rahibeyle, Katherine von Bora ile evlendi. On yaşındayken, yakın zaman önce yeniden evlenmiş olan ve istenmeyen çocukların "İsa'nın gelini" olarak dünyevi gelinlerden daha az çeyiz edinebileceğini keşfeden babası tarafından, rahibe manastırına yerleştirilmişti. Katherine hiçbir zaman manastır hayatından tamamen memnun olmamıştı, Luther'in rahiplik yeminleri ve manastır bakırlığı hakkında yazdıklarını okuduğunda manastırdan kaçmaya karar verdi. Reformcuya, onun yardımını istediğini belirten bir mektup yazdı, Luther de

Katherine ve on bir rahibenin 1523 Paskalya Yortusu arifesinde bir yük vagonunun içinde manastırdan kaçırılmasını sağladı. Yaptıkları çok riskli bir şeydi.

Rahibelerden üçünü ailesi geri aldı ama Katherine ve sekiz "kız kardeşi" Luther'in şehri Wittenberg'e gitti. Kaçak rahibeler ne çok güzel ne genç ne de zengindi ve Reform'un ilk zamanlarında büyük sorun teşkil ediyorlardı. Katherine, Luther'in sanatçı arkadaşı Yaşlı Lucas Cranach'ın evinde biraz vakit geçirdi. Katherine'i evlendirme çabaları başarısızlıkla sonuçlandı ve Wittenberg'de iki yıl kalan Katherine ile Luther evlenmeye karar verdi. Böylece "şeytanı rahatsız edecek, papanın keyfini çıkaracak" ve babasını memnun edecekti.⁹ Katherine ise zaten Luther'i onunla evlene-



Yaşlı Lucas Cranach, Katherine von Bora'nın Portresi

9 Roland Bainton, *Women of the Reformation in Germany and Italy* (Minneapolis, MN.: Augsburg Publishing House, 1971), s. 26.

cek kadar seviyordu, sonradan daha da çok sevecekti.

Bu zamana kadarki yetişkinlik hayatını genellikle erkek okullarında ve manastırlarda geçirmiş kırk iki yaşındaki profesörü memnun etmek Katherine için bazen zor oluyordu. Luther evlendikleri gecedan önceki bir yıl boyunca yatağındaki samanları değiştirmemişti. Yatak o kadar eskimişti ki önceden bakır olan eski keşişin müthiş zevk aldığı gece, çift tin ağırlığına dayanamayıp çökmüştü. Luther yeni keşfettiği bu orta yaş cinselliği hakkında arkadaşlarına hava atıyordu: “Artık her gece güzel bir kadınla yani Katie’me yatağa giriyorum.”¹⁰ Bu birliktelikten artarda altı çocuk dünyaya gelmişti.

Martin Luther hassas, sevgi dolu bir koca ve baba idi, alışılmışın dışında bir özveriyle babalık yapıyordu. Reformcu, evlilikte bir çeşit ortaklık olması gerektiğini açıkça savunan ilk kocalardan biriydi. Akademiden aldığı bir miktar maaşın, kendisini ziyarete gelen nüfuzlu kişileri ağırlayacak ve ailesini özleyen öğrencileri avutacak şekilde karısı tarafından nasıl genişletildiğine hayrandı. Katherine kiracı alıyor ve küçük bir çiftliği başarıyla idare ediyordu. Çok güzel bira yapıyordu, Luther bu biradan az miktarlarda ama keyifle içiyordu. Daha bilgili kocasına saygı gösterse de Katherine, bazen kendi düşüncelerini söylemekten çekinmiyor, hatta bazı konularda ona katılmıyordu. Ayrıca kocasının yazmak için zaman ayırmasını sağlıyor ve yazılarının basılması için yardım ediyordu.

Katherine ve kızları ile birlikteliği ve eğitimli soylu kadınlarla kurduğu iletişim sayesinde Luther, kadınların doğuştan gelen bazı yeteneklerini takdir etmeye başladı. Hatta kızların ilkokula gitmesini ve kadınların ilkokul öğretmeni olarak iş bulmasını ilk destekleyenlerden biriydi. Yine de kadınları ancak “İsa’nın karşısında” erkeklere eşit olarak görmeye devam etti. Luther’e göre, bu dünyada kadınlar aile ile ilgili alanlarla ilgilenmeye mahkûmdu ve toplumsal olarak fazla sorumluluk üstlenmemeliydi. Mesela, Argula von Grumbach’ı, (d. 1492) kendisini Ingolstadt Johann Eck Üniversitesi’ne yazması konusunda desteklemesinden ötürü takdir etmişti ama yine de onun gibi veya Strazburglu Katherine Schütz Zell gibi bir kadının bile bakan olmasını istemiyordu. Martin Luther, o çok sevdiği evinde sonuna kadar hayırsever bir aile reisi olarak kaldı.

10 Jonathan Zophy, “We Must Have the Dear Ladies: Martin Luther and Women,” Kyle Sessions and Phillip Bebb, eds., *Pietas et Societas: New Trends in Reformation Social History* içinde (Kirk-
sville, MO.: Sixteenth Century Journal Publishers, 1985), s. 143.

EVANJELİST SİYASETİN DOĞUŞU

Reformun ortaya çıkışı sırasında dinî motivasyonlar önem arz ettiyse de, bu hareketlerin imparatorluk ve İsviçre Konfederasyonu'nu içinde varlığını sürdürebilmesi için gereken önemli bir faktör de siyasi değerlendirmelerdi. V. Charles Almanya'daki tebaasının üzerinde doğrudan güç elde etseydi, Luther kâfir olarak yakılabilir ve hareketin başı daha doğmadan ezilebilirdi. Huldrych Zwingli ve onun Bern ile Basel'deki meslektaşlarının aynı zamanlarda gerçekleştiren İsviçre reform hareketleri de saldırgan Katolik güçler tarafından tamamen kuşatılıydu muhtemelen tutunamayacaktı. İlerlemekte olan Osmanlı ordularının yönelttiği tehdit de imparatorluğu iyice karıştırıyordu. Bu sebeple, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun merkezileşmemiş yapısı ve 1526'da başlayan siyasi gelişmeler reform hareketlerinin yayılması için elzemdi.

SPEYER KURULTAYI (1526 VE 1529)

Martin Luther evlilik hayatının keyifli ve zor taraflarını tadarken, Kutsal Roma İmparatorluğu eyaletleri Haziran 1526'nın son günlerinde Ren üzerindeki piskoposluk kenti Speyer'da buluştu. Yine kardeşinin yokluğunda Arşidük Ferdinand onun yerine kurultaya başkanlık etti. "Büyük Türk"ün yaklaşmakta olduğuna dair raporlar yüksek rütbeli kişilere ulaşmıştı. Giderek daha çok şehir ve prenslik evanjelist olmuştu, o kadar ki Ferdinand "herkesin Tanrı'ya ve İmparator Majesteleri'ne nasıl cevap vermeyi ümit ediyorsa o şekilde yaşaması, hükmetmesi ve kendisini idame etmesi"ne izin vermişti.¹¹ Başka bir deyişle, uzun zamandır beklenen genel kilise konseyi toplantısına kadar "yönetenin dini" (*cuius regio eius religio*) o günkü düzenin belirleyicisi oluyordu.

Bu tavizin sebebi Osmanlılara karşı savaşta destek toplayabilmektir. Osmanlılar, kral ve Ferdinand'ın kayınbiraderi II. Lajos tarafından korunan Macaristan'ın merkezini tehdit etmişti. 23 Ağustos'ta Speyer Kurultayı, 24.000 birliğin (16. yüzyıl standartlarında bu büyük bir rakamdı) Lajos'a Osmanlılarla muharebesinde yardım etmesi için gönderilmesine karar verdi. Fakat Sultan Süleyman'ın güçleri 29 Ağustos'ta Mohaç'ta Macarlara saldırdı, Kral Lajos'u öldürdü ve beş yüz kadar soylu ile 20.000 kişilik birliği yok etti. Macaristan harap olmuştu, Avrupa tümüyle korunmasız ve zayıf durumdaydı. Habsburgların şansına, Osmanlılar bu zaferin devamını getirmedi. Subaylık eden Osmanlı beyleri

11 Zophy, *Patriarchal Politics*, s. 137.

astlarına bakmak için düzenli aralıklarla topraklarına dönmek zorundaydı. Uzun süreli seferberlik yapma imkânı yoktu.

Osmanlılar Merkez Avrupa'ya doğru ilerlemedi ama evanjelistler insanları kendi taraflarına çekmeye ve kazandıklarını sağlama almaya devam etti. Martin Luther risaleler yayımlamaya devam ederek reform hareketinin yayılmasına yardım etti. Mezmurlara dayanan ilahiler besteleyerek evanjelist ibadet şeklini zenginleştirdi. Belki de en çok bilinen bestesi, 46. Mezmur'a dayanan ve "Tanrımız Sarsılmaz Bir Kaledir" ismini taşıyan ilahidir. Böylece Reform sanatla (genellikle ahşap üzerine), basılan kitapçıklarla, vaazlarla, şarkılarla ve en önemlisi dilden dile dolaşarak yayılmıştı. Almanlar, suçluluk duygusuyla bastırılmıştı ya da Luther'in Tanrı'nın adaletine yaptığı vurgu sayesinde bir çeşit özgürlüğe kavuşmuşlardı.

Luther'in rakipleri ise V. Charles'ın ordusunun İtalya'daki kolu 1527 yazında Roma şehrini acımasızca yağmaladığında utanmışlardı. İmparatorluk hazinedarları Charles'ın paralı askerlerinin maaşını zamanında veremeyince bu askerlerin bazıları Roma'daki kilisenin hazinesinden para almaya karar vermişti. Papa Clement, düzen yeniden sağlanana kadar fiilen esir düşmüştü. Kilisenin sadık evladı V. Charles ise, ordusunu disipline edememişse de bu vaziyeti, imparatorun İtalya'daki amaçlarına karşı olan papa ile mutabakata varma aracı olarak kullandı.

Alman hanedanları Mart 1529'da Speyer'de yeniden buluştuklarında Habsburglar, 1526'dan beri zayıflamış görünen evanjelistlerin hakkından sert bir şekilde gelmeye kararlıydı. 1529'a gelindiğinde Osmanlı tehdidi o kadar büyük sanılıyordu ki, Hesseli Philip veya Saksonyalı Dük Johann'ın (1468-1532), evanjelistlerin dinî haklarına saygı duyulmadığı takdirde Osmanlı harbine gidecek yardımları alıkoyacakları şeklindeki tehditlerini destekleyecek neredeyse bir kişi bile yoktu. Daimi Johann olarak bilinen Johann, kardeşi Frederick'i (ö. 1525) Saksonya dükünün yerine geçirdi. Kendisi Martin Luther'in destekçisiydi. Evanjelistler arasındaki ayrılıkları fırsat bilen Katolik çoğunluk 1526'da din üzerine yapılan anlaşmanın kaldırılması ve yeniden "genel bir konsey toplanana kadar eski usule ve âdetlere" dönülmesi yönünde oy verdi.¹²

Afallayan evanjelistler 30 Nisan 1529'da Hesseli Philip, Saksonyalı Johann, Nürnbergli Cristoph Kress ve Strazburglu Jacob Sturm (1486-1553) önder-

liğinde “yönetenin dini” algısının kaldırılmasını protesto ettiler. Bu protesto önce Ferdinand, sonra İspanyali V. Charles tarafından geri çevrildi. *Protestanlar* ismi bu grup için o zamandan itibaren kullanılmaya başlandı. Hatta imparator protestocu evanjelistlerden kendisine gönderilen bir heyeti ev hapsine mahkûm etti. Evanjelistler ile Habsburglar arasındaki ilişki yıpranıyordu.

Habsburglar ve Alman Katoliklerinin kendilerine karşı saldırısından korkan Hesseli Philip gibi kişiler Protestan bir askerî ittifak kurdular. Philip faal bir kişiydi ve Protestanlar arasında kurulacak dinî birliğin, siyasi birliğin önünü açacağını düşünüyordu. Bu amaçla imparatorluk ve İsviçre'deki başlıca Protestan teologları kendi şehri Marburg'a 1 Ekim'de başlayacak bir konferans için davet etti. O günün belli başlı evanjelist teologları bu davete icabet etti. İçlerinde Martin Luther ile arkadaşı Philip Melancthon da vardı. Luther Marburg'da, Zürich'teki Reform hareketinin meşhur lideri Huldrych Zwingli ile tanıştı. Zwingli, Luther'in başkaldırdığı sıralarda kendi bağımsız reform hareketini kurmuştu. Fazlaca siyasi bir teologdu ve sesi İsviçre'ye yayılıp Kutsal Roma İmparatorluğu'na kadar ulaşmıştı.

Protestan teologlar, devasa egolarına rağmen birçok öğretiyi hakkında uzlaşmaya vardı, yalnız şarap ve ekmek ayini konusunda bir türlü anlaşamadılar. Luther, ayinde Mesih'in gerçekten bulunması gerektiğini savunuyor, Zwingli ise bir sembol ile canlandırılmasını uygun görüyor, ikisi de bu önemli mesele hakkındaki duruşlarını değiştirmiyordu. Sonunda, anlaşamayacaklarına fâzı oldular ve bu konuda farklı yollar izlediler. Luther Zwingli'ye hiçbir zaman tam olarak güvenemedi, onun kalbinde Karlstadt gibi bir köktencinin yattığına inanıyordu. 1530 yazında Augsburg'da düzenlenecek bir sonraki İmparatorluk Konseyi için hazırlıklar devam ederken Protestanlar, ne teolojik ne de siyasi birliği kurabilmişti. Ama en azından Osmanlıların 1520 sonbaharında kuşattıkları Viyana'yı alamadıklarını öğrendiler. İmparatorluktaki siyasi tecrübe kazanmış kişiler, Osmanlıların sağlam kaleleri olan Viyana'yı almayı başarması hâlinde Almanya'yı tam kalbinden vuracağını düşünüyordu.

1530 AUGSBURG İKRARI

Osmanlılar yeni tahta geçmiş Ferdinand'dan Macaristan'ı almaya yoğunlaşmaya karar verince V. Charles (Ferdinand'ın kardeşi), Almanya'nın Augsburg kentine gelip İmparatorluk Konseyi'nde başkanlık edeceğini bildirdi. Charles, Protestanların hakkından gelmeye kararlıydı ama bu sefer uzlaşma yolunu seçti. Örneğin Saksonyalı Johann'a “Sevgili Amcacığım” diye hitap etmişti.

Birçok kişi imparatorun böyle değişik dinî düşüncelere tahammül edebileceğini düşünmüyordu ama bazıları şayet Charles duruşmayı adil bir şekilde yönetirse, kendilerinin ne kadar iyi Hristiyan olduklarını fark edip onları huzur içinde bırakacağından ümitliydi. Elbette buradaki asıl sorun, Charles'ın, papanın ve dolayısıyla kendi otoritesinin Alman tebaası tarafından reddedilmesine izin vermeyecek olmasıydı. İmparatorlar kendilerini Mesih'in temsilcileri sanırdı, Charles'ın dedesi Maximilian imparatorluk ve papalık taçlarını birleştirme hayali kurmuştu.

Philip Melanchthon (1497-1560)

Bazıları Charles'ın Augsburg kurultayını “düşmanlıkların bir kenara bırakılması, geçmişteki hataların Kurtarıcımız'ın insafına bırakılması ve her bir insanın merhametle yargılanması” için yönettiği sözüne inanmıştı.¹³ Saksonyalı Johann, Charles'ı ciddiye almaya karar verdi ve teologlarını toplayarak Protestan düşüncelerini izah eden bir “ikrar”* hazırlamalarını istedi. Augsburg İkrarı denilen bu yazıyı kaleme alan esas kişi Luther'in iş arkadaşı ve dostu Philip Melanchthon'du. Karlsruhe yakınlarındaki Bretten'de doğan Melanchthon'un babası zırh imalatçısıydı. Babasının 1507'deki ölümünden sonra Philip'in eğitim işlerini harika amcası, yetekli hümanist Johann Reuchlin üstlendi. Heidelberg (Lisans, 1511) ve Tübingen (Yüksek Lisans, 1514) çalışmalarından sonra Melanchthon, 1518'de Wittenberg Üniversitesi'nde Yunanca dersleri vermeye başladı. Burada Luther ile dostlukları ilerledi. Aslında yaşları ve huyları farklıydı. Luther, Melanchthon'a teoloji öğretti, Melanchthon da Luther'in Yunanca ve tarih bilgisini kuvvetlendirdi.

Luther'in hümanist Melanchthon ile bağlantısı Erasmus ile ayrılığına da bir şekilde sebep oldu. “Erasmus yumurtladı, Luther ise kuluçkaya yattı,” şeklindeki suçlamalara maruz kalan Erasmus'un üzerinde yıllarca, Wittenberglinin aleyhine yazması için baskı kurulmuştu. Sonunda 1524'te Erasmus *İradenin Özgürlüğü*'nü yayımlamıştı. Luther ise Augustinci ifadeler kullanarak *İradenin Esareti* eseri ile karşılık vermişti. Luther için özgür irade, kader ile karşılaştırmalılabilecek bir şey değildi.

* ‘İkrar’ kelimesi, bu eserde Hristiyanların belirli görüşlerini açıklamak için yazdığı eserler için kullanılabılır. İngilizce “confessions”ın yaygın kelime anlamı “itiraf” olmakla birlikte, bu tür eserler için “itiraf” kelimesi uygun düşmemektedir. [ç.n.]

1521'de hümanist Philip Melanchthon evanjelist teoloji konusunda takdir toplayan temel bir metnin, *Loci Communes*'in (Esas İlkeler) ilk baskısını yayımlamıştı. Melanchthon Luther'den çok daha sistematik bir düşünür ve yazardı. Luther onun yazılarını “şarapnel”e benzetir, iş arkadaşını çok beğenirdi. Melanchthon Efendi'nin teoloji doktorlarından “üstün olduğunu” söylemişti. Ayrıca Luther'in aksine Melanchthon, Augsburg duvarları içinde çalışabilirdi. Çünkü o, Luther gibi Coburg'daki nispeten güvenli Saksonya Şatosu'ndan gelecek haberleri sabırsızlıkla bekleyen bir kanun kaçağı değildi.

Melanchthon uzlaştıracıydı ve İmparator Charles'ı ılımlılığıyla şaşırtacak bir ikrar yazmak için sıkı çalıştı. Zwingianlar ve diğerleri imparatora ayrıca teolojik bazı bildiriler sunmuştu. Charles ise teolojik tartışmalarda hakemlik etme yanlısı değildi. Bu nedenle Luther'in Leipzig Münazarası'ndaki büyük rakibi Johann Eck'in başında durduğu bir *vasıflı teologlar* komitesini görevlendirdi. Bu komite Lutherçi inançların beyanını inceleyecekti. İki hafta sonra Johann Eck, Melanchthon'un “İtiraf”ına 351 sayfalık bir reddiye yazdı. Eck'in dili polemiklerle doluydu ve o kadar kötileyiciydi ki İmparator Charles bu reddiyenin yumuşatılmasını emretti ve yeniden düzenlenene kadar Protestanların görmesine izin vermedi. İmparator, korktuğu Osmanlılara karşı savaşında Protestan desteğine hâlâ ihtiyaç duyuyordu.

Sonunda, 3 Ağustos 1530'da Eck'in *Tekzip* olarak bilinen otuz bir sayfalık kırpılmış raporu okundu. Rapor, var olan papalığı tamamen muhafaza ediyordu. Sert ama müşfik bir baba gibi konuşan Charles, Protestanların *Tekzipi* kabul etmesi, sapkınlıklarından vazgeçmesi ve Kutsal Roma Kilisesi'ne dönmesi gerektiği konusunda ısrar ediyordu; aksi takdirde Charles'ın haklı gazabına maruz kalacaklardı. Protestan diplomatlar öncelikle Eck'in raporunu incelemeleri gerektiğini söylediler. Sabrı tükenen imparator böyle bir nezaketi bile göstermeyi reddetti ve hemen emrine itaat etmelerini istedi.

Protestanlar ağırdan aldılar, imparatorluğun hediyeler ve vaatlerle bölücülük yaratmaya çalışmasını engellediler. Hayal kırıklığına uğramış Saksonyalı Elektör Johann gibi birçok kişi konseyden tiksindi ve erkenden oradan ayrıldı. Kalanlar Habsburglara 40.000 piyade ve 8.000 süvari ile destek çıkmak için oy kullansa da Protestan azınlık yeni dinî anlayışlarını bırakmak istemiyordu. Protestanlar, imparatorun mühlet olarak verdiği 15 Nisan 1531'de şiddete başvurma ihtimali yüzünden, kendilerini askerî olarak hazırlamaya çalıştı. İmparatorun tehdidi sadece Protestanlığı beslemeye yaradı. Gerçi Nürnbergliler gibileri bu durumun dinî bir iç savaşa dönüşmeyeceği umudunu koruyorlardı.

Schmalkaldik Cemiyeti'nin Oluşması

Augsburg Kurultayı'nın dinî ayrılıkların önüne geçmedeki başarısızlığı, Hesseli Kont Philip ve diğerlerini Protestanlar arasında İncil'i savunmak için askerî bir ittifak kurmaya itti. Philip ile birlikte birçok kişi, imparatorun tebaasını özgürce ibadet etmekten alıkoyması hâlinde kendilerinin, Tanrı tarafından atanmış ama mevkice imparatorun düşük olan *lesser magistrate** tebaası olarak imparatora direnç gösterebileceğine inanıyordu. Charles'ın Protestan tebaasının dini inançlarını yok etmeye yönelik çabalarında ısrarcı olması hâlinde, monarşiye gönül vermiş Martin Luther bile silahlanmaya karşı duruşunu değiştirmek zorunda kalacağını düşünüyordu. Fakat 1542 gibi geç bir tarihte bile barışın geleceğine dair boş bir ümit besliyordu. Protestan prenslere şöyle yazmıştı:

Biri babamı veya kardeşimi öldürse bile, öldüreni yargılayacak veya akrabamın öcünü alacak kişi ben değilim. Herkes yargıç, intikamcı hatta özellikle de dünyevi meselelerde kardeşinin üzerinde bir Tanrı gibi hareket etmek isterse kanunların ve otoritelerin ne hükmü kalır ki.¹⁴

Protestanların birçoğu 1530-1531 kışında, Schmalkaldik şehrinde birbirlerine arka çıkabilmek için bir ordu toparlama kararı almıştı. Sekiz Protestan prens Hesseli Philip ve Saksonyalı Johann önderliğinde ve Strazburg ve Ulm'ın başını çektiği on şehir ile birlikte şu karara vardı:

İçimizden biri Tanrı Kelamı'ndan ve İncil öğretilerinden dolayı saldırıya uğradığında, diğerleri mümkün mertebe en kısa zamanda ve ellerinden geldiğince iyi bir şekilde onun yardımına koşacaktır.¹⁵

Protestanların bu askerî dayanışma gösterisine uymayan bazı önemli taraflar vardı. Güçlü Nürnberg ve ona bağlı bazı şehirler kendilerini Schmalkaldik İttifakı'na adamayı reddetti. Nürnberg'in Lutherci Uç beyi George tarafından yönetilen soylu komşusu Brandenburg-Ansbach da bu ret sırasında ona katıldı. Hesseli Philip ve Saksonyalı Johann hâlâ Nürnberglilerin ve Uç beyi George'un ilerde fikir değiştirerek Schmalkaldik İttifakı'na dâhil olmalarını ümit ediyordu.

* Protestan düşüncesine göre, imparatorun düşük bir mevkide olmasına rağmen ona direnebilen bir kişi veya topluluk. [ç.n.]

14 A.g.e., s. 183.

15 A.g.e., s. 188.

LUTHER'İN DÜŞTÜĞÜ YILLAR (1530-1546)

İnsanlar 16. yüzyılda şimdikinden çok daha hızlı bir şekilde yaşlanıyordu. İnsanların yetmiş yaşın çok üstünde yaşamayı bekledikleri Kanada ve ABD'de görülen ortalama yaşam beklentisi o zamanlarda şimdikinin yarısı kadardı. Luther kırk sekiz yaşına geldiğinde, Ocak 1531'de Schmalkaldik İttifakı resmîyet kazanmıştı. Hayatı boyunca değişen ruh hâllerine girmiş bir işkolik olarak Luther, hayatının son yirmi yılında ilgili bir baba, vaiz ve profesör olmaya devam ettiği hâlde gidererek çöküyordu. Uzun zamandır şeytan ile yaşadığı gerginliğe sık sık kapılan bir adam gibi görünüyordu. Son yıllarında, şeytana yenik düşmeye başlamış gibiydi.

Martin Luther'in düşüşü, kendi hayatında ve etrafındaki dünyada devam eden olayların verdiği sıkıntının bir tezahürüydü. Her yıl sırtına daha da çok acı biniyordu. 1530'da babası ölmüştü ve sık rastlanan bir durum olarak bunu annesinin 1531'deki vefatı izledi. İmparator Charles'ın bir yıl içinde bir kilise konseyi toplaması ve İmparatorluk Yüce Divanı'na, Protestanlara ve onların topraklarına yönelik eylemlerini durdurmasını emretmesi de Luther'in içini ferahlatmadı, sağlığı da bu haberlerden sonra bozulmaya başladı. İmparator, Osmanlılara karşı Viyana'yı savunmak için Protestanların yardımına ihtiyaç duyduğundan dolayı bazı şeylerden ödün vermişti. Protestan yardımı, İmparatorluğun Osmanlıları, Viyana'nın yüz kilometre kadar güneydoğusunda bulunan Grens'te mağlup edebilmesi için tam zamanında yetişti. Haziran 1533'te Sultan Süleyman Habsburglular ile barış antlaşması imzalamayı kabul etti. Belki bu sefer barış gelecekti.

Martin Luther ise birkaç çocuğu daha olduğunda biraz neşelendi, onlarla keyfi yerine geliyordu. Bu arada 1534'te İncil'in Almancaya tercümesini bitirdi. Tamamlanmış İncil'i müthiş bir edebî başarıydı ve onu modern Alman dilinin *babalarından* biri hâline getirdi. Luther'den önce, Almanca çok dilli—birçok lehçe ile yazılıp konuşulan—bir dil idi. Luther'in yazıları o kadar yayılmıştı ve öyle latifti ki, kendisinden sonra gelen Alman nesiller onun dili kullanımını benimsediler. Yayımladıkları, rakip reformcularinkini büyük farkla geçmişti. Dolayısıyla, Luther İngilizcede Geoffrey Chaucer'in, Fransızcada Jean Calvin ve François Rabelais'in, İspanyolcada ise Miguel Cervantes'in Almanca muadili hâline geldi. Martin Luther'in Almanca yazıları onu tarihte ön sıralarda duran bir kişilik hâline getirmeye tek başına yeterdi.

Yine de Luther, herkesin onun dinî öğretilerine katılmadığını veya öğretmelerinden dolayı fikirlerini değiştirmediklerini görmekten rahatsızdı. Hem genç

hem de yaşlılar için hazırladığı ilmi haller bile çoğu insanın günahkâr davranışlarını ciddi olarak değiştirmiyordu, en azından sürekli dertli gezinen Luther bundan şikâyetçiydi. Reformcu yaşlandıkça, kendini İncil'deki kahramanı Havari Pavlus ile özdeşleştiriyordu. Pavlus gibi, Martin Luther de Tanrı'nın en büyük gizemlerinden bazılarını açığa kavuşturmuş gibi hissediyordu. İnsanlar, kendilerine böyle muhteşem bir şekilde açıklanmış hakikatleri kabul etmeyecek kadar çok kibir ve günaha batmış mıydı?

Hesseli Philip'in Çokeşliliği

Böbrek taşları yüzünden çokça acı çeken Luther, Batı Almanya'nın Münster kentinin radikal ve vahşi Anabaptistlerce devralınması hakkındaki haberler yüzünden kederlenmişti. Reform hakkında muhalifler ve kendi iş arkadaşlarının bazıları ile yaptığı teolojik tartışmalar da sürmekteydi. 1540'ta, halk arasında, Luther'in Hesseli Philip'in iki eşliliğini gizlice desteklediği haberi yayılınca Luther halkın önünde küçük düştü. Philip'in, Saksonyalı Katolik Dük George'un (1471-1539) on altı yaşındaki kızı Christina ile yaptığı anlaşmalı evlilik, mutluluk getirmemişti. Philip'in Christina'dan on tane çocuğu oldu ama karısının soğukluğundan, kokusundan ve içmesinden hep yakınırdı. Philip, cinsel isteği çok fazla olan bir adamdı ve kendini saraydaki çeşitli kadınlarla girdiği ilişkiler ile memnun etme peşindeydi, ancak sürekli vicdan azabı çekiyordu. 1539 yılının sonlarında babasını öldüren frengi hastalığının belirtileri kendisinde de görülmeye başladı. Schmalkaldik İttifakı'nın lideri bu sıralarda saraydaki kadınlardan on yedi yaşındaki Margaret von der Saal'a âşık oldu, onunla evlenmek istedi.

Kont Philip, derdini Luther'e ve Strazburglu nazik, etkileyici reformcu Martin Bucer ile Philip Melanchthon'a açtı. 1526'nın başlarında Kont Philip gözdelerinden biriyle evlenmeyi istediğinde Luther kesinlikle kabul etmeyeceğini söylemişti. Bu sefer, rahipler Philip'in çokeşli olmasının boşanmasından yeğ olacağını söyledi. Sonuçta birçok Eski Ahit patriğinin birden fazla karısı olmuştu, Luther'in hamisi Bilge Frederick gibi çoğu Alman prensi de usulsüz birliktelikler kurmuştu. İki eşliliğin sıkıntısı, imparatorluk kanunlarına ters olmasıydı, o yüzden Philip'in ikinci evliliğini gizli tutması ve halkın Margaret'i "cariye" olarak tanımasını sağlaması tembihlendi.

Kont, 1540'taki ikinci evliliğini gizli tutmayı beceremeyince rahipler de kendisi de halkın karşısında rezil oldu. Melanchthon, bu utancı kaldıramadı ve sessizliğe gömüldü. Daha da kötüsü, Hesseli Philip'in iki evlilik davasında mua-

fiyet kazanmak için İmparator Charles'a dinî siyasetten uzak duracağına yemin etmesi şarttı. Altı yıl önce, Württembergli Protestan Dük Ulrich'i düklüğüne geri döndürebilmek ve Protestanlığı yayabilmek için Hesseli Philip'e ihtiyaç duyulmuştu. Schmalkaldik İttifakı, kuruluşu sırasında önemli rol oynamış destekçilerinden birini kaybetti. Luther ve Melanchthon ise alçak bir ilişkinin üzerini örtme teşebbüsüne dâhil olmuşlardı.

Luther ve Yahudiler

Martin Luther'in çok sevdiği kızı Magdalena 1542 yılında, on dört yaşında öldüğünde her şey daha da kötü bir hâl aldı. Wittenberg'deki salgın yayılmaktayken, kızının ölümünden birkaç ay sonra, Luther halka şöyle haykırdı: "Keşke ben de, bütün çocuklarım da ölmüş olsaydık!"¹⁶ Artık iyice yaşlanan Luther mahşer gününün yaklaştığına emindi, günahkâr dünya yok edilecekti. Hüsrana, acı, kızgınlık ve öfke içinde, *Yahudilere ve Yalanlarına Karşı (Against the Jews and Theirs Lies)* (1542) gibi iğneleyici kitapçıklar ile Yahudilere saldırdı. Bu kitapçıkta yetkilileri "sinagogları ve Yahudi kitaplarını yakmaları, Yahudileri şehirlerden sürmeleri ve din değiştirmeyi reddettikleri takdirde onları parayla satmaları" için kışkırtıyordu.¹⁷

Luther ayrıca Anabaptislere, Antinomianlara (kanuna riayet etmenin gereksiz olduğuna hükmedenler), Kalvinci Protestanlara, Osmanlılara ve 1545'te yayımlandığı *Şeytan'ın Roma'da Kurduğu Papalığa Karşı (Against the Papacy at Rome Formed by the Devil)* ile papalığa sövüyordu. Reformcu rahip III. Paul'un (tahtta kaldığı süre 1534-1549) 1545'te açtığı uzun zamandır beklenen reform konseyinin önemini de gözardı etmişti. Luther, kilise liderlerinin Trent'te toplanmasını da umursamadı çünkü "çok küçük, çok geç kalınmış" bir toplantı olduğunu düşünüyordu. Hâlbuki birazdan göreceğimiz gibi Luther yanılıyordu.

Adolf Hitler'in ve 20. yüzyılda Avrupa'da gerçekleşen soykırıma dâhil olan yandaşlarının korkunç bir şekilde kullanmasını bir kenara bıraksak bile, Luther'in son yıllarındaki en rahatsız edici polemiği Yahudiler hakkında verdiği nutuklardı. Bu nutuklarda zehirli bir dinî fanatizm, bağnazlık ve ırkçı değilse de kültürel bir Yahudi düşmanlığı vardı. Martin Luther eskiden birçok Yahudi toplulukla

16 Mark Edwards, Jr., *Luther's Last Battles: Politics and Polemics, 1531-46* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983), s. 15.

17 Heiko Oberman, *Luther: Man between God and the Devil*, çev. Eileen Walliser-Schwartzbart (New Haven, CT: Yale University Press, 1989), s. 290.

iyi geçinirdi. Yahudi karşıtı söylemlerini üzücü kılan şeylerden biri de budur. 1523'teki yazılarından birinde, giderek artan okuyucu kitlesine *İsa Mesih Doğduğunda Yahudi İdi*, diyerek bunu hatırlatmıştı. İnsanların Mesih'in ölümü için Romalıları değil, Yahudileri suçladığı ve Yahudilerin Hristiyan çocuklarını ayinlerde kurban ettiğine inanılan bir devirde Luther, Museviliği korkusuzca savunmuştu. Gerçi her zaman Yahudilerin “paragöz” olduğunu düşünürdü.

Sağlığı kötüye giderken, Mesih'in tekrar gelişinin yaklaşmasından korktuğu ve misyoner çalışmalarının başarısızlıkla sonuçlanmasından hayal kırıklığı duyduğu için Martin Luther, kendi kültüründe sık rastlanan Yahudi aleyhtarı tutumu benimsedi. Kanun dışı çetelerin “henüz vakit çok geç değilken Hristiyan İncil'in gerçeklerini kabullenmeyen inatçı Yahudileri” cezalandırmasını hiçbir zaman teşvik etmemişti ama hem dindar hem içki düşkünü hamisi Saksonyalı Johann Frederick (tahtta kaldığı süre 1532-1547) 1536'da Yahudileri topraklarından sürdüğünde de araya girmedi.¹⁸ Yahudilere karşı acımasızlığının başladığı nokta burasıydı, bu taş kalplilik hayatının sonuna kadar devam etti. Eisleben'de 15 Şubat 1546'da verdiği son vaazda Martin Luther şöyle konuştu: “Yahudiler düşmandır, onlar Mesih'e iftira atmaktan vazgeçmeyen ve yapabilseler hepimizi zevkle katledecek insanlardır.” Yine de “onlara karşı Hristiyanca bir sevgi göstermek ve bu yoldan dönmeleri için dua etmek istiyoruz.”¹⁹

Hâlsizliğinden konuşmasını yarıda kesen Luther, hasta yatağına döndü. Ona vazettiği “öğreti ve kararlarından vazgeçip vazgeçmeyeceği” sorulduğunda dediklerinin arkasında olduğunu söyledi. Üç gün sonra, sabah üçte Martin'in kocaman kalbi durdu. Yedi başlı adam 63 yaşında ölmüştü. Kurulması sırasında mühim işlere imza attığı Reform hareketi İskandinavya ve ötesine bile yayılacaktı.

İSKANDİNAVYA'DA LUTHERCİLİK

Philip Melancthon ve Luther'in diğer ortakları, Kutsal Roma İmparatorluğu içinde Lutherci harekete önderlik etmekte zorlanıyordu ama Luthercilik bu arada Kuzey topraklarına nüfuz etmeye başlamıştı. Luther'in reformcu kariyerinin başlarında Kalmar Birliği altında yer alan İskandinavya'nın son yöneticisi Danimarkalı II. Christian (tahtta kaldığı süre 1513-1523), Lutherci teologların Kopenhag Üniversitesi'nde ders vermesine izin verdi. Zalim ve despot yöntemle-

18 Edwards, *Last Battles*, s. 124-136.

19 Oberman, *Luther*, s. 294.

rine kızan İsveç baronları, Christian'a karşı 1520'de Gustavus Vasa önderliğinde isyan etti ve başarılı oldular. Stokholm'daki seksenden fazla ruhban ve seküler İsveçli aristokratın Kasım 1520'de infaz edilmesine çok sinirlenmişlerdi. Şehit olan soyluların isteği, İsveç'in Danimarka'dan ayrılmasıydı. 1523'e gelindiğinde, İsveç yeniden bağımsız bir krallık hâline geldi.

Christian'ın Danimarka aristokrasisini zayıflatma çabalarının sonucunda amcası Schleswig-Holsteinlı Dük Frederick kral oldu. 1523-1533 arası tahtta kalan Kral I. Frederick de Luther yanlısıydı, böylece krallığa daha da çok Luhterci vaiz akın etti. Luther'in Wittenberg'inde ders almış Hans Tausen bu akına öncülük ediyordu. Wollin'in Baltık Adası'ndan gelen, Wittenberg kilise şehri rahiplerinden ve Martin Luther'in yakın arkadaşlarından Johann Bugenhagen (1485-1558) ondan sonra Reform'a katkıda bulunan isim oldu. Bugenhagen kiliseleri düzene sokuyordu, 1528-1543 arasında Danimarka'da ve Kuzey Almanya'nın birçok bölgesinde Evanjelist hareketi örgütleyen de oydu. Aynı zamanda İskandinav'da toplumsal refahın tertibi için hatırı sayılır katkılarda bulundu. Luthercilik, siyasi istikrarsızlık ve dinî kavgalardan yorulmuş İskandinavlar arasında fazlasıyla yayılmıştı.

I. Frederick tebaasına uyarak 1526'da Roma ile bağıını kopardı, Lutherci ayinlerin kilise hizmetlerine konulmasına izin verdi. Oğlu ve varisi III. Charles (tahtta kaldığı süre 1533-1559) tahta geçtiği sırada zaten sağlam bir Lutherci idi. Kendisini kilise meselelerindeki en yüksek rütbeli kişi ilan etti ve Norveçlileri Lutherciliği benimsemeleri için teşvik etti. Komşularının dayattığı bir dini kabul etmek istemeyen Norveçlilerden bazıları buna karşı çıktı. Dinî çeşitlilik 16. yüzyıl Avrupası'nda müsamaha görmüyordu, Romalı Katolik Norveçliler bu sebeple devletin Lutherci kilisesine inanmaya başlamak zorunda hissediyordu. Sonunda, Roma Katolikliğinde ısrar edenlerin hepsi bertaraf edildi ve Norveç, Lutherciliğin kuzeydeki kalesi hâline geldi.

Lutherci Reformun İsveç halkı arasında yerleşmesi daha da uzun sürdü. İsveç kralı Gustavus Vasa (tahtta kaldığı süre 1523-1560) Roma Katolik Kilisesi'nin zenginliğine gıpta ediyor ve kendi piskoposlarını atama hakkı istiyordu. Roma ile ayrıldığında bunu becerebilecekti, ayrıca tebaasının ruhu için böyle bir adım attığını söyleyerek yaptıklarını gerekçelendirebilecekti. Zekice davranan Gustavus, yine eski Wittenberg öğrencilerinden Olaus Petri gibi reformcuları İncil'in mesajını yaymaları ve insanları dine döndürmeleri için yüreklendirdi. Petri, sonradan kralın mutlakıyetine karşı geldiği için itibarını kaybedecekti.

Küçük kardeşi Laurance (1499-1573) daha itaatkârdı ve Uppsala'nın Lutherci başpiskoposu oldu.

Titiz hazırlıklarla dolu geçen yıllardan sonra Kral Gustavus Vasa, 1539'un sonlarında İsveç kilisesinin başına geçtiğini varsaymaya başladı. Luthercilik, kral-lara uzakta kalan Roma'nın sunamadığı fırsatlar, yani kilise ve devlet üzerinde mutlak hâkimiyet imkânı sunuyordu. Kralların şansına, bu öğretiler halka cazip geliyordu. Gustavus ve dinî müttefikleri reformu kademe kademe tamamladı. 1544 Västeras Kurultayı zamanında, Luthercilik tamamen yayılmıştı ve kraliyet fermanı ile meşru kılınmıştı. İsveç, Lutherciliğin merkezi konumuna geldi. Daha sonra, Kral II. Gustavus Adolphus (tahtta kaldığı süre 1611-1632) 30 Yıl Savaşları'nda Protestanlığı savunacaktı.

KRONOLOJİ

- 1520 İsveç, Danimarkalı II. Christian'dan ayrılır.
- 1521 Melanchthon'un *Loci Communes*'u (Esas İlkeler).
- 1522 VI. Adrian papa seçilir.
- 1522-1524 Nürnberg Kurultayları.
- 1523 VII. Clement papa seçilir; Nürnberg, Luthercilik hareketine karşı koymayı öterler.
- 1524 Erasmus *İradenin Özgürlüğü Üzerine*'yi basar; Köylü İsyanı başlar.
- 1525 Pavia Savaşı (I. François'nın esir alınması); Elektör Frederick'in ölümü, kardeşi Johann'ın onun yerine geçmesi; Luther'in *Köylülerin Soyulması ve Öldürülmesine Karşı*'yı basması; Luther'in Katherine von Bora ile evlenmesini; Nürnberg'in Lutherci olması; Thomas Müntzer'in ölümü.
- 1526 Speyer Kurultayı "yönetenin dini" kuralını benimser; Osmanlılar Macaristan'da zafer kazanır; Danimarka Roma'dan ayrılır.
- 1527 V. Charles'ın birlikleri Roma'yı yağmalar; sürekli hasta olan Luther "Tanrımız Sarsılmaz Bir Kaledir" ilahisini besteler.
- 1529 Evanjelikler Speyer Kurultayı'nda protesto başlatır; Marburg Diyalogu; Osmanlılar Viyana'da; Luther'in Almanca ilmihi.
- 1530 Augsburg İkrarı'nın sunulması; Schmalkaldik İttifakı'nın kurulması.
- 1532 Osmanlılar Avusturya'dan püskürtülür; Nürnberg'de dinî barış.
- 1533-1559 III. Christian'ın saltanatı; Norveç Lutherci olur.
- 1534 Luther'in Almanca İncil'i tamamlanır; Hesseli Philip ve diğerleri Württembergli Protestant Ulrich'i düklüğüne iade eder.
- 1535 Münster Anabaptistleri.
- 1539 Gustavus Vasa yönetimindeki İsveç, Roma'dan ayrılır.

- 1540 Hesseli Philip'in iki eşliliği ifşa olur; Brandenburglu Mark Lutherci olur.
- 1542 Magdalena Luther'in ölümü; daha da fenalaşan Luther, *Yahudilere ve Yalanlarına Karşı*'yı yayımlar.
- 1544 Västeras Kurultayı ve Fermanı İsveç reformunu tamamlar.
- 1545 III. Paul Trent konseyini açar; Luther *Şeytanın Roma'da Kurduğu Papalığa Karşı*'yı yayımlar.
- 1546 Luther Eisleben'de ölür.

İLAVE OKUMALAR

İlk Reformcular

- Roland Bainton, *Women of the Reformation in Germany and Italy* (1971). Katherine von Bora ve diğerleri hakkında faydalı bilgiler içeriyor.
- James Estes, *Christian Magistrate and State Church: The Reforming Career of Johannes Brenz* (1982).
- _____, *Peace, Order, and the Glory of God: Secular Authority and the Church in the Thought of Luther and Melanchthon, 1518-1559* (2005). Etkileyici akademik çalışma.
- R. Emmett McLaughlin, *Caspar Schwenckfeld, Reluctant Radical: His Life to 1540* (1986).
- Timothy Wengert, *Human Freedom, Christian Righteousness: Philip Melanchthon's Exegetical Dispute with Erasmus of Rotterdam* (1997). Amerika'daki önde gelen Melanchthon âliminin kaleminden.

Reformun Yayılması

- Miriam Chrisman, *Conflicting Visions of Reform: German Lay Propaganda Pamphlets 1519-1530* (1995).
- Harold Grimm, *Lazarus Spengler, A Lay Leader of the Reformation* (1978).
- Susan Karant-Nunn, *Zwickau in Transition, 1500-1547: The Reformation as an Agent of Change* (1987).
- Bernd Moeller, *Imperial Cities and the Reformation* (1972).
- Steven Ozment, *The Reformation in the Cities: The Appeal of Protestantism to Sixteenth-Century Germany and Switzerland* (1975).
- Robert Scribner, *For the Sake of Simple Folk: Popular Propaganda for the German Reformation* (1981).

1524-1526 Köylü Savaşı

- Peter Blickle, *Communal Reformation: The Quest for Salvation in Sixteenth-Century Germany* (1992).
- _____, *Revolution of 1525*, çev. Thomas Brady, Jr. ve H. C. Erik Midelfort (1981).
- Keith Moxey, *Peasants, Warriors, and Wives: Popular Imagery in the Reformation* (1989).
- Tom Scott ve Bob Scribner, ed., *The German Peasants' War: A History in Documents* (1991). Çok faydalı tanıtımlarla mükemmel şekilde toplanmış aslı kaynaklar.

Tom Scott, *Freiburg and the Breisgau: Town-Country Relations in the Age of Reformation and Peasants' War* (1986).

Thomas Müntzer

Michael Baylor, ed. ve çev., *Revelation and Revolution: Basic Writings of Thomas Müntzer* (1993).

Tom Scott, *Thomas Müntzer: Theology and Revolution in the German Reformation* (1989).

Erken Reform Siyaseti

Thomas Brady, Jr., *Turning Swiss: Cities and Empire, 1450-1550* (1985).

Paula Sutter Fichtner, *Ferdinand I of Austria: The Politics of Dynasticism in the Age of Reformation* (1982).

Stanford Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: 1. cilt, Empire of the Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808* (1976).

Jonathan Zophy, *Patriarchal Politics and Christoph Kress (1484-1535) of Nuremberg* (1992).

İskandinavya

Ole Peter Grell, ed., *The Scandinavian Reformation: From Evangelical Movement to Institutionalisation of Reform* (1995). Çeşitli yazarların makalelerinden müteşekkil önemli bir derleme.

Michael Roberts, *The Early Vasas: A History of Sweden 1523-1611* (1968).

XII

ZWİNGLİ, İSVİÇRE REFORMU VE ANABAPTİZM

Martin Luther Roma Katolik Kilisesi ile endüljans meseleleri hakkında tartışırken İsveç'in Zürich kentinde, rahip Huldrych Zwingli'nin içinde yer aldığı benzer bir ihtilaf çıkıyordu. Birkaç yıl sonra, Conrad Grebel adında, klasik eğitim görmüş bir hümanist, bilinen ilk yetişkin vaftizini gerçekleştirdi, Anabaptizm denilen hareketi başlattı. Zwingli ve destekçileri bu harekete kar ıydı. Protestanlar da Roma Katolikleri de bu hareketi kınamı tı. Yine de, anabaptizm Orta ve Doğu Avrupa'ya yayıldı. Gerçi nüfusun %1'inden fazla kişiye tesir ettiği çok az vaka görüldü. Zwingli 1531'de öldüğünde İsviçre'deki reform hareketinin lideri, Zwingli'nin varisi Heinrich Bullinger ve Basel'deki Johann Oecolampadius oldu. Bu iki kişinin hareketi de daha sonra Cenevre'deki Jean Calvin tarafından yönetilen güçlü hareketin gölgesinde kalmıştır.

HULDRYCH ZWİNGLİ (1484-1531)

İlk Yılları

Huldrych Zwingli, İsviçre Konfederasyonu'nun taşradaki eyaletlerinden Glarus'ta dünyaya geldi. Martin Luther'den yalnızca yedi hafta sonra doğmuştu. Babası, nispeten zengin ve  zg r bir köylüydü, oğullarının mevcut olan en iyi eğitimi almasını sağlamaya hevesliydi. Be  yaşındayken genç Huldrych, Wesen

piskopos vekili amcası ile yaşamaya gönderildi. Amcası ona Latince öğretti, sonra Basel’de bir ilkokula gönderdi. Zwingli, on iki yaşındayken Bern’deki bir okula geçti. 1498’de Viyana Üniversitesi’ne kaydoldu, bu fakültede ünlü hümanist Conrad Celtis de bulunuyordu. Zwingli, aynı zamanda klasiklerle ilgilenmekteydi, çok iyi bir müzisyen de olmuştu. Ud, harp, viyola, kamıştan flüt ve kornet (trampetin öncülerinden biri) çalardı. Adeta tek kişilik bir orkestraydı.

Viyana’nın ilham veren havasını dört yıl soluyan Zwingli, Basel’e transfer edildi, burada önce lisans eğitimi aldı ve iki yıl sonra yüksek lisansı bitirdi. 1516 yılına kadar ikamet edeceği Glarus’a kilise rahibi olarak atandı. Glarus’taki makamını korumak için, papanın atadığı rakibini 100 florin gibi yüksek bir rüşvet vererek savuşturdu. Glarus’taki ve çevre köylerin bazılarındaki cemaate bağlıydı, bu sırada ilmi meşgaleleri de vardı. İncil, klasik yazılar, Yunan ve Latin kilise rahipleri üzerine yaptığı çalışmalarda epey sebat gösteriyordu. Zwingli, Latince öğrenmeye de çalışmıştı. Genç rahip Erasmus’un yazılarını şevkle okudu, hatta entelektüel kahramanı ile şahsen tanışabilmek için 1516’da Basel’e gitti. Meşhur hümaniste sonra şöyle yazmıştır:

Erasmus, insanların en iyisi, size yazmayı düşündüğümde ilminizin ihtişamından dehşete düşüyor, fakat yakın zamanda, ilkbaharın başlarında sizi görmeye Basel’e geldiğimde beni çok hoş bir nezaketle karşılamanız dolayısıyla yazmaya cesaret buluyorum. Pek bilinmeyen bir yazara ve konuşma yetisi olmayan bir adama tepeden bakmamanız, ne kadar yüce gönüllü olduğunuzun kuvvetli bir kanıtıdır.¹

Zaman içinde Zwingli’nin İncil ve antik dillerdeki yetkinliği ve kendine güveni arttı.

Kahramanı Erasmus gibi Zwingli de kilise içinde eleştirecek birçok şey buluyordu. Gerçi papanın otoritesine meydan okuma konusunda Zwingli, Hollandalı Erasmus’a göre çok daha istekliydі. Sonunda Zwingli reform hareketinde sözünü sakınmayan bir taraftar hâline geldi, İsviçre siyaseti ve askeriyesiyle aktif olarak ilgilenmeye başladı. Eline fırsat geçtikçe, Milan’ı kontrol altına almak için Fransızlara karşı açılan savaşlarda yer alan İsviçre paralı asker gruplarına askerî rahiplik yaptı. Zwingli, ateş altında büyük bir cesaret gösterdi, genç İsviçrelilerin işlerini yapamaz hâle gelmesine ve sakatlanmasına sebep olan ahlâksız paralı askerlik sisteminden nefret etmeye başladı. 16. yüzyılın başlarındaki askerî hayat disiplinli değildi. İçkiye düşkünlük, kumar ve hayat kadınlarıyla doluydu.

1 Andrew Johnston, *The Protestant Reformation in Europe* (New York: Longman, 1991), s. 91.

Zwingli Marignano Muharebesi'nden 1515'te döndüğünde, kâr getiren paralı askerlik sisteminin kötülükleri üzerine vaaz vermeye başladı.

1516 yılında Zwingli görevlerine bir yenisini ekledi ve Einsiedeln yakınlarındaki manastır kilisesinin bölge rahibi oldu, bu görevini iki yıl boyunca icra etti. Einsiedeln kutsal yolculuğa çıkanların bulunduğu bir merkez görevi görüyordu. Böylece Zwingli, hacıların kutsal emanetlere ve azizlere nasıl taptığını gördü. 1517'de, Luther'in "95 Tez"inin çıktığı yılda, Zwingli kutsal yolculuğa çıktı ama kilise uygulamalarındaki suistimaller hakkında giderek daha çok endişeleniyordu. Einsiedeln'de, Zwingli bir Fransisken olan Bernardin Samson ile endüljanslar üzerine yapılan tartışmaya dâhil oldu. Bu tartışma, Luther'inkine oranla daha az ses getirmiş olsa da bizlere, farklı bölgelerdeki farklı insanların, endüljansların "aldatmaca" olduğu konusunda anlaştığını gösterir.

Havai Bir Müzisyen Değil: Zwingli Zürih'te

Ekim 1518'de, daha da etkileyici bir pozisyon açıldı –müreffeh ticaret şehri Zürih'in büyük katedralinde rahiplik pozisyonu. Zürih, yedi bin civarındaki nüfusu ile Zwingli'nin önceden hizmet verdiği küçük şehir ve köylerden çok daha büyüktü. Zürih'teki insanlar Zwingli'yi tahsili sebebiyle takdir ediyordu ancak kendisinin "zevk peşinde ve dünyevi" bir şahsiyet olduğuna dair haberler dolaşıyordu. Müziğe yatkınlığına bile "havai" olduğu gerekçesiyle şüpheyle yaklaşıyordu. Daha da kötüsü, Zwingli'nin Einsiedelnli "nüfuzlu bir vatandaşın kızını ayarttığı"na dair bir haber yayılmıştı.²

Zwingli, suçlamalara doğrudan cevap verdi. Atama komitesine yazarak "üç yıl önce, Pavlus bunun iyi bir şey olmadığını söylediği için herhangi bir kadına kesin olarak dokunmama kararı aldım" dedi. Bir berberin kızıyla daha önce yatmış olduğunu kabul etti, bu kadından doğacak çocuğun da kendisinin olabileceğini belirtti. Kadının onu baştan çıkardığını ve "iltifat etmekten fazlasını" yaptığını, ayrıca daha önce "birkaç rahip yardımcısıyla" cinsel münasebeti olduğunu iddia etti. Müziğine gelince, "güzel, ahenkli melodileri kendi zevkim için çalışıyorum, herhangi birinden kabul görmeyi arzulamıyorum" demişti.³ Kilise yetkilileri belli ki Zwingli'nin savunmasından etkilenmişti, 11 Aralık 1518'de kendisine,

2 Hillerbrand, *The Protestant Reformation: A Narrative History Related by Contemporary Observers and Participants* (New York: Harper & Row, 1964), s. 114-115.

3 A.g.e., s. 116.

bir cariyesi ve altı çocuğu olan ve birden fazla papalık makamını elinde tutan Svabyalı bir rakibinin yerine geçme fırsatı verildi. Einsiedeln'deki berberin kızına ve onun doğacak çocuğuna ne olduğu ise bilinmemektedir.

Reformun Zürih'te Benimsenmesi

Zwingli giderek daha da ünlü bir vaiz hâline geldi, İsviçre Reformunu başlattı. Zürih sakinleri pratik zekâsı, idrak kabiliyeti ve çok güzel sesi olan Zwingli'nin kişiliğinden etkilenmişti. Kısa süre sonra karizmatik bir vaiz itibarı edindi. Reform çağrılarına gösterilen tepkiler kısmen olumluydu çünkü insanlar ahlâkî yönden düştüğü eski günahlara rağmen bu elçiye hayrandı ve saygı duyuyordu. Kendisi ciddileştikçe ve bir amaca yönelik hareket etmeye başladıkça dinî ve siyasi bir lider olarak konumu da iyileşti. Zürih'teki ilk yılında, korkunç bir veba salgını şehri vurdu ve nüfusun yaklaşık beşte biri bu salgında öldü. Kurbanlardan biri Zwingli'nin erkek kardeşıydı. Zwingli, hastalığa kendisi de yakalanana dek hastaların vaizliğini yapmaya yığıtçe devam etti. Veba salgınını atlattıktan sonra daha ağırbaşlı ve davasına kendini daha çok adanmış, gayesini iyice benimsemiş bir adama dönüştü.

Zürih'teki ilk yıllarında Huldrych Zwingli, Martin Luther'in yazılarını dikkatle okudu ve doğrudan Yeni Ahit'ten vaaz vermeye başladı. 1522 baharında kilise cemaatinin üyelerinden bazıları "tüm yiyeceklerden her zaman yemeyi insanlara mübah kıldığı açık olan Tanrı Kelamı"ndan hareketle kilisenin Büyük Perhiz döneminde koyduğu et yeme yasağını deldi. Zwingli ise bu yasağa uyararak et yemedi ve oruç tuttu, tutmayanları ise vaiz kürsüsünde ve yazdığı risalelerden bazılarıyla destekledi. Bir tanesinde şöyle yazmıştı: "Oruç tutmak istiyorsanız tutun, et yemek istemiyorsanız da yemeyin; ancak Hıristiyanların seçme hakkını ihlal etmeyin."⁴ Zürih'in küçük yönetici konseyi orucun tutulması için ferman verdi ama bu meselenin tartışılması gerektiğini söyledi. Zwingli, gözüpek bir siyasi idi, elli kişilik konseyin de daha büyük olan iki yüz kişilik konseyin de önemli üyelerinin çoğuyla ahabplık kurmuştu. Zürih'in siyasi ve iktisadi liderliği olmadan, reformun mümkün olmayacağını çok iyi anlamıştı. Zwingli'ye göre ruhban sınıfı ve hükümet, Tanrı tarafından yetkilendirilmişti. Vaizler ve yüksek memurlar Tanrı'nın otoritesinin toplum üzerinde kurulmasını sağlamakla yükümlüydü.

29 Ocak 1523'te halka açık bir münazara düzenlendi. Münazara Zwingli ile Zürich üzerinde yetkisi olan Konstanz piskoposunu temsil eden Johann Faber arasındaydı. Zwingli reform için altmış sekiz madde sundu. Maddeler, papanın elinde tutma hakkı iddia ettiği güçlere karşı çıkmak; ekmek ve şarap ayinlerinin anma sebebiyle yenen sembolik yemekler olduğunu öne sürmek; ruhban sınıfının evlenmemesi, oruç tutması, manastır hayatı, kutsal yolculuklar, endüljanslar, Araf ve azizleri ılaştırma gibi geleneksel uygulamalarına tepki göstermeyi de içeriyordu. Zwingli, reformcuların Havarilerin Faaliyetleri'nde tarif edilen şekilde, kiliseyi orijinal "saflığına" döndürmekle ilgilendiğini düşünüyordu. Luther'i taklit etmekten başka bir şey yapmadığı suçlamasına sinirlenen Zwingli, reform hareketine ne kadar katkı sağladığının üzerinde duruyordu. "Ben Mesih'in İncil'ini 1516'da, bulunduğum bölgenin Luther'den haberi olmadığı yıllarda vaaz ediyordum."⁵ Gerçekten de Zwingli reformla Luther'den çok ilgileniyordu, Luther daha çok bireylerin kurtuluşuna odaklanmıştı.

Sonra başka halka açık münazaralar düzenlendi, Zürich hükümeti ise kilise rahiplerinin Zwingli'nin peşinden gitmesini emretti. Toplanan vergiler kaldırıldı, ruhban sınıfının bekarlığı kınandı, Zürich'in kiliselerindeki korolar ve resimler kaldırıldı. Zwingli'nin dediği gibi, "resimler dayanılacak gibi değil, sonuçta Tanrı'nın yasakladıklarından ödün veremeyiz."⁶ Resimleri "putlaştırdığı" gerekçesiyle kaldırma eylemi, İsviçre'nin diğer şehirlerinde, sonra da Calvin kiliselerinde uygulanmıştır. Zwingli müziği çok sevdiğinden, cemaatin şarkı söylemesinin kısıtlanması ve sadece mezmurlara izin verilmesi, katlanılması gereken bir külfetti ama Zwingli, ilk dönem kilise uygulamalarına getirdiği yorumun tutarlı olmasını da istiyordu. Çocuklu dul Anna Rhinehardt'ın kollarında teselli buldu, kendisiyle 1522'de gizlice evlendi. Evlendikleri haberi, küçük konseyin emriyle ekmek ve şarap ayininin yasaklanmasından bir yıl önce, yani 1524'te halka yayıldı.

Reform papası VI. Adrian, kendisinden önce gelen X. Leo'nun Luther ile başa çıktığında izlediği siyaseti değil, diplomatik bir yolu tercih etti. Benzer sorunları vardı, papalığın lanetlenmesini engelledi. 14 Eylül 1523'te trajik bir şekilde öldü. Ondan sonra gelen VII. Clement ise paralı askerlere öyle bağım-

5 Hillerbrand, s. 125.

6 Lee Palmer Wandel, *Voracious Idols and Violent Hands: Iconoclasm in Reformation Zurich, Strazburg, and Basel* (New York: Cambridge University Press, 1995), s. 81.

lıydı ki, İsviçre'nin işlerine müdahale edilmesine izin veremezdi. Zwingli'nin arkadaşları, o zamana kadar reform hareketini Basel, Bern, Saint Gall, Schaffhausen ve Strazburg kadar uzağa yaymıştı. Uluslararası bir hareket gerektiğini fark eden Zwingli, "İncil'in savunulması" için arkadaşlarını Zürih ile ittifak kurmaya teşvik etti.

Marburg Diyaloğu

1529 sonbaharında Zwingli ve birkaç dostu, Hesse-Marburg'daki büyük reform toplantısına iştirak etmeyi kabul etti. Reformcu önderlerin bir araya geldiği, 16. yüzyılda düzenlenen en önemli toplantıydı bu. Philip, konferansın sonunda ortak bir öğreti oluşturulacağını ve reform toplumlarının askerî bir ittifak kuracağını ümit ediyordu. V. Charles'ın yakında Evanjelistleri yok etmek için bir Katolik haçlı seferi örgütleyeceğinden korkuyordu. Zwingli'nin yanında Luther, Melancthon, Martin Bucer, Strazburglu Wolfgang Capito, Baselli Johann Oecolampadius, Schwäbischli Johann Brenz Hall, Nürnbergli Andreas Osiander ve başka birçok isim vardı. 16. yüzyılın başlarında yaşamış bu ünlü evanjelist teologlar aynı yerde aynı zamanda bir daha hiç toplanmadı.

Reformcular ortak birçok noktaları olduğunu fark etti ve bazıları arasında uzun süren sıkı dostluklar kuruldu. Ancak birlik, son akşam yemeği gibi çetrefilli bir konuda birleşemedi. Reformcuların hepsi Katolik ekmeğe ve şarap ayininin kurbanı benzediği düşüncesini reddediyor, laikata ekmeğin de şarabın da verilmesini uygun görüyordu. Fakat Zwingli, Mesih'in ayin sırasında beden orada bulunduğu iddiasını kabul edecek değildi. "Bu benim bedenimdir" sözlerinin sembolik olduğunu düşünüyor. Ona göre bu ayin bir anma ayiniydi, Mesih herhangi bir formda orada değildi. İki taraf da duruşunu değiştirmiyordu. Sonunda, anlaşılmayacaklarına hükmettiler. Bütüncül bir öğreti kuramadıkları için, Luther İsviçre ile askerî birlik kuramayacağını söyledi. Çünkü bu kişilerin için için köktencilğe meylettiklerinden ve anabaptistlerle fazlaca ilişki kurduklarından şüpheleniyordu.



Huldrych Zwingli

Zwingli'nin Son Yılları

Zürich'e dönen Zwingli, İsviçre Konfederasyonu'nun merkezindeki beş Katolik Roma eyaletine reformu kabul etmeleri için baskı yapmaya kararlıydı. Protestanlığın ne pahasına olursa olsun yayılması gerektiğine inanıyordu. 1530 yılının Ocak ayında, İsviçre Parlamentosu'nun (Kurultay'ının) fırtınalı geçen oturumlarından birinde Zwingli, Protestan çoğunluğun Katoliklere karşı koyulması düşünülen ekonomik yaptırımları kabul etmesini sağladı. Kurultay, günlük İsviçre'nin kalbi Forest Kantonlarına* buğday, tuz, şarap ve demir gibi temel maddelerin satışını yasakladı. Reform öğretileri, İsviçre'nin daha az şehirleşmiş, daha günlük bölgelerinde böyle verimli topraklara rastlamamıştı. Buradaki cemaat yerel rahiplerden diğerlerine nazaran çok daha memnundu, yeni düşünce akımlarına pek maruz kalmıyorlardı. Bu akımlar İsviçre'deki ticari ve akademik çevrelere nüfuz etmişti.

Ocak 1531'de Katolikler sekiz bin askerlik bir kuvvetle Zürich'e yürüyerek misilleme yaptı. Şaşkına dönen Zwingli on beş bin askerlik çok daha küçük bir ordu ile onlara karşılık verme telaşına girdi. Kendilerinden sayıca fazla olan askerlere dayanamayan ordusunu görünce Zwingli, Protestan ordunun ortasına geçti, eline bir kılıç aldı ve kendi boğazına sapladı. Kahramanlarının ölümü üzerine Protestan ordu dağıldı ve kaçtı. Yirmi beş Protestan rahip ve yirmi altı Zürich konseyi üyesi de dâhil dört yüz kişi ölmüştü. Katolik askerler Zwingli'nin cesedini buldu, dört parçaya böldü ve yaktı. Sonra küllerini pislikle karıştırıp etrafa attı. Luther, Zwingli'nin faal bir siyaset adamı olmasını hiçbir zaman onaylamamıştı, Zwingli'nin savaşta ölmesine de fazla şaşırmadı. :-

Protestanlara kanlı bir ders veren Katolikler zekice davranarak saldırıya devam etmemeye ve Protestanların yeni ibadet şekillerine karışmamaya karar verdi. Protestanların çoğunlukla olduğu bölgeler, daha çok baskı gördükleri takdirde ek birlikler gönderebilirdi, Katolikler bunun farkındaydı. İstedikleri, kendi geleneksel uygulamalarını sürdürebilmektir. 20 Kasım 1531'deki Kappel Barışı, İsviçre Konfederasyonu içindeki mevcut dinî görüşün korunmasına yaradı. Protestan azınlıklara değil, Roma Katoliklerine müsamaha gösterilecekti, karışıklığa yol açabilecek yabancı ittifakların hepsi yasaklandı.

* İsviçre'nin Kanton adı verilen yirmi altı alt birimi/bölgesi vardır. [ç.n.]

HEINRICH BULLINGER (1504-1575)

Zwingli'nin görevini devrettiği Heinrich Bullinger da kabiliyetliydi. Kendisi, Bremgarten'daki rahip evinden sürülmüştü. Aargau'daki Bremgarten'ın yerlisiydi. Lisans ve yüksek lisans derecelerini Köln Üniversitesi'nden aldı. Kappel'deki Sistersiyen manastırındaki okulda müdürlük yaptı. Burada, Latince okullarının müfredatını hümanist çizgilere getirdi. Protestanlığa döndükten sonra Bullinger, bu manastırda da ıslahatlar yaptı ve memleketindeki rahip evine döndü.

Bullinger önemli ve tesirli bir antlaşma teolojisi* âlimi idi. Çok değerli *Reform Tarihi* kitabını ve Reform sırasında yazılan Hristiyan ikrarları arasında en çok kabul görenlerinden birini, *İkinci Helvetia İkrarı'nı* (*Second Helvetic Confession*) (1566) yazan oydu. Güçlü bir aydıındı ve her şeye kadir Tanrı ile günahkâr insanlar arasındaki ilişkinin doğasına vurgu yapardı. Sıradan insanlar için İncil'in uzmanlarca tercüme edilmesi gerektiği konusunda ısrarcıydı. Siyasi değil, teolojik meselelerle alakadar oluyordu, bu yüzden zamanla İsviçre Reform Protestanlığının merkezi olarak önce Bern, sonra Calvin'in Cenevresi Zürich'i gölgede bıraktı. Bullinger, Jean Calvin ile yazışmaları sonucunda yakın dost oldu, Calvin onun sezgilerine ve yeteneklerine saygı duyuyordu. Çağdaşları, Bullinger'ı reformun yol gösterici ışıklarından sayardı.

BASEL REFORMU'NUN BÜYÜK İSİMLERİ

Reform hareketi farklı bölgelerde farklı şekillerde görüldü. Dokuz bin kişilik nüfusu olan büyük basımcılık merkezi Basel'de reform, Latince ve İbranice alimi Johann Oecolampadius (1482-1531) tarafından yönlendiriliyordu. Kendisi Bolonya'da hukuk okumuş ve Heidelberg ile Tübingen'de teoloji eğitimi almıştı. Huldrych Zwingli gibi Oecolampadius da Erasmus'a hayrandı ve Yunanca Yeni Ahit'i ve Aziz Jerome'un yazılarının yeni bir edisyonunu hazırlarken ona yardım etmişti. 1521'de Briggatine manastırına girdi ama kısa süre sonra inancını yitirdi ve orayı terk etti. 1522 yılına gelindiğinde Zwingli ile yakından iletişim kuruyordu, çok yakın arkadaş olmuşlardı. 1523'te Haziran ayında Oecolampadius, Basel Üniversitesi'nde teoloji profesörlüğü pozisyonu elde etti.

Oecolampadius aynı zamanda Aziz Martin Kilisesi'nin vaizi oldu, burada hevesle reform hareketini ilerletti. Basel'deki yargıçlar reformkanunlarını uygulama konusunda Zürich'tekilerden yavaş davranıyorlardı. Oecolampadius'un

* Antlaşma teolojisi, Reform teolojisinin başka bir adıdır. Antlaşma, İncil'de verilen vaatleri esas alır. [ç.n.]

önerdiği dinî değişiklikleri uygulamakta özellikle de lonca temsilcileri isteksizdi. Bu kişiler, şehrin ekonomisinin kötüye gideceğinden endişeliydi. Zwingli'nin ve Bern'den gelen reformcuların yardımı ile şehir konseyi Şubat 1529'da, ikon düşmanlığının patladığı sıralarda Roma ile ayrıldı. Oecolampadius, bu öğretinin birçok noktasında Zwingli ile anlaşıyordu, ancak kilise disiplininin rahipliğe ait bir mesele olması gerektiği inancındaydı. Sivil memurların inanç ve ahlâk dayatmasını istemiyordu. Oecolampadius aynı zamanda Marburg Diyaloğu'na katılmıştı, Luther'in barış tarafı iş arkadaşı Philip Melancthon'un da yakın arkadaşıydı.

Oecolampadius, kendini annesine adanmış bir evlattı, annesinin ölümüne dek kimseyle evlenmedi. Reformcu Wolfgang Capito'nun ısrarı üzerine kırk beş yaşında iken, Basel hümanisti Ludwig Keller'in eski eşi, alımlı bir dul olan Wibrandis Rosenblatt (1504-1564) ile evlendi. Kocasını evinde çok rahat ettiren bu kadının ondan üç de çocuğu oldu. Wibrandis, kibar bir ev sahibesiydi, diğer reformcuların eşleri ile de mütemadiyen yazıştırdı. Bu hanımların birçok ortak noktası vardı, Orta Çağ'ın başlarındaki ilk Protestan rahiplerin eşleriydiler. Düşünceli Wibrandis'in kurduğu bu ağ özellikle de ruhban sınıfındakilerle evlenen Protestan kadınlara, dinî mültecilere ev sahipliği etmek gibi rollerine ve sorumluluklarına alışmalarına yardım ediyordu. Wibrandis, Reform'un büyüttüğü evli rahiplerin, gerçekten ne hâlde oldukları hakkında hassas davranıyordu. Aynı zamanda iman ve idrak kabiliyeti olan erkek ile kadınların kendisine eşlik etmesinden hoşlanıyordu.

Oecolampadius 1531'de ölünce, Wibrandis hümanist reformcu Wolfgang Capito ile evlendi. Capito, ilk eşini tam da o sıralarda kaybetmişti. Strazburg'a yerleştiler, beş çocukları oldu. Capito'nun 1541'deki vefatı üzerine Wibrandis üçüncü reformcu kocası olacak Martin Bucer ile evlendi. Onun karısı da veba salgınında vefat etmişti. 1551'de Bucer'in ölmesi üzerine Avrupa'ya geri dönen Wibrandis, korkulan veba salgınlarından birinin patlak vermesi ile reformun geldiği Basel'de öldü. Aklıselim, merhametli, problem çözücü, yardımcı hareketlerine herkes hayrandı.

ANABAPTİZMİN YÜKSELİŞİ

İlk reformcuların Kutsal Kitap'ı okumanın önemi üzerine yaptıkları vurgu, İncil'in farklı insanlar tarafından farklı şekillerde yorumlanabilecek karmaşık bir kitap olması sorunsalına yol açtı. Mesela, Zwingli'nin Zürih'te Conrad

Grebel'in önderliğindeki bir okuma grubu, bebekken vaftiz edilmeye İncil'de ruhsat verilmediği sonucuna varmıştı. Luka'nın İncili'nde Vaftizci Yahya, Hz. İsa'yı yetişkin iken vaftiz etmişti, çocukken değil. Bebekken vaftiz etmek bu kadar mühimse, niçin ilk yüzyıllarda bunun kanıtlarına rastlanmıyordu? Niçin Kutsal Kitap'ta bu konuda bir şey söylenmiyordu?

Conrad Grebel (1498-1526)

Conrad Grebel, soylu bir aileden geliyordu, iyi eğitilmiş bir hümanistti. Vaftiz etmenin, mesuliyet sahibi yetişkinlerin imana gelmesi veya yeniden doğmanın bir sembolü veya işareti olduğunu düşünüyordu. Grebel ve arkadaşları, Huldrych Zwingli'nin siyasi faaliyetleri ile İncil'i yaymak için devletin gücünü kullanma isteği hakkında endişeleniyorlardı. Kilisenin gönüllü hareket eden inançlı kişilerden oluşan bir topluluk olması gerektiğini düşünüyordu, kimse İncillerin hakikat olduğunu zorla kabul etmemeliydi. Dahası, kilise devletin, devlet de kilisenin silahı olmamalıydı. 1523 Zürih Münazarası'nda bile Grebel, Zwingli'nin yalnız Orta Çağ kiliselerini değil, dinî meseleler üzerindeki şehir yönetimi otoritesini de reddetmesini istedi. Zwingli, siyaseten etkili biri olmak için uzun süredir sıkı çalışıyordu, devletin desteklediği bir reform hareketi sırasında bu çabalarından vazgeçecek değildi.

Grebel ve takipçileri Havarilerin Faaliyetleri'nde anlatılanlara benzer bir kilise kurmak için çalıştılar. Kendi evlerinde basit bir hizmet anlayışı seçtiler ve ekmek ve şarap ayinini yalnızca bir anma yemeği olarak kutladılar. Grebel'in takipçileri Dağdaki Vaaz'ı mümkün olduğunca yakından takip ediyordu. Sonra, Ocak 1525'te Grebel, George Blaurock'u, yani bir yetişkini vaftiz etti. Bu vaftiz, Blaurock'ın Tanrı'ya yeni bir gözle bakmasının (onun vaatlerinin) sembolü idi. Blaurock, eski Katolik rahiplerdendi, kendisi de sonra başkalarını vaftiz etmeye başladı.

1525'te vaftiz edilen ilk yetişkinler, Katolik çocuklar iken zaten vaftiz edilmişlerdi. Bu yüzden düşmanları onlara anabaptist veya "yeniden vaftiz edilen" anlamında rebaptist dediler. Roma hukukuna göre cezalandırılmaları gerekiyordu. Bunun cezası da ölümdü. Romalılar dini bireysel değil, toplumsal bir mesele olarak görürdü. Anabaptistler, acı çekmenin ilk Hristiyanlar gibi kendilerinin de kaderi olduğuna inandıklarından, kendilerini "Hristiyan", "Azizler", veya "Kardeşler" olarak adlandırıyorlardı. Kendilerini toplumun dışında veya ona alternatif kişiler olarak görüyorlardı. Anabaptizmin içinde saklı olan anlayış,

Tanrı'nın kurtardıkları için insan kanununun bir hükmü olmadığı anlayışıydı (*Hristiyan İbahilik*). Bazı anabaptistler imanin evlilik yemininin üstüne geçeceğini düşünmüştü. Bekar kadınların bile düşüncelerini değiştirerek Ursula Jost ve Barbara Rostock gibi Strazburg'da aktif olan kadın velilere sahip olmalarına izin veriyorlardı.

Anabaptist hareket trajik bir şekilde Kutsal Roma İmparatorluğu içinde, Köylü Savaşı'nın (1524-1526) ortasında başlamıştı. Bu yüzden toplumsal bir ayaklanmadan korkan yetkilileri daha da telaşlandırdı. Anabaptistlerin çoğu pasifist olduğu hâlde, Martin Luther gibi düşmanları onlar için “kuzu kılığındaki kurtlar” diyorlardı. Martin Luther, bu kişileri Thomas Müntzer ve Hans Hut gibi fanatik kişilikler arasında görüyordu. Zwingli ise Zürich'teydi ve eski talebelerinden Grebel'in, sivil hükümet ve bebek vaftizi hakkındaki öğretilerinden bu kadar uzaklaşması onu rahatsız etmişti. Ahlâksız davranışları olduğuna dair yalan haberlere inandı, onları *Katabaptistlerin Numaralarına Karşı* (*Against the Tricks of the Katabaptists*) adlı bir risale ile kınadı.

Zürich'te yetişkin vaftizi üzerine halka açık bir münazara düzenlendi ve sonrasında şehir konseyi Grebel ile takipçilerinin şehri terketmesi emrini verdi. Anabaptistler kırsal kesimlerde yandaşlar kazanmaya başlayınca, Zürich hükümeti 7 Mart 1526'da yeniden vaftiz etme eylemine Roma hukukuna göre idam cezası verilebileceğini söyledi. Grebel, beş ay hapis kaldığı yerden kaçtı. Aynı yılın sonlarında veba salgınında öldü. Diğer anabaptistler tutuklandı, yakılarak öldürüldü bazıları da boğularak (bu sembolik bir öldürme şekliydi). Yakalanan kadın anabaptistlerin çoğu böyle öldürülmüştü. Ancak hareket, yeni üyeler kazanmaya devam etti, bunların birçoğu anabaptizm mesajının açıklığından ve “acı çeken azizler”in cesaretinden etkilenmişti.

Michael Sattler (1490-1527 Cıvırı) ve Schleithem Beyanı

Michael Sattler anabaptist şehitlerin en cesurlarındandı. Lutherciliğe geçmeden önce Breisgau Freiburg'daki manastırın kıdemlilerindendi. 1525'te Sattler Zürich'e vardı ve anabaptist hareketin önemli kişilerinden oldu. Şehirden sürüldükten sonra Zürich dışında, sonraları da Strazburg ve Württemberg'deki Horb'da bir evanjelist oldu. 1527'de Sattler Kuzey Almanya'daki Schaffhausen'in yakınlarında, Schleithem'de düzenlenen bir anabaptist toplantıda konferans başkanlığı yaptı. O konferansta Schleithem'dekiler için temel kardeşlik inançlarını kısaca beyan etti. Bu, halka açık bir ikrar olarak hazırlanmamıştı.

Schleitheim Beyanı'na göre:

1. Vaftiz, tövbe eden ve hayatını ıslah edecek, günahlarının Mesih tarafından gerçekten silindiğine inanan herkese verilecekti.
2. Kardeş olduğu iddia edildikten sonra günah işleyenler iki kez uyarılacak ve üçüncü suçlarında aforoz edilecekti.
3. Ekmek ve şarap ayinine katılacak olanlar önce vaftiz edilmek zorundaydı.
4. Vaftiz edilenler kendilerini “şeytanın dünyaya saldıgı kötülük ve günahkârlıktan” ayıracaktı.
5. Kilisedeki bir rahibin kilise dışındaki şöhreti iyi olmalıydı. (Kardeşlik üyeleri hâlâ daha, radikal teolog Thomas Müntzer gibi isyankâr köylülere katılmaktan suçlanıyordu.)
6. Kilise üyelerinin hiçbiri katiyen silah taşımayacaktı.
7. Kilise üyelerinin hiçbiri ant içmeyecekti.⁷

Schleitheim Beyanı tüm anabaptistlerce kesin olarak kabul görmediyse de, bizler bu beyandan onların ilk inançlarının ne yönde olduğunu çıkarabiliyoruz. Anabaptistler kendilerini öncelikle yerel olarak “toplanan bir cemaat” gibi görüyorlardı. Bu sebeple, onları bağlayacak, halka açık bir ikrar yayımlama ihtiyacı görmüyorlardı. Bu işi daha büyük Katolik ve Protestan tarikatların devlet kiliselerine bırakmışlardı.

Sattler, karısı ve birkaç kişi daha, Schleitheim'dan Horb'a döndükten sonra hemen tutuklandı. İmparatorluk yetkilileri Kardeşliğin yayılmasından korktuğu için, tövbe etmeyen Sattler'ı ibret olsun diye cezalandırmaya kararlıydı. Kendisini ve inançlarını büyük bir yüreklilikle ve zekice savunduğu iki günün sonunda, yumuşak huylu Sattler'ın bedenini vahşice, kızgın maşalar kullanarak parçalara ayırdılar, sonra da kazığa bağlayıp yaktılar. Sadık eşi ise, fikrini değiştirmesi hâlinde affedileceğine ve evinde istirahat edeceğine dair teklifi reddettikten ve kocasının ölümünden sekiz gün sonra boğularak öldürüldü.

Balthasar Hubmaier (1480-1528 Cıvırı)

Balthasar Hubmaier ilk anabaptistlere entelektüel olarak kılavuzluk etmişti. Luther'in Leipzig'deki düşmanı Johann Eck'in eski yetenekli öğrencilerinden biriydi. Hubmaier, teoloji doktorasını aldıktan sonra 1515'te Ingolstadt Üniversitesi'nde rektör yardımcısı ve din görevlisi oldu. Regensburg'daki mühim

7 Lewis Spitz, ed., *The Protestant Reformation* (New Jersey: Prentice Hall, 1966), s. 89-96'dan uyarlama.

bir Katedral kürsüsü için üniversiteyi terk etti, sonra kutsal yolculuğa çıkanların maliyesi ile ilgili bir ihtilaf çıktı ve Hubmaier, Ren üzerindeki Waldshut'ta daha mütevazı bir katedrale geçti. Zwingli'nin yazılarından etkilenecek kendi Yeni Ahit çalışmalarına yoğunlaştı. Sonunda, bebekken vaftiz edilme uygulamasının temelinin olmadığına karar kıldı. Nisan 1525'te Grebel'in vasıtası ile kendisini vaftiz ettirdi. Kilise görevlisi mevkiinden istifa ettikten sonra Hubmaier kendi cemaati tarafından vaiz seçildi. Aynı zamanda Elizabeth Hüglein ile evlendi.

O yılın sonlarında Huldrych Zwingli'nin *Müminlerin Hristiyan Vaftizi* (*The Christian Baptism of Believers*) adlı, Kardeşliğe saldıran son derece etkili kitabına cevap yazdı. Bu cevabı, yetişkin vaftizi konusunda Kardeşliğin nasıl bir tutumu olduğunu anlatan en zekice yazılmış beyannamelerden biri olarak bilinmektedir. Arşidük Ferdinand tarafından Waldshut'tan kaçması için baskı gören Hubmaier Zürih'e taşındı ve burada tutuklandı, işkence gördü, Anabaptist inançlarından dönmesi için zorlandı. Daha sonra Kuzey Moravya'daki Nikolsburg'a sürüldü. Buradaki baronlardan ikisini kendi görüşüne getirdi ve onlar da vaizlik görevini devam ettirmesi konusunda Hubmaier'ı yüreklendirdi. Binlerce kişi Hubmaier'ın cana yakın kişiliği, keskin zekâsı ve apaçık mesajından etkilenecek görüşünü değiştirmişti.

Hubmaier yazmaya devam etti ve dinî müsamaha çağrısı yapan ilk kişilerden oldu. Böylece, kariyerinin ilk yıllarında Regensburg'dan Yahudilerin ihraç edilmesisırasında yaptıklarını telafi etmişti. Devletin desteklenmesi ve savunma harbi sırasındaki gereklilikler hakkında diğer Anabaptistler ile hemfikir. Vaftiz üzerine düşünceleri Kardeşlik camiasında dolaşıyordu. Eski düşmanı Arşidük Ferdinand Şubat 1527'de Bohemya kralı oldu, Moravya da onun yönetimine geçti. Hubmaier ve karısı kısa süre sonra tutuklandı. Viyana'ya getirilen Hubmaier, görüşlerinden vazgeçmeyi reddedince kazığa bağlanarak yakıldı. Karısı Elizabeth boğuldu ve Hubmaier'ın takipçilerinden yüz beş tanesi idam edildi. İlk Anabaptistler ateş ve su üzerinde dans edemiyordu ama şehit olmaları birçoklarına ilham verdi.

MÜNSTER'İN CAZİBESİ VE FANATİKLİĞİ

İlk anabaptislerin gördüğü eziyete rağmen bu hareket Kutsal Roma İmparatorluğu boyunca, Çukur Ülkeler'e kadar yayıldı. Ancak 16. yüzyıl Avrupa nüfusunun en fazla yüzde biri bu harekete dâhil olmuştu. Gelenek ve kurallara değer veren, her türlü sapmaya şüphe ile yaklaşan bir devirde Katolikler ve diğer Protestanlar, anabaptistler hakkında kötü şeyler düşünüyordu. 1534'te

Münster'in Vestfalya şehrinde fanatikliğinin tuhaf bir şekilde patlak vermesiyle Martin Luther ve diğerlerinin de onlar hakkındaki büyük korkuları iyice beslendi.

Veba sonrası gelen bir huzursuzluk dönemi, çekilen mahsul sıkıntıları ve pek de tutulmayan bir piskopostan sonra Münster'in şehir konseyi şehrin kiliselerine 1532 yılında Lutherci vaizler atadı. Protestanlar şehir sığınılacak bir liman bellemişti. İçlerinde Hollandalı fanatik bir fırıncı olan Jan Matthys de vardı. Peygamber Enoch olduğunu iddia ediyor ve kıyametin yaklaştığını duyuruyordu. Mesih'in dönüşü ve yeni bin yılda azizlerin başta olduğu o günler için, seçilmiş kişilerin hazırlanması gerektiğini söylüyordu. Diğer bin yılcı kişiler pasifistti ama Matthys seçilmiş kişilerin günahkârlara karşı kılıç kuşanmasını şart koşuyordu. Diğerlerine nazaran hevesli olan takipçileri Amsterdam sokaklarında çıplak bir şekilde koşmuş ve Mesih'in eli kulağında olduğunu iddia etmişlerdi ama hemen yakalanmış ve katledilmişlerdi.

Daha sonra, 1534'te eski terzi çırağı ve ahlâksız birisi olan Leidenli Jan (1509-1536 civarı), ruhani lideri Jan Matthys'in Tanrı'nın şehri olarak ilan edeceği Münster'e vardı. Hollandalı bir valinin yakışıklı, cahil oğlu Leidenli Jan büyük bir peygamberin, Matthys'in ve takipçilerinin gelişine hazırlanmak için gönderilmişti. Yeni seçimler sırasında belediye konseyi "göçmenler, ayak-kabıcılar, terziler, kürkçüler ve diğer zanaatkârlar"⁸ tarafından hükmedilen bir konsey ile değiştirildi.

Şehirden kaçabilen muhafazakârların yerini Matthys ve öğrencileri aldı. Münster Yeni Kudüs olarak anılıyordu. 1543'teki Paskalya (Diriliş) sırasında dünyanın geri kalanı yok edilecek ama burası kalacaktı. Matthys'i peygamber kabul edenlerin hepsi yeniden vaftiz edildi, özel mülkiyet lağvedildi ve "azizlerin mükemmelliği" adına yeni yasalar yürürlüğe sokuldu.

Franz von Waldeck, Münster'in yoldan çıkmış eski piskoposuydu, kendisi Katolik ve Protestan birliklerden oluşan bir kuşatma ordusu ile döndü. Münster'deki işçi sınıfına mensup kişilerden oluşan kalabalık yönetici kesim, Avrupa genelinde dehşete sebebiyet verdi. Avrupa'da bu şehir hakkında acayip hikâyeler anlatılıyordu. Ancak yeni Kudüs kalın duvarları ve onu savunanların müthiş yüreği ve inancı ile direndi. Daha sonra Matthys, şehri terk etmesini ve piskoposa saldırmasını söyleyen bir düş gördüğünü iddia etti. Bu hayale göre piskoposa saldırırsa muazzam bir zafer kazanılacaktı. 1534 Paskalya Pazarı'nda

şehrin korunaklı duvarları dışında, akın eden küçük bir gruba öncülük ederken Matthys'e bir mızrak sapladılar. Belli ki gördüğü düşü yanlış yorumlamıştı.

KRAL JAN'IN DÜŞÜŞÜ

Matthys öldüğünde, Münster'e tamamen hakim olmak ve inançlı kişilere moral vermek amacıyla Leidenli Jan hemen harekete geçti. Öncelikle sokaklarda çıplak bir şekilde koştu, transa geçti, kendisinin yeni peygamber ve Zion'un (Kudüs) yeni kralı olduğunu iddia etti. Konseye daha da devrimci kanunlar çıkarması için baskı



Heinrich Aldegrever, Jan van Leiden'in gravürü

uygulamaya başladı. Bunların arasında Eski Ahit tipinde yapılan çekeşlilikler hakkında bir kanun da vardı. Leidenli Jan bu yola öncülük etti, kendisinin on beş karısı olmuştu. Eşlerinden birisi, Matthys'in latif dul karısıydı. Sadık takipçileri kuşatmanın yol açtığı zorluklara rağmen şehri savunmaya devam etti, Leidenli Jan'a duydukları gözü kara iman ve saldıranların gazabından ne kadar korktukları böylece anlaşılıyordu. Diğerleri acı çekerken Kral Jan, onun önde gelen yardımcıları ve haremli refah içindeydi.

On sekiz aylık kuşatmadan sonra Münster sonunda alınmıştı. Kuşatanlar Protestan bir prens olan Hesseli Philip'in ordusu tarafından desteklenmişti. Şehri savunanlar açlıktan ölü-

yordu, hastalıklara yenik düşmüşlerdi, yalnızca Kral Jan iyi durumdaydı. Erkeklerin, kadınların ve çocukların hayatta kalabilenleri acımasızca katledildi. Leidenli Jan, bedeni kızgın maşalar kullanarak parçalanmadan ve arkadaşlarından bazıları ile birlikte Münster duvarları üzerindeki kafeslere konmalarından önce Kuzey Almanya boyunca, fanatikliğin ve sahte peygamberlere güvenmenin tehlikeleri hakkında bir uyarı olsun diye insanların gözü önünde sergilendi.

MENNO SIMONS (1496-1561)

Anabaptizm, Münster vakasının yarattığı sarsıntıyla yıkılmamıştı çünkü liderlerin çoğu Matthys veya Leiden gibi güç peşinde kişiler değildi. Hareket, kısa süre sonra yeni bir lider buldu: Menno Simons. Samimi bir şekilde iman eden, çok dindar ve genellikle kendini geri planda tutan bir adamdı. Çukur Ülkeler'de

doğan Simons Roma Katolik öğretilerinin çoğunun İncil'deki karşılığının yetersiz kaldığı sonucuna varana dek on iki yıl boyunca bir kilisede rahiplik yaptı. 1527 yılında Çukur Ülkeler'deki ilk anabaptist şehidin haberini aldığında şaşkına döndü. Simons İncil'de bebekken vaftiz yapılacağına dair bir emir bulamıyordu ama fikirlerini değiştirmek fazla riskliydi. Sonra Münster'deki felaketin haberlerini aldı. "Papalık sisteminin nefret uyandıracak özelliklerini bazılarına gösterdiği"⁹ için kendini kısmen bu olaylardan sorumlu hissediyordu. Münsterliler fena hâlde kandırılmıştı, ancak kendi inanış şekilleri için ölmeye hazırlardı. Peki, kendisi böyle bir cesareten yoksun muydu?

Ekim 1536'da Menno Simons vaftiz edildi ve çok tesirli bir Anabaptist vaiz oldu. 1539'da Groningen'den sürüldüğünde Hollanda'nın Friesland ilindeki rahiplik görevine döndü. İki yıl sonra Simons, Amsterdam'a kaçmak zorunda kaldı. 1543'ün sonlarında Kuzey Almanya'ya gitti, hayatının geri kalanını burada geçirdi. Pasifist Simons, Kardeşliğin ilk görüşlerini tekrar benimsemesi amacıyla bir dizi önemli kitap yazarak görüşlerini açıkladı. *Hristiyan Vaftizi (Christian Baptism)* (1539) ile *Hristiyan Öğretisi (Christian Doctrine)* (1540) bunlardan bazılarıdır. Kardeşlik müminlerinin Mesih ile yeniden doğduğuna ve Mesih'in öğrettiği gibi yaşamının önemine vurgu yaptı. Simons için kilise "erdemli insanların meclisi"ydi, dünyanın geri kalanından farklıydı.¹⁰ Yazdığı ciltlerce kitap birçok dilde basıldı, kısa süre sonra yüzyılın en meşhur anabaptist teoloğu oldu. Grebel, Hubmaier, Sattler ve Pilgram Marpeck gibi eğitimli anabaptist rahiplerin yok edildiklerini gören ilk anabaptistler, eğitimli âlimlere şüphe ile yaklaşıyordu. Simons ise kendi akademik geçmişini ve entelektüel eğilimlerini önemli görmüyordu. Bir keresinde onu destekleyenlere demişti ki: "Kutsal Kitap'a yorum değil, itaat gerek."¹¹ Takipçileri Mennocu olarak bilinmeye başladı.

HUTTERCİLER VE MAL ORTAKLIĞI

Anabaptistlerin çoğu, Hristiyan bir kimsenin elindeki mülkün sahibi değil, emanetçisi olduğu anlayışındaydı. Hristiyanlar, kardeş sevgisinin gerektirdiği şekilde ihtiyaç sahipleriyle, özellikle de aynı inanca sahip kişilerle elindekini

9 A.g.e.

10 Alister McGrath, *Reformation Thought: An Introduction*, 2. ed. (Oxford: Blackwell, 1993), s. 202.

11 John Roth tarafından yapılan alıntı, "Panel on Sixteenth-Century Confessionalism," Sixteenth Century Studies Konferansı, Toronto, Kanada, Ekim 28, 1994.

paylaşmalıydı. Hutterciler, “mal ortaklığı”na inanmayı kilise ve müritliğin zaruri şartlarından sayıyordu.

Hutterciler mallarını paylaşmaya 1528’de, Jacob Wiedemann’in önderliğinde, Nikolsburg, Moravya’da başlamıştı. Avusturya’daki Tirol’den gelen Jacob Hutter (d. 1536) bu hareketin adını aldığı kişidir. Hutter, Conrad Grebel’in arkadaşı George Blaurock’ın vaazları ile anabaptist olmuştu. Sağlam bir pasifisti ve anabaptistlerin kimseye tehdit oluşturmadığını iddia ederdi: “Mızrak yahut tüfek gibi fiziki bir silahımız yok. Kelimelerimiz ve eylemlerimizle Mesih’in gerçek takipçileri olduğumuzu göstermek istiyoruz.”¹² Bu iddialarına rağmen Hutter, işkence görmemek için Tirol’den kaçmıştı. 1533’te Moravya’ya gelen sadık bir takipçi grubu vardı. Hutter, Moravya Kardeşliğini, Yeni Ahit’in beşinci kitabı Havarilerin Faaliyetleri’ne dayanarak, tüm malların ortak kabul edildiği birbirine sıkı sıkıya bağlanmış bir topluluk şeklinde kurma çalışmalarına başladı.

Jacob Hutter’in 1536’da tutuklanıp idam edilmesinden sonra Hutterciler *İman İkrarı*’nın (*Confession of Faith*) yazarı Peter Riedemann’in önderliğinde yollarına devam etti. Riedemann’in Hesse’de hapis yataken yazdığı *İkrar*, Hutterci inançları açıklayan bir beyanname niteliğindedir. Riedemann yalnızca düşkünlerin kendine ait eşyaları olacağını iddia ediyordu. Tanrı insanların bencil amaçlar edinerek mal sahibi olmalarını istememişti. Gerçek bir Hıristiyan mürit, özel mülkiyetinden vazgeçme konusunda sıkıntı yaşamazdı. Devam eden işkencelere rağmen Hutterciler Slovakya, Macaristan, Transilvanya ve Ukrayna’ya doğru ilerledi. 19. yüzyıldaki Huttercilerin çoğu, topluluklarını idame ettirebilmek için Birleşik Devletler’e taşındı.

Devlet destekli kiliseleri değil, inançlı kişilerden oluşan gönüllü dernekleri savunan Hutterciler, Mennoncular ve diğer anabaptist gruplar genellikle dağınık, küçük ve mütemadiyen mücadele içindeydi. Soylu prenslerin hiçbiri onlara hâmilik teklif etmemişti. Anabaptistler hiçbir zaman bir bölgede çoğunluk kuramamışsa da, bir ara Çukur Ülkeler’de nüfusun %10’unu teşkil ettikleri oldu. Hareket, Doğu Avrupa’ya doğru Kutsal Roma İmparatorluğu boyunca yayıldı ve sonunda Yeni Dünya’ya kadar ulaştı. Anabaptistler dünyadan vazgeçmeye çalışırken dini özgürlük çağrısı yapan bir güç hâline gelmişti. İşkence sırasında gösterdikleri cesaret ve mülayim yaşamları, sonunda değişiklikten korkan bir dünyada da kabul gördü.

12 McGrath, s. 203.

KRONOLOJİ

1480-1528 civarı	Balthasar Hubmaier'in hayatı.
1482-1531	Johann Oecolampadius'un hayatı.
1484	Huldrych Zwingli'nin doğumu.
1490-1527 civarı	Michael Sattler'in hayatı.
1496-1565	Menno Simons'un hayatı.
1504-1564	Wibrandis Rosenblatt'in hayatı.
1504-1575	Heinrich Bullinger'in hayatı.
1518	Zwingli, Zürich'teki rahiplik görevine başlar.
1522	Zürich'teki Paskalya orucunun bozulması.
1523	Zürich'teki ilk halka açık münazara.
1525	Zürich'teki ekmek ve şarap ayininin kaldırılması.
1525	Zürich'teki ilk yetişkin vaftizleri.
1527	Schleitheim Konferansı ve Beyanamesi.
1528	Bern, reformu kabul ediyor.
1529	Basel, reformu kabul ediyor; Marburg Diyalogu.
1531	Zwingli'nin ölümü; Kappel Barışı.
1534	Anabaptistler Münster'i ele geçiriyor.
1535	Münster'in düşüşü; Leidenli Jan'ın ölümü.
1536	Jacob Hutter'in ölümü.
1540	Simons'un <i>Hristiyan Öğretisi</i> kitabının basımı.
1545	Peter Riedemann'ın <i>İman İkrarı</i>
1566	Bullinger'ın <i>İkinci Helvetia İkrarı</i> kitabının basılması.

İLAVE OKUMALAR

Zwingli

Ulrich Gabler, *Huldrych Zwingli: His Life and Work* (1986).

G. R. Potter, *Zwingli* (1976).

Lee Palmer Wandel, *Always among Us: Images of the Poor in Zwingli's Zurich* (1990).

Bullinger

Aurelio Garcia Archilla, *The Theology of History and Apologetic Historiography in Heinrich Bullinger: Truth in History* (1992).

J. Wayne Baker, *Heinrich Bullinger and the Covenant* (1980).

Erken İsviçre Reformu

Irena Backus, *The Disputations of Baden, 1526 and Berne, 1528: Neutralizing the Early Church* (1993).

Hans Guggisberg, *Basel in the Sixteenth Century* (1982).

Lee Palmer Wandel, *Voracious Idols and Violent Hands: Iconoclasm in Reformation Zurich, Strazburg, and Basel* (1995).

Anabaptizm: Genel Çalışmalar

Michael Baylor, ed. ve çev., *The Radical Reformation* (1991). Değerli bir kaynak derlemesi.

Claus-Peter Clasen, *Anabaptism: A Social History* (1972).

Kenneth Davis, *Anabaptism and Asceticism* (1974).

William Estep, *The Anabaptist Story* (1996).

Joyce Irwin, ed., *Womanhood in Radical Protestantism* (1979). Önemli makaleler.

Werner Packull, *Hutterite Beginnings: Communitarian Experiments during the Reformation* (1995).

J. Denny Weaver, *Becoming Anabaptist: The Origins and Significance of Sixteenth-Century Anabaptism* (1987).

George Williams, *The Radical Reformation*, genişletilmiş 2. ed. (1991). Klasik bir çalışma.

Anabatist Önderler ve Çeşitli Şahsiyetler

Anthony Arthur, *The Tailor-King: The Rise and Fall of the Anabaptist Kingdom of Münster* (1999). Rağbet gören bir kitap.

Stephen Boyd, *Pilgram Marpeck: His Life and Theology* (1992).

Cornelius Dyck, *An Introduction to Mennonite History*, yeniden düzenlenmiş edisyon, (1981).

Hans-Jürgen Goetz, *Profiles of Radical Reformers: Biographical Sketches from Thomas Muntzer to Paracelsus* (1982).

Sigrun Haude, *In the Shadow of "Savage Wolves": Anabaptist Münster and the German Reformation during the 1530s* (2000).

H. Wayne Pipkin ve John Yoder, *Balthasar Hubmaier, Theologian of Anabaptism* (1989).

Calvin Redekop ve Samuel Steinter, *Mennonite Identity* (1988).

C. Arnold Snyder, *The Life and Thought of Michael Sattler* (1984).

Gary Waite, *David Joris and Dutch Anabaptism, 1524-1543* (1990).

XIII

JEAN CALVİN VE KALVİNCİLİK

İsviçre'deki reform hareketi önemli bir şahsiyetin, Jean Calvin'in yeni ve dinamik liderliği ile devam etti (1509-1564). İkinci nesil Protestan reformculardan olan Calvin, zeki, kendi kendini eğitmiş bir teolog, güçlü bir vaiz, yardımsever bir rahip, becerikli bir hukukçu ve örgütlenme bakımından dâhi sayılabilecek biriydi. Cenevre şehrindeki reformu tamamlamakla kalmamış, İsviçre kentini Avrupa'ya gönderilen misyonerler için bir üs olarak kullanmıştı. Kalvincilik zamanla Lutherciliği geride bırakmış ve Protestanlık içinde en çok büyüyen grup olmuştur.

CALVİN'İN İLK YILLARI

Jean Calvin, hayata Kuzey Fransa'nın Noyon kentinde başladı. Annesi Jeanne, güzelliği ve dindarlığı ile tanınıyordu, başarılı bir hancının kızıydı. John üç yaşındayken annesi vefat etti. Noter babası Gerard kısa süre sonra tekrar evlendi, fakat ikinci karısı hakkında pek fazla bilgi yoktur. Jean, gençliğinde özel öğretmenlerden eğitim aldı ve aristokrat Montmor ailesinin oğullarının da gittiği Noyon'daki bir vakıf okuluna gitti. Calvin'in Latinceye yeteneği vardı.

Babası, Noyon'un piskopos yardımcısı oldu. Bağlantıları sayesinde katedral vaizi makamını ayarladı, böylece Jean'ın devam eden eğitimine destek oldu. Calvin on dört yaşındayken Montmor ailesinin oğulları ile birlikte Paris Üniversitesi'nin

okullarına gitti. Işık saçan kişiliği ve kibar mizacı sayesinde birçok yakın arkadaş oldu ve bir öğrenci olarak da parladı. Çok geçmeden Erasmus'un gittiği ve yemekleri ile skolastik teolojisinden şikayetçi olduğu Montaigu Koleji'ne transfer edildi. Calvin buradaki ortamı çok daha ufuk açıcı bulmuştu. Bunun kısmi sebebi büyük hümanist ve Yunan alim Guillaume Budé ve muhtemelen, edebî bir dev olan François Rabelais ile burada tanışmasıdır. Calvin, gerçek bir entelektüeldi, Paris'in Rönesans atmosferi onun serpilmesini sağladı.

Calvin, vaizlik için hazırlanıyordu ama 1528'de, on sekiz yaşındayken yüksek lisansını tamamladıktan kısa süre sonra, Orléans'ta hukuk eğitimi almak için Paris'i terk etti. Babası hesaplardaki anlaşmazlık yüzünden Noyon'daki katedraldeki bağlantılarını korumakta zorlanıyordu. Bu sorunlar belli ki Gerard Calvin'in, oğlunun geleceği hakkındaki düşüncelerini yeniden gözden geçirmesine sebep olmuştu. Hukuktansa hümanist çalışmalara düşkün olmasına rağmen, Calvin babasının öldüğü yıl 1531'e kadar hukuk eğitimine devam etti. Avukatlık lisansı alması için gereken eğitimi tamamladı fakat hukuk alanında çalışmak yerine, klasik akademi eğitimine devam etmek için Paris'e döndü.

Kendini Yunanca ve İbranice çalışmalara adanmış Jean Calvin'in ilk kitabı, *Seneca'nın Merhamet Hakkındaki Tezi Üzerine (Commentary on Seneca's Treatise on Clemency)* 1532'de basıldı. Calvin'in Romalı Stoacılık üzerine yazdığı bu eser, klasik edebiyat ve felsefe üzerine ne kadar bilgili olduğunu gözler önüne serer. İlahi tasarruf hakkındaki Stoacı inançlara özellikle ilgi duyuyordu ve son derece dindardı. Bu süreçte Calvin "ani bir dönüşüm" geçirdi ve Protestan oldu. Yasaklanan Protestan kitaplar ve fikirler Calvin'in arkadaşları arasında dolaşıyordu. Belki biraz da babasının kilise ile yaşadığı sorunlar yüzünden Calvin, Roma Katolik Kilisesi'nden soğudu ve rahiplikten aldığı maaştan vazgeçti. Sonradan, geçirdiği dönüşüm hakkında şöyle bir cümle kurdu: "Başta, Katolikliğin batıl inançlarına öyle inatçı bir şekilde kendimi adamışım ki böyle yoğun bir bataklıktan kurtulmam kolay olmadı, sonra Tanrı birdenbire fikrimi değiştirerek zihnimi öğrenime uygun bir hâle getirdi."¹

Paris'ten Kaçış

1533'te Jean Calvin Paris'ten kaçmak zorunda kaldı. Arkadaşı Nicholas Cop, kraliyet doktorunun oğluydu, o sıralarda üniversitenin rektörü olarak seçilmişti ve güz döneminin açılışı sırasındaki toplantıda tamamen Protestan bir üslup kul-

1 Andrew Johnston, *The Protestant Reformation in Europe* (New York: Longman, 1991), s. 99.

landı. Cop, Navarrelı Marguerite'in teoloji fakültesi tarafından kınanan mistik şiiri *Günahkâr Ruhun Aynası (The Mirror of the Sinful Soul)*'nı savunmakla kalmadı, kurtuluş için erdemin gerekli olduğunu vurguladı. Parlak biri olan Calvin'in, bu konuşmayı yazması için Cop'a yardım ettiği biliniyordu, ona tutuklanmak için şehri terk etmesini tavsiye ettiler. 1534'ün ilk yarısını, ailesinin iyi bir kütüphanesi olan öğrenci arkadaşlarından birinin evinde, Saintonge'de geçirdi.

Bazıları Ekim 1534'te Kral I. François'nın kraliyet sarayına izinsiz girip yatak odasının kapısına Protestan afişler astığında ise kral Protestanlara daha da çok işkence edilmesini salık verdi. Afişlerin bazılarında ekmek ve şarap ayını için "alçakça bir küfürdür, Tanrı'ya yapılan bir fedakarlık gibi gösterilir" yazıyordu.² Calvin Fransa'dan Strazburg'a kaçtı. Burada Martin Bucer, Matthew Zell ve Katherine Schütz gibi yetenekli reformcularla tanıştı. Sonra, 1529'da Protestan olan Basel'e gitti ve burada da hümanistken reformcu olmuş Wolfgang Capito adındaki bir başka önemli şahsiyetle tanıştı. Capito, daha sonra Strazburg'a giderek Bucer ve Zells'e katılacaktı. Mart 1536'da, Basel'de Calvin'in ömrü boyunca zenginleştirdiği başyapıtı *Hristiyan Dininin Kurumları (The Institutes of the Christian Religion)* ilk baskısını yaptı.

CALVIN'İN TEOLOJİSİ

Protestan teolojisinin harikulade bir özeti olan *Kurumlar*, yirmi altı yaşındaki Calvin'i Avrupa'daki önde gelen Protestanlardan biri hâline getirdi. Daha sonra bu eserini Fransızcaya çevirdi ve ölene dek geliştirdiği bu eserin birçok farklı edisyonu çıktı. Yaşlanan Martin Luther bile bu eseri etkileyici bulmuştu. Kolay anlaşılır ve akıcı üslubu sayesinde bu kitabın modern Fransız edebiyatının oluşumundaki etkisi, Luther'in İncil tercümesinin Almanca üzerindeki etkisine benzer. Tek rakibi eskiden keşiş olan hümanist François Rabelais'nin kaba bir dille yazdığı yazılardır. Luther gibi Calvin de matbaacılığın nimetlerinden faydalanmıştır.

Calvin'in Protestan teolojisinin doğuşuna en büyük katkısı muhtemelen Tanrı'nın azameti hakkındaki büyük düşüncesidir. Ona göre ilahi yaratıcı olan Tanrı o kadar büyük ve hayret uyandırıcıdır ki insanlar onun azameti karşısında önemsiz, günahkâr ve değersizdir. Ancak bu büyük Tanrı, sevgi Tanrısıdır. Zaman son buluncaya kadar evreni planlamıştır, bazı insanları kurtarmış, bazılarını lanctlemiştir. Luther gibi Calvin de Hippolu Aziz Augustin'in yazılarından

2 Lewis Spitz, *The Renaissance and Reformation Movements* (Chicago: Rand McNally, 1971), s. 415.

çokça etkilenmiş ve insanlığın kurtuluşu konusunda Tanrı'nın rolüne büyük önem atfetmiştir. İnananların inanç sayesinde Mesih ile birleşeceğine ve daha da çok Mesih'e benzeyeceği bir yenilenme sürecinin başlayacağına inanmıştır.

Calvin, ikili mukadderat (*double predestination*) görüşünü *Kurumlar* kitabında açıkça anlatmıştır:

Mukadderat dediğimiz şey, Tanrı'nın her bir ademoğluna ne olacağına kendi içinde karar vermesi şeklindeki ebedi hükmüdür. Zira her insanın kaderi aynı değildir ama bir kısmının mukadderatı ebediyettir, bir kısmı ise sonsuza dek lanetlenmiştir. Her insan bu iki uçtan biri için yaratılmış olduğuna göre herkesin kaderinde yaşam yahut ölüm olacaktır.³

Calvin'in fikirlerini paylaştan kişilerin çok azı Protestan inançlarını böyle açıklıkla ve bu kadar etkili bir şekilde ifade etmiştir. Üretken bir yazar olan Calvin, *Kurumlar* eserine İncil üzerine yorumlarını, bazı polemiklerini, tezlerini ve mektuplarını da eklemiştir.

Calvin, ekmek ve şarap ayınının kutsallığı hakkındaki görüşleri ile Luther'den ve Zwingli'den ayrılır. Luther'in, Tanrı'nın da kutsama sırasında gerçekten bulunduğu dair inancı ile Zwingli'nin sembolik bir varlığın olduğuna dair görüşünün arasında bir yerde durur. Calvin, "ruhsal" bir varlık bulunduğunu öne sürer. Sembol (ekmek) ile hediye (şarap) arasındaki bağın öyle yakın olduğuna inanır ki, "birinden diğerine kolayca geçebiliriz. Gerçekten onun bedeninde yer aldığınızın teminatını vermeyecekse niçin Tanrı elinize bedenini simgeleyecek bir şey koysun?" der.⁴

Kurumlar'ın ilk edisyonu çıktığında Calvin, Renée'nin yani Ferrara düşesi ve Kral XII. Louis'nin kızının sarayını ziyaret etmek için İtalya'ya gitti. Renée (1510-1575) tahsilli ve reformculara yakınlığı ile tanınıyordu. Calvin, bir aydan fazla Ferrara'da durmadı, çünkü Renée'nin muhafazakar kocası Dük II. Ercole (ö. 1559), karısının, sarayı dinî muhaliflerin sığınağı hâline getirmesine izin vermeyecekti. Renée, Calvin ile hayatı boyunca yazışmış, kocası öldüğünde ise Fransa'daki Kalvincilere katılıp birçoğu için güvenilir barınaklar ayarlamıştır. Jean Calvin, buradan Fransa'ya dönerek biri kız öteki erkek iki Kardeşlik üyesini

3 John Calvin, *Institutes of the Christian Religion*, ed. John T. McNeill, çev. Ford Lewis Battles 2. cilt (Philadelphia: Westminster Press, 1960), s. 926.

4 Alister McGrath, *Reformation Thought: An Introduction*, 2. Edisyon, (Oxford: Blackwell, 1993), s. 182.

Strazburg'da emniyet altına almak istedi, fakat Habsburg-Valois savaşlarının üçüncüsüne (1536-1538) dâhil olan yağmacı birlikler yüzünden yolunu değiştirmek zorunda kaldı ve Temmuz 1536'da Cenevre'ye gitti.

Cenevre Çağrısı

Cenevre'nin İsviçre kenti, 10.300 kişilik bir ticaret şehriydi ve Fransa ile İtalya'dan gelen dinî mültecilerin merkezi hâline gelmişti. Daha önce Kutsal Roma İmparatorluğu'na ait bu tımar şehrini, açgözlü bir piskopos yönetiyordu. Bu şehri de kapsayan bölgeye hükmeden Savoy dükü şehrin yönetiminde hakkı olduğunu iddia etti. Yakınlardaki Bern'den, vaiz Guillaume Farel (1489-1565) gönderildi ve piskoposun da Savoy sarayının da hükmünden kurtulmak için reform hareketinin Protestan ayağını benimsemeleri yönünde Cenevrelileri kışkırtması istendi. Bu dinî ve siyasi etkenlerin bir araya gelmesi ile, reddedilmeyecek kadar cazip bir durum ortaya çıktı. Protestan liderler ile Katolik memurlar arasında Haziran 1535'te düzenlenen halka açık bir münazara sonrasında erkek vatandaşların çoğu, oyunu "tüm papalık seremonileri ve görevi kötüye kullanmaları, simgeleri ve putları yasaklama"⁵ yönünde kullandı. Buna rağmen Cenevreliler, Farel'in halkın eğlenceler için duyduğu coşkuyu söndürme ve şehri daha "dindar" yapma çabalarına direndi.

Farel coşkulu biriydi ve topluluğu değiştirmek için Calvin'in yardımına, dolaşısıyla kendisiyle kalmasına ihtiyacı vardı. Sakin bir akademik hayat süren Calvin ise her gün reformun keşmekeşini çekme konusunda isteksizdi. Farel onu ihtar etti: "Yalnız kendi arzularının peşinden gidiyorsun. Sana Tanrı adına diyeceğim şu: Bize yardım etmezsen, Tanrı seni cezalandıracaktır."⁶ Suçluluk ve stoacı görev bilinci ile dolan Calvin, orada kalarak Farel'e Cenevre reformu için yardım etmeyi kabul etti. Onun verdiği cesaret ile, ayinlerin yerini basit dualar ve vaazlar aldı, ilahiler söylenmeye başlandı. Ocak 1537'de çalışkan ve kanunlara harfiyen uyan Calvin, *Kilise Yönetimi Hakkında Makaleler* (*Articles Concerning the Government of the Church*), *İkrar* (*Confession*), *İlmihal* (*Catechism*) gibi eserler yayınlayarak fikirlerini açıkladı.

Calvin ve Farel, tüm vatandaşları, Calvin'in yazdığı *İkrar*'ı kabul etmeye zorlamayı önerdi. Reformdan geçen kilisenin, üyelerinin hayatlarını irdeleme

- 5 De Lamar Jensen, *Reformation Europe: Age of Reform and Revolution*, 2. Edisyon, (New York: D. C. Heath, 1992), s. 136.
- 6 Hans Hillerbrand, ed., *The Protestant Reformation: A Narrative History Related by Contemporary Observers and Participants* (New York: Harper & Row, 1964), s. 179.

hakkı olduğu ve tövbe etmeyen günahkârları cezalandırabileceği konusunda ısrar ettiler. Uzun süren tartışmalardan sonra bu acımasız ve müdahaleci önlemler, şehrin yönetici konseylerinin çoğu tarafından kabul gördü. Calvin aynı zamanda Cenevre'nin ahlaksız danslar, kart oyunları, tiyatro, içki, kumar ve küfür için belirlenmiş cezaların sosyal statülere bakılmaksızın herkese eşit bir şekilde uygulanmasını istiyordu. Bu konuda, müstehzi bir deyiş vardır: "Cenevre'de her şey serbesttir, yaptığınızdan zevk almamanız şartıyla."⁷

Siyasi önderler, önde gelen Cenevrelilerin durumdan hoşnut olmadığına dair söylentiler duymaya başladı. Bu kişiler iki Fransız göçmenin gelip hayatlarına müdahale etmesine sinirlenmişti. Calvin ve diğer konseyler kilise düzenini devletin mi kilisenin mi sağlaması gerektiği konusunda anlaşamamaya başladı. Şubat 1538'de Calvin, mayasız ekmek ile düzenlenen Bernli bir ekmek ve şarap ayinini yönetmeyi reddedince kriz büyüdü. Calvin ve Farel şehirden sürüldü.

STRAZBURG'DAKİ REFORM

Calvin ve Farel önce Bern'e gitti, ardından Zürich'e ve sonunda Basel'e geçtiler. Farel burada iken Neuchatel'deki eski rahip evinden gelen daveti kabul etti, Calvin ise arkadaşı Martin Bucer'in kendisini Strazburg'a çağırması üzerine oraya gitti. Strazburg, yaklaşık 20.000 kişilik işlek ve zengin bir ticaret şehriydi. Almanya, Fransa, İsviçre ve Çukur Ülkeler arasında konumlanmıştı. İmparatorluk şehri olduğundan, teknik olarak Kutsal Roma imparatoruna bağlıydı fakat tamamen bağımsız bir şekilde hareket ediyordu. Strazburg, 16. yüzyıl Reformunu kabul eden elliden fazla imparatorluk şehrinden birisiydi. 1521 kadar eski bir tarihte Luther'in görüşlerini paylaştığını beyan etmişti. Daha sonra Strazburg, Huldrych Zwingli'nin de içinde bulunduğu bazı Protestanların görüşlerine yakın olan Martin Bucer isimli ılımlı reformcudan etkilenmeye başladı.

Martin Bucer (1491-1551)

Hümanist eğitim almış eski Dominiken keşiş Bucer, Martin Luther'in 1518 yılında Augustincilerle Heidelberg'de yaptığı toplantıya katıldı ve çok etkilendi. Manastırı terk ederek şövalye Franz von Sickingen'in bölgesi Landstühl'de rahip oldu. Sickingen'in Şövalye Ayaklanması başarısızlığa uğrayınca Bucer ve eski bir rahibe olan genç karısı, önce Weissenberg, ardından 1523'te Strazburg'a taşındı. Eski rahip Jacob Sturm gibi teolojik olarak tecrübe kazanmış siyasetçiler,

7 James Tillema'nın yorumu (Bir arkadaşın yaptığı sözlü yorum), Nisan, 1964.

zamanla aslında gönülsüz olan şehir konseyini 1529'da ekmek ve şarap ayinini kaldırması yönünde ikna etti. Zwingli gibi Bucer da sarayın kiliseyi reforme etme zorunluluğu olduğuna inanıyordu.

Keskin bir zekâsı ve eşsiz görme yeteneği Martin Bucer'i Strazburg'u birçok dinî görüşe açık, eşi benzeri olmayan bir reform şehri hâline getirmeye çalışmaya itti. Anabaptistler, spirüeller ve eski keşiş şehit Peter Vermigli (1500-1562) gibi Katolik mülteciler buraya sığınmıştı. Vermigli, Bucer'in evi için "yurt gibi bir yer, Mesih davası için gelen mülteciler burada kabul görüyor" demişti.⁸ Bucer Roma'ya karşı gelme hâlinin devamlı olacağına inanmıyordu, bir gün birlik kurulacağını umuyordu. Zaman geçtikçe bu umudunu yitirdi fakat Protestan dostları ile öğretinin tartışmalı noktaları üzerine kafa yormaya devam etti. Bucer'in reforma yönelik çabaları sırasında ona yardımcı olan kişilerden bazıları da Wolfgang Capito, Casper Hedio ve Matthew ile Katherine Schütz Zell idi.

Katherine Schütz Zell (1497-1562 civarı)

Katherine Schütz Zell Reformun ilk yıllarında yaşamış en önemli kadın liderlerden biriydi. Martin Luther'in yazılarından etkilenmişti ve 1523'te eski bir keşiş olan Matthew Zell ile evlendi. Töreni Martin Bucer yönetmişti. İkisi birlikte bir vaiz takımı kurmuş gibilerdi, çünkü Katherine'in imanı kuvvetliydi ve Matthew Zell, karısının olağandışı özelliklerine hayrandı. Saygı gören bir marangozun kızı olan Katherine, evde eğitim görmüştü, muhtemelen anadilde eğitim veren bir okula da gitmişti. Edebî reforma ve teolojiye düşküdü. İki çocuğu henüz bebekken ölünce kendisini kocasına yardım etmeye adadı. Mültecilere kucak açtı, yoksullara yardım etti, hasta ve sakat olanları ziyaret etti, teolojik risaleler yazdı, ilahiler yayımladı ve kadınların halkın önünde konuşmasına çok zor izin verilen bir çağda, kocasının 1548 yılında düzenlenen cenazesinde halka hitap etti. Katherine Schütz Zell reform teolojisinin uygulanmasına kendini adanmış, dindar bir kadındı.

Martin Bucer, Wolfgang Capito ve Zells ailesi, Jean Calvin'e başarılı bir vaiz olma yollarını öğretmişti. Calvin, Fransız mülteci kardeşlerinin toplantılarında vaaz veriyordu. Kendisi, Frankfurt'un Main, Hagenau, Worms ve Regensburg bölgelerindeki Protestan toplantılara da katıldı. Burada hayranlık duyduğu Philip Melanchthon'u ve *reform yanlısı* kardinal Gasparo Contarini'yi de içeren

⁸ Roland Bainton, *Women of the Reformation in Germany and Italy* (Minnesota: Augsburg, 1971), s. 88.

birçok Alman Protestan liderle tanıştı. Bucer, otuz yaşındaki Calvin'e anabaptist bir Alman olan dul Idelette de Bure ile evlenmesini tavsiye etti ve Calvin, de Bure ile evlendi. Mutlu bir çift oldular, fakat ikisinin de sağlığı iyi değildi. Karısı çocuk doğurduktan sonra iyice hâlsizleşti, tek çocukları öldükten altı yıl sonra 1549'da vefat etti.

CALVIN'İN CENEVRE'YE DÖNÜŞÜ

Calvin Eylül 1541'de reform çalışmasını tamamlayabilmek için gönülsüz bir şekilde Cenevre'ye döndü. Cenevreli liderler o vakte kadar Calvin'in ıslahat çalışmalarına tam destek vereceklerinin ve ona hak ettiği saygıyı göstereceklerinin sözünü vermişlerdi. Aziz Petrus'un kilisesine vaiz olarak atanan Calvin, tatmin edici bir maaş alıyor ve büyük bir evde ikamet ediyordu. Cenevre'deki yönetici seçkin sınıf gerçekten reforme edilmiş bir şehir kurabilmek için Calvin'in denetimine ihtiyaç duyduğuna karar verdi ve onu geri getirmek için yüksek bir bedel ödemek istedi. Calvin'in önderliği, Küçük Konsey'in önde gelen seçkin üyelerinden biri 1546 yılında onu "yanlış bir öğretiyi yayan ahlaksız bir adam" olduğu için aşağıladığında sarsıldı. Calvin, halka ilan edilecek bir özür bekledi, kendisini bu şekilde suçlayan kişinin utanç içinde Cenevre sokaklarında dolaşmasını istedi. Öyle de oldu. Ancak yeniliklerden hoşlanmayan Cenevreliler zaman zaman Calvin'in otoritesine karşı ayaklanmaya devam etti. Calvin, iş arkadaşlarının bazılarına da güvenemeyeceğini anlamıştı, özellikle de Farol ile birlikte sürgün edildiği yıllarda Cenevre'de kalan iş arkadaşlarına.

Michael Servetus Vakası

Halkın Calvin'e yönelik itirazları, 1553 yılında Michael Servetus'ın (1509-1553 civarı) yakılması ile son haddine vardı. İspanyol Servetus kibirli bir bilim adamı, avukat, doktor ve amatör bir teolog idi. Pulmoner dolaşım (küçük kan dolaşımı) teorisini ortaya ilk atan oydu. Teolojiye yönelen Servetus, Hristiyanlık dinini Yahudilikle eşleştirme girişiminde bulundu. *Teslis Hakkındaki Yanılgılar Üzerine (On the Errors of the Trinity)* (1531) adlı eserinde Hristiyanlık için oldum olası hassas bir mesele olan Mesih'in ilahi oluşunu sorguladı. Görüşünün geçerli olduğuna Basel ve Strazburg'daki reformcuları ikna edemedi ve Katolik engizisyonu tarafından tutuklanarak "tam bir dalalet vakası" ilan edildi. Tutulduğu cezaevinden İtalya'ya sığınmak için kaçarken yolda Cenevre'de konakladı.

Cenevre'de hemen tanınan Servetus yetkililere teslim edildi ve sapkınlığı için yargılandı. Önceden Calvin'e *Kurumlar* eserinin bir nüshasını, kendi "düzeltmele-

rini” kenarlara yazarak göndermişti. Uzun süren mahkemede Calvin, Servetus’a karşı tanıklık etti ve İspanyol Servetus da ona karşı ataklarda bulundu. Sonuçta Servetus suçlu bulundu ve yakılarak öldürüldü. Calvin, ona hücrelerinde rahiplik etme merhametini gösterdi ve yetkililere daha az acı verecek bir ceza verilmesini, onu yakarak değil başını keserek öldürmelerini önerdi. Ancak yetkililer bunu kabul etmedi. Calvin, bazılarının gözünde saygınlık kazandı çünkü yetenekli fakat kibirli ve tehlikeli bir sapkın olduğuna inanılan Servetus’a karşı durmuştu. Ancak Servetus’ın ölmesi, zaruri olan ve olmayan öğretiler arasındaki farkın önemini vurguladığı için 1545 yılında Cenevre’den kovulan, Servetus’ın eski iş arkadaşı Castellio’nun (1515-1563) da korkmasına sebep olmuştu. Castellio aynı zamanda İncil’deki Şarkıların Şarkısı’nın gerçekten bir aşk şarkısı olduğunu, bir kinaye teşkil etmediğini iddia etmişti.

Castellio 1554’te çıkan *Sapkınlara İşkence Edilmeli Mi? (Whether Heretics Should Be Persecuted)* isimli tezinde adam öldürmenin “bir öğretiyi savunmak değil, düpedüz adam öldürmek” olduğunu savundu. Müsamaha göstermemenin temelinde kibir ve gururun yattığını anlamıştı:

İnsanlar, bilgi ile yahut yanlış bir görüş ile şişiyorlar ve diğerlerine tepeden bakıyorlar. Gururu takip eden şey acımasızlık ve işkence oluyor, bu yüzden şimdilerde kendisiyle aynı düşünmeyen insanlara tahammül edebilen neredeyse bir tek kişi bile kalmadı. Fikirler insanlar kadar çoktur aslında, fakat diğer mezhepleri lanetlemeyen ve tek başına hüküm sürmek istemeyen bir tek mezhep bile bulmak zordur.⁹

Trajik bir şekilde, Castellio’nun bilgece kurulmuş cümlelerini zamanın çoğu lideri gibi Calvin de önemsememiştir. Dinî müsamaha 16. yüzyıldaki çoğu insan için kabul edilebilir bir şey değildi, o zamanlar insanlar dinî düşüncenin çeşitli olmasına izin verenlerin yalnızca tutku yoksunu olduklarına inanıyordu. Onlara göre böyle bir gevşeklik, insanların “yanlış öğretilere” maruz kalmaları şeklinde bir tehlikeye yol açıyordu. Sapkınlık “kanser” gibiydi ve ne pahasına olursa olsun yok edilmeliydi. Castellio’ya gelince, o 1563 yılında, mukadderat gibi temel teolojik meseleleri sorgulamaya teşebbüs ettiği için zan altında bırakıldığı sıralarda, Basel’de bir Yunanca profesörü iken öldü.

9 Lewis Spitz, ed., *The Protestant Reformation* (New Jersey: Prentice Hall, 1966), s. 108.

Libertinlerin Yol Açtığı Tehdit¹⁰

Servetus'ın idam edilmesinden iki yıl sonra, Calvin siyaseten gördüğü en büyük tehdiye maruz kaldı. Cenevreli Ami Perrin, Cenevre hükümetini güç kullanarak ele geçirmeye çalışmıştı. Perrin, Küçük Konsey'in önde gelen üyelerindendi ve Calvin destekçisiydi. Ancak, Calvin'in kilise disiplininin tüm Cenevre toplumu karşı birlik kurması yönündeki ısrarı üzerine yolları ayrılmıştı. 1546'da Perrin'in kayınpederi ve Küçük Konsey üyelerinden François Favre, ahlaksız davranışları yüzünden şehirden sürüldü. Perrin'in karısı Francesca da Calvin'in herkese adalet gösterilmesi konusundaki görüşüne karşı çıktı ve Cenevre'nin ahlaki kanunlarını ihlal ettiği gerekçesiyle sınır dışı edildi.

Ami Perrin ise 1546'nın ilerleyen zamanlarında, kendi yetkisini kullanarak Fransıız kralı ile müzakereye girdiği ortaya çıkınca tutuklandı. Siyasi müttefikleri arkasında durduğu için beraat etti ve görevine döndü. 1548'deki şehir konseyi seçimleri sırasında Perrin'in partisi zafer kazandı. Calvin onlara "Libertinler" ismini takmıştı ve kilise disiplini bozma çalışmalarına karşı çıkıyordu. Calvin'in şehir konseyindeki dostları ile düşmanları arasında yedi yıl gergin bir ateşkes hâli sürdü. Libertinler, sayıları giderek çoğalan ve Fransa'ya kaçan dinî mültecilere karşı, Cenevre yerlilerini kışkırtarak destekçilerini artırmıştı.

Kalvinciler 1555 baharında Küçük Konsey'deki koltukların çoğunu kazanınca, o sıralar şehrin milis kuvvetlerinin başında olan Perrin, hükümete karşı bir darbe girişiminde bulundu ve Fransızların katledilmesi çağrısı yaptı. Takipçileri derhal bastırıldı ancak Perrin ve ona refakat eden üç kişi şehirden kaçmayı başardı. Calvin'in Cenevre'de karşılaştığı siyasi sıkıntıların sonuncusu buydu. Cenevre'ye gelip yerleştikten on sekiz yıl sonra, şehrin vatandaşı olabilecek kadar kendini güvende hissediyordu.

Calvin'in Cenevresi'nde Disiplin

Daima reformun uygulama kısmına kafa yoran Jean Calvin, İskoçyalı öğrencisi John Knox'un "havarilerin zamanından beri yeryüzünde kurulmuş en harika okul"¹¹ olarak adlandıracağı okulun kurulmasına yardım etti. Calvin'in Cenevresi'nde Knox'un hayranlık duyduğu şeylerden biri, dilencilerden muaf

10 Libertin kelimesi (İng. Libertine) toplumda kabul görmüş ahlaka ve cinselliğe yönelik kısıtlamaları reddeden kişilere denir.

11 John T. McNeill, *The History and Character of Calvinism* (New York: Oxford University Press, 1967), s. 178.

temiz sokakları ve iyi organize edilmiş kiliseleriydi. Calvin'in hukuk eğitimi ve sistematik çalışan aklı, Cenevreli bu kiliseyi düzenlemek ve toplumsal sıkıntıların üstesinden gelebilmek için paha biçilmez bir kaynaktı. 1541 yılında çıkardığı *Kilise Tüzüğü* (*Ecclesiastical Ordinances*) dört memuriyet tertip etmişti: vaizler, öğretmenler, ihtiyarlar ve dekanlar. Rahipler vaaz verecek, ayinleri yönetecek (vaftiz ile ekme ve şarap ayini), kilise cemaati üyelerine açıktan ve gizlice nasihat verecekti. Öğretmenler "inançlı olanlara kuvvetli öğretiler" verecekti. İhtiyarlar, asıl işlevleri "herkesi denetlemek" ve mevcut düzeni ve disiplini sürdürmek olan laiklerdi. Dekanlar fakirlere yardım edecek, hastaları rahat ettirecek, dul ve yetimlerle ilgilenecekti. Tüm bunlar, Calvin'in Cenevresi'nde Avrupa'nın diğer yerlerine nazaran daha etkin bir şekilde yürütülüyordu.

Özellikle de disiplin, toplumun tüm kısımlarında titizlikle uygulanıyordu. Calvin'in Cenevresi'ndeki başlıca yaptırım mercii, on iki ihtiyar, beş vaiz ve başlarında bulunan bir Küçük Konsey üyesinden oluşan Kilise Meclisi idi. Kilise Meclisi, aynı zamanda hem kilisenin hem de devletin temsilcisi oluyordu. Calvin, saray mensuplarının da, rahiplerin de aynı amaçları taşıyan ve Tanrı'yı temsil eden kişiler olduklarına inanıyordu. Fakat bu ikisinin kullandığı araçlar farklıydı. "Çünkü kilisenin ceza verme veya dizginleme amacıyla kılıca başvurmaya hakkı yoktu, baskı uygulayamaz, hapsedemez veya sarayın vermeyi âdet edindiği cezaları veremez" di.¹²

Calvin'in Cenevresi ile Avrupa'nın diğer mekânları arasındaki en temel fark, Cenevre Kilise Meclisi'nin ahlaki dayatma girişimlerini tamamen benimsemesiydi. Calvin'in Cenevresi'ndeki rahipler de suça sebep olan nedenlerin köklerini, yoksulluk gibi meseleleri çözmeye çalışıyordu. Fukaraya bağış yapma görevi titizce ifa ediliyordu çünkü Calvin'in düşüncesine göre "zorluk içinde bir yoksul gördüğümüzde ona şefkat göstermemiz ve elimizden geldiğince yardım etmemiz gerekir" di.¹³ Cenevre'nin hayat kadınları bile, bu uygulamaları tamamen ortadan kaldırma çabaları işe yaramadığı için "kraliçe"nin önderliğinde organize ediliyor ve düzenli aralıklarla sağlık kontrolünden geçiriliyorlardı.

12 Alister McGrath, s. 216.

13 John Calvin, *Sermons from Job*, çev. Leroy Nixon (Michigan: William Eerdmans, 1952), s. 199.

Calvin ve Kadınlar

Tüm bu toplumsal hizmetleri tatbik edenler erkeklerdi. Hayat kadınlarının “kraliçesi” bile erkek bir memura rapor veriyordu. Calvin de tam anlamıyla ataerkildi ve ilk kilise zamanlarında “kadınların kilisede konuşmasına, ders vermesine, vaftiz etmesine veya adak sunmasına izin verilmediğini” iddia ediyordu.¹⁴ Belli ki ilk kilisenin içindeki kadın dekanların sayıca çok olmasından veya peygamber Yoel’in (2:28) “oğullarınız ve kızlarınız gelecekte haber verecek” şeklindeki beyanından etkilenmemişti. Debora ve Yudit gibi İncil kahramanları “istisnai kadınlardı.” Calvin, iki cinsin de selamete erebileceğine inanıyor ve kızlara yönelik dinî eğitimi destekliyordu. Kadınlar İncil’i yalnız gizli den okuyacaktı, ancak hükümet üyelerinden bazılarının eleştirisine rağmen kadınlara kilisede ilahi söyleme izni veren de Calvin’di.

Calvin’in kadın yöneticiler hakkındaki görüşü meslektaş John Knox’unkine yakındı. Kadın düşmanlığını ortaya koyan *Kadınların Canavarca Yönetimlerine Karşı* isimli hicvi yüzünden Knox’un başı Kraliçe I. Elizabeth ile derde girmişti. Calvin, Knox’un yorumlarındaki hitabet için güçlü İngiliz kraliçeden özür dilemişti ama 28 Nisan 1554’te Heinrich Bullinger’a yazdığı bir mektupta İskoçyalı arkadaşı ile benzer düşünceler taşıdığı görülmektedir. Calvin şöyle yazmıştı:

Kadınların hükmetmesi hakkında kendimi şöyle ifade ettim: Doğanın geçerli kanunlarıyla düpedüz çelişkilidir, demek ki bu yönetim şekli Tanrı’nın bizi yokladığı, yargıladığı şeylerden biri olmalıdır. (...) Kadınlarca yönetilen bir toplum veya bir kadının kötü organize ettiği bir yönetim tiranlık gibidir, Tanrı onu düşürmeyi münasip görene dek, böyle bir yönetime tolerans gösterilmelidir.¹⁵

Calvin’in bu konu hakkındaki gerçek düşüncelerini, Avrupa’nın diğer yerlerindeki Kalvinci topluluklara yardım etmesi için ihtiyaç duyduğu Kraliçe Elizabeth ile paylaşmayacak kadar kurnaz bir siyasetçi olduğu açıktır.

Calvin’in Şahsiyeti

Yaşamı boyunca Calvin’in ciddiyeti ve karamsarlığı öne çıkmıştır. Daha yakından incelersek, bu “muhafazakar Püriten”in imajının gerçekte olana değil, polemiklerle ortaya çıkarılana uyduğunu görürüz. Cinsî yolsuzluklara, özel-

14 Julia O’Faolain ve Lauro Martines, editörler, *Not in God’s Image: Women in History from the Greeks to the Victorians* (New York: Harper & Row, 1973), s. 202.

15 John Calvin, *Letters of John Calvin*, ed. Jules Bonnet, çev. David Constable, 3. cilt (Edinburgh, Scotland: Thomas Constable, 1855, 1857), s. 35-38.

likle de zinaya çokça kafa yormasına rağmen Calvin'i tanıyanlar –örneğin meslektaş ve biyografi yazarı Theodore Beza– onun “eşsiz derecede iyi bir zekâsı olduğunu ve onu Tanrı'nın hizmetine adanmış olduğunu”¹⁶ söylüyordu. Beza anabaptistlerin Calvin'in Cenevre'sinden sürüldüğüne, diğer yerlerdeki gibi idam edilmediğine vurgu yapar. Sağlığı bozuk olmasına ve çektiği sıkıntılara rağmen iyi bir rahip, eş ve arkadaşı. Kendisinin *Kurumlar*'da yazdığı gibi: “Ne gülmeyi, ne yediğinden zevk almayı, ne keyifle müzik dinlemeyi ne de şarap içmeyi hiçbir yerde yasaklamadık.”¹⁷

Calvin'in çektiği sıkıntılar yüzünden şarap veya müzikten zevk alma fırsatı pek olmadı. Özellikle de son yılları sağlık sorunları ve ailesi ile arkadaşlarına eziyet veren skandallar yüzünden dertli geçti. Kardeşinin karısı reformcunun uşaklarından biri ile zina yaptığı gerekçesiyle suçlu bulundu, üvey kızı Judith de zinadan suçlu bulunmuştu. Calvin, evlilik dışı cinsel münasebeti topluma ve düzene tehdit olarak görüyordu. “Zina yapanlara müsamaha gösterilmemelidir” çünkü bu kişiler “hiçbir şeyde haysiyet bırakmaz.”¹⁸ Calvin, eski iş arkadaşı Guillaume Farel altmış dört yaşında iken kendinden çok daha genç bir kadınla evlendiğinde de sinirlenmişti. “Alay etmek isteyenler ne diyecek, basit halk ne düşünecek, tabii ki rahiplerin yasaları kendilerine göre yorumladıklarını,” diyerek endişeleniyordu.¹⁹

1541'de Cenevre'ye döndükten sonra uzun süre kaygılı ve yalnız hissetti. Pierre Viret (1511-1571) dışındaki meslektaşlarına güvenemiyordu. Viret, Lausanne'yi Protestanlığa döndürmüş, sonra da Cenevre'deki ilk reform hareketine, Farel'e katılmıştı. Karısı Idelette'nin 1549 yılındaki ölümü, Calvin'in yalnızlığını ikiye katladı. Karısı hakkında şöyle yazmıştı: “Hayattaki en yakın arkadaşımı kaybettim. (...) O yaşadığı sürece benim rahiplik hayatıma yardım etti. (...) Onun yüce ruhu benim için bin takdirnameden önemlidir.”²⁰



Jean Calvin'in Portresi

16 Hillerbrand, s. 206-207.

17 Calvin, *Institutes*, 1. cilt, s. 720-721.

18 Calvin, *Sermons from Job*, s. 186.

19 Calvin, *Letters*, 3. cilt, s. 473-474.

20 Calvin, *Letters*, 2. cilt, s. 202-203.

THEODORE BEZA (1519-1605) VE CENEVRE AKADEMİSİ

Fransa'ya hiç dönmemesine rağmen Calvin buradaki gelişmeleri yakından takip etti ve kendi anavatanına misyoner grupları yolladı. Bu misyonerlerin çoğu Calvin'in Haziran 1559'da kurduğu Cenevre Akademisi'nde eğitim görmüştü. Calvin'in kilisenin iyi eğitilmiş kişilerce yönetilmesi konusundaki isteği kuvvetliydi. Akademi; dil, felsefe ve teoloji eğitimini önemsiyordu. Calvin, Fransa'nın vilayetlerindeki soylulardan olan Theodore Beza'yı akademinin rektörlüğüne getirdi. Calvin, Beza ile hukuk eğitimi aldığı Bourges'te 1529 yılında tanışmıştı. Beza, hukuki eğitiminin çoğunu Orléans'tan almıştı, Calvin de burada okumuştur. Daha sonra Beza hukuk diplomasını Bourges'ten aldı. Yıllarca Paris'te hümanist öğretim aldı ve dünyevi zevklerin peşinden koştu, 1548 yılına geldiğinde ise dini bir değişim yaşadı, Cenevre'deki Calvin'i ziyaret etti. Cenevre'de hizmet etmeye karar vermeden önce akademinin Lausanne'deki fakültesinde Yunanca profesörü oldu, Pierre Viret'ye katıldı. Beza'nın Yunancadaki hakimiyeti Calvin'den iyiydi. Calvin gibi o da kendini yetiştirmiş, diğerlerine yardım etmeye istekli iyi bir teologdu.

Akademinin iki kısmı vardı: Lise ve üniversite. Bir dereceye kadar, Johann Sturm (1507-1589) tarafından geliştirilen Strazburg'daki başarılı bir okula benziyordu. Sturm, Reform döneminin önde gelen eğitimcilerindendi ve Martin Luther ile diğerleri kendisine hayrandı. Cenevre lisesinde, genç adamlar Fransızca, Latince ve Almanca gramer ile edebiyat eğitimi alıyordu, aynı zamanda mantık öğreniyordu. Üniversite öğrencileri Yunanca, İbranice, felsefe ve teoloji öğreniyordu. Akademi, hazine tarafından desteklenmekteydi ve ücretsizdi. İlk öğrencilerinin çoğu Fransa'nın çeşitli yerlerinden gelmişti, sonradan Kalvinci misyonerler oldular. 1564'te Calvin öldüğünde, Cenevre Akademisi'ne kayıt olmuş 12.000 liseli, 300 de üniversiteli vardı, sonradan üniversitenin adı Cenevre Üniversitesi olmuştu. Fakültede yüzyılın önde gelen hukuk teorisyenlerinden François Hotman da vardı.

Theodore Beza 1564 ile 1595 yılları arasında akademiye teoloji eğitimi vermeye devam etti. Calvin ölürken, onu Cenevre'de kendisinin halefi olarak atamış, Rahip Topluluğu'nun başı ilan etmişti. Beza, İncil konusunda muhterem bir alim sayılırdı, Calvin'in teolojik sistemini tamamen benimsemiş ve desteklemişti. Aristokrat geçmişi Cenevre'deki elitlerin arasında ve bir diplomat olarak çok işine yaradı. Beza, Cenevre kilisesine, isteksiz olarak önder olmuştu ama Kalvinciliğin uluslararası alanda yayılmasına yardımcı oldu.

KALVİNCİLİĞİN YAYILMASI

Jean Calvin'ın açıkça ifade ettiği teolojisi ve iyi organize edilmiş kiliseleri birçok insana cazip geliyordu. Calvin ve Beza, iyi eğitilmiş misyonerleri, Fransa yakınlarında ve Avrupa'nın diğer yerlerinde toplantı düzenlemeleri için göndermeye devam etti. Cenevre, başarılı bir reform toplumu modeli olarak kendini gösteriyordu. Buradaki yayıncılık çalışmaları Kalvinciliğin yeni merkezleri için birçok materyal ortaya koymuştu. Calvin ile Beza, Fransa'da önde gelen bir misyoner hâline gelmiş, yakın arkadaşları Pierre Viret'yi de içeren birçok misyoner ile mütemadiyen yazışyordu. Beza misyonerlik görevini de diplomatlığı da başarıyla yerine getiriyordu. Ayrıca Cenevre'ye dönüp Calvin'ın yerine geçmeden önce birçok Kalvinci dini konferansa (ruhani meclisler, *synod*) katılmıştı.

Calvin ve Beza Fransa'yı özel bir yere koymuştu ama Avrupa'nın diğer yerlerindeki misyoner hareketlerini de teşvik ediyorlardı. Kalvinci örgütlenmenin yapısı o kadar açıktı ki, Çukur Ülkeler'e, özellikle de Fransızca konuşulan bölgelere bu yapı cazip geldi. Belçika İman İkrarı'nın taslağı, 1561 kadar eski bir tarihte yazılmıştı. 17. bölümde göreceğimiz gibi, Hollanda'nın Flemenkçe konuşan bölgelerinde ise Kalvinciliğin kökü derindi. 1560 yılında Ren'in kontu Elektör III. Frederick, Kalvinist oldu ve kendi bölgesini Kutsal Roma İmparatorluğu'nun içinde bir merkez kıldı. Üç yıl sonra teologları *Heidelberg İlmihali*'ni (*Heidelberg Catechism*) hazırladı, bu eser Bullinger'in *İkinci Helvetia İtirafı* ile birlikte Ren'in doğusundaki en etkileyici dogmatik kılavuzlar arasına girdi. Böylece Heidelberg'de kurulmuş Protestan bir akademi, Kalvinci misyoner eğitimi konusunda Cenevre Akademisi'ni gölgede bırakacak gibi olmuştu.

Brandenburg'da Başarısız Bir Kalvinci Reform

1613'te, Brandenburglu Mark'ın Hohenzollernli elektörü Johann Sigismund, Kuzey Almanyalı elektörünü "ikinci Reform" sürecinde Luthercilikten Kalvinciliğe döndürme girişiminde bulunmuştu. Heidelberg ve Strazburg'da eğitim görmüş olan Johann Sigismund, Kalvinciliğin Luthercilikten üstün olduğuna emindi. Martin Luther için şöyle demişti: "İncil'i özgür kılmak için çok çaba sarfetti, yine de papalığın karanlığına gömülü kaldı."²¹ Sigismund, Son Akşam Yemeği'nin maneviyatı hakkındaki Kalvinci yorumları ve İsviçreli reformcuların daha sade ayinlerini beğeniyordu. Lutherci ayinler Johann Sigismund'a göre

21 Bodo Nischan, *Prince, People, and Confession: The Second Reformation in Brandenburg* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994), s. 94-95.



Protestan ve Katolik Merkezler

Katoliklerinkine çok benziyordu. Kalvinci kiliselerde, Mezmurlara dayanan ilahiler icra ediliyordu, geleneksel resimler ise kaldırılmıştı. Hem siyasi, hem dinî sebeplerden, elektör Kalvinci Palatin eyaletine yakın durmayı istiyordu.

Fakat Elektör Johann Sigismund'un Kalvinciliği teşvik etme girişimleri Lutherciliğin popüleritesi ve toplumun bünyesine iyice yerleşmiş olmasından dolayı başarıya ulaşamadı. Luthercilik, Johann Sigismund'un dedesi II. Joachim (tahtta kaldığı süre 1535-1571) komutası altındaki Brandenburglu Mark tarafından 1540 yılında resmen kabul edilmişti. Mark, Danimarka'nın Lutherci kralı II. Christian'ın kardeşi olan annesi Brandenburglu Elizabeth'ten (Elektör Elizabeth) (1485-1555) çokça etkilenmişti. Elizabeth, zamparalık eden Katolik kocasına başkaldırmış ve 1527 yılının Paskalya Yortusu sırasında ayini iki şekliyle de uygulamıştı. Karısının kendisine başkaldırdığını öğrenince onu boşamayı veya hayatının sonuna kadar hapsedmeyi düşündü. Elizabeth'in amcası Saksonyalı "Daimi" Dük Johann ona kucak açtı, Elizabeth de Berlin'den köylü kılığına girerek kaçtı ve oraya sığındı.

Çileden çıkan Joachim, karısının derhal geri gelmesini talep etti, fakat Daimi Johann bunu reddetti. Joachim, "mülkü" nün geri getirilmesi için Speyer

Kurultayı'na başvurdu. Kurultay ise güçlü Saksonyalı elektöre karşı bir eyleme geçmedi, Elektör Johann böylece "iyi bir Katoliğin, meşru karısı Saksonya'da yaşamak zorunda kalmışken odalık tutmasının mümkün olup olmayacağını" merak ettiğini söyledi.²² Joachim, Protestan Schmalkaldik Cemiyeti'ne karşı kurulan Halle Katolik Cemiyeti'nin lideri olduğunda kriz büyüdü. Ayrıca, kendi oğullarını "eski Hristiyanınancına" sadık olmamaları hâlinde mirasından men etmekle tehdit ederek Katolik yapmaya çalıştı.

Bu sırada, sürülen eski karısı yoksulluk ve akıl hastalıklarıyla boğuşuyordu. Bir süre Martin ve Katherine Luther ile kaldı. Oğlu II. Joachim, 1535 yılında babasının yerine geçti ve annesinin dönmesini teklif etti. Elizabeth, oğlu Katolik kaldığı müddetçe bu teklifi kabul etmeyeceğini söyledi. Luther'in öğretilerine uzun süredir ilgi duysa da II. Joachim reformcunun amcası Mainz Başpiskoposu Albrecht ile girdiği sözlü münakaşaların devam etmesine kızmıştı. Ayrıca, genel bir kilise konseyi kurulduğu takdirde imparatorluktaki Lutherciler ile Katolikler arasında uyum sağlanacağını ümit ediyordu. Ne var ki, olayların yarattığı baskı yüzünden hedeflediği dinî müsamaha seviyesine gelineemedi.

Joachim'in küçük kardeşi Küstrinli Hans, reformu benimsedi ve 1538'de Schmalkaldik İttifakı'na katıldı. ılımlı ve yeni bir Lutherci olan arkadaşı Anhaltlı Prens III. George'dan ve Philip Melanchthon'dan etkilenen II. Joachim, 1540'ta yeni bir kilise düzeni oluşturdu. Bu durum istemeden de olsa onu Protestan tarafa sokuyordu. Sözü Wittenbergililere pek geçmiyordu, Joachim de kutsal emanetleri kendi başına toplamaya devam etti. Bu arada arabuluculuk etme çabalarını da sürdürdü, Philip Melanchthon ve Katolik ılıman bir reformcu olan Kardinal Gasparo Contarini gibi kişiler arasındaki 1541'de düzenlenen Regensburg Oturumu'na destek verdi. 1545'te kardeşi Hans, annesini sürgünden geri getirmek için beş yüz atla Lichtenberg'e geldi. Annesinin borçlarını ödedi ve ona Spandau'da bir yer ayarladı. İsteddiği rahip ile görüşmeye ve ibadet özgürlüğüne sahip olan Elizabeth'in sağlığı kötüye gidiyordu. Elektör Joachim'in kendisini Berlin'e götürmesini istedi. Aynı yıl burada öldü ve yirmi yedi yıl önce kendisinden kaçtığı Katolik kocasının yanına gömüldü.

II. Joachim'in Roma ve Wittenberg arasında bir yol bulma çabalarına ve Schmalkaldik Savaşı ve sonrasında çıkan kriz sırasında İmparator V. Charles ile uzlaşmaya varmaya çalışmasına rağmen Brandenburg tamamen Lutherci oldu.

Johann Sigismund ve maiyeti elektörlüğü Kalvinciliğe döndürme girişiminde bulunduğu anda yalnız Lutherci rahiplerden değil, onların cemaatlerinden de şiddetli bir direniş geldi. Hohenzollernlerin kendi bünyesine dâhil etmek istediği komşu Prusya da kendini kesin olarak Lutherciliğe adanmıştı. Böylece Elektör Johann Sigismund, Kalvinciliği tebaasına zorla kabul ettiremeyeceğini anladı. Kendisi ve sarayı Kalvinciler gibi ibadet ediyordu ama elektörlüğün geri kalanı Lutherciydi.

Kalvincilik Brandenburglu Mark'ın Luthercilikten vazgeçmesini sağlayamamıştı ama geri kalan bölgelerde kabul görmüştü. Örneğin Kalvincilik doğudaki Polonya ve Macaristan'da 1550'li yıllarda hızla yayılmıştı (bir süre Macaristan'ın önde gelen mezhebi Kalvincilikti). Kalvinciliğin Bohemya ve İngiltere'de de (Püritenciler) azınlığı teşkil eden takipçileri vardı. İskoçya, İskoç kraliçe Mary'nin saltanatı döneminde 15. bölümde görüleceği üzere Kalvinci oldu (Presbiteryanlar). Çukur Ülkeler'deki Emden ise neredeyse ikinci bir Cenevre'ye dönüşmüştü, iki şehir de reformun yayılması için kurulmuş bir üs görevi görüyordu. Çeşitli Kalvinci gruplar ve misyonerler Avrupa'dan dünyanın geri kalan kısımlarına dağıldı ve Kalvincilik, Protestanlık içindeki en güçlü geleneklerden biri hâline geldi. Bu gelenek, evrensel ve sürekli olarak insanlara çekici gelmiştir. Jean Calvin'in görünüşü ufak tefekti ama gölgesi çok büyük oldu.

KRONOLOJİ

1485-1545	Brandenburglu Elizabeth'in hayatı.
1489-1565	Guillaume Farel'in hayatı.
1491-1551	Martin Bucer'in hayatı.
1497-1562 civarı	Katherine Schütz Zell'in hayatı.
1509	Jean Calvin'in doğumu.
1511-1571	Pierre Viret'nin hayatı.
1519	Theodore Beza'nın doğumu.
1523	Matthew ve Katherine Zell'in evlenmesi.
1528	Calvin'in Paris'te yüksek lisans yapıp hukuk fakültesine başlaması.
1529	Strazburg'un reformu kabul etmesi.
1532	Calvin'in <i>Commentary on Seneca's Treatise on Clemency</i> eserini yayımlaması.
1533	Calvin'in Paris'ten kaçmaya zorlanması.
1534	Placards hadisesi.
1535	Cenevre, Farel ve Viret önderliğinde reformu kabul eder.
1536	Calvin'in <i>Hristiyan Dininin Kurumları</i> eserinin ilk baskısı; Calvin Cenevre'de rahip olur.

- 1538 Calvin ve Farel Cenevre'den sürülür; Calvin Strazburg'da rahiplik görevine başlar.
- 1539 Calvin, Idelette de Bure ile evlenir.
- 1540 Brandenburg'da Lutherçiliğin benimsenmesi.
- 1541 Calvin'in Cenevre'ye dönüşü; *Kilise Tüzüğü*'nün basılması.
- 1549 Idelette Calvin'in ölümü.
- 1553 Michael Servetus'un Cenevre'de yargılanıp idam edilmesi.
- 1554 Castellio'nun *Sapkınlara İşkence Edilmeli Mi?* eseri.
- 1555 Ami Perrin'in Cenevre'yi ele geçirme çabaları başarısızlıkla sonuçlanır.
- 1566 Bullinger'in *İkinci Helvetia İtirafı*.
- 1558 Theodore Beza ve Pierre Viret, Lausanne'ı Cenevre'ye kaçıır.
- 1559 Cenevre Akademisi'nin kuruluşu.
- 1560 Elektör III. Frederick'in Kalvinciğe geçişi.
- 1563 Heidelberg İlmihali'nin basılması.
- 1564 Calvin'in ölümü.
- 1605 Theodore Beza'nın ölümü.

İLAVE OKUMALAR

Calvin Biyografileri

- William Bowsma, *John Calvin: A Sixteenth Century Portrait* (1988). Calvin'in hayatının değişik yönlerine dair büyüleyici bir makale.
- Bernard Cottret, *John Calvin*, çev. M. W. McDonald (2000). Övülen bir biyografi.
- Alister McGrath, *A Life of John Calvin* (1990).

Calvin'in Teolojisi

- Jane Dempsey Douglas, *Women, Freedom, and Calvin* (1982).
- B. A. Gerrish, *Grace and Gratitude: The Eucharistic Theology of John Calvin* (1993).
- W. Fred Graham, *The Constructive Revolutionary: Calvin's Socio-Economic Impact* (1989).
- William Naphy, *Calvin and the Consolidation of the Genevan Reformation* (1994). Derin bir kitap.
- Jeannine Olson, *Calvin and Social Welfare* (1989).
- David Steinmetz, *Calvin in Context* (1995).
- John Lee Thompson, *John Calvin and the Daughters of Sarah: Women in Regular and Exceptional Roles in the Exegesis of Calvin, His Predecessors, and His Contemporaries* (1992).

Cenevre Reformuna Dahil Olan Diğer Kişiler

- Jerome Friedman, *Michael Servetus: A Case Study in Total Heresy* (1989). Büyüleyici bir vaka çalışması.
- Jill Raitt, *The Eucharistic Theology of Theodore Beza* (1972).

Kalvincilik

- Philip Benedict, *Christ's Churches Purely Reformed: A Social History of Calvinism* (2002).
- Phyllis Mack Crew, *Calvinist Preaching and Iconoclasm in the Netherlands, 1544-1569* (1978).
- Alastair Duke, Gillian Lewis ve Andrew Pettegree, ed. ve çev., *Calvinism in Europe, 1540-1610: A Collection of Documents* (1992).
- Henry Heller, *The Conquest of Poverty: The Calvinist Revolt in Sixteenth-Century France* (1986).
- Robert Kingdon, *Adultery and Divorce in Calvin's Geneva* (1994).
- Eric William Monter, *Calvin's Geneva* (1967).
- Richard Muller, *Christ and the Decree: Christology and Predestination in Reformed Theology from Calvin to Perkins* (1986).
- Bodo Nischan, *Prince, People, and Confession: The Second Reformation in Brandenburg* (1994).
- Andrew Pettegree, *Emden and the Dutch Revolt: Exile and the Development of Reformed Protestantism* (1992).

Strazburg

- Jane Lorna Abray, *The People's Reformation: Magistrates, Clergy, and Commons in Strazburg, 1500-1598* (1985).
- Amy Nelson Burnett, *The Yoke of Discipline: Martin Bucer and Church Discipline* (1994).
- Miriam Usher Chrisman, *Strazburg and the Reform: A Study in the Process of Change* (1967).
- James Kittelson, *Wolfgang Capito: From Humanist to Reformer* (1975).
- Elsie McKee, *Katharina Schütz Zell: The Life and Thought of a Sixteenth-Century Reformer*, 2 cilt. (1998). İkinci cilt yazarın eserlerinin bir derlemesidir.
- William Stafford, *Domesticating the Clergy: The Inception of the Reformation in Strazburg 1522-1524* (1976).

XIV

1558'E KADAR İNGİLTERE'DEKİ REFORM

KRAL HARRY'NİN KADINLARLA YAŞADIĞI SIKINTILAR

Katolik Dublin'in sokaklarında 1530 yazında dolaşan söylenti “Kral Harry'nin kadınlarıyla sıkıntı yaşadığı”ydı.¹ Tabii ki insanların bahsettiği kişi, karısı Aragonlu Kraliçe Catherine'den (d. 1485) boşanmaya çalışan saygıdeğer bir Rönesans prensi, İngiltere kralı VIII. Henry idi. Henry evliliğini bitirmek istiyordu çünkü on sekiz yıl süren evliliği boyunca ona yalnızca doğan çocuklarının birisi, Mary (doğum 1516) bahşedilmişti. Diğer evlatları ya doğmadan önce ya da doğduktan birkaç gün sonra ölmüştü. Onların ölümleri, dindarlık timsali olan bir kadınla yaşasa dahi günaha batmış olduğu konusunda Henry'nin yaşadığı korkuları besledi.

1527 baharına gelindiğinde kral, kardeşinin dul karısıyla evlenmenin cezası olarak Tanrı'nın onlara bir oğlan bahşetmediğine iyice inanmaya başladı. Henry kadın düşmanı değildi ama İngiltere tarihine bakıldığında yalnız bir tane kadın yönetici olduğunu görüyordu, bu kişi de “otoriter” Matilda (1102-1167) idi. Matilda, Kral I. Henry'nin kızıydı ve onun yönetime geçme hakkına, herkesçe

1 Thomas Clarke tarafından alıntılanmıştır, “Irish Awareness during the Reformation,” 16. Yüzyıl Çalışmaları Konferansı, St. Louis, Missouri, 27 Ekim, 1978.

daha çok tutulan erkek kuzeni Stephen de Bois (1100-1135) itiraz etmişti. İkisinin arasındaki taht kavgası yüzünden dokuz yıllık bir iç savaş çıkmış ve sonunda Stephen'ın tahta geçmesine, ancak onun ölümü hâlinde Matilda'nın oğlu II. Henry'nin onun yerine geçmesine karar verilmişti. Bu karar alınana kadar iki taraf da diğerini tamamen alt edememiş ve Stephen'ın tek oğlu da ölmüştü.

VIII. Henry yetenekli bir teologdu ama ruhban sınıfından değildi. Hassas bir vicdanı ve devasa bir egosu vardı. Sonunda Catherine ile yaptığı evliliğin, Levililer 20:21'de “ve bir adam kardeşinin karısını alırsa, murdarlıktır; kardeşinin namusunu lekelemiştir; çocuksuz olacaklardır” şeklinde verilen hükme karşı geldiği sonucuna vardı. Kraliçe Catherine, Henry'nin ağabeyinin, yani evlendikten dört ay sonra veremden ölen Arthur'un eski eşi idi. Catherine'in çeyizi kabarıktı ve Henry'nin babası ne bu zenginliği ne de Ferdinand sarayı ve İspanya'nın İsabellası ile yapılan evliliğin getirdiği itibarı kaybetmek istiyordu. Bu yüzden paragöz kral VII. Henry, İspanya'yı ikinci bir evlilik yapma konusunda ikna etti. Üstelik Henry, gelinden altı yaş küçüktü.

VII. Henry, Levililer'deki hükme böyle açık bir şekilde ters düşen bir evliliğe rıza gösterilmesi için Papa II. Julius'tan da özel bir papalık izni almak zorundaydı. Teologları, “Yasanın Tekrarı” bölümünde bu evliliğe izin verildiği iddiasında bulundular:

Birlikte oturan kardeşlerden biri oğlu olmadan ölürse, ölenin dulu aile dışından biriyle evlenmemeli. Ölenin kardeşi dul kalan kadını alsın, kardeşinin tohumunu yetiştirsin.



VIII. Henry

Nihayet, papalık bu evliliğe izin vermeye karar verdi ve Henry ile Catherine 11 Haziran 1509'da, Henry'nin babasının ölümünden birkaç hafta sonra evlendi.

Yaş farkına rağmen bu evlilik mutlu bir evlilikti. Catherine düzgün, iyi eğitilmiş, zeki ve dindar bir kadındı. Henry dikkat çekecek derecede yetenekli, genç bir prensti. Hem savaşçı hem devlet adamıydı, hem de istidatlı bir atlet ve faal bir avcı, müzisyen ve şairdi. Kilisenin sadık evlatlarından olduğu için ve Martin Luther aleyhine yazdığı yazılar sebebiyle Papa X. Leo ona 1521'de “İmanın Koruması”

yucusu" adını takmıştı. Şimdi, 1527'de vicdanını ve gururunu rahatsız eden bir şey vardı: Oğlu, yani bir vârisi yoktu. Belki de kilise yanlısı yapmıştı, belki kardeşinin eski eşiyle evlenerek Levililer'in emrine karşı gelmemeliydi. Henry, meşru bir erkek vârisi olmasını ümitsizce istiyordu.

Kardinal Thomas Wolsey (1471-1530)

Kral Henry yakın arkadaşı ve hükümetin başında duran Kardinal Thomas Wolsey'nin yardımına başvurdu. Yapılı bir bedeni ve hareketli bir zihni olan Wolsey, İngiltere'nin en yetenekli adamlarındandı. Başarılı bir kasabın oğluydu, üniversiteye Oxford'da gitmişti ve sonunda Kral VII. Henry'nin din işlerinden sorumlu bir rahip olmuştu. İlk Tudor Kralı'nın ölümünü takiben Wolsey, VIII. Henry'nin hizmetine geçti, geçmişi çok iyi değildi belki ama bir rahip ve danışman olarak paha biçilemez olduğunu gösterdi. Henry'yi avcılık, dans ve kılıç sallamaktan aldığı haz yüzünden yöneticiliği ihmal edecek kadar çok etkileyen Wolsey, sonunda lordlar kamarası başkanı olup hükümetin başına geçti.

Kralın en sevdiği kişi olarak Wolsey kilisede de yükseldi. 1527'ye gelindiğinde kilisedeki en büyük plüralist oydu; papalık elçisi, York başpiskoposu ve Aziz Albans keşişiydi. Ayrıca üç piskoposluk ve üç yardımcı piskoposluğu elinde tutuyordu. Geliri yüksekti ama rüşvet alarak ve şantaj yaparak gelirini iyice artırıyor. Kibirli ve nefesine düşkündü, gücü, iyi yemekler yemeyi, zınayı, şatafatlı yaşamı seviyordu. Londra'nın batısındaki heybetli Hampton Sarayı, Wolsey'nin en büyük abidelerindendi. Keskin zekâsı ve yöneticilik kabiliyeti olan Wolsey, bir anda böylesine güçlenebilmesini ve zenginleşmesini kralına borçlu olduğunu biliyordu. Yöneticilik ve dış siyaset konusunda inanılmaz başarılarla imza atmıştı, İngiltere'nin Avrupa'da dikkate alınacak bir güç olmasına yardım etmişti ama bu başarıları bile, Henry'yi boşanma konusunda yüzüstü bıraktığı takdirde sönmeye mahkûmdu.

"Ayrılık Zordur": Boşanma Sorunu

Papalığın Henry'nin evliliğini feshederek ona ayrıcalık göstermesini sağlamak zor olacaktı. İmparator V. Charles'ın İtalya'daki ordusu 1527'nin yazında Roma'yı yağmalamıştı. Charles Henry'nin kraliçesinin yeğeniydi. Papa VII. Clement hâlâ Charles'ın ordusunda hapisti. Kraliçe Catherine ise Henry Tudor ile evliliğini bitirmek istemiyordu. Henry ile on sekiz yıldır "günah içinde yaşamış" olma fikri, İngiltere ve diğer yerlerde dindarlığı sebebiyle çokça saygı gören kraliçeyi korkutuyordu. İngiliz-Habsburg ittifakını bozmak pahasına dahi İmparator

Charles, papanın teyzesini rezil etmesini kabul etmeyecekti.

Papa VII. Clement, Henry'nin Catherine ile evliliği konusunda verilen ilk izni de kabul etme taraftarı değildi. Böyle bir kabulleniş, III. Innocent (1161-1216) gibi, Orta Çağ'da yaşamış büyük hukukçu papaların, papalık monarşisinin otoritesini dayandığı "tam güç" (*plenitudo potestatis*) öğretisi ile çelişirdi. Wolsey bile Kutsal Kardinal Okulu'nu gücendirmekten korktuğu için bu davanın üzerine çok da gitmiyordu. Azmedeceği bir tek şey kalmıştı zaten, o da papa olmaktı ve bunun için kardinallerin birçoğunun gözünde saygınlık kazanmalıydı. Bu davanın İngiltere'de görülmesini ve kendi yetki sınırlarına girmesini sağlamaya çalıştı. Papa Clement bir süre buna rıza gösterdiyse de papalık sarayının evlilikler üzerindeki gücünü başkasına vermeye niyeti yoktu. Henry'nin bu meseleyi bırakmaya ikna olmaması üzerine davayı tekrar üzerine aldı.

Dava sürüp giderken Henry ve Catherine'in ilişkisi, Henry'nin kraliçesini bırakmaya böyle hevesli olması yüzünden bozuluyordu. Henry, İspanya ile evliliğini bitirme telaşındayken, bir de çekici, koyu renk saçları olan genç bir kadına –Anne Boleyn'e (d. 1506)– âşık oldu, bu kadını arzulamaya başladı. Daha önce Anne'in evli ablası Mary'nin sevgisini kazanmış olan Henry, gözleri parlayan, zeki, bilgili ve Fransız sarayının görgüsünü almış bu güzel kadın ile evlenmeye can atıyordu. Anne, orta yaşlı bu aslana oğul vereceğini ve onu gençliğine döndüreceğini vadediyordu. Anne, ilişkiye girmeden önce evlenilmesi gerektiği konusunda ısrarcıydı, kız kardeşi gibi hanımlara benzemek ve hemen gözden çıkarılmak istemiyordu. İnanılmaz bir hüner gösterdi ve evlilik sözünü garantiye alıncaya dek, beş yıldan uzun bir süre kralı köşeye sıkıştırdı.

Henry, Kardinal Wolsey'nin boşanma işini halledememesine öfkesinden, eski favorisine döndü ve 1529'da Wolsey'yi lordlar kamarası başkanlığı makamından aldı. Kardinalin aniden büyük Hampton Sarayı'nı hediye etmesi bile acımasız, marazi kralın öfkesini yatıştıramadı. Wolsey'yi "vatana ihanet" suçundan idam edilmekten kurtaran şey, bir yıl sonra kalp krizi geçirerek ölmesi oldu. William Shakespeare *VIII. Henry* oyununda Wolsey'ye şunu dedirtmişti: "Kralıma hizmet ettiğim aşkın yarısıyla Tanrıma hizmet etmiş olsaydım, beni bu yaşta düşmanlarımin karşısında savunmasız bırakmazdı."² Tarihsel açıdan bu alıntı doğru olmasa da, bu hissiyat kulağa inandırıcı gelmektedir.

2 William Shakespeare, *Kral VIII. Henry*, çev. Hamit Çalışkan, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2012), s. 92.

WOLSEY'NİN YERİNE GEÇENLER

Wolsey'nin ölümünün yarattığı boş pozisyonları doldurarak krala yardım etmek isteyen kişiler türemişti. Henry, lordlar kamarası başkanlığına dünya zevklerine düşkün kardinalin yerine Sir Thomas More'u (1478-1535) seçti. More, kabiliyetli bir hümanist ve avukattı, meşhur kurgusu *Ütopya*'nın yazarı ve tecrübeli bir siyasetçiydi. Henry'nin yakın çevresine girse müthiş bir övünç kaynağı olurdu. More, Henry'nin lordlar kamarası başkanı olarak hizmet vermenin ne denli tehlike arz ettiğinin farkındaydı ama hükümdarını geri çevirmesi gerektiğini düşünmüyordu. Vicdanının sesini dinlediğinden More, Kraliçe Catherine'i gözden düşürürken kullanılmak istemiyordu. O sırada efendisine başka şekillerde hizmet etmek isterdi, örneğin Protestanlara zulmetme yahut İncil'in İngilizce çevirilerini ortadan kaldırma görevlerini üstlenebilirdi.

Evliliği feshetme sorununa, Thomas Cranmer (1489-1556 civarı) adında genç ve hırslı bir rahip yardım etti. Cambridge Üniversitesi mezunu ve kıtadaki reform fikirlerine sıcak bakan Cranmer, Henry'nin boşanması davası hakkında üniversitelerin hüküm vermesi gerektiğini söyledi. Bu fikrin denenmesine karar verildi ve kral akademisyenlerden gelen karışık hükümlere rağmen Cranmer'in zekâsı ve yardım etme isteğinden hoşnut olmuştu. Cranmer, kilise reformunun savunucularından Anne Boleyn'i de etkilemişti. Anne Boleyn, âşığının Cranmer'i, 1532'de ölen William Warham yerine Canterbury arşidükü olarak atamasını sağladı. Arşidük Cranmer, görev duygusuyla hareket ederek Henry'nin Aragonlu Catherine ile evliliğini feshetti ve 1533'te kralı Anne Boleyn ile evlendirdi.

Thomas Cromwell (1485-1540)

Aragonlu Catherine hâlâ rağbet gördüğü hâlde, tahtın uyanık hizmetkârlarından Thomas Cromwell sayesinde kralın evliliği İngiltere'de büyük oranda kabul gördü. Kumaş işçisi bir babası olan Cromwell henüz gençken başını derde sokmuş, İngiltere'den kaçmak zorunda kalmıştı. İtalya'da paralı askerlik yaptıktan sonra uluslararası ticaret yaparak refah içinde yaşamak istemişti. Çalışkan, hırslı ve yetenekliydi, sonunda İngiltere'ye dönerek bir kadınla, kadının parası için evlendi, ancak sorumluluk sahibi bir eş ve damat oldu. Karısının ölümünden sonra bile Cromwell kayınvalidesini desteklemeye devam etti. 1516'da, Cromwell'in dikkate değer yetenekleri olduğunu fark eden Cardinal Wolsey onu kendisini temsil etmesi ve işlerin başına geçmesi için görevlendirdi. 1523'te Avam Kamarası'na seçildi. Büyük ölçüde kendi kendini yetiştirmiş bir avukat olan



Hans Holbein Sonrası,
Thomas Cromwell

Cromwell, düşüşünden sonra bile kardinale sadık kalan az sayıdaki kişilerdendi. Kısa süre sonra kralın hizmetine girdi ve sonunda kralın en önemli danışmanı ve başlıca sekreteri oldu.

Gelenekçi Cromwell, VIII. Henry'yi Reformu yasal yollarla yapması için ikna etti. Cromwell, İncil üzerine çalışan azimli ve makul düşünceleri olan bir öğrenciydi. İngiltere'nin papalıktan ayrılması gerektiğine inanıyordu. Böyle yaparsa Henry ile karısının boşanması geçerli sayılacak, ayrıca Henry gücünü artırabilecekti. Henry, İngiltere'deki "kilisenin en büyük başkanı" olacak ve tam

yetki kazanacaktı. Cromwell'in görüşü, İngiltere'nin daha ilahi ve güçlü bir eyalete dönüşeceği yönündeydi. Böylece kendi itibarı da artacaktı, zira kendisi kralın en "sadık hizmetkârı" idi.

Anti-Klerikalizmin* Sömürülmesi

Eski kilisenin dayanıklılığı sebebiyle, Henry ve Cromwell reform faaliyetlerine, gazetecilerin anti-klerikalizmi teşvik etmesine izin vererek başladı. Anti-klerikalizm zaten İngiltere'nin büyük kısmında ve diğer Avrupa topraklarında yaygındı. Ahlsız plüralist Wolsey, dalga geçilecek kişilerin başında geliyordu. Yine de, İngiltere'de halkın çoğunlukla sağlam ve kuvvetli duran Roma Katolik Kilisesi'nden vazgeçmesi için çok çaba sarf etmek lazımdı. Kilisenin sanat ve müzik alanındaki zengin kültürü, halkın zihninde bilhassa yer etmişti.

Kralın propagandacıları, İngiltere'de hâlen görevin rahiplerce suistimal edilmesine örnek gösterilen Richard Hunne isimli tacirin karıştığı 1514 tarihli nahoş vakayı gündeme getirmeye mecbur hissetti. Hunne, bebekken ölen çocuklarından birinin gömülmesi için rahibe cenaze ücreti vermeyi reddetmişti. Tacir, bir yıl sonra Londra piskoposunun mahkemesinde bu mesele yüzünden dava edilmişti. Dava edilen Hunne ise King's Bench mahkemesine giderek onlara dava açtı. Londra piskoposu Richard Fitzjames, Hunne'un kâfir olduğuna dair

* Anti-Klerikalizm: Kilisenin devlet işlerine karışmasına karşı olan düşünce akımı. Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi Kavramlar ve Akımlar, Remzi Kitabevi (1976), s. 79. [ç.n.]

zabıt tuttu, bu tacirin elinde Lollard İncil'i (Wycliffçi) ve başka yasaklanmış yazmalar bulunduğunu iddia ederek onu suçladı.

2 Aralık 1514'te Hunne piskoposluğun cezaevine gönderildi ve iki gün sonra bir kırıştan sallanır hâlde bulundu. Hunne'un gardiyanı ve Londra piskoposluğunun temsilcisinin, taciri öldürdüğü ima edildi. Kilise memurları, bu meseleye karıştıklarını saklamak için Hunne'un intihar ettiğini iddia etti ve onun varlıklarına karşı açtıkları davayı sürdürdü. Ayrıca, bir kâfir olduğu için Hunne'un bedeninin yakılmasını sağladılar. Halk protesto edince gardiyan ve piskoposluk vekili tutuklandı. Gardiyan, tutulduğu cezaevinden kaçtı, vekil de gardiyanın bu cinayeti işlediğini iddia etti. Londra piskoposu cezadan muaf olmayı rica etti, Kardinal Wolsey'ye kendisini koruması için yalvardı. Dava Parlamento'ya gitmişti, burada vekilin büyük bir ceza ödemesine karar verildi. Wolsey, af diledi ve kilisenin anlaşılmasını rica etti, ayrıca rahiplerin sivil cezalandırmadan muafiyetinin devam etmesi gerektiğini iddia etti.

Cromwell'in Roma'dan ayrılma planları lehine toplamaya çalıştığı kamuoyu için çokça çalıştığı sıralarda, diğer kilise karşıtı kıssaların da dolaşmasına izin verildi. 1529 yılında Simon Fish'in sövgü dolu kilise karşıtı bildirisi *Dilencilerin Niyazı* (*The Supplication of Beggars*) çıktı. Fish, keşişlerin "her bir erkeğin karısının, kızının ve hizmetçi kadınlarının" peşinde olduğunu yazmıştı.³ Fish, kralı kiliselerce yapılan dilencilikleri yasaklamaya ve gerçek İncil'in vaaz edilmesine izin vermeye çağırıyordu. Anne Böleyn diğer reformcuların eserleri gibi, eski bir Oxford öğrencisi olan bu adamın eserlerini de krala şahsen gösterdi.

Parlamento üyeleri, kilise mahkemelerinin ayrıcalıklarına, plüralizme ve Wolsey gibi ülkesi dışında yaşayan piskoposlara saldırdıkları 1529 yılında antikerikalizm yanlısı hissiyatlarını dile getirmişti. Richard Hunne vakası kilisenin bozulmasını temsil eden önemli bir sembol olarak ortaya atılmıştı. Canterbury arşidükü William Warham, hatalı faaliyetleri için özür dileyen İngiliz ruhban sınıfının bazı meclislerine el koydu, Henry'nin İngiliz kilisesinin "en büyük başkanı ve koruyucusu" olduğunu ilan etti ve Henry'nin boşanma masraflarını karşılaması için 118 bin poundluk bir hediye verilmesini önerdi. Zaten Katolik kilisesi İngiliz topraklarının dörtte birini idare ediyordu ve ayrıcalıklarını kaybetmemek için pekâlâ cömert davranabilirdi.

3 Lewis Spitz ed., *The Protestant Reformation* (Englewood cliffs, NJ: Prentice Hall, 1966), s. 150.

YASAL REFORM

Kral ve Thomas Cromwell, Parlamento'yu, sonra da Parlamento aracılığıyla halkı Reforma tümüyle dâhil etmeye kararlıydı. Kalıcı olması için Reformun hukuk gücüne ihtiyacı olduğunu bir avukat olarak biliyordu. Kral VIII. Henry gibi değişken mizacı olan hükümdarların geçici heveslerine bel bağlanamazdı. Cromwell bu yüzden Parlamento'nun Reform sürecinin başlıca katılımcılarından olmasına ve Reformu kurumsallaştırmaya çabaladı. 1532 yılında belli başlı kilise gelirlerinin Roma'ya gitmesini engelleyen Annates Yasası'nın onaylanmasını sağladı. Mart 1533'te Yüksek Mahkemenin Kısıtlanması Yasası Parlamento'dan geçti. Bu yasa ile İngiltere'nin "bir imparatorluk" olarak, kilisenin hukukî mevzuları için Roma'ya başvurması gerekemediği ilan edilmişti. Ayrıca Parlamento'dan yeni bir Veraset Yasası çıkmıştı, Henry'nin çocuklarına ve yeni gelini Kraliçe Anne'e veraset önceliği veriliyordu.

7 Eylül 1533'te Anne Boleyn ilk çocuğu Elizabeth'i doğurdu. Bu kız İngiltere tarihinin muhtemelen en yetenekli hükümdarı olacaktı. Ancak doğumu sırasında babası müthiş bir hayal kırıklığı yaşamış, hatta kızının vafat törenine katılmamıştı. O çok istediği meşru oğlan hâlâ ortada yoktu. Anne, birçok oğlu olacağı, henüz kendisinin genç olduğuna dair Henry'ye güvence vermeye çalıştı. Onu Reform yolunda da cesaretlendirdi. Özenle seçtiği vaizlerinden biri Matthew Parker'dı (1504-1573). Parker sonradan Elizabeth'in yönetimi altındaki Canterbury'nin Protestan arşidükü olacaktı.

1534 yılındaki Egemenlik Yasası Henry'yi "Kilisenin İngiltere'deki en büyük başkanı" yapmıştı. Sir Thomas More artık buna tahammül edemedi. Zaten Henry, Cromwell, Cranmer ve kraliçenin krallıktaki faaliyetlerinin gidişatından endişe duyduğu için, Mayıs 1532'de lordlar kamarası başkanlığı görevinden istifa etmişti. Elizabeth'in halef olarak Mary'nin önüne geçmesini kabul etmediğinde, Henry onu vatana ihanetten tutuklattırdı. 6 Haziran 1535'te idam edilen More'un kesilmiş başı, kralına itaatinin önüne papaya sadakatini koyabilecek herkese ibret olsun diye Londra Köprüsü'nde dikkat çeken bir biçimde sergilendi.

More ölürken, gerçekten hayran olduğu eski entelektüel arkadaşı Henry'yi kutsayarak öldü. Şehitlikte Reformun bir diğer düşmanı Rochester'ın cesur piskoposu John Fisher'a katıldı. More ve Fisher, eski kiliseden bu kadar tatmin olunmasına rağmen Henry'nin Roma ile ayrılmasına açıktan karşı çıkan az sayıda kişilerdendi. Kral o kadar popüler ve güçlüydü ve anti-klerikalizm o kadar

kuvvetliydi ki Cromwell, pek fazla halk protestosuna maruz kalmadan krallığı Roma'nın yetki alanından uzaklaştırmayı becerdi. Aragonlu Catherine ise hüsrans dolu Henry'nin devamlı artan acımasızlığına rağmen isyan çıkarmak isteyen destekçilerini yüreklendirmekten geri durmuştu. 7 Ocak 1536'daki ölümü Henry'ye sevinç çığlıkları attırmıştı: "Tanrı'ya şükürler olsun, cadaloz öldü."⁴

1536 yılında kral ve Cromwell kıtasal reforma yönelik bir başka büyük adım daha attı ve Feshetme Yasasını sağlama aldı. Böylece, Wolsey'nin yönetimi altında bağış toplamak için başlayan manastır kapama hareketi İngiltere'nin 560 manastırının kapatılması ve manastır topraklarının krallığa intikaliyle tamamlandı. Bu karışıklığın üstüne, keşişlerin hâlâ yeminlerini tutmaları gerekiyordu. Müsrif kral, ilave gelirlerden hoşnuttu ve hayır kurumları ile okulların kaybettiklerini telafi etme sözü verdi. Manastırların kapatılmaya devam etmesi ve kuzeyde süregelen zirai sıkıntılar Rahmet Haccı (*Pilgrame of Grace*) olarak bilinen bir isyanın çıkmasına yol açtı. Bu başkaldırı, 1524-1526 Alman Köylü İsyanları gibi kanun ve düzene büyük bir tehdit teşkil etmese de Henry, 1536 yazında "rahip ve soyluların" isyanını bastırmak için hemen harekete geçti.

Talihsiz Aşk: Henry'nin Evlilikte Yaşadığı Sorunlar

1536'ya gelindiğinde Aragonlu Catherine ölünce Henry'nin papalıkla kavgasının temeli ortadan kalktı. Kralın Protestan teolojisi ve uygulamaları hakkında rahatsızlıkları olduğu da aşıkardı. Eski kilisedeki bazı kişiler hâlâ daha Henry'nin Roma'daki otoriteye döneceğini ümit ediyordu. Bu sebepten, 1536'da gelecek İngiliz kralını aforoz eden hüküm iki yıl gecikmeyle geldi. Henry zaten Ocak 1536'da erkek doğacak çocuğunu düşüren Anne Boleyn aleyhtarıydı. Kral, Tanrı'nın ikinci evliliğini de lanetlediğini düşünüyordu artık ve Anne, haince zina işlemekle suçlanıyordu. 19 Mayıs 1536'da, Londra Kulesi'nde kafası kesilerek öldürüldü.

Onun yerine gelen yumuşak huylu ve itaatkâr Jane Seymour (d. 1509) sonunda 1537 yılında Henry'ye meşru bir erkek çocuk verdi, bu çocuk gelecekte kral olacak IV. Edward'dı. Ne yazık ki doğumdan kısa bir süre sonra Jane öldü, bu Henry için üzücü bir hadise idi. Essex kontu olmuş Thomas Cromwell, kralın Reform endişeleriyle ilgileniyordu. İngiltere'de Reformu korumanın yolunun, Protestan hanedanından biri ile yapılacak siyasi evlilikten geçtiğine karar verdi. Fakat güvenilir Protestan ailelerin kızlarından bir tanesi bile, yaşlanan

4 Karen Lindsey, *Divorced, Beheaded, Survived: A Feminist Reinterpretation of the Wives of Henry VIII* (Reading, MA: Addison Wesley, 1995), s. 114.

İngiliz kraliyet aslanı için uygun değildi, Cromwell hâl böyleyken Cleves Dükü Wilhelm'in en büyük kızı için anlaşmaya vardı. Erasmusçu Wilhelm'in de Henry gibi Protestanlık ve geleneksel Roma Katolikliği hakkında tereddütleri vardı. Cleves, İngiltere gibi V. Charles ile kavgalıydı ve evlilik anti-empyralist ittifakı güçlendirip hiç değilse Henry'yi Roma'dan uzak tutmaya yarayacaktı.

Zevkine düşkün Henry daha önce görmediği bir kadınla evlenmeyeceği için kralın en sevdiği ressam Augsburglu Hans Holbein Cleves'e, Anne'in resmini çizdirmesi için gönderildi. Alman sanatçı, portre konusundaki yeteneği ile biliniyordu ve Rönesansın kuzeydeki en parlak sanatçısıydı. Holbein'in çizdiği suret kralı yeterince hoşnut etmişti, öyle ki kral elçilerine görüşmeleri tamamlamaları için izin verdi ve Anne, erkek kardeşi tarafından 1539'da Henry ile evlenmek üzere İngiltere'ye yollandı. Evlilik gerçekleşince belli ki ikisi de gördüğünü beğenmedi. Holbein'in küçük portresi Anne'nin cildindeki su çiçeği izlerini göstermemişti, kral bu kadın için iğneleyici bir şekilde "Ren şarabına benzeyen kadın" benzetmesi yaptı. Clevesli Anne de muhtemelen, Henry çoktan seksen santimlik zarif belini yüz otuz santimlik kaba bir bele dönüştürmeye başlamış olduğundan, Henry'yi kendine sunulmuş bir ödül olarak göremiyordu. Evlilik çabucak bozuldu ve Anne yakışıklı bir yurtluğagelingitti, hayatını idame ettirecek kadar geliri vardı, böylece kardeşi de öfkelenmeyecekti. Ayrıca, bayramlarda saraya davet ediliyor ve sevilen bir akraba muamelesi görüyordu, resmen "kralın kardeşi" olarak biliniyordu.

Kralın Cleves fiyaskosu yüzünden kuduran öfkesinden birinin nasiplenmesi şarttı, bu sefer kurban yetenekli Thomas Cromwell oldu. Cromwell'in

düşmanları Henry'yi onun bir kâfir olduğu ve görevden alınması gerektiği konusunda ikna etti. Tahta değeri ölçülemeyecek katkılar olmuştu ve merhamet gösterilmesi için kendisini şevkle savunmuştu ama tam da beklenildiği gibi Anne Boleyn'in kafasını kaybettiği yerde idam edildi.

Dördüncü kez aşkıyla hayal kırıklığı yaşayan ve ihtiyarlamaya başlayan kral bir daha asla evlenmeyeceğine yemin etti ve bu yeminin üstüne çok zaman geçmeden genç bir güzele, Catherine Howard'a âşık oldu. Şen şakrak bir kişilik olan Catheri-



Hans Holbein, *Clevesli Anne*
(*Anne of Cleves*)

ne ile –Cromwell'in idamından kısa süre sonra–, 1540 yılında evlendi. 1539 yılında yayımladığı Altı Madde o zamanlarda artık yayılmıştı. Bu maddeler, ruhban sınıfının bekârlığı, ayinlerde Mesih'in gerçekten bulunması, laikatin esirgenmesi ve sözlü itirafın önemi gibi meseleler hakkındakralın temelde sahip olduğu Katolik düşüncelerini teyit etmekteydi. Gizlice evlenmiş olan Thomas Cranmer altı maddeyi de reddediyordu ama çabası boşunaydı. Henry'ye göre Reform fazla ileri gitmişti. Henry, genç ve güzel karısının henüz dinç olan şehvet duygusuyla mest olmanın peşindeydi.

Henry'nin talihsizliğine, Catherine Howard kendi cinsel ve romantik arzularını bu adamla tatmin edememişti. Henry yokken saraydaki erkeklerden en az birini kraliyet yatağını paylaşmaya çağırıyordu. Catherine kraldan önce de başka bir adamla ilişki yaşamıştı. Howard ailesi sonunda Catherine'in ihanetlerini ve evlilik öncesi deneyimlerini ihbar etme cesaretini buldu. Catherine, 1542 yılında, onunla birlikte olan iki erkekle birlikte idam edildi. Bir yıl sonra Henry altıncı ve sonuncu karısı, ağırbaşlı ve alımlı Catherine Parr (1512-1548) ile evlendi.

Sağduyulu ve görgülü bir kadın olan Catherine önceden iki kez dul kalmıştı, şimdiyse hayal kırıklığına uğramış, çöküşe geçmiş kralın sevgisini kazanmıştı. Henry'ye çok iyi bir eş ve hemşire oldu. Dünyası giderek küçülen Henry'nin hayatındaki son dört yılda böyle bir yakınlığa çokça ihtiyacı vardı. Protestanlığa ilgi duyan ve merhametli bir kadın olan Catherine, anneleri ve üvey anneleri ölüp duran, istikrar ve ana şefkatine ihtiyaç duyan kraliyet çocuklarına harikulade bir şekilde anaç davrandı. Kraliçe Catherine kraliyetin psikolojik zürriyetine verilen hasarı onarmak için epey uğraşmış gibi görünüyor.

VI. EDWARD'IN SALTANATI SIRASINDA REFORM (1537-1553)

Yönetimi ustalıkla idare eden VIII. Henry 1547 yılında öldüğünde, on yaşındaki oğlu Edward babasının yerine geçti. Edward Protestan teolojisine düşkün bir gençti ama İngiltere esasında, kralın hırslı amcası Edward Seymour (1506-1552) tarafından yönetilen mütevellî heyetinin idaresi altındaydı. Yakışıklı Seymour kısa süre içinde Somerset dükü ve devlet başkanı olunca Altı Maddeyi feshetti ve çelimsiz genç kralın desteğiyle İngiltere'yi iyice Protestan ordugâhı hâline getirdi. Seymour bilhassa Katolik mabetlere saldırmaya gayret ediyordu. Kardeşi Thomas, hemen Edward'ın Protestan üvey annesi Catherine ile evlendi, kardeşinin gücünü kiskanıyordu. İngiltere bahriyesinde amiral olmak Thomas Seymour'un güç elde etmek üzerine kurduğu devasa hayalleri karşılamıyordu. Amiralin sonradan on dört yaşındaki Prenses Elizabeth ile "itişip kakışması" genç

prensesin tavizkar bir görüntü çizmesine sebep oldu. Bu hareketi, Thomas'ın kendi ihtiraslarını öne sürmek istemesinin dışavurumuydu. Elizabeth'in üvey annesi, kocasını prensesi öperken gördü. Bu, bir üvey babanın kızını öpmesinden başkaydı. Catherine prensese güvenli bir sığınak buldu ve onu gönderdi.

Perde arkasındaki bu manevralara rağmen VI. Edward'ın kraliyeti Protestanlığın çiçeklenmesine tanıklık etti. Başpiskopos Thomas Cranmer'in karısını saraya takdim etmesine izin verilmedi. Karısı, Nürnbergli Lutherci reformcu Andreas Osiander'in yeğeni idi. Daha önemlisi, Thomas Cranmer'e *Toplu İbadetler Kitabı* (*The Book of Common Prayer*) isimli, Protestan ibadetini anlatan kitabını basması emredildi. Birlik Yasası, 1549'da bu ibadet kitabını, kraliyet içindeki dinî hizmetlerde kullanılması zorunlu bir kitap saydı. İngiltere'de Protestanlığın kazandığı zaferi iyice belirginleştiren *Dinî İnançm Kırk İki Maddesi*'ni (*Forty-Two Articles of Religious Belief*) basan da Cranmer olmuştur.

Tyndale İncili

William Tyndale'in (1494-1536) ve Miles Coverdale'in (1488-1568) İngilizce İncili'nin kullanımı artık iyiden iyiye teşvik ediliyordu, John Wycliffe ve diğerlerinin Lollardcı oğulları İncil'i açıkça İngilizce'den okuyabiliyordu. Tyndale Yeni Ahit'i ve Tevrat'ı orijinalinden İngilizce'ye çeviren ilk kişidir. İncil'i ilk defa İngilizce olarak basan da odur. Vaiz olarak atanan Tyndale eğitimini Oxford'da tamamlamış, yüksek lisans derecesini de 1515 yılında burada almıştı. Daha sonra Cambridge'e gitmiş, yedi yıl sonra ise Londra'ya taşınmıştı. Tyndale, Londra'dayken Martin Luther'in yazılarına kendini kaptırmış ve İncil'i ruhban sınıfı dışındakilere de ulaştırarak reform davasına bir katkı sağlama kararı almıştır.

İngilizce bir İncil için İngiltere'de çalışmanın, "Lollardcılık" a karşı edinilmiş önyargılar dolayısıyla imkânsız olduğunu anlayınca Tyndale 1524 yılında Almanya'ya, daha sonra ise 1525 yılında yeni çevirilerini basacağı Çukur Ülkeler'e taşındı. Tercümeleri, resmî olarak kınanmasına rağmen İngiltere'de yayılmıştı. Tyndale hiçbir vakit eserinin kraliyet tarafından onaylandığını görmedi, çünkü 1536 yılında sapkınlık yaptığı gerekçesiyle Antwerp'teki Kutsal Roma İmparatorluğu görevlilerince tutuklandı ve yakılarak idam edildi. Kraliyetteki takipçisi Miles Coverdale ise Eski Ahit'in İngilizce tercümesini tamamladı. İkisinin tercüme ettiği İncil Thomas Cromwell tarafından basılıp 1539 yılında VIII. Henry tarafından onaylanınca Büyük İncil olarak bilinmeye başladı. 1543 yılına ait bir Parlamento yasasına göre bu İncil'in kullanımı VI. Edward'ın saltanatına dek kısıtlandı.

Edward Seymour'un Düşüşü

Protestan reform hareketi süratle ilerlerken Edward Seymour siyasi birtakım zorluklar çekmeye başladı. Ne yazık ki, yaman bir yönetici olamamıştı, üstelik özellikle de kuzeyde yeni dine karşı çıkan pek çok kişi vardı. 1549 yılında Norveç ve civarlarında Protestan tacir Robert Kett'in önderliğinde bir isyan patlak verdi. Seymour VIII. Henry'nin 1542 yılına ait siyasetini sürdürüyor ve paranın değerini düşürüyordu, böylece enflasyon giderek artıyordu. Çiftlik arazilerini daha kârlı otlaklar hâline getirme sorunu sürdürüğünden kırsal kesimin huzursuzluğu artıyordu. Normalde iyi bir asker olan Seymour akılsızca davrandı ve kumandayı John Dudley'e verdi. Dudley konseyin hırslı üyelerindendi, isyanı bastırdı ve Kett ile birlikte bin kadar takipçisini idam ettirdi. Seymour soğukkanlılığını kaybetmekle ve iktisadi sorunların sürmesiyle suçlandı. Uzun zamandır güce tamah eden Dudley onun yerine Krallık Meclisi'nin başı ilan edildi.

John Dudley'in (1502-1553 Civarı) Yükselişi, Düşüşü ve Leydi Jane Grey (1537-1554)

Dudley, Northumberland dükü olmuştu ve yönetimi geliştireceğinin, halk kargaşasına son vereceğinin ve Seymour'un Fransa ile İskoçya'yla giriştiği yabancı serüvenleri bitireceğinin sözünü vererek 1547'de Seymour'un ayağını kaydırdı. Seymour, VIII. Henry'nin peşine düştüğü hayallerden birini, İngiltere ve İskoçya tahtının birleşmesini diliyordu. Fransa İskoçya ile ittifak hâlindeydi, İskoçları İngilizlerden uzak tutmaya kararlıydı. İskoçya'nın kuzey kıyılarını savunmak için 1549 yılında güçlü bir ordu tayin ederek İngiltere'yi küçük düşürücü bir şekilde mağlup ettiler. Dudley, ukala ve bağınaz Kral Edward'ın asla Protestanlığı bırakmayacağını ve İngiltere'deki güç sahiplerinin birçoğunun genç kral ile hemfikir olduğunu bildiğinden Reform sürecini de sürdürdü.

1553 kışına gelindiğinde kralın tüberkülozdan ölmek üzere olduğu aşikâr hâle geldi. Sadık bir Katolik ve Aragonlu Catherine'in kızı olan Mary 1543 Veraset Yasası ve VIII. Henry'nin vasiyeti gereğince kralın yerine geçecekti. Onun tahta çıkması, muhakkak Katolik bir yenilik yapılacağı anlamına geliyordu. Bu sebeple John Dudley'in geleceği muammaydı, o da Edward henüz ölüp de sahneyi terk etmeden böyle potansiyel bir felaketin önüne geçecek adımlar attı. Dudley, en büyük oğlu Guilford'u kendinden emin bir Protestanla, on altı yaşındaki soylu Tudor kuzen Leydi Jane Grey ile evlendirdi. Leydi ebeveynlerinin zoruyla evlendirilmişti. Kral Edward da Katolik bir restorasyondan uzak

durmak istediğinden, kız kardeşini mirastan mahrum etmek için eline kalemi aldı ve 6 Temmuz 1553'te ölmeden önce tahtı Leydi Jane ile varislerine bıraktı.

Dudley neredeyse her şeyi düşünmüştü ancak muhalefetin Prenses Mary'nin etrafında toplanmaması için gerekli önlemleri almamıştı. Meşru verasetin ihlal edilmesi ve Dudleylerin gücü elinde tutması düşüncesine dayanamayan birkaç Protestan siyasetçi Mary'yi Londra'dan götürdü. Bir müddet, John Dudley'in taht hazinesindekileri kişisel servetine kattığına inanıldı. Küstahlığını, gücünü ve yeteneğini kışkırtan kişiler de kendisini sevmiyordu. Mary'yi kurtaranlar onu Suffolk'a götürdü, burada Mary'nin etrafı Katolik kraliyet eşrafiyla sarıldı. Takipçileri Londra'ya ve Dudleylere doğru hareket etti ve Dudleylerin gönülsüz suç ortağı Leydi Jane'i tutuklayıp vatana ihanetten idam ettiler. Mary insaflı davranarak sayıları daha büyük olan hainleri ifşa etmedi.

Mary otuz yedi yaşında İngiltere kraliçesi oldu. Kendisi ve halkı için mutluluk bulmaya gönül vermişti. Bunu yapabilmek için kardeşinin altı yıllık saltanatı sırasındaki dinî tarihin gözden geçirilmesi lazımdı. Roma Katolikliği İngiltere'de yenilenmeli, böylece İngiliz halkı ebedi lanetlenmeden kurtulmalıydı.

I. MARY TUDOR'UN SALTANATI (1553-1558)

VIII. Henry'nin bütün çocukları gibi Kraliçe Mary de iyi bir dil eğitimi almıştı ve epey zekiydi. Ayrıca iyi niyetleri ve kuvvetli bir inancı vardı. Maalesef aynı zamanda kafasının dikine giden ve her tavsiyeyi dinlemeyen biriydi. Eşas danışmanı kuzeni Kardinal Reginald Pole (1500-1558) idi, kraliçe onu Protestan Thomas Cranmer'in yerine Canterbury başpiskoposu tayin etmişti. Pole saygı duyulan bir kilise adamıydı ancak gerçek inanç olarak gördüğü şeyi geri getirme gayreti, İngiltere'nin yeni gerçekleriyle karşı karşıya gelmişti ve bunlar hakkındaki kanı pek de iyi değildi. Cranmer ihanetten tutuklandı ve kâfir olarak yakıldı. Adli süreçte gördüğü işkenceler sonunda Protestan inançlarından vazgeçti, sonra da inkârını inkâr etti. Smithfield'da yakılmaya götürülürken sağ elini ateşe koydu ki daha fazla tekzip yazmasın.

Reginald Pole ve diğerleri Kraliçe Mary'yi kâfirlere sert müdahale etmesi için kışkırttı. Pole da Mary gibi nazik ve insaflıydı ancak önde gelen Protestanların halka açık bir şekilde yakılmasını, böylece diğerlerine ibret olmalarını, sapkınlığın kökünün kurutulması adına yapılacak mühim bir politika olarak görüyordu. Protestan liderler Mary tahta çıkana kadar kıtayı terk ettiğinden başpiskoposun bu niyeti ne yazık ki gerçekleşemedi. Sonuçta yaklaşık iki yüz seksen yedi Protestanın çoğu dine ihanetten idam edildi ama kraliçenin altı

yıllık saltanatına bakınca bu sayı az bile kalırdı. Gerçi Thomas Cranmer ve Worcesterli Protestan bir piskopos ve reformun en büyük kişilerinden Hugh Latimer (1485-1555) gibi bazı ileri gelen kimseler de bu sırada idam edilmişti. Dolayısıyla kraliçenin izlediği siyaset umduğu gibi İngiltere'deki Protestanlığın kökünü kurutamamıştı, yalnız kendisine "Kanlı Mary" lakabının takılmasına neden olmuştu.

Mary'nin İngiliz adaylardan biri ile değil, İmparator V. Charles'ın oğlu Philip ile evlenme kararı alması halk için daha da kötü bir durum teşkil ediyordu. Mary güvenilir bir Katolik ile evlenmek istiyordu ki, sarı saçlı, mavi gözlü, dindar ve zeki Philip, Mary'nin bu ihtiyacını fazlasıyla karşılıyordu. Fakat bu evliliğin önerilmesi kraliyetteki güçlü yabancı karşıtı hissiyatı uyandırdı. İngiliz halkı, İngiltere'nin "İspanyol bir kralı" olacağı düşüncesini hazmedememişti, üç bin kişi Kentli Sir Thomas Wyatt (aynı isimdeki şairin oğlu) ile birleşerek hükümeti devirmeye teşebbüs etti. Wyatt, güçleri yenilgiye uğramadan önce, Şubat 1554'te Londra'ya girmeyi başarmıştı. Elebaşları, ayaklanmada yer almayan Leydi Jane Grey ve kocası ile birlikte idam edildi. Wyatt, kraliçenin kardeşi adına isyan çıkarmıştı, kraliçenin kardeşi ise isyankârları reddediyor ve alenen Katolik olarak ibadet ediyordu.

İspanyol Philip Temmuz 1554'te İngiltere'ye geldi ve evlilik töreni gerçekleşti. Mary, orta yaşlarındaydı, kendinden genç ve en az onun kadar dindar olan kocası kendisini oldukça memnun ediyordu. Çiftin hiç çocuğu yoktu. Sonunda, Eylül 1554'te Philip İngiltere'den ayrıldı, Flanders'taki işlerinin başına geçti. İki yıl sonra babasının yerine İspanya kralı olarak tahta çıktı. Mary, bir çocuk sahibi olma arzusundayken terk edildiği için kederliydi. Roma Katolikliğinin yenilenmesi programı konusunda da Parlamento ile sorunlar yaşıyordu. Kilise arazilerini satın alanlar bu mülkleri kiliseye iade etme niyetinde değildi, fakat Mary sonunda kendinden önce gelen kardeşinin koyduğu Reform kanunlarının Parlamento tarafından ilga edilmesini sağladı. Aynı zamanda yeni Katolik piskoposlar



Antonio Moro'dan sonra,
Mary I. Tudor'un Portresi

tain etti. Bunların içinde kindar başvekil Stephen Gardiner (1493-155 civarı) vardı. Olumlu gelişme ise kraliçenin John Dudley'in başlattığı mali reformları tamamlamasıydı.

Fakat Kraliçe Mary'nin altı yıllık saltanatı genellikle bir başarısızlık örneğidir. Protestanları idam ettirmesi ve kimsenin onaylamadığı evliliği, İngiltere'de Roma Katolikliğinin düşürülmesine yardımcı olmuştur. Yabancı siyasette büyük başarılar elde edememiştir, hatta Calais'i Fransa'ya teslim etmek zorunda kalmıştır. Calais limanı Yüzyıl Savaşları'ndan sonra İngiltere'nin anakara içinde kalan son toprağıydı. 1558 yılında bu toprağın kaybedilmesi İngiltere'nin gururunu zedelemişti. Philip, 1557'de İngiltere'ye bir kereliğine döndü ama Mary'yi hamile bırakamadı. Mary, 17 Kasım 1558'de rahim kanserinden öldü. Kendisinden on iki saat sonra ise yakın arkadaşı Kardinal Pole vefat edecekti. İki de Katolikliği yeniden ve kalıcı olarak İngiltere'nin resmî dini hâline getirecek kadar yaşamamıştı. Protestan şehitler yaratmaları ve genellikle başarısız politikalar izlemeleri aslında Katolikler için daha zor bir vaziyete sebep olmuştu.

KRONOLOJİ

- 1502 Aragonlu Catherine, dört ay sonra ölecek İngiliz Arthur Tudor ile evlenir.
- 1509 Catherine, Kral VIII. Henry ile evlenir.
- 1514 Richard Hunne vakası.
- 1521 VIII. Henry Martin Luther'e saldırdığı yazısı için Papa X. Leo tarafından "Dinin Savunucusu" ismini alır.
- 1527 Henry, Aragonlu Catherine ile evliliğinin feshedilmesi için papalık kararı çıkmasını talep eder.
- 1529 Kardinal Thomas Wolsey'in lordlar kamarası başkanı oluşu; Birinci Reform Parlamantosı; Simon Fish'in *Dilencilerin Niyazi* isimli eseri.
- 1531 İngiltere ruhban sınıfı, Kral VIII. Henry'nin İngiltere'deki "kilisenin en büyük başkanı" olduğunu açıklar.
- 1532 Annates yasası; Thomas More lordlar kamarası başkanlığından istifa eder.
- 1533 Yüksek Mahkemenin Kısıtlanması Yasası; Henry, Anne Boleyn ile evlenir; Gelecekte kraliçe olacak I. Elizabeth'in doğumu; Veraset Yasası.
- 1534 Egemenlik Yasası.
- 1535 Sir Thomas More ve Piskopos John Fisher'in idam edilmesi.
- 1536 Aragonlu Catherine'in ölümü; Manastırlar için Feshetme Yasası; Rahmet Haccı'nın (Pilgrimage of Grace) bastırılması; William Tyndale'in ölümü.
- 1537 Kral VIII. Henry, gelecekte kral olacak IV. Edward'ın doğumundan kısa süre sonra ölen Jane Seymour ile evlenir.

- 1539 Henry, Clevesli Anne ile evlenir; İngilizce İncil kabul görür; Henry Altı Maddeyi yayımlayarak Katolik öğretileri tasdik eder.
- 1540 Thomas Cromwell'in idamı; Yaşlanan Henry'nin genç Catherine Howard ile evliliği.
- 1543 Henry, altıncı ve son karısı Catherine Parr ile evlenir.
- 1547 VIII. Henry'nin ölümü; VI. Edward'ın tahta geçişi; Edward Seymour'un Krallık Meclisi'nin başına geçişi.
- 1549 Birlik Yasası gereğince Başpiskopos Thomas Cranmer'in yazdığı *Toplu İbadetler Kitabı* ve *Dini İnancın Kırk İki Maddesi* İngiliz kiliselerinde zorunlu hâle gelir.
- 1551 Kett'in isyanı bastırılır; John Dudley, Seymour'un yerine Krallık Meclisi'nin başına gelir.
- 1553 VI. Edward'ın sağlığı kötüleşir; Guilford Dudley, Leydi Jane Grey ile evlenir; VI. Edward'ın vefatı; Dudleylerin devrilmesi; Kraliçe I. Mary'nin tahta geçmesi.
- 1554 Thomas Wyatt'ın isyanı; Kraliçe Mary Habsburglu Philip ile evlenir; Parlamento Egemenlik Yasası'nı kaldırır; İngiltere Katolik Kilise'nin iyi yanlarını geri alır; Reginald Pole, Canterbury başpiskoposu olarak hizmete başlar; Philip İngiltere'yi terk eder.
- 1555 Protestanlara uygulanan işkenceler artar; Hugh Latimer vefat eder.
- 1556 Thomas Cranmer'in vefatı.
- 1557 İspanya kralı olmuş II. Philip'in kısa süreli dönüşü.
- 1558 Calais'i Fransızlar alır; Kraliçe Mary ve Kardinal Reginald Pole vefat eder.

İLAVE OKUMALAR

İngiliz Reformu ve İlk Tudorlar

- A. G. Dickens, *The English Reformation*, 2. ed. (1989). Hâlâ en iyi özetlerdendir.
- Eamon Duffy, *The Stripping of the Altars: Traditional Religion in England, 1400–1580* (1992). Geç Orta Çağ İngiliz Kilisesi'nin güçlü ve coşkulu olduğunu iddia ediyor.
- Eamon Duffy, *The Voices of Morebath: Reformation and Rebellion in an English Village* (2001).
- G. R. Elton, *England under the Tudors*, 3. ed. (1991). Usta bir tarihçinin kaleminden çıkmış değerli bir araştırma.
- Ronald Fritze, ed., *Historical Dictionary of Tudor England, 1485–1603* (1991). Bir grup yetenekli akademisyenin katkılarıyla oluşturulmuş olağanüstü bir kaynak eser.
- John Guy, *Tudor England* (1988). En iyi yakın zaman araştırmalarından biri.
- Christopher Haigh, *English Reformations: Religion, Politics, and Society under the Tudors* (1993). Taze yorumlar.
- Ethan Shagan, *Popular Politics and the English Reformation* (2003).
- Leo Solt, *Church and State in Early Modern England, 1509–1640* (1990).

Kral VIII. Henry

G. W. Bernard, *The King's Reformation: Henry VIII and the Remaking of the English Church* (2005).

Stanford Lehmborg, *The Later Parliaments of Henry VIII: 1536-1547* (1977).

Richard Rex, *Henry VIII and the English Reformation* (1993).

John Scarisbrick, *Henry VIII* (1968). Hâlâ en önemli biyografi.

VIII. Henry'nin Kraliçeleri ve Vekilleri

Peter Gywn, *The King's Cardinal: The Rise and Fall of Thomas Wolsey* (1993).

E. W. Ives, *Anne Boleyn* (1986).

Karen Lindsey, *Divorced, Beheaded, Survived: A Feminist Reinterpretation of the Wives of Henry VIII* (1995).

Richard Marius, *Thomas More: A Biography* (1985).

David Starkey, *Six Wives: The Queens of Henry VIII* (2003).

Retha Warnicke, *The Rise and Fall of Anne Boleyn: Family Politics at the Court of Henry VIII* (1989). Pek çok anlayışı yeniden ele alıyor.

Reformdaki Diğer Kişiler

David Daniell, *William Tyndale: A Biography* (1994).

Diarmaid MacCulloch, *Thomas Cranmer: A Life* (1996).

Thomas Mayer, *Thomas Starkey and the Commonweal: Humanist Politics and Religion in the Reign of Henry VIII* (1990).

Donald Smeeton, *Lollard Themes in the Reformation Theology of William Tyndale* (1986).

VI. Edward ile I. Mary'nin Saltanatı

W. K. Jordan, *Edward VI*, 2 cilt. (1968, 1970).

David Loades, *John Dudley: Duke of Northumberland: 1504-1553* (1997).

David Loades, *The Reign of Mary Tudor* (1979). Öncü bir çalışma.

Alison Plowden, *Lady Jane Grey and the House of Suffolk* (1986).

XV

İKİ KRALİÇE MASALI: İNGİLİZ I. ELİZABETH VE İSKOÇ MARY

Kraliçe Mary Tudor'un yerine tahta yirmi dört yaşındaki kardeşi, Anne Boleyn'in kızı Elizabeth (1533-1603) çıkmıştı. İngiltere'de Reform'un en çok geliştiği yıllar, I. Elizabeth zamanlarıdır. İskoçya'daki Reform ise Elizabeth'in Katolikliğe sıkı sıkıya bağlanmış olan kuzeni, İskoç Kraliçe Mary zamanında gerçekleşmiştir. Elizabeth'ten dokuz yaş küçük olan İskoç Mary, sonunda evlenmemiş kuzeninin yerine İngiltere kraliçesi olacak adaylar içinde en ön sıralara geçmişti. Roma Katolikliğini iki krallıkta birden yeniden kurmayı istedi. İki kraliçe, kendilerini tehlikeli bir yarışın içinde bulmuştu.

GENÇ KRALİÇE ELİZABETH

Kardeşi Mary Tudor gibi Elizabeth'in de dil eğitimi iyiydi; biraz Yunanca, Latince, Fransızca ve İspanyolca biliyordu. Elizabeth, Rönesansın önde gelen pedagoglarından Cambridge'de ders veren Roger Ascham'ın (1516-1568) da içinde bulunduğu kişilerce eğitildi. Ascham, Latin dilbilgisi ve edebiyatının, esaslı bir hümanist eğitimin yapıtaşları olduğuna inanıyordu. Elizabeth en iyi öğrencisiydi, harika bir akıl ve öğrenme arzusu taşıyordu. Daha sonra, kendi gemicileriyle konuşabilmek için onların anlayabileceği bir dil bile öğrenmişti.

Ablasının tersine Elizabeth'in hayatta kalma yetisi gelişmişti, gerektiğinde müthiş bir esneklik gösterebiliyordu. Üvey annesi Catherine Parr'ın yardımıyla

gençken kendisine tehlikeli bir şekilde yaklaşan Amiral Thomas Seymour'u savuşturmayı başardı. Elizabeth, kız kardeşinin saltanatı sırasında, kraliçenin Roma Katolikliğini geri getirme uğraşlarını baltaladığı için hapsedilmekten ve Londra kulesinde öldürülme ihtimalinden kurtulmuştu. Genç yaşta tedbirli ve dikkatli olmanın önemini anlamıştı. Aldığı bu dersler kraliçeyken de işine yaradı.

Genç kraliçe aynı zamanda insan sarraflığını, duygularının devlet meselelerinin önüne geçmesine izin vermemeyi de öğrenmişti. Elizabeth devlet memuriyetlerine genellikle akıllıca tayinler yapardı. En iyi yaptığı seçimlerden biri, deneyimli memur William Cecil'i (1520-1598) bir numaralı sekreteri ve sonradan baş haznedarı yapmasıydı. Cecil, çok yetenekli bir memurdu ancak kraliçeye hiçbir zaman yön veremeyeceğini, ancak onunla birlikte çalıştığında etkili olabileceğini fark etmişti. Elizabeth'in evlenmesinin gerekliliği gibi bazı meseleler hakkında kendisiyle ihtilafa düşse dahi, büyük hükümdarına her zaman sadıktı ve ona karşı derin bir saygı ve sevgi besliyordu. Yetenekli oğlu Robert (1563-1612) Salisbury kontuydu, Elizabeth'e ve haleflerine ayırım yapmadan hizmet etti.

Elizabeth de, Cecil de mizaçları gereği para harcama konusunda tedbirli ve dikkatliydiler, bu özellikleri kısıtlı imkânları olan mütevazı bir krallığın olmazsa olmazıydı. İngiltere, VIII. Henry gibi bir mürşifi daha kaldıramazdı. Elizabeth ve çalışkan Cecil genellikle izlenecek siyaset konusunda hemfikir olurdu fakat kraliçeye hizmet etmenin zor yanları vardı. Kraliçenin bazen ciddi anlarında hırçınlığı tutabiliyordu. Bunların bazıları gerçek huysuzluklardı, bazıları ise kraliçenin oyunuydu. Daha büyük sorun ise, Elizabeth'in çeşitli konularda karara varmada sıkıntı çekmesiydi. Çok yönlü bir zekâsı vardı ve her siyasi kararın getirebileceği çok sayıda ihtimali düşünüyordu. Elizabeth aynı zamanda insanın yeterince uzun süre tepkisiz kalması hâlinde sorunların kendiliğinden çözülebileceğini anlamıştı. Yine de çalışkan mizacı, 1573 yılından itibaren baş sekreteri olmuş ve bu mizacına rağmen kraliçesinin zekâsına, engin bilgilerine ve siyasi dehasına duyduğu hayranlığı yitirmeyen Francis Walsingham (1530-1590) gibi dirayetli bakanları dahi çoğu zaman yormuştur.

Elizabethçi Dinî Çözüm

Sık sık kararsız görünse de zeki ve genç kraliçe saltanatının başlarından beri din meselesinin acilen ele alınması gerektiğini anlamıştı. Din, İngiltere'deki çoğu kişi için mühim bir konuydu, memleket Katoliklik ile Protestanlık arasında gidip geliyordu, zamanında Elizabeth de bu gelgiti yaşamıştı. Ele alınacak çok

şey vardı. İngiltere Protestanlığa dönerse muhtemelen onlara düşman olacak olan Fransa ve İspanya gibi Katolik güçler tarafından tehdit edilecekti. Ancak kraliçe de dâhil, İngilizlerin birçoğu Roma ile kurdukları dinî ittifakı sürdürme arzusu taşııymıyordu. Anakara'daki Kalvinci Protestanlarla kurulan bir birliktelik döneminin sonunda geri dönen Marian sürgünleri* ve Elizabeth'in daha merkezci Protestan bir yerleşim kurma isteğı arasında bir anlaşmaya varıldı.

Elizabeth, 1559 Egemenlik Yasası ile Parlamento'nun onu, "bu kraliyetin dinî ve dünyevi konulardaki en üst yöneticisi" ve yegâne hükümdarı olarak tanınmasını sağlamıştı. Kendisinden kibirli olan babasının aksine kilisenin "en üst başkanı" ünvanını almayı reddetti çünkü böyle bir rütbe ancak Tanrı'nın olabilir. Parlamento yine 1559'da Birlik Yasası çıkarttı ve bu yasayla Protestan bir kiliseyi yeniden tesis etti ancak bu kiliseyi birçok Katolığın vicdanı nispeten rahat bir şekilde ibadet edebileceğı bir devlet kilisesi hâline getirdi. Thomas Cranmer'in dinî inanç üzerine yazdığı "Kırk İki Madde" otuz dokuz makaleye indirildi ve 1563'te yayımlandı. Ekmek ve şarap ayinindeki adaklardan sadece iki Protestan tören ile vafiz geleneğı bırakılmıştı. Birlik Yasası aynı zamanda Cranmer'in *Toplu İbadetler Kitabı*'nın değıştirilmiş bir versiyonunu kullanmayı zorunlu hâle getiriyordu. Elizabeth, annesinin önceki rahibi ılıman rahip Matthew Parker'ı Canterbury başpiskoposu olarak görevlendirdi.

Elizabethçi bu çözüm hem Katolikleri hem de Protestanları cezbedecek özelliklere sahipti. Ruhban sınıfının Protestan topraklardaki gibi evlenmelerine müsaade ediyor, aynı zamanda geleneksel piskoposluk sistemini devam ettiriyordu. Kilise ayinlerinde seremonilerin Elizabeth tarafından da beğenilen ihtişamı korunurken, kilise teolojisi kurtuluş için iyi ameller işlemenin önüne imanının önemini koyan birtakım evanjelist yeniliklere kucak açmıştı. Elizabeth'in dinî mutabakatı Protestanlığa meyyalse de ılımandı ve tebaasının büyük çoğunluğunu memnun edecek hassasiyete sahipti.

Kraliçe dinî kavgaların ve halk huzursuzluğunun bitmesini özellikle istiyordu. "İnsanların ruhlarına pencere" açmak istemediğı için kanunlara görünüşte riayet ve itaat etmesine razı olmuştu. Bu yasalardan biri kilise katılımını zorunlu kılıyordu. Genellikle yasaya karşı gelen yoktu ancak Reformda o kadar çok "papalık" unsuru vardı ki İngiliz kilisesi ve toplumunu "temizlemek için" (*purify*), çoğunluğu Kalvinci olan Protestanları bu yasalar hoşnut etmiyordu. *Püritenler*

* Kraliçe Mary yönetiminde İngiltere'den Anakara'ya kaçan İngiliz Protestanlar. [ç.n.]

olarak tanınan grup, kraliçenin hükmü boyunca sayısını ve etkisini artıracaktı. Aşırı Protestanlardan birkaçı kendilerini İngiltere kilisesinden tamamen uzaklaştırmak istedi ancak onların da sabretmesi lazımdı.

İnatçı Romalı Katoliklerden bazıları da Elizabeth'in dinî programından hoşnut değildi, programı fazla Protestan buluyorlardı. 1570 yılında Papa V. Pius (hükmettiği süre 1566-1572) kraliçeyi aforoz etti ve tebaasına koyduğu yasal zorunlulukları kaldırdı. Ancak Katoliklerin çoğu, herkesçe tutulmaya başlanan "bakire kraliçe"ye sadakatini korudu. Bazı Romalı Katolikler "İngiliz Jezebel"* Katolik kuzeni İskoç Mary ile değiştirmeye çalıştıysa da bu çaba, yalnızca Roma Kilisesinin ve yandaşlarının itibarını zedeledi. Mary'nin 1587'de idam edilmesi ve İspanyol Donanmasının 1588'de mağlup edilmesi İngiltere'deki Katolikliğin kaderini belirledi. Elizabeth hükümeti 183 dinî muhalifi idam etmişti fakat bu infazlar Mary Tudor'un ki kadar nam salmamıştı. Bunun sebebi biraz da idamların kırk beş yıllık bir süre zarfında icra edilmiş olmasıydı. İyi niyetli, talihsiz Mary Tudor "kanlı" lakabını taşımak zorunda kalmış, kendisinden daha çok tutulan kardeşinin idamları ise daha az ilgi görmüştü.

Gloriana: Başarılı Kraliçe**

Elizabeth'in düşmanları, onun sevilen bir kültürel simge hâlini alması ve yönetici olarak hatırı sayılır derecede başarı elde etmesi sorunuyla karşı karşıyaydı. Mali yönden ihtiyatlı kraliçe genellikle tamamen erkeklerden oluşan Parlamento'nun canını maliye işleri ile sıkılamaya gayret gösteriyordu. Parlamento üyeleri de hâlimden oldukça memnundu. Gloriana Parlamento'da ve ülke içindeki törenlerde yaptığı zekice konuşmalarla halkın gözüne girdi. Tebaası bu ihtişamlı kraliçenin arada bir görünmesini ve güzel görünümlü sarayını çok sevmişti. Şahsi münasebetle etkileyemeyeceği kimse yok gibiydi.

Üslubunun yanında, yaptıklarıyla da öne çıkan bir kişiydi kraliçe. Sömürgeleşme çabalarına destek oluyor, Hollanda'daki isyankarlara yardım ediyor, İspanyol istilacıları bozguna uğrattırıyor, ekonomik yönden ülkeyi geliştiriyor, fukaraya bağış yapıyor ve eşsiz oyun yazarı William Shakespeare (1564-1616) ve Cristopher Marlowe (1564-1593) ile şair Edmund Spenser (1552-1599 civarı), Mary Sidney (1561-1621) ve Philip Sidney (1554-1586) gibi parlak sanatçıları teşvik ediyordu. Bir Avrupa monarşisinde yetenekli kişilerin bu

* Tevrat ve İncil'deki kötü yürekli ve günahkâr kadın. [ç.n.]

** 16. yüzyıl şairlerinden Edmund Spenser'in I. Elizabeth için kullandığı kelime. [ç.n.]

kadar toplandığı nadirdi. Kraliçe Elizabeth, Avrupa'nın potansiyel saldırganlarını devre dışı bırakabilecek en seçkin bekâr kadını idi ve bu statüsünü kullanır, genellikle yurtdışı ile maliyeti yüksek işlere girişmez, askerî yönden ortaya bir şey sermezdi. Elizabeth ile evlenerek İngiltere'yi kendine maletme umudu olan herhangi biri ne diye İngiltere'ye saldırırsın ki?

Elizabeth, saltanatının ilk zamanlarından beri gücünü ve yatağını bir erkek ile paylaşmamaya kararlıydı. Hükmedenin kendisi olması hoşuna gidiyordu ve annesi, üvey anneleri ve kardeşi gibi riske girmeyi, ilişkileri için acı çekmeyi istemiyordu. Fiziksel bazı sorunlar meseleyi şiddetlendirmiş olabilir. Elizabeth flört etmekten de dans etmekten de hoşlanıyordu ancak kendisini bir başka insanın yanında korumasız konumda bırakma arzusunda değildi. Sarayda gözdeleri vardı: Vatan haini John Dudley'in oğlu Robert Dudley, cesur Christopher Hatton ve Kuzey Carolina'nın kıyılarında bir koloni keşfeden Walter Raleigh (1552-1618 civarı) gibi adamlar onun saray gözdeleliydi. Raleigh daha sonra, I. James'in saltanatı sırasında cezaevinde *Dünyanın Tarihi*'ni (*History of the World*) yazmıştır. Dudley evliydi ve kraliçenin atların başına geçirdiği, önem verdiği bir dostuydu. 1560'ta, Dudley'in karısı gizemli bir şekilde öldüğünde birçok kişi kraliçenin sevgili "Robin"i ile evleneceğini sandı. Skandala yol açmamak için ne gerekiyorsa yapan Elizabeth bu durumda Dudley ile dostluğunu sürdürdü, ancak bekâr kalmaya devam etti.

Bekâr kalma, mesleği ile evlenme kararı o dönemlerde ilk kez karşılaşılan bir durum olduğundan, çeşitli baskıları beraberinde getirmişti. Kraliçenin şahsi hayatı hakkında dolaşan aşağılık dedikodular Elizabethçi yaşamın bir unsuru hâline gelmişti. Elizabeth'in akıl hocaları ona evlenmesi yönünde sürekli baskı kurmaya başladı böylece bir halefi de olacaktı. Elizabeth bu kişilerden ve kendi taliplerinden uzak durarak "Bakire Kraliçe"nin saltanatı altında İngiltere'nin refaha erebileceğini gösterdi. Gerçi bu sırada gözdelelerinden Essex Kontu Robert Devereux'nun vatana ihanetten idam edilmesi gerekmişti.



I. Elizabeth

Essex'nin ihaneti, çok sevdiği Robert Dudley'in üvey oğlundan gelmesi münasebetiyle kraliçe için özellikle gurur kırıcıydı. Halbuki Kraliçe kendisini iyiliklere boğmuştu. Ciddi bir İrlanda isyanı 1598'de patlak vermiş ve Tyrone kontu Hugh O'Neill (1547-1616 civarı) İngiliz ordusunu Blackwater Nehri Muharebesi'nde mağlup etmişti. Elizabeth Essex'nin önderliğinde bir orduyu İrlanda'ya, isyanı bastırmaya gönderdi. Essex'nin komutası felaketti; Essex, Tyrone ile savaşmak yerine, kraliçenin talimatlarının aksine elli dokuz kişiye şövalyelik ünvanı vermişti. Başarısızlıkları için kraliçeyi ve Kişisel Konseyi'ni suçlayan Essex, İngiltere'ye dönme izni olmadığı hâlde geri geldi ve çokça güvenilen Robert Cecil yerine kendisini göreve almaya hükümeti mecbur edecek planlar yapmaya başladı. Essex'nin destekçilerinden biri Southampton kontu idi, bu kişi aynı zamanda Shakespeare'in hamisiydi. O da vatana ihanetten suçlu bulunarak Essex ile birlikte idam edildi.

Kraliçe genellikle insanları yargılarken akla uygun hareket ederdi, izlediği siyaset işe yarardı. İngiltere, onun yönetimi altında bağımsızlığını korudu ve zenginleşti. Uzun süren saltanatı boyunca insanları üzecek ve utandıracak dinî dönüşümlere girmekten kaçınıldı. Elizabeth, altmışlı yaşlarına kadar tebaasını ve Avrupalı hükümdarları etkilemeye devam etti. 1601'de, saltanatının sonlarına doğru, Essex meselesi ve kraliçenin bahsettiği inhisarlar üzerine Parlamentoda yapılan bazı fırtınalı oturumlardan sonra, mücevherlerle donanmış Elizabeth tebaasına malumat verdi:

Tanrı beni yükseltmiş olabilir, ancak ben sizin sevginizi kazanarak saltanatımı sürdürdüğüm için hükümdarlığım ile övünüyorum. (...) Benim aslı meselem sizin refahınızdır. (...) Kalbimi hiçbir vakit dünya işleri ile meşgul etmedim, yalnızca tebaamın iyiliğini düşündüm.¹

Elizabeth kurnazdı, öyle iyi bir aktris ve siyasetçiydi ki belki kendisi bile bu sözleri duyan Parlamentonun çoğunluğu gibi dediklerine inanmıştı. Marlowe ve Shakespeare'in çağına yaraşır bir oyuncu vardı burada.

MARY STUART VE İSKOÇYA'DA REFORM

Elizabeth'in kuzeydeki komşu monarşisine gelince, İskoçya da Protestan bir hareketin yükselişi ile karşı karşıyaydı. İskoçya'da Reform'un önünü açan unsurlar İngiltere'deki gibi anti-klerikalizm, Lollardy'den kalanlar ve bir dereceye kadar

1 Lacey Baldwin Smith, ed., *Elizabeth I* (St. Louis, MO: Forum Press, 1980), s. 38-39.

Rönesans hümanizmiydi. İskoçya Parlamentosu 1525'te Luther'in yazılarını yasaklamasına rağmen Lutherci düşünceler, Kral V. James (tahtta kaldığı süre 1513-1542) saltanatı sırasında İskoçya'ya sızmıştı. William Tyndale'in İngilizce İncil'i, dağlık ve sarp İskoçya'da da ünlendi.

Protestan Düşüncenin Yayılması

İskoçya'da Protestan fikirlerin insanlara cazip gelme sebebi Roma Katolik Kilisesi'ne duyulan aşırı memnuniyetsizlikti. O zamanlar İskoçya'daki toprakların üçte birini elinde tutması ve aşar vergisinin ödenmesini sıkı sıkıya takip eden ve mecburi kılan bir yönetim anlayışı benimsemesi yüzünden kiliseye genel bir kızgınlık duyuluyordu. Zenginliğin keyfini süren ise ruhban sınıfının en üstündekilerdi. Tahminen 10.000 kadar İskoç rahip, düzenli bir kilise gelirinden (maaştan) yoksun şekilde çalışıyordu. Üst düzey kilise memurları, İskoç baronlarıyla girilen tartışmalarda iktidar sahiplerinin yanında durarak halkın gözünde iyice düşmüştü.

Taht ile soylular arasında süregelen tartışmalar, Kral James'in gücünün Fransız karısı Guiseli Mary'ye (1515-1560) geçmesi ile daha da alevlendi ve daha sık yaşanmaya başladı. Mary, dindar bir Katolikti, henüz bir bebek olan İskoçya Kraliçesi Mary'nin (d. 1542) saltanat naibi görevini ifa ediyordu. Dul kraliçe İskoçya'yı, kendi memleketi Fransa ve aktif Katoliklerden oluşan Guise ailesi ile aynı yörüngeye sokmaya kararlıydı. Baronların çoğu ise aynı kararlılıkla İskoçya'nın bağımsızlığını koruma gayesini taşıyordu.

Reform fikirleri Patrick Hamilton (ö. 1528) gibi ilgi çekici şahsiyetler tarafından yayılmıştı. Hamilton soylu hümanistlerdendi, kralın da akrabasıydı. 1523'te Aziz Andrews Üniversitesi'nde öğretmen olmadan önce Paris, Louvain'de ve Almanya'nın bazı bölgelerinde eğitim görmüştü. Aziz Andrews başpiskoposu kendisinin sapkın olduğunu söyleyene dek üniversitede açıktan açığa Lutherci düşünceleri öğretmişti. Hamilton, 1528'de İskoçya'ya dönene kadar Luther'in Wittenberg'ine sığındı. Döndüğünde sapkınlık yaptığı gerekçesi ile yakılarak öldürüldü. Lutherci olmak isteyen diğer kişilere haşın bir ders verilmişti.

Lutherciliği yaymak çok tehlikeli olduğu hâlde, yakışıklı George Wishart etkileyici bir vaiz olarak ortaya çıktı. Wishart bu kitadaki birçok Protestan topluluğu ziyaret etmiş ve 1543'te Huldrych Zwingli'nin iddialarını desteklemek içingeri dönmüştü. John Knox'u (1502-1572) Protestanlığa geçiren Wishart idi. Knox bir köylünün oğluydu; kendisinin gözü açılmış, Katolik bir rahip olmuştu. Daha sonra da İskoçya Reformunun karizmatik lideri hâline gelecekti. 1546'da

Aziz Andrews başpiskoposu ve kardinali David Beaton, Wishart'ı sapkınlıkla yargılayıp yakılarak öldürülmesine sebep oldu. Ünü yayılmış Wishart ıstırap içinde kıvrılırken kendisinin kahkahalar attığı haberleri yayılmıştı.

Wishart'ın intikam almaya kararlı bir grup arkadaşı Mayıs 1546'da Beaton'un şatosuna girdi ve kardinali yatak odasında öldürdü. Suikastı düzenleyenler, gözdağı vermek için kardinalin cesedini şatonun üzerine işedikleri duvarına astılar. Başpiskoposun kalesine İngiltere Kralı VIII. Henry'nin adına el koyan asiler, John Knox'u kendilerine vaiz olarak katılması için çağırdılar. Temmuz 1547'de kraliçe naibinin celp ettiği savaş gemilerinden oluşan bir Fransız filosu şatoyu ele geçirip asileri Fransız hapishane gemilerine bindirene kadar da şatoya el koydular. Vaizleri John Knox, Akdeniz'deki Fransız gemilerinde ömür boyu kürek cezasına mahkûm edildi.

Knox'un Yükselişi, "Gürleyen İskoçyalı"

On dokuz ay boyunca kürekçi olarak çalışmak zorunda kalan Knox, kaçmayı başardı ve İngiltere'ye doğru yola çıktı. Burada, Protestan VI. Edward'ın saltanatı sırasında, "Gürleyen İskoçyalı" olağanüstü popüler bir vaiz hâline geldi. Katolik Mary Tudor'un 1553'te tahta çıkması ile Knox Avrupa kıtasına kaçtı (diğerleri gibi). Almanya'da, Main'deki Frankfurt'ta ve Jean Calvin'in Cenevresi'nde vakit geçirdi.

Knox, bilhassa Calvin'in reforme edilmiş Cenevresi'ni görünce şaşkınlığa dönmüştü. Jean Calvin'in Cenevre'de başarıyla uyguladığı yöntemleri kendi memleketi İskoçya'da uygulamak için eline bir fırsat geçmesini arzuluyordu. Sorun, Katolik kadınların hâlen daha İngiltere'ye ve İskoçya'ya hükmetmesiydi. Şovenist ve Protestan nefretinin ürünü olarak *Kadınların Canavarca Yönetimlerine Karşı Vurulan İlk Darbe* (*First Blast of the Trumpe against the Monstrous Regiment of Women*) eserini yayımladı. Bu eserinde "herhangi bir krallığa yönetici olarak bir kadın tayin etmek doğaya karşı çıkmaktır, Tanrı'ya küfredmektir, O'nun vahyedilen iradesi ve herkesçe kabul edilmiş kurallarına tamamen terstir ve tüm düzenin, doğruluk ve dürüstlüğün tahrip edilmesidir" demiştir. Guiseli Mary'ye gelince, ona "yanılgılar semer vurmuştur, kendisi zaptedilemez bir inektir."²

Knox'un bu aleni kadın düşmanlığı gösterisi Mary Tudor'un halefi I. Elizabeth'in hoşuna gitmemişti. Kendisi Jean Calvin'e yazarak İskoçyalı müridinin

2 Lewis Spitz, *The Renaissance and Reformation Movements* (Chicago, IL: Rand McNally, 1971), s. 465.

veryansın etmesi hakkında onu azarladı. Calvin utanmıştı, kraliçeden özür diledi ve Knox'un yorumlarının kendisi gibi Protestan bir kraliçeye yöneltilmediğini kesin olarak belirtti. Elizabeth bir şekilde yatıştı ve 1559'da İngiltere'den İskoçya'ya, buradaki Fransız ordusunu defedecek bir ordu göndermeyi kabul etti. Müteakip savaş sırasında Guiseli Mary öldü. İngilizler ve Protestan yanlısı İskoçyalı müttefikleri Guiseli Mary'nin güçlerini alt etti. 6 Temmuz 1560'ta imzalanan Edinburgh Antlaşması savaşa son verdi ve Protestan zaferini ilan etti. Katoliklik, 24 Ağustos 1560'ta İskoçya Parlamentosu tarafından yasadışı ilan edildi.

John Knox ise 1558'de, bir İskoç Protestan heyeti tarafından geri çağırıldı. Kısa süre içinde Edinburgh'un merkezindeki Aziz Giles Katedrali'nde inanılmaz derecede tutulan bir vaiz hâline geldi. Güçlü vaazları, yumruklarını sıkma âdeti ile vurguya kavuşuyor ve birçok vaiz kürsüsünü enkaza döndürüyordu. Cemaati bu gösterileri sevmekten öte, verdiği vaazlar sırasında birçok meseleyi öğreniyordu. Yorulmak bilmeyen, derin bir inancı ve cesareti olan Knox aynı zamanda *İman İkrarı*, *Toplu İbadetler Kitabı*, *Birinci Disiplin Kitabı* (*First Book of Discipline*) ve *İskoçya'da Reform Hareketinin Tarihi* (*A History of the Reformation in Scotland*) eserlerini kaleme aldı. Yazdıkları sayesinde mevcut hareketin kahramanı olarak iyice ünlendi.

Mary, İskoç Kraliçe

John Knox İskoçya'daki Reformun en büyük kahramanıydı, Guiseli Mary'nin sevimli ve yetenekli kızı ise Knox'un muhalifi oldu. Mary Stuart İskoçya'daki Reformun en çalkantılı yıllarında çoğunlukla İskoçya dışındaydı. Fransız tahtının varisi II. François (tahtta kaldığı süre 1559-1560) ile 1548'de evlenmişti. 1561 yılına gelindiğinde, on sekiz yaşındaki parlak kestane rengi saçları olan bu dul kraliçe, tacını geri istemeye Protestan İskoçya'ya geldi. İyi bir eğitim almıştı ve zekiydi. John Knox'un korktuğu gibi gizlice Roma Katolikliğine uygun olarak ibadet etmeye devam da etse, Protestanlığı bir süreliğine kabul etmesi



İskoç Kraliçe Mary Stuart'ın Portresi

gerektiğini anlayacak kadar kurnazdı. Sevimli görünüşünün altında çelik gibi bir kadın bulunan Mary Stuart, Katolikliği geri getirmeye kararlıydı.

Bir kocanın üzerinde egemenlik kurmasından korkan I. Elizabeth'in tersine Mary, yeniden evlenmek ve çocuk sahibi olmak istiyordu. Amcaları kendisine Don Carlos'u önerdi. Carlos İspanyolu II. Philip'in oğluydu. Don Carlos'un akli dengesinin bozuk olduğunu öğrenen Mary, bu öneriyi geri çevirdi. Daha sonra, Leicester kontu yakışıklı Robert Dudley, İngiltere'den talip oldu. Dudley, İngiliz Elizabeth'in gözdesiydi. Elizabeth muhtemelen sevgili "Robin"inin İskoç Mary'nin yatağına gidip kendisine casusluk yapmasını istemişti. Bu ihtimal Mary'nin de aklına gelmiş olacak, Elizabeth'in eski taliplerinden biri ile evlenmeye yanaşmadı ve onun yerine Dudley'in arkadaşlarından Lord Darnley, yani Charles Stuart (1545-1567) ile ilgilendi.

Darnley'in beğeniye sunacağı birçok özelliği vardı. Yakışıklı, uzun boyluydu, bu sebeple kendisi de uzun boylu olan Kraliçe Mary için ideal bir dans partneriydi. Darnley aynı zamanda kraliyet kanı taşıyordu, Kral VIII. Henry'nin torunuydu. Ama dindar Mary için bu beyefendinin en önemli özelliği, Roma Katoliki olmasıydı. İskoçya'yı Protestan belasından kurtarmak için kendisine ortak olabilirdi. Temmuz 1565'te evlendiler.

Roma Katolikliğinin geri getirilmesi olasılığı, Mary'nin üvey kardeşi Moray Kontu James Stuart'ı dehşete düşürdü. James Stuart isyan bayrağını çekti ve diğer bazı Protestan lordlar kendisine eşlik etti. Moray'in isyanı başarılı olmayınca işbirlikçilerinin çoğu ile birlikte İngiltere'ye kaçtı. Kraliçe Mary derhal bu kişilerin arazilerine el koydu ve Katolikliği, papa ve İspanyolu II. Philip'in yardımıyla eski konumuna getirmek için çalışmaya devam etti. Planları yaparken ona ortak olan asıl kişi ise İtalyan bir müzisyen olan sekreteri David Rizzio (1533-1566 civarı) idi. Balayından kısa süre sonra Mary ihtiraslı Darnley'inin aslında "sırrı olmayan, gizemli görünen bir adam"³ olduğunu anladı. Kısacası, tutkularının esiri olmuş, sıkıcı ve ahmak biriyle evlenmişti, bunu kuzeni Elizabeth asla yapmazdı. 1558 gibi erken bir tarihte Elizabeth Parlamento'yu şöyle bilgilendirmişti: "Kendime bir koca seçeli çok oluyor, kendisi İngiltere krallığıdır."⁴

3 Professor Norman Rich bu ifadeyi Michigan Devlet Üniversitesi'nde 1966 yılının bahar döneminde Louis Napoleon için kullanmıştır. Bence Darnley için de geçerlidir.

4 Helga Harriman, *Women in the Western Heritage* (Guilford, CT: Dushkin Publishing, 1995), s. 198.

Mary, Rizzio'nun kendisini eğlendiren arkadaşlığına giderek daha çok başvurmaya başladı. Darnley artık delirmiş bir şekilde kendisini kısıkanıyordu ve Mart 1566'da Darnley ile bir grup hizmetkârı hamile kraliçenin üzerine atıldı ve âşığı olmasından şüphelenilen Rizzio'yu bıçaklayarak öldürdü. Mary, Darnley'in kana susamışlığını Rizzio'yu öldürerek giderip gideremeyeceğini bilmiyordu, suç mahallinden at üzerinde kaçarak Edinburgh'taki Holyrood Sarayı'na gitti. Rizzio'nun yerine, hareketli bir kişilik olan Bothwell Kontu Protestan James'in (1536-1578 civarı) kollarında teselli bulmaya başladı. James'in cazibesi ve Kato-likliğe dönme isteği Mary'nin ona delicesine âşık olmasına sebepti.

Ancak Mary'nin hâlâ uğraşması gereken tehlikeli derecede kıskanç bir kocası ve İskoçya'nın gelecekte Kral IV. James'i olacak, şimdi ise İngiltere kralı I. James olmuş henüz bebek bir oğlu vardı (d. Haziran 1566). Mary yetenekli bir siyasi aktör idi, Darnley'i Rizzio'nun ölümü için affettiğine onu ikna etti. Kocasıyla, bir zamanlar yakışıklı yüzünün peçe takacak kadar bozulmasına sebep olan zührevi bir hastalıktan kurtulmaya çalışırken de kocasıyla yumuşak bir tavırla ilgilendi. Ancak Şubat 1567'de Darnley'in sağlığına kavuşmakta olduğu ev patlatıldı, kendisi de bahçede boğazlanmış olarak bulundu. Görünen o ki Darnley barutun namluya konulduğuna dair sesler duymuş, emekleyerek yatak odası camından kaçmaya teşebbüs etmişti.

Hukuken aklanmış olsa da kraliçenin âşığı Borthwell'in suçlu olduğu aşikârdı. Karısını aniden boşayıp o yılın Mayıs ayında Protestan bir evlilik töreniyle kraliçeyle evlenmesi, John Knox ve İskoçya halkı için fazlaydı. "Günahkâr Jezebel" e ve "uğursuz âşığı"na karşı silaha sarıldılar. Kraliçenin güçleri kısa süre içinde mağlup edildi ve Bothwell Anakara'ya kaçtı. Mary, Darnley'in cinayetine karıştığı için, pekâlâ sahte olabilecek suçlayıcı mektuplarına dayanarak hapsedildi. Tahtı, Moray Kontu'nun naipliğinde oğluna bırakmaya mecbur edildi.

Mary'nin Hayatı ve İngiltere'de Ölümü (1568-1587)

Mayıs 1568'de Mary hapishaneden cesurca kaçmayı başardı, şansını İngiliz Katolik beyefendilerle denemeye karar verdi, İngiltere'ye kaçtı ve çok geçmeden kuzeni ve rakibi I. Elizabeth'in emriyle tutuklandı. Mary'nin İngiltere topraklarına gelmesi Elizabeth'i tuhaf bir konumda bırakmıştı. Suçlu bulunmuş Katolik katilin kaybettiği tacını geri alması için teşebbüste bulunarak İskoç Protestanların hassasiyetlerine ters hareket etmek istemiyordu. Elizabeth, Mary'nin tebaasına teslim edilerek idam edilmesine de razı değildi çünkü akranı olan bir

hükümdarın ölümü tehlikeli bir örnek teşkil ederdi.

Elizabeth'in bulduğu çözüm, zaman kazanmaya çalışmaktı, birçok soruna böyle yaklaşırdı. Sonuçta Mary soğuk İngiltere'de gribe yakalanabilir, doğal yollarla pekâlâ ölebilirdi. Belki de Mary'nin Darnley'in ölümünde suçu yoktu ve bir gün İskoçya'ya dönerdi. Elizabeth sonunda toplamda on dokuz yıl değişik yurtluklarda Mary'yi gözaltında tutmuş oldu. Mary'nin İngiltere'yi terk etme veya saraya gelme izni yoktu. Elizabeth, Mary'nin gücün merkezinde taraftar kazanmasına izin verecek değildi, tehlikeli ve çekici kuzeni ile birebir karşılaştırılacağı bir duruma düşme riskini de alamazdı. Bir keresinde Elizabeth, Mary'yi henüz ziyaret etmiş olan bir saray görevlisinden iki kraliçeyi boy bakımından karşılaştırmasını istemişti. Saray görevlisi utanmış, kerhen Mary'nin aslında Elizabeth'ten birazcık daha uzun olduğunu kabul etmişti. Gloriana karşılık vermişti: “o fazla uzun, benim boyum ise tam olması gerektiği kadardır.”⁵

Mary, kısmen tecrit altındaydı. Onu evinde konuk eden gardiyanlar ise, öldürücü cazibesine yenik düşmemek için dönüşümlü olarak çalışıyordu. Sevgili Bothwell'ini bir daha göremeyecekti. İhtiraslı kont, on yıl sonra Danimarık'a da bir cezaevinde aklını yitirmiş olarak öldü.

Sürgün kraliçe giderek yaldızlı kafesinden usanıyordu. 1571'de bir grup Katolik ile bir entrika peşine düştü. Grup, Norfolk Dükü Thomas Howard'ın önderliğinde hareket ediyordu. Howard İskoç kraliçe ile evlenerek onu İskoçya tahtına yeniden çıkarmak istedi. Zamanla Mary, İngiliz tahtına da konacaktı. Diğerleri ise Elizabeth'in ölmesinin kolaylaşacağını ve Katolikliğin geri gelmesine dair sürecin hızlanacağını gizliden gizliye ümit ediyordu. Mary ve Norfolk'un evliliği İspanya'nın istila edilmesi ile desteklenecek ve İngiliz Katoliklerinin başkaldırması için bir işaret olacaktı. Floransa'dan gelen Katolik bir bankacı olan Roberto Ridolfi'den ismini alan “Ridolfi Entrikası”, kısa süre içinde dağıldı ve Norfolk dükü hapsedildi, 1572'de de vatana ihanetten idam edildi.

1586'da bu sefer Anthony Babington'un önderlik ettiği başka bir Katolik kumpas, Francis Walsingham'ın ajanları tarafından deşifre edildi. Bu kez Mary Stuart, kuzenine suikast düzenlenmesini desteklemek ve kendisini İngiltere kraliçesi olarak onun yerine tayin etmek için yazılı bir anlaşma yapmayı kabul etmişti. Elizabeth belli ki artık Mary'nin ihanetini görmezden gelemeyecekti.

5 Lacey Baldwin Smith, *Elizabeth Tudor: Portrait of a Queen* (Boston, MA: Little Brown, 1975), s. 73.

İstemeye istemeye Mary'nin yargılanmasına ve Şubat 1587'de kütük üzerinde başının kesilerek idam edilmesine izin verdi. Mary, sabırsızlığının nihai cezasını ödemişti. Dolayısıyla, mücadeleci bir Katolik olan İspanya Kralı II. Philip, İngiltere'yi din değiştirmeye zorlama girişiminde bulunmak için kuvvetlerini buraya göndermeye mecbur olduğunu hissetmişti. Bu bahsi 17. bölümde ayrıntılı bir şekilde göreceğiz.

Tüm bunlar olup biterken, Mary'nin oğlu James Kalvinist olarak yetiştirilmişti. James, amatör bir teolog olarak yetenekleri ile en az VIII. Henry kadar çok övünüyordu. James, Elizabeth'in halefiydi, sonradan İncil'in güzel bir lirik tercümesinin yapılmasına arka çıkacaktı –Kral James İncil'i denilen tercümeydi bu. Bazıları kibri yüzünden kendisine “Hristiyan âleminin en akıllı budalası” demişti. Her ne olursa olsun, 1603'ten sonra İngiltere ve İskoçya Birleşik Krallıkları 17. yüzyıla girerken sıkı bir Protestan karargâh hâline gelmişti.

KRONOLOJİ

- 1528 Patrick Hamilton'un idamı.
- 1533 Elizabeth Tudor'un doğumu.
- 1542 Mary Stuart'ın doğumu; İskoçya Kralı V. James'in ölümü.
- 1546 George Wishart'ın idamı; Kardinal David Beaton cinayeti ve şatosunun Protestanlarca zaptedilmesi.
- 1547 Başpiskoposun şatosunun yeniden ele geçirilmesi; John Knox'un Fransız kürek gemilerinde hapsedilmesi.
- 1548 John Knox gemiden kaçır; Mary Stuart Fransa Kralı II. Francois olacak kişiyle nişanlanır.
- 1554 Knox, Mary Tudor'un Katolik İngilteresi'ni terk etmek zorunda kalır.
- 1558 I. Elizabeth'in tahta çıkması; Knox *Kadınların Canavarca Yönetimlerine Karşı Vurulan İlk Darbe* eserini yayımlar ve İskoçya'ya döner.
- 1559 İngiltere'deki Egemenlik ve Veraset Yasası; İskoçya'da iç savaş; I. Elizabeth Protestanlara yardım eder; Mary Stuart Fransa kraliçesidir.
- 1560 Guiseli Mary'nin, Amy Rosbart Dudley'in ve Fransalı II. François'nın ölümü; İskoçya Parlamentosu Katolikliği yasaklar; Knox Aziz Giles'de vaiz olur.
- 1561 Dul Kraliçe Mary Stuart İskoçya'ya döner.
- 1564 William Shakespeare ve Christopher Marlowe'un doğumu.
- 1565 Kraliçe Mary, Henry yani Lord Darnley ile evlenir.
- 1566 Darnley ve diğerleri David Rizzio'yu öldürür; Kraliçe Mary gelecekte İskoçya ve İngiltere'de tahta geçecek Kral James'i doğurur.
- 1567 Darnley öldürülür; Mary Bothwell ile evlenir; İskoçlar Mary'e ve Bothwell'e karşı ayaklanır; Bothwell Anakara'ya kaçır; Mary tahttan

- çekilmeye ve oğlu VI. James'i halefi olarak seçmeye zorlanır; Mary, Darnley'in ölümü yüzünden hapse düşer; Robert Devereux dünyaya gelir.
- 1568 Mary İskoçya'dan İngiltere'ye kaçar; İngiltere Kraliçesi Elizabeth Mary'i zorla gözaltında tutar.
- 1571 I. Elizabeth'e karşı düzenlenen Ridolfi Entrikası.
- 1572 Norfolk dükünün idam edilmesi.
- 1578 Bothwell kontunun ölümü.
- 1585 Raleigh, Kuzey Carolina'daki Roanoke adalarında bir koloni bulur.
- 1586 I. Elizabeth'e karşı düzenlenen Babington Entrikası.
- 1587 Elizabeth'e entrika düzenleyen Mary'nin idam edilmesi.
- 1588 İspanyol donanmasının mağlubiyeti.
- 1598 Burghley Lordu William Cecil'in ölümü; İrlanda ayaklanması.
- 1601 Essex Kontu Robert Devereux'nun idam edilmesi.
- 1603 I. Elizabeth'in ölümü; Protestan James'in I. James olarak İngiltere'de, VI. James olarak İskoçya'da tahta geçmesi.

İLAVE OKUMALAR

1558 Sonrası İngiltere'de Reform

Stephen Brachelow, *The Communion of Saints: Radical Püriten Thought and Separatist Ecclesiology, 1570-1625* (1988).

Patrick Collinson, *The Religion of Protestants: The Church in English Society 1559-1625* (1982).

Alan Dures, *English Catholicism 1558-1642: Continuity and Change* (1983).

Norman Jones, *The Birth of the Elizabethan Age, England in the 1560's* (1994).

Diarmaid MacCulloch, *The Later Reformation in England, 1547-1603* (1990).

Peter Marshall, *The Catholic Priesthood and the English Reformation* (1994).

I Elizabeth

Susan Bassnett, *Elizabeth I: A Feminist Perspective* (1988).

Christopher Haigh, *Elizabeth I: Profiles in Power* (1988). Kraliçe hakkındaki çoğu çalışmanın aksine kraliçeye daha az hayranlık besliyor.

Carole Levin, *The Heart and Stomach of a King: Elizabeth I and the Politics of Sex and Power* (1994). Taze bir yaklaşım şekli.

David Loades, *Elizabeth I* (2003). Ustaca yazılmış.

Wallace MacCaffrey, *Elizabeth I: War and Politics 1588-1603* (1994).

_____, *Queen Elizabeth and the Making of Policy, 1572-1588*, 2. ed. (1994). Titiz bir akademik çalışma.

David Starkey, *Elizabeth: The Struggle for the Throne* (2001).

İskoç Reformu

Keith Brown, *Bloodfeud in Scotland 1573-1625: Violence, Justice and Politics in an Early Modern Society* (1986).

Gordon Donaldson, *All the Queen's Men: Power and Politics in Mary Stewart's Scotland* (1983). Önde gelen bir uzmanın eseri.

Richard Greaves, *Theology and Revolution in the Scottish Reformation: Studies in the Thought of John Knox* (1980).

Richard Kyle, *The Mind of John Knox* (1984).

Michael Lynch, *Edinburgh and the Reformation* (1981).

Jenny Wormald, *Court, Kirk, and Community: Scotland, 1470-1625* (1981).

Diğer Konular

Patrick Collinson, *The Elizabethan Puritan Movement* (1990).

Felicity Heal, *Hospitality in Early Modern England* (1990).

Harry Kelsey, *Sir Francis Drake: The Queen's Pirate* (1998).

Colm Lennon, *Sixteenth-Century Ireland: The Incomplete Conquest* (1995).

Jennifer Loach, *Parliament under the Tudors* (1991).

XVI

KATOLİK REFORMASYONU

Popüler Rönesans edebiyatındaki kilise karşıtı üslup ve reformcuların yaptığı propaganda sebebiyle Avrupa'da neredeyse herkesin 16. yüzyıl Roma Katolik Kilisesi ile ciddi sıkıntıları olduğu izlenimini edinmek kolaydır. Gerçeklerin bu kadar çarpıtıldığı görülmemiştir. Avrupalıların %40'ı gibi büyük bir kısmı Protestan olmuştu ama birçok bölge Katolik kaldı ve Protestanlığa geçen bazı hükümdarlar bundan pişmanlık duyup papalığın kucağına geri döndü. Avrupalıların çoğu, Roma Kilisesinin ruhani ihtiyaçlarını karşıladığını düşünüyor gibiydi. Birçokları zengin seremonileri, Katolik kilisesinin ayinsel yaşamını seviyordu; bazıları ise bu kurumun yoksula ve hastaya gösterdiği alakaya hayrandı. Entelektüeller ise Katolik teolojisinin zenginliğini hâlâ daha takdir ediyordu. Hepsinden öte, Avrupalıların çoğu, ruhlarının kurtulma şansının Katolik kalarak ve kilisenin öğretileri ile dini törenlerine bağlanarak mümkün olacağına inanıyordu.

Düşünce ve uygulamalarda değişiklik yapılması konusunda Luther ve diğerlerine katılan hümanistlerin büyük bir bölümünün yine de kiliseye sadık kalması ilginçtir. Bilge bir kişilik olan Ulrich Zasius, 1519'da yazdığı bir mektupta durumu şöyle ifade eder:

Luther'e birçok konuda katılıyorum ve kendisine hayranım. (...) Ancak öğretilerinde hoşuma gitmeyen bazı kusurlar var. Mesela, iyi ameller işlediğimizde bile günaha düştüğümüze dair iddiası yanlış bir önermedir. (...) Bu önermesiyle Papa'nın piskoposluğunun evrenselliğinin ilahi bir kaynağa dayanmadığını kanıtladığını zannetmektedir. Bunun beni ne kadar rahatsız ettiğini anlatamam.¹

Erasmus gibi kişiler, ilk reformcuların dogmatik ve katı ifadelerini çirkin bulmuş, sezgileri kuvvetli gözlemcilerden birçoğu ise reform hareketinin Avrupa toplumunu istikrarsızlaştıracığı; başka bir deyişle kilisenin yozlaşması ve ruhban sınıfının görevi suistimal etmesi bir hastalık, radikal bir reformun getireceği tedavinin belki daha kötü sonuçlara gebe olduğu konusunda Erasmus'a katılmıştır.

İSPANYA'DA REFORM

Tarihi gidişatı düşününce, Roma Katolik Kilisesi'nin her vakit sorunlar yaşadığı ve akabinde yenilemelerden geçtiği gözlemlenir. Martin Luther'in değişim çağrısından bile önce, Katoliklerin çoğu kilisede düzenleme yapma peşindeydi. İspanya'daki Kardinal Francisco Jiménez de Cisneros (1436-1517) ruhban sınıfını daha katı bir disipline girmesi için zorlamış, 1480 yılında İspanya Engizisyonu'nu kurarak sapkınlar karşı savaş açmıştır. Jiménez, pek tanınmayan bir Fransiskendi ancak Kastilyalı Kraliçe Isabel kendisinin dini tutkularının Jiménez'inkilerle uyuştuğunu fark edince birden ünü yayıldı. Kraliçenin itirafçısı ve önde gelen dinî danışmanı hâline geldi. Kraliçenin nüfuzu Jiménez'i Büyük Engizitör mertebesine çıkardı, Kastil valisi ve Toledo başpiskoposu olan ilk İspanyol kilise adamı yaptı.

Kardinal Jiménez, İspanya başpiskoposu olunca kiliseyi düzenlemek için birçok yol denedi. Kilise görevlilerinin aldığı öğretimin kalitesini yükseltmek için 1509'da, Madrid yakınlarında Alcalá Üniversitesi'ni kurdu ve poliglot (çokdilli) bir İncil'in papalık onayı ile yayımlanmasına destek oldu. Poliglot İncil paralel sütunlar hâlinde, karşılaştırılmaya müsait şekilde İbranice, Yunanca ve Latince metinleri içeriyordu. Jiménez aynı zamanda Sakson Ludolf'a ait *İsa'nın Hayatı* ve Thomas à Kempis'e ait *İsa'nın Taklidi* gibi mistik eserlerin İspanyolca'ya tercüme edilmesini desteklemişti. Her iki eser de İsa Topluluğu'nu kuran Loyolalı Ignatius'un gelişiminde son derece etkili olmuştur. Ölümünden önce Jiménez, yeniden düzenlenen Katoliklik çeşitlerinden biri için İspanya'nın merkez konuma

1 Hans Hillerbrand, ed., *The Reformation: A Narrative History Related by Contemporary Observers and Participants* (New York: Harper & Row, 1964), s. 428.

gelmesine yardımcı oldu. Burada Protestanlar Engizisyon'dan korktukları için pek fazla girişimde bulunamıyordu.

Dini bir bütün oluşturma'nın bedeli inanılmaz yüksekti. Dini ve kültürel geleneklerinden vazgeçmektense İspanya'dan kaçmaya zorlanan binlerce insanın hayatı mahvoldu. Binlerce Yahudi, Moro, Protestan ve diğerleri kâfir olduklarından şüphelenilerek Engizisyon karşısına çıkarılıyordu, yüzlercesi korkunç, gösterişli ve halka açık seremonilerle kraliyet tarafından idam ediliyordu. Önde gelen kilise adamlarının ve kadınlarının çoğu Engizisyon terörü ile burun buruna gelmişti, bunlardan biri de Loyolalı Ignatius idi. Isabel ve Jiménez'in İspanya'yı Katolik olmayanlardan arındırma teşebbüsleri felaket bir miras bıraktı ve İspanya'nın sonunda gerilemesine birçok şekilde sebep oldu. Diğer devletler Katolik Kilisenin hizmeti için kılıç kuşanmaya hazırdı belki ama İspanyolların yaptığı herhâlde Avrupa'da başka yerde görülmemiştir. İspanya'daki Katolik Kilise, tahttan sıkı bir destek almaktaydı, hem de mali yönden zengindi.

İTALYA'DA REFORM ÇABALARI

İtalya'da dindar din adamları ve bazı ruhban sınıfı dışındaki kadın ve erkeklerden oluşan, birlikte ibadet edip fikirlerini paylaşan, hayır işi yapan, kilisenin içinde bir düzenleme yapılmasını umut eden gayriresmî bir grup vardı. İlk olarak 1497'de (sonradan Cenovalı Aziz Catherine olan) Catherine Fieschi tarafından Cenovalı'da temelleri atılmış İlahi Aşk Tapınağı, 1517'de Papa X. Leo yönetimi sırasında Roma'ya yayıldı, daha sonra da İtalya'nın diğer kısımlarına tesir etti. Bu grubun bazı önde gelen kişilikleri şöyleydi: Şair Vittoria Colonna, Gasparo Contarini (sonradan kardinal oldu), Gianpietro Carafa (sonradan Papa IV. Paul oldu), Jacob Sadoletto (sonradan piskopos oldu) ve Gaetano Thiene (Theatinlerin* kurucularından). 1512'de Papa II. Julius tarafından toplanan ve Papa Leo'nun devam ettirdiği Beşinci Lateran Konseyi kilise içindeki suistimalleri teşhis etmiş ancak konseyin tavsiye ettiği düzenlemeleri icraata geçirmek için çok az şey yapılmıştı. Bu durum grubu hayal kırıklığına uğrattı. Görünen o ki Medici ailesinden gelme ilk papa X. Leo, kendi zevkleriyle (çoğunlukla avcılık ve sanat) ve isyankâr keşiş Luther'i kınamakla meşguldü.

Roma Katolik Kilisesi, monarşik yapısı itibarıyla, teoride gücün Tanrı'dan geldiğini ve "inançlıların bedeninde var olduğunu" iddia etse de Tapınak üyeleri

* Katolik Kilise tarikatlarından biri. [ç.n.]

taban örgütlenmesinin; hatta önde gelen kimseler, gelecek vadeden rahipler olarak kendilerinin bile başarabileceklerinin sınırları olduğunu fark etmişti. Papalığın önderlik etmesi ümidi 1522’de, Utrechtli Adrian’ın, bir Hollandalının papa olması ile yeniden yeşerdi. Daha önce gördüğümüz gibi Adrian değişim konusunda ciddiydi, hatta bir reform kurulu tayin etmişti ancak tavsiyelerini icraata geçiremeden, 1523 yılında vefat etti. Ölümü, değişimden korkan Romalılarca kutlandı. Onun yerine gelen, Medici ailesinin ikinci papası VII. Clement (tahtta kaldığı süre 1523-1534) ise reform yolunda mühim işlere imza atmak için fazla ürkek ve kararsızdı. Kendisi dürüst ve yetenekliydi fakat 1527’de Roma’nın yağmalanması ve İngiltere’de VIII. Henry’nin ölmesi gibi zorluklar onu yıldırmaya yetti.

Yeni Reform Tarikatları: Kapüsenler, Theatinler ve Ursulinler

Yeni dinî tarikatların kurulması, bilindiği üzere Katolik Kilisesi içinde reform ve yenilenmenin kaynağı sayılıyordu. Ancak, Papa III. Innocent papalık monarşisini geliştirip kilisenin tüm temsilcileri üzerindeki idaresini sıkılaştırdığı zaman, 1215’teki Dördüncü Lateran Konseyi yeni tarikatların kurulmasını teşvik etmeye başladı. 1525’te iki Tapınak üyesi, Gaetano Thiene ve Gianpietro Carafa, Papa VII. Clement’i ikna ederek Theatinler adında yeni bir tarikatın kurulması için izin aldı. Thiene, Vicenza’dan gelen bir keşişti, haşın Carafa ise Chieti Piskoposuydu. Theatinler, keşişlerinkine ve dilenci rahiplerinkine benzer yeminler etmiş, sıradan rahiplerden meydana geliyordu. Theatinler böylece daha düzenli bir dinî hayat yaşayabiliyor, hem de kendi cemaatlerine hizmete devam ediyordu. Çalışmaya, meditasyona, vaaz vermeye ve iyi ameller işlemeye ağırlık vermiş, gelişimi destekledikleri için saygınlık kazanmışlardı. Bazıları faal olarak Protestanlığa karşı çıkıyordu.

Brescialı Angela Merici (1474-1540) tarafından kurulan Azize Ursula Birliği gibi bazı tarikatlar ortaya çıktı. Angela Merici, on yaşında yetim kalmış ve on üç yaşında Fransisken hareketin üçüncü tarikatına girmişti. *Tersiyerler* denilen bu kişiler manastıra bağlı laiklerdi, sade bir hayat tarzları vardı. Yirmi üç yaşındayken Angela hizmet, eğitim ve hastaları tedaviye kendini adanmış dinî bir kuruluşun öncüsü olacağına dair bir hayal gördü. Kendisine vasilik eden amcası öldüğünde Brescia yoksullarına hizmet edeceği ve eğitim verceği ibretlik kariyeri başlamış oldu. 1535 yılında Merici Azize Ursula Birliği’ni kurdu. Birlik, söylentilere göre 11.000 bakire refakatçi ile düğününe giderken yolda şehit düşen efsanevi Britanyalı prensesin adını almıştı. Ursulinler “kutsal bakireler” olarak kendilerini

ibadet ve hayır işlerine adanmıştı. Genellikle ebeveynleriyle yaşarlardı, özel bir kıyafet giymezlerdi ve genç kızlara eğitim vermeye yoğunlaşmışlardı.

Kurucularının 1540'taki ölümünden ancak dört yıl sonra Ursulinler, reform yanlısı III. Paul tarafından bazı düzenlemeler yapıldıktan sonra resmen kabul edildi. Kiliseye hükmeden başrahipler dindar kadınları kendi sıkı denetim ve korumaları altında tutmak istemişti. Bazıları çeyiz ve muhtemel mirasları temin etme niyetindeydi. Papa Paul Ursulinlere rahibe kıyafeti giydirdi ve birliğin üyeleri 1566'da manastıra kapandı. 1612 yılında Papa V. Paul Ursulinlerin Augustinci kurallara riayet etmelerini emretti. Angela Merici'nin geliştirdiği kurallar ıskarta edilmişti ve Ursulinler erkeklerce denetim altına sokulmuştu ama hâlen daha kadınların eğitimi için kuvvetli bir birliktiler. Ursulin okulları İtalya'nın her tarafına ve İtalya dışına yayılmıştı.

Kapüsenler Fransisken gelenekten çıkmıştı, Papa VIII. Clement tarafından bağımsız bir tarikat olarak 1528'de tanındı. Matteo da Bascio (ö. 1552) ilk Kapüsen grubu toparlayan ve sakal bırakıp kendilerini diğerlerinden farklı gösteren boyalı kapüşonlar (capucchio) giymelerini söyleyen kişiydi— tarikatın adı bu kapüşonlardan gelir. Bascio, Observant (İtaatkâr) Fransiskenlere dönmeden önce kısa bir süre bu tarikatın başrahibi olarak hizmet etti. Sonradan Bernardino d'Asti (1484-1554) Kapüsenlerin lideri oldu ve tarikatın yasalarını belirlemede önemli bir rol oynadı. Kendi yerine geçen Bernardino Ochino (1487-1564) 1542'de Cenevre'ye kaçıp Protestan olduğunda, d'Asti'nin çalışmaları az kalsın çöpe gidecekti. Papa II. Paul Kapüsenleri ortadan kaldırmayı düşündü ama kilise teftişi sonucunda tarikatın, inançlı olduğuna kanaat getirildi. Destekçilerinden biri Vittoria Colonna'ydı.

Böyle zor bir başlangıç sürecine rağmen Kapüsenler 1574'te İtalya dışında hizmet verme izni aldıklarında tarikat hızla büyümeye başladı. Ordu rahipleri, vaizleri ve misyonerleri olarak çalıştılar. Veba mağdurları ile çalışırken diğer gruplara nazaran cesur davrandılar. Genellikle kasabaya yakın inziva yerlerinde yaşar, kasabalara inip günlük ekmekleri için dilenirlerdi. Hayatları çetin ve sadeydi, yoksullarla çalışırlardı, üye sayıları çoktu. 1600'e gelindiğinde sayıları 8.803 olmuştu; bir asır sonra ise toplamda 27.336 Kapüsen vardı.

LOYOLALI IGNATIUS (1491-1556) VE İSA TOPLULUĞU

Yeni kilise tarikatlarının en önde geleni kayda değer bir şahsiyet olan Loyolalı Ignatius'un (Ingino López de Recalde) kurduğu İsa Topluluğuydu. Ignatius on üç kardeşin en küçüğüydü, Kuzey İspanya'nın Piren Dağları'ndaki Bask bölgesinde,

Loyola'da bir şatoda doğmuştu. On üç yaşında Aragon Kralı Ferdinand'ın baş haznedarının evine gönderilmeden önce daha aşağı soyluların aldığı geleneksel kısıtlı eğitimden geçti. 1517 yılında efendisi öldüğünde kızıl saçlı Ignatius Navarre genel valisinin altında askerî hizmet vermeye başladı.

Loyolalı Ignatius, 20 Mayıs 1521'de Fransa ve İspanya arasında Pamplona Muharebesi başladığında yalnızca birkaç aydır askeriyeye gönüllü olarak hizmet ediyordu. Burada bacağına isabet eden top, sağ bacağı kırıldı, sol bacağı da kötü bir şekilde yaralandı. Eğildiği için—modern anesteziye dayanmadan—bacakları iki kez düzeltildi ve iki kez tekrar kırıldı. Sol bacağı ömrü boyunca topal kaldı ve kısa süren askerlik vazifesi sona erdi. Sağlığını kazandığı sıralarda, bir zamanlar okumaya bayıldığı bilindik şövalye masallarından zevk almamaya başlamıştı. Bunun yerine, azizlerin hayatlarını okuyarak teselli bulmaya kendini mecbur hissediyordu. Ignatius iç sesini dinleyerek Tanrı'nın istediğinin kendisinin Aziz Francesco ve Aziz Dominik'in yolunu takip etmesi olduğu hükmüne vardı.

Sağlığı nispeten yerine gelince Loyola Katalonya'daki Benediktçi Monserat Manastırı'na doğru yola çıktı. Kudüs'e hac yolculuğu yapma düşüncesindeydi. Bütün bir geceyi bir Bakire Meryem heykelinin önünde ibadet ederek geçirdikten sonra Ignatius kılıcını ve hançerini bırakarak dilenci eşyaları ve giysilerini bıraktı. Barselona'daki küçük kasaba Manresa'ya doğru gitmeden önce üç gün boyunca günah çıkardı. Veba salgını çıkınca, neredeyse bir yıl gittiği yerden kıpırdıyamadı. Manresa'dayken Loyola, Thomas à Kempis'in *İsa'nın Taklidi* kitabından ve kendi içinde yaşadığı Tanrı'yı arama sürecinden etkilendi. Bu deneyimlerini ünlü eseri *Ruhani Egzersizler*'de yayımladı.

Haccı sonunda 1523'te Kutsal Topraklar'a ulaştı, burada ömrünün sonuna kadar kalmayı ve *ruhlara yardım etmeyi* planlıyordu. Osmanlı otoritelerinden gelen baskılar yüzünden Hristiyan hacılara göz kulak olmakla yükümlü Fransiskanlar, Loyola'nın orayı terk etmesi gerektiğini söyledi.



Juan Martinez, Aziz Ignatius

Loyola'nın içi buruktu, hayal kırıklığına uğramıştı. Barselona'ya döndü, burada kendi yaşının yarısından da küçük çocuklarla Latince gramer çalıştı. Yiyecek için dilendi, eline geçeni diğer sokak insanlarıyla paylaştı. 1526'da Alcalá Üniversitesi'ndeki teoloji derslerine kaydoldu. Hacı kıyafetiyle dilenmeye devam etti ve yazdığı *Ruhani Egzersizler*'in uyarlanmış bir şeklini insanlara öğretmeye başladı. Kendisinin ve arkadaşlarının "aydınlanmış kişiler" (*alumbados*), şüpheli bir mistik hareketin üyeleri olduğu söylentileri yayılmaya başladı. Toledo Engisizyonu'nun önüne çıkarıldı, burada hakkında hüküm verilmesi için kırk iki gün boyunca mahkûm edildi.

Engisizyon tarafından masum ilan edildikten sonra Ignatius, çalışmalarına Salamanca Üniversitesi'nde devam etti. Burada yerel Dominikler kendisini kâfirlik konusunda imtihana tabi tuttu. Yine masum ilan edilen İspanyol, bu sefer şansını 1528 yılında gittiği Paris'te denedi. Teoloji lisansını 1534'te, yüksek lisansını ise 1535'te tamamladı. Loyola, Nicholas Cop'un şaibeli rektörlük hitabı ve Calvin ile yaptıkları müteakip kaçış sırasında Paris'teydi; yani "Lutherci fikirlere" maruz kalmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak Loyolalı Ignatius'a Protestanlık hiçbir şekilde cazip gelmemişti.

İsa Topluluğu'nun Kuruluşu

15 Ağustos 1534'te Ignatius ve altı arkadaşı, hayatlarını ruhlara yardım etmek için harcaacaklarına dair yemin ettiler. Bunlardan biri Francis Xavier'di, kendisi sonradan Doğu'ya giden misyonerler içinde inanılmaz bir başarı elde etmişti. Bir diğeri ise Diego Lainez'di, İsa Topluluğu'nda Loyola'nın yerine geçen ikinci başkandı. Yedi adam, tarihteki en etkileyici dinî örgütlenmelerden biri hâline gelen ve Roma Katolik Kilisesi'nin hayatını derinlemesine değiştiren kuruluşun çekirdeğini oluşturuyordu.

Loyolalı Ignatius, *Ruhani Egzersizler* üzerinden Cizvitlerin kurucu emsallerine ve onlara katılanlara kılavuzluk etti. Ocak 1537'de Ignatius ve arkadaşları Kudüs'e giden bir gemiye binme ümidi ile Venedik'te buluştu. Hastalara bakma, temizlik yapma, çöpleri atma, mezar kazma ve ölüleri gömme gibi hayır işleri ile vakit geçirdiler. Papa III. Paul onların Kutsal Topraklar'a gitmesi yönünde hayır duası etmeyi kabul etti ve kaynak sağladı. 24 Haziran 1537'de Ignatius ve altı arkadaşı rahip olarak atandı. Filistin'deki siyasi vaziyet onları yolculuklarından alıkoydu, Loyola ve diğerleri Roma'ya giderek Papa III. Paul'a hizmet etti. 1540'ta Papa birçoğunu Roma Üniversitesi'ne eğitmen olarak atadı. Ignatius *Egzersizler* eseri üzerinden önde gelen birçok kişiye yardım etti, bunların içinde



Anonim, Aziz Ignatius III. Paul'un Huzurunda

Kardinal Gasparo Contarini de vardı. Contarini, Eylül 1540'ta İsa Topluluğu'nu onaylaması için papayı ikna eden kişiydi.

Cizvitlerin Örgütlenmesi

Loyolalı Ignatius, İsa Topluluğu'nun ilk başkanı olarak seçilmişti. 1550'ye gelindiğinde, üyeler iyice artmıştı ve topluluk dört ülkede gruplanmıştı: İtalya, Portekiz, İspanya ve Hindistan. Her ülkede bir idareci vardı, hepsi de diğer Cizvitleri idare eden Ignatius'a karşı doğrudan sorumluydu. Başkanın ölümüyle, Cizvitler genel bir toplantı düzenleyerek onun yerine geçecek kişiyi seçtiler. Katılım için çok yüksek standartlar koymuşlardı. Yalnızca entelektüel olarak güçlü, iyi karakterli ve sağlıklı kişileri kabul ediyorlardı. Loyola'nın çeşitliliği nitelik ile bir araya getirme isteği, farklı geçmişli olan birçok insanı bir araya getirdi. Papa III. Paul'un 1545'te baskı kurması sebebiyle Loyola birkaç tane *dindar kadın*ın da katılmasına gönülsüzce izin vermişti ancak iki yıl sonra bundan vazgeçildi. 1554 yılında İmparator V. Charles'ın son derece dindar ve yetenekli kızı ve bir süre İspanya'da kral naibi olan Avusturyalı Juana (ö. 1573), Ignatius'u kendisini gizli üye olarak kabul etmesi için zorladı.

Topluluk itaat yemini büyük önem veriyordu. Hiyerarşik kilise "gözleri-mize beyaz görünen bir şeyin siyah olduğunu söylüyorsa, onun siyah olduğunu

beyan etmemiz lazımdır”² diyerek Cizvit kardeşlerine öğüt vermişti. Üyelerin dünyevi bağlarını koparması ve kendilerini tamamen birincil amacı ruhlara yardım etmek olan Topluluk’a adanması gerekti. Cizvitler aynı zamanda bekaret ve fakirlik yemini edecekti. Zahmetli geçen iki yıllık deneme sürecinden sonra, onları vaizlik, rahiplik, öğretmenlik, şapel rahipliği, misyonerlik, diplomatlık gibi kariyerlere veya Tanrı’nın yüksek şerefine hizmet edecekleri herhangi bir yola hazırlanmalarına yardımcı olacak ihtimamlı bir akademik eğitime tâbi tutuluyorlardı. Yeterli sayıda iseler bir evde yaşayabilirlerdi ancak Cizvitler, keşişler veya rahibeler gibi manastıra kapanmazdı. Dünya onların eviydi.

Loyolalı Ignatius kilise reformcusu olma niyetinde değildi ancak topluluktaki liderliği ve meditasyon kılavuzu *Ruhani Egzersizler* eseri birçok kişiye ilham verdi. Loyola, topluluğa verilen ruhsatı kısıkanan kilise liderlerinin veya Papa IV. Paul (Carafa) gibi onları denetim altına almak isteyen kilise liderlerinin saldırılarına karşı Cizvitlerin korunması için onlara yardım etti. Kendi önyargıları yüzünden IV. Paul, Ignatius’un, Kastilyalı Yahudi bir tacirin oğlu olan Diego Lainez gibi eski Yahudileri kabul etmeyi istemesinden rahatsızdı. Paul 1555’t e Romalı Yahudileri bir azınlık mahallesinde topladı.

Cizvitlerin el attığı değişik mesleklerde başarı elde etmeleri eleştiriye sebep oldu. Topluluk esas olarak eğitimcilikte başarılıydı. Okulları, rakip okullardan çok daha yenilikçiydi, öğrencileri yaş ve yeteneklerine göre sınıflandırmıştı, diğerlerinkine oranla daha iyi ilmi haller ve ders kitapları kullanıyordu, imfihân yöntemleri de daha başarılıydı. Yüksek eğitime de karışmışlardı. Loyola eğitimi, kâfirliğe karşı savaşta kullanılacak kilit bir âlet olarak görüyordu. 13 Ağustos 1554’t e yazdığı mektupta şöyle demişti:

Kâfirler hatalı öğretilerini ünlü hâle getirdi, sıradan halkın kapasitesine uygun bir şekilde sundu. (...) Başarıları, bu konuyla alakadar olması gereken kişilerin ihmâlinde ve Katoliklerin kötü örnek olması ve cehaletinden kaynaklanmaktadır. Özellikle de ruhban sınıfı, Efendimizin bağına böyle zarar vermiştir. (...) Bu şerlere dur demek için Topluluk okulları ve kolejlerini bir sürü yere taşımalyız. (...) (Protestanlara) kitapçıklarla; kısa, parlak ve iyi kaleme alınmış cevaplar yazmalıyız. Bu, kalabalıklara yazabilecek, teoloji konusunda iyi bir temeli olan eğitimli kişilerce yapılmalıdır.³

2 *The Spiritual Exercises of St. Ignatius*, çev. Anthony Mottola (New York: Image Books, 1964), s. 428.

3 Hillerbrand, s. 446-447.

CİZVİT MİRASI

Loyolalı Ignatius 1556'da öldüğünde, zaten otuz beş tane Cizvit koleji vardı. İsa Topluluğu'na üye olanların sayısı, baştaki yedi kişiden sonra büyüyerek bine ulaşmıştı. Bu ilk Cizvitlerden bazıları, Robert Bellarmine (1542-1621 civarı) ve Francesco Suárez (1548-1617) gibi kişiler, öncü teologlar ve konuşmacılar oldu. Cizvitler misyoner olarak da sivrildi. Örneğin, Hollandalı Peter Canisius (1521-1597) Kutsal Roma İmparatorluğu ve Polonya'daki birçok Protestan Katolikliğe geri kazandırmada devasa bir başarı sağlamıştı. Canisius aynı zamanda Katolik inancı için önemli bir kaynak ve Katoliklik hakkında elzem bir bildiri hâline gelen ilmihali kaleme almıştı.

Loyolalı Ignatius'un yakın arkadaşı Francis Xavier (1506-1552) karşılaştığı zorluklara rağmen binlerce Asyalıyı Hristiyanlığa döndürdü. Xavier özellikle Japonlardan etkilenmiş ve haklarında şöyle demişti: "Ahlâki yönden müthiş insanlar –genel olarak iyiler, kötü kişiler değil."4 Ignatius akıllıca davranmış ve Cizvit misyonerlerin yaşadıkları ülkenin dilini öğrenmelerini tavsiye etmişti. Cizvit misyonerlerinin cesaret, inanç ve sıkı çalışmaları, Avrupa'da ve dünyanın her tarafında Roma Katolikliğinin yayılması ile sonuçlandı. Kısacası, İsa Topluluğu Katolik Reformunun en büyük miraslarından biridir.

AVİLALİ TERESA (1515-1582)

Roma Katolik Kilisesi yalnızca yeni tarikatların ortaya çıkması ile güçlenmedi, aynı zamanda varolan tarikatların yeniden canlanmasına şahit oldu. Mesela İspanya'daki Karmelitler, 16. yüzyılda Avilalı Teresa ve meşhur müridi Juan de la Cruz ile yeni ve coşkulu liderler kazandı. Teresa, zengin bir tüccar ailenin üyesi olarak müstahkem şehirlerden Avila'da büyüdü. Dedesi Juan Sanchez Musevilikten Hristiyanlığa geçmişti ancak hâlen daha Toledo'daki Engizisyon'a çıkarılmak suretiyle halk önünde küçük düşürülüyordu. On üç yaşına geldiğinde, dindar annesinin ölümü ve en büyük ablasının evlenip gitmesi yüzünden acı çekti. Teresa bu kayıplara tepki olarak aykırı bir yaşam tarzı benimsedi ve başını küçük belalara soktu.

Teresa'ya düşkün olan babası endişelenerek onu katı disipliniyle bilinen yakınlardaki Augustinci bir manastıra yerleştirdi (Luther gibi). Teresa bir buçuk yıl manastırda kaldı, manastırın disiplinli aşkı ona iyiyeldi. Hastalık salgınından sonra babasının itirazlarına rağmen 1535'te Avila'daki bir Karmelit evine katıldı,

4 John O'Malley, *The First Jesuits* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993), s. 76.

sonraki yirmi altı yıl boyunca burada kaldı. Manastırı ona birçok rahatlık sağlasa da başlarda ailesini özlediği için buraya kapanmak ona zor geliyordu. Teresa'nın sağlığı, kırklı yaşlarına kadar sürekli olarak kötüydü. Aynı zamanda, Tanrı'nın her şeyin içinde ve her şey vasıtasıyla sevillebileceğini ona öğreten Dominik rahip Domingo Banes'in etkisi altına girmişti. Aziz Augustine'in *İtiraflar*'ını okuması da gelişimi açısından önemli oldu.

Onu dünyevi endişeleri yüzünden azarlayan bazı hayaller gördükten sonra Teresa sade ve kanaatkâr bir yaşam sürme kararı aldı. 1562'de başkalarının hizmetine adanmış bir ömür yaşamak için manastırı terk etti. Kendisine eşlik eden dört kişi ile birlikte Avila'da Aziz Joseph'e adanmış yeni bir manastır kurdu. Bu manastırda dünyevi eşyalar tamamen terk ediliyordu ve katı bir disiplin uygulanıyordu. Ciddi bir süphe ile karşılanan Teresa sonunda Avila'nın reform yanlısı piskoposunun da desteğini aldı. 1562'de Tarikatı Yalınayak (fakir bir hayatı simgeleyen) Karmelitler resmi olarak kabul edildi.

Hayatının geri kalan yirmi yılı boyunca Teresa İspanya'yı baştan başa gezdi, manastırlar kurdu ve başkalarını reforme etti. Gezilerinden birinde Juan de la Cruz ile tanıştı. Juan, Karmelit bir keşişti ve Teresa'nın en gayretli müridi hâline geldi. Teresa onun için, "kendisi küçük görünüşlüdür ama Tanrı'nın gözünde büyüktür"⁵ demişti. Juan 1572 yılında, Aziz Joseph'in Yalınayak evinin ruhani yöneticisi oldu ama henüz reforma uğramamış Karmelit kardeşler kendisini yakalayıp dokuz ay boyunca hapsedti. Juan (1542-1592) aynı zamanda mistik edebiyatın en ilham verici eserlerinden *Ruhun Karanlık Gecesi* (*The Dark Night of the Soul*), *Karmel Dağı'nın Yükselişi* (*The Ascent of Mount Carmel*) ve *Aşkın Canlı Ateşi*'ni (*The Living Flame of Love*) yazan şairdi.

Teresa'nın yayımladıkları da, örneğin *Mükemmelliğe Giden Yol* (*Way of Perfection*) ve *İçteki Kale* (*Interior Castle*) dinî klasikler arasına girmiştir. Kısmen otobiyografi niteliği taşıyan yazıları verdiği mücadeleleri ve çektiği eziyetleri, şüphelerini ve inancının zaferlerini anlatır. 1562'deki *Otobiyografi*'de, gördüğü hayallerden birini şöyle tarif eder:

Neredeyse her zaman Efendimiz bana dirilirken göründü, O'nu ekmek ve şarap ayınındeki ekmek olarak gördüğümde de aynı şey geçerliydi. Yalnız bazen, sanki sıkıntıdaymışım gibi beni yüreklendirmek için bana yaralarını gösterirdi, sonra bazen

5 Theodore Rabb, *Renaissance Lives: Portraits of an Age* (New York: Pantheon Books, 1993), s. 107.

Haç üzerinde görünür, bazen de bahçede olurdu. (...) Kendimi Tanrı'yı görmek için duyduğum istekten ölecek sandım. (...) Bu aşk, beni hareket etme gücünden alıkoyan kudretli dürtülerle geliyordu.⁶

Tüm dindarlığının yanında başarılı bir iş kadını ve doğuştan siyasi bir entrikacıydı. Öldüğünde hem erkek hem kadınlar için kurmuş olduğu otuz tane reform edilmiş Kamelit ev vardı. Ancak hayatı boyunca mücadele içinde oldu çünkü bazı kilise liderleri düzenbazlar tarafından kandırılmıştı ve Teresa'nın hayallerinin mahiyetinden şüphe ediyordu.

Teresa bazı noktalarda "Lutherci eğilimleri" olduğu gerekçesiyle bile suçlanmıştı. Kendi yazdığı gibi, "birkaç küçük yoksul kadına karşı şeytanın insanları nasıl tahrik ettiğine hayret ediyordum."⁷ Kendisini eleştirenlerin saldırılarına rağmen Kral II. Philip, diğer İspanyol asilzadeler ve tesiri olan kilise liderleri onun yöneticilikteki ve ruhani yeteneklerini fark etmiş ve Teresa'yı desteklemişti.

Fazla alçakgönüllü olan Avıvalı Teresa, 1622'de kilisenin Loyolalı Ignatius ile birlikte kendisini azize ilan etmesine herhâlde hayret ederdi. Sevilla'daki cemaat içindeki hayatı hakkında yazdığı gibi, "beni burada mutlu eden şeylerden biri, burada benim sözde mukaddesliğim hakkındaki safsataların telkin edilmeyişidir."⁸

PAPA III. PAUL VE REFORM

Katolik kilisesinin böyle kapsamlı bir reformun altından başarıyla kalkması için ruhban sınıfına dâhil olan olmayan reformcuların eserleri kadar, papalığın ve kutsal kardinaller kurulundaki çoğu kişinin desteği de önem arz ediyordu. 1534 yılında, zeki ve yaşlı bir aristokrat olan Kardinal Alessandro Farnese, Papa III. Paul oldu (tahtta kaldığı süre 1534-1549). İlk önce VI. Alexander'ın (Borgia) skandallarla dolu başkanlığı sırasında kardinal ilan edilen bir kilise adamı olarak



Bernini, Azize Teresa'nın Vecdi (Ecstasy of St. Teresa)

6 Teresa of Avila, *The Life of St. Teresa of Avila by Herself*, çev. J. M. Cohen (New York: Penguin, 1957), s. 206-208.

7 A.g.e., s. 268-270.

8 A.g.e., s. 19.

Paul, kilisenin yozlaşmışlığının ve Protestan ve Osmanlı tehditlerini dikkate almanın ve değişime gitmenin gerekliliğinin farkındaydı. “Balık baştan kokar” sözünün farkında olarak, 1537’de Contarini’nin başkanlık ettiği bir reform komisyonu kuruldu. Komisyon kardinal kurulunun içinde bir dizi reform yapılmasını ve IV. Sixtus (tahtta kaldığı süre 1471-1484) zamanında 625 olan ve X. Leo’ya gelindiğinde (tahtta kaldığı süre 1513-1521) 2232’ye yükselen kilise makamlarının satılması olaylarının önüne geçilmesini salık veriyordu.

Kardinal kurulunun muhafazakâr çoğunluğu ise gereken değişiklikleri yapma konusunda isteksizdi. Papalık ise mali olarak rüşvet yiyen memurlardan gelen gelirlere bağlı hâle gelmişti. Reform yanlısı kardinallere ve yeni gelir kaynaklarının artmasına ihtiyaç duyuluyordu. III. Paul, kardinaller kuruluna ilk olarak önemli reformcuları değil, ikisi de henüz yeni yetme olan torunlarını tayin etti. Roma’daki birçok kişi III. Paul’un sıradan, akrabalarını kayıran Rönesans papalarından olacağını düşündü. Ancak daha sonra atadığı kişiler, Gian Pietro Carafa, Reginald Pole (Kraliçe Mary Tudor’un yönetimindeki Canterbury başpiskoposu), Jacopo Sadoletto ve Gasparo Contarini gibi azimli ve yetenekli reformculardan oluşuyordu. Bu kişiler, var olan uygulamalardan büyük mali çıkarlar elde eden yüksek mevkideki kişilerin itirazlarına rağmen papanın reform kanunlarını izlemesi için ona baskı yaptılar.

Barışsever Bir Reformcu: Gasparo Contarini (1483-1542)

Gasparo Contarini kardinallik şapkasını taşıyabilecek en iyi seçeneklerdendi. Venedikli şanlı bir ailenin parlak yedinci oğlu olarak, Venedik hükümeti ve diplomatik kurul üyesi olmadan önce Padua’da felsefe okumuştı. İmparator V. Charles’ı Almanya’ya kadar takip etti ve 1521’de Worms Kurultayı’na katıldı. 1528’de Contarini, Papa VII. Clement’in sarayında Venedik’in çıkarlarını saraya açıkladı. Dolayısıyla Protestanlığın yükselişine ve papalığın tepkisine ilk elden şahit oldu. Protestanların bazı fikirlerine ilgi duysa da, Contarini aklı ve barış içinde bir reforma bağlı kalan, kendinden emin bir Katolikti. Ruhban sınıfından değildi ama 1535’te kardinalliği kabul etmek için Venedik hükümetindeki görevinden istifa etti. Böylece ihtiyaç hasıl olduğu bir zamanda kilise için kayda değer bir şeyler yapabileceğine inanıyordu.

İki yıl sonra Contarini papalığa kilise reformu üzerine bir rapor sundu ancak bu rapor papalık sarayının çoğunluğu tarafından uygulanabilir olmadığı gerekçeyle reddedildi. Hayal kırıklığına uğramıştı, yine de arkadaşı III. Paul’un ısrarı

rıyla reform çabalarına ve hatta Protestanlarla uzlaşmaya varmak için çalışmaya devam etti. 1541’de Kardinal Contarini Regensburg’da düzenlenen, Protestan hareketin liderleriyle yapılan önemli bir toplantıda elçi olarak bulundu. İmparator V. Charles’ın destek sağladığı Regensburg Diyalogu Katolik ve Protestanların ortak bir noktaya varması içindi. Martin Bucer, Johann Eck ve Philip Melanchthon ile uyum içinde çalışan Contarini, hem Katolik hem de Protestan fikirleri içeren, meşruiyet ve diğer meseleler üzerine yazılmış bir bildiri taslağı çıkarılmasına yardım etti. Ancak o zamanlarda Regensburg’un çözümünü kabul edecek bir grup yoktu. Contarini daha sonra Bolonya’dan sorumlu bir reform elçisi olarak hizmet verdi.

TRENT KONSEYİ (1545-1563)

Hem Katoliklerin hem de Protestanların Regensburg’da ortaya çıkan uzlaşma ruhunu benimsemekteki başarısızlığına rağmen Papa III. Paul kendi reformunu devam ettirdi. 1542’de, savaşı bir reformcu olan Napolili Kardinal Carafa’nın tavsiye ettiği gibi, Roma’daki Engizisyonu kurdu. Carafa, mahkemenin başına geçen ilk engizitör oldu. Muhafazakâr Carafa’nın Kapüsenlerin başrahibi Bernardino Ochino üzerindeki etkisi, başrahibin üretken ve yetenekli teolog Peter Matyr Vermigli ile birlikte İtalya’ya kaçmasına sebep oldu. İkisi de sonunda kuzeydeki çeşitli Protestan toplulukları gezen vaizler hâline geldi. Bu hâl Vermigli VI. Edward hâkimiyeti döneminde Oxford’daki teoloji kürsüsünde bir süre görev yapmaya başlayana dek sürdü.

Katolikliğe karşı yapılan bu ihanetleri dengelemek için Papa III. Paul Cizvit ve Ursulinlere ruhsat verdi. En önemli başarısı, kiliseye ait genel bir reform konseyi çağrısı yapması oldu. Toplantı 1545 yılının Mart ayında İtalyan Alplerindeki Trent kasabasında başladı. İmparator V. Charles uzun zamandır reform konseyi çağrısı yapıyordu ama hasmı I. François ve Fransız piskoposlar, Fransız kilisesinin imtiyazlarını kaybetme korkusu yüzünden kendisine karşı çıkıyordu. Büyük güçler arasında barış sağlanması ümidini koruyan Paul’un ise baskılara ve Osmanlılardan korkusuna rağmen “genel, kutsal bir konsey” kurma hareketini sürdürecektir cesareti vardı. Kilise liderlerini, “bunu yapmamız gerek” diye bilgilendirmişti çünkü “tüm dünya korku ve acı içindedir.”⁹

Trent Konseyi’nin açılış oturumlarına dört elçi ve kardinal, dört başpiskopos, otuz bir piskopos, beş kilise tarikatının başı ve elli teolog ile fakih katıldı.



Titian, Papa III. Paul'un Portresi

Luther keyifsizdi, uzun zamandır böyle bir reform toplantısı çağrısı yapıyordu ve bu toplantıyı “çok küçük, çok geç” bir toplantı olarak görüyordu. Wittenbergli teolog yanılmıştı, çünkü Trent Konseyi bir sonuca varamadan on sekiz yıl boyunca toplanıp dağıldıysa da bin yıldır toplanan en önemli kilise konseyiydi. III. Paul konseydeki üyelikleri ve oylamaları denetleyebilmek için tedbir almayı akıl etmişti. Konstanz Konseyi’nin (1414-1418) aksine Trent’deki temsilciler ulus değil birey olarak oy kullanıyordu. Büyük İtalyan heyeti sayıca en çok oy veren topluluktan ve bu heyetin papalığa

sadakatine genellikle itimat edilebilirdi.

Trent 1563’teki önemli çalışmasını nihayete erdirmekten önce dört papa değişti, konsey bir sürü talihsizliğe uğradı. Veba, konseyin ertelenerek Mart 1547’de Bolonya’da toplanmasına sebep oldu. Carafa 1555’te Papa IV. Paul olduğunda, papa olarak kiliseyi yalnız kendisinin canlandırabileceğine inandığı için konseyin devam etmesini istemedi. Carafa, genç bir Theatin iken İspanya’da birkaç yıl geçirdi ve İspanyol Engizisyonu’nun işlerine gıpta etti. IV. Paul, 1559’da Yasaklanmış Kitaplar Listesi oluşturmak gibi faaliyetlerle kendi reform hükümlerini ortaya çıkardı. Paul’un papalığa ait, “dine aykırı tehlikeli kitaplar”dan oluşan listesi Calvin, Luther, Zwingli, Knox ve diğer reformcuların külliyatını içeriyordu. Paul bunlardan başka Erasmus’un bazı yazılarına, Machiavelli’nin *Hükümdar*’ına, Rabelais’in *Pantagruel*’ine ve Kur’an’a da el koymuştu.

1559 ile 1596 arasında listelenen yasaklanmış eserlerin içinde şunlar da vardı: Dante’nin *Monarşi Üzerine*’si (*On Monarchy*), Boccaccio’nun *Decameron*’u (sansürsüz hâli); hümanist Petrarch’ın sonelerinden dördü, Lorenzo Valla’nın en önemli eserlerinden dördü, Aretino’nun müstehcen eserleri, hayat kadını Veronica Franco’nun şiirleri, Guicciardini’nin *İtalya’nın Tarihi* eserinin Latince edisyonu, Castiglione’nin *Saray Mensubu* ile birçok Rönesans klasiği.

Yazarlar bazen sözleri, bazen yaşamları yüzünden, bazense her ikisi yüzünden ayıplanıyordu. Listenin Protestan öğretilerin yayılmasını durdurmada ne kadar başarılı olduğuna dair tartışmalar sürmekteyse de, Rönesansı harekete

geçiren faaliyetleri, yani fikir paylaşımlarındaki serbest gidişatı yavaşlattığı şüphe götürmez.

Trent Konseyi'nin Sonuçlanması ve Etkisi

Carafa'nın 1559'da ölmesi ile Fransa Kralı II. Henri ve İspanya Kralı II. Philip arasında barış sağlanması sonucunda ve yeni (üçüncü) Medici Papa IV. Pius'un (tahtta kaldığı süre 1559-1565) teşvikiyle, Trent Konseyi 1562'de tekrar bir araya geldi. Trent 1563'te, ince düşünceli Kardinal Morone'un himayesinde son buldu. Konsey'in büyük başarıları arasında esas kilise öğretilerinin açıklığa kavuşturulması ve yeniden onaylanması vardı. Resmî kilise öğretilerinin, örneğin Araf konusunun, Rönesans başlamadan önce tam olarak nasıl olduğu hakkında Katolikler büyük karışıklıklar yaşıyordu. Farklı zamanlarda gelmiş farklı papalar, konseyler ve teologlar farklı şeyler söylemişti. Trent sonuca yönelik açıklamalarını yaptığında, kilisenin yedi ayin, ekmeğin ve şarabın Mesih'in bedeni ve kanına dönüşmesi, laikatin tek bir cemaat olması, sesli günah çıkarmalar, evlenmeme, manastır hayatı, araf, endüljanslar (yeniden onaylandı ama bunları satanlar suçlu ilan edildi), azizlere hürmet ve niyaz edilmesi meseleleri hakkındaki resmî duruşu tamamen açıklığa kavuştu.

Trent, kurtuluş için iyi amel işlemenin gerekli, bir yandan inancın da elzem olduğunu açıkladı. Papalık zinciri tekrar teyit edildi. Gelenekler kadar Kutsal Kitap da öğreti olarak kabul edilecekti. Protestan şarihlerin her tarafa yayılmış bireyselliliğine karşı Kutsal Kitap'ı kilise otoritesi şerh edecekti. "Kimse Kutsal Kitap'ı Kutsal Kilise Ana'nınkine ters bir şekilde şerh etmeye cüret etmemelidir (...) onun geçmişte ve hâlen Kutsal Kitap hakkında edindiği algıya ters düşülmemelidir."¹⁰ Trent'in öğretiler hakkındaki beyanlarının sonunda ise, Protestanların kilise öğretilerinin otoritesini her şeyiyle kabul etmek zorunda olduğu yoksa "lanetlenecekleri" açıkça belirtilmektedir.

Trent Konseyi Kilise uygulamaları konusunda büyük bozukluklar yaşandığını kabul etti ve bunları temizlemek için sıkı önlemler aldı. Plüralizm, simoni, akrabaya ayrıcalık, görev yerinde olmama, ruhban sınıfı içindeki ahlâksızlık ve cehalet kınandı, bunlarla savaşıldı. Plüralistler aldıkları fazla maaşlardan vazgeçmek zorundaydı. Rahiplerin kendi kiliselerinde ikamet etmesi emredildi. Piskoposların, kilise memurlarının disipline edilmesi konusundaki sorumlulukları

10 Alistair McGrath, *Reformation Thought: An Introduction*, 2. ed. (Oxford: Blackwell, 1993), s. 156.

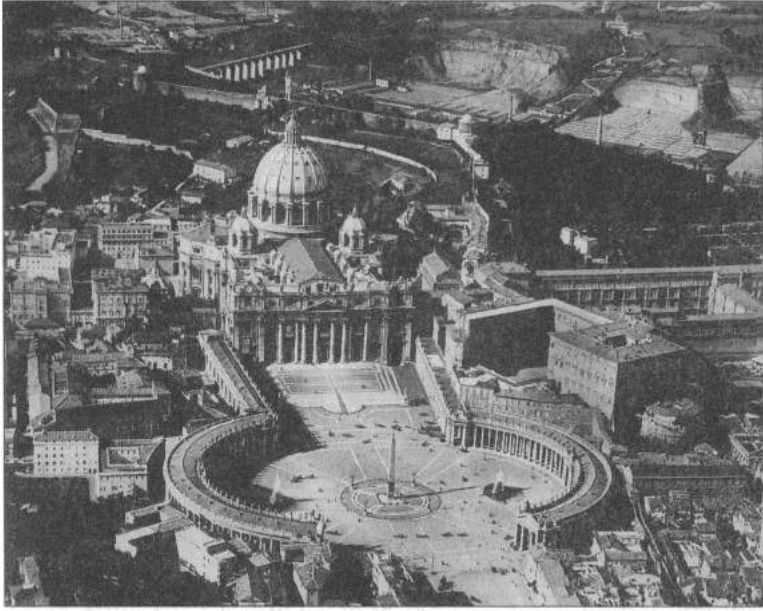
arttı. Kadınların dinî tarikat ve evleri üzerinde erkeklerin denetimi artırıldı. Ruhban sınıfının eğitimini geliştirmek için her piskoposluk bölgesinde seminerler düzenlenecekti. Papanın yüksek rütbeli rahipler üzerindeki egemenliği arttı. İspanya Kralı II. Philip'in dediği gibi, "Trent'e piskopos gönderdim, kilise rahibi olup döndüler."¹¹

Kilisenin uzun bir reform konseyi tarihi vardır ama Trent Konseyi'ni bil-hassa çarpıcı kılan, çıkarılan hükümlerin birçoğunun yerine getirilmesi ve bu hükümler sayesinde kilisenin, genellikle de kırsal bölgelerdeki rahip evlerinin, uğradığı direnişlere rağmen nasıl değiştiğidir. Makamların satılması ve plüralizm hiçbir vakit bütünüyle kaldırılmadıysa da, henüz rüşte ermemiş bir plüralist olan Joseph Clemens (1671-1723), Köln başpiskoposu ve büyük Wittelsbach ailesine mensup birinin örneğinde görüldüğü gibi, esasen bu tarz görevi suistimal etmelerin önüne geçilebilmiştir.

IV. Pius Tridente reformlarını uygulayarak ve reformcuları yüksek memuriyetlere atama geleneğini sürdürerek reform ruhunu devam ettirdi. Yirmi bir yaşında kardinal ve Milan başpiskoposu ilan edilen yetenekli ve dindar yeğeni Carlo Borromeo (1538-1584) da buna örnekti. Borromeo'nun tayini başta her zamanki gibi bir akraba kayırma vakası olarak görüldü ancak kendisi, yöneticilik kabiliyetleriyle ve yoksullar için kendini adanmasıyla, peşin hükümlü kişileri haksız çıkardı. Reformaya yönelik faaliyetlerinden biri de son derece etkileyici bir ilmihi kalame alması ve günah çıkarma hüccesine çok daha fazla mahremiyet kazandıran, akılcı bir tasarım ortaya koymasıydı.

Reformculardan ve taze, canlanmış dinî tarikatlardan gayrete gelen Katolik Kilise yeni ve görkemli bir çağa hazır görünüyordu. Rönesans Barok Çağı'na doğru evrilirken Michelangelo (1475-1564), Artemisia Gentileschi (1593-1632 civarı), Gian Lorenzo Bernini (1598-1630) ve Giovanni Palestrina (1525-1594 civarı) gibi sanatçılar yenilenmiş dindarlık hissini çoktandır büyüleyici sanat başyapıtlarına geçirmekteydi. Protestanlığın ve Osmanlıların hamlelerine rağmen, kilise tamamen reforme edilmişti. Trajik olan, hâlen daha kendi doğru gördüklerini uygulamak için ne gerekiyorsa yapmak isteyen kararlı Protestan ve Katoliklerin bulunmasıydı. Kardinal Gasparo Contarini'nin temsil ettiği akılcılık ve uzlaşma ruhu, kısa süre içinde silinip gitti ve ciddi dinî savaşların patlak verdiği bir çağ başladı.

11 De Lamar Jensen, *Reformation Europe: Age of Reform and Reconciliation*, 2. ed. (Lexington, MA: D.C. Heath, 1992), s. 216.



Aziz Petrus Bazilikası'nın havadan görünümü. Kolonlar Bernini, kubbe Michelangelo'nundur.

KRONOLOJİ

- 1436-1517 Kardinal Francisco iménez des Cisneros'un hayatı.
- 1474-1540 Angela Merici'nin hayatı.
- 1480 Seville'de İspanyol Engizisyonunun kurulması.
- 1483-1542 Kardinal Gasparo Contarini'nin hayatı.
- 1491 Loyolalı Ignatius'un doğumu.
- 1506-1552 Francis Xavier'in hayatı.
- 1512-1517 Beşinci Lateran Konseyi.
- 1515 Avilalı Teresa'nın doğumu.
- 1517 İlahi Aşk Tapınağı Roma'da kurulur.
- 1521-1597 Peter Canisius'un hayatı.
- 1522-1523 Papa VI. Adrian'ın saltanatı; Reform Komisyonu.
- 1528 VIII. Clement, Kapüşenleri tanır.
- 1534-1549 III. Paul'un saltanatı.
- 1537 Kilise Reformu Komisyonu.
- 1538-1584 Carlo Borromeo'nun hayatı.
- 1540 III. Paul'dan Cizvitlere ruhsat.
- 1541 Regensburg Diyaloğu.

- 1542 Roma'da Engiziyon'un kurulması; Bernardino Ochino Cenevre'ye kaçar.
- 1544 Ursulinlere ruhsat verilmesi.
- 1545 Trent Konseyi'nin açılışı.
- 1555-1559 Papa VI. Paul'un (Carafa) saltanatı.
- 1556 Loyola'nın ölümü; Diego Lainez Cizvit başkanı seçilir.
- 1559 Yasaklanmış Kitaplar Listesi'nin oluşturulması.
- 1559-1565 IV. Pius'un saltanatı.
- 1563 Trent Konseyi'nin sonuçlanması.
- 1582 Avilalı Teresa'nın vefatı.

İLAVE OKUMALAR

Genel

- Robert Bireley, *The Refashioning of Catholicism 1450-1700: A Reassessment of the Counter Reformation* (1999). Derin bir çalışma.
- Louis Chatellier, *The Europe of the Devout: The Catholic Reformation and the Formation of a New Society* (1989).
- Marc Forster, *The Counter-Reformation in the Village: Religion and Reform in the Bishopric of Speyer, 1560-1720* (1992).
- Martin Jones, *The Counter Reformation: Religion and Society in Early Modern Europe* (1995).
- Amy Leonard, *Nails in the Wall: Catholic Nuns in Reformation Germany* (2005).
- W. David Myers, "Poor, Sinning Folk": *Confession and Conscience in Counter-Reformation Germany* (1996).
- Philip Soergel, *Wondrous in His Saints: Counter Reformation Propaganda in Bavaria* (1993).

Yeni Dinî Tarikatlar ve Loyolalı Ignatius

- John P. Donnelly, *Ignatius of Loyola: Founder of the Jesuits* (2004). Güzel, kısa bir biyografi.
- John W. O'Malley, *The First Jesuits* (1993). Önemli bir araştırma.
- A. Lynn Martin, *The Jesuit Mind: The Mentality of an Elite in Early Modern France* (1988).

Bireysel Reformcular

- Jodi Bilinkoff, *The Avila of Saint Teresa: Religious Reform in a Sixteenth-Century City* (1989).
- Philip Caramn, *St. Angela: The Life of Angela Merici* (1964).
- John P. Donnelly, *Calvinism and Scholasticism in Vermigli's Doctrine of Man and Grace* (1976).
- Elisabeth Gleason, *Gasparo Contarini: Venice, Rome and Reform* (1993). Önemli bir çalışma.
- Anne Jacobson Schutte, *Pier Paolo Vergerio: The Making of an Italian Reformer* (1977).
- Carol Slade, *St. Teresa of Avila: Author of a Heroic Life* (1995).
- George Tavad, *Poetry and Contemplation in St. John of the Cross* (1988).

Engizisyon, Liste ve Trent

- Paul Grendler, *Culture and Censorship in Late Renaissance Italy and France* (1981).

Herbert Jedin, *History of the Council of Trent*, çev. Ernest Graf, 2 cilt. (1957-1961). Hâlâ faydalı bir kaynak.

Henry Kamen, *Inquisition and Society in Spain in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (1985).

Eric William Monter, *Frontiers of Heresy: The Spanish Inquisition from the Basque Land to Sicily* (1990).

Edward Peters, *Inquisition* (1988).

XVII

BİR DİNÎ SAVAŞ ÇAĞI (1546-1660)

Kardinal Gasparo Contarini, Sebastian Castellio veya Navarrelî Marguerite gibi kişilerin bazı dinî öğretiler ve uygulamalar hakkındaki var olan değişik görüşlere müsamaha gösterme isteği ve 16. yüzyıla hâkim hava birbiriyle örtüşmemişti. Birçok kişiye göre inanç meseleleri hakkında başka görüşlere müsamaha gösterme, zayıf dinî hükümleresahip olunduğunun veya daha da kötüsü, kâfirliğe meyledildiğinin göstergesiydi. Aşırı dinî ve toplumsal müsamahasızlığın yanında, bu çağın mustarip olduğu şeylerden biri de dönemin önde gelen şahsiyetlerinin esas öğretiler konusunda kendilerini doğru ilan etmeleri ve dolayısıyla kendilerine muhalif olanları şeytan gibi göstermeleriydi. Örneğin Martin Luther sık sık papanın “şeytanın vücut bulmuş hâli” ve “umumhane bekçisi” olduğunu söylerdi.¹ Teolog meslektaşları, kendisinin açık ve sabit olduğunu düşündüğü öğretiler hakkında ona katılmazsa “yanlış yoldaki kardeşler” şeklinde, hatta bazen daha kötü sıfatlarla azarlanıyorlardı. Luther’in muhalifleri, Katolik olsun Protestan olsun, aynı şekilde cevaplar veriyorlardı. Luther’in yakın arkadaşı ve reform yoldaşı Philip Melanchthon bile, “çağın kargaşasının büyüklüğünden”

1 Mark Edwards, Jr., *Luther's Last Battles: Politics and Polemics, 1531-46* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1983), s. 182-183.

kaynaklanan üsluba yönelik aşırılıklar olduğu için onu mazur görse de, kendisinin bazen “yaman bir hekim” olduğunu kabul etmişti.²

Teologların üslubunu bilhassa teklileli kılan şey ise, siyasi gücü olanların çoğunun başkalarının düşüncelerine ve inançlarına duydukları tahammülsüzlüğü paylaşıyorlardı. Mesela İmparator V. Charles, Lutherci Reformun “şeytani bir hareket” olduğunu, “insanları yanlış öğretilerle ayarttığını ve isyanı kızıştırdığını” söylemişti.³ Bazı siyasi otoriteler Reformu kilise otoritesi ve mülkünü ele geçirebilecekleri bir fırsat olarak görse de, diğerleri reformun hukuka, düzene ve kendi güçlerine tehdit oluşturduğunu düşünüyordu. Charles’ın oğlu İspanyol II. Philip, ruhların sonsuza dek lanetlenmesini engelleyecek tek şeyin zorla din değiştirmek olduğunu düşünen kişilerin tipik bir örneğiydi. Çoğu Protestan, prens Philip’e katılmaktaydı. Reformun her iki tarafındaki kişiler de dinî ve siyasi sorunları çözmek için bir yol olarak baskının kullanılmasını istiyordu. Bu kişiler, bir devlet içindeki dinî farklılıkların gruplaşmaya sebep olduğuna ve devleti yönetilemez hâle getirdiğine inanırlardı. 16. ve 17. yüzyılların zaten hassas olan iktisadi ve toplumsal çevrelerinde siyasi güç ile birleşen dini fanatiklik, patlayıcı bir bileşim oluşturdu. Sonuçta sürekli olarak geniş çaplı ölüm ve yıkımlar vuku buldu.

İMPARATORUN DÖNÜŞÜ: SCHMALKALDİK SAVAŞI (1546-1548)

Köylü Savaşı ile Müslüman Osmanlıların Macaristan’a 1526’da yaptıkları saldırının çalkantılarından sağ çıkan İmparator V. Charles, büyümekte olan evanjelist hareketin kesin olarak üstesinden gelmeye kararlıydı. Hesseli Landgrave Philip, Saksonya Dükü Sabit Johann ve Strazburglu Jacob Sturm ise gerektiği takdirde yeni dini görüşlerini imparatora karşı silahlı bir ittifak kurmak suretiyle savunmaya aynı şekilde kararlıydı. İmparatorla mutabık kalmaya yönelik barışçıl çabaların 1530’daki Augsburg Kurultayı sırasında başarısız olması, Protestan liderlerin Aralık 1530’da Thuringian Ormanı’ndaki Schmalkald kasabasında toplanmasıyla sonuçlandı. Burada sekiz prens ve on şehir toplanıp, din yüzünden saldırıya uğradıkları takdirde birbirlerini koruyacaklarını söyleyerek anlaştı.

Yöneticinin altındakilerin, tebaasının dinî haklarını gözetmeyi reddeden veya bu hakları taciz eden imparatora karşı direnme hakkının olduğunu savu-

2 Lewis Spitz, *The Protestant Reformation* (Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1966), s. 72.

3 J. W. Zophy, *Patriarchal Politics and Christoph Kress (1484-1535) of Nuremberg* (Lewiston, NY: Edwin Mellen, 1992), s. 14.

nan Hesseli Landgrave Philip ve diğerleri, imza yetkisi olan güçlerle sonunda mutabakata vardı. Hukuk kuramcılarının bazıları kilise hukuku ve sivil hukuka göre kendisine adaletsiz davranışlarda bulunulan kimsenin kendini savunma hakkı olduğunu ileri sürdü. Hesseli Philip şu görüşü savunuyordu: “Tebaamı korumam lazım geldiğine göre (...) onları öldükten sonra korumak için beklemeli miyim, bunun neresi iyi?”⁴

Nürnberg ve Brandenburg-Ansbach'ın Taraf Değiştirmesi

Brandenburg-Ansbach ve Nürnberg, Philip'in silah gücüyle imparatora direnmeye hakkı olduğu düşüncesine karşıydı. Protestan dostlarını V. Charles ve Roma Katoliklerine karşı kurulan ittifak ile desteklemeyi reddettiler. Hükümdarlarına karşı kılıç kuşanmaya söz vermek istemeseler de, bu meseleyi inceleyecekleri ve İmparatorluk Yüce Divanı tarafından işkence gören diğer Protestanlara hukuki yollarla yardım edecekleri taahhüdünü verdiler. Nürnberg yöneticilerinin ve onların danışmanlarından bazılarının, imparatora şiddet kullanarak direnmenin hukuki olup olmadığı konusundaki şüpheleri devam ediyordu. Barış adamı Martin Luther bile hâlâ, evanjeliklerden birçok kişinin henüz “baba” olarak görmeye devam ettiği imparatora karşı silah kuşanmak zorunda kalmamasını diliyordu. 1542 gibi geç bir tarihte bile Protestan prenslerin, haklı bir dava için dahi olsa kılıca hemen sarılmamasını tembihlemişti. Schmalkaldik İttifakı üyelerini şöyle bilgilendirdi:

Biri babamı veya kardeşimi öldürse dahi, onu yargılayacak veya intikam peşine düşecek değilim. Herkes, özellikle de dünyevi meselelerde, birer yargıç, intikamcı, hatta komşusunun Tanrısı kesilecekse hukukun ne lüzumu kalır.⁵

Nürnberg'in denetimini elinde tutan zengin tüccarlar da Katoliklik karşısı bir ittifakın gerginliğe sebep olacağından endişelenmekteydi. Gerginlik, savaşa yol açabilir ve savaş uluslararası ticareti yok edebilirdi. Uluslararası ticaret ise Nürnberg'in zenginlik kaynağıydı. Nürnberg'in komşusu ve müttefiki Brandenburg-Ansbach imparatorluk şehrini takip etti. Bu önemli ayrılışlara rağmen Schmalkaldik İttifakı yeni üyeler edinmeyi ve dikkate alınması gereken bir kuvvet hâline gelmeyi başardı.

4 William J. Wright, “Philip of Hesse's Vision of Protestant Unity and the Marburg Colloquy,” Kyle Sessions ve Philip Bebb, ed., *Pietas et Societas: New Trends in Reformation Social History* (Kirkville, MO: Sixteenth Century Journal Publishers, 1985), s. 165-166.

5 Zophy, s. 183.

Osmanlılarla Ateşkes

1532'nin yazında Osmanlılar Viyana'ya yaklaştığı için, Schmalkaldik İttifakı ilk savaşını vermekten kurtuldu. Müslüman ilerleyişinden dehşete kapılan İmparator Charles, Nürnberg'deki Protestanlarla bir ateşkes imzalanmasını sağladı. Bir yıl içinde bir kilise konseyi toplamayı, İmparatorluk Yüce Divanı'ndaki Protestanlara yönelik bekleyen davaların hepsini feshetmeyi ve haczedilmiş kilise mülkiyeti sorununu ertelemeyi kabul etti. Bunun karşılığında Protestanlar, Muhteşem Süleyman'ın kuvvetlerine karşı sürdürdükleri seferberlik için Habsburglara yardım ederek askerî birlik, silah ve para gönderdi. İmparatorluk ordusu Osmanlıları Grens'te, Viyana'nın yüz kilometre kuzeydoğusunda mağlup etti. Sultan Avusturya üzerinden akın eden gruplar gönderdi ancak ordusunun esas kısmını geri çekti. Haziran 1533'te Osmanlılar Habsburglarla barış imzaladı, sultana vergi ödemesi şartıyla, Charles'ın kardeşi Ferdinand'ın Macaristan'ın batı kısmını elinde tutmaya devam etmesine izin verildi.

Osmanlılar, Cezayir ve Tunus'tan gelen savaş gemilerine katılarak İtalya ve İspanya'nın Akdeniz kıyılarına saldırdı. V. Charles imparatorluğunu savundu ve 1535'te Kuzey Afrika'daki Tunus'u ele geçirmeyi başardı. Büyük düşmanı Fransa Kralı I. François, Sultan Süleyman'la, Fransa'ya Osmanlı İmparatorluğu içinde ticaret hakkı veren bir antlaşma imzalayarak Avrupa'yı sarstı. Kral François daha sonra Savoy'a yürüdü, annesi üzerinden burada hak iddia etti. Asıl hedefi zengin Milan Düklüğü'ydü. İmparator Charles, Fransız Provence ve Languedoc'a saldırarak karşılık verdi. Bu saldırılar başarılı olmadı ve savaşın krallar 1538 yılında Nice şehrinde barışmaya karar verdi.

İmparatorluk Girişimleri

İmparator, Kutsal Roma İmparatorluğu içindeki dinî değişikliklere barışçıl bir çözüm bulunmasına yönelik çabalarına devam etti. Papalığı genel bir reform konseyi kurulmasını desteklemesi için zorladı. Sonunda bu çabaları meyve verdi ve 1545'te Trent Konseyi toplandı. Bundan önce de Charles, Katolik ve Protestan teologların Speyer, Hagenau, Worms, Leipzig ve Regensburg'da 1540 ve 1541'de düzenledikleri müzakerelere destek vermişti. Birçok konuda anlaşmaya varılsa da esas ayrılıklar çözülememişti.

Aynı dönemde, I. François hem Müslümanlara Akdeniz'deki savaşları için destek gönderip hem de Çukur Ülkeler'e Fransız süvariler yollayınca, Fransa ile imzalanan ateşkes bozuldu. Ekim 1541'de Cezayir şehri açıklarında çıkan

fırtına bir Habsburg filosunu tarumar etmişti. Muhteşem Süleyman daha sonra Macaristan'ın batısındaki ve Tuna Vadisi'ndeki fetihlerine devam etti. Kutsal Roma İmparatorluğu içinde bazı bölgeler Protestanlığa geçti. Köln Başpiskoposu Herman von Wied bile Martin Bucer ve Philip Melanchthon'un Protestanlığı 1542'de kendi topraklarında tanıtmaya izin verdi.

İmparator Charles her yandan gelen büyük baskılarla karşı karşıyaydı. İngiltere Kralı VIII. Henry ile yeni bir ittifak kurmayı başardı ve Fransızların yeni müttefiki Cleves Düküğü'ne saldırdı. Batıya doğru saldırısını sürdürdü, Paris'in görüş alanına girdi. I. François korkmuştu, hemen Eylül 1544'te barış imzalamayı kabul etti. Hemen arkasından da Osmanlılar ile bir ateşkes imzalandı.

Trent Konseyi'nin Almanya'daki dinî çatlakları kapatamayacağı kısa süre içinde belli olunca Charles, Fransa ve Osmanlı ile ateşkes imzalamış dahi olsa, imparatorluğunu bir arada tutmak için askerî güç kullanma zamanının geldiğine kanaat getirdi. Şubat 1546'da Martin Luther'in ölmesiyle, imparatorluk içindeki barış için çıkan gür ses ortadan kalktı ve imparator, Luthercilerin çıkaracağı herhangi bir kargaşaya anında darbe vurmaya iki misli istekli hâle geldi. Charles ilk olarak imparatorluk içindeki Katolik prenslerden bazılarının, örneğin güçlü Bavyera Dükü'nün, desteğini aldı. Sonra hırslı Protestan Dük Saksonyalı Moritz'in (tahtta kaldığı süre 1541-1553) desteğini, o sıralar içkici bir dük olan kuzeni Johann Frederick'in desteğini, (ö. 1554) elinde tuttuğu elektörlük makamını kendisine vereceği taahhüdüyle kazandı. Protestan arkadaşları Moritz'e anında "Yahuda" lakabını taktı.

Mühlberg Muharebesi (1547)

Moritz, Saksonya Elektörlüğünü 1546'da istila etti, bunun üzerine elektör Johann Frederick kuzeydeki Schmalkaldik İttifakı müttefiklerini terk ederek anavatanını savunmaya koştu. Gut hastalığından mustarip olan imparator böylece Rhineland ve Kuzey Almanya'nın büyük bir bölgesi üzerinde denetim sağlama ve buralardaki gücünü artırma imkânı elde etti. Bu sırada Johann Frederick hem Moritz hem de Kral Ferdinand'a (Charles'in kardeşi) karşı kazandığı askerî başarının sefasını sürüyordu. İmparator kuzeye yönelerek Moritz'i kurtarmak istedi ve 24 Nisan 1547'de Elbe Nehri'nde yapılan Mühlberg Muharebesi'nde Johann Frederick'i şaşırtmayı becerdi. Elektörün yanında ordusunun yalnızca üçte biri bulunuyordu, kendisi de muharebe sırasında esir düştü. Elektörlük makamını ve topraklarının birçoğunu Moritz'e teslim etmeye mecburdu. Hesseli Philip de kısa süre sonra boyun eğdi. Schmalkaldik İttifakı düpedüz küçük düşürülmüş-

tü, imparator ise Protestanları Roma Kilisesi'ne zorla döndürme hayalini gerçekleştirmeye hazır gibiydi.

Augsburg ve Leipzig Geçici Fermanı

Muzaffer imparator, askerî başarısını 1547-1548 yıllarındaki Augsburg İmparatorluk Kurultayı'nda sürdürdü. Burada kurultaya *Augsburg Geçici Fermanı* olarak bilinen bir belge sundu. Bu belgeye göre imparatorluk Rent Konseyi işini tamamlayana dek geçici olarak dinî bir siyaset edinecekti. Belge, çoğunlukla geleneksel Katolik öğretileri yeniden beyan ediyordu ancak Protestanlara, ruhban sınıfının papalığın muafiyeti ile evlenbilmesi ve hem ekmek hem de şarap ile ayın yapılabilmesi gibi bazı imtiyazlar da veriyordu. İmtiyazlar Augsburg'dakilerin çoğu tarafından resmî olarak kabul görse de kimse bunlardan hoşnut değildi. Papa III. Paul Protestanlara fazla ödün verildiği hissini taşıırken, savaşçı Protestanlar bu belgeyi fazla katolik bulmuştu. Philip Melanchton ve Naumburg'un sulhsever Katolik piskoposu Julius Pflug, Saksonya Dükü Moritz'in ısrarıyla daha Protestan bir belge olan *Leipzig Geçici Fermanı*'nın taslağını hazırladı ancak bu da her iki taraftaki sabit fikirli kişilerin çoğu tarafından reddedildi.



Titian, İmparator V. Charles Mülberg'de
Bu, hayali bir resimdir çünkü gerçekte Charles
seferinin büyük bir kısmında sancılı gut
nöbetleri geçirdiği için sedyede taşınmıştı.

Luthercilik İçindeki Bölünmeler

Augsburg ve Leipzig Geçici Fermanları üzerine yapılan tartışmalar Lutherci hareketin içindeki ilk çatlakları açtı. Philip Melanchthon, öğretinin ve uygulamanın esasları olarak görmediği şeyden taviz vermeye istekli olduğu için ağır bir şekilde eleştirildi. Örneğin, Melanchthon dinî barış sağlanması için piskoposluk sistemini kabul etmek istiyordu. Muhafiflerine önderlik eden ise sert bir Slav olan, Flacius Illyricus (1520-1575) ve Nicholas von Amsdorf (1483-1565) idi. Flacius Venedik, Basel ve Tübingen'de eğitim görmüş eski bir hümanistti. Luthercilikte esas olmayan bir şey bulunmadığını iddia ediyordu. Flacius kısa

süre sonra Wittenberg'deki İbranice profesörlüğü vazifesini bırakarak Gnesio-Lutherci,* ya da muhafazakâr Luthercilerin en açık sözlü liderlerinden biri hâline geldiği Magdeburg'a gitti.

Nicholas von Amsdorf Saksonya Torgau'da, soylu bir aileye doğmuştu. Johann von Staupitz'in yeğeni Amsdorf, Wittenberg'de teoloji alanında lisans eğitimini bitirdi, burada Martin Luther ve Philip Melancthon'un nezaretinde okumuştı. Lutherciliğe geçen ilk kişilerdendi, 1519 Leipzig Münazarası'nda ve 1521'de Worms'ta Luther'e eşlik etmiş, hatta tahsil gördüğü okulun fakültesinde hizmet vermişti. Magdeburg, Goslar ve Einbeck reformlarına yardım ettikten sonra 1541'de Naumburg/Zeitz'in Lutherci piskoposu olmuştu. Elektör Johann Frederick'in yakın arkadaşı ve danışmanıydı, Schmalkaldik Savaşı sırasında sürgün edilmişti. Amsdorf, Melancthon'u uzlaşmaya fazla açık buluyordu. Bu sebeple Jena'da yeni bir üniversite kurulmasına yardım etti. Wittenberg'in "Philipçilerin" (Melancthon'un destekçilerine böyle denirdi) fazlasıyla etkisi altında kaldığını düşünüyordu.

Schmalkaldik Savaşı ve sonrası, Lutherci birlikteliğin kırılgan bir doğası olduğunu ortaya çıkardı. Savaşın ve sonrasındaki gelişmelerin bir diğer mağduru ise Katherine Luther idi. İmparatorluk birlikleri tarafından birkaç kere tehdit edilince Wittenberg'i terk etmek zorunda kalmıştı. Sonra, 1550 güzünde veba salgını Wittenberg'i vurduğunda Katherine iki çocuğuyla birlikte Torgau'ya doğru yola çıktı. Atları birden fırlayıp kaçınca arabadan soğuk suyla dolu bir hendeğin içine düştü. Üç ay boyunca ona on sekiz yaşındaki kızı Margaret baktı. Katherine Luther, 20 Aralık 1550'de öldü. Bilindiği kadarıyla son sözleri şunlardı: "Bir pıtrak bir paltoya nasıl yapışırsa, ben de İsa'ya öyle yapışık kalacağım."⁶

Augsburg Din Barışı (1555)

Bu sırada İmparator Charles'ı, müttefiki Saksonya Dükü Moritz terk etti. Moritz, imparatorun kendi kayınpederi Hesseli Philip'i Çukur Ülkeler'deki zindandan salıvermeyi reddetmesi yüzünden sabırsızlanmıştı. Daha önemlisi, hem Lutherci Saksonya'nın yöneticisi hem de "İncil'e ihanet eden" bir kişi olarak tanınmak kendisine zor geliyordu. Lutherciliğini göstermek adına, Wit-

* Gnesio kelimesi Yunanca "hakiki" anlamına gelmektedir. [ç.n.]

6 Roland Bainton, *Women of the Reformation in Germany and Italy* (Minneapolis, MN: Augsburg Publishing House, 1971), s. 42.

tenberg Üniversitesi'ni katı Lutherci çizgiler etrafında yeniden düzenlemesi için Philip Melancthon'u çağırdı. Moritz, Schmalkaldik İttifakını canlandırmak için yeni üyeler aldı ve yeni Fransa Kralı II. Henri ile ittifak kurdu. II. Henri imparatorluğu doğudan istila etmeye başlamış ve hisar şehirleri olan Metz, Toul ve Verdun'a el koymuştu. 1552'de Dük Moritz, Protestan ordusunun başına geçerek Innsbruck'teki V. Charles'ın üzerine yürüdü. İmparatorluk güçleri şans eseri ele geçirildi, imparator kaçmak zorunda kaldı ve barış görüşmeleri yapmaya razı oldu.

İmparatorluk politikalarının başarısızlıkla sonuçlanmasından dolayı acı bir hüsrân içinde kalan, bitap düşmüş Charles, Almanya meselelerini kardeşi ve varisi Ferdinand'a devretti. Charles önceden, Ferdinand'ın es geçilmesi ve kendisini İspanya ve imparatorluk içinde oğlu Philip'in izlemesi için uğraşmıştı. Kardeşine imparatorluk içinde yıllarca vekâlet etmiş Ferdinand, bunu kabul etmemiş ve Habsburg'da iç savaş çıkarmakla kendisini tehdit etmişti. Charles geri çekilmiş ve imparatorluk itibarı açısından Ferdinand'ın Habsburg'a aday olmasını desteklemişti. 1555 yılında Şubat'tan Eylül'e kadar toplanan Augsburg Kurultayı'na Kral Ferdinand başkanlık etmişti.

Augsburg Kurultayı'nın araya girişi, imparatorlukta dinî bir barış sağlanmasına yardım etti. Barış 1618'e dek sürdü. İmparatorluk içindeki Lutherci bölgeler yasal olarak tanınıyordu ve elde ettikleri bölgelerin hepsini ellerinde tutmalarına izin verilecekti. Lutherciliği benimsemiş imparatorluğa ait şehirler, Katolik azınlıkların 1548 yılındaki *Geçici Ferman*'dan sonra yeniden açılan Katolik kiliselerde ibadet etmelerine izin verecek ve haklarını koruyacaktı. Prensliklerde ise yönetici, tebaasının dinine karar verecekti. Yalnızca Katoliklik ve Luthercilik Augsburg'daki Din Barışı sırasında tanınıyordu. Kiliseyle ilişkili her prens Protestan olduğunda makamını, topraklarını ve imtiyazlarını kaybediyordu.

İmparator V. Charles kardeşinin Kutsal Roma İmparatorluğu içindeki Luthercilere verdiği imtiyazlardan memnun değildi ama geniş, çok uluslu imparatorluğunu bir arada tutmak için uğraştığı uzun yıllar onu yormuştu. Augsburg Kurultayı'nın bitmesinden bir ay sonra keyfi kaçan imparator Çukur Ülkeler'deki yetkisini oğlu Philip'e devretti. 1556'da, tahttan çekilen ilk Kutsal Roma imparatoru oldu. İspanya mülklerini de Philip'e devrettikten sonra kuzeybatı İspanya'daki Jeronimit Yuste Manastırı'na çekildi. İki yıl sonra burada vefat etti.

FRANSA'DAKİ DİNİ SAVAŞLAR

Kutsal Roma İmparatorluğu, Avrupa'da dinî farklılıklar yüzünden savaş alanına dönen tek bölge değildi. Dinî çoğulculuğa duyulan nefret Fransız toplumunun da temel meselelerindendi ve kraliyet siyasetinin önem verdiği bir işti. Kral I. François ve oğlu II. Henri'nin yoğun işkence uygulamalarına rağmen Kalvincilik Fransa'da yavaş fakat istikrarlı olarak gelişmişti. Jean Calvin yıllardır, Fransa'daki emsallerinin kendi Protestanlık itikadına geçmesi için Cenevre'ye eğitimli misyonerler göndermekteydi. Genç Henri ise Huguenotlara (Fransız Protestanlar: İsveççe-Almanca *Eidgenossen* veya suç ortağı kelimesinden gelir) babasının zamanında gösterdiğinden az müsamaha gösteriyordu. 1547'de tahta çıkınca Paris Parlamentosunda kâfirliği zapt etmek için ("Yanan Oda" adı verilen) özel bir komite kurdu.

II. Henri'nin Saltanatı (1547-1559 Arası)

On dört yaşındayken Catherine de' Medici ile evlenmiş olmasına rağmen Henri'ye sürekli olarak eşlik eden kişi ve kendisini en çok etkileyen danışmanı sevgili cariyesi Diane de Poitiers idi. Poitiers iyi eğitim almış, siyasi zekâsı olan bir kadındı. Huguenotların âşîşinin otoritesine tehdit teşkil ettiğini düşünerek Rheims başpiskoposu Charles de Guise ile birleşti ve ikisi Henri'yi onlara sert davranması için doldurdular. Faille-ri eziyet gördükleri hâlde Huguenot hareketi büyümeye devam etti. Hatta kralın Bourbon ailesinden kuzenleri gibi soyluları da içine almaya başladı. Habsburg İspanya'sındaki bir başka savaş yüzünden kralın dikkati dağınıktı, Kalvincilerin bastırılması imkânsız hâle gelmişti.

1559'da Kral II. Henri sonunda İspanya ile barış imzalamayı kabul etti ve çok önemli bir antlaşma olan Cateau-Cambrésis Barışı imzalandı. "Ebedi barış" sağlamak için Henri'nin kızı Valoisli Elizabeth, ikinci karısı İngiltere Kraliçesi Mary Tudor'u yakın bir zamanda kaybetmiş olan İspanya kralı II. Philip ile evlendi. Kraliyet düğününün şenliklerinden biri olarak, Haziran'ın sonlarına doğru büyük bir turnuva düzenlendi ve kıdemli dövüşçü Kral Henri



François Clouet, Henri

de turnuvaya hevesle katıldı. Günün son mızrak dövüşü sırasında, rakibinin mızrağının bir parçası Kral Henri'nin gözüne isabet etti. On iki gün sonra II. Henri yarası yüzünden öldü.

Catherine de' Medici'nin (1519-1589) Gücü

Henri'nin sevgili ve itibarlı cariyesi Diane de Poitiers, on beş yaşında tahta geçen hastalıklı oğlu II. François'nın (tahtta kaldığı süre 1559-1560) tahtını alan Kraliçe Catherine de' Medici'nin emriyle saraydan kovuldu. Rahiplerce eğitilmiş Catherine, Urbino Dükü ve Papa X. Leo'nun yeğeni olan diğer Lorenzo de' Medici'nin (1492-1519) kızıydı. Bilgisi ve zekâsı sebebiyle, üç oğlunun saltanatı sırasında da baskın bir karakterdi. Catherine, Huguenotlara karşı edinilen yaygın önyargıların çoğuna katılmaktaydı. 1559'da büyük bir rahipler toplantısı düzenledi. Dinî bir savaş çıkmasının önüne geçmeyi umuyordu.

Kraliçe Catherine iki tarafın da askerî olarak büyümesine ve tutucu Katolikleri fanatikçe savunan Guise ailesinin oğlu üzerindeki etkisinin giderek artmasına üzülüyordu. Protestanların Paris şehrini yakıp kül etmeyi, bunu başaramazlarsa da kralı Amboise'den kaçırıp kendi dinlerini tanıması için veya tacını Bourbonlara teslim etmesi için zorlamayı planladıkları yönünde söylentiler yayıldı. Amboise komplosu ortaya çıkarıldı ve tertipçileri 1560 baharında sert bir şekilde cezalandırıldı. Bu hadise, kraliçe Anne dâhil, Katoliklerin çoğunun zihninde önemli bir korkunun iz bırakmasına sebep oldu.

Aziz Bartholomew Günü Katliamı

Genç kral Aralık 1560'ta ansızın ölünce, bilgili Catherine bu sefer dokuz yaşındaki oğlu IX. Charles'ın (tahtta kaldığı süre 1560-1574) kraliyet naibi ilan edildi. Kalvincilere karşı gösterilen eziyetleri azaltmaya ve ölçülü olmaya yönelik bir siyaset izledi. Kraliçe aynı zamanda Katolik ve Protestan teologların 1561'de Poissy'de ve 1562'nin başlarında Aziz Germain-en-Laye'de düzenlediği müzakerelere arka çıktı. Theodore Beza'nın Kalvinci teolojiiyi açıkça sunmasına ve bazı ılıman Katoliklerin uzlaşma isteğine rağmen iki grup da "gerçek kilisenin" doğası ve resimlerin önemi üzerinde ortak bir noktaya varamadı. Fransa dinî bir savaşa doğru sürüklenirken aşırılık baskın geldi. Gelecek korkusu, uzlaşmadaki başarısızlık, dinî bağlılık ve çeşitli grupların güç arzusu yüzünden Roma Katolikleri ve Protestanlar arasında çıkan birbirinden bağımsız çatışmalar, 1562 yılında başlayıp on yıl boyunca kesintili olarak sürecektir olan genel bir dinî savaşın çıkmasına sebep oldu.



Anonim, Katherine de' Medici'nin Portresi

Sonunda, 1572'de Protestan ve Katolikler kan dökmeye son vermeye hazır gibiydi. Saint German Barışı'nı takiben, 24 Ağustos Aziz Bartholomew Günü'nde büyük bir kutlama düzenlendi. Kralın kardeşi Valoisli Marguerite Huguenotların genç ve atılgan lideri Navarrelili Henri ile yeni evlendiğinden, kutlanacak çok şey vardı. Bu mutlu birliktelik belli ki Fransa'daki dinî iç savaşlara son verecekti.

Marguerite ve Henri'nin düğünü ve dinî barış, Huguenotların en etkileyici lideri Fransız Amiral Gaspard de Coligny dâhil birçok Huguenotu Paris'e getirdi. Önde gelen ailelerin düğünleri büyük hadiselerdi. Coligny, İspanya'yı Philip'e karşı Çukur Ülkeler'de müdahalede bulunması için kışkırtmaktaydı. Muhtemelen Guise Dükü Henri'nin cesaret

verdiği suikastçılar, 1563'te Henri'nin babasının katledilmesine izin verdiği söylenen Coligny'den intikam almak için onu öldürmeyi planladı. Amirale saldıranlar önce onu yalnızca yaralamayı başarabildiler. Protestan önderler, faillerin cezalandırılmasını talep etti. 23 Ağustos gecesi Huguenotların tahfına karşı komplo kurmasından korkan Kral Charles, Paris'teki Protestan önderliğini bitirme emri verdi.

Aziz Bartholomew Günü'nün sabahında İsviçreli Muhafızlardan ayrılan bir grup, Guise Dükü'nün önderliğinde Coligny'nin evinin kapısını kırdı ve biraz boğuşuktan sonra kendisini öldürdü. Duise Dükü daha sonra takipçilerini yakınlardaki diğer Huguenotları öldürmeye sevk etti: "Öldürün, hepsini öldürün, kralın emri budur!"⁷ Coligny'nin katledilmesi kıvılcımı, Paris'te başlayıp birkaç hafta içinde kırsal kesimlere yayılan bir Huguenot kıyımını ateşledi. Binlerce kişi öldürüldü. Navarrelili Henri katilinin kılıcından Roma Katolikliğine

7 Barbara Diefendorf, *Beneath the Cross: Catholics and Huguenots in Sixteenth-century Paris* (New York: Oxford University Press, 1991), s. 99.

döneceğine dair söz vererek kurtulabilirdi. Üç ay boyunca Paris'te alıkonuldu ancak er ya da geç, hayatta kalan Huguenot güçlerini toplayabilmek için kırsal kesimlere kaçmayı başardı.

Katliam haberi Madrid'e ulaştığında genellikle asık suratlı olan II. Philip gülümsemesini gizleyemedi. Roma'da katliamı kutlamak için özel kilise törenleri düzenlendi. Ancak birçok Katolik, Fransa'daki nefret ve şiddetin seviyesinden dehşete düşmüştü. İngiltereli Elizabeth gibi Protestan liderler Fransız krallığında yeni patlak veren dinî ve siyasi şiddeti protesto etti. Çoğu Protestan propagandacı, katliam için Catherine de' Medici'yi suçladı ("kötü kalpli İtalyan kraliçe"). Fakat yıllarca Huguenotlar ve Katolikler arasında barış sağlamaya çalışmış, siyasi kurnazlığa sahip bir kişinin böyle kapsamlı bir vahşete göz yumması mümkün görünmemektedir. Zaten istikrarsız ve kötü bir sağlığı olan Kral Charles muhtemelen suçluluk duygusuyla iyice hasta oldu ve katliamdan iki yıl sonra vefat etti.

III. Henri'nin Saltanatı (1574-1589)

Charles'ın yerine yirmi üç yaşındaki kardeşi III. Henri geçti. Henri, akıllı bir prensti, ağabeylerinden fiziksel olarak çok daha sağlıklıydı ve henüz on sekiz yaşındayken Huguenotlara karşı kazanılan zaferlerde kraliyet ordularını komuta etmişti. 1573 yılında Polonya kralı seçildi ancak burada mutsuzdu. Kardeşinin ölümünü duyunca memnuniyetle ülkeyi terk etti. Fransa kralı olarak Henri, Kalvincilere karşı açılan savaşı devam ettirdi ancak Nisan 1576'da Protestanlığı meşru kılan ateşkesi kabul etti.

Beklenmeyen bu müsamaha gösterisi, Huguenotların kökünü kurutmaya kararlı olan Guise Dükünü ve diğer katı Katolikleri ciddi biçimde rahatsız etti. Neticede, Guiseli Henri İspanya ve papalık desteğini alarak Katolik Birliği'ni oluşturdu. Bu birlik çok güçlendi ve kahredici dinî iç savaşlara sebep oldu. Dönemin sefaletinin bir kısmı, kendilerini kırbaçlayanların uyanışından bellidir, halbuki 14. yüzyılın ortasındaki Kara Ölümden sonra Fransa'da bu kişilere rastlanmamıştı.

Haziran 1584'te kralın küçük kardeşi Anjou Dükü ölürek Henri'nin tahta giden yolunu açmış oldu. III. Henri alenen eşcinseldi. Muhabbetini ve lütuflarını –toprak, ünvan, rütbe seçimleri gibi– bir dizi yakışıklı erkeğe verdi. Yetenekli fakat istikrarsız kral sarayının masrafları ve iç savaşların giderleri için, hâlihazırda gerilmiş olan köylülerin üzerindeki vergileri artırdı ve bazı soyluların varlıklarına el koydu. III. Henri sorun çıkmadan ölürse Navarrelili



Kendilerini kırbaçlayanların gravürü, 1583, Paris, Fransa.

Huguenot Henri Fransa tacını giyecek sıradaki kişiydi. Henri, Katoliklik ve Protestanlık arasında gidip gelen Navarre Kralı Bourbonlu Antoine'ın oğluydu. Annesi, Navarrelili Marguerite'in kızı Jeanne d'Albret (1528-1572) ise sadık bir Protestan idi. Huguenotları desteklediği için kendisini azarlayan bir papalık elçisine şöyle cevap vermişti: “Zayıf iddialarınız benim kafamdaki sağlam kemiği çökertemez. Ben Tanrı’ya hizmet ederim, O davasını nasıl sürdüreceğini bilir.”⁸

Siyasi Teorisyenler

Jeanne d'Albret'in enerjik oğlunun kaderinde de Fransa tahtını birine bırakmak vardı. Protestan siyasi teorisyenler, kraliyet otoritesine karşı ayaklanmayı meşru kılmaktan vazgeçip hükümdarlığın tecessüm etme şekli olarak monarşiyi övmeye başladı. Örneğin, *Devletin Altı Kitabı*'nda (*Les Six livres de la République*) (1576) Avukat Jean Bodin, devletin asıl amacının barış, adalet ve özel mülkiyeti korumak olduğunu, bunun da en iyi şekilde monarşi ile yönetilen bir devlette, hükümdarlığın bölünmemesi ile gerçekleşeceğini iddia etti. “Dünyanın tüm prensleri Tanrı'nın ve doğanın kanunlarına, hatta tüm uluslar için ortak olan bazı

8 Bonnie Anderson ve Judith Zinsser, *A History of Their Own: Women in History from Prehistory to the Present*, 2 cilt. (New York: Harper & Row, 1988), 1. cilt, s. 233.

insan kanunlarına tâbiydi” ama başkalarının otoritesine tâbi değillerdi.⁹ Siyasiler (*Politiques*) denilen ılıman entelektüeller Katolik ve Protestanların dinî olarak birlikte var olabileceği bir yol bulunmasını ümit ediyorlardı.

Öne çıkan siyasilerden biri, Michel de Montaigne (1533-1592) idi. Montaigne, Bordeaux bölgesinde yaşayan zengin bir tüccar ailenin oğluydu. Latince okuma yazmayı ve konuşmayı babasından öğrenmişti. Hukuk eğitimi almış ve Bordeaux Parlamentosu’nda (üst mahkeme) sulh hâkimi olmuştu. Ancak sağlığı kötüye gidince çalışmalar yaptığı ve yazılar yazdığı bir hayat yaşamaya mecbur kaldı. Montaigne’in en çok tanınan eseri, insanın içinde bulunduğu koşulları inceleyen ve insan mantığının sınırları olduğunu kabul eden *Denemeler* dizisidir. Fransa’daki dinî iç savaşların karşısında Montaigne ölçülü davranılması için ısrar etti, “engin ve açık orta yoldan” gidilmesini istedi.¹⁰ “Kendin ol, başkalarının da kendisi olmasına izin ver” onun savunduğu görüştü. Avrupa’da uzunca bir süre kaplıcaların iyileştirici niteliklerini araştırarak gezdikten sonra Bordeaux’ya döndü ve iki dönem boyunca belediye başkanlığı görevini ifa etti.



Montaigne

Üç Henri’nin Savaşı (1587-1589)

Montaigne’in müsamaha gösterilmesine yönelik ricası trajik bir şekilde görmezden gelindi, Fransa ise kısa süre sonra kendini yeniden nahoş bir iç savaşın içinde buldu. Bu çatışma, Üç Henri’nin Savaşı olarak bilinmekteydi ve ismini savaşa iştirak eden üç esas kişiden almıştı: Kral III. Henri, Guise Dükü Henri ve Navarrelî Henri. 1587 yılının sonbaharının bitmesine yakın, Huguenot güçleri Navarrelî Henri önderliğinde Bordeaux yakınlarındaki Coutras’da bir kraliyet ordusu gönderdi. Yaralı bir yüzü olan Guiseli Henri, aslında kuzeydoğudaki

9 G. R. Elton, ed., *Renaissance and Reformation 1300-1648*, 3. ed. (New York: Macmillan, 1976), s. 145.

10 De Lamar Jensen, *Reformation Europe: Age of Reform and Revolution*, 2. ed. (Lexington, MA: D. C. Heath, 1992), s. 255.

Protestan paralı askerlere karşı daha başarılıydı ancak kral kendisine kraliyet birlikleri gönderemeyince sinirlenmişti. Sonra, Mayıs 1588'de Paris'e yürümüş ve kralı güvenliği için mecburen Chartres'e kaçmaya zorlamıştı. Başkentte savaşı Katolikleri savunduğu için çok meşhurdur, Guise burada "Paris'in kralı" ilan edildi.

Guise, yaşlı fakat epey bilgi sahibi olan Catherine de' Medici'yle istişare ederek yeni hamlesini hesaplıyordu. Fakat III. Henri İspanyol donanmasının mağlubiyetini öğrenince Fransa'yı, Guise ve İspanyol destekçilerinden kurtarmaya karar verdi. Guise ve kardeşi Lorraine kardinalini gizli bir toplantıya çağırıp 22 Aralık 1588'de vatan hainliğinden idam ettirdi. Bunun üzerine Kral Henri Katolik Cemiyeti tarafından zalim ve hain ilan edildi. Hemen Protestan rakibi Navarrelî Henri'nin karargâhına kaçtı. Navarrelî Henri'yi varisi olarak tanımayı kabul etmişti. Kral daha sonra Blois'tekilerle buluştu ve onlara yeniden düzenlenmiş bir hükümet takdim etti. Navarre'nin yardımıyla III. Henri Paris'i yeniden alma planları yaptı ancak 1 Ağustos 1589'da varisi olarak bir Protestan seçen kralın vatan haini olduğuna kanaat getiren bir rahip tarafından suikaste uğradı. Hayatta kalan Henri (Navarrelî) kendini Fransa'nın kralı IV. Henri ilan etti. Ne var ki Paris onun otoritesini tanımayı reddetti. Krallığın yarısı Katolik Cemiyeti ve onun İspanyol müttefiklerinin elindeydi.

Fransa Kralı Navarrelî Henri (1589-1610)

Roma Katolikleri ve İspanyollar bir Huguenot'un Aziz Denis tacını giymesine asla müsaade edilmemesi gerektiği konusunda kararlıydı, bu sebeple beş yıllık bir mücadele başladı. İspanyol Kral II. Philip, en iyi generali Parma Dükü Alexander Farnese'yi (1545-1592) Çukur Ülkeler'den Fransa'ya sevk etti. IV. Henri'nin 1590 yazında başlattığı Paris kuşatmasını yürüttü. 1592 yılında Parma Dükü ölünce Fransa'daki İspanyol gücü düşüşe geçti. Kralın, çıkarları için Katolikliğe 1593'te beşinci kez dönmesiyle, Katolik Cemiyeti'nin Henri'nin otoritesine direnme isteği zayıfladı. Henri, "Paris bir ayine ziyadesiyle değer" diye düşündü. Tebaasının yüzde doksanının tersine bir dini benimsediği takdirde asla gerçekten Fransa kralı olamayacağını fark etti. Katolik çoğunluğun, Huguenot azınlığa dair korkularının hafifletilmesi lazımdı, en azından kendisi Protestan kalan kralın en önemli rehberi Sully Dükü'nün tavsiyesi buydu.

Küçük bir demet cazibe ve canlılık gösteren görkemli kral, sonunda Fransız tarihindeki en çok rağbet gören hükümdarlardan oldu. Bir dizi borçla, yirmi

yıllık iç savaşın getirdiği hasarla ve her iki taraftan da düşmanlarla karşı karşıyaydı, Bourbon hanedanı bile güvende değildi, zira Valoisli Marguerite ile kendisinin yirmi bir yıllık evliliğinden erkek evladı olmamıştı. Henri, Papa VIII. Clement'ten (tahtta kaldığı süre 1592-1605) suçlarını bağışlamasını ve kendisini boşamasını rica etti. VIII. Henry yönetimindeki İngiltere'de yaşananların tekrarlanmasından korkan Roma'daki Cizvitler, Clement'i iki isteği de yerine getirmesi için ikna ettiler. Karşılığında Henri kilisenin sadık bir hizmetkârı olarak kalacağına söz verdi. 1600 yılında ise yaşadığı aşk maceralarıyla dile düşen kral, siyasi gerekçelerle Floransalı Marie de' Medici ile evlendi. Nihayet ikisinin meşru bir erkek varisi oldu, gelecekteki XIII. Louis doğdu.

İspanya ile girilen uzun savaş 1598'de biteneç ve isyankâr soylular rüşvetle ve/veya zorla bastırılana dek Kral IV. Henri'nin Protestan tebaasına büyük ölçüde sivil ve dinî hak vermesi mümkün olmadı. 1598 tarihli Nantes Fermanı ile Henri, Fransız Huguenotlara dinî özgürlük bahşetti. Yetmiş beş müstahkem şehre ek olarak bazı müstahkem bölgelerin dinlerini özgürce yaşamalarına izin verdi. İlaveten, Huguenot soylularının topraklarında herkes ibadet hakkına sahipti. Huguenotlar devlet memuriyetine uygun bulundu ve okullar ile diğer imkânları Katoliklerle eşit şartlar altında kullanmalarının teminatı verildi. Ferman aynı zamanda devletin resmi kilisesini Roma Katolik kilisesi olarak ilan etmekte ve eski gelir, mal varlığı ve haklarını kiliseye iade etmekteydi. Aşırı uçlardakileri tatmin etmese de Nantes Fermanı, genellikle kralın 1610 yılındaki ölümüne kadar tatbik edildi. Uzun süredir dinî ve iç savaşlarla harap edilmiş topraklara güçlü bir barış getirdi.

Becerikli mali müfettişi Sully Dükü'nün yardımıyla Henri önemli bir reform programı başlattı. Hükümet borçları azaltıldı, vergi toplama işi geliştirildi, yol ve köprüler tamir edildi, tarım arazileri ihya edildi, tahıl ihracatı üzerindeki kısıtlamalar hafifletildi ve ipek böcekçiliği güney Fransa'ya tanıtıldı. Kral samimiyetle köylülerin yaşam kalitesini her köylü ailenin Pazar akşamları tavuk yiyebileceği kadar geliştirmeyi ümit ediyordu. Bu taahhüt her yerde gerçekleşmediyse de Henri ve Sully'nin gösterdiği çaba kayda değerdi. Diğer 16. yüzyıl yöneticilerinin pek azı üretici kitlenin refahıyla ilgilenmişti. Bu kadar çok Fransız'ın Henri'nin önünde "Yüce Henri" diyerek saygıyla eğilmesine ve kralın Katolikliğinden şüphe eden bir keşiş tarafından suikasta kurban gitmesi karşısında yas tutmasına şaşmamak gerekir.

Henri, sonradan edindiği doğruya doğru genişlemeye yönelik askerî istekleri-

nin o zamanlarda farkına varsaydı, belki de şöhreti sarsıntıya uğrardı. İlgi çekici noktalardan biri, öldürüldüğü sırada Henri'nin bir "Avrupa birleşik devletleri" kurma planları yapıyor olmasıdır. O zamanların devlet kurma zihniyeti hesaba katılınca, Henri'nin diplomatik bir süreçten geçerek büyük tasarısını başarıya taşıması mümkün görünmemektedir. Böyle bölgesel devletlerden mürekkep bir konfederasyonu askerî yollarla meydana getirmek için Habsburglar ve diğerleriyle bir dizi kanlı çatışmaya girilmesi gerekirdi. Kralın erken ölümü, tebaasının onun ihtirasları yüzünden bedel ödemesini önledi.

II. PHILIP'İN HAÇLI SEFERLERİ

Çoğu insan IV. Henri'nin Katolikliğe bağlılığını sorgulasa da, Habsburglu Philip'inki hakkında şüphe duyan çıkmamıştı. İspanya Kralı II. Philip 16. yüzyıl sonlarında gelen en güçlü yöneticilerdendi. Babası V. Charles geniş imparatorluğunun en büyük payını oğlu Philip'e bahşetmişti. Güçlü İspanya'ya ek olarak Philip, Burgonya, Çukur Ülkeler, Lüksemburg, Franche-Comté, Napoli, Sicilya, Sardinya, Korsika, Balearik Adaları, Milan ve Afrika ile Batı yarımküredeki tüm İspanya arazilerinin de varisiydi. 1580 yılında Philip, Portekiz annesi adına Portekiz'i fethetti ve buranın devasa doğu imparatorluğunu mülkiyetine kattı. Filipinlerin sömürgeleştirilmesine de destek çıktı, bu adalar hâlen daha ismini kendisinden alır. İçeride dönük İspanya hanı, tarihte dünya üzerinde görülmüş diğer monarşilerin hepsinden çok yasal yetkisi olduğunu iddia edebilecek bir konumdaydı.

Kralın Karakteri

İspanya Kralı Philip çok karmaşık bir kişiliğe sahipti. Titiz, çalışkan ve sabırlıydı. Aynı zamanda ayrıntılara dikkat etmesiyle nam salmıştı. Astlarına güvenmekten korktuğu için, devlete ait önemli belgelerin neredeyse hepsi onun elinden geçirdi. Böylece hükümetinin iç çalışmalar yapması hakikaten külfetli bir işe dönüşmüştü. Hizmetkârlara da soylulara da aynı nezaketi gösterirdi. Genç bir prensken oldukça çapkındı. Sonradan kendisini



II. Philip'in Portresi

çocuklarına adadı. İspanya Kralı Philip sanat ve ilim tahsil etme konusuna da önem verirdi. Sofonisba Anguisola ve Titian onun beğenilerinden ve yetenekten anlama özelliğinden yararlanmış sanatçı ve mimarlardan yalnızca ikisiydi. Aynı zamanda matematik ve bilimi teşvik etmek için akademiler kurdu.

Philip varoluşunun temelinde derin bir dinî görev hissiyatı taşıyordu. Din onun için şahsî yaşantısında karşılaştığı şiddetli acılar ve yönetime dair sorumluluklarının getirdiği zorluklar için sığındığı bir limandı. Annesini, babasını, kız kardeşini, dört karısını, bir kızı ve dört oğlunu art arda kaybetmişti. Katolikliğe duyduğu minnettarlıktan dolayı zaten sıkıntıda olan ruhuna fazladan yük binmişti. Geniş imparatorluğunun refahı ve gücünü Roma kilisesinin Avrupa'daki egemenliğini elinden geldiğince artırmak için kullanmayı kendine görev edindi. Üstelik Hıristiyanlığı İslâm kuvvetlerinden korumanın kendi kutsal yetki alanına girdiğini düşünüyordu.

İslâmiyete Karşı Savaş

II. Philip, İspanya'nın kuzeydeki şehirlerinde yaşayan ve giderek tekrar Müslümanlığa geçen binlerce Morisko'ya (Hıristiyanlığı kabul etmiş Morolara) güvenmiyordu. Bir keresinde, Moriskoların bazıları birkaç Müslüman korsana yardım etmişti. Philip ve diğerleri bir gün İspanya'nın kapılarını Kuzey Afrikalı Müslümanlara açacaklarından korktu. Ocak 1567'de kral Moriskoların İslâmiyeti icra etmeyi ve Arapçayı terketmeleri için bir kraliyet fermanı çıkardı. Granada Moriskoları Philip hükümetinin otoritesine karşı ayaklanarak tepki gösterdi. Cezayir şehrindeki ve diğer Müslüman topraklardaki müttefiklerden gelen yardımlar sayesinde isyan iki yıl boyunca sürdü. İki taraf da kelimelerle anlatılamayacak kadar korkunç bir vahşete yol açtı.

Sonuçta Philip'in meşru üvey kardeşi Avusturyalı Don Juan (1547-1578) isyanları bastırmayı başardı. 1570'te çıkan kraliyet hükmü ile Granadalı Moriskoların evlerini terk etmeleri, Aragonlu ve Kastilyalı Hıristiyanların arasına yerleşmeleri için emir verildi. 1609 yılında Philip hepsini İspanya'dan kovan bir yasa çıkardı. Bundan önce monarşi, Çukur Ülkeler, İngiltere ve Fransa'da küçük düşürücü mağlubiyetler yaşamış olsa dahi, Lepanto [İnebahtı] Muharebesi'nde Osmanlılara karşı daha büyük bir savaş kazanmıştı.

1566'da Muhteşem Sultan Süleyman öldü ve yerine oğlu II. Selim (tahtta kaldığı süre 1566-1574) geçti. Kendisi meşhur babasının hayli büyük olan gölgesinden kurtulmayı arzuluyordu. Selim bunun için bir fatih olarak itibar

kazanması gerektiğini düşündü. Selim'in emellerine, yeni ve saldırgan bir papa olan V. Pius itiraz etti ve Osmanlılara karşı yeni bir haçlı seferi çağrısı yaptı. Selim'in güçleri, Kıbrıs adasını 1570'te işgal edince papanın kutsal savaş çağrısının önemi arttı. II. Philip, Venedik ve papa ile yeni bir kutsal cemiyette birleşti. Devasa bir filo, Philip'in üvey kardeşi Avusturyalı Don Juan'ın emri altında 1571 sonbaharında toplandı.

7 Ekim'de Hristiyan filo Yunanistan'ın doğu kıyısına yakın Lepanto Koyu'nda Osmanlılar ile çarpıştı. Muharebede dört yüzün üzerinde kadirga, yüz altmış binin üzerinde kişi yer almıştı. Hristiyanlar bin sekiz yüz on beş topçu ateşine sahipti, bunlar Osmanlı kadirgalarının en az yetmişini harap etti. Savaş üç saat boyunca sürdü ve kutsal cemiyetin büyük zaferi ile sonuçlandı. Osmanlıların Akdeniz'deki Hristiyan Avrupa'ya karşı yaptıkları deniz savaşlarından tam anlamıyla geri dönebilmesi için 17. yüzyıla kadar beklemesi gerekti. Genç Don Juan Hristiyanlar arasında günün kahramanı ilan edildi. Kardeşi II. Philip ise Tanrı'nın hakikaten kendi tarafında olduğunu düşündü ve bu sefer (yine şeytanın zürriyeti olarak gördüğü) çeşitli Protestan gruplara karşı haçlı seferleri düzenlemek için Lepanto'daki zaferden cesaret aldı.

Çukur Ülkeler'in Başkaldırması

İspanyol Ovaları (Hollanda) II. Philip'in geniş imparatorluğunun en zengin kısmıydı. Hollandalılar ringa balığı ticaretinin ve uluslararası ticaretin büyük bir kısmını rakiplerinden almıştı. Çiftçileri Avrupa'nın en iyilerindendi. Babası V. Charles'ın aksine Philip, onlara göre İspanya'nın çıkarı için kendi başarılı ticaretlerine vergi koymuştu. İmparator V. Charles Ghent'te doğmuştu ve Flanders'in ve Brabant'ın Flamanca konuşulan şehirlerinde büyümüşü. Philip'in izlediği siyaset aslında babasınınkinden çok da farklı değildi ancak Hollandalılar Philip'e hiçbir zaman selefi kadar güvenmedi. 1560'lı yıllarda, Philip Protestanlara karşı hareket etme kararı verdiğinde bölge zaten bir dizi ekonomik ve toplumsal krizden geçiyordu. 1566'da Roma'daki İspanya büyükelçisine, izlediği siyaseti anahatlarıyla anlattı: "Kâfirlerin yöneticisi olmayı ne arzularım ne de buna niyetim vardır. Şayet işler silaha sarılmadan benim dilediğim şekilde düzelmeyecekse, savaşa gitmeye kararlıyım."¹¹

11 H. G. Koenigsberger, "The Politics of Philip II," Malcolm Thorp ve Arthur Slavin, eds., *Politics, Religion, and Diplomacy in Early Modern Europe: Essays in Honor of De Lamar Jensen* içinde (Kirksville, MO: Sixteenth Century Journal Publishers, 1994), s. 180-181.

Philip'in baskı politikası Çukur Ülkeler'in yarısından çoğunun bağımsızlığıyla sonuçlanan bir savaşa neden oldu. Habsburg kralı Hollanda'da kilisenin yeniden örgütlenmesi gibi çokça ihtiyaç duyulan bir mevzuya 1565'te destek verdiğinde kral ve tebaası arasında zaten yavaş yavaş yükselmekte olan gerilim iyice arttı. Var olan yapı biçimsizdi ve yerel sermayedarlara fazla hareket özgürlüğü tanıyordu. Philip kiliseye on beş yeni piskoposluk oluşturması için baskı yaptı, bu hareketi Orange Prensi Nassaulu William önderliğindeki bir grup soylunun kendisini protesto etmesine sebep oldu. Ağustos'ta kralın dinî zulümleri dindirmesini isteyen dilekçeler gönderildi. Kral reddettiğinde ise Orangeli William ve birkaç kişi Devlet Şurası'ndan istifa etti.

Nisan 1566'da daha az soylu olanlardan oluşan daha büyük bir grup Philip'in naibi ve üvey kardeşi Parmalı Margaret'e bir istek götürdü. Grup, kralın devlet başındakilere dinî sorunlarla ilgilenmesi için izin vermesini istemekteydi. Kral naibiyle yaptıkları görüşme sırasında Margaret'in meclis üyelerinden birisi, kavgacı soylulardan "o dilenciler" şeklinde bahsetti. İspanyol yönetimi altındaki Hollandalılara karşı hissettikleri kibrin tam karşılığını veren bu yakıştıрма, muhaliflerce anında benimsendi. 1566 yazında asilerden oluşan çeteler vitrayları, kilise mihraplarını ve heykelleri kırarak Katolik Kiliselere hakaret etmeye başladı.

II. Philip Alba'nın "Demir Dükü"nü Cenevre'den Hollanda'ya gönderdi. Alba Brüksel'e 1567 yılında çoğunluğu İspanyol ve İtalyanlardan oluşan 10.000 taburluk bir ordu ile vardı ve derhal bir "Kan Konseyi" kurdu. Konsey, kâfirliğinden şüphelenilenlere karşı acımasız ve seri hareketlerde bulunmaktaydı. Parmalı Margaret, Alba'nın haşinliğine karşı çıktı ve istifa etti. Alba onun yerine geçti ve altı yıl boyunca kurduğu terör hükümdarlığını sürdürdü. Binlerce kişi ölüme terk edilmişti. Dük, Hollandalılar üzerine daimi bir gider vergisi koyarak Hollandalıları kendine iyice düşman etti.

Orangeli William, Alba otoritesine karşı çıkacak bir başkaldırıya öncülük edeceği Hollanda ve Zelanda'ya sığındı. İspanyollar için önemli bir muhalifti. Çünkü cesareti, zekâsı ve taktik yeteneği sebebiyle saygı görmekteydi. William Fransız bir dükün kızı Bourbonlu Charlotte ile evliydi. Charlotte, William'ın önceki iki evliliğinden edindiği çocuklar için hoş bir ev kurmuştu ve kocasının mülkünü gayet verimli bir şekilde idare ediyordu. "Deniz Dilencileri" adı verilen Hollandalı korsanlar kıyı şehirlerine saldırarak ve İspanyol sevkıyat ve haberleşmelerini engelleyerek William'a yardım ediyordu. Alba 1573'te yeniden görev yerine çağrıldı fakat Philip, nefret edilen gider vergisini kaldırmayı

önerdiği hâlde isyankârlar silahlarını bırakmayı reddetti. Hâl böyleyken diğer yöneticiler altında isyanlar devam etti.

1578 yılında kral kabiliyetli yeğeni Parmalı Margaret oğlu Alexander Farnese'ye (1545-1592) döndü. Parma Dükü Farnese ferasetli bir diplomat olarak 1579'da güneydeki illerin on tanesini, II. Philip'e sadakatlerini tekrardan teyit etmeleri ve Arras Birliği içindeki "Katolik Kiliseyi ve hükümeti devam ettirmeleri" için ikna etti.¹² Orangeli William yedi kuzey ülkesini kendi Utrecht Birlikleri içinde örgütleyip büyük bir şiddetle ayaklanmayı devam ettirmelerini sağlayarak karşılık verdi. William, II. Philip'in tuttuğu bir adam tarafından 1584 yazında tabanca ile öldürüldü. Bir devlet başkanının suikastı için ilk defa böyle bir silah kullanılmıştı. İsyankârlar William'ın oğlu Nassaulu Maurice (1567-1625) ve gözüpük avukat Jan van Oldenbarneveldt (1547-1619) gibi yetenekli yeni önderler buldular.

Hollandalı isyankârlar aynı zamanda İngiltereli Elizabeth'i 1585'te kendilerine, gözdesi Leicester kontu Robert Dudley komutasında 6.000 kişilik bir ordu göndermeye ikna ettiler. Elizabeth asilere para gönderiyordu, bazen de "Deniz Dilencileri"nin İngiliz limanlarını kullanmalarına müsaade ediyordu. Antwerp ile Brüksel'in İspanya'ya geçmesi, vaziyeti iyice tehlikeli kılmıştı. Leicester bir buçuk yıl sonra beceriksizliği sebebiyle geri çekildi. Bu, kraliçenin insanları ve durumları tartarken nadiren yaşadığı yanılgılardan biriydi. İngiltere'den gelen yardımların karışmasına rağmen Nassaulu Maurice komutasındaki Hollandalılar İspanyalı güçlerin son kalıntılarını dahi uzaklaştırmayı başardı. Sonuç olarak II. Philip'in ölümünden on bir yıl sonra, 1609 yılında İspanya on iki yıllık bir ateşkes imzalamayı kabul etti. 30 Yıl Savaşları'nın (1618-1648) Merkez Avrupa safhasının sonuçlanması sırasında 1648 yılında imzalanan antlaşmaların bir parçası olarak Kalvinci Birleşik Eyaletler'in tam bağımsızlığı resmiyete kavuştu. II. Philip'in temsilcileri Katolikliği yalnızca Çukur Ülkeler'in kuzey illerinde koruyabilmişti.

Birleşik Eyaletler ise kısa süre içinde ticari faaliyetler açısından dünyaya önderlik edecek hâline geldi. İspanya ile girişilen uzun savaş sırasında Doğu Hint Adaları'ndaki Portekiz İmparatorluğu'nun en zengin bölgesini kuşatmışlardı. Doğu'nun ürünleri Hollanda limanlarına getirildi ve tüm Avrupa'daki ürünlerle takas edildi. Hollanda gemileri dünya üzerinde tasarlanmış en iyi gemilerdendi, rakiplerinin hepsinden çok mal taşıyabiliyordu. Fransız maliye bakanı J. B. Colbert Hollandalı-

ların, 17. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Avrupa deniz ticaretinin %75'inin denetimini elinde tutacağını tahmin ediyordu. Çukur Ülkeler'de üretilen kaliteli ürünlere talep çoktu, bunların içinde yeni optik cihazlar da vardı. Amsterdam başlıca mali merkezlerden biri hâline gelmişti.

Hollanda'nın zenginliği, Judith Leyster (1609-1661), Frans Hals (c. 1581-1666), Jan Vermeer (1632-1675) ve Rembrandt van Rijn (1606-1669) gibi önemli sanatçılara verilen büyük hâmilik ve desteklerle gösterildi. Rembrandt genellikle 17. yüzyılın



Rembrandt van Rijn, Otoportre

en iyi ressamı, tüm zamanların ise en iyi ressamlarından biri olarak görülür. Hollandalı sanatçılar yalnızca dinî konuları değil, her durumdan insanın hayatını resmetmişlerdir. Belli ki genişleyen tüccar sınıfının sanata yatıracak çok parası vardı. Hugo Grotius'un (1583-1565) uluslararası hukuk, Baruch Spinoza'nın (1632-1677) felsefeye getirdiği yenilikçi fikirleri ve birçoklarının bilim ile teknoloji alanındaki buluşları sayesinde 17. yüzyıl girişimci Hollanda için bir altın çağ hâline gelmişti.

İSPANYA DONANMASI (1588)

Kral II. Philip'in haçlı seferi çabalarının en büyüğü inatçı İngiltere'yi Roma Katolik cemaati içinde tutma girişimiydi. İlk hamlesi, İngiltere'nin Katolik kraliçesi Mary Tudor ile evlenmek olmuştu. İkili, II. Philip'in İspanya İmparatorluğu üzerindeki hâkimiyetinin başlamasından iki yıl önce, 1554'te evlendi. Mary'nin korku verici ve nefret uyandırıcı güce sahip bir kral olacak Philip ile evlenmesi ve İngiliz Protestanlarına kanlı eziyetler etmesi ona ve İngiltere'deki değerli kilisesine duyulan sevgiyi azaltmıştı. Üstelik kederli Mary 1558 yılında ölünce Philip Mary'nin kardeşi ve varisi Elizabeth'e kur yaparak İngiltere üzerindeki etkisini korumaya çalıştı.

Elizabeth daha önce gördüğümüz gibi kimse ile evlenmeye niyetli değildi. Kraliçe olarak gücü elinde tutmayı seviyordu. Hırslı bir eşe sahip olmak gücünden vazgeçmek veya bu gücü paylaşmak demekti. Hükmetmeyi seviyordu, özgürlüğünden ve yetkisinden vazgeçmeye niyeti yoktu. Dolayısıyla, evlenip varis edinmesi için ümitsizce çırpınan William Cecil gibi danışmanlarının

baskılarına rağmen “Bakire Kraliçe” evlenmeyi kabul etmedi. İspanyol Philip o kadar önemli bir talipti ki, hemen geri çevirmek olmazdı. Bu nedenle Elizabeth, uzun süren saltanatı boyunca diğer taliplerine yaptığı gibi Philip’i de oyaladı. 1570’lere geldiğinde Philip artık Elizabeth’in asla evlenmeyeceğinin farkındaydı ve İngiltere’yi yeniden Roma Katolikliğine döndürmek için başka yollar aramaya başladı. Katolik sürgünler de diğerlerinin yüreklendirmesiyle İngiltere’yi Protestan “Jezebel”den kurtarmaya çalıştı.

Philip’in Elizabeth’e kızgınlığı, kraliçenin Philip’in isyan eden Hollandalı tebaasına yardım etmesiyle daha da arttı. Ayrıca hükümet izniyle çalışan cesur korsanlar Francis Drake (1540-1596 civarı) ve John Hawkins (1532-1595), Philip’in gemilerine saldırmıştı. 1583 yılında Azores’te İspanyol bir filo, Fransız bir filoyu alt ettiğinde, İspanyol filonun kumandanı Santa Cruzlu Marquis, Philip’in başarısını İngiltere’ye karşı bir deniz saldırısı düzenleyerek devam ettirmesi için onu kışkırttı. İhtiyatlı İspanyol hükümdar, böyle ayrıntılı bir girişim düzenleyerek başarılı olmak için henüz yeteri kadar kaynağı olmadığı düşüncesindeydi. Elizabeth Çukur Ülkelere 1585 yılında bir ordu gönderip Fransa’daki Huguenotlara yardım ettiğinde, Philip Santa Cruz’a ve Parma Dükü’ne İngiltere’yi istila etmek için plan yapmalarını emretmeye kendini mecbur hissetti.

7 Şubat 1587’de İskoçya kraliçesi Mary Stuart’ın idam edilmesi, Philip’in saldırıyı başlatmak için gösterebileceği ek bir mazeretti. Katolikliğe sadık kalan Mary, Elizabeth’in varisiydi. Mary ölünce Edinburgh’ta bir Kalvinist olarak yetişmiş oğlu James varis oldu ve onun tahta geçmesiyle muhtemelen Protestan bir düzen kurulacaktı. Mary kuzeninin İngiltere’de kendisini esir ettiği uzun yıllar boyunca kuzenine karşı kurulan bir dizi komployu teşvik etmişti. Bu yüzden Elizabeth’in kendisinden uzun ve bir zamanlar daha çekici olan rakibine duyduğu sabır tükenmişti. Philip Mary’yi büyük bir Katolik şehit olarak selamladı ve ölümünün intikamını alacağına yemin etti. Ancak birtakım aksaklıklar devasa filosunun yola çıkmasını engelledi. Bu gecikmeden ötürü Sir Francis Drake, Nisan 1587’de Cadiz limanında İspanyol filosunun bir kısmına saldırmak suretiyle İspanya kralının sakalını ateşe verme imkânı yakaladı.¹³ Drake otuz kadar gemiye ve donanmanın temiz su ve yiyecek tedariklerinin içinde durdurduğu fiçilerin tahtası gibi değerli savaş gereçlerine hasar verdi veya el koydu.

13 Drake daha sonra “İspanyol kralın sakalını ateşe verdiği” söyleyerek böbürlenmiştir.

Şubat 1588’de donanmanın tecrübeli kumandanı Santa Cruz, filo denize açılmaya hazır hâle gelmeden öldü. Philip bu sefer Santa Cruz’un yerini alması için pek gönülsüz olan Medina-Sidonia Dükü’nü (1549-1592) tayin etti. Denizcilik tecrübesi yoksa da dük, iyi bir yöneticiydi ve Mayıs 1588’de Lizbon’dan 130 gemisi, 20.000 askeri, 10.000 denizcisi ve 2.000 silahlı olan bir filo ile yola çıktı. “Mucize umuduna sarılarak” yelken açtılar.¹⁴ Bu sırada İngilizler 190 gemilik bir filo toparlamıştı, bu filo suda daha alçak ilerliyordu ve filonun İspanya’nınkine göre daha uzun menzilli bir ateş gücü vardı.

Fırtınalardan kısmen zarar görmüş İspanya donanması Ağustos başında Manş Tüneli’ne vardı. Denizler üzerinde geçici hâkimiyet kurma ve Parma Dükü’nün ordusunu Hollanda’dan İngiltere’ye taşıma ümidi içindeydiler. İngilizeli Elizabeth toplanan iç güvenlik kuvvetleri ile Tilbury’de bulundu. Tam teçhizat donanmış Gloriana, İspanyol ordusunun İngiltere’ye gelmesi hâlinde orduya bizzat kendisinin önderlik edeceğinin sözünü verdi. Kraliçe gururla askerlerine seslendi: “Çelimsiz ve güçsüz bir kadının bedenine sahibim biliyorum. Ancak içimde bir kralın yüreği ve kursağı var, İngiltere Kralı’nın yüreği ve kursağı da benim içimde.”¹⁵ Elizabeth seyircilerinin önyargılarını kendi yararına nasıl kıracağını bilirdi. Böyle cesur bir kadın için ölmeye değermişti.

Tam o sıralarda İspanya ve İngiltere filoları kanalda karşılaştı ancak iki taraf da büyük bir hasar görmedi. Donanma Calais’e varınca Medina-Sidonia Parma Dükü’nün ordusu ile kıyıya yanaşamayacağını öğrendi. İspanyolların sığ Calais kıyı sularına gidebilecek tekne sıkıntısı olduğundan, başarılı bir buluşma gerçekleşmesi pek mümkün görünmüyordu. Birlikler ve silahlar kanaldan geçirilmeden İspanyolların İngiltere’yi istila etme ihtimali yoktu. Görev hakiki manada bozguna uğramıştı, kudretli İspanyol filosunun çoğu hâlâ daha bir aradaydı.

7 Ağustos gecesi İngilizler gemilerinden sekizini ateşleyerek demirli İspanyol filosunun arasına saldı. İspanyollar yanmakta olan gemilerin barut dolu olduğundan ve ortalarında bomba gibi patlayacağından korktular. Hollandalı isyankârlar, İspanyollara karşı yıllar önce patlatılan “cehennem ateşleyicileri” kullanmıştı. İspanyollarda ateş gemilerine dair korkunç anılar vardı, Medina-Sidonia demirleri kesme ve güvenlik için dağılma emrini verdi. Ertesi gün İngilizler donanmanın

14 Garrett Mattingly, *The Armada* (Boston, MA: Houghton Mifflin Company, 1959), s. 217.

15 Lacey Baldwin Smith, *Elizabeth Tudor: Portrait of a Queen* (Boston, MA: Little Brown, 1975), s. 69.

tekrar buluşmasına fırsat vermeden saldırdı ve büyük hasar verdi. İspanyollar kumar oynadı ve kanala tekrar girmek yerine kuzeyden İskoçya, İrlanda ve anakarayı dolandı. Medina-Sidonia kötü hava şartlarına ve yetersiz yiyecek ve sudan kaynaklanan korkunç hastalıklara rağmen, hain Kuzey Denizi'nin haritası ellerinde olmadığı hâlde filosunun çoğunu kahraman edasıyla bir arada tuttu. İspanya filosunun yarısından azı bir daha denize açılmadı.

1588'de donanmanın yenilgiye uğraması İspanya ve İngiltere arasındaki savaşın sonu demek değildi. Ertesi yıl Francis Drake 120 gemili devasa filosuyla İspanya'ya karşı saldırı düzenledi. Hem kendileri hem de mürettebatlarının yarısı kaybedildi. Altı yıl sonra Püriten Drake İspanyollara karşı yeni bir keşfe öncülük etti. Bu sefer Karayip civarındaki adalarına gitmekteydi. Orada bir İspanyol hazine filosu ele geçirip Amerika'daki İspanya üslerini yok etmenin peşindeydi. Drake'in son baskını müthiş bir felaketti, İngiltere'ye dönmeden kendisi de öldü. 1596 yılında İngilizler Cadiz'i yağmalamayı başardı, bu sırada orduyu Medina-Sidonia cesurca savunmaktaydı ve İngilizlerin ele geçirmeyi ümit ettiği elli gemiyi yaktı. Kral Philip 1596'nın sonları ve 1597 yılında İngiltere'ye karşı donanmalar gönderdi ancak bu donanmalar feci fırtınalara yakalanarak kanaldan çıkmak zorunda kaldı. İngiltere ve İspanya arasındaki uzun soluklu ve pahalı deniz düellosunun sonu belirsizdir, ancak İngiltere'nin Protestanlığını ve bağımsızlığını koruduğu kesindir. II. Philip 1598'de, Tanrı'nın niye kendi haçlılarına daha fazla yardım etmediğini öğrenmeden ölmüştür.

OTUZ YIL SAVAŞLARI (1618-1648)

1555 tarihli Augsburg Din Barışı, Roma Katolikleri ve Lutherciler arasında imparatorluk içinde çıkan silahlı çatışmanın ilk devrini bitirmişti. Oysa bunun her an bozulabilecek bir antlaşma olduğu belliydi. Ateşkes imzalandığından beri Kalvinciler, Palatinlik de dâhil Almanya'nın çeşitli bölgelerine güçlü seferler düzenlemiş ve yasal olarak tanınmayı talep etmişti. Üstelik Katolik Kilisesi'nin topraklarına ait Protestan bölgeler, antlaşmaya aykırı olarak özellikle de kuzey bölgelerde mütemadiyen sekülerleşiyordu. Katolikler o sırada Protestanlara karşı kaybettiklerini yeniden kazanma arzusu içinde giderek saldırganlaşmaktaydı.

Siyasi ve dinî gerilim artınca evanjelik prenslik ve şehirlerden oluşan bir grup 1608'de Protestan bir birlik kurdu. Katoliklerin tepkisi ise gayretli Bavyera Dükü I. Maximilian (1573-1651) komutası altında bir askerî cemiyet oluşturmaktı. Maximilian, Ingolstadt'daki Cizvit Üniversitesi'nde eğitim görmüştü, gücünü Katolikliği teşvik etmek için kullanmaya kararlıydı. Kutsal Roma

İmparatorluğu dışında, Fransa ve Habsburglular arasında yaşanan düşmanlık her an bir savaşın patlak vermesine sebep olabiliyordu. 1610'da Cleves-Jülich'te çıkan veraset kavgası yüzünden genel bir Avrupa savaşının başlamasını önleyecek tek şey, anti-Habsburg hareketinin önderi Kral IV. Henri'nin Fransa'da ölmesiydi. Bohemya'da kısa süre sonra daha büyük bir kriz patlak verdi çünkü 1617 yılında Kutsal Roma İmparatoru Matthias'ın yeğeni Styrialı Arşidük Ferdinand (tahtta kaldığı süre 1612-1619) Bohemyalı bölgelerce kral tayin edilmişti.

Kavgacı Katolik haçlısı Ferdinand, Protestanlığı kendi bölgesinde bitirmeye kararlıydı. Bohemya'nın büyük ölçüde Protestan olan soylularıyla derhal mücadeleye girişti. Soylular da Ferdinand'ın kendi yerel ayrıcalıklarına mal olacak şekilde bu bölgelerdeki yetkisini artırmaya yönelik çabalarından nefret ediyordu. Çek Protestan soylular 1618 ilkbaharında Prag'da Habsburg siyasetini kınamak için toplandı. Bazıları, bir protesto biçimi olarak 23 Mayıs 1618'de Habsburg yetkililerinden ikisi ile birlikte bir yazmanı Prag'daki kraliyet kalesinin üst katından on beş metre derinliğinde bir kale hendeğine fırlattı. Düştüler ama düşüşleri, kale çöpleri ve gübrenin üzerine olmuştu bu yüzden hafiflemişti. Üçü de aşağılayıcı, dehşet verici ve kokulu bir tecrübe yaşamış fakat sağ kurtulmuştu. Efendileri Ferdinand ise otoritesine baş kaldıran Çeklere karşı çok öfkeliydi.

Ferdinand'ın Kutsal Roma İmparatoru seçildiğini öğrendikten saatler sonra Bohemyalılar, onu krallıktan aldı ve Palatinlikli Kalvinci elektör genç Kont V. Frederick'in tahta geçmesini teklif ettiler. Çok zaman geçmeden komşu Avusturya, Moravya, Silesia ve Lusatia'daki Protestanlar Bohemyalılara katıldı. Frederick'in Protestan kayınpederi İngiltereli Kral I. James ise onu geri kabul etmeyi reddetti. Hollandalı ve Alman Protestanlar da gerçek manada çok az güvendikleri Frederick'e pek yardım etmediler. Aslında Lutherci dük, Saksonyalı Johann Georg, Kalvincilikten nefret ettiği ve bölgesel bir kazanç elde etme arzusu taşıdığı için imparatorun yanında yer almıştı. Bavyera dükü Maximilian ve Kont Johann von Tilly (1559-1632) kumandasındaki Katolik Cemiyeti Ordusu, 8 Kasım 1620'de Prag yakınlarındaki Beyaz Dağ Muharebesi sırasında gerçekleşen Bohemya ayaklanmasını bastırdı. Yüzlerce Bohemyalı soylu idam edildi ve bu kişilerin mülklerine el koyuldu.

Frederick kaçtı ve sonunda Birleşik Eyaletler'deki Hague'a sığındı. Anavatanı Palatinlik Bavyera ve İspanyol askerlerce istila edilmişti. Eylül 1622'de Tilly'nin birlikleri Heidelberg'e saldırdı ve savaşın birinci safhası sona erdi.



Otuz Yıl Savaşları ve İngiliz İç Savaşı

Frederick'in elektörlük hakkı, uzun zamandır elektörlük rütbesine gıpta eden Bavyalı Maximilian'a verildi. Saksonyalı dük Johann Georg'un ödülü ise Lusatia eyaletiydi.

Danimarka Müdahalesi

Protestan direnişinin önderliği Danimarkalı Kral IV. Christian'a geçti. Hırslı Danimarka Kralı müdahale etti ancak bunun sebebi kısmen din kardeşlerini kurtarmaksa da esasen Kuzey Almanya'daki Katolik piskoposluklarının bazılarını ele geçirmekti. İngiltere, Fransa ve Birleşik Eyaletler'in hepsi bu müdahaleyi teşvik etmişti ama kayda değer mali veya askerî yardımlar sağlamamışlardı. İmparatorluk güçleri ise, paralı bir asker olan ve para için başarıyla evlenmiş bir iş adamı olan Albrecht von Wallenstein (1583-1634) isminde parlak bir general kazanmıştı. Astrolojiye müthiş inanan ancak kurnazca hesaplar yapan

Wallenstein bu dönemin ortaya çıkardığı karmaşık kişiliklerdendir. Arazilerinin sayısını artırmaya hevesli Wallenstein İmparator II. Ferdinand'a (tahtta kaldığı süre 1619-1637) 20.000 birlikten oluşan bir ordu teklif etti. Wallenstein ve Tilly komutasındaki imparatorluk kuvvetleri Christian'a karşı bir dizi zafere imza attı ve nihayet Jutland'a kadar Kuzey Almanya'nın hepsini kendine boyun eğdirdi.

22 Mayıs 1629'da Danimarkalı kral Almanya'daki emellerinden feragat etti ama miras yoluyla geçmiş topraklarını elinde tutmasına izin verildi. İmparator Ferdinand generallerinin zaferlerini sürdürmeye ve Kutsal Roma İmparatorluğu'nu merkezileşmiş bir Habsburg monarşisine döndürmeye karar verdi. Mecklenburg düklerinin, Danimarka kralı IV. Christian'ı destekledikleri için haklarını kaybettiğini ilan etti. Daha sonra imparator buraların düklüklerini açgözlü ve uykusuzluk hastası Wallenstein'a verdi. Wallenstein imparatorlukta bir prens bile değildi. Ferdinand ardından 6 Mart 1629'da İade Fermanı çıkardı. Ferman, Kalvinci ibadeti yasaklayarak ve 1552'den beri sekülerleşen tüm kilise mülklerinin Katolik Kilisesine iadesini emrederek Protestanlığın varoluşunu tehdit etmişti.

Bavyeralı Maximilian gibi imparatorlukta kendini Katolikliğe adanmış prensler dahi imparatorun niyetleri yüzünden tedirgin oldu. Prensler, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun gevşek ve merkezî olmayan hâinden yararlanıyordu, birçok kişi de Wallenstein'ın devasa paralı ordusunun kontrolden çıkacağından endişeliydi. 1630 yazında gerçekleşen Regensburg Kurultayı'nda Katolik ve Protestan prensler, imparatorun korkulan Wallenstein'ı kovmasını ve ordusunu dağıtmasını talep etmek için güçlerini birleştirdi. Fransa ve İsveç dâhil, imparatorluk dışındaki güçlerin endişesi ise Ferdinand'ın emelleriydi.

İsveç Müdahalesi (1630-1635)

Sadık ve kararlı bir Lutherci olarak Gustavus II. Adolphus (1594-1632) Ferdinand'ın Kuzey Almanya'daki büyüyen kudretini genel olarak Lutherçiliğe, özel olarak ise kendi imparatorluğuna yöneltilen bir tehdit saymıştı. Kalabalık nüfuslu değil de İsveç'in etkili bir hükümeti ve o çağda militaristlerce çok talep gören kıymetli demir ve bakır birikimleri vardı. Yakışıklı, iyi eğitilmiş, yedi dilde yetkin ve müzik ile şiire düşkün İsveç kralı örnek bir Rönesans prensiydi. Zamanının en becerikli askerî önderleri ve taktikçilerindendi ve kendisine "Kuzey Aslanı" denirdi. Sözde Kuzey Aslanı Temmuz 1630'da teçhizatlı ve tecrübeli bir ordu ile Pomerania'ya ayak bastı. Fransa'dan altınla, Alman



Anonim, *İsveç Kralı Gustavus Adolphus'un Oyma Portresi*

Protestanları arasından müttefik alan Gustavus Adolphus, 17 Eylül 1631'de Leipzig yakınlarındaki Breitenfeld'de Tilly'e karşı ezici bir zafer kazandı. 1632 ilkbaharında muzaffer Protestanlar Rhineland'a yürüdü, ardından kuzeye, Bavyera'nın kalbine doğru ilerledi. 1632 ilkbaharında kırsal kesimleri bilerek tahrip etmişti.

Katoliklerin durumu hızla kötüleşirken II. Ferdinand hırslı Wallenstein'ı yeniden çağırarak onu başkumandanı ilan etti. 1532'nin Eylül başlarında imparatorluk kuvvetleri Gustavus Adolphus ile Nürnberg dışında girişilen bir çatışmada kendini

koruyabildi. Wallenstein daha sonra Saksonya'ya ilerledi, kışı burada geçirmeyi düşünüyordu. İsveçli kral onu takip etti ve iki ordu arasında 16 Kasım 1632'de Lützen'de (Leipzig yakınlarında) şiddetli bir muharebe başladı. Adolphus muharebede ölümcül şekilde yaralanmıştı ancak hiddetlenen askerleri imparatorluk güçlerini Bohemya'ya çekilmeye zorladı. Kralın yetenekli yardımcısı Axel Oxenstierna savaşı devam ettirdi. Wallenstein İsveçli ve Saksonyalılarla müzakerelere başladı, böylece kendisi için bağımsız bir devlet oluşturma peşindeydi. Ona bağlı İrlandalı bir yüzbaşı, Wallenstein'ın hainliğinden deliye dönmüştü, 25 Şubat 1634 gecesi onu öldürdü.

Tahtın genç varisi, geleceğin III. Ferdinand'ının önderlik ettiği imparatorluk yanlısı kişilerin tekrar birlik kurmasına, Wallenstein'ın ölümü yardımcı oldu. Saksonyalı dük Johann Georg gibi bazı Protestanların İsveç ile tam işbirliği kurmayı reddetmesinden sonra Habsburgların vaziyeti de iyileşti. Rusya ve Polonya arasında çıkan savaş zaten İsveç kuvvetlerinin bazılarını geri püskürtmüştü. 6 Eylül 1634'te İspanyol kuvvetlerin desteklediği bir imparatorluk ordusu İsveç ordusunu Nördlingen kasabasının dışında bir yerde sıkıştırdı. Kuzey Almanya'nın neredeyse hepsi tekrar İmparatorluğun ellerindeydi artık. Saksonyalı Johann Georg İmparator II. Ferdinand ile Prag'da barış antlaşması imzaladı. Böylece İade Kararı askıya alınmıştı. Antlaşma aynı zamanda prensler ve yabancılar arasında askerî ittifak kurulmasını yasaklıyordu.

Franko-İsveç Evresi (1635-1648 ve Sonrası)

İsveç'in Nördlingen'deki mağlubiyetini takiben Fransa, bakanlar kurulu başkanı Makyavelci zeki Cardinal de Richelieu (ö. 1642) emri altında kendini birliklere müdahale etmeye mecbur hissetti. Fransa, İspanya'nın Habsburglar ve Viyana'daki kuzenleri tarafından kuşatılmasından korktuğu için savaşın başlarından itibaren imparatorluk karşıtı Protestanlara para göndermekteydi. Papa VIII. Urban (tahtta kaldığı süre 1623-1644) bile Fransız müdahalesine rıza gösterdi çünkü İtalya'daki papalık çıkarlarına karşı gelebilecek Habsburgların gücünün artmasından o da korkuyordu. Devletin gerekçeleri, bir nebze de olsa dinî düşünceleri, uluslararası alanda gölgele bırakmıştı.

Fransız kuvvetlerinin gelişi savaşın gidişatını anında değiştirmediyse de, imparatorluğun mağlup edilmesini kaçınılmaz kıldı. İspanya, Almanya'daki irtibatlarını kaybetti ve kısa süre içinde İspanya'nın Katalonya bölgesindeki bir ayaklanma yüzünden iyice zayıf düştü. 19 Mayıs 1663'te Fransızlar İspanyol Hollanda sınırındaki Rocroi bölgesinde İspanyollara karşı müthiş bir zafer kazandı. Prusyalı genç elektör Frederick Wilhelm 1640 yılında İsveç'le ayrı bir barış imzalamıştı. Yeni taç giymiş İmparator III. Ferdinand (tahtta kaldığı süre 1637-1657) imparatorluk içinde giderek yalnızlaştığını fark etti. Diğer Protestan liderler de imparator ile kurdukları ittifakı bozmuştu.

1641 Noel'inde III. Ferdinand, Münster'de Fransızlarla ve Osnabrück'te İsveçlilerle barış müzakerelerine başlamayı kabul etti. Protestan ve Katoliklerle ayrı tartışmalar yapıldı. Ağır işleyen gidişat, barış sürecinin yıllarca sürüncemede kalmasına sebep oldu. Taraflar kendi lehine koşullar yaratmak için oyalandığından, 1648'deki Vestfalya Barışı'na dek çekişmenin Almanya evresi nihayete ermedi. Çekişmelerin Fransa ve İspanya arasındaki Batı evresi ise ancak 1659'daki Pireneler Barışı'ndan sonra bitti. Diğer bölgesel çatışmalar da bu tarihlerde hafiflemeye başlamıştı. İsveç ve Danimarka arasında ise 1660 yılında uzlaşma sağlandı, aynı yıl İsveç Polonya ile arasındaki anlaşmazlığı çözmüştü. Rusya ve Polonya ise 1667 yılında barış yaptı.

Savaşlar bittiğinde Avrupa'nın baskın gücü Fransa'ydı. 1648 yılında Metz, Toul, Verdun, Philippsburg kale şehirlerini ve Alsace'nin çoğunu ele geçirmişti. 1659'da Fransa Artois, Cambrai ve Roussillon'u aldığı gibi Fransalı XIV. Louis'nin IV. Philip'in kızı Maria Teresa ile evlenmesi hasebiyle İspanya tahtında da hak elde etti. Daha önce gördüğümüz üzere, Vestfalya'daki 1648 yılına ait antlaşmalardan sonra Hollanda İspanya'dan bağımsız hâle gelmişti. İsveçliler,

İsveç yarımadasının kuzey ucunu, Batı Pomerania'yı, Bremen ve Verden piskopsluklarını ve Wismar'ı ele geçirmiş, ayrıca para kazanmıştı. İsveç'in Baltık'a öncülük eden güç olduğu artık resmî olarak kabul edilmişti.

Yıkıma uğramış Kutsal Roma İmparatorluğu içinde, 1555 yılında imzalanan Augsburg Dinî Barışı yeniden onaylandı ve Kalvincileri de kapsamasına karar verildi. Otuz yıl boyunca Almanya Avrupa'nın "uğrak mekânı"ydı ve büyük kayıplar verdi. İmparatorluğun üç yüzü bulan eyaletinin her birine bölgesel bağımsızlık ve hükümdarlık verildi. Alman prensler artık yeniden yabancı kuvvetlerle ittifak kurabilecekti. 1629'da gücünün zirvesinde olan Habsburg imparatoru artık Kutsal Roma İmparatorluğu'nda göstermelik bir yöneticiydi. İspanya'daki kuzeni aynı şekilde birçok şey kaybetti. İspanya Krallığı, II. Philip'in şaşaalı günlerinden sonra çok gerilemişti. Dinî bir anlaşmazlıktan çıkan sıkıntılar, Avrupa'nın süregelen hanedan çatışmalarının bir bölümü hâline geldi. Siyasi şiddet Reform Çağı'nın miraslarından yalnızca biriydi.

KRONOLOJİ

1531	Schmalkaldik İttifakı'nın Kuruluşu.
1532	Nürnberg'de dinî ateşkes; Osmanlılar Viyana'nın doğusunu alteder.
1535	Tunus'un V. Charles'a karşı kaybedilmesi; Habsburg-Valois çekişmesinin yeniden vuku bulması.
1542-1544	Dördüncü Habsburg-Valois Savaşı.
1546	Luther'in ölümü; Schmalkaldik Savaşı'nın başlangıcı.
1547	V. Charles'ın Mühlberg'de muzaffer oluşu.
1548	Augsburg ve Leipzig Geçici Fermanları.
1552	Saksonyalı Moritz ve Fransalı II. Henri'nin V. Charles'a saldırması
1555	Augsburg Dinî Barışı.
1556	V. Charles'ın tahttan feragat etmesi.
1558	V. Charles'ın ölümü.
1559	Cateau-Cambrésis Barışı; II. Henri'nin Fransa'da vefatı; Huguenotlar Paris'teki Kongre'de.
1560-1572	Catherine de' Medici'nin Egemenliği.
1561-1562	Poissy ve Aziz Germain-en-Laye'deki müzakereler.
1566	Çukur Ülkeler'deki Ayaklanmanın Başlaması.
1571	Lepanto Muharebesi, Osmanlıların bahriye yenilgisi.
1572	Fransa'daki Saint Bartholomew Günü Katliamı.
1574-1589	III. Henri'nin Fransa'daki saltanatı.

- 1579 Arras Birliği; Çukur Ülkeler'in bölünmesi.
- 1581-1666 civarı Frans Hals'ın hayatı.
- 1584 Orangelî William Cinayeti.
- 1585 Brüksel ve Antwerp'in İspanyollara verilmesi.
- 1587-1589 Üç Henri Savaşı.
- 1588 İspanyol donanması İngiltere'ye saldırır ve yenilir.
- 1598 Fransa ve İspanya arasında barış; Nantes Fermanı.
- 1606-1669 Rembrandt'ın hayatı.
- 1609 Hollandalı asiler ve İspanya arasında ateşkes; Judith Leyster'in doğumu.
- 1610 Fransız IV. Henri'nin vefatı.
- 1618 Otuz Yıl Savaşları'nın başlangıcı.
- 1629 Danimarkalı IV. Christian'ın Danimarka'ya mağlubiyeti; İade Kanunu
- 1630 İsveçli Gustavus II. Adolphus Otuz Yıl Savaşları'na girer.
- 1632 Gustavus Adolphus'un vefatı.
- 1634 Wallenstein'in vefatı.
- 1635 Fransa Otuz Yıl Savaşları'na birlik gönderir.
- 1648 Vestfalya Antlaşmaları; Birleşik Eyaletler'in bağımsızlığının tanınması.
- 1659 Fransa ve İspanya arasında imzalanan Pireneler Barışı.
- 1660 Danimarka ve İsveç arasında barış; İsveç ve Polonya arasında barış.
- 1667 Polonya ve Rusya arasında barış.

İLAVE OKUMALAR

Savaşla İlgili Genel Çalışmalar

Jeremy Black, *A Military Revolution? Military Change and European Society, 1550-1800* (1991). Büyük bir tarih yazımı meselesi hakkında yapılmış önemli bir tartışma.

John Guilmartin, *Gunpowder and Galleys: Changing Technology and Mediterranean Warfare at Sea in the Sixteenth Century* (1974).

Michael Mallett, *Mercenaries and Their Masters: Warfare in Renaissance Italy* (1984).

Geoffrey Parker, *The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800* (1988). Usta bir tarihinin eseri.

Kenneth Setton, *Western Hostility to Islam and Prophecies of Turkish Doom* (1992).

Frank Tallett, *War and Society in Early Modern Europe, 1495-1715* (1992). Bu kitap askerî devrim düşüncesine karşı yazılmıştır.

Janice Thomson, *Mercenaries, Pirates, and Sovereigns: State-Building and Extraterritorial Violence in Early Modern Europe* (1994).

Almanya ve Schmalkaldik İttifakı ile Savaşı

Thomas Brady, Jr., *Protestant Politics: Jacob Sturm (1489-1553) and the German Reformation* (1995). En önemli şahsiyetlerden biri ile Schmalkaldik İttifakı'nın yükselişi hakkında yazılmış kalın bir kitap.

Christopher Friedrichs, *Urban Society in an Age of War: Nördlingen, 1580-1720* (1979).

Robert Kolb, *Nikolaus von Amsdorf (1483-1565): Popular Polemics in the Preservation of Luther's Legacy* (1977).

H. C. Erik Midelfort, *Mad Princes of Renaissance Germany* (1994).

M. J. Rodriguez-Salgado, *The Changing Face of Empire: Charles V, Philip II, and Habsburg Authority, 1551-1559* (1988).

Kristin Zapalac, "In His Image and Likeness": *Political Iconography and Religious Change in Regensburg, 1500-1600* (1991).

Fransa ve Dinî Savaşlar

Frederic Baumgartner, *France in the Sixteenth Century* (1995).

_____, *Henri II, King of France, 1547-1559* (1988).

David Buisseret, *Henry IV: King of France* (1984).

Jonathan Dewald, *The Formation of a Provincial Nobility: The Magistrates of the Parliament of Rouen, 1499-1610* (1980).

Barbara Diefendorf, *Beneath the Cross: Catholics and Huguenots in Sixteenth-Century Paris* (1991).

Mark Greengrass, *France in the Age of Henri IV: The Struggle for Stability* (1984).

Malcom Greenshields, *An Economy of Violence in Early Modern France* (1994).

Mack Holt, *The Duke of Anjou and the Politique Struggle during the Wars of Religion* (1986).

Robert Kingdon, *Myths about the St. Bartholomew's Day Massacres, 1572-1576* (1988).

Emmanuel Le Roy Ladurie, *Carnival in Romans* (1980). Halk şiddeti hakkında ilgi çekici bir çalışma.

J. Russell Major, *Representative Government in Early Modern France* (1980).

Raymond Mentzer, Jr., *Blood and Belief: Family Survival and Confessional Identity among Provincial Huguenot Nobility* (1994).

Robert Muchembled, *Popular Culture and Elite Culture in France, 1400-1750*, çev. Lydia Cochrane (1985).

Michael Wolfe, *The Conversion of Henri IV: Politics, Power, and Religious Belief in Early Modern France* (1993).

II. Philip'in İspanya

Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt. (1972).

William Christian, *Local Religion in Sixteenth Century Spain* (1981).

Carlos Eire, *From Madrid to Purgatory: The Art and Craft of Dying in Sixteenth-Century Spain* (1994).

Henry Kamen, *Philip of Spain* (1997).

John Lynch, *Spain 1516-1598: From Nation State to World Empire* (1991).

William Maltby, *Alba: A Biography of Fernando Alvarez de Toledo, Third Duke of Alba, 1507-1582* (1983). Asker devlet adamının büyüleyici bir tasviri.

Helen Nader, *Liberty in Absolutist Spain: The Habsburg Sale of Towns, 1516-1700* (1991).

Sara Nalle, *God in La Mancha: Religions Reform and the People of Cuenca, 1500-1650* (1993).

Peter Pierson, *Philip II of Spain* (1989).

Ruth Pike, *Aristocrats and Traders: Sevillian Society in the Sixteenth Century* (1972).

Michael Weisser, *The Peasants of the Montes: The Roots of Rural Rebellion in Spain* (1976).

Flemenk Devrimi ve Sonuçları

Alastair Duke, *Reformation and Revolt in the Low Countries* (1990).

Jonathan Israel, *The Dutch Republic: Its Rise, Greatness, and Fall 1477-1806* (1995).

Lisa Jardine, *The Awful End of Prince William the Silent: The First Assassination of a Head of State with a Handgun* (2000).

Guido Marnef, *Antwerp in the Age of Reformation: Underground Protestantism in a Commercial Metropolis, 1550-1577* (1995).

Sherrin Marshall, *The Dutch Gentry, 1500-1650: Family, Faith, and Fortune* (1987).

Geoffrey Parker, *Spain and the Netherlands, 1559-1659* (1979).

Simon Schama, *The Embarrassment of Riches: An Interpretation of Dutch Culture in the Golden Age* (1987). Ustaca yapılmış bir sentez.

Marjolein 't Hart, *The Making of a Bourgeois State: War, Politics, and Finance during the Dutch Revolution* (1993).

James Tracy, *Holland under Habsburg Rule, 1506-1566: The Formation of a Body Politic* (1990).

İspanyol Donanması

Felipe Fernandez-Armestro, *The Spanish Armada: The Experience of War in 1588* (1988).

Colin Martin and Geoffrey Parker, *The Spanish Armada* (1988).

Wallace MacCaffrey, *Elizabeth I: War and Politics 1588-1603* (1992).

Geoffrey Parker, *The Thirty Years' War* (1984).

Peter Pierson, *Commander of the Armada: The Seventh Duke of Medina Sidonia* (1989).

Otuz Yıl Savaşları

J. V. Polisenký, *The Thirty Years' War* (1971).

Michael Roberts, *Gustavus Adolphus*, 2. ed. (1992).

John Theibault, *German Villages in Crisis: Rural Life in Hesse-Kassel and the Thirty Years' War, 1580-1720* (1995). Gerçek bir akademik çalışma.

XVIII MİRAS

Tarih, geçmiş ile şimdinin arasında geçen bir diyalogdur. Hâliyle bu kitabı, Rönesans ve Reform hareketlerinin dünyamızı nasıl etkilediğinin birkaç örneğini vererek sonlandırmak yerinde bir hareket olacaktır. Bu hareketlerin sonucunda değişen nedir? Bir kere, Jül Sezar'ın eski Roma takviminin yerine Papa VIII. Gregory'nin tertiplediği yeni ve düzeltilmiş bir takvim gelmiştir. Rönesans ve Reform çağı Avrupa toplumunda çift girişli muhasebe sisteminden tutun, yemekte çatal kullanımına varana kadar başka birtakım değişiklikler ortaya çıkarmışsa da kitabın son bölümünde, gün ışığına çıkan başlıca bazı gelişmeler incelenecektir.

DİNÎ YAŞAM

1648 yılındaki dünya belli ki 1300'lerde karşılaştığımız dünyadan birçok açıdan farklıydı. 1300'lerde Batı Avrupa'nın tamamı Roma Katolikleri adı verilen topluluktan ve azınlıktaki Yahudi ile Müslümanlardan ibaretti. 1648'e gelindiğinde, Hristiyanlık denilen dinî birliktelik tamamen yıkıldı. Batı Avrupalıların çoğu artık Roma'nın manevi kılavuzluğuna güvenmiyordu. Protestan ruhban sınıfı Katolik ruhban sınıfından farklı bir konumdaydı. Birçok Protestan rahibin evlenmesi serbestti; vergi ödeme gibi vatandaşlık yükümlülüklerini üstlenmek zorundalardı. Geri kalan ayinleri yerine getiriyor, vaaz ediyor ve hasta ile ölüm

döşeginde olanları teselli ediyorlardı ancak Katoliklerinki kadar ayrıcalıklı mevkileri yoktu. Reform yalnız ruhban sınıfı için değil, ruhban sınıfı dışındaki halk için de kilise ayinleri dâhil hayatın birçok alanında değişikliğe sebep oldu.

Teolojik Bölünmeler ve Toplumsal Disiplin

16. yüzyılın ikinci yarısı, daha “ilahi” ve disiplinli bir toplum yaratma amacıyla çıkan teolojik tartışma ve girişimlere tanık olmaya devam etti. Gördüğümüz üzere, 1546’da Martin Luther ölünce Luthercilik ikiye ayrıldı. Luther’in yakın arkadaşı Philip Melanchthon’un takipçileri (Philipçiler) ile Flacius Illyricus ve Nicholas von Amsdorf’un takipçileri (Gnesio-Lutherçiler) tartışmaktaydı. Tartışma konuları, ekmek ve şarap ayini ve Lutherci kiliselerin eski Katolik piskopos siteminin bir varyantını kullanması gerekip gerekmediği üzerineydi. Lutherçiler arasında, kurtuluş için ilahi adalete bağlanmanın gerekip gerekmediği (Hristiyan İbahilik) ve insanların kurtuluşa ermek için yapabileceği herhangi bir şeyin olup olmadığı (Sinerjizm Tartışmaları)* üzerine de tartışma çıkıyordu. Gnesio-Lutherçiler kurtuluşun ancak ve ancak mağfaret ile elde edileceği inancına sıkıca sarılmışlardı ve iyi amellerin kurtuluşa yönelik bir katkısı olduğunu tamamen reddediyorlardı. Philipçiler ise dindarlık ve ilimin yeniden canlanmaya katkı sağlayacağı inancındaydı. Bazen önemli önderlerin art arda ölmesiyle (1560’ta Melanchthon, 1565’te Amsdorf ve 1575’te Flacius) tartışmaların yatıştığı olurdu.

Luthercilik sayesinde toplumu disipline etmeyi uman Lutherci prensler, teologların öğretiler konusunda ortak bir noktaya varamamasından giderek daha fazla rahatsız olmaktaydı. Kendilerini disiplin altına alamayan kişiler, sürüleri nasıl hizaya getireceklerdi? Württemberg dükü Cristoph (1515-1568) gibi birçoklarının, Jacob Andreae ve diğerlerinin ortak bir öğretilde toplanma çabalarını destekleme sebebi buydu. Bavyeralı gezgin bir demircinin oğlu olan Andreae, teoloji doktorasını alıp Stuttgart’ta Lutherci bir rahip olmuştu. Andreae sonradan Dük Cristoph’un müşaviri hâline geldi ve 1561 yılında mezun olduğu Tübingen Üniversitesi’nin rektörü ilan edildi.

Üretken bir yazardı, 1577 yılında çeşitli Lutherci grupların birleşmesine yardımcı olacak “Concord Çözümü”nü yazdı. Melanchthon’un Augsburg İtirafı, Augsburg İtirafı’nın Özü (Savunması), Schmalkaldik Makaleleri ve Luther’in

* Katolik inancında, selamete ermek için ilahi güç ile insanın özgür iradesinin bir şekilde etkileşim içinde olması gerektiğine dair görüş. [ç.n.]

Büyük ve Küçük İlmihalleri ile birlikte bu yazı, Haziran 1580'de basılan *Concord Kitabı*'na (*The Book of Concord*) dâhil edildi. *Concord Kitabı* zamanla seksen altı prens, şehir yöneticisi ve sekiz-dokuz bin teolog tarafından desteklenen bir eser hâline geldi. Prensler, Lutherciler arasındaki teolojik ayrılıkların önünü kesmeye kararlı olan Saksonyalı Elektör Augustus'u (1526-1586) takip etmekteydi. Öğretiler üzerine çıkan tartışmalarda gündeme gelen sorunlar onun sayesinde ele alındı ve iddialar çürütüldü. Luthercilik, belirgin bir bütünlüğe ulaşmıştı.

Bu dönemde, tebaalarına toplumsal bir disiplin aşlamaya çalışacak devlet kiliselerinin kurulması için çaba gösterildi. 1566 yılında çıkan Kalvinci *İkinci Helvetia İkrarı* ve 1563 yılında çıkan Kalvinci *Heidelberg İlmihali* ile 1580 yılında çıkan Lutherci *Concord Kitabı*, haklı disiplin altına alma girişimleri için kullanılmıştır. Elektör III. Frederick *Heidelberg İlmihali*'ne yazdığı önsözde niçin bu ilmihali benimsediğine dair bazı açıklamalar getirmişti:

Sonunda, yalnız huzur ve düzeni sağlamak amacıyla değil, aynı zamanda tebaamızın disiplinli, dürüst ve erdemli bir hayat yaşaması ve bu şekilde davranmasını sağlamak için; dahası ve özellikle de onları tüm erdemlerin ve itaatın kaynağı Ulu Tanrı ve kutsal kelamı hakkındaki doğru bilgilere ve ondan korkmaya götüreceği yolu göstermek için; ilahi olarak buyrulmuş memuriyetlerimizi, mesleklerimizi ve idarecilik görevlerimizi icra etmeyi kabul edip bunları üstlendik.¹

Böylelikle Frederick ve diğer hükümdarlar Reformu, tebaaları üzerinde denetim kurma ve güçlerini pekiştirme aracı olarak kullandı. Kilise kuralları ve düzenlemeleri daha "ilahi" şehir ve bölgeler oluşturmaya yarayabilirdi, bu sırada ruhban sınıfı dışındaki muhterem otoriteler de güçlenirdi. Birçok bölgede genelevlerin kapatılması, fukaraya bağışın daha sistematik yollarla yapılması ve öğretilerin gençlere aşılanması bu yolda atılan adımları oluşturdu. Refah birçok bölgede devletin sorumluluğuna geçti. Kutsal Roma İmparatorluğu'nda bir prens veya şehir konseyi altında ahlaki tatbik eden Protestan ruhban sınıfı devletin kulu hâline geldi. Ruhban sınıfından ve sivil memurlar dönemsel olarak teftişe çıkarak disiplini sağlamaya çalıştı. Teftişlerde kilise rahipleri ve cemaatlerinin davranışları inceleniyordu.

Dindarlık ve ahlaki aşlamada ne kadar başarılı oldukları tartışma konusudur. "İlahi" toplumlar kurma görevi yerine getirilmiş gibi görünmemektedir.

1 R. Po-chia Hsia, *Social Discipline in the Reformation: Central Europe 1550-1750* (New York: Routledge, 1989), s. 35.

Vaizlerin ve onların ruhban sınıfı dışındaki arkadaşlarının şiddetli tembihlerine rağmen geleneksel inanç biçimleri ve ahlaksız davranışlar sürüp gitmiştir. Aşırı içme, kumar, gayrimeşru ilişki ve şiddet ve erkekler arasındaki muhabbetin ana konularını Avrupa kasaba ve köy hayatının olağan özelliklerini teşkil etmeye devam etmiştir. Dans etmenin ne Kalvinci Cenevre’de ne de başka yerlerde önüne geçilebilmiştir. Evli Protestan ruhban sınıfının bile bazıları yeni disiplin kurallarını ihlal ederken yakalanmıştır.

Hem erkekler hem de kadınlar için sağlanan eğitim fırsatları genişletilebilse herhâlde bu çabalar daha çok başarıya ulaşırdı. Protestan önderler, Rönesans hümanizmi üzerindeki çalışmaların üzerine eklemeye yaparak, İncil’in okunmasını yaygınlaştırmaya ve daha iyi Hristiyanlar ve insanlar yetiştirme peşindeydi. Erkek ve kız çocuklar için yeni ilkokullar kurdular, ortaöğretim düzeyinde Latince okullar açtılar, rahip ve erkek kilise çalışanları yetiştirecek akademiler ile yüksekokullar şekillendirdiler. İsa Topluluğu ve eğitimin önemini vurgulayan diğer grupların çabalarıyla Roma Katolik bölgelerde de eğitim alanında gelişme görüldü. Bu çabalar, Avrupa’nın büyük cehaleti için küçük adımlardı ancak hiç kuşku yok ki eğitimin geliştirilmesi, sosyal refah sistemlerini geliştirme çabalarıyla birlikte Rönesans ve Reformun en önemli mirasını teşkil etmiştir.

Protestan Avrupa’da Evlilik

Günlük hayatın Reformdan en çok etkilenen kısımlarından birisi evlilik müessesesiydi. Artık Protestanlar arasında ayinsel bir önemi yoksa da evliliğin önemi büyüktü. Protestanlar, evliliğin bekârlığa nazaran ruhsal olarak tercih edilecek bir şey olduğunu savunuyordu. Evliliğin düzenlenmesi konusunda değişik görüşler varsa da Protestanların çoğu ebeveynlerin rızasını önemli buluyor ve zina veya iktidarsızlık durumlarında boşanıp tekrar evlenmeyi kabul ediyordu. Bazı bölgelerde cinsel ilişkiyi reddetme, terk etme, ölümcül bir şekilde dövme veya tedavi edilemez bir hastalıktan mustarip olma gibi durumlarda da boşanma caiz sayılıyordu.

Protestanlar evliliğin belirli bazı koşullarda bitmesine izin vermemekteydi ancak Protestan önderler ailelerin bozulması konusunda insanları yıldırmaya çalışırdı. Evlilik mahkemeleri boşanmaya izin vermeden önce kavgaları yatıştırmayı denerdi. Sonuç olarak boşanma, günümüze göre nadir görülen bir durumdu.

Reformcuların çoğu evliliği kadınlar için “doğal” bir görev şeklinde tanımlıyor ve kocalarının karılarına ve çocuklarına nazik davranmasını teşvik ediyordu. Reform, kadınları devamlı olarak kocalarına karşı itaatkâr olmaları konusun-

da uyarak ataerkil toplumu tekrar tekrar onaylamıştı. Protestan evlilik mahkemeleri hem kadın hem erkek zinacıları cezalandırırdı. Aynı zamanda boşanmış erkeklerin çocuklarına nafaka ödemesini temin etme girişiminde bulunuldu. Çoğu Protestan bölgede sık rastlanan evlilik öncesi cinsel ilişki ve bebek öldürme konusunda insanların gözü korkutuldu. Bu düşünceye göre ataerkil ailenin sağlamlığı ataerkil devletin önemli bir dayanağıydı.

Margaret Fell (1614-1702) ve Vaiz Kadınlar

Protestan kadınlar manastırların çoğu kapatılınca ve ataerkil toplum güçlenince, ellerindeki birçoğunu yitirdi. Ancak bazıları yeni kurulan gramer okullarına ulaşma imkânı edindi. Martin Luther gibi reformcular “İncil’in okunması”nın önemini vurgulamıştı, kendisi ayrıca kızlar için bir okul kurmuştu. Lutherci kızlar, ev işlerinin aksamaması için erkek çocukları kadar çok okulda durmasa da bu okullar manastır dışındakiler için öğrenme fırsatı sağlamıştı. Yeterince erkek öğretmen yoktu, bu sebeple bazı okullar okuma yazması olan kadınları öğretmen olarak işe almak zorundaydı. Böylece kadınlar için de yeni bir meslek doğmuştu.

Fakat rahiplik görevleri Katolik kadınlar gibi Protestan kadınlara da yasaktı. Anabaptist kadınların bazıları vaftiz edip vaaz verme izni almıştı. Daha büyük Protestan gruplar ise aciliyet arz eden vaftiz meseleleri dışında bu uygulamaya katı bir şekilde karşı çıkıyordu. İtibarlı reformcu Jean Calvin’in dediği gibi:

Kilise geleneği ilk başta, Aziz Augustine henüz yokken, erkeklerin görevlerine el koymasını önleme amacıyla kadınların kilisede konuşmasına, ders vermesine, vaftiz etmesine veya adak sunmasına izin vermeyen Tertullian’dan (kilise rahibi, 160-230 civarı) gelmiştir.²

Dostlar Cemaati’nin (Kuveykırılar) 17. yüzyılda çıkışına dek İngiltere’de Margaret Fell gibi kadınların halk içinde vaaz verme fırsatı yoktu. Püriten hare-



Albrecht Dürer, Morolu Katherine
(The Moor Katherine)

2 Julia O’Faolain ve Lauro Martines, ed., *Not in God’s Image: Women in History from the Greeks to the Victorians* (New York: Harper & Row, 1973), s. 202.

ketin bir dalı olarak ortaya çıkan Kuveykırlar başta dinlerini kilise otoritesinin açıkladığı İncil'e dayandırmıştı. Sade bir yaşam, az konuşma, sert bir vicdan ve duyulara hitap eden yahut resmî tüm ayinlerden kaçış, bu cemaatin gözettiği yaşam biçimiydi.

1652 yılında, genç bir kadın olan Margaret Fell, Kuveykırların baş önderlerinden George Fox (1624-1691) tarafından “aydınlatıldı.” İlk eşinin vefatından sonra, dul kaldığı için mali bir sıkıntı çekmeyecek olmasına rağmen 1669'da George Fox ile evlendi. İkinci eşi, diğer Kuveykır misyonerleri ile birlikte devamlı seyahat hâlindeydi, bazen de cezaevlerine düşüyordu. Margaret Fell ise genellikle Swarthmoor Konağı'nın karargâhında kaldığından, “kilisenin sütannesi” olarak nam salmıştı. Misyonerlik faaliyetlerinde de bulunmuş, vaaz vermiş, risaleler yazmış ve arkadaşlarının, o “cahil” müritlerin, hukuk ve düzene tehdit teşkil etmediği, işkence görmemeleri, cezaevinden salınmaları gerektiği konusunda Kral II. Charles'ı ikna etmeye çalışmıştı.

Talepleri geri çevrildi ve Margaret Fell 1664-1668 ile 1670-1671 yılları arasında kendini dinî muhalif olarak cezaevinde buldu. Cezaevindeki ilk tecrübesi sırasında *Kadınların Konuşma Hakkı (Women's Speaking Justified)* isimli bir risale yazıp yayımladı. Bu risalede Fell “yaratma sırasında Tanrı'nın insanı kendi suretinde yaratırken hem *erkek* hem de *kadın* olarak yarattığını” iddia ediyordu.³ Sözleri yüzyıllar önce yaşamış eski feminist yazarlardan Christine de Pizan'ınkilerin (1365-ö. 1429 civarı) tekrarı gibiydi. Fell aynı zamanda Tanrı'nın mahlûkatı olarak kadınların, kilisede ve diğer yerlerde Kutsal Ruh kendilerini harekete geçirdiğinde konuşma zorunluluğu olduğunu ileri sürdü. Eski ve Yeni Ahitlerin âyetlerinden alıntılar yaptı, kehanet veren, konuşan veya tartışan her kadının ismini ortaya döktü. Diğer Kuveykır kadınlar da Margaret Fell'in cesurca attığı adımları takip etti. 20. yüzyıla kadar, Protestan tarikatların bazılarında kadınlar kilise memuriyeti elde edemiyordu. Kökten dinci Protestan gruplar hâlâ Roma Katolikleri ve Doğu Ortadoks Kiliselerde olduğu gibi tümüyle erkek kilise memurlarına sahiptir.

Roma Katolikliğinin Dirilişi

Katolik bölgelerde eski kurumlar ve ibadetler korunurken kilise içindikilerin çoğu kilise yenilenmiş gibi hissetti. Roma Katolik Kilisesi Protestanların iha-

3 Gerda Lerner, *The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to Eighteen-Seventy* (New York: Oxford Univesity Press, 1993), s. 101.

netinden sağ kurtulmanın yanında, reformcu Trent Konseyi'nden sonra yeni bir enerjiyle yola devam etti. Yetenekli önderler ortaya çıktı ve İsa Topluluğu ile Ursulinler gibi yeni örgütler kiliseyi güçlendirdi. Öğretiler açıklandı, tekrar teyit edildi. Artık Roma Katolikliğinin inanç ve ibadete ne gibi bir fayda sağlayacağı hakkında çok az şüphe vardı. Kilise uygulamalarındaki yolsuzlukların çoğunun önüne geçildi. Katolik Kiliseye hükmedenler hâlâ erkek aristokratlardı ancak artık yakınlarını kayırma veya dinî görevleri satın alma meseleleri Reform öncesine göre iyi durumdaydı. Ruhban sınıfının eğitimi büyük oranda iyileştirildi. Skolastik düşünce bile yenilendi. Trent sonrası kilise ruhban sınıfını daha çok disipline etmekteydi, aynı zamanda halkı toplumsal disipline sokmaya çabaladı. Trent Konseyi sonrasında evliliğin daha sıkı bir şekilde düzenlenmesi buna örnektir.

16. yüzyıl sonları ve 17. yüzyılın devamında Katolik Kilisesi birtakım olağanüstü dönüşümlere imza attı. Örneğin, 16. yüzyılın ilk yarısında Protestanlık Polonya'ya nüfuz etmişti. 17. yüzyılın başına gelindiğinde ise Polonya, Cizvit teolog ve saray vaizi Peter Skarga (1536-1612) gibi faal reformcuların önderlik ettiği bir Roma Katoliklik kalesiydi. İsveç'in özgür düşünceli kraliçesi Christina'nın 1654 yılında tahttan çekilerek Luthercilikten yüz çevirme kararı almasında en büyük rolü belki de Cizvitler oynamıştı. Reformun ilk zamanlarında Katolik ruhban sınıfının rütbelerinin tamamen ortadan kaldırıldığı ve Köln başpiskoposunun 1547'de ve 1583'te Protestanlığa dönmekle tehdit ettiği Kutsal Roma İmparatorluğu içinde, yeniden düzenlenen Katoliklik yavaşça eski gücüne kavuşmaya başladı.

17. yüzyılda, Palatin-Neuburglu Dük Wolfgang Wilhelm'den Saksonyalı Elektör Frederick August'a kadar bir dizi soylunun olağanüstü şekilde yeniden düzenlenen Katolikliğe dönmesine şahit olundu. Angelus Silesius (1624-1677) gibi önemli aydınlar bile hayret verici şekilde Katolikliğe geçti. Silesius, din değiştirdikten sonra Württembergli Protestan dükün şahsi hekimliğini bıraktı ve sonunda İmparator III. Ferdinand'ın doktoru olarak istihdam edildi. 1661'de rahip olması emredildi, bundan sonra Roma Katolik Reformunun önde gelen propagandacılarından ve çağın önde gelen lirik şairlerinden oldu. Katoliklik Augsburg, Dinkelsbühl ve Ulm gibi kuzeydeki bir kısım Alman imparatorluk şehirlerinde de eski gücüne kavuştu. İki tarafa da ev sahipliği yapan şehirler, farklı mezheplere bağlı insanların bir arada uyum içinde yaşayabileceğini gösterdiler. Katolik yortusu ayinleri sırasında Augsburg'da kapalı mekânda kalacak

Protestanlar için kalacak yer ayarlanması gibi meseleler de çözülmüyordu. Çağın ders çıkarılacak yönlerinden biri de buydu.

BÜYÜCÜLÜK VE BASTIRILMASI

Avrupa'nın bazı bölgelerinde tahammül gösterilse de Katolik veya Protestan topluluklarda 16. yüzyıl sonlarında büyücülüğe izin verecek pek fazla kişi yoktu. Avrupa büyücülüğü kâfirliğin (Tanrı'ya ihanet etmenin) ve efsunculuğun (çeşitli reçeteler ve ayinler yoluyla kötü ameller işlemek için kullanılan büyü gücü) tehlikeli bir karışımı olarak görülüyordu. Cadıların Tanrı'yı inkâr ederek şeytana hizmet etmek için anlaştığına inanılıyordu. Şeytan bu antlaşmanın sonrasında onlara, insan ve hayvanlarda hastalık ve hatta bazen ölüme sebep olabilecekleri, kötü hava koşulları ortaya çıkarabilecekleri, insan veya bitkilerdeki bereketi yok edebilecekleri güçler vermişti. İlahi olarak tasdik edilmiş hiyerarşinin otoritesini inkâr eden yerel bir güç şekli olan büyücülüğün kendilerini tehdit ettiğini hisseden bir başka kurum da bölgesel devletlerdi.

Bu inançlar zamanın yaygın dinî kültürüne iyice yerleşmişti. Birçok insan, bazıları iyi bazıları kötü doğaüstü güçlerle dolu bir dünyada yaşadığına inanıyordu. Tanrı insanlık tarihinde söz sahibiyse, şeytan ve piyonları da aynı şekilde olabilirdi. Haberdar oldukları şeytani faaliyetlerden paniğe kapılan yeni Papa VIII. İnnocent (tahtta kaldığı süre 1484-1489) iki Dominikliyi –Jacob Sprenger ve Heinrich Kramer– büyücülük ve demonoloji üzerine yazılmış, açıklayıcı ilk el kitabını tertip etmeleri için görevlendirdi. El kitabı 1486'da, *Malleus Maleficarum* (Cadı Çekici) ismiyle çıktı. Cadı avcılığı ve büyücülük davalarıyla ilgilenen mahkemelerin, cadıcılık belirtileri olup olmadığını araştırmak için kullanabileceği bir kitaptı bu.

Kadın düşmanlığıyla dolu *Malleus Maleficarum*, kadınlar hakkındaki en kötü Batılı düşüncelerin bir özeti gibidir. Sprenger ve Kramer şöyle yazmıştır:

Kadın erkekten daha şehevindir. (...) Kadın hep kandırır. (...) Kadın güzel renklerle boyanmış bir arkadaşıyla düşmanı, önlenemez ceza, kaçınılmaz kötülük, doğal cazibe, arzulanan felaket, evin içindeki tehlike, sevimli zarar, doğaya kötülükten başka nedir ki. (...) Kısacası tüm cadıcılık aktiviteleri şehevî duygulardan çıkar, kadın da bu duygulara doymaz.⁴

Şüpheli cadıları tespit etmek, yargılamak ve cezalandırmakla yükümlü erkeklerle kılavuz olacak bu zihniyeti görünce, 16. ve 17. yüzyılda büyücülükten idam

4 *Malleus Maleficarum*, ed. ve çev., Montague Summers (London: Hogarth Press, 1928), s. 41-42.

edilen 50.000 ile 75.000 arasında değişen kişilerin büyük çoğunluğunun kadın olması şaşırtıcı değildir. Ancak cadılara yapılan eziyetler yalnızca erkek ve kadınlar arasındaki husumetin tezahürü değildir, aynı zamanda yeni anne olmuş bir kadın ile doğumu yapan ebe veya birbiriyle ters düşen bir anne ve hizmetçisi arasında çıkan gerginliklerin de dışavurumudur. Cadılık çılgınlığı, ilk dönem modern Avrupa'daki kültürel, siyasi, toplumsal ve psikolojik güçlerle bağlantılıdır.

1532'de yeniden düzenlenen İmparatorluk Kanunu, büyücülüğü ölüm cezasını gerektiren bir suç saymıştı fakat cadılık davaları 16. yüzyılın sonuna kadar pek fazla kişiyi yargılamadı. Roma Katolikleri ve Protestanlar yıllarca cadılarla ilgilenemedi çünkü kendi aralarında kavga hâlindeydiler. Avrupa dönemsel olarak kıtlık, enflasyon ve toplumsal gerginliklerden mustarip olmaya devam ediyordu ve suçlanan cadıları günah keçisi telakki etmenin Katolik ve Protestan bölgelerde karşı konulamayacak bir cazibesi vardı. Cadı davalarının çoğu Kutsal Roma İmparatorluğu içinde görüldü, onu yakından takip eden ikinci ülke ise Fransa'ydı. Bohemya, Polonya ve İsviçre de cadı avcılığında faal ülkelerdi. Britanya Adaları, Çukur Ülkeler ve İskandinavya'da daha az dava ortaya çıktı. Katolik İspanya ve İtalya'nın çok az cadılık davası vardı, görülen davaların da pek azı idam ile neticelenmişti. Bu bölgelerin kâfirlerle uzun süredir başa çıkmasından dolayı, zanlı cadılar deneyimli engizitörlerin incelemesinden geçtiklerinde genellikle kâfir olarak mahkûm edilmiyordu.

Yaygın cadı ve büyücülük inancı ile yargı süreçlerinde sık sık işkence kullanımı yüzünden, cadı avı bir kere başladı mı durdurmak zor oluyordu. Cadılıkla suçlananlar işkence gördüklerinde her türlü şeytani faaliyette bulunduklarını kabul ediyordu. Büyücülükle suçlanan bir adam 1628 yılında kızına şöyle yazmıştı: "Daha fazla katlanamadığım büyük ıstırap ve işkencelerden kaçabilmek için suçumu kabul ettim."⁵

Siyasi teorist Jean Bodin gibi önde gelen otoriteler cadı avcılığının kesinlikle gerekli olduğuna inanıyordu. Şeytanla yapılan antlaşmaların sahte ve cadıların aslında zararsız, kafası karışık yaşlı kadınlardan ibaret olduğunu savunan Alman hekim Johann Weyer (1515-1588) gibi kişiler ise cadılıkla suçlanmaktaydı. Kendisi de cadı değilse niçin bir cadıyı savunsundu? 1623 yılında Papa XV. Gregory, şeytanla antlaşma imzalayanların veya ölümle sonuçlanacak kara büyüler yapanların sivil mahkemelere teslim edilip öldürülmesini emretti.

Cadı Cılgınlığının Eleştirmenleri

Michel de Montaigne ve 17. yüzyıl deneme yazarı delifışek* Cyrano de Bergerac da cadılara inananları eleştirmeye cüret etti. Bergerac, 1654 yılında yazdığı cadılarla ilgili meşhur mektubunda şöyle demişti: “Hayır, cadılara inanmıyorum, birkaç mühim şahsiyet bana katılmıyor olabilir. Akla uymayan ve Tanrı’dan gelmeyen hiçbir otoriteye de riayet etmiyorum.”⁶ Cadı olarak adlandırılan kişilerin genellikle “kafadan çatlak” çobanlar ve “cahil” köylüler olduğunu fark etmişti. Kılıç kullanmadaki şöhretini bilen pek az kişi Bergerac’a karşı gelmeye veya onu en azından yüzüne karşı sihirbazlıkla suçlamaya cesaret edebilirdi.

Gerçekten de cadıların sözde güçlerine karşı duyulan kuşkuculuk giderek arttı. Eğitimli kişiler, doğaüstü güçlere yüklenen olaylar için doğayla uyumlu açıklamalar aramaya girişti. Mahkemeler kötü ameller ile şeytanla yapılan antlaşmalar hakkında daha kati kanıtlar talep etti ve işkenceleri azalttı. Bir zamanlar cadılara çokça işkence eden yetkililer, şimdi önlerine getirilen bazı insanların cadı olup olmadığından şüphe etmeye başladı.

Özellikle de 17. yüzyılın sonunda Avrupa’da mali durumlar iyileşince sihirbaz idamları hızla azaldı. Kral XIV. Louis 1682’de bir ferman çıkartarak Fransa’daki cadı davalarının azalmasını sağladı. Aynı yıl İngiltere’de cadılıktan son kez bir kişi idam edildi. Suçlanan cadılar, 1775’te Kutsal Roma İmparatorluğu’nda ve 1782’de İsviçre Glarus’ta son bulana kadar ara sıra idam edilmeye devam etti. Şeytanın ve cadıların güçlerine inanış Avrupalı zihniyette, özellikle de işçi sınıfında varlığını korudu ancak en azından güç sahibi kişiler artık şüpheli cadılara eziyet etmeyi eskisi kadar çok istemiyordu.

BATI BİLİMİNİN YÜKSELİŞİ

Astroloji, Simya ve Büyü

Bilimin yükselişi, büyücülüğe dair inancın azalmasına yardımcı olduğu gibi Rönesans ve Reform döneminin en önemli miraslarından birini teşkil etti. Ne var ki doğanın ve evrenin işleyişini, astroloji, büyü ve teoloji gibi köklü geleneklerin etkisinden bağımsız bir şekilde anlamak için uzun yıllar geçmesi gerekiyordu. Rönesans aydınlarının çoğu, tıpkı Antik Yunan düşünürleri gibi maddenin hava, toprak, ateş ve sudan oluşan dört temel ögesi olduğuna inanmaya devam etti. Bu

* *Swashbuckler* kelimesi İngilizcede D’artagnan ve Zorro gibi karakterler için kullanılabilir. Biraz başına buyruk, kılıç kullanmada becerikli bu tip karakterler için “delifışek” dedik. [ç.n.]

faktörlerin her biri dört temel nitelikten meydana gelmişti: Sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nem. Bu niteliklerin sağlığı etkileyen dört tıbbi tabiatı vardı: Hiddet, keder, soğukkanlılık ve neşe. Meleklerce çekilen eşmerkezli sahalarla birbirine değmeden geçen gezegenlerin bile özellikleri bunlardı. Dolayısıyla bu inanışa göre Satürn soğuk ve kuru, Mars ise sıcaktı.

Dahası, gezegen ve yıldızların hareketinin dünyadaki yaşam üzerinde etkisi olduğuna inanılırdı. Gezegenler, sabit duran dünyanın etrafında hareket ettikçe, hareketleri insanlar, hayvanlar ve bitkilerin yaşamlarında değişiklik meydana getirmekteydi. Astrologlar gezegenlerin hareketlerini doğru hesapladığında veba salgınlarının veya kıtlığın ne zaman vuku bulacağını öngörebiliyor, ayrıca çocuk sahibi olmak, ekim yapmak veya savaşa gitmek için doğru zamanı belirleyebiliyordu. Bu sebeple Nostradamus (1503-1566) veya John Dee (1527-1608) gibi astrologlar hem hükümetler hem de vatandaşlar tarafından rağbet görürdü. Nostradamus, Kraliçe Catherine de' Medici'nin yanında çalıştı ve hem onunla hem de başka birçok kişiyle, olaylar vuku bulduktan sonra onları tahmin ederek alay etti. John Dee, göze çarpan bir simyager ve matematikçiydi, İngiltere kraliçesi Elizabeth ile Kutsal Roma imparatoru II. Rudolf'a (tahtta kaldığı süre 1576-1612) hizmet etti. Rudolf'un akli dengesi bozuktu ve özellikle de astrolojiden büyülenmişti. Tycho Brahe ve Johann Kepler dâhil birçok astroloğu elinin altında tutardı.

Hümanist felsefeci Giovanni Pico della Mirandola gibi gözü pek düşünürlerin bazıları 1480'lerde astrolojik hava durumu tahminlerinin doğruluk payının düşük olduğunu fark etmişti. Kendisi bir hava durumu günlüğü tutmuş ve astrologların yüz günlük tahminlerinin yalnızca yedisinin doğru çıktığını görmüştü. *Astroloji Aleyhinde Tez (Treatise Against Astrology)* isimli eserini yazma cüretini göstermiş ve bu eserde "Plato ve Aristoteles, bu mesleğin (filozofluk) önderleri, astrolojiyi tartışmaya değer bulmamıştı" demişti.⁷ Sağlık konusunda düşülen ihtilaflarda astrologlardan çok hekimlere güvenilmesini önermişti. Ancak Pico'nun astroloji hakkındaki tereddütleri eğitimli hümanistlerce bile pek tutulmamıştı. Martin Luther, eğitimli iş arkadaşı Philip Melancthon'un astrolojiye dair hararetili inancını, açıktan açığa yeren kamuya mal olmuş az sayıda kişiden biriydi. Doğru tahminlerde bulunmada yetersiz kalmasına rağ-

7 G. R. Elton, ed., *The Renaissance and Reformation 1300-1648*, 3. ed. (New York: Macmillan, 1976), s. 63. [sic]

men astroloji, birçok akademisyen, iş adamı ve siyasi öndere göre faydalı, çok zamandır kabul gören bir araçtı. Öğretileri saygıdeğer âlimlerce ve Hıristiyan teologlarca desteklenmekteydi. Üniversitelerde astronominin yanında astroloji de öğretilirdi. Astrolojik bilgilerle dolu takvimler ve tahminler Rönesans boyunca ve sonrasında büyük talep görmeye devam etmişti.

Astroloji ve fiziğin yanında, simya da günün önde gelen bilimlerinden olmayı sürdürüyordu. Doğadaki birçok maddenin zaman içinde değiştiği uzun zamandır gözlemlenmekteydi. Çiçekler açardı, solardı, renk değiştirdi. Temel maddeler bile ısınma veya soğumanın etkisiyle hâl değiştirdi. Kurşun gibi basit metalleri altına dönüştürme fikri simyacıların birçoğunun ilgisini uyandırmıştı. Buna çabalarırken çeşitli maddelerin özellikleri hakkında epey bilgi edinmişler, sonradan gelen kimyagerlerin alet edevatının birçoğunu onlar oluşturmuşlardı. Bileşimlerin, çözeltilerin, damıtmaların, kristalleşmelerin ve kaynaşmaların nasıl ortaya çıkacağı üzerine yapılan ilk genel irdeleme, Alman hekim-şair-tarihçi Andreas Libavius'un (1540-1616) 1597 tarihli *Simya (Alchemy)* adlı eseri idi. İtibarlı hekim-teorist Paracelsus'un "büyüye dair batıl inançlarını" eleştirmekle birlikte Libavius, basit metalleri altına çevirebildiği düşünülen felsefe taşı gibi geleneksel simya ilimlerine inancını korumuştur. Bilim henüz büyüden bağımsız değildi. Evren hakkındaki en iyi açıklamaları sunanlar hâlâ astrolog ve mistiklerdi.

Nicholas Kopernik (1473-1543)

Nicholas Kopernik, Andreas Vesalius gibi bilim adamlarının, akademisyenlerin ve onları takip edenlerin eserleri sayesinde Rönesans sırasında tüm bunlar yavaşça değişmeye başladı. Astrologların hayat felsefesinin temelinde, Helenistik astronom Cladius Batlamyus'un (M.S. 2. yüzyıl) ortaya çıkışı sırasında yetişen bir sürü akademisyenin evrene dair dünya merkezli görüşü vardır. Bu görüş ihtiyaçları karşılar, insanın egosuna hitap eder ve İncil'deki belirli cümlelerle uyum içinde gibidir. Sonuçta Yeşu dünyanın değil güneşin yerinde durmasını emretmiştir (Yeşu 10:12). Batlamyus'tan önce Aristoteles gezegenlerin dairesel ve yeknesak yörüngelerde, kristal küreler içinde hareket ettiğini öne sürmüştü.

Kopernik, Polonyalı bir matematikçiydi, Aristoteles'in temelde doğruyu söylediğine ancak Batlamyus'un dünyayı güneş sisteminin ortasına yerleştirerek hata ettiğine hükmetti. Bir tacirin oğlu olan Nicholas Kopernik Krakow Ünivesitesi'nde teoloji ve hukuk eğitimi almıştı. Sonra, İtalya'nın çeşitli üniversitelerinde on yıl boyunca astronomi, matematik, kilise hukuku, Yunanca ve

tıp eğitimi aldı. Polonya'ya dönen Kopernik hayatının son otuz yılını, Frauenberg Katedrali'nde rahiplik yaparak ve Ermeland piskoposu olan amcasının doktoru olarak geçirdi. Görüşü zayıf olmasına rağmen boş zamanlarında yıldızları izlemeye ve matematiksel hesaplar yapmaya devam etti. Hesapları onu şaşırtıcı bir sonuca, kendisine çokça hürmet edilen Batlamyus'un dünyanın konumu ve yörüngesinin olmayışı hakkındaki fikirlerinde yanıldığına götürmüştü.

Görsel Kürelerin Devinimi isimli büyük kitabını 1530 yılında tamamladı. Ancak 1543'te Kopernik ölene dek dikkatli bir biçimde yalnızca yazma eser hâlinde etrafa dağıtıldı. Kopernik, Batlamyus hakkındaki ufak düzenlemesinin bile Katolik Roma Kilisesi'ne uymayacağı konusunda epey endişelenmişti. Kitabını, kilise dogmalarını altüst edecek bir eser olarak algılanmaması ümidiyle Papa III. Paul'a ithaf etmişti. Katoliklerin bazıları görüşlerini gerçekten de bozuk buldu—bu görüşleri öğrenen Protestanların çoğu da öyle. Kopernik'in en büyük eserini ilk yayımlayan kişi Lutherci rahip ve astronom Andreas Osiander'dı fakat o bile bu eseri bir tekzipte birlikte yayımlamıştı. Bitkibilimle ilgili yeni çalışmaları destekleyen Martin Luther şöyle feryat etmişti: "O ahmak (Kopernik) tüm astronomi bilimini altüst edecek."⁸ Kısa dönemde Luther haksız çıktı çünkü en ileri gelen akademisyenler bile Kopernik'in matematiksel hesaplarını yetersiz, teorisini Batlamyus'ununki gibi sorunlu buldu.

Brahe ve Kepler

Fikirleri tartışılan İtalyan filozof Giordano Bruno (1548-1600 civarı) gibi düşüncesini sakınmayan zihniyetlerin birkaçı Kopernik'in güneş merkezli sis-



Kopernik sistemi, gezegenler kendilerini çevreleyen metinlerle birlikte dairesel yörüngelerde duruyor. Nicholas Kopernik'in 1543 civarında yayımlanan *De Revolutionibus Coelestium* eserinden.

8 De Lamar Jensen, *Reformation Europe: Age of Reform and Revolution*, 2. ed. (Lexington, MA: D. C. Heath, 1992), s. 382.

tem teorisini sahiplendi ancak en önde gelen düşünürler ikna edilememiştir. Bruno 1600'de yakılarak idam edildi. Büyük Danimarkalı soylu ve astronom Tycho Brahe (1546-1601), Kopernik'in yetersiz bulunan fikirlerinde çok şey bulmuştur. Brahe gençken giriştiği bir düelloda burnunu kaybetmişti. 1572'de ışığın birden artması ile aniden görünen ve birkaç ay sonra sönükleşip gözden kaybolan nova yıldızının ortaya çıkışını en iyi şekilde tasvir eden kişi olarak astronomik kariyerinde ilerledi. *Yeni Yıldız Üzerine (On the New Star)* isimli kitabı Kral II. Frederick'in ilgisini çekti. II. Frederick kendisini Hven adasının lordluğu ve yüklüce bir maaşla ödüllendirdi. Brahe burada Uraniborg'un sarayı gibi laboratuvarını inşa etti. Birçok rasathane, kocaman bir kadrın, gözlemleri haritalandırabilmek için yapılmış pirinç kaplı büyük bir küre, simya deneyleri için gereken bir sürü âlet edevat ve misafir öğrenciler ile meslektaşlarının kalacağı odalar kurdu.

Brahe, Kopernik gibi dünyanın döndüğünü düşünmemekle birlikte, dünyanın evrenin merkezine yakın olduğu inancını taşıyordu. Aristotelesçi eski kristal küre düşüncesini reddetmişti. Bunun yerine, keskin görüşlü Brahe diğer gezegenlerin güneşin etrafında döndüğünü, güneşin ve diğer gezegenlerin ise dünyanın etrafında döndüğü sonucuna varmıştı.

Brahe'nin en iyi öğrencisi Alman Johann Kepler'di (1571-1630). Kepler'in asker bir babası ve kendisini teşvik eden bir annesi vardı. Tübingen Üniversitesi'nde teoloji ve matematik okudu. Burada imparatorluğun en ünlü astronomu ve Kopernik sisteminin savunucusu Michael Maestlin'den oldukça etkilendi. 1594'te yüksek lisans derecesini aldıktan sonra Kepler, Graz, Avusturya'daki bir okulda matematik öğretmeni oldu. Buradaki halkı astroloji ve matematik konusunda bilgileriyle kendine hayran bıraktı. Takvimleri, esrarengiz bir doğrulukla, vuku bulacak hadiseleri tahmin ediyordu. Kepler gezegenlerin hareketlerindeki esrardan büyülenmişti. 1597'de ağırlıkla Brahe'nin eserine dayanan Kopernik yanlısı *Evrenin Gizleri'ni (Mysterium Cosmographicum)* yayımladı.

Avrupa'nın önde gelen birçok matematikçi, bilim adamı ve prensine kitabından yolladı. Matematik konusunda kendisinden etkilenen Tycho Brahe, onu Danimarka'ya, kendisine asistan olması için davet etti. Birkaç yıl sonra Kepler Prag'da, astrolojiye kafayı takmış İmparator II. Rudolf'un sarayında kendisine katıldı. Kepler, Brahe'nin vefatına kadar, bir yıldan az bir süre boyunca Dane ile çalıştı. Sonra maaşı yüksek bir göreve, imparatorluk astronomu ve matematikçiliğine atandı, Brahe'nin yerine geçti. Kepler, Brahe'nin gezegen

tablolarını derlemeye devam etti, kendi bulgularını yer yer ekledi ve 1627'de bunları yayımladı.

Keplerin en ünlü eseri 1609 yılında çıkan *Yeni Astronomi* (*New Astronomy*)'dir. Bu eserde Kepler'in, gezegen yörüngelerinin Kopernik'in dediği gibi dairelerden değil, elipslerden oluştuğuna dair yaptığı meşhur keşif yer alır. Eser aynı zamanda bir gezegenin güneşe yakın olduğunda hızlandığını ve uzaklaşınca yavaşladığını gösterir. Kepler astrolojiye ve kürelerin uyumu hakkındaki antik Pisagorcü düşünceye inanmaya devam ettiğinden, astronomisi tamamen yeni değildi. Giderek dengesizleşen İmparator Rudolf'un 1612'de zorla tahttan çekilmesinden sonra Kepler imparatorluk astronomu ve matematikçisi olmaya devam etti. Ancak matematik profesörü olarak Linz'e taşındı. Gelecek on dört yıl boyunca Lutherçilik yüzünden dönem dönem eziyet çekse de Linz'de kaldı.

Annesine düşkün olan Kepler, annesini cadılıkla suçlayanlardan korumak için 1620 ve 1621'de, doğduğu Swabia topraklarına birkaç kez gidip geldi. İmparatorluktan gelen ödemesini genellikle gecikmeli olarak alması yüzünden, 1628'de kötü şöhretli Albrecht von Wallenstein'in astroloğu olarak çalışmaya gitti. Wallenstein imparatorluk hizmetinden çıkarıldığında Kepler Regensburg'a taşındı, imparatorluktan alacaklarının hâlâ daha peşindeyken Regensburg'da öldü. Kepler 1630'da öldüğünde, güneş sisteminin doğasını ve bu sistemin çeşitli kısımlarının matematikle ilişkisini daha açık bir şekilde kavrayabilmek için bir temel oluşturmuştu.

Galileo Galilei (1564-1642)

Uzağı göremeyen Kepler, teorilerini gözlemleriyle desteklemeyi başaramadı. Bu şeref Galileo Galilei'nin oldu Hollandalıların icat ettiği teleskopu müthiş bir şekilde kullandı. Galileo, sonradan kumaş taciri olan ufak tefek Floransalı bir soylunun oğluydu. Okulda üstün başarı gösterdi, parlak bir matematikçi, usta bir müzisyen, yetenekli bir sanatçı ve yazar oldu. Pisa'daki tıp eğitimini bırakan Galileo, 1592 yılında sonraki on sekiz yıl boyunca kalacağı Padua Üniversitesi'nde matematik profesörü olarak göreve geldi. 1593'te açık hava termometresini icat etti. Galileo Padua'dayken sarkaçların hareketi yasasını keşfetti ve bunu, zamanı ölçmek için kullandı.

1609'da, Hollanda yapımı bir lens bileyici modelinden, teleskop tasarladı. Galileo teleskopu ayın yüzeyindeki gölgelerin ne olduğunu çıkarmak için kul-

landı. Bunların dağlar, vadiler ve düzlükler olduğunu gördü. 1610'da yayımlanan meşhur eseri *Yıldızlı Ulak (Starry Messenger)*'ta şöyle yazmıştı: "Ayın yüzeyi filozofların çoğunun iddia ettiği gibi tamamen düz değildir; ay, her tarafı eşit ve kesin olarak küre şeklinde bir yer değildir." Galileo aynı zamanda tıpkı Dünya'nın etrafında Ay'ın gezinmesi gibi, Jüpiter gezegeninin etrafında dört uydunun gezindiğini ve yıldızların tahmin edilenden çok ve uzakta olduğunu keşfetti. Meraklı Floransalı, teleskop kullanarak güneş lekelerini gören ilk kişiydi.



Galileo

Bazıları Galileo'nun yeni keşiflerini küçük görürken, bazıları güneş sisteminin çalışmasına yönelik önceden geliştirilen anlayışlara meydan okuması hasebiyle kendisini takdir etti. Büyüyen şöhreti ve yağcılıktaki becerileri, Floransa'nın büyük dükü II. Cosimo'nun felsefecisi ve matematikçisi olarak atanmasına yaradı. Galileo, Jüpiter'in yeni keşfedilen uydularının "Medici yıldızları" adını almasını önermişti. 1611 yılında Galileo keşiflerini kilise önderlerine açıklamak için Roma'ya seyahat etti. Cizvitlerin baş matematikçisi ve gelecekte Papa VIII. Urban olacak (tahtta kaldığı süre 1623-1644) Kardinal Maffeo Barberini dâhil birçok kişi Galileo'dan ve Kopernik yanlısı teorilerinden etkilendi.

Yine de, Galileo'nun Aristoteles ve Batlamyus gibi saygı gören kişilerin fikirlerini iğneleyici bir şekilde eleştirmesi bazı yüksek mevkideki kişilerce tehlikeli bulundu, Galileo'nun hırçın olduğuna kanaat getirildi. Teologların çoğu hâlâ daha kilise öğretisini desteklemek için Aristotelesçi mantığa başvuruyordu. 1616 yılında Roma Engizisyonu tarafından suçlanan Galileo'ya, Kopernik'in güneşin evrenin merkezinde olduğu ve dünyanın onun etrafında döndüğüne dair düşüncesini gerçekmiş gibi öğretmeye ve savunmaya son vermesi söylendi. Galileo bu isteği reddettikten sonra 1623 yılında, doğanın bilgisinin yalnız kadim otoritelerin yazdıklarını okuyarak değil, gözlem ve matematik ile edinileceğini savunan *Tahlilci (The Assayer)* isimli bir tez yayımladı.

Eser, Galileo'nun arkadaşı Papa VIII. Urban ilan edilmiş Maffeo Barberini'ye ithaf edilmişti. Papa, Galileo'yu "şöhreti cennete ve dünyanın dört bir yanına yayılmış büyük bir adam" olarak tanımlamış,¹⁰ astronoma pahalı hediyeler vermiş ve gayrimeşru oğlunu desteklediği için ona maaş bağlamıştı. Urban, Engizisyonun koyduğu sansürü kaldırmayı reddetti fakat aynı zamanda Galileo'ya teolojik tartışmalardan kaçınmasını ve Kopernikçiliği bir teori olarak ele almasını tembihledi. Galileo Floransa'ya dönerek *İki Temel Dünya Düzeni Hakkında Konuşmalar: Batlamyusçu ve Kopernikçi Görüşler* (*Dialogue Concerning the Two Chief World Systems, Ptolemaic and Copernican*) eserini tamamladı. Kitabın Roma'da yayımlanmasını sağlayamamıştı ancak 1632'de Floransa'da yayımlatmayı başardı. Bu başkaldırı papayı ve Roma'dakileri çileden çıkardı ve artık yaşlanmakta olan bilim adamının Roma'daki Engizisyon'a çıkarılması emri verildi. Burada ifadesi alındı, Kopernik'i desteklediğini inkâr etmeye zorlandı. Galileo'ya Floransa'daki evine çekilmesi emri verildi, böylece "şüphe"ye yol açacak hiçbir şey söylemeyecek veya yazmayacaktı.

Astronomiyi bırakmaya zorlandıysa da, yaşlı bilim adamı makine bilimi üzerine gençliğinde başladığı önemli çalışmaya devam etti. Mekanik ve fizik üzerine sert bir biçimde yazılmış son kitabı *İki Yeni Bilim Hakkında Konuşmalar* (*Dialogues Concerning Two New Sciences*) 1638 yılında yayımlandı. En önemli keşiflerinden biri eylemsizlik yasasıdır. Bu yasa, hareket etmekte olan bir cismin, yönünü veya hızını değiştirecek başka bir güç tarafından etki altında kalmadığı müddetçe bir çizgi üzerinde aynı hızda hareket ettiğini gösterir. Galileo'nun keşfi, Aristoteles'in cisimlerin "doğal" hâlinin durmak olduğuna dair düşüncesiyle çelişir. Aynı zamanda bu keşif, Isaac Newton'un (1642-1727) çalışmasının önünü açmıştır.

Galileo'nun, cisimlerin aynı hızla düştüğünü göstermek için farklı ağırlıklarda nesneleri eğik Pisa kulesinden aşağı bıraktığına dair anlatılan o müthiş hikâye, tabii ki efsane ürünüdür. Ancak Galileo'nun hayatının sonuna kadar, tamamen kör olduğunda dahi deneyler yapmaya devam etmesi gerçektir. Kızlarından biri dindar bir rahibedir ve Galileo onun desteğiyle avunmuştur.

10 Jensen, s. 382.



Tito Lessi, Galileo Oğluna
Yeni Bilimi Anlatırken
(*Galileo Telling His Son of
the New Science*)

Andreas Vesalius ve Tıp (1514-1564)

Kopenik, sonunda Galileo gibi kişileri yıldızlara daha nesnel ve dikkatli şekilde bakmaya itecek bir süreç başlattıysa, Andreas Vesalius da tıbbın ilerlemesine yardım etmiştir. Rönesans, antik Yunanlar ve Orta Çağ Müslümanlarından geniş bir tıbbi bilgi birikimi miras almıştı. Matbaanın gelişmesi, Hipokrat ve Galen gibi düşünürlerin eserlerinin eskiye nazaran büyük bir okuyucu kitlesinin erişimine açıldığı anlamına gelmekteydi. Eserlerdeki bazı düşünceler, örneğin hastalıkların doğal sebepleri olduğu ve mantık yoluyla ve sağlıklı beslenmeyle tedavi edilebileceği düşüncesi, faydalıydı. Bazı düşünceler ise, örneğin insan bedeninin kan, balgam, sarı veya kırmızı safra ile siyah safra olmak üzere dört temel sıvıdan ibaret olduğu düşüncesi, zararlıydı. Bu düşünceye göre, dört temel salgının dengesi, sağlıklı olup olmadığı yüzünden anlaşılan insanın, sağlığını koruması için gerekliydi. Dolayısıyla, salgılar arasındaki dengesizliği gidermek için genellikle kan verme yöntemine başvuruluyordu.

Salgıların dengesi ile ömür süresinin, semavî cisimlerin hareketleriyle bağlantılı olduğuna inanılmaktaydı. Dolayısıyla Rönesans doktorları, tedavi için en doğru zamanı ve en iyi tedavi yöntemini belirlemek için astrolojiyi kullanırdı. Çoğu Rönesans hekiminin eğitimi daha başlarken bir sürü sorun çıkardı. Tıp okulları hâlâ Yunan hekimisi Galen'in M.S. 2. yüzyıldaki bereketli anatomi yazı-

larını kendilerine kılavuz olarak almaktaydı. Galen, insan anatomisi hakkında bir dizi zekice hükme varmıştı fakat eseri, insanın organlarının hayvanlarınkine benzediğine dair inancı yüzünden temelden kusurluydu. Galen aynı zamanda kadınların tersine döndürülmüş erkekler olduğunu düşünüyordu. Yumurtalıklar “daha küçük, daha az mükemmel testislerdir” demiş ve dişilerin “erkeklerden daha az mükemmel” olduğunu iddia etmişti.¹¹

İnsan bedeninin kutsallığına dair klasik ve Hristiyan inanca riayet sebebiyle 14. yüzyıl öncesinde kesilerek içine bakılan canlılar genellikle köpekler, domuzlar ve mümkünse Kuzey Afrika'dan gelen maymunlardan ibaretti. Yalnızca 1316 yılında İtalyan Mondino di Luzzi'nin anatomik tezi insan bedeninin parçalanmasına dayanıyordu.

Antik ve Orta Çağ anatomik bilgilerinin sınırlarını göz önüne alırsak, Leonardo da Vinci (1452-1519) ve Andreas Vesalius'un çalışmalarının niçin devrimci nitelikte sayıldığını görmemiz kolay olur. Leonardo, sanatçı ve bilim adamıydı, düzgün portreler çizebilmek için insan anatomisi üzerine çalışması gerekiyordu. *Resim Üzerine Tez (Treatise on Painting)* eserinde şöyle yazmıştı: “Haklı olarak, doğanın torunu ve Tanrı'nın akrabasına resmetme adını veriyoruz.”¹² Onun için resim, doğanın mucizeleriyle sıhhatli bir iletişim kurmaya çalışan bir bilim dalıydı.

Andreas Vesalius, Flanders'da doğmuş ve Louvain, Paris'te sonra da İtalya, Padua'da üniversite okumuştur. Yalnızca en modern İtalyan üniversiteleri insan kavadrılarını kullanıyor ve otopsi yapıyordu. Vesalius, üstün tıp öğrencilerindendi, yirmi üç yaşındayken Padua'ya davet edildi. Berber cerrah* biri organların nerede olduklarını gösterirken, Galen'in öğrencilerine yaptığı organ tasvirlerini okumaktansa Vesalius, neşteri eline alarak çok saygılı bir şekilde Galen'in nerelerde yanıldığını gösterdi. Onun eline neşter almasının haberleri halka kadar yayıldı.

1543 yılında ise *İnsan Bedeninin Yapısı Üzerine (On the Fabric of Human Body)* isimli eserini yayımladı. Eserinde hem yazıları hem de ayrıntılı çizimleriyle insan bedeninin parçalarını, organlarını ve işlevlerini dikkatlice açıklamıştı. Maalesef, Vesalius Galen'in bazı hatalarını tekrara düşmüştü. Bunlardan en dikkat

* Berber cerrah Orta Çağ'ın sonlarında başlamış, saç ve sakal kesiminin yanında kırık-çıkık düzeltme, diş çekimi gibi bazı uygulamaları halkın önünde gerçekleştiren bir meslektir. [ç.n.]

11 Bonnie Anderson ve Judith Zinsler, *A History of Their Own: Women in Europe from Prehistory to the Present*, 2. cilt (New York: Harper & Row, 1988), s. 29.

12 Elton, s. 67.

çeken Galen'in kan dolaşımını tasvir edişini tekrarlamasıydı. Galen'in kalbi bölen bir duvar olarak aldığı "septum" kavramını tamamen kabul etmişti. Bu duvarın geçirgen olduğunu ve dolayısıyla damarlardan arterlere kan akışını kolaylaştırdığını düşünüyordu. İspanyol kâfir Michael Servetus'un dolaşım sistemini kavrayışı aslında daha iyiydi, fakat yine Padua'da eğitim görmüş İngiliz hekim William Harvey'in (1578-1657) eseri çıkana kadar çalışmaları tam olarak açıklanmamıştı.

Kusurlarına rağmen, Vesalius'un kitabı zamanının en doğru anatomik çizimlerini içermekteydi ve onun ortaya koyduğu insan anatomisi anlayışı kayda değer bir gelişimin ürünüydü. Kitabı bazı rahiplerce eleştirilmekle beraber, kısa süre içerisinde Avrupa'daki hekim ve cerrahların vazgeçilmez kılavuzlarından biri

hâline geldi. Şaheseri yayımlandıktan kısa süre sonra Vesalius, Padua'dan ayrıldı ve İspanya'ya, yirmi yıl boyunca İmparator V. Charles ile oğlu II. Philip'in saray hekimliğini icra etmeye gitti. Andreas Vesalius tıbbi araştırmalarına devam etti ve cerrahiye birkaç değerli katkısı daha oldu. Galen'in, hâlen daha hayranlık duyulan eserinin yeni basımlarını yaptı.

Bilimsel Yöntem ve Francis Bacon (1561-1626)

Galileo ve Vesalius'un deney yapmaya duydukları ilgi, bilhassa Francis Bacon'un bilimsel yöntemi yaygınlaştırmaya yardım etmesi üzerine Avrupa'da yaygınlaştı. Bacon, Lady Anne ve Kraliçe I. Elizabeth'in devlet mühürünün baş koruyucusu Sir Nic-



Edouard Jeana Conrad, *Andre Vesalius Padua'da Eğitim Verirken (Andre Vesalius Teaching at Padua)*



Andreas Vesalius, *Bir İnsanın Kas Sistemi (Musculature Structure of a Man)*

holas Bacon'un oğluydu. Dahi çocuklardandı, yaşına göre bilge oluşu ve zekice muhabbetler etmesi onu kraliçenin saraydaki gözdelelerinden biri hâline getirdi. On iki yaşına geldiğine Francis Cambridge'teki Trinity Akademisi'ne girdi. Burada klasik felsefe eğitimi aldı ve Aristotelesçiliğe karşı nefret beslemeye başladı. Bacon, Aristotelesçiliğin insanın vaziyetini iyileştiremediğini düşündü.

Francis Bacon felsefe eğitimini devam ettirirken hem avukat hem de Parlamento üyesi olarak kariyerini de başarıyla sürdürdü. Yetişkin iken bir daha Kraliçe Elizabeth'in gözüne giremedi ancak onun 1616'da lordlar kamarası başkanı olan halefi I. James'in yönetimi altında hızla gelişme gösterdi. Daha sonra, Bacon rüşvet aldığı yönünde suçlamalara maruz kaldı, cezaevine atıldı, saraydan sürüldü; zirveye çıktığı gibi hızla inmişti. Bilahare kendisinden özür dilendi ancak artık siyasi kariyeri sona ermişti. Başarısız siyasi kariyerine karşın, Bacon felsefeye ve bilimin yükselişine birçok önemli katkıda bulundu. Var olan tüm bilimsel tecrübeleri tanzim etmeye çalıştı, insanın vaziyetini iyileştirmek için bunları kullanmanın yollarını araştırdı.

Bu hevesli gidişatın bir parçası ise Bacon'un 1620'de yayımladığı eseri *Novum Organum* (*Yeni Yöntem*) idi. Verilerden yola çıkarak tümevarıma gidilmesini öngören bir akıl yürütme yöntemini savunmaktaydı. Geleneksel ilmî bilgilerin çoğunu yok saymaları yönünde okuyucularına ısrar ediyor ve doğanın dikkatle gözlemlenmesi ile bulgulara dayanan çıkarımlara varılmasının ne kadar önemli olduğunu vurguluyordu. "Deneysel ve akılcı yöntemler arasında bu zamana kadar kurulmamış bir ittifak" a dair büyük ümitleri vardı.¹³ Kendisi pek az deney yapmış, fiziğin matematiksel boyutuna çok az önem vermişti. Yeni bir bilimsel kanun keşfetmemişti ancak Bacon'un ilmî filozofluğu süresince, bilimsel yöntemi öne çıkarmaya yönelik verdiği eserler büyük önem teşkil etmektedir.

Bacon'un deney kullanımını, bilgi paylaşımını ve akılcılığı artırma çağrısı yüzyıllar önce Oxford Fransiskeni Roger Bacon'un (vefatı 1292'dir ve Francis Bacon ile akrabalığı yoktur) yaptığı çağrıyı hatırlatır. Aradaki en büyük fark, 17. yüzyıldaki Batı dünyasının eskiye nazaran denilenleri dinlemeye hazır olmasıdır. Bilim adamlarının Tanrı inancının temelini çürütmeyle değil, Tanrı'nın mahlukatının tam olarak nasıl çalıştığını keşfetmekle ilgilendiklerini anlayan kilise memurları, dinî yönden bilim adamlarına daha az karşı çıkmaya başlamıştı. Bilimsel devrim yaşandığı söylenen dönemin ilk safhalarında yaşamış büyük

13 A.g.e., s. 356.

bilim adamlarının neredeyse hepsi dindar Hıristiyanlardı, ayrıca ruhban sınıfından olmayan vasıflı teologlardı. 18. yüzyıl şairi Alexander Pope'un sonradan dediği gibi: "Tabiat hâli, Tanrı hakimiyeti"ydi.¹⁴

Tavrın böyle değişmesinin kısmi bir nedeni de yeni bilimin pratik uygulamalar doğurduğunun hemen anlaşılmasıydı. Mesela teleskop, general ve amirallerin düşmanlarını görmesi için kullanılabilirdi. Tüccar, ticari gemilerin uzun yolculuklardan sonra limana güvenle yanaşıp yavaşamayacağını öğrenebiliyordu. Önceden bir şeyleri bilmek, mal piyasasında kâr yapmak veya kayıp vermekten kaçınmak için kullanılabilirdi.

Yeni bilimin özellikle de iş dünyası ve savaşlar için getirdiği teknolojik gelişmelere baktığımızda, hükümetlerin bilimsel gelişimi desteklemekle ilgilenmeleri şaşırtıcı olmaz. Bilimin geliştirilmesi için, 1662'de Kral II. Charles tarafından bir Kraliyet Topluluğu kurulmuştu. Dört yıl sonra XIV. Louis'nin maliye bakanı Jean-Baptiste Colbert, bir Bilim Akademisi kurdu. Avrupa ve dünyada benzer kuruluşlar oluşmaya başladı. Bu kuruluşlar ve onları izleyenler laboratuvar tedarik etti, ödenek bağışı yaptı, fikirlerini paylaşacak bilim adamlarını bir araya getirdi, bulduklarını yayımladı ve genel olarak bilimsel başarıları destekledi.

Bilim Kadınları

Ne yazık ki, bilimsel gelişmeler kadınlar arasında teşvik edilmedi. Kızlarını okuma yazma öğrenmeleri için yüreklendiren aydın ebeveynler dahi genellikle, bilimin küçük büyük tüm kadınlar için "uygunsuz, zarafetsiz ve kadınsılıktan uzak" bir şey olduğunu düşünürdü.¹⁵ Kadınlar henüz üniversitelere veya yeni kurulan bilimsel akademilere birkaç istisna dışında kabul edilmezdi. Bilimin yükselişine katkı sağlayanların eserleri nadiren tasdik edilirdi. Örneğin, Conway Viskontesi Anne Finch'in (1631-1679), filozof Gottfried Wilhelm Leibniz'in (1646-1716) fikirlerine yaptığı katkılar yeni yeni kabul görmektedir. Leibniz, Isaac Newton ile birlikte diferansiyel hesabının kurucusu olmasıyla tanınır. Newton ise belki de yaşadığı yüzyılın en önde gelen bilim kadını, yetenekli matematikçi Emilie du Chatelet'in (1706-1749) tercümesini yaparak Fransız okuyucularca tanınmıştır. Fakat Chatelet daha çok edebiyat devi Voltaire'in metresi olarak tanınır.

14 Alexander Pope, "An Essay on Man: Epistle III," 148. satır.

15 Anderson ve Zinsser, s. 87.

Newcastle düşesi Margaret Cavendish (1617-1673) 17. yüzyıl bilim kadını yazarların en üretkeniydi. Doğa tarihinden atom fiziğine kadar birçok konu hakkında on dört kitap yazmıştır. Özel ayrıcalıkları olduğundan, Cavendish ve Chatelet gibi soylu kadınlar bazen cinsiyetlerine dair kısıtlamalardan kurtulabilmiştir. İlk bilim kadınlarının çok azı sıradan bir mevkie sahipti. Maria Sibylla Merian (1647-1717), sanatçı bir aileden geliyordu ve dini bir tarikata katılmak için kocasını terk etmeden önce ev hanımıydı. Hayatı boyunca böcek ve bitki koleksiyonu yapmış Merian, Avrupa çiçek ve böceklerini içeren, rakiplerinin-kine nazaran bilimsel olarak çok daha doğru altı adet oyma resim koleksiyonu yayımladı. Hayatının sonuna doğru Amsterdam'dan Güney Amerika'nın içlerindeki Surinam'a seyahat etti, iki yıl boyunca bitki ve böcek incelemesi yaptı. Sonuçta çıkan, altmış adet yorumlu bakır levha, baş döndürücü nitelikteydi ve Merian'ın önder doğabilimci şöhretini pekiştirdi. *Surinam Böceklerinin Başkalaşımı* (*Metamorphosis of the Insects of Suriname*) kitabı eleştirmenlerin huzuruna, Flemenkçe ve Latince dillerinde çıktı.

René Descartes (1595-1650)

Şüphesiz bilimin erkek ve kadınlarca geliştirilmesi, Rönesans ve Reformun en büyük miraslarındandı. Bilimin yükselişi Aydınlanma olarak bilinen entelektüel devrime de doğrudan katkı sağladı. Fransız René Descartes bilimin yükselişi ve Aydınlanma öncesi öne çıkan figürlerdendi. Soylu bir Fransız aileden gelen Descartes, Cizvit bir akademide eğitim aldı. Genç René matematik, felsefe ve teoloji alanlarında çok yetenekliydi. On beş yaşındayken bir hesap makinesi icat etti. Descartes daha sonra analitik geometriyi kuracak, yani cebir ve geometriyi birleştiren ve bu ikisinin birbirinin yerine geçmesini sağlayan bir yöntem geliştirecekti. Kendisini “en büyük kitap olan dünya”yı okuyarak eğitime kararı alan Descartes, Paris’e ve sonrasında Çukur Ülkeler’e seyahat etti ve bir süreliğine Nassaulu Maurice’in ordusuna kaydoldu. Avrupa’yı uzun ve zorlu bir dönem geçirerek dolaştı. Yetenekli Fransız daha sonra nispeten daha müsamahakâr olan Hollanda’da emeklilik hayatı yaşamaya başladı. Burada düşünebiliyor, huzur içinde yazabiliyordu.

Derin düşüncelerinin en iyi meyvelerinden biri 1637’de çıkan ünlü *Yöntem Üzerine Müzakereler* (*Discourse on Method*) kitabıydı. Bu kitapta Descartes, soyut akıl yürütmenin değeri hakkında anlamlı bir savunma ortaya koyuyordu. Descartes’a göre tüm otoriteleri, ne denli muhterem ve saygıdeğer olursa olsunlar sorgulamak gerekirdi. Şüphe duymadığı tek şey şüphe duyduğuydu (*cogito ergo*

sum: Düşünüyorum, öyleyse varım). Şüphe etme yetisi nereden gelmekteydi? Descartes'a göre bunun kaynağı muhakkak Tanrı'ydı. Tanrı, en önemli cisimdi. "Ben bir cisimim. Fakat ben, aslında sonsuz bir cisim beni sonsuz kılmadıkça fani bir varlık olduğumu gördüğüme göre, sonsuz bir cisim olduğum fikrini edinmemeliyim."¹⁶

"Gücünün yettiğinde" mantığını kullanarak Descartes Tanrı'nın, kendisinin ve dış dünyanın var olduğundan emin oldu. Mantık tüm insanlar için aynı şeydi fakat hisler değişebilirdi, evrensel bir doğruya götürecek en iyi kılavuz mantıktı. Descartes, bazı basit ve aşıkâr doğrulardan yola çıkarak Tanrı'nın tüm mahlukatını büyük ölçüde anlayabileceğine inanıyordu: "Bana hareket ve uzamı verin, size evreni yeniden yaratayım."¹⁷ Galileo ve Isaac Newton gibi bilim adamları Kartezyen fiziğin zayıflıklarını ortaya koymuştu. Bunlardan biri de gezegenlerin semavi sınırlar sayesinde yerinde durduğuna dair inançtı. Fakat Descartes'ın tûmdengelimli akıl yürütmeyi vurgulamasının Aydınlanma dünyasına ve devam eden bilimsel gelişmelere büyük bir katkı sağladığı kesindir.

SIYASİ DEĞİŞİMLER

İnsanların doğayı anlamasına mantık kılavuzluk edebiliyorsa, siyaset dünyasında da bu kılavuz kullanılamaz mıydı? Burada verilen cevaplar o kadar kesin değil gibiydi. Rönesans ve Reform dönemlerinde zengin bir siyasi düşünce ve uygulama alanı açılmıştı. Fransa'daki François Hotman (1524-1590) gibi siyasi kuramcılar mutlakiyetçiliğe karşı savlar ortaya koymuştu. Jean Bodin ve İngiliz Kral I. James (tahtta kaldığı süre 1603-1625) gibi kişiler ise kralların ilahi bir hükmetme hakkı olduğunu şiddetle savunmaktaydı. Avrupa'nın feodal monarşi döneminde birçok yönetici yetki alanını genişletti, kendi bürokrasilerini, yasal sistemlerini ve ordularını oluşturdu. Dönemin genel eğilimi bölgesel devletlerin ve ilahi hakkı savunan mutlakiyetçi monarşilerin yükselişine doğruydı. Fakat cumhuriyetçi oligarşiler İtalya'nın bazı bölgeleri ile Hollanda Birleşik Eyaletleri'nde varlığını sürdürüyordu.

İngiltere'deki Anayasal Mücadele (1642-1688)

İngiltere'de I. James'in ahmak oğlu I. Charles'ın (tahtta kaldığı süre 1625-1649) ilahi-hak iddialarına meydan okuyan şey, Parlamento'nun ve tahta sınırlama

16 Jensen 3873-88 [sic].

17 Ernst Cassirer, *The Philosophy of the Enlightenment*, çev. Fritz Koelin ve James Pettegrove (New Jersey: Princeton University Press, 1951), s. 51-52.

getirmek gerektiğine inananların yükselişiydi. 1565 gibi erken bir tarihte Cambridge'teki Roma hukuku profesörü Sir Thomas Smith, “İngiltere’nin en yüksek ve mutlak kraliyet gücünün Parlamento’da bulunduğunu” iddia etmişti.¹⁸ Sir Edward Coke (1552-1634) gibi içtihadî hukuk kuramcıları devamlı olarak kraliyet gücüne kısıtlama konması ve kralın Parlamento tarafından çıkarılan yasalara tâbi olmasının gerekliliğinin altını çizmekteydi. 1641’de kriz atmosferine ek olarak, azıllı bir İrlanda ayaklanması patlak verdi. 1642’de İngiltere içinde tahta sadık kalanlar ile Parlamento’yu tutanlar arasında bir iç savaş çıktı. Parlamento, Oliver Cromwell (1598-1658) adlı Püriten bir çiftçi ve eski Parlamento üyesi olan şahsiyetin önderliğinde hareket etmekteydi.

Oliver Cromwell bir Püritendi ve “papalığın” zerrelere olarak gördükleri İngiltere kilisesini “arındırmak” (*purify*) isteyenlerdendi. Kral Charles Stuart ve Katolik kraliçesi Henrietta Maria, basit hizmetleri olan bağımsız cemaatler kurulmasını savunan Cromwell için fazla “yüksek kiliseci”ydi. Kralın başpiskoposu William Laud (1573-1645) İngiltere Kilisesi’nin “net görüşlü ve Katolik” olduğunu vurgulamıştı.¹⁹ İbadeti, vaaz vermekten üstün tutma ve Püritenleri resmî kiliseden uzaklaştırma çabasındaydı. Tüm bu kalkıştıklarına Oliver Cromwell gibi kişiler karşı çıktı. Cromwell kendisinin, kral ve destekçilerine karşı savaşarak Tanrı’nın hizmetinde hareket ettiğine inanmaktaydı. “Tanrı korkusu olan” adamlardan oluşan iyi disiplinli bir ordu kurdu.²⁰ Cromwell’in ordusu, Charles’ın kuvvetleri tamamen mağlup edilene kadar zaferden zafere koştu. Cromwell’in kılavuzluk ettiği bir Yüksek Adalet Mahkemesi, Kral Charles’ı vatana ihanetten suçlu bulunca kralın, 30 Ocak 1649’da kellesi vuruldu.



Oliver Cromwell'in Portresi

¹⁸ Elton, s. 143.

¹⁹ Julian Davies, *The Caroline Captivity of the Church: Charles I and the Remoulding of Anglicanism, 1625–1641* (New York: Oxford University Press, 1992).

²⁰ Jensen, s. 438.

Kral katlinden sonra Lordlar Kamarası ve monarşi, yürürlükten kalktı. İngiltere artık muzaffer parlamento ordusundan destek alan Avam Kamarası'ndaki küçük azınlık tarafından yönetilmekteydi. Konuşma özgürlüğü, hoşgörü, demokrasi, toplumsal ve iktisadi ayrımcılığın azaltılmasını savunan eşitlikçiler gibi radikaller kendilerine karşı çıktı. Cromwell, orduya da sıçrayan eşitlikçiler* hareketinin başını ezmek için harekete geçti. Ayrıca İrlandalı asiler, I. Charles'ın oğlu II. Charles'ı kralları tayin ettiğinde, Ağustos 1649'da İrlanda'yı istila etti. Cromwell'in kuvvetleri Drogheda ve Wexford'daki asilerin güçlü kalelerine saldırdı, garnizonlarındakileri katletti. Ertesi yıl Cromwell'in kuvvetleri Romalı Katolik İrlanda'yı harap etti, burada nüfusun yaklaşık üçte biri öldürüldü yahut açlıktan öldü. Cromwell, "onun tanrısal otoritesine" karşı çıkan Katolik İrlandalıların şeytanın hizmetkârları olduğunu düşünüyordu. Cromwell'in İrlanda'daki otoritesine direniş sona erdi, fakat bunun maliyeti yüksekti, devamlı olarak süren bir nefret miras kaldı, bu nefretin çoğu da dinîydi.

İrlanda mücadelesinin ardından Presbiteryan İskoçlara karşı bir seferberlik kuruldu, onlar da II. Charles'ı kralları ilan etmişti. İskoç savunması 1651'de tamamen geri çekildi. Cromwell daha sonra Londra'ya, Parlamento ile ordu arasında giderek büyüyen uçuşuma yöneldi. Ordunun başkomutanı olarak 1653 yılında Parlamento'yu kapattı ve baş hami olarak kendisini atadığı, Hamilik adı verilen bir kurum tesis etti. Başka parlamentolar gelip geçse de demir gibi Cromwell, 1658'deki vefatına kadar İngiltere'yi katı bir şekilde yönetti.

Baş hâminin ölümünden bir buçuk yıl sonra monarşi, çapkın II. Charles (tahtta kaldığı süre 1660-1685) tarafından yeniden kuruldu. Yüksek kilise kralı ile Parlamento arasındaki ilişkiler kısa süre içinde çürüdü ve 1688'de Charles'ın alenen Katolik olduğunu açıklayan II. James isimli kardeşi, kan dökülmeden devrildi. Protestan kral ve kraliçe, Hollandalı III. William ile James'in kardeşi II. Mary tahta çıktı. William ve Mary için, Parlamento kararlarına ve İngiltere'nin kadim yasalarına uyacaklarına yemin edecekleri yeni bir taç giyme töreni yapıldı. 1689'da ise Haklar Beyannamesi düzenlendi. Bu beyannameye göre, Parlamento'nun bir hükümdarı görevden alıp yenisini seçme yetkisi ve daha bir sürü hakkı vardı. 1688'deki, Şanlı Devrim adı verilen hareket, İngil-

* İng. levellers. Bu terimin "Düzleyiciler" şeklinde bir çevirisi de mevcuttur. Atilla Yayla, ed., *Hangi Liberalizm?* (İstanbul: Liberte Yayınları, 2013), s. 126. [ç.n.]

tere'deki temsili hükümetin tamamen yükselmesini ve Protestan bir devlet kilisesinin kurulmasını kesinleştirmişti.

Mutlakiyetçiliğin Yükselişi

İngiltere ile taban taban zıt olan Avusturya Kıta Devletleri, Brandenburg-Prusya, Fransa, Rusya ve İspanya 17. ve 18. yüzyıllarda tıpkı İsveç ve İskandinavya gibi, genişleyen bürokrasileri olan despot monarşiler kurdular. İsveçli XII. Charles (tahtta kaldığı süre 1689-1718) ve Prusyalı Büyük II. Frederick (tahtta kaldığı süre 1710-1786) gibi hükümdarlar, başarılı generallerdi. Yeteneklerini yalnız kraliyetlerini genişleterek değil, aynı zamanda devletlerini her an askerî olarak hazırda tutmak suretiyle hükümete ait kurumlar üzerinde denetim sağladılar. Rusya'da Korkunç Çar IV. İvan (1533-1584) Kuzeydoğu Rusya'da kalan Tatar güçlerini yok etti ve onlara ait bölgelerin çoğunu kendi topraklarına kattı. Aynı zamanda Siberya savaşını başlattı ve problemli Rusya soylularını bir süreliğine sindirdi. İvan'ın Doğulu despotluk anlayışı Batılı modellerden fazla etkilenmemişti.

Büyük I. Petro'nun (tahtta kaldığı süre 1689-1725) saltanatına kadar Rusya'nın tamamen Batı'ya döndüğü olmamıştı. Dev gibi (2 metre boyunda) çar kendisinden önce gelen zayıf yöneticilerin ardından Rusya'da düzeni temin etmişti. Batılı bürokratik sistemleri hem merkezî hem yerel hükümetlerde uyguladı. Tıraş olma, şarap ve sigara içme, kısa kesimli giysiler giyme gibi Batılı âdetler Rus soyluları arasında zorla tatbik edildi. Çar kişisel olarak saray mensuplarını tıraş etti. Rus Ortodoks Kilisesi çarın otoritesine ve Batılı âdetleri benimsemesine karşı çıktığında, Peter patriklik makamını kaldırdı. Kilisenin başına, ruhban sınıfı dışındakileri temsil eden bir genel temsilcinin idare ettiği piskoposlar komitesini, Kutsal Rahipler Meclisi'ni yerleştirdi. Böylece kilise devletin âleti oldu. 13. yüzyılda Padulalı Marsilius tarafından ve 16. yüzyılda Heidelberg'de tıp profesörü olan Thomas Erastus (ö. 1583) tarafından savunulan fikir de buydu.

Fransız Mutlakiyetçiliği

Fransa'da Kardinal Richelieu ve Mazarin, Kral VIII. Louis (tahtta kaldığı süre 1610-1643) adına yetkiyi elinde tutuyordu. Kral, hükmetmekten çok avlanmakla ilgilenmekteydi. Richelieu (1585-1642) Fransa'da kraliyet gücünü en büyük güç yapmaya kararlıydı. Başbakan olarak kralın askerlerini, tahtın otoritesine başkaldıran soyluların şatoları ile gizli ordularını yok etmek ve dik kafalı olanların bazılarını asmak üzere gönderdi. Aynı zamanda Fransız Protestanlarına karşı savaş açtı ve onları bazı askerî ve siyasi haklarından azletti.

Monarşi gücünün Fransa'nın her tarafına yayılması için Richelieu krallığı *generalities* (umumiyet) adını verdiği otuz idari bölgeye ayırdı ve her birini *müdür* adı verilen taht vekillerinin denetimine soktu. Taht vekilleri yerel hükümetleri hükümsüz kılabiliyor ve genellikle de kılıyordu. Yanımüdürler en önemsiz eyalet meselelerinde bile o kadar mutlak bir güce sahipti ki “Fransa'nın yirmi tiranı” olarak anılıyorlardı. Genellikle üst orta sınıf tan seçilirlerdi ve kralın adına yönettikleri insanlara fazla “cana yakın” davranmaya başlamamaları için yerleri sık sık değiştirilirdi.

Richelieu'nun Makyavelci siyaseti, başbakan olarak onun yerine gelen Kardinal Jules Mazarin (ö. 1661) tarafından devam ettirildi. Kral naibi Avusturyalı Anne ile yakın çalışan Mazarin, genç XIV. Louis'nin krallık hünerlerini geliştirdi. Genç kralın kendi başbakanı olmasını ve kimseyle gücünü paylaşmamasını önerdi. Kral olduğunda Louis, “tek kral, tek yasa ve tek Tanrı” siyasetini izledi.²¹ Bunu önlemek için bir mücadele başlatıldı ve 1685 yılında, dedesi IV. Henri'nin çıkardığı Nantes Fermanı yürürlükten kaldırıldı. Kalvincilik artık Fransa'da yasadıydı. Fransız Huguenotların Katolikliğe dönmesi emri verildi ve göç etmeleri yasaklandı. Yine de binlercesi göç etmeyi başardı. Göç edenlerin çoğu Brandenburg-Prusya'ya gitti. Burada onları hırslı Hohenzollern yöneticisi Elektör Frederick Wilhelm hevesle buyur etti ve onların becerilerinden yararlandı.

Kendisinin ilahi hakkı olan bir hükümdar olduğuna inanan XIV. Louis, yetmiş iki yıllık hükümdarlığı boyunca kendi ulusal sınıflar meclisi ile bir kez olsun görüşmedi. Torunu ve halefi XV. Louis de elli dokuz yıllık saltanatı boyunca aynı şekilde davrandı. Fransa'daki temsili hükümet iflas edip hükümdarın 1789 baharında bir uluslar meclisi toplamak zorunda kalmasına kadar, Fransa'da ulusal bir oturum yapılmadı. Bu meclis, çoktandır yaklaşan, Fransız Devrimi olarak bilinen patlamanın tetikçisiydi.

Mutlakiyetçilik tüm Avrupa'da teşebbüs edilen bir şeydi fakat endüstriyel dönem öncesindeki monarşilerin en güçlüsünün dahi otoritesinin kısıtlı olduğunu bilmek gerekir. İspanyol monarşilerde, hem ulusal parlamentolarda (Cortes) hem de yerel düzeyde muhalefet bulunması buna örnektir. Fransa'nın “güneş kralı” XIV. Louis bile bağımsız kaptanlarını kendi emirlerine her zaman itaat etmeye zorlayamamıştı. İletişim ve ulaşım sıkıntıları yerel otoritelerin gelenekleri sayesinde çözüldü. Bir köprü tamir edileceği zaman genellikle bunu yerel sulh

21 John Wolf, *Louis XIV* (New York: W. W. Norton, 1968), s. 383.

hâkimlerinden birinin yapması, bir merkez hükümet memurunun yapmasından kolaydı. Devletin gücünü kısıtlamanın ve insan haklarını korumanın önem arz etmesi, dönemin önemli kazanımlarındandır.

Rönesans aynı zamanda bize müsamaha göstermenin önemini ve farklılıklarımıza rağmen topluluklar hâlinde yaşamamız gerektiğini öğreten ikaz edici bir hikâyedir. Reformun 20. yüzyılda gelen üvey evladı Martin Luther King, Jr.'ın bir zamanlar dediği gibi: "Kardeşler gibi birlikte yaşamayı öğrenmemiz gerek, yoksa aptallar gibi birlikte helak olacağız."²² Rönesans ve Reformun devasa mirasının bir parçası da ateş ve su üzerinde yapılan bu danslardır.

KRONOLOJİ

1486	<i>Sihirbazların Çekici</i> 'nin yayımlanması.
1532	İmparatorluk Kanunu, büyücülüğü Kutsal Roma İmparatorluğu içinde ölüm cezasını gerektiren bir suç sayar.
1533-1584	Korkunç Çar IV. İvan'ın hayatı.
1543	Kopernik'in Göksel Kürelerin Devrimi Üzerine ve Vesalius'un <i>İnsan Bedeninin Yapısı Üzerine</i> kitabının basılması.
1563	<i>Heidelberg İlmihali</i> .
1577	Jacob Andreae'nin "Concord Çözümü."
1580	<i>Concord Kitabı</i> .
1582	Yeni takvimin gelişi.
1583	Köln'ün neredeyse Protestan oluşu.
1600	Kopernik yanlısı Giordano Bruno Roma'da yakılarak öldürülür.
1610	Galileo'nun <i>Yıldızlı Ulak</i> 'ının basılması.
1614-1702	Margaret Fell'in hayatı.
1617-1673	Margaret Cavendish'in hayatı.
1620	Francis Bacon'un <i>Novum Organum</i> 'unun (<i>Yeni Yönetim</i>) basılması.
1624-1642	Cardinal Richelieu'nun Fransa'da güç sahibi olması.
1637	Descartes'in <i>Yöntem Üzerine Müzakereler</i> kitabının basılması.
1641	İrlanda ayaklanması.
1642	İngiliz İç Savaşının başlaması.
1643	XIV. Louis'nin Fransa'da hükmetmeye başlaması.
1647-1717	Maria Sibylla Merian'in hayatı.
1649	Kral I. Charles'in İngiltere'deki mahkemesi ve idamı. Cromwell'in İrlanda seferi.
1658	Oliver Cromwell'in vefatı.
1660	İngiltere'nin monarşiye dönüşü.

- 1685 XIV. Louis'nin Nantes Fermanı'nın yürürlükten kaldırılması.
 1688 William ve Mary, kansız bir devrim sonunda iktidara gelir.

İLAVE OKUMALAR

Din ve Toplum

- Robin Barnes, *Prophecy and Gnosis: Apocalypticism in the Wake of the Lutheran Reformation* (1988).
 Robert Bast, *Honor Your Fathers: Catechisms and the Emergence of a Patriarchal Ideology in Germany, c. 1400-1600* (1997).
 Carlos Eire, *War Against Idols: The Reformation of Worship from Erasmus to Calvin* (1986).
 Bruce Gordon, *Clerical Discipline and the Rural Reformation: The Synod of Zürich, 1532-1580* (1992).
 Brad Gregory, *Salvation at Stake: Christian Martyrdom in Early Modern Europe* (1999).
 Önemli bir katkı.
 Stephen Haliczer, *Sexuality in the Confessional: A Sacrament Profaned* (1996).
 R. Po-chia Hsia, *Social Discipline in the Reformation: Central Europe 1550-1750* (1989).
 H. Larry Ingle, *First among Friends: George Fox and the Creation of Quakerism* (1994).
 Robert Jütte, *Poverty and Deviance in Early Modern Europe* (1994).
 Susan Karant-Nunn, *The Reformation of Ritual: An Interpretation of Early Modern Germany* (1997).
 Robert Kolb, *Confessing the Faith: Reformers Define the Church 1530-1580* (1991).
 Craig Koslofsky, *The Reformation of the Dead: Death and Ritual in Early Modern Germany, 1450-1700* (1999).
 Bonnelyn Young Kunze, *Margaret Fell and the Rise of Quakerism* (1993).
 Edward Muir, *Ritual in Early Modern Europe* (1997).
 Helmut Puff, *Sodomy in Reformation Germany and Switzerland, 1400-1600* (2003).
 Gerald Strauss, *Luther's House of Learning: Indoctrination of the Young in the German Reformation* (1978). Tartışmalı ve önemli.
 Bruce Tolley, *Pastors and Parishioners in Württemberg During the Late Reformation, 1581-1621* (1994).

Evlilik ve Aile Hayatı

- Joanne Ferraro, *Marriage Wars in Late Renaissance Venice* (2001). Büyüleyici vaka çalışmaları.
 Joel Harrington, *Reordering Marriage and Society in Reformation Germany* (1994).
 Martha Howell, *The Marriage Exchange: Property, Social Place, and Gender in the Cities of the Low Countries, 1300-1550* (1999).
 Steven Ozment, *When Fathers Ruled: Family Life in Reformation Europe* (1983).
 Lyndal Roper, *The Holy Household: Women and Morals in Reformation Augsburg* (1989).
 Thomas Max Safley, *Let No Man Put Asunder: The Control of Marriage in the German Southwest* (1984).

Lawrence Stone, *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800* (1977). Esas sav-
larının bazılarına itiraz edilmişse de, okumaya değer bir çalışma.

Jeffrey Watt, *The Making of Modern Marriage: Matrimonial Control and the Rise of Sentiment
in Neuchatel, 1550-1800* (1992).

Kadın ve Cinsiyet

Susan Amussen, *An Ordered Society: Gender and Class in Early Modern England* (1988).

Judith Brown, *Immodest Acts: The Life of a Lesbian Nun in Renaissance Italy* (1986).

Olwen Hufton, *The Prospect Before Her: A History of Women in Western Europe, 1500-
1800* (1996).

Anne Laurence, *Women in England, 1500-1760: A Social History* (1994).

Patricia Ranft, *Women and the Religious Life in Premodern Europe* (1996).

Margaret Sommerville, *Sex and Subjection: Attitudes to Women in Early Modern Society*
(1995).

Joy Wiltenburg, *Disorderly Women and Female Power in the Street Literature of Early Modern
England and Germany* (1992).

Heide Wunder, *He Is the Sun, She Is the Moon: Women in Early Modern Germany* (1998).

Büyücülük ve Büyü

Robin Briggs, *Witches and Neighbors: The Social and Cultural Context of European Witch-
craft* (1996).

Carlo Ginzburg, *Esstasies. Deciphering the Witches' Sabbath* (1990).

Anthony Grafton, *Cardano's Cosmos: The Worlds and Works of a Renaissance Astrologer*
(2000). Heyecan verici bir akademik çalışma.

Brian Levack, *The Witch-Hunt in Early Modern Europe*, 2. ed. (1995). Önemli bir sentez.

H. C. Erik Midelfort, *Witch Hunting in Southwestern Germany, 1562-1684* (1972).

E. William Monter, *Witchcraft in France and Switzerland* (1976).

Lyndal Roper, *Witch Craze: Terror and Fantasy in Baroque Germany* (1994). Muhteşem
bir akademik çalışma.

Keith Thomas, *Religion and the Decline of Magic* (1971). Modern bir klasik.

Bilimin Yükselişi

Mario Biagioli, *Galileo, Courtier: The Practice of Science in the Culture of Absolutism* (1994).

John Christianson, *On Tycho's Island: Tycho Brahe and His Assistants, 1570-1601* (2000).
Etkileyici bir akademik çalışma.

Patricia Phillips, *The Scientific Lady: A Social History of Women's Scientific Interests, 1520-
1918* (1990).

James Reston, Jr., *Galileo: A Life* (1995).

Edward Rosen, *Three Imperial Mathematicians: Kepler Trapped between Tycho Brahe Ursus*
(1986).

David Ruderman, *Jewish Thought and Scientific Discovery in Early Modern Europe* (1995).

- Londa Schiebinger, *The Mind Has No Sex? Women in the Origins of Modern Science* (1989).
 Michael Sharratt, *Galileo: Decisive Innovator* (1994).
 Pamela Smith, *The Business of Alchemy: Science and Culture in the Holy Roman Empire* (1994).
 Bruce Stephenson, *Kepler's Physical Astronomy* (1990).

Siyaset ve İktisat

- Randolph Head, *Early Modern Democracy in the Grisons: Social Order and Political Language in a Swiss Mountain Canton, 1470-1620* (1995).
 Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*. 2 cilt. (1978). Ufuk açıcı bir çalışma.
 William Wright, *Capitalism, the State, and the Lutheran Reformation: Sixteenth-Century Hesse* (1988).

İngiltere'de Anayasal Mücadele

- Julian Davies, *The Caroline Captivity of the Church: Charles I and the Remoulding of Anglicanism, 1625-1641* (1992).
 Jerome Freidman, *Blasphemy, Immorality and Anarchy: The Ranters and the English Revolution* (1987).
 Freidman, *The Battle of the Frogs and Fairfield's Flies: Miracles and the Pulp Press during the English Revolution* (1993). Hoş bir akademik çalışma.
 Pauline Gregg, *King Charles I* (1984).
 Conrad Russell, *The Causes of the English Civil War* (1990).
 Kevin Sharpe, *The Personal Rule of Charles I* (1992).
 David Underdown, *Pride's Purge: Politics and the Püriten Revolution* (1985).

Mutlakiyetçilik

- Evgenii Anisimov, *The Reforms of Peter the Great: Progress Through Coercion in Russia* (1993).
 William Beik, *Absolutism and Society in Seventeenth Century France: State Power and Provincial Aristocracy in Languedoc* (1985).
 James Collins, *The State in Early Modern France* (1995).
 Jonathan Dewald, *Aristocratic Experience and the Origins of Modern Culture: France 1570-1715* (1993).
 J. H. Elliot, *Richelieu and Olivares* (1984).
 Richard Golden, *The Godly Rebellion: Parisian Curiae and the Religious Fronde, 1652-1662* (1981).
 J. Russell Major, *From Renaissance Monarchy to Absolute Monarchy: French Kings, Nobles, and Estates* (1994).

Diğer Konular

- John Bossy, *Giordano Bruno and the Embassy Affair* (1991). Bu düşünür aynı zamanda casus muydu? Büyüleyici bir dedektif hikâyesi.

Jonathan Brown, *Kings and Connoisseurs: Collecting Art in Seventeenth-Century Europe* (1995).

Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (1972).

Sergiusz Michalski, *The Reformation and the Visual Arts: The Protestant Image Question in Western and Eastern Europe* (1993).

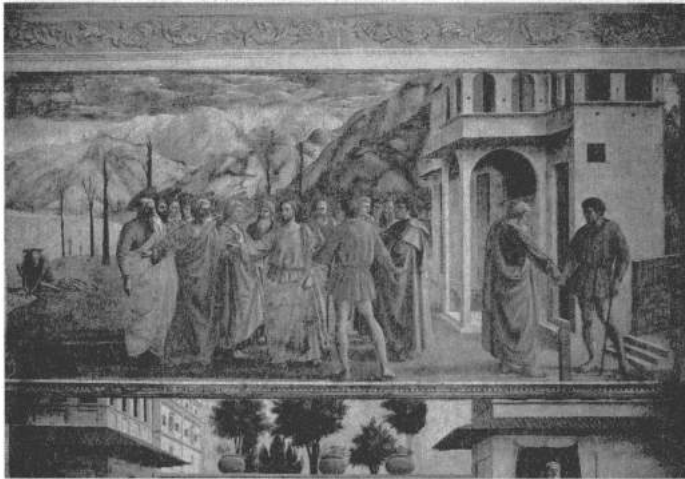
Ruth Pike, *Penal Servitude in Early Modern Spain* (1983).

Peter Wallace, *Communities in Conflict in Early Modern Colmar: 1575-1730* (1995).

RENKLİ RESİMLER



Giotto, *Ağır* (*The Lamentation*). Eser, bu resme nazaran belirli bir biçime göre çizilen Bizans ve Gotik tarzlardan kesin olarak ayrılır. Giotto psikolojik bir anı yakalamayı becermiştir. Ayrıntılar, natüralizm ve perspektif vurgulanmıştır



Massaccio, *Vergi Parası* (*The Tribute Money*). Giotto'nun başlattığı akım yaklaşık seksen yıl sonra Masaccio tarafından devam ettirildi. Sanatçı burada derinlik ve gerçeklik öğelerini kullanarak bir hikâye anlatmaktadır. İsa'nın şu soruya cevabını bekleyen bir grup havariyi resmeder: "**Sezar'a vergi ödemek** caiz midir?" Resmin sol tarafında sanatçı, balığın ağzında vergi **parasını bulan** Peter'i göstermektedir. Resmin sağ tarafında, **Peter vergi** toplayıcısına ödeme yapmaktadır.



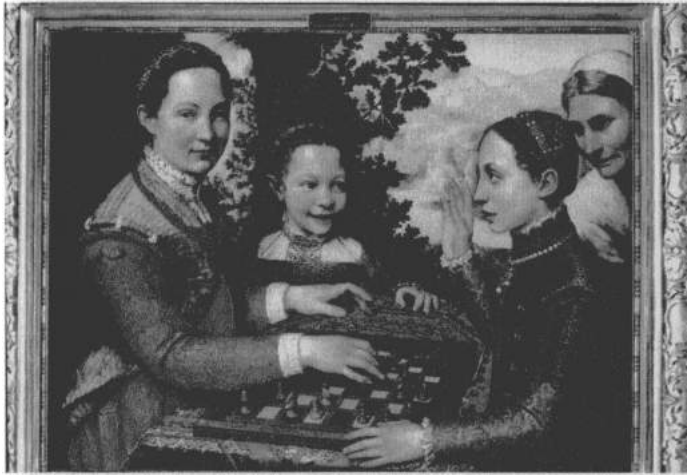
Botticelli, *Venüs'ün Doğuşu* (*The Birth of Venus*). Sanatçı klasik konuları dahi yenilikçi bir üslupla anlatabilmek için realizmin sınırlarını aşmıştır. Mütevazı güzellik ve aşk tanrıçası, Zefir ve deniz kabuğunun üzerindeki peri tarafından kıyıya sürüklenmektedir. Sağ tarafta bir Harites, uçşan bir pelerini Venüs'ün üzerine örtmek için hazırda beklemektedir. Belki bu pelerin medeniyeti sembolize etmektedir. Eseri, Titian'ın daha sonra çizdiği daha gösterişli Venüs ile karşılaştırınız.



Leonardo da Vinci, *Mona Lisa*. Sanatçıya cesurca bakan genç bir kadının gizemli portresi. Leonardo büyük nesneleri gerçekçi ayrıntılar, gölge ve ışık kullanımıyla çizme yetisine sahipti. Genç kadının sakinliği ile fırtınalı arka plan birbirine zıttır. Gözleri ve gülüşü hâlâ insanları büyülemektedir.



Michelangelo, *Mahşer (The Last Judgement)*. Kaslı bir Mesih resmin sağ tarafındaki **günahkârları laneler**. **Günahkârlar** arasında bazı önde gelen kilise adamları da vardır. Sol tarafta birkaç kişi **cennete yükselmektedir**. Michelangelo pek isteksiz fakat son derece **güçlü** bir **ressamdı**.



Sofonisba Anguissola, *Ressamın 3 Kardeşi ve Bir Hizmetçi ile Satranç Oyunu (A Game of Chess with the Painter's 3 Sisters and a Servant)*. Anguissola Geç Rönesans Dönemi'nin ilk en önemli kadın ressamlarından. Resimde görülen üç kız kardeşi de çizim ve ressamlık eğitimi almıştı. Satranç, kadınların erkek egemenliğindeki bir başka alan olan entelektüel oyunları oynayabildiğini göstermek için konmuştur.



Titian, *Urbino'lu Venüs* (*Venus of Urbino*). Botticelli'nin aşk tanrıçasının aksine **Titian'ın Venüs'ü, ölçüp biçer bir bakışla cesurca seyirciye bakmaktadır.** Titian, Raphael'den beri yaşamış en büyük portre sanatçısı olarak görüldü.



Raphael, *Atina Okulu* (*The School of Athens*). Eser, Raphael'in klasik dünyanın düşünürlerine, sanatına ve mimarisine karşı hürmet göstermesidir. Ortanın solundaki karakter **Platon'dur ve model olarak Leonardo da Vinci kullanılmıştır.** Rakibi Michelangelo ise onun alt tarafında, yalnız başına duran Heraklitos olarak resmedilmiştir. Arka planda gerçek bir mekân yoktur ancak klasik mimari ve heykellere övgü niteliğinde bir yer çizilmiştir.



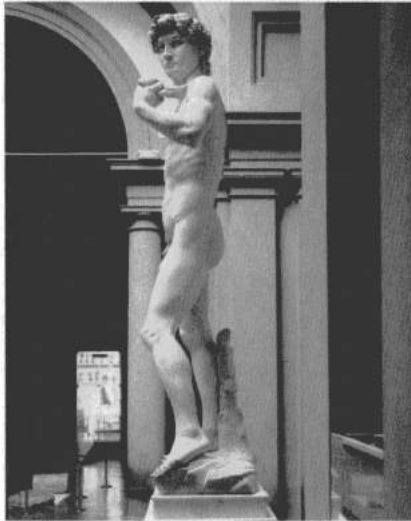
Artemisia Gentileschi, *Yudit'in Holofernes'i Katledişi* (*Judith Slaying Holofernes*). Rönesans'ın gerçekçilik eğilimlerinin ötesine geçen Gentileschi, tiranın İsrailli kadın kahramanın **elinde ölüşünü** canlı bir şekilde tasvir etmiş ve Barok tarza giriş yapmıştır.



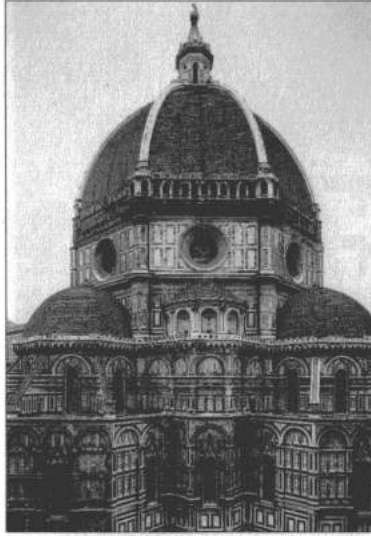
Ghiberti, *Cennetin Kapıları* (*The Gates of Paradise*). Rönesans heykeli evrilirken tıpkı Rönesans resminde olduğu gibi realist unsurların arttığı gözlenmektedir. Ghiberti'nin meşhur **Floransa Katedrali** kapısına Eski Ahit'ten dramatik sahneler tasvir edilmiştir. Sonradan sanatçı **Yeni Ahit'ten** sahneler içeren ikinci bir kapı yapmıştır.



Donatello, *Davut*. Antik zamanlardan beri yontulmuş ilk serbestçe ayakta duran, bronz nü heykel, ufak tefek İbrani kahramanı, genç bir çoban çocuk olarak göstermektedir. Mağlup ettiği Filistinli dev Golyat kahramanının ayağının altındadır.



Michelangelo, *Davut*. Donatello'nun Davut tasvirinin tersine Michelangelo mermerden yonttuğu bu devasa süper kahramanı Golyat'la gireceği düello öncesinde fevkalade sakin ve kendine güvenli tasvir etmektedir. Michelangelo en sevdiği alan olan heykelde cesurca Rönesans realizminin sınırlarını aşmıştır



Brunelleschi, *Floransa Katedrali'nin Kubbesi* (*Dome of the Cathedral of Florence*). Rönesansın en büyük İtalyan mimarı Roma'daki Pantheon'un kubbesini inceledi ve Floransa Katedrali'ni bir tasarım ve mühendislik harikası hâline getirdi. Yapı, Floransa'nın mimari sembolü hâline gelmiştir.



Bramante ve diğerleri, *Aziz Petrus Bazilikası'nın Dışı* (*Exterior of St. Peter's Basilica*). Rönesans mimarlığının abidesi. Yapıya katkısı olanlar arasında Michelangelo ve rakibi Bramante ile 17. yüzyıl'da bir kolon ekleyen Lorenzo Bernini vardır. Aziz Petrus Bazilikası'nın inşaatı sırasındaki masraflar Protestan Reformunu harekete geçirmeye yardımcı olmuştur.



Albrecht Dürer, Otoportre. Kuzey Rönesansının en büyük ressamı ve grafik sanatçısı Dürer, pek çok otoportresini şaşırtıcı bir gerçeklikle resmetmiştir. Rönesans, sanatçıları göklere çıkarırdı, Nuremberli Dürer de istisna değildi. İlk Luthercilerden olan sanatçı kendini sanat reformcusu olarak görmekteydi.



Jan van Eyck, Meryem Ana ve Çocuk ile Başvekil Rolin (Madonna and Child with Chancellor Rolin). Van Eyck canlı ayrıntılar ve muhteşem semboller çizmiş, yağlı boyayı nefes kesici bir şekilde kullanmıştı. Ciddi görünen Rolin, Burgonya başvekiliydi. Resimde Rolin ile Mesih arasına girmiş bir rahip yoktur.

(...) sanki bir işaret verilmiş gibi,
muhteşem yetenekler canlanıyor.

Erasmus, 1517

Bu çağ, tarihin en kötü çağı.

Erasmus, 1536

Erasmus'un, kendi yüzyılı hakkındaki bu çelişkili ifadeleri, Rönesans ve Reform dönemi Avrupası'nın en temel sorununu akla getirmektedir. Bu çağın tarihteki ismi bir yana, Rönesans ve Reform gerçekten de tüm zamanların hem en iyi hem de en kötü çağıydı. O yüzden hem ateşin hem de suyun üzerinde edilen bir dans gibiydi.

Rönesans aynı zamanda bize müsamaha göstermenin önemini ve farklılıklarımıza rağmen topluluklar hâlinde yaşamamız gerektiğini öğreten ikaz edici bir hikâyedir. Reformun 20. yüzyılda gelen üvey evladı Martin Luther King Jr.'ın bir zamanlar dediği gibi: "Kardeşler gibi birlikte yaşamayı öğrenmemiz gerek, yoksa aptallar gibi birlikte helak olacağız."

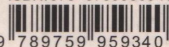
Avrupa halklarının ve soylularının yaşamları, döneme damgasını vurmuş sanatçı ve düşünürlerin hayat hikâyeleri ve eserlerinin anlatıldığı bu kitapta Rönesans ve Reform çağı pek çok farklı açıdan ele alınıyor. Jonathan W. Zophy, öğrencileri ile arasında bir köprü vazifesi göreceğine inandığı bu eserde çağın önde gelen tüm akım ve inançlarını sade ve akıcı bir üslup kullanarak okuyucuyla paylaşıyor. Ayrıca kitapta geleneksel Rönesans ve Reform ders kitaplarında her zaman göremediğimiz önemli kadın sanatçı ve düşünülere daha çok yer veriliyor. Anlatım, çok sayıda görselle zenginleştiriliyor.



DERGÂH YAYINLARI

DERGAHYAY

ISBN: 978-9759959340



www.dergah.com.tr